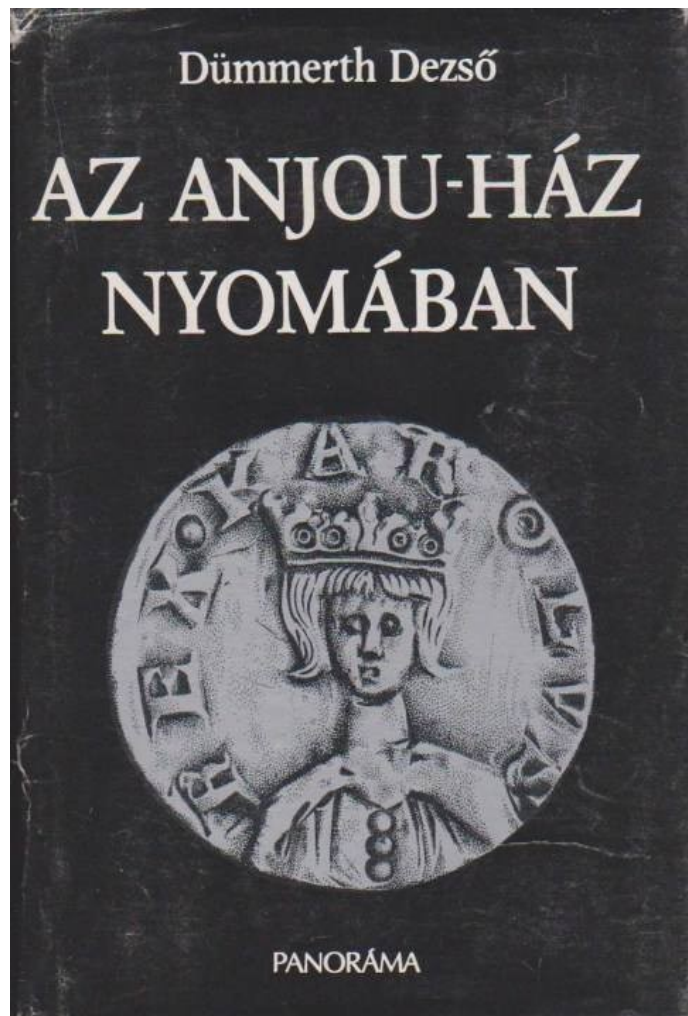


AZ ANJOU-HÁZ NYOMÁBAN

Utazások a múltban és jelenben

DÜMMERTH DEZSŐ



Panoráma Könyvkiadó

Lektorálta
VÁCZY PÉTER

A pénzérmék lefényképezését a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára tette lehetővé

Fotósok:
BAKOS MARGIT
SZELÉNYI LÁSZLÓ
SZEMENYEI TIVADAR
TIHANYI BENCE

Előzék-térkép
BICZÓ TAMÁS

A szerkesztés lezárva: 1982. február 28-án

©Dümmerth Dezső, 1982
ISBN 963 243 179 0
ISSN 0133-7327

*L'ame qui quiert Dieu de toute s'entente
Souvent se plaint et forment se demente,
Et son ami, ciu venue est trop lente
Va regretant, que ne li atalente:
Amis, amis,
Trop me laissez en estrange païs.
(Imitation pieuse d'un ballette, s. XII-XIII.)*

*A lélek, ki odaadóan sóvárog Istenre,
Önmagát mehtagadja s búsul szörnyen keseregve,
S akinek oly lassú a jötte, hű barátja,
Hogy vele találkozni nem óhajt, igen sajnálja:
Barátom, te drága,
Túl sokáig hagyta engem idegen országban.
(Jámbor ófrancia táncdal-utánezat, XII-XIII. század – Végh György fordítása.)*

TARTALOM

AZ OLVASÓHOZ

ELSŐ FEJEZET: EURÓPAI ÖRÖKSÉGEK ÉS A CAPET-DINASZTIA KIALAKULÁSA

Az ifjú Anjou Károly Szent Lajos király árnyékában – A francia király – Anjou régi grófjai – A kereszt és a kard – A pápai hatalom a kereszt és a kard hátterében – A francia király keresztes hadjáratai és az eretnekek – Provence – A francia királyi udvar

MÁSODIK FEJEZET: SZELLEMI ZSONGLŐRÖK ÉS VILÁGI FEJEDELMEK

A ragyogó szegénység – A szerelem purifikációja – Isten zsonglőrije: Assisi Szent Ferenc – A pápaság, mint világi fejedelemség és az inkvizíció – Anjou Károly, mint keresztes lovag és Provence grófja – A lovagkirály – Párizs „az új Athén”: a misztikus természetrajz és az emberi forma eszméje

HARMADIK FEJEZET: I. KÁROLY NÁPOLY ÉS SZICÍLIA TRÓNJÁN

Itália meghódítása felé – Róma és Nápoly elfoglalása – Nápoly királyságában – A nápolyi királyi udvar – I. Károly király világpolitikai irányvonalai – „Népfelség” és személyiség – A ferencesek és Fiore-i Joachim árnyéka – Egyensúly-politika Szicília elvesztéséig

NEGYEDIK FEJEZET: II. KÁROLY NÁPOLYI KIRÁLY KORA ÉS A PÁPAI POLITIKA

Küzdelmek Szicília körül – II. Károly és a remete-pápa: V. Celesztin – IV. Fülöp francia és IV. László magyar király – „Földnélküli” Endre magyar herceg és az Anjou-ház – Martell Károly salerno herceg – Anjou Szent Lajos, Toulouse püspöke – VIII. Bonifác pápa a hatalom ormán – Károly Róbert Magyarország földjére lép – VIII. Bonifác pápa bukása – II. Károly utolsó évei és unokájának trónfoglalása Magyarországon

ÖTÖDIK FEJEZET: A KETTÉVÁLÓ ANJOU-POLITIKA: NÁPOLYI ÉS MAGYAR ÁG

Károly Róbert három arca – Az ifjú idegen – Nápolyi Róbert, a zsonglőr vazallus – Károly Róbert helyreállítja a magyar királyságot – A magyar királyi udvar – A kettévált Anjou-politika és Európa – Árpád-házi Mária anyakirályné halála és hagyatéka – „Magyarországi Klemencia”, Franciaország királynéja – Diplomácia, hadviselés Nápolyban és Magyarországon – Joachim árnyéka újból megjelenik

HATODIK FEJEZET: AZ ANJOU-HÁZ ÉS AZ EGYÉNI TÖREKVÉSEK

A belső és a külső világ szakadása – Szent Margit és Szent Lajos püspök emléke – A személyiség fejlődése és Róbert, a mecénás király – Az új emberábrázolás kezdetei és Magyarország – Károly Róbert harmadik arca – Nápoly és Magyarország szövetsége

HETEDIK FEJEZET: A SORSTRAGÉDIÁK: ENDRE, AZ ÁLDOZAT, JOHANNA, A GYILKOS, LAJOS, A BOSSZÚÁLLÓ

A második magyar Anjou-király eszményei – Lajos első hadjáratai – Endre sorsa Nápolyban – Lajos király Európa színterére lép – A bosszú – Lajos második itáliai hadjárata – „Róma ura”

NYOLCADIK FEJEZET: NAGY LAJOS MAGYAR ÉS LENGYEL KIRÁLY

Nagy Lajos és jelzője – Leszámolás Szerbiával és Velencével – IV. Károly német-római császár és Nagy Lajos a pápai politika tükrében – Nagy Lajos és IV. Károly császár viszonya a szomszédság tükrében – Nagy Lajos király és udvara. A budavári szobrok – A személyes varázs

KILENCEDIK FEJEZET: A MAGYAR KIRÁLYSÁG KITERJESZKEDÉSE

Egyetemi oktatás és vallási kultúra Magyarországon – A latin egyház, mint „magyar vallás” Délkelet-Európában – A magyar királyeszmé és az „aranybulla” továbbfejlődése – Lengyelország királysága – Lajos utódlási problémái

TIZEDIK FEJEZET: A SORSOK BETELNEK

Petrarca – Johanna és Nagy Lajos – A magyar királyeszmé megtörése – Kis Károly és Nagy Lajos özvegye – Mária – Hedvig – Nápolyi László és az újfajta Róma-eszmé sorsa – A budavári kerub

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

AZ OLVASÓHOZ

Akadnak bizonyára, akikben felmerül a kérdés: folytatása-e ez a munka az Árpádokról szóló könyvemnek?

Kétarcú választ tudok csak adni: nem, és mégis igen.

A „nem” arra vonatkozik, hogy – mivel itt is dinasztiatörténetről van szó, mely nem tudja a társadalomtörténetet helyettesíteni – fontos a megkülönböztetés. Ezúttal a tárgy középpontjában nem Magyarország áll, hanem az Anjou-ház útját kísérő, európai együttes, és egy, francia talajban gyökerező, majd itáliai arculatot öltő uralkodóház, melynek kialakult a magyar ága is. Az „igen” erre a magyar ágra vonatkozik, melynek történetében az Árpádok kora és nemzetsége szerves folytatást talált, egészen a XIV. század legvégéig. Bennük tehát a magyar történet további folyamatának egy darabja is fellelhető. Nem a legelső, de nem is a legutolsó vonalában az akkori európai együttesnek.

Ami a műfajt illeti, melyre előző könyvemben nem tértem ki, most megkísérlem – mivel többen tettek fel ez irányú kérdést – közelebbről is megjelölni. Úgy gondolom, a történelmi esszé műfajába tartozik mindkét munkám. Nem véletlen, hogy egyik bírálóm szerint „irodalmi látásmód” jellemzi. Ehhez csak annyit tennék hozzá, – amennyiben így van – ez is az esszé műfaját jelzi. De a történetíró nem úgy alakít, mint a szépirodalmi író, aki korlátlanul érvényesítheti saját fantáziáját. A történetíró köti a megtörténtek, a tények, a hitelesnek megismert adatok. Ezekről semmiféle írói magatartás kedvéért nem szabad eltérnie. De nem is szükséges: a történelmi esszének ugyanis valami köze van a „dokumentumjáték”-hoz is. Az író kiemeli a történelem hatalmas folyamatából, ezerféle sodrásából annyit, amennyit jónak lát, amennyit elbír, és igyekszik valamennyire elevenné tenni az elmúlt alakokat, intézményeket és eszméket, hogy lehetőleg azok maguk „beszéljenek” az olvasónak, minél kevesebb befolyásoltsággal. Ha a legnagyobb irodalmi tökélyre emelkednék valakinek a kezén ez a módszer, abban volna valami shakespeare-i vonás: a jónak és a rossznak, a szépnek és a rútaknak együttes láttatása a maga kevertségében, úgy valahogy, amint az élet is tartalmazza. Csak éppen a saját szemüveg nem vehető le, még a „dokumentumjáték”-ban sem. Ez a szemüveg jellemzi ugyanis az írókat mindaddig, míg csak a személyek különbsége megmarad.

Budapest, 1981. november

Dümmerth Dezső

ELSŐ FEJEZET

EURÓPAI ÖRÖKSÉGEK ÉS A CAPET-DINASZTIA KIALAKULÁSA

Az ifjú Anjou Károly Szent Lajos király árnyékában

A pillanatig, amikor Szent Lajos király kardja megérintette legifjabb öccse, Károly vállát, hogy lovaggá avassa, s egyúttal kijelölt családi örökségét, Anjou és Maine tartományok grófságát már ne csak gyermekként, névlegesen viselje, hanem kormányzásukat személyesen is átvegye – e pillanatig sok mindennek kellett történnie.

A szertartás 1246. május 27-én folyt le Melunben, Párizstól nem messze, a francia királyi udvar jelenlétében. A végéhez közelítő középkor, a gótika virágkora ez az idő, amikor Párizsban, a fővárosban, a Cité szigetén már közvetlenül befejezés előtt áll a Notre-Dame két toronnyal felmagasodó székesegyháza, mely jelképezi a római katolikus egyház általános érvénnyel ható uralmát, a közeli királyi palota pedig vastag, henger alakú, épülő tornyával, hegyes süvegével a központi hatalom egyre erősödő súlyát. A fegyveres őrség ott vigyáz a Szajna szigetére vezető hídnál, hogy semmi szokatlan, semmi rendbontó, s főleg a királyság tiszteletét megzavaró dolog ne történjék. Mintha nemcsak a fényes, színes öltözetben, lóháton nyargaló nemes urak pompája, hanem a kétkezi munkás polgárság és egyszerű igahúzóik igyekezete is az egyház és a király dicsőítésére egyesülne. Hordják és faragják a köveket, melyek már egészen magasra kerülnek, és lassan befedik a székesegyház tetőzetét tartó faácsolatot. Belül hatalmas keresztboltozatok, melyek lezárása már »rég« nem vízszintes, hanem – az új stílusnak megfelelően – szökőkútszerűen magasba ívelő.

A székesegyház belső díszei is készülnek már. Köztük az a hatalmas Ádám-szobor, mely híven a katolikus keresztény egyház szent könyvéhez, a Bibliához, az Isten által elsőnek teremtetett embert ábrázolja. A férfi ez, az erős, a teremtetett világ koronájának tekintett lény, első ura a világnak, bűnbeesése előtti, izmos szépségében és fiatalságában, amikor még nem csábította el Éva, az oldalbordájából kiformált első nő. A párizsi Notre-Dame-nak az Ádámja nem robusztus ősember, hanem a kor ideálja: hajlékony, ideges testalkatú, de mindeneken győzedelmes hős, aki égi erők segítségét érzi maga mögött. Ideges érzékenységből nem csak támadni kész harcos, hanem a nálánál finomabbat, gyengédebbet: a belőle megszülető nőt védelmezni és oltalmazni is kész erő. Mintha a lovagi ideált formálná meg e szoborban, az ekkor még csak kézművesként becsült, ismeretlen művész.

Igen, ezek a látszólag távoli dolgok is az előkészülethez tartoznak az ekkor ifjúvá érők, így Anjou Károly számára is. De mások az ideálok és mások a realitások. Mély felismerés a történetíró részéről, mikor higgadtan megállapítja: egy kor művészi emlékei mindig valami szebbet, eszményibbet mutatnak, mint amilyen maga a küzdelmekben véres, köznapi valóság (J. Huizinga).

Anjou Károly nem hasonlít az eszményi Ádámhoz. Igaz, erőteljes, jó növésű alak, de modora és arcvonásai nyersegek, az orra szokatlanul hosszú, magatartása pedig nemcsak magabiztos, hanem dölyfös is. Cseppet sem „gáláns”, nem hajbókol sem a nőknek, sem a tekintélyeknek, de magánéletét sem kísérik pletykák, hálószoatitkok, mert józan életű. Szenvedélye azért ennek a soha-nem-mosolygó, magabízó férfinak is van: az uralomvágy szenvedélye.

A lovagságra való előkészületek idején azonban ez még nem bontakozott ki. Itt – az életpálya kezdetén – még sokkal több a személyes öntudaton kívüli motívumoknak és a környezetnek a súlya.

A legfőbb környezeti meghatározó a lovaggá ütést váró Anjou Károly számára természetesen maga a lovaggá ütő: saját testvérbátyja, a IX. Lajos néven uralkodó és később szentté avatott francia király. Kettejük egymáshoz való viszonyában sok minden világosodhat meg a történetkutató szempontjából. Hiszen e két ember nemcsak egyszerűen fivér, nemcsak magánember, hanem a mögöttük álló társadalmi berendezkedés, a feudális hierarchia, valamint a lassan nemzetközivé váló politika és a családi, dinasztikus hagyományok révén a XIII. századi Európa megtestesítője.

Nagy közöttük a korkülönbség. Tizenkét év. IX. Lajos, aki 1214-ben látta meg a napvilágot, akkor lépett trónra, 1226-ban, mikor Károly öccse megszületett, és apjuk, VIII. Lajos francia király meghalt.

Nem lehet tagadni, IX. Lajos, a királyi fivér, jobban hasonlít az eszményi Ádámra. A korabeli leírásokból tudjuk, Szent Lajos király – vékony és alacsony termetű, sápadt arcszínű apjával, VIII. Lajossal ellentétben – magas termetű volt. De ugyancsak nem erőteljes típus, inkább karcsú, gracilis, fiatal korában még dús, szőke hajjal. Akik látták, azt is mondták, kedves és megfontolt arcú volt és „galamb-szemű”. „Frank arcú”-nak is emlegették („l’air franc”). Ez a kifejezés az északi típusú arcokra utal. Azokra a hosszúkás formájú királyfejekre, melyeket ebből a korból főként a reimsi katedrálison láthatunk. Mozcékony, ideges finomságú arcra gondolhatunk ennek alapján, melyen könnyen meglátszanak az érzelmek. A forrásokban egyébként arról is olvashatunk, hogy IX. Lajos apai nagyanyjának, Isabelle d’Hainaut-nak, és általában a flandriai grófi családnak a híres szépségét örökölte.

Legmélyebben talán a „büntelenség” kifejeződésében hasonlított a paradicsomi Ádámhoz. Hiszen ő az, akit erélyes és vallásos anyja, Blanka királyné, mint régens, tizenkét éves korától még a trónon is „nevel”. Anyjához való ragaszkodása azonban nem gyámoltalanság, nem tehetetlenségből és félelemből táplálkozik, mint gondolni lehetne, hanem testvérei között ő és kishúga egyszerűen „olyan különösek”. Ma már nehéz magyarázni ezt a vallásos érzéssel egybefonódó, különleges, anyához való kötődést, és uralma elején alattvalói közül is sokan vélték úgy, a király túlságosan anyja befolyása alatt áll.

Igaz, Blanka királyné férfias erélye, kormányzói képessége, fiának nagykorúságáig, sőt talán azon túl is, mintha igazolni látszott volna e feltevést. VIII. Lajos özvegyének uralmát a gyermek-király idején a nemesség nagy része nem is látta örömmel. Már a pusztá tény, hogy egy asszony gyakorolja a hatalmat, aki ráadásul nem is francia, hanem idegen – kasztíliai spanyol, VIII. Alfonz király leánya volt –, ellenszenvesé tette. Erélyessége és a hozzá hű bárók segítségével azonban megmentette, sőt egyre inkább erősítette a veszélyekkel sikeresen megküzdő kormányzást. Az ellenfeleknek végül is csak a gúnyversek maradtak és a Róka-regényből való idézet, mellyel Blanka

királynét „dame Hersent” megszemélyesítőjeként (azaz nőtény farkasként) emlegették. A királyné pedig a kormányzás gondjai közben is talált alkalmat arra, ne csupán a trón őrzője legyen, hanem családjára is maradjon, aki háztartását az elődöktől örökölt, nagy számú szolgaszeméllyel viszi, gyermekei nevelését azonban állandó közvetlenséggel intézi.

A források gyérek a gyermekek, így a legfiatalabb: Anjou Károly gyermekkoráról is. A királyi háztartás egyes évekből fennmaradt számadásaiból tudjuk, Izabella nővérével együtt az idősebb testvérektől elválasztva, külön lakosztályban lakott, egy inas felügyelete alatt. 1234-ben, mikor IX. Lajos király, már, mint 20 éves ifjú, lakodalmát ülte Margit provenç-i gróflánnyal, Izabellának és Károlynak, mint gyerekeknek otthon kellett maradniuk. Más számadásokból arról értesülünk, a gyerekeket Párizsban a polgárok őrsége őrizte, de nem világos, hogy ez alkalomszerűen történt-e, vagy állandó jellegű rendtartás volt. Annyi bizonyos, adatok bizonyítják, Párizs polgárai többször is kimutatták hűségüket és ragaszkodásukat a dinasztia iránt. Éppen ezekben az években, mikor IX. Lajos még nagyon ifjú volt, csekély kísérettel tett lovaglása alkalmával, Monthéry-ben ellenségei támadásától kellett tartania. A Párizsba küldött hírvívő nemcsak fegyveres segítséget hozott, hanem Párizs lakosságának nagy része is messze felsorakozott az úton az érkező király elé, hogy megvédje.

Blanka királyné egyszerre volt szigorú, s ugyanakkor szerető anya. Vallásos hitét nem lehetett megrendíteni, de legidősebb fiába vetett bizalmát sem. Mikor egyszer papi személyek, téves alapon úgy próbálták a még ifjú Lajos királyt bevádolni anyja előtt, hogy idejét rossz erkölcsű nők társaságában tölti, Blanka határozott választ adott. Kijelentette, ismeri fiát, s ha ez igaz volna, inkább látná halva, mint súlyos vétekben. Erről később maga Lajos is értesült, és egész életén át emlékezetében tartotta.

Egy egyszerű asszony, aki egyik nap megleste a lakosztályába vonuló királyt, utána kiabálva így fogalmazta meg „tömör” véleményét. „Fi, fi! Te lennél Franciaország királya? Inkább lenne egy másik király, mint te, mert te csak a minorita testvérek, a prédikáló testvérek, a papok és a klerikusok királya vagy! Nagy kár, hogy te vagy Franciaország királya, nagy csoda, hogy el nem kergettek...”

Való igaz, mint férj sem a megszokott módon viselkedett. Ifjú házasként is örködött felette és menye felett a szigorú királyné, Kasztíliai Blanka. A fiatal házaspár Pontoise-ban lakva például, csak a kastély lépcsőházában mertek napközben találkozni, mindenkor felkészülve az anya látogatására. Blanka királyné jövetelét az őrség jelezte nekik, s ekkor futott mindegyik a maga szobájába, hogy az anya meg legyen elégedve: külön-külön találja őket.

Egy alkalommal, mikor Lajos felesége, Margit, gyermekszülés miatt életveszélyben volt, és a király hitvese ágya mellett tartózkodott, anyja bejött, és kézen fogta őt: „Jöjjön, ne csináljon itt semmit.” A szerencsétlen, beteg asszony ekkor így kiáltott fel: „Sajnos, ön nem hagyja, hogy Őfelsége lásson engem, sem élve, sem halva!” Ezután elájult. Azt hitték, meghalt, s ekkor a király újra hozzá sietett. De a nagy fájdalom visszaadta Margit királyné egészségét.

Lajos király minden reggel két misét hallgatott, ezen kívül a szerzetesi órákat (a nap különböző szakaszaiban szokásos imákat és zsoltosmákat) szigorúan betartotta. Keveset aludt, fárasztotta magát a sok imával. Este ötven térdhajtás és Ave Maria után tért aludni. Életének egyik legfőbb tanúja, életrajzírója és – mondhatni – barátja első minisztere: Jean de Joinville úgy emlékezik, végül a király egyre messzebbre tá-

volodott feleségétől és gyermekeitől. Mindennapos együttléteik során Joinville éveken át egyszer sem hallotta Lajost a feleségéről és gyermekeiről beszélni.

Ezek az adatok mintha a kiáltozó, egyszerű asszonynak adnának igazat, de ugyanakkor másféle adataink is vannak egyéniségéről, melyek viszont ellentétes oldalról is bemutatják. Erős akarata volt, s ha szükségesnek találta, kemény büntetéseket tudott kiszabni. Egy ilyen, túl szigorúnak talált fenyítés alkalmával Joinville megpróbált közbenjárni. IX. Lajos azonban közölte vele, nem tudná fenntartani királyi méltóságát és hatalmát másképpen. S ekkor nagyapja, II. Fülöp hasonló mondására hivatkozott, akire ő gyermekkorából még jól emlékezett.

Az is való, hogy nem volt a papok kritikátlan rajongója, mert mindig felemelte szavát túlkapásaik ellen. A római székek sem hajolt meg feltétlenül politikai ügyekben, és nem támogatta a pápát a német császárral való ádáz küzdelmében. Ugyanakkor pedig nem zárkózott el a néptől, alattvalóitól, és az egyszerű asszony csúfolódása ellenére, népe – szerette. Ő, éppen azokban az időkben, mikor Magyarországon IV. Béla már elrendelte, nem fogadja személyesen a kérvényezőket, nyáron számos alkalommal egy tölgyfa alatt ült a vincennes-i erdőben, mise után, tanácsosait is maga mellé ültetve. Ilyenkor bárki szabadon beszélhetett vele, az ajtónállókat sem kellett ezért megkönyékezní.

Testvérei közül IX. Lajos legjobban a nála két évvel fiatalabb – 1216-ban született – Róbert nevű öccsét szerette, ki az északi Artois tartomány grófja lett, s Artois grófi házát alapította. Erőtéljes és heves, szenvedélyes fiatalember volt, cselekvő, de olykor meggondolatlan. Másik öccse, Alfonz, hat évvel volt Lajosnál fiatalabb. Csendes, vékony, beteges külsejű, és korántsem oly készséges királyi bátyja iránt, mint Róbert. A két legifjabb testvér még távolabb állt Lajostól. Izabella, aki 1225-ben született, az egyetlen életben maradt leánytestvér, mintha az anya nélküli életképtelenséget igazolná. Ez a kisleány, aki már egészen apró korában szeret buzgón imádkozni, s rejtétekbe húzódni, egy reggelen, mikor a család utazni készül, a felhalmozott takarók alá bújik, hogy zavartalanul áhítatoskodjék. A lakájok csaknem fel is rakják az ágy-neműs kocsira, mint egy csomagot, a többi közé. Később, mikor anyja egyszer a kormányzás gondjai miatt eltávozik tőle, megbetegszik, csaknem meghal, és csak sietve visszahívott anyjának újra látása menti meg életét. Ezen kívül megszabja sorsát a szerzetesi jóslat, hogy ez a kislány „nem erre a világra”, hanem saját ösztöne szerint kolostorba való, és csak az ima és áhítat légkörében tud majd felnőni. Így is történik: a Párizs kapuja melletti klarissza apácakolostor fejedelemnőjeként fejezi be életét, s az egyház majd, a XVI. században, a „boldogok” közé iktatja.

IX. Lajos király alakját is csak a kanonizációs eljárás során mérik fel igazán, mikor 1297-ben szentté avatják.

Ami a legifjabb gyermeket illeti, Károlyt, Anjou és Maine tartományok grófsága nem várta készen. Apjának végrendelete szerint ezek legifjabb bátyjának, Jánosnak jutottak, aki 1232-ben, 13 éves korában meghalt. Így lépett örökébe a legifjabb fiú. Neki különben már nem jutott volna az országban tartomány, és talán ezért is, eredetileg papnak szánták. A neve sem volt először Károly, hanem a francia dinasztiában szokatlanul hangzó István. A Károly nevet később, még, mint gyermek, nyilvánvalóan a híres ős, Nagy Károly császár emlékezetére kapta. Születési ideje bizonytalan: 1226 végén vagy 1227 elején született.

Blanka Károly fiát sem hanyagolta el. 1239-ben például, mikor súlyos betegen feüdt Vincennes királyi kastélyában, anyja sietett ápolására.

Az adatok szerint ebben az időben a serdülő fiúnak már harci öltözetek voltak, vadászparipát tartott, és a szolgálatára rendelt kamaráson kívül egy iskolamester és egy pap is tartozott környezetéhez. Mint 15 éves ifjú szállt először hadba bátyja, a király oldalán.

Bár bátyjának uralkodása alatt született, illetve nőtt fel, nem osztotta sem anyjának, sem Lajos bátyjának azt a fajta vallásos érzését, mely együtt járt – szerinte és sokak szerint is – a papság túlzott befolyásával. Mivel olyan ember volt, aki azért nem hódolt nagyon a tekintélyeknek, mert ő magát tartotta egyedül hódolatra méltó tekintélynek, királyi bátyját erős kritikával szemlélte. Voltaképpen sem a király, sem a papok tekintélye nem igézte meg. Bár kora szellemében, már a politika érdekei miatt sem vonhatta ki magát az egyház befolyása alól, s bátyját is el kellett ismernie királynak – mindez nehezebbre esett.

Lajos király viszont, aki a francia papság túlzott igényeit határozottan visszautasította, vele dacolni akaró öccsét is megfenyegette. Öccsének egyik vazallus nemese ugyanis hozzá, a király udvarába kívánt átmenni, mire Károly ezt az embert egyszerűen börtönbe csukatta. IX. Lajos, mikor értesült az esetről, nála megjelenő öccsének ezt mondta: „Anjou gróf, Anjou gróf, Franciaországnak csak egy királya van. S ne higgye, hogy azért, mert az öcsém, kímélni fogom önt.”

Ilyen volt tehát a viszony, a személyi és családi szembenállás a lovaggá ütő „szent király” és a jelölt: Anjou grófja között.

A személyi ellentétek mögött azonban a család, pontosabban a dinasztikus ellentétek, harcok és hagyományok állottak, ezek mögött pedig a különböző intézmények, eszmék és szimbólumok. A következőkben látnunk kell, a személyi ellentétpárok, Franciaország királya és Anjou grófja között nemcsak az akkori jelent világítják meg, hanem a múltat is. Az is nyilvánvalóvá lesz, az ellentétek, ha egyszer vizsgálatukba mélyedünk, sokszorozódnak. Kibontják a múltat, s magyarázva a korabeli jelent, előrevetik a jövő árnyékát is. Feszültségekből és harmóniákból tevődik össze az egész dinasztikus örökség, éppúgy, mint az eszmék és intézmények kísérő története, és az egyéni életsorsok.

A francia király

Kezdjük tehát Szent Lajos tulajdon szavaival az első ellentétpár megvilágítását: „Anjou gróf... Franciaországnak csak egy királya van...” Tekintsük át futólag, miféle öröksége volt Franciaország királyának, majd pedig azt, milyen hagyományai voltak Anjou grófságának?

A dinasztia, melyet arról a Hugó királyról, aki 987-ben kezdett uralkodni, *Capet* (= sapka) Hugónak neveztek, örököltette évszázadokon át a Capet nevet, eredetében nem dicsekedhetett semmiféle csodás mítosszal, „isteni származással”. De még olyan mágikus-szagrális származással sem, mint az egykori római provinciát, Galliát elfoglaló germán frankok első dinasztiaja, a *Merovingok* családja. A 496-ban megkeresztelt Klodvignak (Clovis), az első frank királynak őse, Merovech, ugyanúgy mágikus származású, Fredegar ősi krónikája szerint egy állatformájú lénytől, varázserő segítségével.

vel, mint a magyar Álmos, a Turul fia. Csak éppen a Merovingok ősapját, több mint 300 évvel előbb, egy, a tengerből felmerülő sertésformájú lénytől származtatták.

A Meroving-család azonban még a VIII. században kihalt, s a helyére lépő új dinasztia, melyet második nemzedékbeli híres alakjáról, a Nagynak nevezett Károly császárról hívnak majd *Karoling*-családnak, férfiágon való ivadékaiban a X. század alkonyán ugyancsak véget ért. E dinasztia utolsó tagjait a feudális tartományokra bomló, egykori nyugati frank birodalomban, a mai Franciaországban, gyakorlati hatalmuktól már régen megfosztották az egyes tartománygrófok. Még életben volt egy férfi Karoling-ivadék, a legutolsó, akit 987-ben mellőztek a francia rendek a királyválasztás alkalmából, és Capet Hugót, Párizs grófját tették meg királynak.

Dante majd azt írja a XIV. században, nem csekély mértékben befolyásoltatva az Itáliát francia hadakkal elfoglaló Anjou Károly emlékétől, valamint a francia hódítókat, és királyaikat is egyképpen lebecsülni igyekvő szóbeszédétől, hogy Capet Hugó egy párizsi mészáros fia volt. Az Isteni Színjáték túlvilági útján Dante a tisztítótűzben szenvedő lelkek között talál rá, egy „nyöszörgő, sikoltó” lélek alakjában, akit így beszéltet:

*Capet Hugónak hívtak engem ott túl:
s Lajosok és Fülöpök atyja lettem,
kik trónon ültek frank uralkodókul.*

*Egy párizsi mészárostól születtem,
mikor kihaltak a régi királyok,
kivéve egyet (kit zárdába tettem)...*
(Babits Mihály fordítása *Purgatórium*, XX. ének, 49-54. sor.)

Ez már a józan, polgári szemlélet szava a firenzei, nagy költő ajkáról, s lényegében nincs is messze az igazságtól. Capet Hugó a „régikirályok” utolsó ivadékát valóban zárdába küldte, mikor ő nyerte el a trónt. A források adatai szerint azonban nem volt mészáros fia, mert a párizsi grófok családjából származott, és nagyapja, I. Róbert néven már ült a francia trónon (922–923). Sőt, előtte már ennek bátyja, Eudo (Eudes) is „választott király” volt – 888–898 között. A családfa azonban annyira sem jelentős, mint a Karolingoké, mert Nagy Károly alakját közelítő családtag nem akadt közöttük. Capet Hugó dédapja az első ismert ős, Erős Róbert, aki már Párizs, Blois, és – érdekes módon – Anjou tartomány grófja is volt, ez utóbbi méltóságai azonban nem öröklődtek, más családok kezére kerültek. Erős Róbert, mint ismeretlen eredetű jó katona, derék vitéz tűnt fel. Csak annyi bizonyos, a Franciaországot pusztító normannok ellen jól forgatta a kardot, s így jutott tartományúri méltóságba a ráterelő figyelem és uralkodói kegy révén, III. (Kopasz) Károly nyugati frank uralkodó idejében.

Erős Róbert, aki 866-ban halt meg, Álmos fejedelem kortársa volt, s a modern korból visszatekintve, egyike Európa legrégebbi családalapítóinak. De az V. század óta keresztény frank birodalomban már rég nem szükséges kelléke az uralkodásnak a mágikus-szagrális eredet. Nem különös tehát, ha sem a Karolingok, sem a Capetingek nem rendelkeznek ilyen hagyományokkal.

Mindez nem jelenti azt, hogy a szakralitás, vagy akár a mágikus varázserő tisztelete, hatóereje is kiveszett volna. Csak más kifejezési formákat öltött, olykor éppen a kereszténység leple alatt.

A „tengeri szörny”-től származó, a kegyetlen vadságáról, családi öldökléseiről is híres Meroving-dinasztiával ellentétben a Karolingok, még trónra lépésük előtt megkezdték saját tetteikkel egy olyan nimbusz kialakítását, mely a frank uralkodóeszmé alapjává válva, gyújtópontjában Nagy Károly alakjával, a francia királyságban folytatódott.

Ennek az uralkodóeszmének gyökere voltaképpen az iszlám, a mohamedán arabok Európába törő áradata ellen védekező háborúban rejlik. A Merovingok még uralkodnak, mikor háznagyaik, udvarnagyaik családja, a jövőendő Karolingok már a hatalom gyakorlati birtokosai, méltóságuk öröklődése segítségével. A Nagy Károly később eszményített alakjához fűződő kultusz voltaképpen már a nagyapa, a még nem király, csak háznagyként uralkodó Martell Károly haditettével kezdődik, mely úgy is felfogható, mint egy korai keresztes hadjárat. A harcias, beduin elemek által hódító jellegűvé szervezett, és a Közel-Keletről, Palesztina-Egyiptom körzetéből egyre növekvő mohamedán arab birodalom, mely a maga faji és vallási fanatizmusában szükségképpen Európa- és keresztényellenes volt, Afrika északi partjairól már a VIII. századra könnyen elérte a Pireneusi-félszigetet (a mai Spanyolországot és Portugáliát), s megsemmisítve itt a nyugati gótok keresztény királyságát (711), csakhamar átlépte a Pireneusok hegyláncát is. Vad és kegyetlen lovashadaik pusztítva törtek előre az akkori frank birodalomba. Provence-on átzúdulva már északon járt az arab áradat, mikor, tulajdonképpen nem is oly messze Párizstól, Tours és Poitiers között, Martell Károly egyszerre megállította a beözönlőket, és nagy győzelmet aratott felettük (732). Nagyméretű ellenakció következett ezután: az arabokat visszaűzte ismét a Pireneusok mögé azon az úton, amelyen jöttek. Ez még nem volt céltudatosan meghirdetett „keresztes hadjárat” – nem a pápaság égisze alatt történt, hisz ekkor a pápa még Róma szerény püspöke volt, bizánci protektorátus alatt, és nem rendelkezett semmiféle világi hatalommal. Tény azonban, hogy keresztény seregek harcoltak a mohamedánok, s egyben európaiak az arabok ellen. A frankok, akiknek ősei nem is oly rég, még maguk is pogányokként szállták meg a romanizált, kelta Galliát a nyugatrómai birodalom pusztulása után, most az egykori római tartományt, s vele Európát is megvédték.

A kereszténységgel összefonódó, évszázadokat meghatározó események még csak ezután következtek. Martell Károly (martell = kalapács, ez lett a győzelemhez fűződő mellékneve) 741-ben meghalt, s fiai közül Pipin már annyira megnövelte országán belüli hatalmát, hogy a Merovingok gyenge utódait kolostorba záratva, egyeduralkodó lett. Családjának nem volt semmiféle hagyománya, amely királyságát szentesíthette volna, a szakralitás erejét azonban ő sem nélkülözhetette. Ezért lépett érintkezésbe Róma püspökével, aki a kelet-római birodalom császárával maga is feszültségben élt, az egyház vezetésének kérdése miatt. Róma mindenkori püspöke a Szentírásra hivatkozva magát a város első püspöke, Szent Péter törvényes utódának tartotta, akinek maga Jézus Krisztus, a keresztény egyház alapítója adta még át a lelki főhatalmat. A pogány római „istencsászárok” utódja, a bizánci uralkodó azonban, keresztényként is a régi pogány főpapság, a pontifex maximus szellemében gondolkodott, mikor politikai hatalmát, a császárságot, a legfőbb papi méltósággal egyesítve, önmagát tekintette a keresztény egyház fejének is, Róma püspökében csak vazallust látott.

Pipin, ismerve a helyzetet, Bizánc hatalmának ellensúlyozására, Róma püspökétől kért tanácsot, felveheti-e a királyi méltóságot. S mikor Zakariás pápa azt felelte, akié

a hatalom, azé a méltóság is, 751-ben királlyá kenette fel magát, egyelőre saját püspökével. Nemsokára azonban olyan események következtek, hogy Pipin megismételhetette apjának harcos, „kereszténységvédő” szerepét, most már a pápaság, a latin kereszténység feje érdekében. Zakariás utóda, II. István pápa ugyanis olyan bizonytalan helyzetbe jutott, hogy menekülnie kellett Rómából. Menedéket Pipin adott neki, s felhasználva az alkalmat, 754-ben magával a pápával kenette fel királynak magát, a Párizs melletti Saint Denis-ben. Viszonzásul a pápának menedéket nyújtott, és mint „a római egyház védője” rövidesen Itáliába vonult, ahol a Rómát fenyegető longobárd királyt nemcsak az ősi város falai alól űzte vissza, hanem saját területét, Ravenát és környékét is elvette tőle. Az elfoglalt területeket a pápának adományozta, s ebből, valamint Róma környékéből megalakult az „egyházi állam”, a pápa világi hatalmának minden más uralkodótól független birtoka. Pipin, megújuló harcokkal az arabokat is legyőzte ismét birodalma határain, s mikor meghalt (768), a kereszténység- és pápavédő eszmék, az iszlám elleni háborúság emlékeivel, már, mint családi hagyományok szálltak át fiára, Nagy Károlyra.

Nagy Károly politikai, társadalom- és művelődéstörténeti, valamint katonai jelentősége, a régi Róma határainak felélesztésével, a bajorok, a szászok és az avarok legyőzésével, megtérítésével, és birodalmának a Duna vonaláig való kiterjesztésével (a mai Magyarország dunántúli részét is birtokolva) eléggé ismert, és nem is tartozik e munka kereteibe. Annál fontosabb, hogy uralkodói eszmevilágának és személye kultuszának halála után is ható, s bizonyos mértékben a korviszonyok szerint módosuló továbbélését a francia királyeszmében, s így a Capetingek szellemi légkörében is felfedezzük.

Mint ahogy birodalmából utódai alatt, a 843. évi verduni szerződéssel hivatalosan is kivált a Franciaországnak megfelelő nyugati, és a Németországnak megfelelő keleti frank birodalom, ugyanígy vált ketté uralkodásának örökbe hagyott eszmevilága is. Keleten, vagyis a német földön gyakorlati-politikai hagyománya érvényesült. Elsősorban a császárság eszméje, a „római” császárságé, melyhez Itália birtoka is járult, s amely ellensúlya lett Bizáncnak, a kelet-római birodalomnak. Károly személyének nyers, hódító vonásai is német földön öröklődtek inkább, pedig ivadékai itt korán, a IX. század végén kihaltak. A császárság eszméjét az általa meghódított, leigázott és megkeresztelt szászok törzséből származó, újdonsült Liudolf-dinasztia vitte tovább, I. (Madarász) Henrik király, majd ivadékai: az Ottók, a Károlyénál nyersebb, egyúttal németté váló császáreszmében.

Franciaországban viszont Nagy Károly császáreszméje hatás nélkül maradt. Utódai itt száz évvel tovább éltek, gyenge és tehetségtelen uralkodóknak bizonyultak, s talán ezért is egyre inkább fejük fölé nőtt nagy ősük emléke. Károlyban francia földön sokáig nem az erőszakos uralkodót látták, aki a római egyház „védelme” ürügyén már-már olyan protektor akart lenni, mint a keleti egyházban a bizánci császár. Véleményünk szerint, rejtett módon, sokkal inkább apjának, Pipinnek ismétlődő hagyományai hatottak – s ezek is idealizáltan – a Nagy Károly-kultuszban. Az a körülmény, hogy ő is harcolt a Pireneusokban, sőt, nagy területet hódított el az araboktól az Ibériai-félszigeten, 801-ben megalapítva a spanyol örgrófságot, valamint keleti harcai a szászok és a bajorok megtérítésével és leigázásával, őt is „kereszténységvédő” uralkodóvá tették. Eszmei hagyatéka szempontjából döntő körülmény volt, hogy

neki is alkalma nyílt menedéket adni a hozzá siető III. Leó pápának, akit visszahe-
lyezett római székébe, s aki ekkor, 800 karácsonyán koronázta császárrá.

Bár Károly már nem Párizsban és Saint Denis-ben tartotta udvarát, hanem a későbbi német földre eső Aachenben, nyugaton maradt utódainak és ezek alattvalóinak eszmevilágában nem a „római császár”, hanem a kereszt diadalát hordozó „lovagkirály” emléke maradt meg. Ezt erősítették sokoldalú lényének nyájas, nemes, nagyvonalú, a műveltséget tisztelő és szerető vonásai. Ez az eszme a keresztény egyház és annak feje, a pápa iránti őszinte ragaszkodásban, a hit ellenségeivel szemben pedig törhetetlen bátorságban mutatkozott meg. Az arabok fölött döntő győzelmet arató és Európát megmentő Martell Károly emléke is, aki közben Szent Bonifácnak, a „németek apostolának” térítő munkáját is erősen támogatta, s ezért már II. Gergely pápától sok dicséretben részesült, erősen belejátszott ebbe a kései Nagy Károly-kultuszba, anélkül, hogy szándékos lenne ez az összeolvasztás.

A XI. században, tehát már a Capetingek uralkodása alatt kezdődik a nosztalgikus színezetű Nagy Károly-kultusz, a feudális társadalmi talajból kinövő lovagság eszméjével együtt. Mint említettük, Capet Hugó a X. század végén kolostorba zárja az utolsó Karolingot, mert maga akar új dinasztiát alapítani. Ez igazán akkor sikerül, mikor még életében keresztülviszi, hogy fiát, II. Róbertet is megkoronázzák. A szokatlan kívánságnak ellenálló reimsi koronázó érsek tiltakozását azzal töri meg jellemző módon, hogy a mohamedán veszélyre hivatkozik. A francia Borrel gróf ugyanis – aki, mint a királyság vazallusa, megszervezi Katalóniában az uralmat, alapját vetve a barcelonai grófok házában, s egyúttal a későbbi Spanyolország egyik alkotóelemének, az aragóniai királyságnak is – segítséget kér az arabok ellen harcolva Capet Hugótól. A francia király kereszténységvédő szerepe tehát még ekkor is kidomborodik, s Hugó azzal az ürüggyel tudja kivívni fiának gyors megkoronáztatását, ha ő életét veszti a harcokban, a francia királyság vezetésében ne támadjon zavar.

A hatalmában még erősen korlátozott, és a tartományurak fölé alig emelkedő Hugó azonban még nem tudott részt venni nagyszabású, külföldi hadi vállalkozásban. 987-ben a francia rendek csak az ő személyére vonatkoztatták a királlyá választást. Családjának ugyanis nem volt örökletes hatalma, lévén nem Karoling-vér. Fiának előzetes megkoronáztatása azonban ügyes fogásnak bizonyult, és hosszú ideig gyakorlatban maradt, az utódok alatt is. Ezzel biztosította magának külön érdek nélkül a Capet-család kezdeti trónon maradását. Mikor a XI. században a *Chanson de Roland* lovagi eposza végső formát nyert, Nagy Károlynak az arabokkal küzdő seregéből választva hőst, a nagy császár árnyékával a háttérben, már egyre inkább erősödött a sajnálkozás, hogy a francia dinasztia – legalább leányágon – nem származik tőle. A német császárok, az Ottók, már büszkén hirdették, nőági Karoling-leszármazottak, de éppen újabban bizonyosodott be, ez tévedés (vagy szándékolt félrevezetés) volt. A pogány eredetű szakralitás hitének, és a vérben öröklődő varázserő eszméjének ezért nyújtott nagy elégtételt, mikor 1165-ben megszületett végre Nagy Károly véréből anyai ágon a Capeting-családban a későbbi II. Fülöp, majd 1187-ben ugyanígy VIII. Lajos, aki legifjabb fiát Károly névre kereszteltette. Mikor bátyja, IX. Lajos háta mögött állt, még nem tudta előre senki, ezt a Károlyt a pápa majd „Pipin igaz fiának” fogja nevezni, és a maga módján ő is védője lesz a pápaságnak.

E múltbeli gyökerek magyarázzák tehát, hogy Franciaországot miért nevezték a pápák „az egyház legidősebb leányának”, és uralkodója miért viselte a „legkereszté-

nyibb király” elnevezést. E később üresen csengő jelzők tartalma hajdan abban a reális, fegyveres segítségben és terület-biztosításban volt, melyet a pápák a frank uralkodóktól kaptak. Szent Péter utóda viszont a királyavatásnak az öszövétségi szentírásból merített, és szentelménnyé tett formulájával, csaknem a püspökökhöz hasonló méltóságúvá tette a királyt.

Ismeretes, milyen forrásokból táplálkozott, s hogyan zajlott le a királyavatás, amely – bizonyos helyi változtatásokkal – Európa minden országában elterjedt. Itt most csak azzal kell foglalkoznunk még bővebben, ami a franciákat minden mástól megkülönböztette. A gyógyítás szertartására gondolunk, amely a Nagy Károly-kultusznál sokkal régebbinek mutakozó hagyománynak számít. Igaz, a forrásokban viszonylag későn említik, már a Capeting-korszakban, de ekkor is ősi szokásra hivatkozva. Jellemző, hogy ez is keresztény szimbólumokba burkolózik, pedig legendásan elbeszélte, megokoló történetén a pogány szakralitás mágikus fénye izzik át.

Ezek szerint, mikor az első frank királyt, Klodvigot, Szent Remig, a reimsi püspök megkeresztelte, az égből egy galamb hozott a felkenetésére nem-földi eredetű olajat, amely nem fogy el soha. E felkenés birtokában a király képessé vált a golyvás betegek gyógyítására. Tény, e szent olajat a XII. századtól követhetően a koronázó városban, Reimsben, egy galamb alakú tartóban őrizték. Nem is a katedrálisban, hanem az ősi templomban, Saint Rémy (= Remig) egyházában, s innét vitték át mindig, díszes menetben, koronázások alkalmával a székesegyházba, hogy az érsek használhassa. Mikor VIII. Lajost megkoronázták 1223. augusztus 6-án, száz lovag kísérte a szent olajat tartalmazó ampullát Saint Rémy templomából a katedrálisba, ahol Guillaume de Joinville érsek királlyá kente vele Szent Lajos király és Anjou Károly édesapját. Utána ez a király is, mint az előtte levők és majd az utána következők, az öszszegyűlt, golyvás betegekhez egyenként odalépve, s kezét rájuk téve elvégezte a szertartást, a hagyományos szavakkal: „A király megérintett, Isten meggyógyított téged.”

A gyógyult betegeknek alamizsnát is osztottak, és ezekről a számadások máig megmaradtak, őrizve e különös szertartás emlékét, melynek forrása nehezen eredhet a keresztény hitből. Tény, az angol királyok is gyakorolták e szertartást egészen a XVII. században lefejezett I. Károlyig. Franciaországban X. Károly még 1824-ben is elvégezte a golyvások megérintését, mert a forradalom idején valakinek sikerült az ampulla tartalmából egy keveset megmenteni és félretenni. A „csodatévő hatalom” azonban a keresztény hitben mindig az egyes személyeknek adott isteni kegyelemhez van kötve, sohasem a tárgyakhoz, anyagokhoz. A francia király gyógyító erejéhez és a reimsi olajhoz fűződő hit, mely függetleníti az anyagot a személytől, inkább mágikus eredetre vall. Ha pedig a keresztény keretekben jött létre, akkor a gnosztikus eretnecség jellegzetes gondolkodásmódjára emlékeztet bennünket – bár a kérdéssel foglalkozók, tudomásunk szerint, erről még nem írtak. A keresztény ősegyház mindenestre már az első évszázadokban küzdelemre kényszerült azokkal az arisztokratikus gondolkodású, pogányból kereszténnyé lett görögökkel szemben, akik a keresztény szentségeknek is „varázserőt” igyekeztek tulajdonítani. Azt hirdették, a „tudók”, a „látók” a megkeresztelték között is magasabb rendű tudás és képesség birtokában vannak. Nem isteni kegyelemből – és itt ez a fontos – hanem a már eleve meglévő szentségek mintegy „automatikus” varázsereje által. A francia király felkenésére szánt olaj „minőségéhez” fűződő, csodaváró hitnek is hasonló az atmoszférája.

Mivel a királyt ez időtájt általában a püspökhöz hasonlóan, szinte vallásos jellegű tisztelet övezte, ez az eszme nem tudott egyházellenes „eretnekséggé” fejlődni, inkább a mindenkori király személyének megbecsülését növelte. Annál is inkább, mert Capet Hugó fia, II. Róbert, a „Jámbor” melléknevet kapta alattvalóitól azért a példamutató, és az átlagemberénél magasabb szintű, lelkiességért, melyet, mint hívő keresztény tanúsított. Utódai alatt azután a mágikus-gnosztikus varázshatalom eszméje, az Európát és a kereszténységet védő Nagy Károly-kultusszal összefonódva, éppen Anjou Károly születésének idejére, a francia király tekintélyének nemzetközi jelentőségű emelkedését készítette elő.

Anjou régi grófjai

Hiába övezte volna a francia királyt pusztán a szakrális eredetű hagyomány vagy Nagy Károly kultusza, ha maguk az egyes királyok megmaradtak volna abban a „primus inter pares” helyzetben a mintegy 90, kisebb-nagyobb hűbéres fejedelemségre, tartomány grófságra oszló Franciaországban, mely Capet Hugó közvetlen utódait kezdetben jellemezte. A XII. század folyamán állami egységről, gyakorlatilag kiépített, központi királyi hatalomról nem lehetett szó, ellenkezőleg, olyan széthúzó erők érvényesültek éppen a feudalizmus révén, melyek a nyugati frank birodalom keretei között kialakuló országot a szétesés felé sodorták.

A német birodalom hasonlóképpen: még a császárság Európa nagy részére nehezedő tekintélye idején sem tudott a különálló, hűbéri szervezetű választófejedelemségek miatt állami egységet alkotni. A császárság politikai hatalma azonban még Itáliában is tudott operálni. Ez annak volt köszönhető, hogy a keleti frank birodalom területén a frankok, bajorok és szászok, közös, germán eredetük és a csak dialektusokban eltérő, de könnyen összeolvadó közös nyelv révén valamivel könnyebben váltak németté, bár „egységről” itt sem lehetett beszélni.

Franciaország földje – azonban eredetében és szokásaiban egymástól sokkal távolabb álló népelemeket foglalt magába. Már az őslakó kelta gallok sem rokonaikkal, a bretonokkal olvadtak egybe, hanem az ókori birodalom bukása után a Galliában maradt romanizált, illetve római lakossággal, s ezeknek a nyelvét, egy rontott, népies latint vették át. A kelta bretonok ellenben megőrizték saját nyelvüket, népi különállóságukat és külön tartományi szervezetüket: Bretagne még nagyon sokáig nem tartozott a francia koronához, akárcsak Provence. A germán frankok hódító népe ugyan összeolvadt a gall-római lakossággal, de délkeleti irányban Burgundia különálló maradt a német birodalom hatókörében, s dinasztájának családi vonatkozásai délre mutattak, Provence-ba, ahol átmenetileg létrehozták Úrles királyságát is. Csak Párizs környéke, az Île-de-France körzete volt viszonylag szilárdnak és valódi Capet-birtoknak mondható, de ezt is közvetlen közelből fenyegette nyugati szomszédja: Normandia. Ezt azok a sokáig ősi, vad pogányságukban megmaradt, germán eredetű normannok kapták lakóhelyül a nyugati-frank uralkodótól, akik a X. század elején itt, a francia földet pusztító hosszas háborúk után letelepedtek, megkeresztelkedtek, és saját hercegeik uralma alatt éltek, akik – forma szerint – vazallusai voltak a francia királynak.

Hogy mennyire csak forma szerint, az a XI. század második felétől fokozatosan derült ki, politikai bonyodalmak mellett családi botrányokat is okozva a Capet-ház-

nak, új és új lázadó vazallusok jelentkezésével. A normannok hercege, Hódító Vilmos ugyanis 1066-ban – anélkül, hogy erre engedélyt kért volna hűbérurától, a francia királytól – átkelt Angliába, megsemmisítette a britek fölött uralkodó szászok uralmát, és a szigetország királyává tette magát. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy I. Vilmos, mint Normandia hercege, továbbra is a francia király vazallusa maradt, de mint angol király, szuverén hatalmat képviselt. Ebből a kedvező alaphelyzetből kiindulva, meg is kísérelte mindjárt, hogy vazallusi szerepét megszüntesse. Angliából visszatérve, haddal támadta meg Franciaországot, saját birtoka, Normandia partjairól az ország belseje felé indulva. Rouenben azonban lováról lebukott, meghalt, s ez a véletlen baleset egyelőre megszüntette a nyílt ellenségeskedést.

Normandia mégis „idegen test” maradt Franciaországban. Mikor Hódító Vilmos legifjabb fia, az ugyancsak tetterős I. Henrik lett Anglia királya, nem is maradt el a furcsa helyzet következménye. I. Henrik lemondásra bírta francia vazallusként uralkodó bátyját, Normandia herceget, s ő, mint angol király, 1106-ban Normandiát kiszakítva Franciaország területéből, Angliához csatolta.

Ezután kanyarodnak a történeti előzmények száalai Anjou tartomány és kapcsolt részei, valamint a Capet-ház felé.

I. Henrik angol király jó dinasztikus kapcsolatokat keresett, ezért V. Henrik német-római császár leányát, Matildot vette nőül. A politikai befolyás volt a fő, nem a nemzetiség játszott szerepet, hiszen a középkorban – volt ugyan összetartozás-tudat – de a szó későbbi értelmében vett nacionalizmusról nem lehet beszélni. A normann uralkodóház a francia nyelvet honosítja meg az angol udvarban, francia nemesekkel veszi körül magát, de családi birtokainál fogva élesen szembehelyezkedik Franciaország királyával. Tovább fokozta az ellentétet, hogy I. Henriknek csak egyetlen leánygyermek maradt: Matild.

Az angol király ugyanis alkalmas vőt keresett, és azt Franciaország sérelmére meg is találta. Matild angol királylányt a Normandiával keletről szomszédos Anjou, és a vele határos Maine grófságok feje, IV. Gottfried, a „szép” (Geoffroy, le Bel) vette nőül, és ezzel az angol érdekltség még mélyebbre hatolt az Île-de-France felé.

Természetes ugyanis, hogy az angol korona jövődöbeli örökösei az Anjou grófi házból kerülnek ki e házasság után.

Az idegen számára olykor megtévesztő, ha nem ismeri azt a szokást, hogy Franciaországban a tartományúri családok neve az elnyert birtokok szerint változik. Mindig a birtok adja a nevet, s ha a család kihal, vagy elveszti birtokát, új és új családok veszik fel a nevet, amint tulajdonukba jut a birtok. Ezért VIII. Lajos fia, Károly sem az első *Anjou* elnevezésű dinasztia megalapítója volt. Ez a grófság, mint említettük, a régi idökben éppen Erös Róbertnek, a Capet-család legrégibb ismert ősenek birtokában volt, majd egy más família tulajdonába került, melynek vérségileg semmi köze nem volt a Capetekhez. 929-ben már I. vagy Vörös Fulkó (Foulque le Roux) viselte az Anjou grófja címet, s tőle 1060-ig fiági utódai örökölték a tartományt.

Ebből a családból III. Vagy Fekete Fulkó, Anjou negyedik grófja a legnevezetesebb. Élete nagyjából hasonlít a korabeli „lovagok” életére, melyet a X–XI. században még nem finomít semmiféle eszményi vonás. Igaz, épít, alapít monostorokat, de aztán szabályos háborúkat visel Anjou tartományban; hatalmas őrtornyok, vármaradványok hirdetik még ma is emlékét, s egyidejűleg Angers és Saumur, a két székváros rettegett ellenfele és kegyura. De nemcsak alattvalóit sanyargatja, családjában sem is-

mer kíméletet. Első feleségét máglyán égetteti meg, aztán fiával vív győztes csatát, Martell IV. Gottfrieddel, akinek zablával a szájában, négykézláb kell tőle bocsánatért esdekelní. Aztán váratlanul Jeruzsálembe megy, a Szentföldre, hogy bűneiért vezekljen.

A fennmaradt krónikás feljegyzések még a legendák területére is átvezetnek, amennyiben tudni vélik, az asszonyok sem sokban különböztek: az egyik Anjou grófné boszorkány volt, és egy nap a templom ablakán át repült el.

A „boszorkányos” dolgok azonban – ha másképpen is – de azért eléggé meglepően folytatódtak az Anjou-leszármazottak között. Miután Fekete Fulkó fiának nem maradtak gyermekei, leányának, Ermengardnak a Gatinais-nemzetségből való utódai folytatták a sort. A grófság tehát fiágon egy másik család birtokába jutott, mely felvette és tovább viselte az Anjou nevet, és ugyanúgy háborúzott fivér a fivérrel, apa a fiával, mint korábban. Mogorva vagy IV. Fulkó fia, V. Fulkó, a szomszédos Maine tartomány grófjának, Éliásnak leányával, Eremburgával kötött házasságot, s apósa után örökös lett. 1110-től Anjou és Maine grófságát mindig egyszerre birtokolta ugyanaz a személy.

V. Fulkó felesége halála és Angers lakóival való sok háborúja után, fiának adva át Anjout és Maine-t, ugyanúgy Jeruzsálembe ment, mint valaha őse, Fekete Fulkó. De ebből az utazásból nem zarándoklás lett, hanem újabb házasság és méltóságának emelkedése: nőül vette II. Balduin jeruzsálemi király lányát, s apósa halála után 1131-ben őt koronázták Jeruzsálemben királlyá, az araboktól elfoglalt palesztin területen, a francia keresztes lovagok államában. S míg itt született ifjabb fia később III. Balduin néven ugyancsak jeruzsálemi király lett, vitézül védelmezve a keresztények Megváltójának, Jézus Krisztusnak egykori sírját és feltámadása helyét – addig az idősebb, otthon maradt fiú, IV. Gottfried nőül vette I. Henrik angol király lányát. A család erről a Gottfriedről kapta új nevét. Mivel ifjúságában szokása volt rekettýeágot tüzni a kalapja mellé, megszületett jelzője: „Plantagenêt” (franciául genêt = rekettýe, a név tehát rekettýepalántát jelent). A nevet utódai már, mint az angol dinasztia sarjai viselték.

A „boszorkányosnak” tűnő dolgok azonban még csak most következtek.

Gottfried és Matild házasságából egy, Henrik nevű fiú született, aki egészen ifjan nagy földterületet mondhatott magáénak Franciaországból. Apjától Anjou és Maine grófságok mellett még Touraine-t is örökölte, anyja révén nagyapjától pedig egész Normandiát. Ezen felül nagyapja, az 1135-ben elhunyt I. Henrik az angol trónt is órá hagyta. Igaz, ezt jó ideig nem tudta elfoglalni, mert nagybátyja, Blois István átmenetileg közbelépett, s elragadta az angol koronát. Ez azonban csak haladékot adott az ifjúnak, lett ideje, hogy alaposabban is körülnézzen Franciaországban.

E körütekintés eredménye az lett, hogy a tizennyolc éves ifjút megbűvölte egy, nála csaknem évtizeddel idősebb, férjes asszony. A „boszorkányság” nemcsak abban mutatkozott, hogy az asszonynak, X. Vilmos aquitániai fejedelem leányának különleges bűvköre volt, trubadúrok rajongták körül „szerelmi udvarában” – hiszen a XII. században több francia tartományi udvarban is megjelent a népnýelven megújuló, lírai költészet és az udvari szerelmi játék, platónikus vagy éppen nem platónikus érzelmek légkörében. Aquitániai Eleonóra és az ifjú Henrik, Anjou grófja kapcsolatában a nem-platónikus kapcsolat elsősorban politikai szempontból lett végzetterhes. Eleonóra asszony megcsalt férje ugyanis VII. Lajos, Franciaország akkori királya volt.

A második keresztes hadjárat idején szövődött e viszony, mikor VII. Lajos 1147–1149 között a Szentföldön hadakozott. Mire visszatért, feleségét hűtlenségben találta, és 1152-ben házasságtörés miatt elvált tőle. A válás azonban nem Anjou grófjának okozott politikai kárt. Eleonóra (Aliénor) apja ugyanis csak részben, mint Poitou grófja volt hűbérese a francia királynak. E tartomány éppen Anjou déli szomszédja volt, székhelye pedig az a Poitiers, melynek közelében annak idején Martell Károly az arabokat megállította. Aquitánia viszont, amely délről közvetlenül is határos volt Poitou-val, egészen a Pireneusok hegyláncáig, a spanyol határig terjedt; északról a Garonne folyó, keletről Auvergne és Languedoc, nyugatról pedig az Atlanti-óceán határolta. Ez az Aquitánia, Gascogne-t, és északabbra a később Guyenne-nek nevezett földrészt is magába foglalva, nem volt a francia korona tartománya, hanem önálló hercegség. Dinasztiájának őse, a Nagy Károly idejében élt Nagy Szent Vilmos (†812), a „rövid orrú”, ekkor már régóta a népi, hősi eposzok, a chanson de geste-ek egyik hőse volt. Eleonórának nagyapja, IX. Vilmos még nagyobb hírre tett szert. Nem életszentsége miatt, hanem azért, mert ő volt az első trubadúr a művészetté emelt szerelmi érzés finom, de rafinált énekese. 1087-től 1127-ig uralkodott, s egyik, panaszos hangú versében, mikor Poitiers-t kényszerült elhagyni, hátrahagyottait szomszédjára, Anjou Fulkóra bízta:

*„Oly keserű szívvel hagyom ma itt
Poitiers-nak uradalmait!
A gárda Anjoui Fulkóra hagy
Minden földet s kuzinját: védje csak.*

*Ha Anjoui Fulkó nem segíti őt,
S a király – kinek mindent köszönök –
Még bajba sodorják gonosztevők:
Gascogne-i és angevin léhűtők.”
(Végh György fordítása)*

A folytonos harcnak, eltávozásnak és megérkezésnek ebben a világában honosította meg ez a IX. Vilmos aquitániai herceg a „szerelmi udvar” légkörét Franciaországban. De tévedés volna azt hinni, ő maga valami epekedő, pusztába éneklő és egyoldalúan érzelmős lantos volt, mint részben a nyomába lépő déli trubadúrok, az északi trouverek, vagy a német föld Minnesängerjeinek egyes képviselői. IX. Vilmos a költészetben és a szerelemben is feudális úr maradt, eszében sem volt holmi „szerelmi rabszolgaságot” vállalni. Ellenkezően: ő volt az, aki sok nőt érzelmi tekintetben is vazallusává tett, visszaélve hatalmával és az elbűvöltek tehetetlenségével.

1101-ben ő is járt a Szentföldön, egy évig volt a szaracénok foglya. Visszatérve, nem a Szentföld áhítatával, hanem sok mór nővel érkezett, akiket kastélyaiban helyezett el. Udvarában így megerősödött az arab hatás, amely különben a mai spanyol föld egy részét még mindig kezükben tartó móroktól is származott.

Eleonóra, mint IX. Vilmos unokája tehát Franciaország egyik első „szerelmi udvarában” nőtt fel. Az irodalomtörténetből ismeretes, miként kapcsolódott a trubadúr-költészet fejlődése, sőt, a társasági modor csiszolódása, a nők jelentőségének növekedése, a várak belső berendezésének kultúrája az ilyen környezethez. A lovagi, főúri társadalom arisztokratikus játéka volt ez, finom ruhákban, finom mozdulatokkal és finom beszédmóddal, tekintettel „a hölgyekre”. Az érinthetetlen nőért versengő lova-

gok és költők a szerelemben is játszottak, s velük játszottak a nők is. Az újabb irodalom most már egyre inkább rámutat a korból vett források alapján, hogy az a rituálé, mely e „szerelmi”-nek nevezett játékok körül kialakult, korántsem volt merőben platonikus, „tisztá” – mint a távoli kedveshez való vágyódás költészetéből következhetne. A kedves gyakran igen közel volt, s bizonyos próbatételek után lehetett eljutni hozzá még közelebb – anélkül, hogy a durvának és közönségesnek tartott férfi-nő viszony testi értelemben létrejött volna. Ezt, miként magát a házasságot is, ezek az udvarok csak a pórnép számára valónak tartották. De valójában a tartózkodás, és a „próbák” ürügyén az érzékiségnek csak egy rafináltabb módját művelték, mely gyakran igazi kicsapongáshoz vezetett. Feszültségek a szerelemben, a férfi-nő viszonyában, melyek a politikában, – s majd mint később látni fogjuk – a vallásos érzésben is tükröződtek, válságtüneteket idéztek fel.

Eleonóra esetében mindenesetre nyílt házasságtörés lett a játékból. Az egyszerű, korai Capet-udvart már kezdetben megbotránkoztatták az „aquitániai erkölcsök”, mikor VII. Lajos a házasságát megkötötte. De úgy látszott, Franciaország javát szolgálja a frigy: hiszen Aquitánia fejedelemsége, mint egyetlen örökös nő birtoka, a francia királyné révén a koronához kapcsolódott. A válással azonban Aquitánia levált Franciaország testéről, ráadásul Poitou grófsággal együtt, s követte az örökös nőt új férjéhez, Anjou grófjához, aki Normandiát is birtokolta. Az óceáni partvidék tartományai tehát (Bretagne kivételével) északtól délig az új pár birtokában voltak. S mikor két év múlva, 1154-ben II. Henrik néven Anjou grófja elfoglalta Anglia trónját, a francia király, a megcsalt férj, egyszerre saját országának súlyos sérelmét is átélte: Anglia behatolt, s részben tartósan be is rendezkedett a francia korona egykori területein.

Ez volt tehát az új Anjou grófné „boszorkánysága”: Párizsból, VII. Lajos udvarából, a Capet-család egyszerű, a hadakozásra és vadászatra, mint kizárólagos férfiszórakozásra berendezett udvarából, az Anjou gróf karján egyenesen Anglia trónjára repült, magával vive hozományát, egész Aquitániát, elszakítva a francia koronától.

VII. Lajosnál csak lányokat hagyott, s a francia királynak újra kellett nősülnie és még több, mint tíz évet várnia, hogy fiúörököse szülessék. Ez az örökös II. Fülöp volt. Szent Lajos és Anjou Károly nagyapja, aki évtizedek múlva megindította a háborút Anglia ellen, hűbéri széke elé idézve vazallusát, Eleonóra legifjabb fiát, János angol királyt.

Mire azonban ez bekövetkezett, sok más is történt. Eleonóra személyes sorsa nem vált jobbá új férje oldalán, sőt, sokkal rosszabb lett, mint várta. Első férjét, VII. Lajost az egyik legfontosabb, francia kútfő, a Saint Denis-i krónika „szent embernek” nevezi. Az újkor történetírói olykor egyszerűen csak „pipogyának”. Az igazság a két véget között van valahol, de az bizonyos, hogy az új férjet, II. Henrik angol királyt nem lehet vádolni erélytelenséggel. Eleonóra több gyermeket szült neki – négy fiút is, akik közül három még az ő életében meghalt. Mikor a fiúk felserdültek, megpróbált itt is „nagy szerepet” vinni, beleavatkozni a politikába, férje ellenében. Henrik király azonban rövid úton rács mögé záratta feleségét. Henriket sem szentséggel, sem „pipogyasággal” nem lehet gyanúsítani, még kevésbé azzal, hogy trubadúrtermészet volt. Ellenkezőleg: durva és erőszakos, ellentmondást nem tűrő, aki a szeretet érzését még családjában sem ismerte. Az egyetlen ember, aki iránt ifjúságában talán igazi szeretetet érzett, Becket Tamás volt, a kancellár, akit ő tett meg canterburyi érsekké. Amikor azonban a katolikus egyház függetlensége ellen tört, és Tamás ellenállni me-

részek, lekaszaboltatta az oltár lépcsőjén. Megérte még, hogy a pápa Tamást szentté avatta, őt pedig kiközösítette, és csak bűnbánó vezeklés után vették vissza az egyházba.

A börtönéből kiszabaduló, majd özvegygé lett Eleonóra azonban még ennél is többet ért meg. Láthatta, férje halála után hogyan lett király harmadszülött fia, akit Oroszlánszívű Richárdnak nevez a történelem. Richárd a harmadik keresztes háború rettegett hőse, majd Szaladin szultán foglya, kiszabadulva, dicsőséggel tért újra vissza, és költő is volt egyben: francia dalokat írt az angol trónon. Idealizált híre ellenére sem éltek benne gyengéd érzelmek. Akad író, aki úgy jellemezte, élete egyetlen dühroham volt.

Richárd gyermektelenül, 1199-ben halt meg, s utána legifjabb testvére, a később „Földnélküli”-nek nevezett János lépett a trónra. A következő évben Eleonóra minden eddiginél furcsább dolgot ért meg: 1200 húsvétján egy, Blanka nevű, tizenkét éves kislányt kísért Aquitánián keresztül, aki a francia király udvarába utazott. Ez a kislány a tulajdon unokája volt, lányának, Eleonóra angol királylánynak és VIII. Alfonz kasztíliai királynak a gyermeke. A nagyanya Bordeaux-ból visszafordult, mert ő nem léphetett francia földre. A gyermeket Bordeaux érseke kísérte tovább. Azért kellett Blankának Párizsba kerülnie, hogy ott felesége legyen az egykor elhagyott, első férj, VII. Lajos unokájának, II. Fülöp fiának, az ifjú Lajos trónörökösnek. Ettől remélték a békét Anglia és Franciaország között. A béke mégsem állt helyre, a házasság azonban létrejött Kasztíliai Blanka, és a későbbi VIII. Lajos között. Ebből a házasságból születtek a Capet-ősök, valamint Nagy Károly császár, a régi Anjou grófok és – Aquitániai Eleonóra vér szerinti, egyenes leszármazóiként azok a gyermekek, akik közül a legidősebb fiú IX. Lajos király, a legifjabb pedig Anjou Károly volt.

A házasság nem tudta késleltetni az angol-francia háborút, melynek során, a XIII. század első évtizedében még a nagyapa, II. Fülöp, sorra visszafoglalta a Franciaországtól elvett tartományokat. Az angol király elvesztette Normandiát, elvesztette Anjou, Maine és Touraine tartományokat, melyek most mind egyenesen a francia dinasztia birtokába kerültek. Visszakerült Eleonóra hazája is, Poitou grófság. Csak Aquitánia maradt még sokáig angol birtok. A régi Anjou-családdal: az angol királyi házzal való leszámolás tette tehát lehetővé, hogy VIII. Lajos az egykor elvesztett tartományokat fiai között oszthatta szét: Poitou grófja IX. Lajos idősebb öccse, Alfonz lett, míg Anjou és Maine ura a legifjabb: Károly, megalapítva most már a harmadik Anjou-nak nevezett dinasztiát.

A kereszt és a kard

A francia király és Anjou grófja – Anglia királya – közötti ellentéteket tehát még a nagyapának, II. Fülöpnek sikerült a korona és a dinasztia javára elsimítani.

Vegyünk most szemügyre egy másik „ellentétet”, ha úgy tetszik feszültséget, melynek eredőit már a Nagy Károly-féle eszmei örökségben érintettük. A mohamedán arabokkal szemben kibontakozó „szent háború” eszméje volt ez, amely a keresztes háborúk formáiban örökölt maradt Szent Lajosra és Anjou Károlyra is. A lovaggá avatandó Anjou Károly ugyanúgy ott virrasztott az oltár előtt térdelve, a felavatása előtti éjszakán, vallása szertartásának kereteit betartva, mint előtte nemzedékeken át sok más lovagelődjé. Gyónás, tehát a papnak tett bűn vallomás előzte meg az átvir-

rasztott éjszakát, hogy tiszta lélekkel közelíthessen az oltárhoz, ahol a katolikus hit szerint az oltáriszentséget őrizték. Azt a mise közben átváltoztatott kenyeret, mely az ősi, keresztény hagyomány szerint, Jézus Krisztus örökbe hagyott hatalmánál fogva a kenyér színe alatt az ő valóságos teste, a kehelyben tartott bor pedig az ő valóságos vére, állandó emlékezetként az áldozatra, mellyel ő testét és vérének kiszolgáltatta keresztire feszítve, halálakor, az emberiség megváltására.

A kereszt, a krisztusi megváltó halál jelképe is ott volt az oltáron. Ugyanazon az oltáron, ahol a virrasztó, jövődöbéli jelölt lovagi kardja is feküdt. Az a fegyver, melyet másnap – miután magához vette a kenyér és bor alakjában Krisztus testét és vérének, vállát pedig megérintették a kivont kardpengével – az ifjú lovag oldalára csatoltak, hogy hű védelmezője legyen a keresztény hitnek és hívőinek azokkal szemben, akik el akarják pusztítani, vagy sanyargatják a keresztényeket és a kereszténységet.

Hogyan társulhatott a kereszthez a kard? Az önkéntes áldozattal elfogadott, istenfiúi halál jelképéhez az embert ölő szerszám?

Maga a gondolat: fegyvert ragadni a hit védelmében, eredetében nem keresztény. A Biblia evangéliumaiban fennmaradt a leírás, mikor Jézust elfogták, apostolai közül egy – éppen Péter, Róma későbbi, első keresztény püspöke – a poroszlókra rontott, és kardot rántva, levágta a zsidó főpap szolgájának fülét. A halálra szánt Jézus azonban így szólt hozzá: „Tedd vissza hüvelyébe kardodat, mert mindazok, akik fegyvert fognak, fegyver által vesznek el.” (Máté 26, 52.; Ján. 18, 10.)

Valóban, Jézus halála után a kereszténység nem fegyverek segítségével terjedt el. A véres drámák, a vértanúságok szereplői fegyvertelen emberek voltak, akik nem forradalmi felkelésért, hanem pusztán hitük megvallásáért lakoltak a római állam ítélőszéke előtt. Igaz, ebből az sem következik, Jézus pacifizmust hirdetett volna. Hiszen az evangéliumban olyan leírás is szerepel, hogy ő maga korbáccsal verte ki Jeruzsálem templomából az ott üzletelő zsidókat. De itt is csak saját népének a templomba, „Atyja házába” tolakodó, s azt meggyalázó embereit büntette. Mikor a hit terjesztéséről, és más népekről van szó, a legtöbb, amit mond, hogy tanítványai hagyják el azokat a helyeket, ahol nem fogadják be őket, és ott „még a port is rázzák le magukról”. De a nem-keresztény, római állammal való együttélést nem kárhoztatja, sőt ezt mondja a római császárnak fizetendő adóról: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.” (Máté 22., 21-22.)

Jézus tanításában tehát szó van ugyan az evangéliumnak minden népnél való hirdetéséről, de szó sincs annak erőszakos, főként fegyveres terjesztéséről. Annál inkább megtalálható ez a gondolat a VII. században fellépő Mohamednél, az iszlám vallás megalapítójánál. Ő az, aki először beszél a „szent háború”-ról, melyet a „hitetlenek” ellen kell folytatni. S ez a harc nem is térítő, hanem kimondottan öldöklő szándékú. A mohamedán ember nem azért ragad fegyvert, hogy megtérítse azt, aki nem az ő hitét vallja, hanem azért, hogy kiirtsa. A mohamedán hit ugyanis gyökerében faji, nemzeti vallásként jött létre, s nemcsak vallás, hanem életforma is, mely bizonyos égtáj és éghajlat alatt élő emberek testére-lelkére van szabva. Míg a kereszténység soha nem ismerte a faji, nemzetiségi különbségeket, az iszlám híveit kezdettől fanatikussá tette ez a fajta előítélet. Nem azért, mintha a mohamedánok valóban egyetlen fajtát vagy nemzetet képviseltek volna. Összetartozás-érzésüket azonban kétségtelenül fokozta a sötétebb bőrszín és a mentalitásbeli különbség Európával szemben. Miután a harcias, beduin törzsek birodalommal tudták szervezni az arab világot, s ezek a Gibraltári-

szoroson és a spanyol félszigeten át merész lendülettel törtek a frank birodalomba, kétségtelenül ők voltak azok, akik a „szent háború” eszméjét Európában is nagymértékben megerősítették.

Az arab támadás fokozta az általuk „hitetleneknek” gúnyok keresztények öntudatát. A „szentség” fogalma pedig éppen nem volt ismeretlen előttük, s az eszmét vissza lehetett fordítani a támadók felé. A keresztények számára is „szent háború” volt minden olyan hadjárat, melyben a keresztény hitet, a keresztény intézményeket és társadalmat fenyegető ellenséggel szemben védekeztek.

A védekezésből azután könnyűnek bizonyult az átmenet a viszonttámadásba is. Az sem volt már szükségszerű, hogy az ellenfelek éppen mohamedánok legyenek. A keresztény frank birodalom az európai népek, a szászok, bajorok, avarok meghódítását is „szent háború”-nak, vagy újabb szóval, „keresztes hadjárat”-nak hirdette. Ezekben a hadműveletekben már összekeveredett a politikai és a vallási célkitűzés. Kétségtelen viszont, hogy akadtak alkalmak, amikor a vallásos érzés a korabeli hívők számára a „háborús hősiesség” eszményítésének kedvezett. Itt kapott kedvező tápot a lovagság kultusza, mely az irodalom fejlődését is előmozdította a chanson de geste-ek, a hősi énekeknek kezdetben csak elmondott, később le is írt, legendás eseményeivel.

Ez a háborús keresztény legendakör azonban, a Nagy Károly-eszménnyel párhuzamosan növekedő lovagság kultuszával, valójában már nem volt mindenestől keresztény. Először is: a lovagság eszméje és életformája – ma már tudjuk –, a legkülönbébb, nem európai népek történetében is fellelhető, mint a fejlődésnek egyik korszaka, és a harcos emberi magatartásnak erkölcsi megnemesítése.

A lovagok eredete a hűbéri szolgálatban álló lovas katonákra vezethető vissza. A francia lovagok ősei, a német lovagok őseivel együtt – tulajdonképpen germán és frank harcosok. Azok a „barbár óriások”, akikről a művelt, római történetíró, Tacitus, oly szemléltető leírást ad *Germania* című munkájában. A sokkal fejlettebb latin társadalomban is voltak „lovagok”. Ezek azonban fényűző életet élő és elpuhult pénzemberek voltak. A lovagi szellem, úgy, ahogy a XIII. században már, mint teljesen kiforrott, sőt, lassan hanyatlásnak induló idea európai mintaképként feltűnik előttünk Franciaországban, nem a rómaiaktól ered. A harcon és a verekedésen kívül más férfifoglalkozást nem ismerő germán harcosok köréből származik ez a lovagság, mint ahogy az idevágó irodalom általában megállapítja, s rendesen Tacitus említett művének 13. fejezetére szokás hivatkozni, ahol képet ad a germán harcosok ősi társadalmáról:

„Semmit pedig, sem közös, sem magánügyet másképp, mint fegyveresen nem tárgyalnak. De fegyvert viselni senkinek sem szabad addig, amíg a törzs ezt meg nem engedte. Akkor az említett népgyűlésen az egyik törzsfő, vagy a családapa... pajzzsal és dárdával ékesítik fel az ifjút; ez náluk a tóga, az első ifjúság dísze; eddig családtagok voltak, ettől kezdve tagjai a közösségnek.”

Tacitus tehát itt valójában a germánok férfiavató szertartását írja le, melynek lényege a szabad fegyverviselés, és annak használata a közösségért vívott küzdelemben. Könnyű felismerni, ez csak a művelt, és a szabad ifjúkora a tóga, e jellegzetes, római férfiruha felöltésétől számító latin író számára volt különleges dolog. A fegyverhasználat jogával egybekötött férfiavatás módja azonban nemcsak a germánoknál

volt szokásban, hanem valamennyi harcos – finomabb társadalmi tagozódást még nem ismerő – népnél.

Minél mélyebbre szállunk alá a múltba és a kultúrrétegekbe, annál nagyobb és kizárólagosabb szerephez jut a fegyver, a védelem és támadás eszköze s egyre primitívebbé váló attitűdje. A gondolkodás is egyre durvább, s egyre inkább az öldöklés problémakörében mozog. Az öldöklés a munkát, a szórakozást és a művészetet is pótolja. Az öldöklés eszközei, a fegyverek játékszerek is egyben, hiszen ugyancsak Tacitus állapítja meg az általa ismertetett germánokról: „Látványosságuk csak egyfajta van, és ez minden összejövétel alkalmával ugyanaz: fiatal emberek... kardok és veszedelmes dárdák között lejtve táncolnak.” (Germania, 24. c.)

Innen már csak egy lépés a primitív népek, a „vadon” élő törzsek, hordák fegyvertánca, mint férfimulatság. Néprajzi kutatók leírásaiból tudjuk, ennek lényege többnyire a győztes csata szórakozásként, élvezetként való utánérzése, a tánc nyelvén kifejezve.

S a társadalmi fejlődés fokozatain ezt az ősemberi, gyilkoló ösztönt, amely kezdetben kényszerűségből, szinte kizárólagosan nyújtja az életformát, lassan-lassan valóban „kultúrtörökvések” kezdik kísérni: tánccal, dallal, költészettel „színházat”, kultuszt csinálva a nyers valóságból. Hogy mennyire közvetlen és eltéphetetlen szálak fűzik még a művészet és társadalom magasán verselő dél-francia várurat, trubadúrt, a híres Bertran de Born-t is (1140–1207) a harci gyilkolás élvezetéhez, azt ő maga énekelte meg legőszintebben:

*Hús, bor, ágy – szót sem érdemül
ahhoz, mit vagyok ízlelő,
midőn egy „hajrá!” fölrepül
s üres nyereggel szökdelő
ló nyerít a cserében
és „jaj, segítség!” bög a száj,
és hull vezér, hull rá a nyáj
s a holtakat szemlélem,
ahogy bordájukból kiáll
kettétört zászlós kopjaszár.
(Illyés Gyula fordítása)*

Ez a nagy trubadúrköltő éppen Anjou régi grófiaival, az angol királyokká lett II. Henrikkel és Oroszlánszívű Richárddal harcolt sokat, de a harc vad ösztönén kívül semmiféle „eszmény” nem ösztönözte, legfeljebb anyagi érdekek. Alakja e tekintetben nem egyedülálló, pedig csaknem a gótika virágkorában élt, nem sokkal előbb, mint Szent Lajos és Anjou Károly.

Az idézett, hetyke hangú, szokatlanul őszinte költemény másik versszakában, mint tükörben villan fel az öldöklésnek a puszta élvezetnél egy magasabb motívuma is, a harcban vállalt kockázat:

*Tetszik, ha egy Főbb emberiül
előre rúgtat, – vakmerő
példáján menten fölhevül
mind a nyomában-ügető
s igyekszik mind merészen
be a viaskodásba, bár
fogadja szenvedés, halál*

*mert tudja mind eszében,
hogy férfi-hírért egy az ár:
ütést ha ad, ütést ha áll.
(Illyés Gyula fordítása)*

Az életnek e kockára vetése is hozzá tartozik tehát az élvezethez, melyből a lovagi magatartás kinő. A „férfihír”, a férfias bátorság már rokona a legnagyobb emberi magatartásnak, a hősiességnek, a „halálmegvetésnek”. E gondolkodásmód szerint: hős, egyszerűen kifejezve csak férfi – igazi férfi – az az ember, aki nemcsak hogy nem fél a haláltól, hanem szándékosan keresi a veszedelmet, *kockára teszi életét*.

Erre is idézhetünk egy jellegzetes, pár sort Tacitus művéből, melyre nem szokás oly nagy figyelmet fordítani. Ugyanabban a szakaszban, ahol az ifjak fegyverek közötti táncáról emlékezik meg, ezeket is írja:

„A kockázást... józanul is komoly foglalkozásnak tartják, és akár nyernek, akár veszítenek, olyan szenvedélyesen játsszák, hogy a legutolsó kockára, ha már mindentől kifogytak, szabadságukat és saját személyüket is fölteszik. A vesztes önként vállalja a rabszolgaságot; még ha fiatalabb, és még ha erősebb is, hagyja, hogy megköttözzék és eladják. Ennyire nyakasak ebben az ostoba, visszás dologban, és ők ezt becsületnek nevezik.” (G. 24.)

Tacitus talán az első, de távolról sem az utolsó, aki egyszerűen nyakasságnak és ostobaságnak nevezi a játék szenvedélyéhez való effajta ragaszkodást, még hozzá a „becsület” komoly címszava alatt. De ha figyelmesen olvassuk ezt a leírást, ráismerünk benne a jellegzetes nemesi, „lovagi” magatartásra. Amit a római író, munkája más részein a germánok hősiességéről, harcvágyáról és dicsőségszomjáról leír, az nyilvánvalóvá teszi, ezek a fegyverforgató harcosok nem csupán a kockajátékban kockáztattak szüntelenül, hanem egész életük mindenestől állandó kockázat volt – amennyiben férfihez méltóan hogy akartak élni.

Így éltek a sztyeppei lovas népek és más harcos törzsek is. A „kockázat”-tal összekötött „becsület”, ha el is ment az ostobaságig, alapjában a hősies magatartás eszméjéből fejlődött ki minden fegyverforgató népnél egyaránt.

Az öldöklés gyönyörűsége eleve együtt jár a kockázattal, hiszen aki öl, arra is felkészülhet, hogy őt ölik meg: „ki kardot ránt, kard által vész el...” – amint Jézus bibliai szavaiból is éppen ez világlik ki. S ezzel együtt még az is, hogy az étellel való ilyen játék, mely ráadásul örömét leli nemcsak saját élete kockáztatásában, hanem mások halálában is – merőben ellenkezik azzal, amit a kereszténység eredetileg tanított.

De hogyan került mégis a kard az oltárra, a kereszthez?

A pápai hatalom a kereszt és a kard háttérében

Mint már említettük, a védekezési szándékból kiinduló harc, főként, amely Martell Károly idején elindította a frank-arab küzdelmeket, nem eshetett a keresztény egyház tilalma alá, hiszen éppen a kereszténységet is oltalmazta egy másik vallás, a mohamedanizmus fanatizmusa ellen. Döntő módon hatott azonban az is, hogy a társadalmi fejlődés alapjain – bár a keresztény tanítás változatlan maradt – a magatartásban, feladatokban sok változás állt elő azóta, hogy a Krisztus-hívó kis csoportokból már a római birodalomban államvallás lett.

Nagy Konstantin császár, amikor a IV. század elején megszüntette a keresztények üldözését, győztes harchoz fűződő álomlátástól inspirálva, megkezdte a politikai beavatkozást a keresztények életébe. Azzal, hogy pártfogóként lépett fel, már eleve a római császár gyámsága alá vonta Róma, Alexandria, és az általa alapított Konstantinápoly püspökségeit, megfosztva a papságot, s ezzel az egyházat a teljes önállóságtól. Az álom, amelyben Jézus Krisztus monogramját látta, és a hang, mely azt mondta neki: „E jelben győzni fogsz” – csakugyan azzal a következménnyel járt, hogy Konstantin Krisztus-monogramos zászlókkal vívta meg Róma előtt, a Milvius-hídnál a csatát, és valóban győzve, az egész birodalom ura lett. Csakhogy Konstantin a latinok vallásában nőtt fel, ahol az állam feje volt egyúttal a birodalom legfőbb papja is – a pontifex maximus. Ezt a felfogást sem ő, sem keresztény utódai nem tudták – s nem is akarták – átalakítani. Sőt, az álomlátás, melyre a rómaiak régi vallása mindig sokat adott, csak erősítette a császárt saját szerepe fontosságában. Az egyház függetlensége a római császár hatalmi jogkörének csorbulását jelentette volna az uralkodók felfogásában, mert a vallást csak, mint az államhatalom részét tudták elképzelni. A kelet-római császárok – Konstantinápoly (Bizánc) – hatalma alól egyedül Róma püspöke tudott később megszabadulni, de ennek is ára lett: a frank uralkodó, mindenekelőtt Nagy Károly gyámsága, majd a német-római császároké. De lényeges, hogy a római püspök: a pápa, az egyházi állam segítségével maga is politikai hatalommá vált.

Igen, a pápa, aki hatalmát, híveivel egyetemben, a már a IV. század óta „katolikus”-nak nevezett egyházzal, hagyomány szerint Róma első püspökétől, Pétertől, az egyszerű halásztól eredeztette, és akit a Biblia szavai szerint még maga Jézus tett meg egyháza „kösziklájává” – a frank királytól adományozott földterület révén maga is államfő lett. A tanításban világos maradt ugyan a kereszténységnek csak a lelki életre, Krisztus „nem evilágból való országára” vonatkozó hatalma és illetékessége, de a gyakorlatban nem lehetett kikerülni az e világi életet.

Ezzel pedig együtt járt sok minden más, amit mellőzni lehetett volna, ha a római egyház nem kerül a politikai küzdelmek sodrába. Róma első püspökei után, akik szinte sorozatban haltak mártírhálált a cirkuszok porondjain, híveik nagy részével együtt, az üldözések elmúltával a pápák már nem egyszerű emberek, hanem egyre inkább nagyurak lettek. A városban, római patríciuscsaládok pártfogása alatt élve, még Konstantin nekik adományozta felesége családjának, a Lateranus-nemzetségnek a palotáját, ahol a IV. században már pompa vette őket körül. Csakhamar világi fejedelmek módjára, bürokratikus gépezet segítségével kormányoztak, az egyházi államhoz tartozó városok, területek fenntartása, irányítása, sok anyagi természetű feladattal terhelte meg az egyszerű halászt: Péter utódait, s egyre fogékonyabbak lettek a külsőségek, az anyagi javak iránt, környezetükkel együtt. Továbbra is számon tartották, igaz, az egyház múltját, tanítását, és azokat az egyház szempontjából kiváló embereket, akiket „szenteknek” nyilvánítottak. De éppen ez a kiválóság kezdett lassan soraikból kiapadni. Mindenesetre önkritikájukat, illetve elődeik iránt megnyilvánuló kritikájukat mutatja, – míg kezdetben igen sok pápát avattak szentté – a Karoling-időktől, a IX. századtól kezdve szinte egészen megszűnt a „szentéletű”-nek minősített pápák száma. Olyan korszakban – mikor a papok mellett számos világi fejedelmet, sőt, egyszerű embereket, visszavonultan élő asszonyokat tiszteltek szentként – feltűnő, hogy évszázadok szünete után „szent” jelzőt kiérdemlő pápa csak kettő akadt a XI. században, az egész XII. században egy sem, a XIII. században pedig szin-

tén csak kettő: X. Gergely (1271–1276) és 1294-ben V. Celesztin, aki néhány hónapi uralkodás után önként lemondott.

A gótika kora már örökbe kapta a XI. századból a kereszt és a kard párosításának: a keresztes háborúnak a gondolatát. Ez több volt, mint Martell Károly és Nagy Károly iszlámellenes harcainak öröksége. Ez önálló, pápai politika kibontakozásának eredményeként született, amely különös módon fonódott össze azzal a Tacitus által megfigyelt, germán harci szellemmel és „nyakas, ostoba” játékszenvedéllyel, amely a kockázatot kereste.

A Franciaországban letelepült, kalandvágyó szellemükről ismert normann lovagok egyik útra kelt serege váltotta ki az eszme megszületését. Hauteville-i Tankréd fiai a tengeren át jutottak Szicília szigetére és Dél-Itáliába. Ez a terület a XI. században még Bizánchoz, a kelet-római császársághoz tartozott névleges függésben. Valójában a görög-latin eredetű lakosság itt már erősen keveredett az Afrika felől előnyomult arabokkal (szaracénokkal) és e területre az iszlám tette rá a kezét. Amint a normannok pusztítva megjelentek Dél-Itália partjainál, elsősorban a római egyházi állam területét fenyegették. Az akkor uralkodó pápa, IX. Leó – az egyik, aki e században később a „szent” jelzőt kapta –, energikus ember volt. A betolakodókba különben már keresztény normannok ellen Leó pápa „szent háborút” hirdetett, de kevés eredménnyel, mert rövidesen az ellenség fogságába esett. A normann lovagok azonban nem bizonyultak barbárnak, jó érzékkel ismerték fel a helyzetet. Kíméletesen bántak a pápával, és gyors megegyezés született. Új, hadakozási lehetőség csillant fel előttük, s ezen felül diplomáciai és anyagi-erkölcsi siker. A pápa támadói hirtelen fordulattal a pápa védőivé, az egyház „katonáivá” alakultak át annak fejében, hogy hűbértulajdonosként kapták a pápától Dél-Itáliának azt a részét, mellyel az egyházfő rendelkezett. Most már a normannok csatái váltak „szent háborúvá”, amennyiben nem csak Dél-Itáliát biztosították a pápának, elszakítva Bizánc névleges függőségétől, hanem Szicília szigetét elfoglalták a mohamedán araboktól, létrehozva a pápai hűbérként kialakuló „két Szicília” (később Szicília és Nápoly) királyságát – az Anjou-dinasztia későbbi otthonának is megvetve ezzel az alapját, mint majd látni fogjuk.

Az iszlám terjeszkedése azonban most már ébren tartotta az egyház jelvénye, a kereszt nevében viselt további háborúkat. Nem maguk az ott lakó arabok, hanem a rajtuk is úrrá levő szeldzsuk-törökök voltak azok, akik 1076-ban megszállták Palesztinát, s új helyzetet teremtettek. Ez a föld a keresztények Szentföldje, azonos azzal a területtel, ahol Jézus élt, szenvedett és meghalt, majd a hívők szerint föltámadott. Betlehem, Názáret és Jeruzsálem szent helyeit az arabok addig tiszteletben tartották, és nem zavarták az oda zarándokló keresztényeket. A szeldzsukok azonban bántalmazták Krisztus híveit, és a szent helyeket meggyalázták.

E nyílt kihívás következtében a keresztény Európában általános lett a felháborodás. IX. Leó utóda, VII. Gergely, a század másik „szent” pápája volt az első, aki keresztes háborúra gondolt: Palesztinának európai seregek által történő felszabadítására. Az ügy azonban halasztódott, hiszen Európa sem volt egységes: a pápa ekkor vívta legnehezebb harcát a német császárral, aki ismét gyámkodni akart az egyház és természetesen Itália fölött. A Palesztina elleni háborút csak az utána következő pápa, II. Orbán indíthatta meg 1095-ben, a clermont-i zsinaton tartott hatalmas, felgyújtó beszédével. Francia, német és itáliai földről özönlött a Szentföldre induló sereg, de csatlakoztak Szicília új normannjai is, a pápa hűbéresei. Ebben az első háborúban,

mely valóban az európai keresztények birtokába vette újra – a római birodalom szét-esése után – Palesztinát, született meg a gyakorlatban a „keresztes lovag” fogalma. Nem volt többé kétség, lehet-e kardot rántani, hiszen a XII. század derekán már a kornak olyan nagy hatású egyénisége, mint a szentként tisztelt cisztercita szerzetes, Bernát, Clairvaux apátja volt az, aki „Krisztus katonáinak” nevezte a lovagokat, akik a Szentföldön harcolnak, s kötelességüknek tudta be, hogy ha kell, ölnék, s ha kell, megöletik magukat. A kockázatot, a halálveszedelmet öncélúan kereső, lovagi „becsület” – amely megfelelő cél nélkül csak „nyakasság és ostobaság” volt – most egyszerre magasztos tartalmat kapott. A lovagok egyenesen a vértanúk rangjára emelkedtek – de olyan mártírok rangjára, akik nem csak elszenvedik a halált, hanem osztogatják is.

Így került a kard hosszú időre az oltárra, s így tartotta kötelességének ezentúl Európa minden keresztény uralkodója, hogy részt vállaljon a keresztes hadjáratokból. A fő rész a francia hűbéruraké volt, akik a felszabadított területeken, beleértve a görög-keletiektől elfoglalt Konstantinápolyt, Görögországot, Ciprust, Antiochiát, francia lovagi dinasztiák latin-keresztény fejedelemségeinek egész sorát hozták létre, mint mondták: „a második Franciaországot”.

A szeldzsukokat azonban nem lehetett véglegesen legyőzni. Bár 1099-ben megalkult a jeruzsálemi királyság, 1187-ben újra elveszett, csak a címe maradt fenn sokáig. Anjou Károly is egyik várományosa volt e címnek, utódaival együtt, és élete során a görög partvidék is terveibe illeszkedett. Mindez a „keresztes lovagsággal” összekötve, akár csak Szicília, a „pápa védelmében”.

E nagyszabású, nemzetközi események gazdasági és társadalmi alapjainak elemzése kívül esik e munka keretein, hiszen mi csak az eszmetörténeti örökséget próbáljuk felvillantani, ami a Capet-dinasztia Anjou-ágának kifejlődésére hatott. Az eszmék mindenesetre szétváltak: Szent Lajos, egy ország kormányát tartva a kezében, a politikában is eszményi célokat tűzött maga elé. Sokkal inkább, mint maguk a pápák, akik a keresztes háborús gondolat felélesztésével párhuzamosan csakhamar arra kényszerültek, hogy az „egyház legidősebb leányának”, Franciaországnak a területén is keresztes hadat hirdessenek.

Az eretnekek elleni háború volt ez, amely az angol királyok elleni hadviseléssel párhuzamosan folyt, s ugyancsak II. Fülöp uralkodása alatt kezdődött, hogy végső nyomaiban örökségként maradjon fiára, VIII. Lajosra, és éreztesse következményeit az unokák, IX. Lajos és Anjou Károly ifjúságában is.

A francia király keresztes hadjáratai és az eretnekek

A harcias szeldzsuk-törökök megújuló támadásai miatt a palesztinai keresztes hadjáratok időnként felújultak. Az európai seregek az első hadjárat (1096–1100) sikereit megismételni nem tudták, de nem adták fel a küzdelmet. Az eszme a kor levegőjében volt. Bár később a német császár, az angol, majd a magyar király is vezetett szentföldi keresztes hadat, ez a feladat mintha a francia királyok hagyományává vált volna, egészen Szent Lajosig.

Említettük, hogy már a dédapa, VII. Lajos is vett részt ilyen hadjáratban (1147), II. Fülöp volt a francia királyok közül a második. A Jeruzsálem elvesztése utáni, harmadik számú keresztes hadjárat (1189–1192) Barbarossa I. Frigyes német császár és

Oroszlánszívű Richárd angol király mellett II. Fülöp francia király szereplését is kívánta. Az ő személyével összefüggően azonban már nemcsak a távoli Palesztina, hanem a francia királysággal délről határos terület is eléggé váratlanul, egy keresztények elleni „szent háború” színhelye lett, egy döntő kezdeményezésű pápai politika következményeképpen.

A hosszas háborúskodást kiváltó eretnekmozgalmak a gazdasági és a társadalmi válság jelei voltak, és azon a déli területen, melynek Franciaországhoz való csatlakozása végül is az ellene vezetett, leigázó hadjáratok révén gyorsult meg – nagy részben a városi polgárok mozgalma volt, akár csak Észak-Itáliában, ahol főleg a lombard városokban terjedt el e nyugtalanság. Mégsem nevezhetők egyszerűen „polgári” mozgalmaknak, hiszen velük egy időben jelentkezett a Balkánon, a magyar király és Bizánc felségterületein is, falusi, paraszti környezetben, ugyanakkor pedig a francia-itáliai területeken előkelő társadalmi rétegekben, sőt, magában a papságban is.

A mozgalom nem volt egységes, helyenként más és más néven szerepelt. A Balkánon bogumiloknak, Lombardiában arnoldistáknak, az Itáliával szomszédos Lyon vidékén valdenseknek, nyugatabbra Albi városáról albigenseknek, s általában délen – ez volt legrégebbi nevük – katharoknak nevezték őket. Mégis nagy egységet alkottak az egyházzal, s ugyanakkor minden állami intézménnyel szemben is, mert úgy léptek fel, mint az egész, fennálló rend eltökélt kritikusa, elvetői, nagy, vallásos érzelmi válság képviselői.

A tévtanok ellen való fellépésben régi gyakorlata volt az egyháznak. Hiszen már a III. század óta, mióta megszűnt a római államegyház üldözése, szinte állandósultak a Bibliát különféle módokon értelmező kísérletek, melyek olykor tömegeket is megtudtak mozgatni. Ezekben a harcokban edződött meg, és emelkedett ki Róma püspökének tekintélye, és lett híveinek szemében vitathatatlan, hogy a teológiai magyarázatok variációiban a helyes irányt mindig Szent Péter utóda hagyja jóvá.

A maguk „eszmei mondanivalójában” a kathar eretnekség és rokonai sem voltak újak. Lényegében a III–IV. századi gnóosztikus–manicheus gondolatok éledtek újjá, melyeket az egyház egyszer már hivatalosan elítélt, a pelagianizmussal együtt. Csak hogy a régi gondolatok új és korszerű köntösben jelentkeztek és társadalomkritika, sőt, nyílt papságellenesség is csatlakozott hozzájuk. A katharok székhelye Konstantinápolyban volt, ahol már 1167-ben – a hivatalos egyház mintájára – „zsinatot” tartottak. A keleti egyházban fonódott össze a vallás legjobban az állammal, ahol a konstantinápolyi pátriárka már 1054 óta – vállalva a nyílt szakadást – nem ismerte el a római pápa főségét, s teljesen a bizánci, görög császár befolyása alá került. A feudalizmus túlsúfolt pompája, és merev kasztrendszer azonban nemcsak keleten, de nyugaton is megtalálható volt. Éppen a római pápai udvar külsőséges csillogása, a világi hatalmak politikai ügyeibe avatkozó harcai és a papság kiábrándító életmódja voltak azok a jelenségek, amelyek nyugaton is elégedetlenséget keltettek. A mozgalom manicheus eredetű eszméi radikális módon és gyorsan terjedtek Konstantinápoly felől, a Balkánon át, Itálián végig Provence-ba, Languedocba, s általában a mai Dél-Franciaország vidékére. Az eszme szerint a világi élet nem más, mint a jó és a rossz küzdelme. A szétválasztást egyszerűen oldották meg. A jó kútfeje Isten, aki a láthatatlan dolgok teremtetője, így ő a létrehozója az emberi léleknek is. A látható dolgokat viszont a rossz fejedelme: a Sátán teremtette. Az ember kétfelé tartozik a jó és rossz

harcában, mivel lelkét, a láthatatlan jót, Isten, testét viszont, a látható rosszat az ördög teremtette. Ezért csak az üdvözülni, az jut végül is halála után Isten birodalmába, aki mindent megvet, ami látható, s ezért ördögi. A mozgalom célja: visszavezetni a lelkeket Istenhez. Ennek csak egy útja van: mindent elvetni, ami „testi”.

Az egyház is használta szimbolikusan a „testiség” fogalmát a rosszra, az érzéki szenvedélyekre, vágyakra. A katharok és társaik azonban szó szerint értették e kifejezést. Nemcsak az erkölcstelenségek, a kicsapongások ellenségei voltak, hanem megvetették magát az emberi testet, a gyermeknemzést, a házasságot, a családi életet is. De megvetették, mint „láthatót”, a templomokat, a papokat és az egyház egész szervezését, s természetesen a világi hierarchiát, az állam intézményeit, a felsőbb kormánysszerveket és az államhatalmat is. Szemükben a szentségek, mint látható jelek, elvetendőek voltak, a Sátán művei. Az egyetlen, a lelki vigasz, a kiválasztottság jele, a „consolamentum”-nak nevezett szertartás volt náluk, a kézrátétel, mellyel egymást beavatták. Hitük szerint a „karizmatikus” kiválasztottságot egyenesen a Szentlélektől nyerték. De a nemek között is éles megkülönböztetést tettek. Mivel a gyermekek nevelését, sőt születését is „tisztátalan” dolognak tartották, a terhes asszonyt sem tekintették egyébnek, mint „a Sátán lakóhelyének”. A nők ezért már eleve háttérbe szorultak, nekik nem lehetett kiszolgáltatni a consolamentumot sem.

Ezek az eredeti, merev eszmék a gyakorlatban természetesen sokszor módosultak. A dél-francia vidékeken a nőtisztelő trubadúroknál is terjedt a katharizmus, abban a formában, hogy nem a nőket vetették meg, csak a szexuális kapcsolatot. Az a család- és házasságellenesség, amely már a francia tartományi udvarok „szerelmi törvényszékeinek” szellemében uralkodott, találkozott a katharok felfogásával. Ugyanakkor természetesen voltak ellentmondások is. A katharok rigorózus testellensége nem felelt meg a trubadúrok szerelmi költészetében örökké ott bujkáló vágyakozásnak. A tartózkodás szellemével a vágyakozás feszültsége is fokozódott, s mindez nem a kolostori, világtól való elfordulás magatartását erősítette, hanem a testiség ellen harcolni akaró „próbák” szellemét, a kapcsolat nélküli, de kísértő együttlétet, amely a gyakorlatban csakhamar a visszájára fordult, és – az egyház nyelvén „a bűnre vezető alkalmak keresése”-hez – gyakran kicsapongásokhoz, természetellenes kerülőutakhoz vezetett.

A költészet azonban csak a szépet tükrözte. A vágánsok, az egykori vándorénekesek messziről, tiszta távolból vágyakozó dalai a szív kultuszát erősítették: a trubadúrok pedig a vágánsok utódai voltak.

A szerelmi költészet szív kultusza is szerves része volt a kor nagy, érzelmi válságának. Összefüggésben állt a délről jövő arab hatásokkal is, ahol az orvostudomány ez időben fejlettebb volt. Az arabok orvosilag is jól ismerték a szívet, mint a vérkeringés középpontját, s ezen át, mint az érzelmek székhelyét és az élet jelét. Anatómiai tudásról természetesen nem volt szó igazában a XVII. század előtt, de a „megtört szív” fogalmát Európában is ismerték a szerelmesek, és az öröm, valamint a bánat összefonódása költői műfajokat alakított ki. Az „aube” (franciául: hajnal) a búcsúzó szerelmesek fájdalmáról beszélt, míg a május-ünnep rigmusai, melyeket még a vágánsok költöttek, összefüggöttek – kelta, pogány, mágikus hagyományként – a falusi lányok körtáncával, a május-királynő megválasztásával.

Nem is lett volna különösebb következménye annak, ha az eretnekmozgalom csak a szerelem purifikációjának körében maradt volna. Az állam- és egyházellenesség

azonban már társadalmat megmozgató jelenség volt. Veszélyét végül is teljessé tette egy pelagiánus tévtan feléledése is, amely ugyancsak a Biblia szó szerinti értelmezésével függött össze. Még a IV. században hirdette nagy hatással Szicíliában, s egész Dél-Itáliában Pelagius egy tanítványa, a gazdagokat érzékenyen érintő elméletet. Szerepel ugyanis az evangéliumban egy gazdag ifjú, aki Jézustól kér tanácsokat arra vonatkozóan, hogyan kell helyesen élni. Mikor elmondja, hogy megtartja a törvényeket, nem vét sem Isten, sem ember ellen, Jézus megkedveli őt, és így szól hozzá: „Ha tökéletes akarsz lenni, menj, add el mindenedet és kövess engem.” S erre megszomorodva távozott a fiatalember, a szöveg szerint „mivel sok jószága vala”. (Máté 19, 21-22.)

A szicíliai pelagiánizmus ennek a tökéletes útnak kötelező erejét hirdette, s természetes, hogy ezt leggyorsabban a szegény néposztályok tudták magukévá tenni, akiknek amúgy sem volt semmijük. Annak idején azonban nem okozott nagyobb zavart ez a tétel. A XII. század végén, a feudális urak, és főként a magas rangú papok, a püspöki udvarok láttán azonban, ahol az apostolok kései utódai kincsek között, a nincstelennel nem törődve, pompában éltek, vagy csupán szavakban, alkalmi adományokban nyújtottak vigaszt – most ez a bibliai idézet a teljes nincstelenségről (melyet különben Jézus csak a legtökéletesebb útra alkalmasaknak ajánlott), a katharizmussal egyesülve óriási hatást váltott ki.

Az európai keresztes hadjárat megindulását nem is papi helyről sürgették először, hanem V. Rajmund, Toulouse grófa tett panaszt a mozgolódásokról III. Sándor pápának, még 1178-ban. A pápa kiküldött két legátust, Henrik bíborost, előzőleg clairvaux-i apátot és egy angol püspököt. Ezek a helyszínre érkezve vizsgálatot tartottak, próbálták az embereket meggyőzni, megnyugtatóni, de hiába. Visszatérve, azt jelentették Rómában, szerintük ezt a mozgalmat „csak véres eszközökkel” lehet megszüntetni. Ez volt különben a toulouse-i gróf véleménye is.

A pápa a következő évben, 1179-ben zsinatot hívott össze, ahol a püspökökkel tanácskozva „hagyta magát meggyőzni”, nincs más eszköz, mint a fegyver. Keresztes hadjáratot hirdetett tehát a Loire folyótól délre fekvő területre, azzal a külön kiváltsággal, a hadjáratban résztvevők ugyanazokat a kegyelmeket nyerik, mint a Szentföldön, a mohamedánokkal küzdő harcosok. Ennek következményeként a bíborossá lett egykori cisztercita clairvaux-i apát a keresztet hordozva, fegyveres sereg élén vonult végig Franciaországon a toulouse-i grófságba. Ez a hadjárat semmiféle eredménnyel nem járt, sőt, az erőszakos fellépés csak megerősítette a mozgalmat. Ezután keletkezett a valdensek lyoni eredetű szektája, melynek alapítóját, egy Petrus Valdes nevű jómódú kereskedőt Sándor pápa még barátságosan fogadta, át is ölelte, annyira nem érthette, miről van szó. Az egyszerű polgárban nem látott mást, mint buzgó, egyházon belüli, laikus segítők mozgalom meghirdetőjét. Csak a következő pápa III. Lucius alatt lett nyilvánvaló a valdensek egyházellenessége, és ekkor, 1184-ben került sor a katharok, arnoldisták és patarénok mellett a valdensek kiközösítésére is.

Ez azonban mind nem segített, sőt, mintha olaj lett volna a tűzre. A mozgalmak még gyorsabban, egyre nagyobb tömegeket mozgósítva kezdtek terjedni. Mikor Lyon és Toulouse után Albi városában is fellángoltak az egyház és a fennálló rend ellen forduló tanok híveinek szenvedélyei – úgy látszott –, az egész Franciaországgal szomszédos dél megmozdulóban van. De még több, mint két évtized telt el, míg az albigen háború kitört.

S ha már egyszer a fegyverek megjelentek, a kivont kardokat nem lehetett többé visszadugni hüvelyükbe. Az albigensek mozgalma egyre veszedelmesebb méreteket öltött. 1198-ban az energikus, és jogászai képzettségéről híres, Párizsban tanult III. Ince lett a pápa. Művelt ember, az antik emlékekért és a provençe-i dalokért, lovagi eszményekért, irodalomért egyaránt lekötöztette Provençe-nak, s általában Franciaországnak. De jellemző a viszonyok alakulására is, hogy e franciabarát pápa sem tudott más megoldást, mint az erőszakot, és utóda, III. Honorius sem. Az albigensek 1209-ben a pápai követeket megölték, s ezzel megindult a véres háború. A kérdésben a politika állandóan jelen volt, és II. Fülöp király is részt vett az eretnekirtásban. Ekkor már VI. Rajmund toulouse-i és a beziers-i gróf vezette a lázadókat; a szekta a főnemesség köreiben is veszélyesen terjedt, felfordulással fenyegetve a társadalmi berendezkedést. Végül is Montfort-i Simon vezérlete alatt a szekta tömegei ellen felvonuló had elfoglalta Beziers városát, ahol húszezer embert gyilkoltak le.

Az albigensekkel való háború azonban húsz éven át, 1209-től 1229-ig tartott. Mindkét részről nagy kegyetlenséggel, vérengzésekkel folyt, melynek során II. Fülöp fokról fokra foglalta el a francia királyság számára a déli részt. De ezeknek a hadjáratoknak a végét már nem érte meg, mert 1223-ban meghalt.

A harc folytatása fiára, VIII. Lajosra maradt. A vékony, sápadt arcszínű uralkodó, Kasztíliai Blanka férje, nagy energiával folytatta tovább a háborút. Egészen Provençe szomszédságáig hatolt le, s 1226-ban elfoglalta Avignon városát. Toulouse grófja ekkor már V. Rajmund unokája, VII. Rajmund volt, aki távolról sem volt oly eretnekellenes, mint nagyapja. Sőt, egyik vezére lett az albigenseknek. Természetesen nem pusztán vallási, hanem politikai érdekek is ösztönözték. Tartománya függetlenségét féltette a pápa oldalán beavatkozó francia királyságtól. Miután a pápa kiközösítette az egyházból, ezzel megint csak VIII. Lajosnak adott arra alkalmat, hogy a toulouse-i gróf birtokait elfoglalja. Avignon eleste után azonban egy időre váratlanul megszakadtak a harcok. VIII. Lajos Avignonból visszafelé tartva, útközben megbetegedett, és 1226. november 8-án Montpensier-ben meghalt.

A kormány irányítása erélyes feleségére, Blankára maradt, és az ügyek állása lényegében nem változott IX. Lajos trónra léptével sem, akit már 1226. november 29-én megkoronáztak.

Az 1229-ben megkötött párizsi békével ért véget az albigens eretnekháború, ez a furcsa keresztes hadjárat. VII. Rajmundnak leányát, Johannát feleségül kellett adnia a francia király Alfonz nevű öccséhez, s így láthatta már a jövőt: a Dél, Languedoc, a Rhône folyótól nyugatra eső terület is a Capet-dinasztiára szállt. Csak a Rhône-tól keletre eső Provençe, a már kipusztulóban levő egykori trubadúrok földje volt még „szabad”: pontosabban a német-római birodalom távoli hűbérbirtoka.

Provençe

Az eretnekekkel való háborúk során e déli részeken sok minden kibontakozott a homályból.

A hosszú harcokban az is kitűnt, Provençe mennyire át van szöve német birodalmi szálakkal. Hiszen a szomszédos Burgundiában uralkodó Welf-dinasztia hozta létre itt még 933-ban az arles-i királyságot, II. Rudolf burgundiai és itáliai király személyében. Aztán a család nőágába bekapcsolódó vő: II. Konrád német-római császár 1032-

ben német hűbérre tette Provence-ot az akkor még kevés hatalommal rendelkező francia király szomszédságában. Provence ennek ellenére nem lett német, bár ebben az időben franciának sem volt mondható. A nyelvük is, a provençal, sajátos, külön nyelv, nem francia. A germánok közül itt nem az északi frankok, hanem a Hispániába vonuló gótok hagytak nyomot. Az egykori római provincia területén valaha görög telepések is éltek, Marseille városát ők alapították. S a tengeri kikötő a kereskedelmi árukon kívül a tengeren át érkező, távolabbi földek kultúrájának útja is volt. De viszsamaradtak még az arab hódítás idejéből szaracén utódok is. A déli háborúban jelentőséget kapott Provence grófjának méltósága is.

A német császár hűbérúri joga egyre névlegesebbé vált, és mióta a barcelonai grófok családja Aragónia királyi háza lett, Provence spanyol összeköttetései hangsúlyozódtak ki. Szokássá vált, az aragón király öccse viselte a provençe-i gróf méltóságát. Így lett I. Alfonz idősebb fia, II. Péter Aragónia királya († 1213), ifjabb fia pedig II. Alfonz néven Provence grófja. Mikor 1209-ben meghalt, fia követte, V. Rajmund-Berengár.

Ő az, aki fokozott jelentőségre emelte a provençe-i grófságot. Nagyobb hatalomra tört, és a politikai viszonyok között jobban egyensúlyozott, mint szomszédja és távoli unkatestvére, VII. Rajmund toulouse-i gróf. Ez utóbbi a harcokban, mely a pápa, a francia király és az eretnekek között bontakozott ki, a német császárnál keresett egyensúlyt, s végül maga is eretnekgyanússá lett. Birtokainak nagy részét elvesztette az 1229. évi békében, IX. Lajossal szemben. Vele ellentétben a provençe-i gróf, V. Rajmund-Berengár mindvégig a pápa híve maradt. Dinasztikus terveit azonban szakadásra ítélte az, hogy csupán lányai voltak. Pedig ő egy dél-francia dinasztiát szeretett volna létrehozni, függetlenül mind az északi franciáktól: IX. Lajostól, mind a császártól és Itáliától.

Négy lánya közül a két idősebbet már férjhez adta, mikor 1238-ban végrendelkezett. Margit nevű leánya IX. Lajos király felesége lett, míg Eleonóra a régi Anjou grófok ivadékához, III. Henrik angol királyhoz, Földnélküli János idősebb fiához ment nőül. A gróf azonban az öröklésből kizárta mindkét királyi vejét, és arra az esetre, ha ivadékaik mind kihalnának, az aragón királyokat – saját testvérbátyjának örököseit – emelte ki Provence jövődöbeli birtoklására. Volt azonban két ifjabb lánya, akik apjuk halálakor, 1245-ben is hajadonok voltak. Ezek közül a legifjabbat, Beatrixot tette meg Provence általános örökösnőjévé Rajmund-Berengár, míg idősebb lányait pénzben elégítette ki (10,000-10,000, illetve 5,000 márka ezüsstel).

A dél-francia, tervezett dinasztia azonban nem jött létre. Az apa halála nem az Aragón-ház előrenyomulását jelentette, hanem a Capetingekét: a francia királyi családot.

A két hajadon gróflány közül az idősebb, Sancia, nem a kedvéért elvált, öreg toulouse-i gróf, VII. Rajmund felesége lett, hanem Földnélküli János ifjabb fiának, Cornwallis Richárdnak nyújtotta kezét, aki később, választott német királyként, a névleges császárságot is elnyerte. De jelentősége, hatalma a valóságban nem volt soha. Az érdeklődés középpontjában mindenképpen a legkisebb leány: Beatrix került, Provence általános örökösnője, aki jövődö férjének a tartomány grófságát kínálta hozományul.

A párizsi békében viaszozított, elvált toulouse-i gróf, a nyughatatlan és szeszélyes politikát űző VII. Rajmund ekkor abban reménykedett, elnyerheti Beatrix kezét,

és a birtokával szomszédos Provence ismét megnöveli hatalmát. A francia anyakirályné és a pápa azonban végleg keresztülhúzták számításait.

Az elhalt provençe-i gróf, Rajmund-Berengár, anyai ágon Kasztíliai Blanka másodunokatestvére volt. Blanka a legidősebb lányt, Margitot már menyévé és Franciaország királynéjává tette. Most arra gondolt, a legifjabb lányt, Beatrixet, legifjabb fiával, Anjou Károly gróffal házassítja össze. Még 1245 folyamán az anyakirályné IX. Lajossal együtt Clunybe utazott, ahol IV. Ince pápával tíz napon át folytattak titkos tanácskozásokat. A pápa támogatása fontos volt, és Ince számára is kedvezőnek tűnt némi habozás után a terv, hiszen éppen harcban állt II. Frigyesse, a német császárral, aki Szciciliát is birtokolta ez időben, és Provence hűbérura volt. Félni lehetett a német befolyástól.

A házasságkötés 1246. január 31-én történt meg Aix városában, Provence székhelyén. V. Rajmund-Berengár felesége – az anyós – a Savoyai-házból való Beatrix annak idején a szomszédos Forcalquier grófság örökjogát is magával hozta. A fiatal Károly francia királyi herceg, Anjou és Maine tartományok grófja, és mint ilyen, IX. Lajos hűbérese, ezzel a házassággal Provence és Forcalquier grófja is lett. Olyan területen is uralkodhatott tehát, ahol nem tartozott számadással királyi bátyjának, s tőle teljesen független volt. A német császári hűbéruraság pedig igen távolinak tűnt fel a maga névlegességében.

Mikor néhány hónappal később, 1246. május 27-én lovaggá ütötték tehát, és Melunben ott kellett állnia hűbérura, és királyi bátyja mögött, Károlyban már megmozdult valami önállósági törekvés. Egyelőre még csak szóbeli méltatlankodásban. Kifogásolta, hogy neki is – mint királyi vérből valónak, a többi tartományúrral együtt bátyja, a király háta mögött kellett állania a szertartáson. Házassága percétől kezdve azonban megnyílt számára az út a tettek mezeje felé is. Mintha névadó ősenek, Nagy Károlynak halvány, távoli árnyéka ködlött volna fel előtte. Mindenesetre az egyetlen volt a Karoling-leszármazottak között, aki néhány év múlva cselekedetekben is megpróbált hasonlítani a lovagok eszményképéhez. De nem az ideák világában, hanem a realpolitika felmérésével.

A francia királyi udvar

A XIII. század első felére a Capet-család kezdetben puritán egyszerűségű, szinte komornak mondható udvara világosodó színpadhoz hasonlít, melyen, tarka szereplők sokasága mozog. A patriarkális gyökerű egyszerűségből azért sok minden megmaradt, még IX. Lajos is szinte vándoréletet él, amennyiben gyakran változtatja tartózkodási helyét. De a kör egyre kisebb, egyre inkább Párizs környékére korlátozódik, és ha gyakran sor kerül is még a fák alatt ülő király szabadban folyó törvénykezésére, a főváros, az igazi, királyi székváros szilárdan Párizsban alakul ki, az említett Cité-szigeten.

E tarkán csillogó színpadnak sajátos szerepét játssza Anjou Károly is. Bármily messzeségbe is visz később életútja, e szerep haláláig az övé. „A király fivére” – ez az ő rangja a párizsi udvarban, s ez éppoly szilárd valóság, mint az, hogy külön palotája van élete végéig a városban. Csak annyi változás esik a későbbi években, mikor Szent Lajos halála után a fia, III. Fülöp kezd uralkodni, attól kezdve Anjou Károly, mint „a király nagybátyja” szerepel a francia udvar színpadán. Személyesen ugyan már ke-

veset, de jelképesen annál többször. A Szajna északi partján, a Marais-negyedben felépült palotája az egész utcának nevet ad majd, mint „a szicíliai király utcája” („rue du roi de Sicile”).

Károly, míg házassága révén Provence-ba nem költözött, a francia udvarban nőtt fel, ennek levegőjét szívtá. Tekintsük át először ennek az udvarnak a vázát: a legfőbb méltóságokat, melyeknek funkciói egyúttal azt a szervezetet is mutatják, mely a királyságot, az országot kormányozta, és életben tartotta.

A francia udvar, egész szervezetével együtt az első frank dinasztia, a Merovingok örökségéből fejlődött ki. Ősi állapotában nem volt egyéb, mint egy nagyúr magánháztartása. Az országos jelentőségű egyéb funkciók csak a királyi hatalom országossá, állami jellegűvé való növekedésével járultak hozzá. Ez a fejlődés szolgált különben mintául a többi európai udvar fejlődéséhez is.

A király utáni legfőbb tisztséget a *kancellár* (chancelier) viselte a Karoling-idők óta a frank birodalomban éppúgy, mint a francia királyságban. Archaikus hatalmát és jelentőségét mutatja, hogy eredetileg Reims érseke, a koronázási jogot birtokló első főpap töltötte be ezt a méltóságot, akit egyúttal *archichapelain*nek is neveztek. Az országos ügyeket intéző kancellária vezetője ugyanis soha nem „világi: laikus” ember volt, hanem pap: a királyi kápolna feje is egyúttal, a királyi család és az udvar lelki gondozását végző papok irányítója. A kancellárság és papság összefonódása még arra az időre utalt, mikor, a középkor hajnalán csak a papok rendelkeztek az írás-olvasásnak és adminisztrációnak azzal a képességével, amely e hivatal betöltéséhez kellett.

A kancellár ellentétpárjaként a *szenesál* (sénéchalle), az udvarbíró állt. Míg a kancellár az országos ügyeket intéző hivatalnoki kar feje, a szenesál a királyi család és a szorosan hozzájuk tartozó, udvari személyzet főnöke volt. A Meroving-korban ezt a tisztséget nevezték *majordomus*nak (háznagy), s e tisztség révén kerültek a Karolingok ősei a trónra. Csakhogy ezekben a régi időkben a majordomus még az összes fegyveres erők parancsnoka is volt, ez magyarázza hatalmát. (Martell Károly is, mint majordomus verte ki az arabokat a birodalomból.) A Capet-dinasztia idején azonban a szenesál tiszttét latinul csak *dapifer*nek jelölték, ami szó szerint főasztalnok-mestert jelent. Ez mutatja, az idők folyamán mennyire lefokozódott ez a tisztség, bár az udvar körében első maradt.

Vele egy időben a hadak fővezére a *connétable* (comes stabuli) volt, s ez a tisztség – mint latin neve is mutatja – az istállómesterségből („istállógróf”) nőtt nagygyá. A régi majordomus jelentőségét természetesen ő sem érte el, hiszen a lovagokból álló királyi hadsereg legfőbb vezére maga a király volt a feudális rendben. Mellette a *connétable* csupán a királyi katonaság hadnagya (eredeti, magasabb értelmében *lieutenant* = helytartó) volt. A királyság erősödésével természetesen főparancsnoki rangjának jelentősége is emelkedett.

Még inkább a kezdeti, patriarkális időkre vall a katonai rangban következő *marsall* neve. Ezekből kettő is volt, s nevük: *maréchal* = franciául *kovács*, jelzi, őseik a fegyverkovácsok voltak, akik az uralkodó fegyvereit őrizték, kardját kovácsolták, sőt mint patkolókovácsok, lovaikat patkolták. A Capet-időkben már természetesen magas rangú főtisztek. A következő főméltóság a *pincemester* (*le bouteiller*), akinek már nevéből sejteni lehetett foglalkozását: a királyi borpincék legfőbb felügyelője volt.

Végül a *kamarás* (*chambrier*), eredetileg a királyi szobák szolgálóinak főnöke, a ruhák és ékszerek őre volt (*camerarius*). E tisztség fejlődéseként lett később kincstárőr, a

pénzügyi hivatal főnöke. A legnagyobb méltóságot jelentő kancellárság IX. Lajos korától gyakorlatilag szünetelt, és ez nem volt véletlen. A kancellár ugyanis gyakran nagy hatalomra tett szert. A XII. század elején, VI. Lajos alatt például a kancellár, a szenesál és a pincemester szerepét egy személy töltötte be.

Mivel az egyes főméltóságok apáról fiúra szálltak egy-egy családban, az erősödő királyi hatalomnak nem volt érdeke, hogy az első tisztviselő túlságosan tekintélyes legyen. Ezért ezt a tisztséget gyakran több évig sem töltötték be. II. Fülöp kancellárja például bizonyos fráter Guérin volt, a jeruzsálemi Szent János lovagrendből. VIII. Lajos alatt is megmaradt, és Blanka királyné régenssége idején halt meg, 1227-ben. Jellemző, ettől kezdve a francia királyságnak egészen 1314-ig, Szép Fülöp haláláig nem volt kancellárja. A gyakorlatban a kancellári hivatalt az alacsonyabb rangú *pecsétőr* (*custos sigilli*), vagy az *alkancellárnak* (*vice-chancelier*) nevezett valamelyik pap, egyházi javadalmas vezette. Ez a körülmény is példázza, a királyi hatalomnak abszolút irányban való fejlődése már a kiskorú IX. Lajos, pontosabban: Blanka anyakirályné kormányzása alatt megindult.



Említettük, Anjou Károly először királyi bátyja oldalán indult hadba, tizenöt éves korában. 1242-ben a fellázadt Marche gróftól kellett legyőznie délen, aki a közeli szomszédos angol (aquitániai) és az eretnek Languedoc területek segítségével ismét Anglia királyát és a javíthatatlan VII. Rajmund toulouse-i gróftól mozgósította. A hadjárat sikeres volt, és ezzel Károly is folytatta a francia királyok harci hagyományát: a dél elleni küzdelmekben edződött katonává.

Az eretnekek azonban még elkeseredetten ellenállnak, és két évvel később, 1244-ben hull rájuk az utolsó nagy csapás: Montségur városának elfoglalása, amely után kétszázat égettek meg máglyán. A pápai politika ugyanis, amely a század elején elhárította a makacs eretnekség irtását, más eszközökre ekkor már nem gondolt, hiszen IX. Gergely pápa ekkorra életre hívta az inkvizíció intézményét.

Lajos királytól azonban távol állott az inkvizíciós szellem. Már ifjúságától az akkor alakult koldulórendek: a domonkosok és a ferencesek hatása alatt állott. Ezek pedig azt hirdették, nem fegyverrel, hanem személyes példaadással kell téríteni.

Különösen Assisi Szent Ferenc „fiai”: a ferencesek hatottak rá. De erre a franciskánus szellemre és a rendalapító személyére még rá kell térnünk. Nélküle és a „jongleur”-ök érzelemléleke nélkül a kor eszme- és eseménytörténete nem volna eléggé érthető. A „ferences légkör” nélkül a párizsi udvarból kiváló későbbi Anjou-udvarok „lelki háttere” sem bontakozhatna ki.

MÁSODIK FEJEZET SZELLEMI ZSONGLÓRÖK ÉS VILÁGI FEJEDELMEK

A ragyogó szegénység

Nem véletlen, a mai nyugat-európai történetírásban van olyan vélemény, mely szerint a XIII. század arculatára négy nagy egyéniség nyomta rá bélyegét: Assisi Szent Ferenc, Szent Lajos király, Aquinói Szent Tamás, a teológia domonkos nagymestere, és végül Dante, a költő, akinek életútja már átnyúlik a XIV. századba. Akár hajlunk e vélemény átvételére, akár nem, mindenesetre feltűnő, hogy Anjou Károlyt és családját közletről érintette mindegyik személyiség. Az Assisi-beli Ferenc nem hatott ugyan személyesen, hiszen éppen abban az évben halt meg, mikor Anjou Károly született. Az általa alapított ferencesek rendje azonban annál inkább kísérte, nevelte nem is annyira őt magát, mint ivadékait. Szent Lajos király a testvérbátyja volt, Aquinói Tamás pedig az ő „kedves barátja”, mint egyik levelében nevezte, és akit ő hívott meg később a nápolyi egyetemre, hogy a század második felében kiépített hatalmas teológiai-filozófiai rendszerét az ő királysága területéről terjessze. Unokája, Martell Károly pedig, a magyar trón várományosa, Dantéval kötött barátságot Firenzében, és a költő maradandó sorokkal emlékezett meg nagy költeményében, a *Divina Comedia*-ban róla, és apjáról, nagyapjáról is.

Mi nem akarjuk az említett személyiségekhez kötni az Anjou-ház történetét, de el sem kerülhetjük, hogy ne mutassunk rá olyan összefüggésekre, melyeket valóságosaknak tartunk. Térjünk vissza, tehát a korabeli forrásokhoz, még akkor is, ha azok csak egy mérgében fecsegő asszonyszemélyhez irányítanak bennünket. Mit is kiabált Szent Lajos király távolodó alakja után az a bizonyos asszony? A szózuhatag legjellemzőbb része ez: „Te csak a minorita testvérek királya vagy!”

Miért mondta első helyen, a papok közül kiemelve a minoritákat, a „kisebb testvérek”-nek nevezetteket, akiket Assisi Szent Ferenc gyűjtött egybe, s hagyományozott az utókorra? Nyilvánvalóan azért, mert még a be nem avatottaknak is feltűnt, mennyi kedvezésben részesülnek a király környezetében a ferences szerzetesek.

Ez nem volt véletlen. A ferencesek, a „prédikáló testvérek”-nek nevezett domonkosokkal együtt tulajdonképpen az eretnekmozgalom szülöttei voltak. Nem abban az értelemben, mintha átvették volna a mozgalom célkitűzéseit. Egyetlen eszmét ragadtak csak meg, a szegénység eszméjét. Ezt, mint fegyvert, átvették a mozgalomtól, és erőszak nélkül kezdték meg harcukat azokkal szemben, akik minden láthatót el akartak pusztítani egy láthatatlan „jó” nevében. De – a megszabott keretek között maradván – az életmód és magatartás megváltoztatására intették a maguk erőszak nélküli, csendes módján az egyház hatalmasait is.

A francia királyság egységének helyreállítása a nyugati frank birodalom előzményeit tekintve, úgy tűnt, szoros kapcsolatban áll a Loire-től délre vezetett „keresztes hadjáratok” harcos, pápai politikájával. IX. Lajos király azonban külön tudta választani a politikai és az egyházi célkitűzéseket, amikor egyrészt folytatta és befejezte a déli területek elfoglalását, mint az államegység kialakításához tartozó politikai célt, másrészt pedig környezetében és egész országában kedvezett annak a két szerzetesrendnek, melyeket Szent Ferenc és Szent Domonkos alapított, a szegénység, az egyszerűség és önmegtagadás látható példáit állítva a nincstelenek és gazdagok elé. Főleg éppen a minorita testvérek voltak azok, akik a legközvetlenebb kapcsolatba kerültek a városok nincstelenjeivel. Nem csak prédikáltak, hanem mint betegápolók, a leginkább undort és félelmet keltő betegeket, az ekkor még el nem különített leprásokat is gondozva, csupán „koldulásból” élve, küldetésnek érezték az elhagyottak, a társadalom legaljára szorultak testi-lelki segítségét.

Rómában ma is ott áll Szent Ferencnek és két társának szobra a lateráni bazilika előtti téren, amint közeledni látszanak Szent Péter utóda, Krisztus helytartója felé, hogy a ferences rend számára elnyerjék az elismertetést. Ilyen jelentőssé azonban csak a legenda avatta a laikus közösség elismertetését, megtoldva az álmjelenettel, mintha III. Ince pápa isteni sugallat által fogadta volna Ferencet, és a vele csaknem egy időben, spanyol földről, Provence-on át érkező Domonkost, a kolduló rendek e két alapítóját. A valóság az, a domonkosok 1215-ben alakultak meg, míg Ferenc testvérei az 1209. évi első csoportosulásuk után csak 1221-ben lettek hivatalosan szerzetesrenddé, III. Honorius pápa alatt. Igaz, ekkor már széltében elterjedtek a domonkosokhoz hasonlóan Franciaországban is. Párizsban már 1220-ban megjelentek, és csakhamar a Saint-Germain des Prés apátság területén kaptak házat. A pápának külön levelet kellett írni érdekükben a párizsi püspöknek és a sens-i érseknek, mert eleinte őket is eretnekeknek nézték, és nem fogadták barátságosan a főpapok. Aquitániában pedig, az angol király megmaradt hűbértartományában egyenesen közmegvetés sújtotta őket, fedél sem jutott a fejük fölé, barlangokba húzódtak éjszakára. Csak azt engedték meg nekik, hogy a leprásokat ápolják.

De nemsokára csaknem olyan gyorsan terjeszkedett a rend, mint nemrég a szegények eretneksége. Az egyház csakhamar felismerte, védőpajzsként használhatja a kolduló rendeket, akik az evangéliumokban leírt módon, egyszerű csuhában, gyalogosan, mezítláb róják az utakat. Szent Ferenc – ez is az igazsághoz tartozik – nem akart valójában szerzetesrendet alapítani. A jómódú, olasz kereskedő, és a francia (valószínűen picardiai) anya fia, Francesco (= olaszul: a kis francia), aki először a gazdag ifjak vidám, szórakozásokkal teli életét élte, nem vetve meg az italt és a nőket, egy hirtelen szívbeli sugallatra változott meg. De nem volt előtte azonnal egészen világos, mi a teendője. A lovagság eszmevilágában nőtt fel ő is, mint sok kortársa, ismerte a breton-francia eredetű lovagi történeteket, a „kerekasztal” és a legendás Arthur király hőstetteit, s először úgy képzelte, neki is egy lovag szolgálatába kell állnia. Csak ezután érezte meg – látomások hatására –, neki a szegénységet kell szolgálnia, aki ragyogó, szép nő alakjában jelent meg neki. Másodszorra már a keresztre feszített Jézus Krisztust látta, aki lehajlott hozzá: „Ferenc, menj, újítsd meg egyházamat, mely romba dől...” (Celano 2 leg., n. 10. p. 136-137.).

A valaha vidáman szórakozó, lányokat ölelgető ifjú érzelmi válságon ment át, akár saját kora. Még ha a történetíró nem követi is a Ferencről fennmaradt, bőségesen bur-

jánzó, későbbi legendaanyagot, ha nem kutatja is azt, valóság volt-e, amit Ferenc hitt, rendkívül jellemzőek őrá magára és az egész korra, társának, Celanói Tamásnak tudósításai. Az „Isten megtapasztalásának” nevezett benső élményt – misztikát – már hosszú századok óta ismerte az egyház, de ismerte még a kereszténység előtti keleti vallások világa is. A vallásos érzésvilágnak is megvan azonban a maga külön története, és az egyes élményeknek is a maga differenciáltsága.

Nem véletlen, hogy Ferenc – bár az egyház ugyanúgy misztikusnak nevezi, mint egyes elődeit – milyen módon részesül a maga élményeiben. Ismerni kell a „monasztikus” – szerzetesi szellem – szigorúságát, a katolikus teológia régi tanítását ahhoz, hogy észrevehető legyen a XII-XIII. századfordulónak az a nagy, érzelmi válsága, melyet korábban, a trubadúrok világára célozva már említettünk. Míg a régi teológusok a katolikus egyházban, bizonyos mértékig a kelettel szemben, minden esetleges látomásban megjelenő alakot eleve ördögi sugallatnak, rosszra csábítónak és elvetendőnek hirdettek, addig Ferenc látomásaiban a szegénység „ölelő karokkal” siet felé, mint csillogó ruházatú hölgy.

Ferenc mintha csak a katharok túlzó, világtól való elfordulására felelne, akik minden alakot, formát, láthatót a rossznak tulajdonítottak. Neki az a feladata, – élményei alapján – rámutasson – a keresztény katolikus vallás erkölcsi szigorától egy hajszálnyit sem térve el – a látható világ istentől teremtett szépségére.

Kétségtelen: Ferenc olyan katolikus aszkéta, akinek fellépését nemcsak a kathar eretnekség előzte meg, hanem a trubadúrlíra és a lovagi szerelem észak-francia és dél-francia megnyilvánulása is. Ezért, mielőtt róla és hatásáról többet mondanánk, előbb a kor világi embereinek, a laikus érzelmeknek a változásairól kell néhány szót ejtenünk, mint tipikus, francia jelenségről, mely – helyenként változó méreteken, színekben – csakhamar európaivá lesz.

A szerelem purifikációja

Szokássá vált, hogy a művelődéstörténet, eszmetörténet vonalát követve, csak az ész, az értelem produktumait vegyük szemügyre. Pedig legalább annyira fontos az érzéskultúra figyelembevétele is. Hiszen a megértő elme kölcsönhatásban áll az érzelmi világgal, s jobban függenek egymástól, mint azt először gondolnánk.

Az alábbiakban ezzel kapcsolatban fordítjuk figyelmünket arra az érzésváltozásra és érzelmi válságra, mely a francia területeken végül is olyan termékeny utókövetkezményekben jelentkezett. A tünetek nyomon kísérik, követik a társadalomfejlődést.

Vissza kell térnünk arra az adatra, hogy 1209-ben III. Ince – mielőtt elrendelte volna a fegyveres harcot az albigensek ellen – habozott. Provence-ot féltette, az egész déli, tengerparti tájat, antik emlékeivel és élő hangulatával. Franciaországban tanult, a párizsi főiskolán, amely az ő idejében, a XII. század második felében, sőt egészen 1231-ig nem volt még hivatalosan egyetem, de annak magas szintű funkcióját már voltaképpen betöltötte. A Szajna vízi útján, a Földközi-tenger déli kikötőjéből, Aigües-Mortes-ból, ahonnét a keresztes vitézek szoktak Afrika felé hajózni, szír kereskedők is feljutottak egészen Párizsig, nemcsak finom, színes selymeket, kelméket kínálva, hanem arab közvetítéssel a hellénizmus addig ismeretlen antik görög kézíratait

is, melyek az iszlám VII. századi térfoglalása óta a megszállt ókori kultúrtájra rekedtek, és az épp a keresztes háborúk megnyitotta csatornán át jutottak ide.

Igen: a pápa habozott, mielőtt lesújtott volna erre a csodálatos, virágzó kultúrtájra, melyet rövid időre kis részben a szaracénok is birtokoltak, az Európától különböző, déli és keleti világ izzóbb színét és légkörét hagyva maguk után. De Languedoc és Provence természeti szépségeiben is ott volt a színek izzása, a hosszan húzódó tengerpart helyenként vörös szikláiban, a vízre hajló zöld pálmákban és a kéklő tenger mosolyában. Elbűvölő, gyönyörű színek, de néha nagyon fenyegető alakúak azok a vörös sziklák, akár a lázadás démonjai. A pápa végül is elhatározta, fegyvert ragad, hiszen a fellángoló mozgalom is ontotta már a vért. A húszéves, kegyetlenül pusztító háború azonban már nem tudta megsemmisíteni azt, ami megszületett.

Igaz, a trubadúrok költészete lehanyatlott, de nem halt meg a líra, és nem pusztult el az új érzékenység, melyet ők, a női szépséget csodálva fedeztek fel. Mert az érzelmvilág megváltozása a XII. század derekától legjellegzetesebben a férfi és a nő viszonyában jelentkezett.

A durvaság, a modortalan gorombaság illemszabályoktól még nem fékezett légköre a XII. századig keveset változott a népvándorlás barbárjainak betörése óta. A nők, akik az antik világban magukhoz méltó, megtisztelő szerepet vittek a társadalomban, a római birodalom bukása után, a barbár hódítók katonai jellegű, alacsony kultúrforra álló állami berendezkedéseiben jelentőségüket veszítették, háttérbe szorultak. Ezt természetesen nem modern elképzelés szerint kell érteni, mintha a „közéletből” szorultak volna ki, mert ilyen szerepük soha nem is volt, tekintélyüket elsősorban a házuőnői és családanyai tisztségüknek, mivoltuknak köszönhették. Az antik világban inspirálói voltak a művészeti életnek is. Nem azzal, hogy a férfiakhoz hasonlatosan igyekeztek dolgozni, hanem éppen ellenkezőleg: nőiességüket, különbözőségüket megtartva, személyes vonzóerejükkel, szépségükkel vagy szellemességükkel – esetenként mindkettővel – költőket, filozófusokat gyűjtöttek maguk köré. Kétségtelen, hogy a nők háttérbe szorulása párhuzamos volt a középkor későbbi „sötét”-nek nevezett, első évszázadaiban a művészet és a költészet hanyatlásával is. A nőnek nemcsak vendéglátó, magasabb értelemben vett háziasszonyi szerepe szűnt meg, hanem eltűnt ő maga is a művészetből. Megszűnt a művészi ábrázolásnak tárgya lenni, s ez egyet jelentett az emberi szépség leértékelődésével is.

A kereszténység megjelenése és első évszázadainak története párhuzamosan haladt ezzel a folyamattal. Ezért is terjedt el az a megállapítás, a kereszténység is hozzájárult a nők háttérbe szorulásához. Ez azonban csak részben igaz. Magában a keresztény tanításban, a Bibliának Jézus életét és az apostolok cselekedeteit, leveleit tartalmazó újszövetségi könyveiben, valamint az első keresztények hagyományában nyom sincs a nők háttérbe szorításának. („Közéleti” szerepüket keresni természetesen itt is, másutt is, anakronizmus lenne.) A keresztény erkölcs csupán a családi élet tisztaságára vigyáz, s ebben a férfiaknak sem enged több szabadságot, mint a nőknek. Éppen ebben van a nagy különbség a még zsidó szellemű Ószövetséggel szemben, ahol a többnejűség még elfogadott állapot. Jézus azonban már tiltja ezt, mikor a házasságot Istentől megszentelt köteléknek mondja, mely egyetlen férfi és egyetlen nő egymáshoz tartozása. A korábbi viszonyokhoz képest tehát éppen ő teszi egyenlő jogúvá a nőt a férfival.

Másrészt azonban való igaz, hogy az apostoli kor elmúltával egyes egyháztanítók szélsőségesen merev, rigorózus magatartást alakítanak ki. A kezdeti időkben sokat jelentettek a zsidó puritanizmus hagyományai, mikor a keresztények nagyobb része még megkeresztelkedett zsidókból állt. Az eredeti, zsidó vallásban nemcsak az erkölcsi tisztaságra való szigorú fegyelem volt a jellemző, hanem a művészi ábrázolások tilalma is, a bálványimádástól való aggály miatt. Időbe tellett, míg a római államvallássá váló kereszténység lassan-lassan elszakadva a zsidó közösségektől, elhatárolta magát az érvényüket veszített törvényektől. Az erkölcs szigora, a családi élet tisztasága azonban továbbra is a középpontban volt, sőt, hozzájárult még a szűzi élet dicsőrete is. Mindezzel szemben ott állott a hanyatló Róma, a maga teljes művészi pompájában, a pogány templomok istenszobraival, a titokban burjánzó, erkölcstelen szertartásokhoz kötött misztériumvallásokkal, és a nagyon is nyilvános cirkuszi játékokkal, színielőadásokkal. Ezekben a művészet és erkölcstelenség összekeveredett a női test szépségének felhasználásával, s innét ered, hogy egyes egyházi írók, mint Tertullianus például, a bűnösnek bélyegzett dolgokban már képtelenek voltak különbséget tenni. Nemcsak a trágárságot, vagy az erotikát ítélték el, hanem egészében minden színházi előadást és cirkuszi mutatványt, ugyanakkor azt is kívánva, a keresztény nők még az arcukat is takarják el fátyollal. (Ezt nem sokkal később az ugyancsak emberábrázolás-ellenes mohamedánok meg is valósították.)

Ezek után logikus, hogy Tertullianus nyíltan hirdette minden művészet erkölcstelenségét, még a kézművességét is. Mikor pedig az egyházban felmerült a vita Jézus testi megjelenéséről, s egyesek úgy vélekedtek, Jézus Krisztus szép ember volt, Tertullianus lényeg egész hevével állította – mint aki ezt biztosan tudja –, csúnya volt, mert Isten ezzel is meg akarta mutatni, mennyire semmibe veszi a földi szépséget.

Hivatalos, művészetellenes vagy nőellenes döntés természetesen sohasem született, de nem Tertullianus volt az egyetlen, akiben az erkölcsi tisztaság őrzése a szépség üldözésévé változott. Pedig a Bibliának a zsidó hagyományból átvett ószövetségi könyveiben, az első emberpár – Ádám és Éva – teremtésének leírásánál ott állt a mondat, hogy Isten az embert „saját képére és hasonlatosságára” teremtette. A túlzó moralistáknak ezt gyakran fel is hozták ellenérvül, de való igaz, még a pogány, görög filozófia legnagyobb alakja, Platón is hozzájárult ahhoz, hogy egyes keresztény teológusok lebecsüljék az emberi formát. Mivel Platón maga sem nyilatkozott magasztalóan az ember alakjáról és az alak szépségét egy helyen megvetően összekapcsolta „a csiklandásból fakadó érzetekkel” – számára a legtökéletesebb alakzat a geometria világában létezett, és ezt az egyenlő szárú háromszögben találta meg. Ezek után nem is meglepő, az ókeresztények egy csoportja, a halál utáni tökéletességben feltámadó, emberi testet viszont gömb alakúnak képzelte el a platóni, geometrikus tanítások nyomán.

De azt sem szabad elfelejtenünk, a kezdeti bizonytalankodások után, egyidejűleg azzal, hogy a római püspökség első rangra emelkedett az apostoli alapítású egyházak között, a katolikusok semmiféle művészet- és szépségellenes tanítást nem tettek magukévá, éppen azért, mivel hittek az Isten emberré válásában és az általa felöltött emberi formát tiszteletre méltónak tartották, az erkölcstelenség fogalmától külön választották, és az utóbbit pusztán az emberi esendőség rovására írták, anélkül, hogy a szépséget marasztalták volna el. A nőkkel szemben kezdetben inkább az a bibliai tanítás hatott, hogy az első nő, Éva követte el a bűnt, ő csábította el Ádámot is, s ez a

paradicsomból való kiűzetéshez vezetett. De Jézus Krisztus földi édesanyjának, Szűz Máriának, aki földi nő létére „Istenanya” lett, kezdettől való, a keleti egyházban mindig is erős, és a latin egyházban a X. századtól megújuló, nagy tisztelete, egyenes vonalban vezetett először éppen Franciaországban egy új formájú nőtisztelethez.

Mária tisztelete az egyházban az új idők jele lett a XII. századra. A román korban épült templomok képvilága: a kőbe faragott Biblia mintha kizárólag az Ószövetséget ismerte volna. A próféták és Juda királyainak alakjait csak az új stílus: a gótika jegyében váltották fel a teremtéstörténet, valamint az Újszövetség alakjai: Jézus és Mária.

Ennyi utalást egyelőre a kereszténységre, mint háttérre, az új érzélemvilág kezdetén. A másik háttér Franciaországban az ősi, kelta eredetű népi kultúrában gyökerezik. Egészen más, pogány, mágikus világ ez, mint a római kereszténység, de mégis van közös alapjuk: a halálon túli, másvilági életben való hit. A kelta hitvilág azonban nem alkotott egységes vallásrendszert, feledésbe merült, csak nyomaiban maradt meg, főként népszokások szertartásaiban. Ennyi is elég volt azonban ahhoz, hogy táplálja a megszülető, lírai érzelmeket. Mert tulajdonképpen erről van szó. Ez a nagy, érzelmi változás és átmenet, mely válság is egyúttal: letűnő, régi kor viaskodása a születőben levő újjal. A lírai érzelmek a XII. század folyamán születnek újjá hosszas hallgatás, az antik világ elsüllyedése után. Az új európai államokat alkotó barbárok éppúgy nem ismerték a lírát, mint ahogy kezdetben a latin keresztény szerzők sem. A zsidóságtól és a rómaiaktól örökölt puritanizmus és racionalizmus nem igényelt különösebb árnyalatokat, különösebb finomságokat. A líra hangja a vágánsok, a kóborló vándorénekesek lantján kezd megszólalni, ismét Franciaország földjén. Ők a jocularok, az egykor annyira átkozott római színjátszás figurái közül életre kelt, de megváltozott és megkeresztelt énekesek. Még kezdetleges és bátortalan a hang, de iránya félre nem érthető: a szerelem pengeti a lant húrjait, távolról és szinte elérhetetlen messzeségből, de a jocularok már a nők felé fordulnak. S a fiatal lányok, mikor a falusi május-ünnepen királynőt választanak maguknak a gallok, a kelták ősi hagyatékából való körtáncot lejtve, a vágánsok dalait éneklük, mint alkalmi költeményeket. Igaz, ez az ősi termékenység-rítus tánca, melyet a színpadon majd egészen más célból a XIX. században a kánkán elevenít fel, de ezeken az ősi hagyományú, a középkorban is megmaradt ünnepi szertartásokon férfiak nézőként sem vehettek részt. Jelezve, itt nem arról volt szó, amire a modern ember gondolna. A mágikus rítus kötelei még értelmüket veszítve is erősebbek voltak a pusztá erotikánál.

A líra sajátos újjáéledését jelzi a kelta-breton mondakör is, amely már irodalmi közvetítéssel terjedt. Arthur király és a varázsló Merlin, meg a kerekasztal lovagjai nemcsak a harcos, vitézi, lovagi szellemet tükrözik, hanem annak a meseszerűségnek bűvöletét, amely – mint a vallás – két világot feltételez: a jelen, reálisan folyó valóságot, s ugyanakkor vele párhuzamosan egy másikat. A kelta mesékben azonban a másvilág nem oszlik jó és rossz részre, hanem mindenestől egyetlen tündérvilág. S ami a legfontosabb: e két világ nincs helyileg szigorúan elkülönítve, hanem keveredik. A tündérek közöttünk élnek, éppúgy láthatjuk, megtapinthatjuk őket, mint többi embertársunkat. Csak az a különbség, a tündérek soha nem öregszenek, és soha nem halnak meg. Varázslatukkal az embereket is magukhoz hasonlóvá tehetik. E mesékben gyakori a emberi-tündéri összeköttetés. A szépséges lány egyszerre csak így szól a daliás lovaghoz: „Olyan nő szeret, akire nem vár öregség, betegség és halál.” S mikor a tündérlány kocsiába ülteti a lovagot, és eltűnnek a tenger mélyén, ez nem azt

jelenti, hogy a lovag meghalt: hiszen a tündéri szerelem átlényegíti, és a tenger alatti birodalomban ugyanúgy él örökké, mint a tündérek. Vagy pedig, s talán ez az igazi magyarázat: tulajdonképpen az ember számára éppen ez a halál. Átlényegülés a tündéri, halhatatlan létbe, ahol azonban semmi nem változik. Mikor Arthur királynak üt halála órája, nem történik egyéb, csak a titokzatos, selyemkesztyűs kéz, amely annak idején a varázserejű kardot neki ajándékozta, most ismét kinyúl a tóból és visszaveszi azt. Arthur király pedig – mintha csak egy tengerszoroson jutna át – csendesen áthajózik a boldogok szigetére, ahol várják a szépség tündérei és a halhatatlanság.

A joculatorokat, vágánsokat felváltó trubadúrlírában is érezhető valamilyen tündérmesszeség, csakhogy itt már maguk a földi nők is olyan elérhetetlenek, mint a mesevilág szülöttei, és minduntalan búcsúzni kell tőlük, s elválni, és a bánattól megszakad az emberi szív. Ez a „szerelmi halál” már távolról sem hasonlít a boldogok szigetére, és minden szentimentalizmusa ellenére is tud annyira reális lenni, hogy nem ígéri igaznak a beteljesülhetetlen vágyakat. A romantikus és a melankolikus hangulat pedig éppen az elérhetetlen vágyak révén mélyíti ki a lírát, tágítja ki a végsőkéig a szív túlradó érzéseit.

Az érzelmek válságában tehát a szerelem a szenvedéssel fonódik egybe. Erről dalolnak a trubadúrok, a joculatorok utódai. Mert ők is vándorolnak, mint a vágánsok, akkor is, ha magas társadalmi szinten élnek. A várurak is kóborolnak, mint Bertran de Born, és jellemzi őket a másik joculatorjellegzetesség is: a kétarcúság. Bertran lovag nyíltan megmondja, többre becsüli az öldöklés gyönyörét a szerelemnél, de élete végén kolostorba vonul. Ezzel azt is bevallja, ő is hisz a másik világban, s vezetelni akar, mert szeretne eljutni a „boldogok szigetére”. A keresztények mennyországnak hívják ezt a helyet.

A kétarcúság különféle módokon nyilvánulhat meg. Mindenekelőtt a tömegekben feszülő ellentétben: a gazdagságban és a szegénységben. Az intézményekben, mint a pápaság lelki és világi hatalmában. A kultúrában magában, ahol a líra álmodozása és melankóliája mellett tovább élnek a racionalista vonások is. A követ csipkefinomra faragják a kézművesek, de ezek az áttört finomságok szigorú matematikával, észelvek alapján megszerkesztett fedélszerkezetekre, oszlopsorokra kerülnek. A lovagság sem áll pusztán rajongásból vagy csak romantikus hevületű csatározásból. A nőtiszteletnek is megvannak a maga praktikus oldalai. A XIII. század derekán az általánosan népszerű, mindenféle olvasott Rózsa-regény, amellet, hogy ötletes észmunkával szerkesztett allegóriák gyűjteménye, még gyakorlati tanácsokat is ad a lovagoknak, miként készüljenek a hölgytársaságba: tisztítsák ki a körmeiket, a modoruk legyen választékos, az öltözködésük tetszetős. De a hölgyekre is jellemző a kétarcúság. Szeretik az úrnő szerepét játszani, szeretik, ha ellenállhatatlannak látják magukat, s főként: szeretnek játszani és színlelni is azokkal, akikről úgy vélik, bolondulnak értük. Míg gyengéd külsejükkel, ábrándos szemükkel férfiakat vonzanak magukhoz azzal, hogy alkalmazkodónak, engedékenynek mutatják magukat, utána kedvük telik a kegyetlenkedés olykor ártatlannak látszó formáiban is. Nagyon vágynak a hatalmaskodásra, de nem azoknak hálásak, akik erre alkalmat adnak nekik. A férfi végső soron nem a könnyes trubadúr, hanem az, aki a finomságot kellő pillanatban váltogatni tudja az eréllyel.

A joculatorok kétarcúsága más.

Nem marad meg az udvari körökben, átkerül a városokba, ahol éles társadalmi el-
lentétben él egymás mellett a gazdag és a szegény. A joculator-utód olyanná lesz,
mint a XIII. század második felében Párizsban tengődő Rutebeuf, aki már új nemze-
déket képvisel a lírában is. Szitkokkal, gúnyolódásokkal árasztja el a gazdagokat, a
képmutató papokat, de aztán költeményeivel IX. Lajos és Anjou Károly felé fordul,
hogy alamizsnát kapjon. S miközben koldul és szitkozódik – mintha csak Villon elő-
képe lenne –, ösztönös őszinteséggel kibuggyan belőle a túlvilágban való hit, a vallá-
sos érzés, melyet – mint a kor gyermeke – a legnagyobb nyomorúságban sem tudott
– nem is akart – kiirtani magából. A papokat csúfolja, de Máriának, Isten Anyjának, a
legtökéletesebb nőnek köntösébe úgy kapaszkodik, mint egy fuldokló:

*Irgalom királynője, Mária:
Bár biztos halandó volta szívednek –
Tiszta, szép istenség lakik Tebenned,
Szűz is vagy, lány is vagy s anya...
(Végh György fordítása)*

Értelemszerűen is pontos, hivatalos teológia az, amit itt lírai érzelemmel telítve
összefoglal, s megmutatja, merre vezetnek az érzelemfejlődés irányai. Egyrészt a jó-
zan racionalizmusba, az iróniába, mikor az emberi világ fonákságát csúfolja, más-
részt azonban az új érzelmek már sokkal előbb, mint Rutebeuf megszületett, átcsap-
tak a vallásos érzés területére. Az első vallásos lírikus, aki verset írt a megújulás korá-
ban, még a XII. században, Szent Bernát volt, az eretneküldöző, szigorúan férfias
szerzetes, aki az *amur sanctus*ról, a szentnek nevezett szeretetről énekelt. Ez már nem
trubadúrlíra, már nem a nőtisztelet köréből való, hanem egy purifikált, minden érzé-
kiségtől elszakadt, „megtisztult” szeretettel a vallásos élmény forrása, Isten felé for-
dul:

*Szent szeretet, szűz szeretet
ünneplő, derűs szeretet,
kiben nincsen semmi bűn,
de minden örömet ismer
s meri megcsókolni Istent
bizalommal, mindig hűn!
(Babits Mihály fordítása)*

Isten zsonglőrje: Assisi Szent Ferenc

A joculator-trubadúr lesz a közvetítője a lovagi kultúrának, mely tulajdonképpen
udvari kultúra. Hiszen szertartásokat hoz létre, fontossá lesz a modor, a magatartás,
a mozdulatok finomsága és rendje. Részben nagyon arisztokratikus világ ez, a maga
kiválasztottságával, pompás külsőségeivel és szertartásaival. De ugyanakkor rejtőzik
benne valami mindenki által hozzáférhető, plebejusi elem is: a vágáns-hagyomány, a
komédiázás, bohémkedés révén, melyben a magasztos minduntalan abban a veszély-
ben forog, hogy komikussá lesz, a varázslatos pedig közönségessé. A *jongleur* világa
ez, mely a latin joculator szóból származva, a mai napig jól megőrizte jelentésének
kettős értelmét. Egyrészt emberfölötti méretekre magasodó varázsló az ének, a dal, a

tánc és a bűvölet révén, melybe a nézőt ejti – másrészt pedig váratlanul át tud fordulni a komédiázásba, a fintoiba, a félszegségbe és az esetlenségbe, mely hahotára kész-tetően nevetséges. Vagy még csak az sem, hanem: csak megvetni valóan bohóc.

„Isten zsonglőrei vagyunk” – így mutatja be önmagát és társait, a hamarosan „kiseb-bb testvéreknek”, minoritáknak nevezett kolduló szerzeteseket Assisi Ferenc, s va-lóban, mintha keresné olykor a nép között, a nyilvánosság előtt a nevetséges helyze-tekét. „Újfajta örület” – mondják sokszor bolondos és koldus viselkedésükre még az egyszerű emberek is. „Joculator Dei” – tudatosan nevezi így magát Ferenc, de ugyan-akkor tudatosan lovag is, aki már neveltetése idején magába szívta a lovagi kultúrát, hevült mindenért, ami nagyszerű, hősi.

Ferenc, aki vízióiban mindig anyjának nyelvén, franciául hall és beszél, mintha va-lami rokonságban állna látomásaiban azokkal a breton-kelta mesékkel, melyekben a csodálatos szépségű, ragyogó tündér ezekkel a szavakkal áll a kiválasztott ifjú elé: „Jöjj velem. Olyan nő szeret, akire nem vár öregség és halál.” Ferencet is egy ilyen tündér szereti, a megszemélyesített Szegénység, az „ölelő karú”, valósággá vált sze-mélyesség, mely otthagyt a szürke univerzálék, a puszt, elvont, általános fogalmak börtönét.

Voltaképpen óriási botrány ez a korban: igazán nem is fogják fel a maga teljességé-ben. Mindenekelőtt a nagyképű teológia számára botrány: a folyton fogalmazó, elvo-natkoztató, általánosságokba merülő, középkori tudósoknak, akik az érzékleteset mindenestől megvetendőnek tartják. A személyest összecserelik az érzéken tisztáta-lannal, a szeretet szenvedélyességét pedig magával a bűnnel, anélkül, hogy különb-séget tennének jó és rossz szenvedély között. Ezért van, habár a gótikus katedrálisok már ott magaslanak az emberek feje fölött: azokat a személyeket, azokat a halhatat-lanságra érdemes művészeket, akik ezeket a durva anyagot legyűrő, diadalmas alko-tásokat létrehozzák, még csak kézműveseknek és nem művészeknek tartják. Mint ahogy a dalnok is – ha társadalmi rangja szerint éppen nem lovag – művészete révén csak udvari mulattató, éppúgy a szobrász, az elevenné tett kövek művésze is csak mesterember a kor szemében.

Ekkor, éppen ekkor, mikor a kor eretnekjeinek jelszava a „szegénység” lesz, és amikor ez a „szegénység” mint tündérjegyes jelenik meg Ferenc látomásaiban, kel-nek életre hallatlan gazdagságban a katedrálisok homlokzatain és falfülkéiben a kőbe faragott, egyedi vonások: a személyes, emberi arckifejezések, melyek friss erővel váltják fel a román kor tipikus, általános, egymásra hasonlító, meg nem különböztet-hető, nagyerejű, de komoran homályos alakzatait.

Igen, az egyediség, a személyiség ébredésének kora ez, a gótika polgárosuló vilá-gának jegyében. De korántsem valami egyoldalú individualizmus, vagy éppen szen-timentális öndajkálás. Nem, hiszen az egyetemesség, a nagy általánosság is megma-rad, megmenekül a részekre való forgácsolódástól. Csupán annyi történik, az általá-nos megvilágosodik, gazdag színárnyalataira, variációira bomlik és értelmet kap az egyediségben, a külön-külön való emberi személyiségben.

Ferenc örül a látható világnak, mint az ábrázoló művész. A természethez, az álla-tokhoz, a naphoz való vonzódása közismert. Testvéreinek érez minden élőlényt, sőt, azon túlmenően, mint himnuszában írja, magát a halált is, mely számára nem a puszt felbomlás, az élet vége, hanem a keresztény hit jegyében egy, boldogabb lét kezde-te. Ezen a ponton válik el az Assisi-beli szent életöröme azokétól, akik csupán a földi

életnek örülnek. A halál szeretetében, sőt, óhajlásában tűnik ki, hogy ő, a jocular, „Isten komédiása” mégiscsak valami tragikus mélység fölött egyensúlyoz, és a „szegénység” tündéralakjának ölelő karjain túl a misztikus homály, a sötétség nagy áldozata várja. Egy végső, nagy zsonglőrmutatvány, mely a modern ember számára teljességgel idegen. A kortársak, és életének tanúi azonban feljegyezték azt, amit ő maga mondott el az egyéni látomásokról. E forrásokból kitűnik, miként járta végig a karizmatikus személyiségfejlődés fokozatait.

A *katona* típusából indult, az egyszerű harcos magatartásából, melyből lovagságát finomította ki. De nem állt meg itt, és nem is hajolt el a pompa és gazdagság társadalmi elismerést ígérő fényei felé. Költőlovag lett, távoli kedvesért epekedő trubadúr, aki elérhetetlen nőalakért rajong. De a vérében bujkáló jocular-hajlam, saját korának megfelelően allegóriát csinált ebből a nőalakból, a „szegénység” egyetemes fogalmából. Újabb zsonglőrmutatvány az, ahogy a szegénység allegóriáját egyetlen személy felé közelíti. Ez a személy már nem csupán az ő fantáziájában él, ez a Biblia újszövetségi könyveiből lép elő, és létezésének hitét vallja minden keresztény: ez a keresztre feszített Jézus Krisztus, az emberré lett Isten. Az ő sivár és kopár, elhagyott kereszthalála irányítja tovább Ferencet a személyiségfejlődésben. A katona elindul, lovaggá lesz, majd hőssé, mikor a komédiázás nevetségességét és a szegénység sivárságát egyszerre vállalja. S mikor erre a pontra eljut, pap lesz belőle. Nem olyan, mint korának gazdagságban fürdő, palotákban lakó papjai, hanem a szó ősi értelmében: *áldozatbemutató*.

A történetírónak nem lehet feladata, hogy misztikus jelenségek hitelét igazolja, vagy elítélje. Ott, ahol a tények és adatok véget érnek, csak arra szorítkozhat, képet alkosson, láttelepet adjon az elmúlt korok emberéről, annak eszméiről és magatartásáról. „Ferenc, menj, újítsd meg egyházamat, mely romba dől, amint látod” – ezeket a szavakat hallotta a haldokló Krisztustól, aki felé hajolt a feszületről, San Damiano kápolnájában, mint említettük.

S Ferenc ment. Először szülőhelyén, Assisiben gyűjtött magának társakat, majd Rómába sietett a pápa elé. Itt meg is kapta még III. Incétől egy laikus testvéri közösség alakításának engedélyét, III. Honoriusztól pedig szerzetesrendjének, a később „ferenceseknek” nevezett kolduló szerzetnek megerősítését. Celanói Tamás, egyik első rendtársa és első legendájának, életrajzának írója vetíti elénk, hogy Ferenc, mikor a bíborosi kollégium előtt szavakba öntötte rendjének „programját”, a szegénység szeretetét, a szegényeken való irgalmazást, a tűró és önfeláldozó szeretet eszméjét, mely a gyűlöletnek és a haragnak még az árnyékát sem ismeri – beszéd közben, mint valami igazi mutatványosnak, valósággal táncot jártak a lábai. De ez nem nevetségesen hatott, teszi hozzá az életrajzíró, hanem inkább megrendítően.

Ez a megjegyzés az, amit a modern ember is hitelesnek fogad el, függetlenül attól, hisz-e a túlvilágban és a misztériumokban vagy nem. Hiszen minden művészet alapjában ott látjuk ma is a komédiázás és a fájdalom, a játék és a tragikum megrendítő együttesét. Nincs olyan öröm és nincs olyan komédia, melyet végül is ne árnyékolna be az ember számára egyetlen kétségtelen bizonyosságú valóság, mely mindenkre vár: a halál.

Ferenc, a „jocular Dei” tehát birtokában volt a játék, a zsonglörködés örömteli, majd olykor groteszknak tűnő, s végül – megrendítő képességének is.

Mi okozta, hogy ő nem került a hivatalos egyházi fórumok előtt eretnecség gyanújába? Erre nem nehéz a magyarázat. Azért, mert a katharokkal, albigenekkel szemben mindvégig a hierarchia tisztelője maradt. Nem vonta kétségbe a papok apostolutságát, Jézus Krisztustól származó hatalmát. Vétkeiket, hibáikat ő is látta, kritikáját sem hallgatta el, de kritika címen nem szándékozott az egyház szervezetét is lebontani. Megelégedett azzal, hogy az eredeti példaképre, Jézus Krisztusnak istenemberként földön járó, az emberiségért nyomorúságot, szenvedést, s végül megváltó kereszthalált vállaló legfőbb méltóságára figyelmeztetett.

Így jutott el a paradox gondolathoz: „a szegénység királyi erény”. Jézus égi királyként, mint ember, teljes szegénységben élt a földön, és első tanítványai sem a gazdagok közül kerültek ki. A királyi erény – Ferenc szerint – nem elsősorban a társadalmi szegénység volt, a természettől adott állapot, melyet kénytelen-kelletlen vállalni kell, hanem ennél sokkal több: az *önkéntesen vállalt szegénység*. Ebben a gondolatmenetben tulajdonképpen egy arisztokratikus nézőpont is rejlik: minél több mindenről van módja lemondani, hogy szegény lehessen, annál inkább bizonyíthatja, önmagát legyőző fegyelmével, hogy Krisztushoz való hasonulásában tulajdonképpen maga is király lesz, királyi erényeket gyakorol.

Így vált lehetségessé, hogy a szegénység eszméje, mely ott volt a kor levegőjében, de eleinte inkább csak a társadalmilag szegényekhez szólt, Ferenc megfogalmazásában az arisztokrata körökre is hatott. A „királyi erény” a királyokhoz is szólt: így lett IX. Lajos francia király is Ferenc egyik legbuzgóbb követője. S ezen az úton kerültek rendjének hatása alá az Anjou-ház tagjai is.

A pápaság, mint világi fejedelemség és az inkvizíció

Korunkban akadnak egyháztörténet-írók, akik Assisi Ferenc egyéniségét „romantikus” jelzővel illetik. Látszatra csábító ez a könnyed osztályozás, de azzal a veszéllyel fenyeget, hogy egy modern, a romantikán már túljutott kor mércéjével próbál megmérni egy gótikus személyiséget.

Kit nevezünk „romantikus”-nak? A „regényességet” keresőt, az álmodozót, aki elfordul a valóságtól. Az önmagát, a saját, kedves szomorúságát dajkáló vágyakozót, aki képes ebben akár elszorvadni is, csak egytől irtózik: a cselekvéstől. S még attól, csendes, saját maga alkotta bánatát valaha is kiszolgáltassa a kívülről jövő szenvedések viharának, a valóság kellemetlen arcának.

Igaz, Ferenc is „álmodozik”. Zsonglőrködik is, fájdalmat is érez. De fő jellemzője éppen az, önmagát sohasem sajnálja. A világnak éppen az élvezetes részét hagyja ott, szabad akarattal vállalja a valóság kellemetlen arcát. Sőt, keresse és eltűrje – nem a maga dajkálta bánatot – hanem a legkeményebb szenvedést. Aki eljut egyszer a „kopár halál” eszméjéig és gyakorlati beváltásáig, azt egy másik világnézet szemszögéből lehet tévedőnek tartani, de a valóságot nem vállaló romantikusnak – soha. Csak annyit tett, a roppant sötétséget, amely környezete meg nem értésében a saját lelki világában is környékezte, nem komor arccal viselte el, mint mások, hanem mosolyogva, a saját zsonglőrködéseivel leplezve, hogy csak annál tragikusabb legyen.

Egyháza feje, a pápa sem értette meg jobban, aki pedig azt hitte, a „jó barátja”. Ő is a saját nyelvére, méghozzá az egyház elvilágiasult, eretnekirtó, elvakult, bűnös nyelvére próbálta lefordítani Ferenc tiszta szellemű hagyatékát.

Assisi Ferenc már élete során abban a „kitüntetésben” részesült, hogy az egyik bíboros: Ugolino, Ostia püspöke különösen megkedvelte. Ez az Ugolino sok mindent tett Ferenc és társai kedvéért. Annyira megkedvelte a „kisebb testvéreket”, hogy palotát tartott fenn magának Assisiben, hogy Ferencet és társait gyakrabban vendégül láthassa.

A külső szemlélő számára talány marad ez a nagy barátság. Azt hihetnénk, Ugolino, akire oly nagy hatással volt Ferenc, maga is az önkéntes szegénység példáját követte. Annál is inkább, mert egy esztendővel Ferenc halála után, 1227-ben ő lett IX. Gergely néven a pápa, a római egyház feje, aki szinte azonnal elrendelte az Assisi-beli testvér szentté avatását. Azt is azonnal megparancsolta, meg kell írni Ferenc életrajzát. Egyik rendtársa, az írói tehetséggel rendelkező Celanói Tamás (Frate Tommaso), ekkor írta meg azt a munkát, amelyet ma, mint Szent Ferenc I. legendáját tartanak számon.

De mást is tett IX. Gergely. Az általa annyira kedvelt ferenceseket, Assisi szentjének követőit a legmagasabb kegyekben kívánta részesíteni a másik új, kolduló renddel, a domonkosokkal együtt. Hogy irántuk való megértését kimutassa, megtette a két rendet „az egyház védőivé”, az eretnekellenes harc bajnokaivá. Pontosabban: rájuk bízta az egyház tanításától eltérő gondolkodású és viselkedésű emberek felkutatását, és a felettük való ítélkezést, mely közvetlenül az ő parancsára, miként már III. Ince alatt megkezdődött, a véres kiirtás szellemében történt.

Kísérjük tovább figyelemmel, mit művelt Szent Ferenc szellemével a pápai hatalom nevében IX. Gergely? Ferenc szellemével, akit „szeráfikus”-nak neveztek a benne égő „angyali szeretet” tüztől, és aki Jézushoz akart hasonlítani. Ahhoz a Jézushoz, aki az evangélium szerint a kereszten függve, halálos ellenségeiért és kínzóiért imádkozott: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit tesznek.” (Lukács 23, 34.)

Vizsgáljuk meg, egyet jelentett-e Szent Ferencel az asztalnál ülni, és eszméiben gyönyörködni, vagy azokat a gyakorlatban megvalósítani?

Assisi Ferenc egy éve volt halott, mikor 1227-ben Ugolino bíboros IX. Gergely néven pápa lett. Elődeivel ellentétben, nem volt jogi képzettségű ember, mégis a jogász-pápák, az ítélőbírák örökébe lépett, Franciaországban még folytak a harcok a délvideki eretnekek ellen, mikor a pápa, mint az egyházi törvényszék feje, több más országban is vizsgálatot indított az egyház tanításától eltérő személyek ellen. Ekkor küldte Németországba Konrád domonkos szerzetest, egy fanatikus és vérengző hajlamú embert, akinek felfogása ugyancsak eltért saját rendalapítójának, az éppen akkor szentté avatott Domonkosnak felfogásától. Domonkos ugyanis azt tanácsolta még III. Ince pápának, ne fegyverrel harcoljanak a hittől eltérők ellen, hanem az „igével”, vagyis a prédikációkkal. Ezért is nevezték el a domonkos rendet prédikátorszerzetnek.

Marburgi Konrád azonban úgy tűnt, nem téríteni akar, hanem gyilkolni. Kellő kivizsgálás nélkül, ártatlan emberek százait küldte máglyára. Működése csakhamar országos felháborodást váltott ki, s maguk a püspökök, a bíborosok ostromolták a pápát, tiltsa el Konrád üzelmeit. IX. Gergely azonban csak nagyon nehezen engedett,

sok fáradságba került meggyőzése, míg végre aláírta az okiratot, amely Konrádot felmentette megbízatásától. De elkésett: éppen akkor hozták hírül, a vérengzőt meggyilkolták. A pápa ettől kezdve nem fékezte magát többé: tette, amit helyesnek látott, és amit hajlamai diktáltak. Dühében széttepte a felmentő okiratot, s új parancsokat adott ki az üldözésre, az egyházi törvényszék nevében. Ferencesekben, domonkosokban csak katonákat, sőt: egyszerűen ítéletvégrehajtókat látott, így vélte az egyházat megoltalmazni.

A pápai politika lényegén az sem sokat változtatott, a ferencesek később kimaradtak e szerepkörből, s azt egyedül a domonkosok vitték tovább. A hírhedt inkvizíció intézményének megszervezése, mely a püspökök hatalmát is mellőzve, az egyes országokban közvetlen és rövid úton tette lehetővé az emberek irtását – IX. Gergelynek, Assisi Szent Ferenc egykori házigazdájának nevéhez fűződik.

Míg Németországban Konrád, addig Franciaországban egy, Róbert nevű domonkos tombolt. Jellemző módon, e legkegyetlenebb üldöző régebben valdens eretnek volt, aki – talán, hogy hithűségéhez kétség se férjen – minden vizsgálat nélkül küldte máglyára az egyház nevében az emberek százait Flandriában, Champagne-ban. A pápa végül elmozdította Róbertet, és élethosszig tartó börtönbe vetette, de az egyházi bíróságok működése és a halálos ítéletek nem szűntek meg ezzel. Itáliában is nagymértékben folytak az eljárások. Igaz, az egyházellenes tanok is nagymértékben elterjedtek, még magasabb körökben is. A pápa fenyegetve érezte magát. Az egyházi állam is veszélyben volt, hiszen a német császárságnak megint jelentős képviselője akadt VI. Henrik fiában, II. Frigyesben.

Frigyes, aki ifjú korában még a francia II. Fülöp szövetségében győzte le az angol királlyal együtt IV. Ottó német császárt, III. Ince pápa ellenségét, most maga is a római szentszék ellensége lett. Itália át volt szöve a német császár hűbéreseivel, híveivel egész Szicíliáig, melynek koronája megint egyesült a német uralkodóéval. IX. Gergelynek rövidesen menekülnie kellett Rómából.

A harc azonban hosszúra nyúlt, bővelkedett fordulatokban, és a sok véráldozat ellenére sem dőlt el végleg, diadalra jut-e a császárság eszméje? A pápa hatalmát nem lehetett megtörni, ezt Frigyesnek tapasztalnia kellett. Itália népe ugyanis évszázadok óta elismerte a pápa lelki hatalmát, és ez a lelki hatalom az egyház szervezete révén a többi európai, keresztény országban is eleven erőként hatott. IX. Gergelyben nemcsak véreskezű zsarnokot láttak, mert személyén túlmenően őt is, mint minden elődjét és utódját, tekintélyre emelte a hivatal: Szent Péter széke, Jézus Krisztus földi helytartósága. Így érthető, Gergely pápa rövidesen visszatérhetett Rómába, éppen a város hívására. A visszatért egyházfejedelem első dolgai között azonban az inkvizíció megszervezése tartozott. A Santa Maria Maggiore-bazilika bejárata előtt, a nyílt színen működött az inkvizíció testülete, itt hozta meg ítéleteit, és hajtotta végre halálbüntetéseit.

Ezzel szemben mit tett a pápa által kiátkozott, a keresztény hit ellenségének nyilvánított II. Frigyes? Ugyanabban az évben, 1230-ban, mikor IX. Gergely létrehozta az inkvizíciót, Frigyes a saját területein felvilágosult abszolutista uralkodó módjára viselkedett. Mellőzve a feudális rendszert, a hűbéri hierarchiát, a törvény előtt minden embert egyenlőnek nyilvánított, eltörölve az istenítéletek és a kínpadok kegyetlen eszközeit. Sajátságos, hogy ezek az emberséges törvények 1231-ben „a pápa heves til-

takozása ellenére” léptek életbe Melfiben, a dél-itáliai: nápolyi és szicíliai területeken, ahol Frigyes uralkodott.

Könnyű lenne ezek után a történetírónak kisarkítani az ellentéteket, megrajzolni a szeretet parancsára alapított keresztény egyház véreskezű egyházfejedelmét, aki kiátkozza „humanista” ellenfelét, a kínvallatást és a feudalizmust megszüntető Frigyest. De a vad korhoz, az eszmék zűrzavarához és harcához, melyben Anjou Károly uralma előbb Provence-ben, majd Nápolyban és Szicíliában később kialakul, még további furcsa ellentétek is tartoznak. Mielőtt ugyanis Frigyes meghozta volna az említett törvényeket, előbb a Szentföldön járt, éppen a pápa biztatására, hogy keresztes hadat vezessen. Frigyes, némi vonakodás után, még 1228-ban végrehajtotta a vállalkozást, elfoglalta Jeruzsálemet, ahol, felújítva a régi keresztes lovagok hagyományát, 1229. március 18-án jeruzsálemi királlyá koronázta önmagát, a Szent Sír templomában.

Bármennyire hagyomány is volt a jeruzsálemi királyság, valójában ennek eszmeileg semmi köze sem volt már ahhoz az elsőhöz, mikor 1099-ben, Bouillon Gottfried foglalta el a szent várost. Őt a kísérő keresztes lovagok választották királlyá, de nem fogadta el a címet, arra hivatkozva, nem hordhat aranykoronát ott, ahol a világ Megváltója, Jézus, tövisből font gúnykoronával vitte keresztségét a Golgota hegyére. Csak a „szent sír védője” címet fogadta el. Frigyes viszont minden felkérés nélkül, önmagát koronázta meg. Igaz, kísérőit is nehezen lehetett a régi értelemben vett „keresztes lovagoknak” tekinteni. Sok volt seregében a szicíliai mohamedán szaracén, akik még a normann idők előtt ott megtelepedettek leszármazottai voltak. Frigyes nem a keresztény hitet akarta terjeszteni, egyszerűen politikai hatalmat akart. A pillanatnyi érdek azt láttatta vele, ezzel tudja leszerelni a pápát, s megvalósítani igazi tervét: a német birodalommal egyesített Itáliát és Szicíliát, melyben nincs helye külön pápahűbéres Szicíliának, de magának a pápai államnak sem. Frigyes teljesen közönyös volt a keresztény hit iránt, inkább keleti, mohamedán kényúr módjára élt, háremet tartott és minden „felvilágosult abszolutizmus” ellenére megtalálta a módját, hogy zsarnoki uralmát mindenkiel éreztesse. A „törvény előtti egyenlőség” eszméje nála nem valami ideális demokráciát jelentett, hanem azt, a hűbéri kötelékek kiiktatásával, a vazallusi hatalom zavaró közbelépése nélkül, minden alattvalója közvetlenül az ő – Frigyes – törvényének legyen alávetve.

De a pápa sem azért harcolt elsősorban Frigyes rendeletei ellen, mintha a kánpadok fenntartása lett volna a legfőbb gondja, hanem azért, mert Nápoly és Szicília az egyházi állam hűbéres területe volt, és hűbérúri hatalmát nem akarta kiengedni a kezéből. Ugyanakkor joggal tarthatott attól, délről és északról – a német föld felől – egyaránt harapófogóba szorulva, az egyházi állam valóban összeroppan.

Ebben az elkeseredett pápa-császár harcban azonban annyi nyilvánvalóvá vált, az eszközökben egyik fél sem válogat. Mialatt Frigyes a pápa kívánságára csakugyan elfoglalta Jeruzsálemet – arról kellett értesülnie, hogy IX. Gergely, kihasználva az ő távollétét, megszállta és újra hűbéri fennhatósága alá vetette az egyházi állam seregeivel egész Dél-Itáliát. Frigyes azonnal ideiglenes békét kötött ellenfelével, az egyiptomi szultánnal, s amilyen gyorsan csak lehetett, hajóival kikötött Dél-Itália partjain. A seregében levő mohamedán szaracénok ámulva látták, hogyan úzik ki a császár keresztes zászlói alatt Dél-Itáliából a pápai seregeket, akik Szent Péter kulcsát, a kötő-oldó hatalom szimbolikus jelvényét hordozták zászlaikon. A pápa által hirdetett

„szent háború” a pápa ellen fordult: Gergely ekkor menekült el Rómából, majd ideiglenes békét kötve tért vissza, hogy igazában megszervezze az inkvizíciót.

Frigyes azonban ismét fenyegetővé vált. Elhagyta ugyan Itáliát, de csak azért, hogy északra menjen, és a német birodalomban is elismertesse hatalmát. Apjának, VI. Henriknek álmai a „világcsászárságról”, újra körvonalakat kezdtek öltetni, hiszen a diadalmas uralkodó a német választófejedelemségek mellett, kézben akarta tartani a Földközi-tenger mellékét is. Szardínia királyává saját fiát, Enziot tette, mire a pápa 1239-ben másodszor is kiátkozta a császárt az egyházból. Frigyes visszatérő seregének útját azonban nem ez, hanem a lombardiai városok ellenállása torpantotta meg. Közeledett az idő, amikor a pápa, a német császár ellenében újra csak „a legkeresztényibb” – a francia királyban láthatta természetes szövetségését. Az egyházi állam háttérjének pedig a francia délt, Languedocot és Provence-ot.

Ezzel a háttérrendeződéssel közeledett voltaképpen Anjou Károly ideje, az Anjou-dinasztia megalakulásának és megerősödésének kora. Addig azonban még éveknek kellett eltelnie, és nem IX. Gergely volt az, akit az események erre az útra tereltek. Az egykori Ugolino bíboros ugyanis, Assisi Ferencnek nagy barátja, 1241-ben meghalt.

Csak halála után, Szent Ferenc II. legendájában merték megírni a rendalapító még élő társai azt a párbeszédet, amelyet Assisi-beli palotájában Ugolino bíboros a szenttel folytatott. A dialógus előzménye az volt, hogy Ferenc, mint meghívott vendég, a dús lakoma kellős közepén, az egész asztaltársaság előtt, száraz, fekete kenyeret szedett ki tarisznyájából, és azzal kínálhatta a jelenlevőket. Ebéd után a bíboros, minden önmérsékletét és tapintatát összeszedve, félrehívta Ferencet, s baráttan átölelve, szelíd szemrehányással illette. Miért kellett őt, a szíves vendéglátót ezzel a furcsa „külön lakomával” megszégyenítenie vazallusai: káplánjai, katonái és cselédsége előtt? Ferenc így felelt: „Megadtam én, uram, neked a kellő tiszteletet. Vagy nem megtisztelő a vazallusra, ha urát becsülik meg? Isten a koldusok barátja, főképpen az önkéntes koldusoké!” (II. Cel. 73.)

E visszaemlékezés fényében úgy tűnik, Ugolino nemcsak bíboros korában, hanem, mint IX. Gergely pápa is, éppen a keresztény tanítás két sarkalatos pontjáról feledkezett meg, melyre az általa felavatott szent figyelmeztette. Mégpedig arról, minden egyházfejedelmi méltóság birtokában is csak vazallus marad – amennyiben a hűbéri terminológiát használjuk –: „Isten vazallusa”, akinek köteles betartania a parancsait. A mégoly barátságos, pazar lakoma pedig nem tudja pótolni a Krisztushoz való hasonlóságot az önkéntes szegénységben.

Valóban: mintha a kor eseményeinek és eszméinek kulcsszavát az annyira üldözött eretnekek szóaltatták volna meg először, az önkéntes szegénység eszméjének felelevenítésében. A pápa minden kedvezményt megadott a ferenceseknek, de csak azért, hogy eltérítse őket a rendalapító eszméitől – anélkül, hogy ezt maga is világosan felmérte volna. Azzal áltatta magát, az egyházat védi, mikor a koldus szerzetesekből katonákat, sőt, hóhérokat akart faragni. IX. Gergely úgy halt meg, hogy farkasszemmel nézett II. Frigyesre, hasonlóvá válva az egyházból kiátkozott ellenfeléhez: mindkettőjüket véres emberáldozatok vették körül. Itália csatatér volt, agyongyötört, nyomorgó nép tengődő életének színhelye. Az egykori Ugolino bíboros, Szent Ferenc vendéglátója, mintha Assisi nagy Szegényének, „Isten zsonglőrének” ellenében egy „ördögi” zsonglőrmutatványt produkált volna, pompával, göggel és vérengzéssel.

A katonából lovaggá, és a lovagból áldozatbemutatóvá finomult Ferenc eszméje nem a pápa pártfogásán keresztül terjedt. A rendalapító személyes példája, aki saját kérésére a puszta földre fektetve várta a halált, az ő „testvérét” és hite szerint boldogságának beteljesítőjét, semmi földi kincset és hatalmat sem gyűjtött magának. Ez a példa mentette meg a kolduló rendeken keresztül a már lázadásra hajló hívőseregben és a tanítást félremagyarázók szemében az egyházat, és nem az inkvizíció könyörtelen, irgalmatlan törvénykezése.

II. Frigyes hiába örült Gergely pápa halálának, hiába ejtett foglyokat az új pápaválasztásra siető bíborosok közül. És hiába lett végül hosszú huzavona után 1243-ban IV. Ince néven az új pápa Fieschi bíboros, Frigyes korábbi híve. Szent Péter új utóda, váratlan fordulattal szembeszállt Frigyessel, a megszállt Itáliából Lyonba menekült, a francia királyság szomszédságába, ahol zsinatot hívott össze. Önigazolásra szólította fel az egyház jogait tipró császárt, majd mikor Frigyes erre nem volt hajlandó, méltóságától megfosztottnak nyilvánította és alattvalóit feloldotta a hűségesskü alól. Még azt is elérte, a németek is új királyt választottak maguknak Raspe Henrik, majd Hollandiai Vilmos személyében. Végül polgárháború tört ki német földön is tovább terjesztve Itália nyomorát.

II. Frigyes hatalma ettől kezdve megtört. Ténylegesen nem sikerült ugyan megfosztani az uralkodástól, míg élt, a pápa nem érezhette magát biztonságban Itáliában. De nem tudott többé támadni sem, nem tudta jogait érvényesíteni. Ő volt az utolsó, igazi nagy császára a középkornak, a pápa utolsó nagy ellenfele a német uralkodók közül.

Ekkor rajzolódtak ki azok az új, politikai erővonalak, melyeknek bázisa a francia királyság lett, előretolt bástyája pedig – Provence.

Anjou Károly, mint keresztes lovag és Provence grófja

IX. Lajos, a francia király egyelőre mindennél fontosabbnak tartotta az új keresztes háború megindítását. II. Frigyes hódítása ugyanis rövid életűnek bizonyult: 1244-ben Jeruzsálem ismét a mohamedánok kezébe került.

Lajos nem ismert olyan politikai célt, mely a szent város felszabadításánál jelentékenyebb lett volna. Izzott a lelkesedéstől, s ha nem mindenki osztozott is ebben vele azonos hőfokon, 1248-ban, nagy sereg élén, egész családjával elindult. Vele tartottak öccsei: Róbert, Alfonz és Károly, s velük indultak asszonyaik is. A francia királyság kormánya megint Blanka anyakirálynéra maradt.

Lajos a béke barátja volt, és fiát arra intette, ne háborúskodjék a keresztény uralkodókkal. De a Szentföldért folyó harc egészen más dolog volt a szemében. Jézus Krisztus szülőföldjének kereszténnyé tétele hivatásszerű küldetés volt számára. Az 1248. évi keresztes háborút ő maga határozta el, ebben nem befolyásolta sem anyja, sem a pápa.

A hadba indulás szertartása, külsőségeiben a ferences szellemet tükrözte. A Párizs melletti Saint-Denis-katedrálisból, Szent Dénes sírjától indult a menet, átkelve Sens ferences kolostorába. A király és testvérei: Róbert, Artois grófja, Alfonz, Poitou grófja és Károly, Anjou grófja zarándokruhában, fejükre húzott csuklyában, gyalog vonultak a templomba, ahol IX. Lajos nagy áhítattal imádkozott, mint a szemtanú: Salim-

bene minorita leírta. Majd utána, a kolostor káptalantermében az összegyűlteket előtt alázatosan kérte „Szent Ferenc testvéreit”, imádkozzanak érte, feleségéért, anyjáért és egész kíséretéért.

IX. Lajos keresztes hada délen, Aigües-Mortes kikötőjéből hajózott ki a Földközi-tengerre. 1248. június 13-án indultak Saint-Denis-ből és szeptember 18-án értek Ciprus szigetére. Itt, Ciprus szigetén született meg Anjou Károly fia és későbbi örököse, az ifjabb Károly, akit testi hibájáról „Sánta Károly”-nak nevezett el a történelem. A fiatal apa a szigeten erősen megbetegedett, belázasodott, és később, Egyiptom földjére érve sem lett teljesen egészséges.

A hadi vállalkozás háborúi a következő évben, 1249-ben kezdődnek meg Egyiptom földjén. 1250. február 7-től kezdve néhány napon át Manszurrahnál Anjou Károly maga is harcol, és részt vesz a vár ostromában.

De IX. Lajos és Károly ellentétei az együttes keresztes hadjárat során is megmutatkoznak. Mikor ragály tör ki, és Károly sürgeti a királyt, mielőbb szálljanak hajóra, Lajos így dorgálja: „Anjou gróf, Anjou gróf, ha terhére vagyok önnek, szabaduljon meg tőlem, de én nem hagyom el a népemet.”

A háború mindenképpen balszerencsés. Damietta a birtokukba kerül ugyan, de Kairó felé haladva a király egész serege fogságba esik. Artois Róbert, a király legkedvesebb öccse, egy utcai közelharcban leli halálát. A seregnek csaknem egésze a mohamedánok áldozata lesz, és az egyiptomi szultán nem elégszik meg Alfonz és Károly személyével, magát a királyt is túsul követeli. 1250. április 6-án kezdődik a fogság, majd nehéz váltságdíj lefizetésével egy hónap múlva jön a szabadulás. A vert sereg legfőbb vezérei életben maradnak és visszatérhetnek.

De még ebben a szomorú helyzetben is jellemzően különbözött a két fivér viselkedése. Lajos király, aki ugyancsak betegségen esett keresztül, a hajón rosszkedvűen, gyengélkedve töltötte napjait, Róbert öccse halálát gyászolva. Károly azonban soha nem volt vele. Mikor érdeklődött, hol van, mit csinál a gróf, ezt a választ kapta: „Kockázik.” Erre Lajos király annyira felháborodott, a tengerbe dobatta a játéktáblát, melyel Károly egy főúr társaságában szórakozott.

De útjaik különben is elváltak, mert Lajos egyelőre nem szándékozott visszatérni Franciaországba, ahol anyja, mint helyettese, kormányzott. A király Szíria felé vette útját, és itt tartózkodott négy évig. A vereség utáni aszkétikus elmélkedés vezérelte az őskereszténység földje felé. Meditált, de ugyanakkor kutatott is a kereszténység szír közvetítésű irodalmi forrásai után. Nem sietett Párizsba, átvenni a kormányt.

Károly annál inkább siet hazafelé. 1250 októberében ér partot Provence-ban, és azonnal grófságának székhelyére, Aix városába megy. Innét Arles-ba, majd Nimes-be utazik, s mindkét helyen a népszerűtlen, francia klérus tekintélyét erősíti. Nem sokkal később már Lyonban van – ez a város sem tartozik még a francia királysághoz, s ekkor, a II. Frigyes császárral harcban álló IV. Ince pápa menedékhelye. Károly már diplomáciai terveket sző, mert bátyjával, Alfonzzal együtt arra igyekszik rávenni a pápát: békítse ki IX. Lajos királyt a császárral. Ince pápa azonban, aki maga is nagy ellensége Frigyesnek, erre nem hajlandó. Károly ezután Párizsba siet, ahol anyja nagy örömmel fogadja rég nem látott gyermekét. Itt most jól érzi magát, szabadabban mozog, hiszen királyi bátyja nincs jelen.

A politikai helyzet, is kibontakozás felé mutat: 1250. december 13-án Szicília szigetén meghal II. Frigyes német-római császár, a pápai hatalom legfenyegetőbb ellenfe-

le. Személyében Provence, s így Anjou Károly hűbérura távozott az élők sorából. IV. Ince ujjongott leveleiben: „Örüljön az ég, harsonázzon a föld, hogy a borzalmas vihar, amely alatt az Úr oly sokáig hagyott benneteket (alattvalóit érti) szenvedni, lágy szellővé változott.” Forgandó sors: néhány éve még II. Frigyes örvendezett hasonlóképpen IX. Gergely pápa halálán, új idők hajnalát remélve.

Bizonyos tekintetben Anjou Károly is új időket remélt. Tetszett neki a mozgási szabadság, és most arra tett lépéseket, hogy egy északi tartományt szerezzen meg magának, Hennegau (Hainaut) grófságát, anyai nagyanyja családjának földjét, mint annak egyik jogigénylője. Ez a terve nem sikerült, némi pénzre azonban szert tudott tenni. De Károly elsősorban a hatalmat akarta, és a megfelelő alkalomra várt.

1251 első hónapjaiban Anjou grófságot látogatja meg, melyet távollétében anyja kormányzott. Márciusban még Saumurban van, de áprilisban már visszasiet Provence-ba, ahol most már szinte független úr. „Félelmetes anyósa” volt ugyan, mint írják a források, az özvegy provence-i grófné személyében, aki mindenképpen meg akarta kötni a kezét, s nem akart elegendő pénzt bocsátani a rendelkezésére. Károly azonban anyósával szemben is kiharcolja a nagyobb függetlenséget, kedvező meg egyezésre jut vele. Szállását ekkor Tarascotiban rendezi be, itt kezdi építtetni hatalmas várát, melynek vaskos, tömör falai ma is jól látszanak.

Károly tulajdonképpen ekkor, Frigyes császár halála után „veszi kézbe” Provence-ot. Eddig a kommunák, a városok szövetsége ellenállt minden hatalmi törekvésének. A városlakók a XIII. század nagy, polgári fellendülése idején Európa-szerte igyekeznek függetlenül feudális földesuraiktól, akár a világiaktól, akár az egyháziaktól. A német birodalom városai ekkor erősödnek meg. Károly most teljes erejével az önkormányzati törekvések ellen fordul. Ekkor kezd nem mindennapi kitartású egyénisége kibontakozni. Francia seregek élén töri le a déli városokat, tulajdonképpen ő az, aki – célratörő egyéniségének minden erőszakosságával megindítja azt a politikai folyamatot, mely Provence-ot majd szerves részévé teszi Franciaországnak. Károly maga természetesen nem ezt akarta: távolról sem a francia királyságot kívánta gazdagítani, hiszen ez bátyja uralmát jelentette volna. De a nemzeti körülhatárolódás ekkor szilárdul meg végképp Európában, és Károly egész környezete, főtisztviselői, katonái – mind franciák. A provence-iak azért is fogadják oly gyűlölettel eleinte, látniuk, tűrniük kell, az „idegenek” miként veszik el tőlük régi szabadságjogaikat. De a nagyobb erőnek nem tudnak ellenállni.

Először Arles, majd Avignon hódol meg. Anjou Károly 1251. május 10-én tartja bevonulását Avignonba, észak-francia urak kíséretében. A pápapárt segítségével leigazza az eretnek- és franciaellenes várost. A meghódolt városok élére vikáriust nevez ki, aki egy évig viseli tisztét, két, mellé rendelt bíróval együtt. Ezek engedélyezik ezentúl a lakosságnak a tanácsválaszfényt. Rövidesen Marseille is sorra került. Károly, első diadalai után most ezt a várost kezdi sanyargatni, és a panaszokra válaszul, megindítja ellene hadait.

Itt azonban már nehezebb lett a dolga. A Szent Viktorról elnevezett marseille-i ferences kolostor nem volt Károly híve: ekkor a pápa, IV. Ince is itt tartózkodott. Itáliában ugyanis nem fordult jobbra a helyzet Frigyes halálával: most fia, IV. Konrád német király tette lehetetlenné a pápa ott-tartózkodását, aki átmenetileg Marseille-be menekült, de egyelőre Anjou Károllyal sem szimpatizált. A provence-i gróf nem bírta mindjárt elfoglalni a várost, helyette az említett ferences kolostor javait: házait, szőlő-

hegyét pusztította seregével, míg ő maga Aix-ben tartózkodott. Végre 1252. július 26-án Marseille megadta magát és minden lakója hűséget esküdött.

A városi tanács itt is helyén maradt, de elvesztette önállóságát: érvényesült a „francia módszer”. Az ügyek a végrehajtó hatalmat irányító bailli és egy bíró kezébe kerültek. Ez utóbbi a fellebbezéseket intézte. A peres ügyeket az Aix városában működő törvényszék hatáskörébe utalták. Miután a városi ellenállás vezetője, Barral, belátta, nem tudja tovább tartani magát, apróbb kikötések kieszközlése után letette a hűségesküet Károlynak. IV. Ince sem lehetett igazi ellenség: az Itáliában pusztító IV. Konrád miatt nem akart összeveszni a francia király öccsével. Anjou Károly pedig tovább haladt a hódítások útján: ezután Provence keleti szomszédságában terjeszkedett, elfoglalva Ventimille grófságot és Piemont vidékét. Eközben Marseille-ben néhány előkelőség fellázadt, bízva az aragón király szomszédságában, aki a közeli Montpellier ura volt. Károly azonban erős kézzel teremtett újra rendet a városban, és I. Jakab aragón király közbelépése csak a békéltetésre szorítkozhatott: Provence grófja megkegyelmezett a lázadónak, de az uralmat újra átvette.

1253-ban döntő változás történik a Capet-családban és a francia kormányzásban: Blanka anyakirályné, az erőskezű asszony meghal. IX. Lajost Szíriában éri a hír, és mélyen megrendíti. Nemcsak anyját, hanem élete folyásának, kormányzó tevékenységének állandó támaszát veszítette el. Olyan nagy volt a gyásza, hogy két napig beszélni sem lehetett vele. Joinville állt mellette ekkor is, és arra figyelmeztette, titkolja el a fájdalmát. Hiszen, ha arcát barátai látják, elszomorodnak, ellenségei viszont örülnek. A zokogó Margit királynénak ellenben értésére adta, nem hisz gyászának, hiszen gyűlölte az anyósát. A királyné erre azt felelte, nem is anyósa halála tölti el ekkora keserőséggel, hanem Párizsban hagyott gyermekükre gondol, és férjének fájdalma szomorítja. Nemsokára azonban még nagyobb szomorúság, sőt, ijedtség érte Margit királynét.

A Párizsba való visszatérést most már nem lehetett halogatni, tehát 1254-ben IX. Lajos ismét megjelent királysága területén. Visszavonultsága azonban egyre erősítette benne meditálásra való hajlamát, s komolyan kezdett foglalkozni azzal a gondolat-tal, szerzetesként fog tovább élni.

A megrémült királyné ekkor Anjou Károlyt hívta segítségül, beszélje le férjét a tervről. Női ösztönösséggel érezte meg talán, Lajosnak most erre a tőle egészen különböző jellemre van szüksége, hogy lemondjon szándékáról, és erőszakot vett saját érzelmein is, mert ő maga e sógorát soha nem szerette. Most mégis tőle várta a segítséget. Károly meg is felelt a várakozásnak: nem késlekedett Lajos bátyját heves szemrehányásokkal illetni, s felrótta neki, ez a képtelen eszme a papokkal való túlságos barátkozásának köszönhető. Az eredmény, a két fivér között még feszültebb lett a viszony, de Lajos végül is király maradt, nem lett szerzetes. Megjelenésében, öltözködésében azonban úgyszólván „papos”-sá alakult: lemondott a finom prémekről, báránybőrrel, nyúlőrrel, mókus bőrrel díszített ruházatokról és az élénk színekről. Komor, sötét színű ruhákban járt ezentúl, miközben királysága egész területén és Provence-ban, a tartományúri udvarokban a lovagság, a nemesség, és a szépségükből kultuszt űző asszonyok egyre feltűnőbben öltözködtek, egyre finomabb szöveteket, selymeket használtak, melyeket a keresztes háborúk során közelebb került Keletről hoztak magukkal „fürgé hajókon” a kereskedők.

A lovagkirály

A Capet-ház legnagyobb formátumú egyénisége kétségtelenül IX. Lajos volt. Éppen ekkor, uralkodása második felében vált azzá, miután a Szentföldről visszatért, és Szíriából sok régi, keresztény iratot hozott magával. Igen, éppen ekkor, mikor szerzetes akart lenni, és csaknem szerzetesként élt, egyszerű, komor ruhájában, gyertyafény mellett imádkozva, majd olvasva, és amikor egyúttal Franciaországnak, ennek az egyre egységesebbé váló királyságnak kormányát tartotta kezében. Hiába próbálták csúfolni, nem a papok, nem a szerzetesek királya volt csak, hanem minden alattvalójáé. Azok a durva, vad lovagok, várurak, akik nemrég még minden erőszakra képesek voltak, szelídülni kezdtek az ő uralma alatt. A kerületi főnökök szervezete, a baili-rendszer elterjedt az egész királyságban, mindenütt intézkedett a király nevében, és a leghatalmasabb, legféltetlenebb vazallus is kezdte megszokni, a legfőbb úr mégis a király.

IX. Lajos a maga halk szavú, de határozott és meg nem hajlítható egyéniségével sokkal többet ér el, sokkal több tekintélyt szerez magának, mint ellentétes egyéniségű öccse, Anjou Károly. Látszatra mintha Károly volna az erélyesebb, a befolyásolhatóbb. De az ő erélye sokszor erőszakossá válik, és az embereket nem tudja megnyerni, inkább elriasztja. Provence grófi székében a világpolitika nagy távlatai kezdenek megnyílni előtte, és a maga kíméletlen módján, francia tisztviselőkkel és papokkal árasztva el a délvidéket, mint „a király fivére” ő kezdi meg Provence elfranciásítását. De Lajos a maga szűk kis szobasarkából, magánkápolnájából is messzebbre lát, mint Károly, aki kizárólag a politika porondjáról szemléli az életet, a világot.

Lajos, aki csak kénytelenségből politizál, s mintha csak egy kényszerű szívésségből foglalkoznék a világgal, imáinak révületéből felocsúdva szinte ösztönösen talál rá a mértéktartás helyes útjára. Igen, a jellegzetes francia kifejezés: a *measure* – a *mérték* képviselője ő. Nem ragadja el semmiféle világhatalmi szédület, mint II. Frigyes császárt. Bár tisztában van öröklött, királyi tekintélyével, meglévő méltósága, de még a pápa isteni helytartósága sem vakítja el. Mindig éles szemmel vette észre, mikor lépi túl Róma püspöke azt a lelki-szellemi határvonalat, amely tisztének korlátot szab, s mikor süllyed bele a világi politika útvesztőibe, ahová ő már sohasem követte. Az európai uralkodók között ebben csak a XI. században élő Szent László magyar király hasonlítható hozzá. A magyar király azonban még a román kor szülötte volt, s lovagkirálysága révén elsőnek alakított ki egy új uralkodótípust. Szent László a csata előtt és csata után imádkozó hős, aki tüneményes művészettel forgatja a kardot, miközben országát kormányozza, és új törvénykönyvet alkot. Szent Lajos is lovagkirály, de ő, a gótika korában, már utolsó képviselője e típusnak. Nála már nem a kardforgatáson van a hangsúly, az izmos, daliás magyar királyhoz mérve ő karcsúbb, törekényebb alkatú. Szellemi ereje a központosító kormányzás művének kiépítésében mutatkozik meg, és olyan feladatban, melyet csak utókora mérhetett fel tiszta, világos öntudattal. Ő az, akiről már elmondható, főként Párizsban tartja székhelyét, kultúrákat egyeztet és von harmóniába, saját királyságában.

Ifjúságában utolsó virágkorát éli még a délvidék trubadúrlírája, a szív-kultusz költészete. Mire azonban Lajos az eretnekek háborújában fokról fokra megtöri a déli részek erejét, az udvarok lovagi kultúrája mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap Párizs főiskolája. Az itt lobogó szabad, polgári szellem próbálkozásait természetesen nem a

király hívja életre, hanem a város erősödni kezdő polgársága – az iskola diákjai és tanárai. A királyság először még ellentétben is áll az iskolával, míg aztán a római szék békéltető közreműködése révén az 1231-ben egyetemmé szervezett főiskola formájában hivatalosan is megszületik Európa első, legmagasabb rangra emelt oktatóközpontja. A gyakorlatban már a XII. század óta sugározza szét a világba az új műveltséget, a szív-kultuszt ellentétesen kiegészítve a ráció, a gondolat, az értelem rendezettségének megújuló fényességével.

A nemesi kultúra, lovagi kultúra, trubadúr-líra világában tehát megszületik Párizsban a racionalista polgári kultúra is, melyet természetesen még nem így neveznek. Papi köntösben fejlődik, hiszen az egyház emberei alkották meg a hidat az elsüllyedt antik műveltségből a születő új világ felé. A filozófia ekkor még csak „szolgálóleánya” a teológiának, s minden új gondolat a teológia burkában születik meg, de már nincs messze az idő, szétfeszítse a kereteket, és önálló tudományággá legyen.

Az egyetem tanárai még mindig azon fáradoznak, észérvekkel bizonyítsák be Isten létezését, s ugyanakkor maguk sem veszik észre, milyen sokat haladtak az ember megértése felé. Az univerzálék, az egyetemes fogalmak XII. századi vitája már megnyitotta az utat az egyéniség, az individuum nagyobb megbecsülésére. A csendes szobájában, keletről hozott őskeresztény kéziratokat olvasgató Szent Lajos király nem vesz részt ezekben a vitákban: hivatása a trón magasán nem arra jelölte ki, hogy érvelő teológus legyen. De benne különben is nagyobb az érzelmek iránti fogékony-ság. Szív-kultuszra való érzékenység él benne is, nem úgy, mint a trubadúrokban, inkább, mint Assisi Szent Ferencben.

De Lajos királynak nincsenek látomásai. Ő csak a lelkesen lobogó vágyban hasonlít – illetve szeretne hasonlítani – Assisi szentjére, mikor igyekszik megalázní magát. Szegények lábát mossa, leprásokat etet. Órákig tartó csendes imáiban annyira elmerül, hogy felocsúdva, először nem is tudja, hol van. De mégsem Assisi vizionárius, stigmatizált szentjének típusa, nem jellemzők rá külső, szokatlan jelenségek. Azt, amit Buda mellett, a Duna szigetén Szent Margit, a magyar királylány, minden kérés nélkül, gyermekségétől fogva, folytonosan átél: a „könnyek adományát” Lajos király nem birtokolja, csak kéri. Szeretné ő is átélni azt a belső megrendülést, mely Jézus szenvedéseinek való elmélkedés nyomán, könnyező átélésben tör ki. Ez a vágya is mutatja, mennyire a szerzetesi szellem hatása alatt élne, ha a valóság nem kényszerítené, király maradjon. De hiszen az olvasás is adhat élményt, belső átélést. A párizsi királyi palotától nem messze, a városfal közelében, a Saint Germain des Prés mellett élnek Szent Ferenc „fiai”, és tőlük nem messze a Szent Viktor-iskola híres tanítói és tanulói.

Párizs, „az új Athén”: a misztikus természetrajz és az emberi forma eszméje

Az a kép, melyet a XIII. század végén egy, írországi domonkos, Tamás testvér fest a francia fővárosról, már a század derekára is jellemző. „A boldog Denis ...” – írja – „Párizsba jött, és ezt a várost, Athén mintájára, a tanulmányok anyjává tette. Párizs városa, mint Athén, három részre oszlik: ebből egy rész a kereskedőké, kézműveseké és a köznépé... második része a nemeseké, ahol a királyi udvar van és a katedrális, ezt Citének nevezik; a harmadik rész a tanulóké és a kollégiumoké, melyet az egye-

temnek neveznek. Az oktatás Görögországból Rómába helyeződött át, majd Rómából Párizsba, ahol Nagy Károly idejében, 800 körül... megalapítója volt itt a tanulmányoknak: Raban (Hrabanus Maurus), Claude, Alcuin, aki Károly király iskolamestere volt, és János, melléknevén Scotus; továbbá Szaracén János, Maximus és Saint-Victori Hugó."

Ebben az idézetben tömören össze van foglalva a francia kultúra minden csírája, melyet a gótika egész Európában elterjeszt. Még a tévedések is erre a folyamatra hívják fel a figyelmet.

Mindjárt kezdetben: „boldog Denis” vagyis Saint Denis (Szent Dionysius) személye körül korabeli tévedés van. Az ilyen nevű mártír püspököt ugyanis, akit még az őskeresztény korban, a Montmartre dombján fejeztek le, és a Meroving-királyok régi székvárosában, a Párizs határában fekvő, és róla elnevezett Saint Denis-ben temettek el, az idők folyamán tévesen azonosították a V-VI. század fordulóján élt, híres, görögül író teológussal, Dionysos Areopagytával. Ez a régi, keresztény szerző, műveiben a XII. század óta reneszánszát élte. A kor érdeklődésének megfelelően a természetes világból a „természetfölöttibe” átvető munkáival vált nagy tekintéllyé. Az egyházi és az égi hierarchiáról, de főként a misztikus teológiáról írt művei a teológiai oktatás klasszikusává avatták. Ez a szerző természetesen sohasem járt Párizsban, hiszen még személyének kiléte is máig tisztázatlan. De szimbolikus értelemben valóban a görögös műveltség egy részét, a neoplatónizmust közvetítette a keleti egyházból nyugat felé, amennyiben műveit már – nem ugyan Nagy Károly, de unokája, Kopasz Károly párizsi udvarában, – a IX. században, latinra fordítva kommentálták. Ez a kommentátor volt az írországi domonkostól is említett Johannes Scotus Eriugena, skót származású, párizsi iskolamester, akinek tekintélye szinte együtt emelkedett az általa kommentált Dionysoséval.

A mártír és a teológus Dionysos személyének téves összeolvasztása nagy szerepet játszott. Az első gótikus elemeket tartalmazó francia katedrális, Suger apát irányítása mellett éppen Saint Denis-ben épült fel Rómából hozatott antik oszlopok felhasználásával. A falait áttörő ablakokon át a templombelső homályába magasból hatol be a fény. A belső térnek a fény felé nyúló, görög fejezetű oszlopsorai ritmikussá tagolják a román kori építészet által még nem ismert harmóniát, mintha az antik szépségesszményt igyekeznének feléleszteni. Valóban, az építészet és a szobrászat is, amint ez különösen Reims-ben nyilvánult meg később, ebben az irányban haladt, ha nem lehetett is szó programszerű tudatosságról. Suger apát azonban, aki az Eriugena által kommentált Dionysos írásait ismerte, az általa közvetített fény és homályellentét platonikus hatása alatt állt. Keresztény megfogalmazásban a legfőbb fény maga Isten, aki minden láthatatlant és láthatót teremt és formál.

A híres Dionysos-féle *Misztikus Teológia* ezekkel a szavakkal kezdődik:

„Természetfeletti Háromság, aki több vagy az »isteni«-nél és a »jó«-nál, keresztények Istenről való meditációjának irányítója; vezess minket a misztikus tanok több, mint ismeretlen és több, mint ragyogó legfelső csúcsára, ahol a teológia egyszerű, abszolút és változatlan misztériumai feltáruhnak a titkokat tanító csend több, mint fénylő homályában.”

Ez az ellentétes meghatározás: *fénylő homály*, voltaképpen az alapgondolata az egész műnek, mikor kifejti, a láthatatlan Istent csak a „fénylő sötétségben”, és a meg-

értésről lemondva lehet megközelíteni. Ebben a modern gondolkodástól oly messze eső gondolatmenetű írásban, mely csupa állításból és ugyanannak tagadásából áll, kifejezve ezzel, hogy Isten kifejezhetetlen – találunk egy szemléletes példát, mely a középkori gondolkodás és törekvés módját vetíti elénk:

„A lényegfelettit lényegfeletti módon akarjuk dicsérni azzal, hogy elválunk minden létezőtől, ahogyan azok, akik természetes szobrot készítenek, lefaragnak mindent, ami a rejtőző forma tiszta látását köré rakódva akadályozza, és egyedül az elvétel útján tárják fel a forma rejtett szépségét” (II. rész).

Bármennyire idegenül hat is az egész munka kifejezőmódja esetleg az olvasóra, ebben az idézett szemléletmódban a „rejtett forma szépségének” kutatásában felismerünk valami rokon célt a művészi alkotásával. Ebben a korban, mikor a művészetről még nem elmélkedtek, és az anyag mindenfajta formálását egyszerűen kézműves-ségnek tartották, csak a teológia nyelvezetében találhatunk rá halvány utalást. Dionysos maga sem beszél természetesen művészetéről, de más írásaiban már egyáltalában az a tény is felbecsülhetetlen jelentőségű, nem nézi le a látható világ alakzatait. Sőt mint teológus, a maga módján, a legnagyobb fénybe állítja a láthatót az *Égi Hierarchia* c. művében azzal, a természeti szépségekből és produktumokból kiindulva, a növény- és állatvilágon keresztül felemelkedve egészen az emberi formáig, platóni reminiscenciával, mindent egy „tökéletesebb, isteni világ” szerényebb, de tiszteletre-méltó tükröződésének fog fel. Sőt, tovább megy Platónnál, mikor a látható formák szimbólumértékét részletesen taglalva, eljut az emberi testforma és az egyes testrészek „magasabb rendű” tükrözéseméleteig is.

Kikerülhetetlen mindebből az a következtetés, hogy az egyes, korábbi teológiai irányzatoknak szépségellenes, és emberi formaellenes tendenciái után, Dionysos tekintélye éppen akkor ért a tetőfokához, a XII. század második felében, mikor a román kor durva, elnagyolt, vagy a szépséget sem nem kedvelő, sem kifejezni nem tudó szobrászata után, a gótikában úgy jelenik meg az emberi testforma, a katedrálisok falán és ormán, mint a körülöttünk lévő láthatóság diadala.

Az V. századtól hosszú, nagyrészt barbár századoknak kellett elteltie Európában, míg a látható formák szépségére való érzékenység a görög világ elsüllyedése után Párizsban ismét megjelent. A történeti valóságot rosszul ismerő ír szerzetes nem is tévedett olyan nagyot, hogy Párizsban bizonyos mértékig Athén folytatását látta. Csak a fejlődésvonal nem volt olyan töretlen, egyenes vonalú és tudatos, mint ő gondolta. Öntudatlanul tapintott rá a valóságra, mikor Eriugena nevét is megemlítette. Azét a teológusét, akire nemcsak az egyház hivatalos teológusai, hanem éppen ez időben az albigens-eretnekek is sokat hivatkoztak, s akinek írásait éppen ezért, III. Ince pápa még a XIII. század elején olvasási tilalom alá vetette.

Mindez nem azért történt, mintha Eriugena maga eretnek tanokat hirdetett volna. De ez a messze IX. században élt magányos filozófus, a népvándorlás korának végén, mikor éppen Dionysost kommentálta és fordította, néhány tekintetben kétértelmű módon fejezte ki magát. „Az anyag csak látszat” – volt egyik megállapítása, mely a világteremtés gondolatához kapcsolódott. Nem fejtette ki elég világosan, hogy Isten valósága merőben különbözik az általa teremtett anyagi világtól, s így hivatkozási forrása lett az egyházi tanítástól eltérő pantheistáknak, akik Isten és a világ egységét

hirdették. Másrészt, az anyagszerűt elutasító albigenseknek és katharoknak is jó alkalom volt Eriugena e „matéria-ellenességére” hivatkozni.

Valójában azonban Eriugena valami mást is kimondott, mely nagyon áttételesen és az egyházi tanításhoz ragaszkodó módon, de mégiscsak ellentétben állt a középkor barbár képellenességével, és a látható emberi forma lebecsülésével. Eriugena ugyan egyrészt anyagellenes volt, másfelől azonban, Dionysost követve, az anyagi forma alakját „átmentette” a halhatatlan létbe, s szoros kapcsolatot látott az emberi lélek és a test formája között. *De divisione naturae* c. munkájában az emberi testet a lélek képének (imago) nevezte, és a legmagasabb összefüggésbe állította, mikor hivatkozott a bibliai teremtéstörténetnek arra a helyére, mely szerint Isten az embert saját képére és hasonlóságára teremtette. (Mózes, I. 1, 27.)

Ez ugyan csak a bűnbeesés előtti, paradicsomi állapotra szólt, de Eriugena az emberi test megromlottságát, halandóságát csak fokozatilag értékelte, s azt írta, Éva bűne óta ez a test már nem közvetlenül, hanem közvetve tükrözi a lelket, amennyiben „a kép képe” (imago imaginis) lett. (*De divisione naturae*, II. 29. Migne, PL. CX-XII. 598. c.)

A IX. században, Eriugena korában, mikor az európai művészet átmenetileg megszűnni látszott, és az őskeresztény kor nagy vitái a „feltámadt Krisztus testéről” már véget értek, az ilyen gondolatok eléggé ezoterikusak voltak ahhoz, hogy ne keltsenek figyelmet. A XII. századi Párizsban azonban, az univerzálé-kérdés vitáival, Aristotelész filozófiájának kezdődő hatásával az európai gondolkodás újra finomodni kezdett. Láttuk viszont, ha visszatért is ekkor az érdeklődés Eriugenához, azt inkább a testellenes eretnekek igyekeztek hasznosítani, ami azután írásainak tilalmazásához vezetett. E tilalommal feledésbe merültek az *imago*ról vallott, egyéni gondolatai is. De mintha a gótikus művészet, a katedrálisok falain életre kelő emberábrázolás öntudatlanul is megsejtett volna valamit e gondolatmotívumokból. Hiszen forrását, a bibliai teremtéstörténet leírását változatlanul olvastatta, hirdette és most már a szobrok segítségével ábrázoltatta is az egyház. Az Isten képére való teremtettség gondolata újra fokozott hangsúlyt kapott, főképpen a Biblia újszövetségi részének, Jézus és Mária alakjának előtérbe kerülése miatt.

Éppen azokban az években, mikor Lajos király visszatért a Szentföldről, faragta ki Amiens-ben, a katedrális kapuzatán az ismeretlen művész a híres „szép Isten”-nek nevezett szobrot, Jézus alakját, mely az emberi forma ábrázolásának tökéletességével a görög világ művészetének magaslatát idézte fel. S ez a törekvés a szobrászatban általánosnak mondható. Már 20 évvel előbb megjelent a párizsi Notre Dame kapuja fölött Mária alakja a maga életeleven egyéniségének sugárzó szépségében. A Párizs-központú Île-de-France-i szobrászati iskola hatása ekkor indul hódító útjára Amiens-től Bambergig, illetve Strasbourggig és Naumburgig az emberi kép – az imago – s ezzel az egyéniség megjelenítő erejével. Mint ismeretes, ez az a korszak, mikor a francia építészet és szobrászat messze túlemelkedve egy nemzet és egy állam szűk határain, egész Európa számára jelenti az újra megtalált művészetet. Bár a szobrok különféle témájúak, angyalokat és embereket egyaránt megjelenítenek, a kiindulás központja mégiscsak Jézus alakja. Ez annál inkább is érthető, mivel e korban még nincsenek művészeti teóriák, a teológia szolgált mindenre magyarázatot. Miután az ősegyházban oly sokáig volt vita tárgya az Isten Fia Jézus emberi megjelenésének mikéntje, a Dionysos Areopagya újraolvasásával párhuzamosan megszülető emberábrázolás-

nak a lélek és az érzés finom hajsztálerein át, mintha a kelta tündérmesékhez is lenne valami köze. A Biblia tanítása ugyanis Jézus feltámadásáról, és e feltámadt test kézzel fogható és tapintható valóságáról, halhatatlanságával együtt bizonyos értelemben rokona a kelta tündér-felfogásnak.

Talán a francia közfelfogásban ezek a mély népi gondolatmotívumok eredményezték azt, hogy a szerelem purifikációja mellett az emberábrázolás is éppen ezen a földön tisztult meg, a szellemi áramlatok sokféleségében. Mert a háttérben nem csak a misztikum rejtőzött, nem csak a „rejtett forma” szépségének keresése, hanem megjelent az érzések szövevényébe világosságot hozó ráció is, az értelem érvényesülése.

Nem véletlen, hogy az említett ír szerzetes, mikor Párizst „új Athén”-nak nevezi, Hugó de Saint-Victor nevét is megemlíti. A szent-viktori apátság iskolája, ahol haddan Hugó is tanított, Párizsban nagy hagyományok folytatója. Az említett Hugó az, a XII. század első felében, aki itt, Eriugena latin fordítását felhasználva, Dionysos írásait újra kommentálja. Ő folytatja a ráció, a rendszerezés útját a teológiában, valósággal új emberi pszichológiát tárva fel. Régi nyomokon halad ugyan, mikor lépcsőzetes fázisokban állapítja meg az ember útját a tulajdonképpeni misztika végcéljához: Isten megtapasztalásához a vele való egyesülésben. Eriugenát „racionalista misztikus”-nak nevezték, és ez a jelző valójában ráillik Szentviktori Hugó és tanítványa, Richard munkásságára is. Amit ebben az iskolában tanulnak, ugyancsak Szent Lajos király idejében hozza meg korszakalkotó, nagy eredményét Albertus Magnus, majd az ő tanítványa, Aquinói Szent Tamás művében.

Ez a domonkos rendi vonal azonban, mely a spekulatív misztikából kiindulva, majd éppen Szent Lajos halála idején Tamásnak *Summa Theologica* című életművében eljut minden természetesnek és természetfölöttinek tudományos egységbe foglaló rendszerezéséig, a szellemnek csak egyik útvonala. A szegényekkel foglalkozó, leprás beteget etető Lajos király inkább egy másik lelki irányzat hatása alatt állott. A lovagkirály lelki habitusához közelebb volt az ugyancsak lovagi magatartásból induló Szent Ferenc szelleme, mely a gyakorlati élet világával is elevenebb kapcsolatban állt.

Ezzel tulajdonképpen rátapintottunk a misztika két útjára is. Párizs nem csak az „új Athén”-t jelentő görög ihletésű gondolkodók városa volt. Igaz, úgy tűnt, ezek a gondolkodók már a lélek legmagasabb ormáról szólnak, mikor a *contemplációban*, a szemlélődésben, magát az isteni végtelenséget vélik megpillantani. Imponáló is volt az a kemény munkával megszerzett tudás, amely fokról fokra közelítette őket céljukhoz.

De itt a célnál valahogy mintha meglepetés várna mindazokra, akik ezt a szellemi irányt próbálják megfigyelni.

Az a Bernát, a cisztercita Clairvaux apátja, akinek már idéztük a „szent szeretetről” írt, lángoló lelkesedésű himnuszát, Szentviktori Hugó kortársa volt, de nem iskolában tanulta a misztikát. Saját kijelentése szerint a magányban, „az erdő zúgásában” többet lehet tanulni erről, mint bármilyen könyvből. Lényegében ez volt Szent Ferenc útja is, aki erdőkön és mezőkön járva élte át sokszor legihletettebb perceit. Bár ifjúságában tanult, és sok lovagtörténetet is olvasott, az emberi szenvedés enyhítését és az isteni teremtés szépségét hirdető beszédeire, látomásaira az ösztönzést ugyancsak nem könyvekből merítette.

Ez a két irány a korban jól kiegészítette egymást, és mindkettő gyakorlati érvényesülésre jutott akkor, mikor a koldulórendek megalakultak. A könyvműveltséget

használó spekulatív irány az embereket észérvekkel meggyőzni akaró domonkosok szellemének felelt meg. A második semmiféle spekulációt nem tartalmazott, hanem az életmóddal, a szenvedések vállalásával, a szegények szeretetével és az elhagyottak gondozásával akarta, gyakorlati példát mutatva, a célt elérni.

A cél küszöbén, azonban, melyben hittek, tulajdonképpen meg kellett hogy szűnjön közöttük minden ellentét. A Dionysos által talányos nyelvezettel megfogalmazott „fénylő homály”, vagy a Szentviktori Hugó által iskolai tudással magyarázott „contemplatio” semmivel sem nyújt az értelem számára többet, mint Szent Bernátnak az erdők magányában támadt „szent szeretete”, vagy Assisi Ferencnek látomásos elragadtatása. Éppen Ferenc az, akinek személyével a latin-keresztény vallásos érzésben is megjelenik az *extázis* állapota. Maga az érzés: az elragadtatás nem volt új, már a régi, keleti vallások ismerték. A racionalista hajlamú római egyházban azonban mindeddig nem jutott szerephez. Talán főként azért, mert a leírások szerint ebben az állapotban az értelem egészen passzív szerepet játszik, nem gondolkodik, csak lát. Az érzelmek viszont felfokozódnak.

Vallástörténeti és néprajzkutatók más-más formában, de lényegében összehasonlítható módon írtak már ezekről az állapotokról. Az európai ember számára azonban jobban megközelíthető a művészi alkotáshoz szükséges lélekállapot, az intuíció felől, amely ugyancsak nem iskolában tanulható meg, hanem bizonyos egyéni hajlamoktól, ösztönöktől függ. A történetíró számára, aki a misztikát, mint az európai történelem egyik művelődéstörténeti korjelenségét fogja fel, s aki nem akarja elveszíteni tárgyilagos megfigyelő szerepét, mindenesetre feltűnő, még maguk a régi egyházi írók is milyen tartózkodással vagy egyszerűen száraz logikával írnak eleinte a misztikus élményről, a belső átélés hevéről. Európában ez az élmény Szent Ferenc előtt szinte ismeretlen volt. Azok a teológusok, akik írnak róla, eleinte összetévesztik az aszkétikával, a szerzetesi élet gyakorlatával. Annál is inkább, mivel a „monasztikus szellem” kora még nem áldozott le. A szerzetesi életeszményt az írástudók művelt rétege általában még mindig a legtökéletesebbnek tartja, hiszen az írástudók legtöbbje még mindig pap.

De éppen a XIII. században indul meg a lassú változás, és ébred fel egyre jobban a papság ellen a világi, laikus kritika. Legelőször az eretnek mozgalomban, és legelőször a világi papság ellen, akiket azután maga a ferences rend is háttérbe szorít. De a szerzetesi világnak is megvan a maga árnyoldala. Elzárkózásuk miatt ugyan kevésbé szembetűnő, hiszen a korábbi szerzetesrendek, a bencések, ciszterciták, a premonstrei-ek „előkelő” rendek, nem érintkeznek a néppel, és priorjaik alatt, saját külön bíraskodású kolostoraikban, az „államban is államok”. Ez a katona-ízű kaszárnyafegyelem, mely eredetileg az önkéntes alapon összegyülekező remeték életszabályaiból fejlődött a mindennapi élet minden percét megszabó regulává, és a rendek főnökeit szinte élet-halál urává tette a nekik szigorú engedelmségre kötelezett rendtagokkal szemben, nem mindig csak a jámborság és áhítat, hanem a ridegség és a dölyfösség melege is volt.

Ezt ismerve, még inkább felfogható annak a jelentősége, hogy Szent Ferenc lelkiületétől annyira idegen volt az önkényúri parancsolgatás és mások testi-lelki gyötretésének minden formája. Nem is akart társainak igazi regulákat kidolgozni, nem is akart szabályszerűnek tekintett szerzetesrendet alapítani. De a világi papság által magára hagyott, nyomorban szenvedő szegénység nagy tömegeinek megnyugtatóására, a lá-

zongásra való hajlam elfojtására a pápai politika nem talált jobb eszközt a kolduló-rendeknél. A ferencesek még sokáig meg is tartották népszerűségüket, de a domonkosokat a pápa nagymértékben kompromittálta azzal a hálátlan feladattal, hogy az inkvizíció kegyetlen szerepkörében tartósan felhasználta őket.

Visszatérve most a misztika történeti vonatkozásaira, meg kell állapítanunk, Dionysos nyomán a XIII. század folyamán Aquinói Szent Tamás személyében, végül is a domonkos teológia emelte azt a roppant szellemi épületet, melybe az egész természetes világ statikus és hierarchikus rendszere mellett, a misztika értelemfölöttinek érzett ormain is belefoglalta.

De nincs rá ok, hogy ennek a szellemi iránynak jelentőségét, melyet még érinteni fogunk, túlbecsüljük. Még ma is akad kutató, aki a teológiai iskolázás fontosságát összecsereéli a misztika belső, intuitív világának jelentőségével. Naiv racionalizmus lenne, a misztikus érzékenységet iskolában elsajátítható tananyagként kezelni, és a kor tudományos fokozataiban nem részesült intuitív személyeket kevesebbre értékelni. Szent Ferenc, mint ismeretes, annyira érzelmi beállítottságú volt, hogy a tudományos munkát nem ajánlotta testvéreinek. A gőg veszélyét látta benne. Ez a sejtelme a századok eszmetörténetét végigkísérve, a szerzetesrendek vonatkozásában nemegyszer igazolódott. De tévedés lenne azt hinni, a lendületes költeményeket író és a zene szépségeit is élvező Ferenc a műveletlenséget akarta pártolni. Ő, aki minden iskolai oktatás nélkül megtudta, mi a kontempláció, a tudós teológusok által is legmagasabbnak tartott szellemi állapot, ismerte és egy új világszemlélet nevében bizalmatlanul nézte saját személye magaslatáról a félreérthető szavakból és képzetekből alkotott fogalmak olykor nehézkes és útvesztő tapogatózását, melyből a gondolkodás folyamata áll. Ellenérzése a tudomány iránt nem a barbár, hanem a művész lelkületéből fakadt.

Más kérdés, hogy halála után az ő szellemi szintjét el nem érő utódai, vagy az olyan önálló újabb szellem, mint amilyen Szent Bonaventura, a korviszonyokhoz mértén változtatásokat láttak szükségesnek Ferenc rendjében.

A kor „misztikus természetrajzában” már finom megkülönböztetéseket is olvashatunk az emberi lélek képességeiről.

Ez a természetrajz különbséget tesz képzelet, ész és értelem között. Még a XII. században, Richard de Saint-Victor, az egyik magyarázó, végső fokon az egyházatyákra és az antik filozófiára visszanyúlva tanítja, a képzelet a legalsóbb rangú képesség, míg az ész – a tulajdonképpeni ráció – a középső helyet foglalja el, a legmagasabb fokon pedig az értelem (intelligencia) áll. E rangsorolás szerint a ráció tevékenysége, a puszta észbeli gondolkodás alacsonyabb nívón van, mint az értelemtől produkált szemlélődés (contemplatio), melyet az újabb kori filozófia majd intuíciónak nevez. A misztikusok azonban a szemlélődésben „a lélek mélyét”, illetve „csúcsát” érintő megismerésmódot látnak.

A párizsi egyetemen tanító Bonaventura, később Szent Ferenc fiainak új tartományfőnöke, Szentviktori Hugó és Richárd nyomán lépcsőfokok megállapításával kísérli meg összebékíteni a megismerésről alkotott platónista és arisztotelészi hagyományokat. Ebben a tanításban a gondolat maga, az elvont fogalmak útján csak lassan és tévelyegve halad: hiszen e nézetet erősíti a keresztény bibliai tanítás is az első emberpár bűnbeeséséről, „értelmének elhomályosulásáról” és „rosszra hajló akarat”-áról. Ezért is nem bízik a misztikus természetrajz a puszta gondolkodásban, mely a

még alacsonyabb képzeletből, fantáziavilágból ered, és így tisztátalan. A gondolatnak eszerint nincs is elég szabadsága, hiszen még az ész alá is van rendelve, mely viszont az értelem kormányzása alatt áll. A szemlélődés azonban közvetlenül az értelem szülötte, ezért szabadon, megkötés nélkül szárnyal, és sokkal többre képes, mint a racionális spekuláció. Szemlélődés és látomás útján a „természetfölötti” dolgok világába pillanthat.

A modern ember számára ezek a gondolatfolyamatok is pusztá spekulációnak tűnnek. Pedig a kor valóságához hozzátartozik, hogy a „racionalista” misztikusok mellett számon tartanak „gyakorló” misztikusokat: szemlélődőket is.

Az ismeretszerzés két módja: a fogalmi gondolkodás, és az érzelmektől is színezett intuitív tapasztalás között az átmenetet a ferences Szent Bonaventura, Aquinói Tamás kortársa és tanártársa fogalmazza meg a párizsi egyetemen Szentviktori Richárd, Hugó, s végső soron rajtuk keresztül Areopagya Dionysos meghatározásaiból kiindulva:

„Valahányszor a gondolat az ész által valamely dolog megismerésének vágyához vezet, és erővel, tűzzel jelentkezik, az már nem gondolat többé: áttörte a határokat és átváltott az elmélkedésre”. (III/307.)

Az elmélkedés azonban csak a második lépcsőfok, a képzeletből eredő gondolat fölé való emelkedésben. A meditáció (elmélkedés) ugyanis a lélek középső tehetségének, az észnek szülötte. A harmadik és legmagasabb lelki tehetség az értelem (intelligencia), mely a szemlélődést (kontempláció) szüli. S ez a szemlélődés, mely már a misztika alapja, vált át az intuitív látomásba.” (A hét út... 3. fej. Francia ford. Bonav. Oeuvres, III. tome, Paris 1854. 305., 307. p.)

Igen, a fogalmi gondolkodás logikai mérőléceivel tapogatózó, illetve absztrakt módon, lépésről lépésre előrehaladó filozófus, az egyetemen oktatva az ismeretszerzés királyának érzi magát, és e szorgalmas munka következtében anyag és szellem teljesen elkülönül a gondolkodásban. A „pusztá matéria” a megvetett dolgok birodalmába kerül, s még ha igyekszünk is beleképzelni magunkat a középkor gondolatvilágába: elcsodálkozunk, mennyire egyoldalú ez az elkülönítés. A matéria, a romlandó test világába süllyed: és a feloszló hússal együtt annak formája is. Ez az eszme a valóságos gondolkodásban már ősidőktől lappangott s egyoldalúsága egyes nézetekben odáig fajult, hogy a bűntől való irtózás túlhajtásában az emberi testforma, s főként az emberi szépség szinte ellenséggé vált – ezt már említettük – mint a megszemélyesült gonoszságba Sátán műve.

A modern embert, a huszadik század materializmusának talaján már nem látszanak érdekelni e viták, de a XIII. században az eszmetörténet, művészettörténet és életérzés továbbfejlődése szempontjából sorsdöntően alakult ez a probléma. Az általános fogalmak túlhangsúlyozása az egyediség rovására végigkíséri majd később, elvilágiasodott korszakaiban is a filozófiát. De a hivatalos egyházi tanításban tulajdonképpen sohasem diadalmaskodtak igazán a túlzók, a megtestesült forma elvetői. Hiszen a Biblia teremtéstörténetének leírásában ott szerepel a kitörölhetetlen mondat: „Isten az embert saját képére és hasonlatosságára teremtette.”

Ezen a mondaton tört meg voltaképpen az „eretnek” önkéntes szegények túlzó tanítása is, akik az elszegényítést magára a formára, a szépségre, s természetesen a művészet világára is alkalmazták. A „képrombolás” szelleme ott kísért a teológia árnyé-

kában, századokkal Isauri Leó bizánci császár uralma után, és századokkal a reformáció „bálványimádást” kiáltó, templomi képeket, szobrokat irtó haragja előtt.

Ha a tanítás értelmezésében nem marad meg a viszonylagos egyensúly, a katedrálisok szobrai sohasem kelnek életre. Pedig éppen ebben a korban jelennek meg a „szép emberalakok”, melyek a megfelelő mérték és arány alkalmazásával, bizonyos módon visszatálnak az antik emberábrázoláshoz. Az „Isten képére teremtett” első emberpár: Ádám és Éva, alakjuknak egyre tökéletesebb megformáltságával mintha csak igazolni akarnák a társítást.

Pedig, ha módszeres vizsgálattal a mélyére néznénk a szobrászat és a képfestés eredetének, e művészetek bölcsőjében minden bizonnyal ott találnánk a „bálványimádás” valamilyen formáját. Tudjuk, hogy a szobrászat kifejlődése francia földön Auvergne, Rouergue és Toulouse környékén, ősrégi szokásként a védőszentek tiszteletéből fejlődött ki, s terjedt el. A védőszentek elődei pedig a helyi és a házi istenek voltak, a pogány kor mágikus védőszellemei: maguk a bálványok, melyeknek őskeresztény üldözése és szétrombolása nem tudta megszüntetni „a képbe faragás” igényét. A védőszent-kultusz összeillett azzal a keresztény tanítással, hogy létezhetnek földöntúli pártfogók, segítőtársak, közvetítők az egyetlen Isten felé, akik emberi formát, alakot viselnek.

Ismételjük: a formákról, alakokról való tanítás pedig ott rejtőzött a középkornak Szent Ágoston mellett legnagyobb hatású művében, a Dionysos Areopagya „Égi hierarchiájában” és – mint említettük – Eriugena kommentárjaiban.

Érdekes azonban, hogy az elítélt Eriugena tanításának más, az egyházi hagyományokat támogató gondolatait – talán épp az eretnekveszély miatt – kihasználatlanul hagyták. Pontosabban szólva: a ferences teológiában felbukkant, de Aquinói Szent Tamás egyre erősödő tekintélye és arisztotelészi realizmusa elnyomta. A párizsi egyetemen egyszerre fejlődik ki egy „realista” és egy „idealista” matéria-tan, mely a testformák kérdését is érinti.

Aquinói Tamás józan és bonyodalmaktól mentesnek látszó magyarázatot ad, mikor a személyes, emberi lélek egyedi mivoltát egyenesen a matériában határozza meg. S arra a kérdésre, miként tarthatja meg a halál után, teste felbomlásával az egyéni lélek a maga halhatatlanságát és személyességét a test feltámadásáig, azt feleli: Isten ezt addig „csodaszerű módon pótolja.” Vagyis megkerüli a magyarázatot. A domonkos tanítóval szemben a ferences Szent Bonaventura, aki ugyancsak a párizsi egyetemen tanít, megkülönbözteti a „romlandó anyag”-ot egy másfajta, egy „szellemi anyag”-tól. Ez nem enyészik el a testtel együtt („Materia spiritualis”, II. 17.). Bizonyítani természetesen ő sem tudhat, de elgondolásának magja visszavezethető Eriugenára.

Nyilvánvaló, hogy a már említett Eriugena-féle „kép képe” megkülönböztetésben rejlik a Bonaventuránál felbukkanó „szellemi anyag” csírája. Ez a „szellemi anyag” az eredeti Istenhez hasonló kép, mely a romlandó testnek, „a kép képének” felbomlása után is megmaradhat, teljes alakjában továbbra is kifejezve az embert a maga lelki-testi harmóniájában és külső-belső formájában. Így találja lehetségesnek és magyarázhatónak Bonaventura, idealista módon a lélek és a matéria együttes halhatatlanságát.

A ferences teológia tehát, a maga idealizmusában is „életszerűbb” és a látható világhoz ragaszkodóbb a forma = alak = matéria azonosság hirdetésében. A gondolat

nem teljesedik ki ilyen következetesen, csak éppen lehetősége nyílik, hogy aztán Aquinói Tamásnak a testtel szemben tanúsított, „kézzelfoghatóbb” realizmusa el-mossa. De a szoborfaragók ösztönében, az emberi alaknak egyre „szellemibb finom-ságú” gótikus ábrázolásában, a követ vésők képességében rejlő, tudatalatti „tűzzel je-lentkező megismerés vágyában” – Bonaventura szavait használva – a kő megfaragá-sában, már a láthatóságra tör.

Tény, hogy a misztika, minden tudatos törekvés nélkül, de valójában támogatást ad majd az idők folyamán a művészi öntudatnak, az ihletettség állapotáról való, kez-dő elmélkedésnek. Az alapgondolat az elragadtatás, a szenvedély, a tüzes hév jelen-tőségének felismerése. Az extázist már a Platón előtti antik görög filozófia is jól is-merte. A kereszténység morális fegyelme azonban kezdetben gyanakodva tekintett mindenfajta „szenvedélyre”, és az őskeresztény kor írói, mint a Sínai-hegy remetéi is az „apatheia”-t, vagyis a mindenfajta szenvedélytől való mentességet tartották a leg-magasabb lélekállapotnak. Hosszú és tekervényes volt innen az út a gótikáig, mikor a kereszténység irataiban ismét szerepet kapott a „tűz” gondolata, abban a nyilvánvaló felismerésben, hogy nem minden szenvedély rossz, lehetnek jóra indító szenvedé-lyek is.

De az is tény, hogy ezen az úton mindig kísértett a „korlátok ledöntése”, a teológi-ai ellenőrzés kikerülése is. Ez vezeti magát a misztikát is, olykor egyéni élményeken keresztül egyéni vallásmagyarázatok felé. A XIV. században Eckhart, Suso, Tauler útja már súrolja a korlátokat, s ez mutat majd a későbbiekben a reformáció felé is.

Szent Tamás rendszere maradt sokáig a katolikus teológiának mindenfajta „tűz”-től megtámadhatatlan, logikus, de kissé hűvös, és a modernebb időket egyre kevésbé kielégítő építménye. Igaz, Bonaventura nem emelt olyan impozáns építményt, mint ő, és követőivel együtt sok kérdést hagyott megválaszolatlanul. De éppen az a na-gyobb nyitottság, mely egyúttal az érzelmeket is nagyobb hőfokra emelte, juttatott több meleget a vallásos érzésvilágba, s valami olyan sejtelmet, mintha nagyobb dol-gok is léteznének azoknál, melyeket az emberi logika vaskövetkezetessége körül tud határolni.

A szerzetesrendek belső villongásaiban, főként a sokszor üressé váló regula betűje és az időnként fellépő teológusgőg ellenében, még sokáig jótékony módon világított Ferenc személyének a világ minden elesettjét és szegényét magához ölelő, szelíd em-léke.

Az a nagyszerű elméleti rend, melyet Dionysos és az arisztotelészi bölcselet alap-ján Szent Tamás felépített, elsősorban statikus volt, s mint ilyen, nélkülözhetetlennek bizonyult. De ugyanilyen nélkülözhetetlen lett a misztika kiegészítő, ellenkező sajá-tossága: a belső mozgás. Már Dionysos figyelmeztet a „titkokat tanító csend”-re. Eb-ben a csendben és „fénylő homály”-ban a spekulációtól mentes, gyakorló misztiku-sokra egy folytonos belső utazás vár. Ezekben az időkben már kezd kétfelé válni e gyakorló misztika útja, melyben nem segít a tudományos értelem. Az egyik irány ugyanis Jézus földi szenvedéseinek személyes újraélése, a Passió útja. A másik, a „lel-ki jegyesség” átélése, mely különösen a Rajna-vidéken terjed, s hatókörébe vonja az egyes apácakolostorokat is. De a két irány sokszor összeolvad egyetlen személy lelki-ségében.

Kétségtelen, Lajos király, aki az akkoriban elkészült emeletes magánkápolnijában, a Sainte Chapelle-ben végzi liturgikus áhítatoskodásait a misehallgatásban, azt a bel-

ső mozgást viselte szívében, mely a szenvedéstörténeten át az emberszeretetig, a rá-szorulókon való segítőkészségig vezette, a tisztulás, a megvilágosodás és az Istennel való uniónak az elmélet által leírt hármas útján. Bár ifjúkorában domonkos nevelője volt, későbbi élete, mint említettük, inkább a ferences eszmény hatását mutatja.

Ugyanezt a ferences eszményt figyelhetjük majd meg a Lajos király öccsétől származó Anjou-ház későbbi nemzedékeinek kíséretében is, de különféle formában. Hogy ezt a folyamatot az Anjou-dinasztia történetének és a politikai eseményeknek fonalával együtt megfigyeljük, most elbúcsúozunk Párizstól és a Sainte Chapelle-ben imádkozó, áhítatos lovagkirálytól, hogy árnyékából kiszabaduló öccse, Anjou Károly nyersebb nyomdokait kövessük.

„Isten zsonglőrjei” nem haltak ki. Mint ahogy a művészet zsonglőrjei új és új katedrálisokat, új és új szoborműveket emeltek, „Isten zsonglőrjei” a teológiai értelem és az emberi érzésvilág csúcsaira törekedtek, állandó mozgásban, szétválva és összehalálkozva a misztika rejtélyesen ellentmondó „fénylő homályában”.

HARMADIK FEJEZET

I. KÁROLY NÁPOLY ÉS SZICÍLIA TRÓNJÁN

Itália meghódítása felé

Adam de la Halle, a híres trubadúr, aki Anjou Károly udvarában élt, így ír uráról, Provence grófjáról:

*Szélben és viharban, ha nappal volt, ha éjjel,
Egyre növelte birtokát, szenvedéllyel, –
S követték is: vad párdúc volt népe szemében.
(Végh György fordítása)*

Ez a kép marad róla a kortársakban, a férfi, aki „fedve vérrel és dicsőséggel” céltudatosan halad, hogy megvalósítsa kitűzött terveit. „Exemple du fils de Pépin – igazi Pipin-ivadék” – így jellemzi IV. Orbán pápa.

Való igaz, Anjou Károly sorsa egyre inkább abba az irányba fejlődött, hogy védőkardja legyen a pápaságnak. Hatalomra törő természetét azonban mindenekelőtt a saját érdeke vezette.

IV. Ince pápa már 1253 körül gondolt arra, hogy a pápai állam déli szomszédságában levő terület: Itáliának az a része, melyet Nápolytól lefelé Szicília szigetével együtt akkoriban „a két Szicília királyságának” neveztek, mint pápai hűbér, megbízható kezekbe kerüljön. Igaz, II. Frigyes halála után nem volt többé császár, de fia és utóda a német királyságban változatlanul fenyegetést és dűlást jelentett egész Itáliának. Károlyban azonban ekkor még nem ébredt fel az érdeklődés Dél-Itália iránt. Csak miután Hennegau (Hainaut) felé irányuló terve megghiúsult, és a következő években Provence városainak ellenállását végképp legyűrte, vált aktuálissá a gondolat. 1262-ben hódoltatta másodszor is Marseille-t, és éppen az előző évben, 1261-ben jutott Szent Péter székébe a francia származású Jakab, Pantaleon foltozóvarga fia Troyes-ból, aki IV. Orbán néven foglalta el a trónt. Párizsi diák volt valaha ő is, itt tanulta ifjú korában az egyházjogot és a teológiát. Személye lett hivatva arra, hogy a pápaság és a francia dinasztia között ismét fontos kapcsolat szövődjék.

Mindazonáltal Orbán pápának nem volt könnyű dolga. Először IX. Lajosnak, a francia királynak ellenállását kellett legyőznie. A vallásos uralkodónak ugyanis lelkiismereti aggályai voltak. IV. Konrádnak 1254-ben bekövetkezett halála után Nápoly-Szicília trónján féltestvére, a törvénytelen születésű, de mégiscsak II. Frigyes császártól származó Hohenstauf-utód, Manfréd ült, akinek uralma törvényesnek látszott. Ezért elsősorban bizonyítékot követelt arra vonatkozóan, hogy Manfrédot joggal fosztják meg a királyságtól. Még hevesebb volt feleségének, Margit királynénak ellenállása. Ez már teljes egészében a személyes ellenszenvre és féltékenységre épült. A királyné gyűlölte Anjou Károlyt, testvérhúgának férjét, s féltékeny volt Beatrix húgára is, akit apjuk, végrendeletében Provence egyetlen örökösőnévé tett, nővérei kizá-

rásával. Határozottan ellenére volt, hogy sógora, aki ítélete szerint az ő jogsérelmével lett házassága révén Provence grófja, hatalmát még tovább növelje. De Anjou Károly felesége, Beatrix is féltékeny volt nővéreire, akiknek méltóságban mindeddig magasabban álló férj jutott. Az egyiknek a francia, a másiknak az angol király, a harmadiknak egy, igaz, csak névleges német császár (Cornwallis Richárd). Alig várta, hogy ő is királyné lehessen. Ilyen körülmények között a pápának még külön, kérlelő levelet is kellett írnia a francia királynéhez, hogy ne akadályozza meg tervét: Anjou Károly nápolyi-szicíliai királyságát. Maga Károly sem volt kellemes tárgyaló fél. Bár pápai hűbéres királynak ígérkezett, parancsoló és makacs természete nemigen tűrte a korlátozásokat. Mégis minden nehézség ellenére a német befolyással elárasztott, háborús öldöklések, vérfürdők színhelyévé lett Itáliában, a császár elleni, ádáz küzdelemben hátrvédként a pápának Franciaország és Provence kínálkozott.

A tárgyalások sokáig húzódtak. IX. Lajos kényes lelkiismerete jól érezte, hogy nem igazságos dolog Manfrédot, aki készséget mutatott a pápa irányában, sőt magas összeget is ajánlott fel ajándékképpen, egyszerűen eltávolítani a trónról. Az is joggal bántotta, hogy Manfréd eltávolítása esetében sem az ő Károly öccse a jogos örökös, hanem az elhunyt IV. Konrádnak valahol Németországban élő kisleánya, Konradin. Sokáig tartott, míg lelki ellenállását legyőzték azért, hogy mindkét örökös az egyházból kiközösített II. Frigyesztől származik. De volt még más akadály is. IV. Orbán előde, IV. Sándor pápa, aki nem szívelte Anjou Károlyt, Edmund angol herceget jelölte ki a nápolyi trónra.

IV. Orbán azonban nem volt aggályoskodó természetű, és szilárdan vitte tovább diplomáciai irányvonalát. III. Henrik angol király sem támasztott nehézségeket, így vissza lehetett vonni az ígéretet. Viszonzásul a pápa III. Henriket feloldotta régebbi, báróinak tett esküje alól. IV. Orbán ezután a békülésre hajlamos Manfréddal igyekezett kiélezni a viszonyt. Személyes találkozóra hívta, majd szándékosan teljesíthetetlen feltételeket szabott a békülésre: követelte, Manfréd helyezze vissza az elűzött bárókat korábbi szicíliai birtokaikba. Ezt a dolgot elavultsága miatt már nem lehetett végrehajtani, ezért Manfrédnak meg kellett tagadnia. Ezt használta ki a pápa. Úgy tüntette fel, mintha Manfréd az egyházi bíróságnak állt volna ellen, s ezzel a hamis hírrel elérte, most már IX. Lajos is Manfréd ellen fordult.

Ami az Anjou Károllyal folytatott tárgyalásokat illeti, neki meg kellett esküdnie, hogy a nápolyi-szicíliai királyságot nem egyesíti sem a római, sem a német birodalommal, sem egyéb szomszédos hatalommal. Viszont biztosítékként a megegyezésben szerepelt Manfréd kizárása az egyházból egész szolgáló népével együtt, valamint az összes Hohenstauf-örökös eltávolítása.

Míg az egyház hivatalos feje ilyen hidegvérrel intézte diplomáciai ügyeit, addig Itália háború-viselt, az öldöklésektől megtizedelt, éhségtől megnyomorított tömegeit a megrendülés váratlan hulláma járta át. Az alacsony néprétegek, melyekbe akkoriban mélyen behatolt a vallásos érzés, az Istentől való félelem, büntetéstől, világvégtől kezdtek rettegni. E hangulat járványszerű terjedése hasonlított valamennyire a „szegények” mozgalmához, ha nem öltött is akkora méreteket. Perugiában keletkezett 1260-ban a flagellánsok mozgalma. A szekta tagjai a rövidesen várható istenítéletet hirdetve, s a bűnbánat jeléül magukat ostorozva járták végig az utcákat. Csakhamar majdnem minden itáliai városban feltűntek, így Rómában is. Extatikus örvongésük, mely magával sodort öreget és fiatal, férfit és nőt egyaránt, a maga fékevesztett

bűnbánó érzelemkitöréseiben, mintha csak egyenes reakciója lett volna a vezető hatalmat képviselők, elsősorban a pápa és a császár embert ember ellen vadító, hidegen számító, vagy elvakultan gyűlölködő, egész földrészeket nyomorba és halálba fullasztó küzdelmének. A mozgalom a határokon túl is átcsapott, a politika és a hadi diplomácia kitervelt játékein azonban a tömegek megrendülése sem tudott változtatni.

Manfréd, miközben az Anjou Károllyal való tárgyalások folytak, 1262. április 23-án leányát, Konstanzát, nőül adta I. Jakab aragóniai király fiához, Péterhez, akinek anyja, Jolánta, II. Endre magyar király leánya volt. Ezzel a házassággal kezdődött a spanyol érdekek bekapcsolódása Szicília ügyeibe. Ha Manfrédnak ez személy szerint nem használt is, később, annál inkább megteremte Anjou-ellenes gyümölcseit. Az erővonalak így lassan kirajzolódtak. Kétségtelen, a pápa Manfréd ellenében joggal hivatkozhatott arra a körülményre, hogy pápai hűbérek számító királyságát nem az egyházfő jóváhagyásával nyerte el. Sőt, miként apja, Frigyes császár, ő is mohamedán szaracénokat tartott seregeiben. A helyzet tehát megérett arra, a pápa fenyegetve érezve magát, Anjou Károlyban „az egyház bajnokát” keresse, és a Manfréd elleni háborút „keresztes hadjáratnak” tüntesse fel. Ez a már hanyatlóban levő, de még mindig jól alkalmazható eszme, a tartózkodó francia királyt is meggyőzte. Nem tagadta meg többé a katonai segítséget.

Nem térítette az események sodrát más irányba a konstantinápolyi latin császárságnak 1261. évi eleste sem. VIII. Palaiologosz Mihály keletrómai császár, aki a Rómától elszakadt görög orthodox egyház feje is volt, nagyobb politikai jelentőséghez jutott most, hogy a Capet-ház Courtenay-ágából való II. Balduin latin császár elvesztette trónját. Balduin, menekülésekor, útban Rómába, Dél-Itáliában találkozott Manfréddal, aki felajánlotta segítségét, hogy trónját visszavehesse. Ennek fejében Balduin igyekezett megszerezni Manfrédnak a pápával való békét. IV. Orbán nem mutatkozott idegennek a gondolattól, és haladékat adott Manfrédnak 1262 november végéig. A közöttük lefolyt tanácskozás azonban nem vezetett eredményre. 1263 tavaszán már ismét Anjou Károly ügyei kerültek előtérbe. Az egyezkedés itt is elhúzódott, mert Károly az egész szárazföld fölötti uralmat magának követelte, a pápa pedig óvakodott attól, hogy az „egyház bajnokának” hatalmát veszedelmesen megnövelje. A pápa óvatosságát azonban megsemmisítették a gyors események. Míg a hivatalos tárgyalások folytak, Róma városa, melynek fele Manfrédhoz, másik fele pedig vejehez, Aragóniai Péter infánszhoz húzott, 1263 augusztusában váratlanul Anjou Károlyt választotta meg szenátorává. Az Orvietóban tartózkodó pápa környezetében ez vitákat és tanácskozásokat szült, Károly azonban tovább cselekedett. Véd- és dacszövetséget kötött a piemonti örgróffal, aki Provence felől megnyitotta számára a felső-itáliai síkságot. Ugyanakkor megbízottja, Gancelm provence-i lovag Rómában átvette nevében az uralmat.

A pápa meglepődött. Homályos volt eleinte, hogy meghatározott időre, a szokásos három évre, vagy egész életére választották meg szenátorrá Károlyt? Az események mindenesetre Manfrédot is cselekvésre ösztönözték. Miután a hozzáküldött pápai legátussal nem tudott megegyezni, gyorsan fegyverkezett és német seregeket rendelt Toscana (Észak-Itália) védelmére. Kiküldött hadai majdnem körülférték a pápát Orvietóban, aki nem kímélve a pénzt, az olasz városokat hívta segítségül, és meghirdette Manfréd ellen a keresztes hadjáratot. Most már közvetlenül fenyegetve érezhette

magát, és egyre sürgette Károly segítségét. Simon bíboros közben a kimerülésig tárgyalta IX. Lajossal és Margit királynéval, míg végre minden ellenállást sikerült legyőznie. 1264. augusztus 15-én létrejött az egyezés Károly szicíliai királyságára. Provence grófja megígérte, hogy a római szenátorságot, melyet élethosszig kapott ugyan, a pápa kívánságára bármikor leteszi. Még folytak a megbeszélések, amikor IV. Orbán Orvietót elhagyva, útközben megbetegedett. Tőditől kezdve már gyaloghintón kellett tovább vinni 1264 szeptemberében. Állapota ugyan Assisiban javult valamelyest, úgy hogy még át tudott menni Perugiába, de itt október 2-án meghalt.

Ez a körülmény és a közelítő tél, nem különben a pápaválasztó konklávé elhúzódása az eseményeket is halasztotta. 1265. február 5-én ismét francia származású pápát választottak, IV. Kelemen személyében. Eredeti neve Guy Fouquois volt, szintén egykori, párizsi diák. Megválasztásával a bíborosok a francia királynak, Lajosnak akartak kedvezni, aki kedvelte őt. Korábban ugyanis, mint jogász – apja is az volt – Lajos szolgálatában állt, és csak 1256-ban, felesége halála után lett pap. Több gyermeke is volt. Pápává választása előtt, mint Narbonne érseke működött. Jól ismerte Anjou Károlyt, kissé hasonlított is rá a maga kemény, sőt szívtelennek is mondott cselekedeteivel. Ez annyit jelentett, nem szerették egymást, kölcsönösen nehezen hajlítható természetük miatt. Ezen felül az új pápa azt is jól tudta, Károly, mint uralkodó, mily keveset törődik az egyházi és általában az idegen jogokkal. Az adott helyzetben azonban szükségük volt egymásra támaszként és eszközként.

Károly az elé tárt pápai feltételeket aláírta, a kívánalmakra meg is esküdött, és nem törődött IV. Kelemen hideg magatartásával. Lekicsinyelte, dorgálására nem hallgatott, tanácsait nem követte. Hiszen neki, Nagy Károly kései ivadékanak ekkor már olyan nagy távlatok lebegtek a szeme előtt, melyben az egyházi állam kicsire zsugorodott. A német-római császárság ideiglenes bukásával egy francia-római, pontosabban egy Capet-császárság világpolitikát irányító eszméjére gondolt.

Hosszas előkészületek után, 1265. május 14-én indult el Károly Marseille kikötőjéből a Földközi-tengeren át egy hadiflottával, a hajók fedélzetén 500 provence-i lovasal és 1000 íjással. Útközben egy tengeri vihar szétszórta hajóit, és kevesed magával kénytelen volt kikötni Pisa közelében. Itt komoly veszély leselkedett rá, mert Manfréd hadvezére várta seregével. A városbeliek azonban haragudtak erre a katonára, csak hosszú alkudozások után nyitották ki neki a kaput, úgyhogy mire a kikötőbe ért, Károly már elvitorlázott. Néhány nap múlva, szerencsésen kikötve Róma mellett, május 22-én tartotta bevonulását a Szent Péter-székesegyházba. A pápa, aki nem tartózkodott a városban, most sem sietett Rómába, levélben írta meg neki, hogy isteni csodának tartja megérkezését. Maga helyett négy bíborost küldött el, akik Károllyal újra aláírták a megegyezés okmányait, és az egyes pontokra újra meg kellett esküdni. 1265. június 28-án kapta meg pápai hűbérként Nápoly és Szicília királyságát, ettől kezdve használta a királyi címet.

A végső mérkőzés azonban még hátra volt. Manfréd csak a tengeri vihar miatt nem tudta saját, szicíliai flottájával Károlyt feltartóztatni útjában. Ráadásul mielőtt még Ostiaig jutott volna, Anjou és Provence grófja elhajózott Róma felé a Tiberis torkolatán keresztül.

Róma és Nápoly elfoglalása

A valaha nagy hatalmú, évezredes városon átkanyargó folyót ekkoriban már természetesen nem a régi, római nevén, Tiberisnek, hanem mint ma is, Teverének nevezték. A rómaiak itt maradt utódai más népelemekkel is keveredtek az idők folyamán, és a népvándorlás háborúi után, a XIII. század bekövetkeztére a német császárok látogatásai, pápaellenes harcai is erősen megviselték a várost. A Tiberis szigetén, valamint tovább, az egykori Forum környékén, a régi, római császárok palotáinak dombja tövében: a Palatinus mellett, de szétszórva még messzebb is, az egymással is harcokat vívó, régi nemzetségek, a Colonnák, Orsinik, sőt az ókori római eredetükkel dicsekvő Massimik vaskos, négyszögletes lakó- és egyben őrtornyai emelkedtek az egykori császári és magánpaloták, megcsonkult diadalívek, oszlopok, összetört színházak, régi, pogány templomok és szentélyek maradványai között.

A falakra felfutó gyom és dudva mellett zöldségeskertek és szőlők húzódtak meg a pusztasággá lett városnegyedekben, itt-ott ezek voltak az életnek egyedüli jelei, a legeltető pásztorokkal egyetemben. A régi, egységes Róma tulajdonképpen szétesett, és az egyes városnegyedek szinte külön telepekké válva őrizték a szerény folytonosságot. Róma nem hasonlított ekkor az észak-itáliai, fejlett önkormányzati joggal rendelkező, lendületes kereskedővárosokhoz, de még az egyházi államnak olyan öntudatos kisvárosaihoz sem, mint Viterbo vagy Orvieto. Nagy múltja, rásúlyosodó, szellemi hagyományai szinte megbénították. A középkor nagy vitája, a pápa vagy a császár székhelye legyen-e, még Anjou Károly idejére sem dőlt el.

III. Ince pápa 1198-tól kezdődő uralkodása azonban ismét megerősítette a pápaság tekintélyét. Helyreállította az egyházi államot, melynek birtokait VI. Henrik császár német grófok kezére adja, és Róma városának német császári tisztviselővé süllyedt prefektusától ismét kivette a pápai hűbéresküt. De ott volt még a másik fő városi tisztség, a szenátoré, mely Róma népét képviselte. A városi lakosság meg is kísérelte önkormányzatának kialakítását, ennek során tört ki a polgárháború, amely elől 1203-ban III. Ince pápának Anagniba kellett menekülnie. De már 1204-ben visszatért, és 1205-től kezdve a szenatori tisztséget is hatáskörébe vonta. Utódának, III. Honorius pápának viszont, aki pedig római születésű volt, megint el kellett menekülnie a városból, és az egyházi állam másik városában, Perugiában talált nyugodtabb tartózkodási helyet magának. Mint már említettük, IX. Gergelyt, az ő utódát is elűzte a nép Rómából a II. Frigyes császárral folyó harcok miatt, de később visszahívták, mert a császári ghibellin-párt uralmát sem találták jobbnak. A pártharcok forrongása és az Itáliát állandóan látogató német hadseregek befolyása II. Frigyes utódai: IV. Konrád és Manfréd uralma alatt is, lehetetlenné tették azt, hogy a pápák folyamatosan Rómában tartózkodjanak. Bár Konrád és Manfréd már nem tudták a császári méltóságot elnyerni, jelenlétükkel fokozták a zavart, és a városállamokra szétforgácsolódo Itália nem tudott magára találni. Manfréd különösen azzal vonta magára a pápa és az ősi hierarchia szellemében gondolkodók haragját, hogy semmibe véve az egyház jogait, az ókori, római „köztársaság” szellemét próbálta felújítani, s egyenesen „Róma népétől” kérte a császári méltóságot.

Róma népe azonban egyáltalán nem volt még érett ilyen politikai szerepre, hiszen maga is feudális nemzetségek hatalma alatt állott. Vegyes lakosságában különben is sok volt a letelepedett idegen. A Trastevere városnegyed plebejusnak számító lakói

közül például még szenátort jelölni is tilos volt. Pedig a XII. században még a pápai székbe is került egy trasteveri: II. Ince, aki antik templomok épen maradt márványoszlopait és köveit felhasználva, emeltette itt az első Szűz Mária tiszteletére épült bazilikát.

Egyébként idegenek laktak a Vatikán területén is, mely az antik időkben még pusztaság lévén, senki sem építkezett erre felé. A legújabb, olasz régészeti feltárások szerint egy őskeresztény korból származó temető volt ezen a helyen. A városban mindenesetre az a hagyomány fűződött hozzá, hogy Róma első, keresztény püspökét, Szent Pétert itt temették el, vértanúhalála után. Ez a hagyomány magyarázza, hogy Róma későbbi püspökei – a pápák – különös gondot fordítottak erre a területre, Szent Péter tiszteletére szentelt templom állott itt már Nagy Konstantin császár korában. A IX. században pedig, 848–852 között IV. Leó pápa külön kis várost építtetett ide falakkal körülvéve, négy kapuval ellátva, és ezt még a XIII. században is Leonina-negyednek nevezték róla. Lakói németekből: itt letelepült szászokból állottak.

A pápák sokkal később, az avignoni „fogság” következő évszázada után, a XV. században választották ki ezt a területet állandó lakóhelynek. Az ősi, pápai rezidencia a Lateraniakról elnevezett negyedben volt, itt állt még Anjou Károly idejében is a pápai palota. Mint már említettük, ennek is megvoltak a maga antik római hagyományai: valaha a latin Lateranus-nemzetség épületei álltak e helyen. Ez a terület egészen más irányban, a régi város központjának számító Forumon, és az ekkor még Titus amfiteátrumának nevezett Colosseumon túl volt. Az erre vezető úton is emelkedett már újonnan épített, nagyobb jelentőségű templom, Szent Kelemen tiszteletére szentelve (S. Clemente), egy ősrégi, földalatti Mithras-szentély romjain. A lateráni pápai palota azonban még ennél is sokkal távolabb volt. Pompássá tette III. Ince nevéhez fűződik, aki itt koronáztatta magát.

A császárpárt és a római nép megújuló háborgásai miatt azonban a palota a XIII. század második felében sokáig üresen állt, a pápák perugiai, viterbói, orvietói tartózkodása miatt. Mikor Anjou Károly bevonult Rómába, akkor is üres volt, hiszen IV. Kelemen Perugiában lakott, és eszébe sem jutott, hogy Károlyt személyesen üdvözölje.

A város határát az Aureliánus kori falak jelölték, melyeket a szenátus a pápai jövedelmek hozzájárulásával tartott fenn. A pusztuló, antik romok pápai tulajdonnak számítottak, de a zavaros időkben ez nem akadályozta sem az itt átvonuló fejedelmeket, sem az ügyes kereskedőket, hogy azokból sokat szét ne hordjanak. Hiszen a kevés új építkezés is, ami a középkorban itt történt, a pusztuló antik épületrészek anyagából készült. Az antik, görög-római építészeti stílus így romjaiban is hatott, megkötve Rómát, mint ahogy tulajdonképpen egész Itáliát is. Ezen a tájon soha nem vert gyökeret igazán az új stílus, a gótika.

A XIII. század Rómában különösen nem volt az új építkezések kora. Csak a merevedő, vaskos tornyok és a néhány kora középkori őskeresztény templom ellensúlyozta az elhagyatott romok sivárságát. Nem is egy helyen volt akkor pusztaság, mint amilyen a Forumtól egészen a Porta Popolóiig terjedt. E kapu szomszédságában is állott egy XII. században emelt templom. Ezt azért építették, mert elterjedt akkoriban a hír, hogy Nero császár gonosz szelleme éjszakánként ezen a helyen kísért. De a Campus Martius felé már zöldséges kertek virultak. A városi élet mozgalmasságát különben, a pártharcokon kívül még a garázdálkodó rablóbandák is növelték.

Ilyen állapotok fogadták Anjou Károlyt Rómában. De ő nem volt olyan természetű ember, aki egykönnyen hagyta volna magát zavartatni. Mindenekelőtt, hogy magának lakóhelyet biztosítson, felnyitatta a lateráni pápai palotát, és ott rendezkedett be. Átvette szenátori tisztségét, és a városban rövidesen 200 rablót akasztatott fel. Az uralmát megszilárdító harcok azonban még hátra voltak.

A kellő alkalom elmulasztása után Manfréd, aki trónra jutása idején nem igyekezett a pápa hozzájárulását elnyerni, most megkísérelt az egyház fejénél egyezséget, bírói ítéletet keresni, és engedékenységre is hajlandónak mutatkozott. IV. Kelemen azonban hidegen emlékeztette rá, hogy már késő: annak idején megvetette a pápai kegyelmet. Mindenképpen a fegyverekre várt tehát a döntés.

Ez azonban még váratott magára. A Rómába sikeresen bejutott Károly korántsem volt olyan jó helyzetben, mint a kívülállók gondolhatták volna. Vele levő lovagjai még lovakkal sem rendelkeztek. Embereit nem tudta rendesen fizetni, ugyanakkor ütöképes hadseregre sem számíthatott egyelőre. „A madár a kalitkában” – írta róla Manfréd, és nem is egészen alaptalanul. A ghibellinek – Itália császár-pártja – új ligát hoztak létre. Manfréd megpróbálta bekeríteni Rómát, de ez a terve nem sikerült. Elkéstek a támadással, és Károly még szorult helyzetében is jól értett hozzá, hogy elzárja az Abruzzók hegységének kijáratait, és a magára maradt toscanai sereget megverte. A pápa Perugiából óvatosan figyelt, és követei útján nem győzte felmentő seregért ostromolni IX. Lajost. Gyűjtötték az ezüstöt, a sienai és firenzei bankárok útján igyekeztek pénzt szerezni, de Károlynak minden kevés volt. „Ha seregéd nem érkezik meg – írta Anjou grófja IV. Kelemennek – nem tudom, hogy tartom ki hosszú ideig, hogyan élek, hogyan őrzöm meg Rómát és a te hatalmadat, (...) És amikor megérkezik, még kevésbé tudom, miből fogom élelmezni!”

A pápa ingerülten reagált az örökös pénzkérésekre és hadsereg-követelésekre. Már azon is rendkívül felháborodott, hogy Károly a lateráni palotában szállásolta el magát. Haragjában elátkozta az egész szicíliai királyság létét, mely annyi bosszúságot okozott neki. De sorsa ekkor már összefonódott Károlyéval. A helyzet menthetetlen lett volna, ha Franciaország végül is meg nem mozdul. Lyonban jelentős francia-provence-i „keresztes” hadsereg gyűlt össze, kitűnő vezérekkel az élen. E had Rómába érkezése után történt meg Anjou

I. Károly „mindkét Szicília királyának ünnepélyes koronázása a Szent Péter templomban öt bíboros jelenlétében, 1266. január 6-án. Végre a legifjabb provence-i gróflányból is királyné lett.

A Manfréddal való leszámolás azonban csak most következett. A franciák bevettek Arc erősségét, majd magas hegyeken és a Rapid-mocsarakon átkelve 32 vár hódolt meg előttük. Február 26-án, útban Nápoly felé, Beneventónál volt a nagy ütközet. A hegyről leereszkedő franciák egyszerre maguk előtt látták Manfréd seregét. Első vonalban csak németek álltak, a másodikban németek, lombardok, toszkánok és szicíliaiak vegyesen. Maga Manfréd a harmadik vonalban helyezkedett el dél-olaszaival és mohamedán szaracénjaival. A franciák élén Philippe de Montfort és Mirepoix marsall nyargalt, a második vonalban Károly. Körülötte Guy de Montfort és Guillaume Estendart, franciák, Provence-iek és rómaiak, a harmadik vonalban pedig a flandriai gróf által vezetett flamandok, brabantok és picardiaiak. A pápapárti – guelf – toszkánok külön csoportban állottak fel. A csatát a szaracénok nyílazása kezdte, akik a francia gyalogosokat vették célba. Ezek szokás szerint, a lovasság védelme

mögé húzódtak. A francia lovasság rohama a németekkel ütközött össze. Károly maga is nagy tűzzel vetette magát a csatába és csakhamar hátrálásra kényszerítette a németeket. A rend felbomlott, Manfréd zászlóalját megtizedelték. II. Frigyes császár törvénytelen származású, de megnyerő külsejű és vitéz fia kézitusába bocsátkozott. Így lelte halálát. A győztes csata után, Manfréd testét csak napok múlva találták meg, s ekkor lett teljessé a bizonyosság, hogy I. Károly most már valóban mindkét Szicília királya.

De aki azt gondolná, hogy a győzelem után Károly valamiféle állandó székhelyet választott magának akár a nápolyi-szicíliai királyság területén, akár mint helytartó Észak-Itáliában, csalódnék. A források alapján ismerjük itineráriumát, tartózkodási helyeit 1265-től egészen húsz éven át, haláláig. Így tudjuk azt is, hogy 1283-ig, uralma megrendülésének idejéig, nem hagyta el az itáliai félszigetet és Szicília szigetét: tizennyolc éven át nem látogatott vissza sem Provence-ba, sem Franciaországba. Itália félszigetén és Szicíliában maradt, de egész életén át úton volt. A források, leveleinek, okiratainak keltezései és az egyéb feljegyzések, ha itt-ott, rövidebb időt néha homályban hagynak is, annyi kétségtelennek mondható, hogy egy hónapnál hosszabb időt ritkán töltött folyamatosan egy helyen. A történetírók e tekintetben VI. Lajos francia királyhoz, apai nagyapjának nagyapjához hasonlítják: az első, nagyobb tekintélyt szerző Capet-uralkodóhoz, aki szintén örökösen utazgatott a maga területén, Párizs környékén, Île-de-France-ban. Ezekkel az utazgatásokkal, örökös személyes jelenlétével tudta biztosítani magának az elődeinél nagyobb hatalmat a kormányzás gyakorlatában.

Nyilvánvaló, hogy Anjou Károly is uralma féltékeny őrzése és megszilárdítása végett utazgatott állandóan egy olyan területen, ahol ő, és az őt helyettesítő francia és provence-i tisztségviselők mind idegennek számítottak. Igaz, Frigyes császár és Manfréd németjei is idegenek voltak, de Károly, mint ember, távolról sem volt olyan megnyerő jelenség, mint Manfréd. Egyelőre előnyt jelentett számára viszont, hogy nem esett Manfréd hibájába, akitől itáliai alattvalói végül is-főként azért fordultak el, mert korlátot nem ismerő szenvedélye állandóan fenyegette a családok asszonyait, leányait.

Nem azért, mintha Károly hasonlított volna bátyjára, Szent Lajos királyra, de Itáliában még évtizedek múlva is emlékeztek egy esetre, mely megkülönböztette őt Manfréd gátlástalanságától olyannyira, hogy Boccaccio is feljegyezte De-kameronjában. A történet forráshitele ugyan kétséges, de abban a korban, mikor nemcsak a királyok, de kisebb hatalmú urak zsarnoki túlkapásai is szinte mindennaposak voltak, nem véletlenül maradhatott fenn annak emléke, miként lobbant lángra I. Károly király egy Nápoly környéki villa kertjében, az őt vendégül látó, egykor Hohenstauf-párti főember két lánya iránt. Az elbeszélés szerint Károly egyszerűen el akarta venni az apától lányait a maga számára, de hú embere, Montferrati Guidó éppen Manfréd példájára hivatkozva tartotta vissza attól, hogy hozzá hasonlatosan cselekedjék, nehogy meggyűlöltesse magát új alattvalóitól.

De ha Károly nem rabolta is el a két leányt, sőt családjuk kedvére gazdagon kiházásította őket, és ha ezek alapján feltételezzük is, hogy ilyenfajta szenvedélyek nem tudtak úrrá lenni rajta, még akkor is maradnak egyéniségének sötét vonásai: gögje és kegyetlensége. Igaz viszont, hogy miután a német történetírók különösen hangsúlyozzák vérszomját, s ugyanakkor a Hohenstaufok teljesen hasonló kegyetlenségéről

nem beszélnek, e vonatkozásban is meg kell gondolnunk, kivel és kikkel hasonlítjuk őt össze. A német uralkodókkal való összevetés semmit sem billenti a mérleget a Hohenstaufok javára. Nemcsak Anjou Károly hozott kegyetlen ítéleteket, nemcsak ő találta kedvét ellenfelei ki végeztetésében, hanem VI. Henrik, II. Frigyes és IV. Konrád is. Az inkvizitor pápák sem tűnnek fel sokkal jobb fényben. De ha tulajdon testvérbátyja, IX. Lajos király türelmes, szelíd és irgalomra kész természetével hasonlítjuk össze, akkor – épp a családon belül – óriási az ellentét.

IX. Lajos személyisége azonban rendkívülien magas mérce. Mint az emberek általában, ő sem volt teljesen tökéletes, de hozzá képest, a humanitást, az egyenjogúságot hivatalosan még el nem ismerő, kínvallató, testcsonkító ítéleteket hozó, durva korban az emberek nagy része kíméletlenebbnek tűnik. Másrészt, ekkor még nem olyan szigorúan ítélték meg a kegyetlenséget, mint később. Az is bizonyos viszont, hogy – nem a Hohenstaufokkal összehasonlítva, hanem velük együtt (az ifjú, és képességeit még ki nem bontakoztató Konradint leszámítva), Anjou Károly az átlagosnál is ridegebb, gőgösebb és kegyetlenebb természetű volt. Második felesége, Bourgogne-i Margit is hasonlóan gőgösen viselkedett. Még a pápának is feltűnt ez, s Károllyal beszélve, egyszer megjegyezte, a nápolyi királynak és francia kíséretének magatartására utalva, hogy az alattvalókban növekvő idegengyűlölet egyszer még nagy kárt okozhat a számára. Károly erre is fölényesen felelt, azt válaszolva, hogy őt az Isten eddig is mindig megsegítette, s ezután is erre számít.

Nápoly királyságában

Az újonnan megkoronázott I. Károly király 1266. március 7-én tartotta ünnepélyes bevonulását Nápolyba, közvetlenül Manfréd legyőzése után.

Más jellegű, és más hagyományú helyre jutott itt, mint Rómában. Az itáliai félszigetnek ez a déli része az északi latinokénál régibb, és sokkal kifinomultabb ókori görög kultúra eleven részese volt valaha, mint a régi Görögország tartozéka. Magát Nápolyt (Neapolis = új város) görög kereskedők alapították, és görög városállamok éltek a tőszomszédságban, valamint Szicília szigetén is. Platón is tartózkodott ezen a földön, Syracusában. Igaz, a hódító római birodalom egységében mintha egy időre elmosódtak volna a különbségek, hiszen a kultúrát átvéve, egy időre maga Róma is szinte görög várossá lett. De a birodalom bukása és a népvándorlás a kora középkorban merőben más viszonyokat teremtett Itália déli részein. Az első különbség az volt, hogy Nagy Károly frank érdekkörétől mentesen itt megmaradt a keletrómai birodalomhoz: Bizánchoz való tartozás folytonossága egy ideig. De Konstantinápoly megszűnt volt, a kultúrát tápláló erők sorvadoztak, míg aztán Afrika felől a mohamedán, szaracén betörés és hódítás egy új, a görög-római és az európai keresztény szellemtől idegen kultúra elemeit sodorta ide, arab színekkel keverve a lakosságot is.

Már említettük, hogy a francia-normann lovagok, Hauteville-i Tankréd ivadékai szüntették meg itt, először a pápával is szembefordulva, majd vele egyetértésben, az iszlám uralmát a XI. században. Szicília és Dél-Itália ekkor megint az európai kultúrkörbe kapcsolódott, de nem vette át az északi részek egyértelműen latin-frank jellegét. A normann-francia uralkodóháznak itt Nagy Károlytól függetlenül alakult ki a maga hagyománya, mely a XII. század végére, a „nagy” II. Rogér király idejére már egészen kivirágzott. A különféle eredetű lakosok békés szabadságban éltek egymás

mellett, egyformán hivatalos nyelv volt a görög, a latin és az arab. II. Rogér udvarában együtt voltak jelen a bizánci és az arab eredetű tudósok és költők. A képzőművészetben pedig a figurális megjelenítéstől elzárkózó arab ornamentika az építmények, templomok falain, kapuzatain, mozaikpadlóin összefonódott az őseurópai görög művészet örökségével, és a román elemekkel.

Ez a keresztény-mohamedán „békés egymás mellett élés” tehát meglehetősen eltávolodott az Európa nyugatán főleg francia földön élő hagyományoktól, a keresztes háborús lovagi eszmevilágtól. De eltávolodott lényegében Róma püspökének, a pápának érdekkörétől is. Ezért is siklott át viszonylag oly zökkenőmentesen Szicília a normann-dinasztia utolsó leánysarja, Konstancia révén a vele házasságot kötő férj: VI. Henrik császár – Barbarossa I. Frigyes fia – kezébe. Az északról származó, és a pápával örökös harcban álló, valamint a franciákkal szemben is ellenséges német császárszermény nagy felújítóját hidegen hagyta a kereszteslovag-idea, mely végső soron Szent Péter székéhez fűződött. A német Hohenstauf-dinasztia új sarja még Szicíliában is felforgatta a nyugalmat, hiszen csupán hadászati támaszpontnak kívánta használni – az egész világ meghódítására. VI. Henrik az angol és a francia királyt is vazallusának tekintette, és világalraelmi terveiben éppen Bizánc – Konstantinápoly – leigázására gondolt, mikor hirtelen meghalt. Előzőleg még volt ideje vérengzést rendezni Szicíliában a neki ellenállók sorai között. Olyan hírek is elterjedtek – ellenőrizhetetlenül – hogy a túrhetetlen zsarnok korai halálát mérge okozta, melyet felesége adatott neki.

Fia, a felvilágosult vonásokkal is rendelkező II. Frigyes, a gyermekkori, szicíliai környezet „békéltető, jótékony” hatása ellenére tovább folytatta ádáz küzdelmeit a hagyományos pápa-császár ellentétben. A zsarnokság újabb zsarnokságot szült, s ha II. Frigyes és utódai jobban megférnek az egyházi állammal, sohasem került volna sor a pápa támogatásával Anjou Károly nápolyi trónfoglalására.

Mikor I. Károly, francia és provence-i hadai élén megjelent Nápolyban, a Földközi-tengernek hegykoszorúkkal övezett partján, itt a Hohenstaufok elhagyott, a tengerbe szirtfokként előreugró, komor falakkal megépített vára fogadta: a Castell’Ovo.

Északabbra, de változatlanul a tengerparti lapályon csakhamar épülni kezdett az új vár, az Anjouk vára, a Castello Nuovo, mely 1277-re készült el. Ugyanolyan tömör, kör alakú, csipkés-fogazatos oromdíszes tornyokat emeltetett itt Anjou Károly, mint Tarasconban is, vastag falakkal körülvéve, mély árokkal és felvonóhíddal választva el a várostól a királyi család fészket. És hogy e családi fészkek nem kötődött ehhez a helyhez, de még a fővároshoz sem, már említettük. A források adatai szerint mintha a Nápolytól délre fekvő Nocera kastélya lett volna az első időkben a családi fészkek, ahol Beatrix királyné, s még valamivel előbb Károlynak harmadik Róbert nevű fia is meghalt. Maga Károly azonban – a források szerint – csak egyetlenegyszer, 1266. szeptember 26. és október 24. között tartózkodik e helyen. Utána Nápoly, Capua és Foggia követik villámszerűen egymást, majd északi utazások Viterbo, Arezzo, Firenze vonalában. Második házassága idején sem szerepel a tartózkodási helyek sorában Nocera, de Nápoly és Capua mellett újra és újra feltűnik Foggia, ahol, a város mellett épült kastélyban talán még legszívesebben időzött. De hosszú pihenést soha nem engedélyezett magának, s egész élete során szinte lázas ütemben nyargalta végig Róma, Nápoly, Bari és Palermo körzetét. Giovanni Villani jegyezte fel krónikájában, hogy azt szokta mondani: az alvás csak idővesztegetés.

A nápolyi királyi udvar

Királyként uralkodni annyit jelent, mint országot kormányozni és udvart tartani. Az „udvartartás” kiváltsága kijárt ugyan minden fejedelmi sarjnak, sőt, tartománygrófnak is, különösen Franciaországban, ahol a királyi méltóság a frank királyok és császárok örökéből alakult ki. Hosszú évszázadok során formálódott ki az uralkodó, a legfőbb hűbérúr alattvalói között az a lépcsőzetes rangsor, hierarchia, mely a rangok mellé járó földbirtokokkal a királynak engedelmeskedő tartományi gróftól a grófot szolgáló, egyszerű lovagig terjedt, beleértve a birtokon dolgozó mesterembert és parasztot éppúgy, mint a közvetlenül szolgálattelvő, belső cselédséget. Ez az az ismert társadalmi láncolat, szigorúan megszabott funkció- és értékrend, melyet feudálisizmusnak nevezve, különféle változatokban látunk uralkodni a polgárság előretöréséig Európában.

E láncolat belső magva a család volt, a korabeli latin szóval jelölt *família*, melybe nemcsak a vér szerinti családtagok tartoztak bele, hanem az őket szolgálók is. A helyi fejlődéstől függően minél kiterjedtebb lett a családfőnek, a família urának hatalma, annál nagyobb lett szolgálóinak köre, és ezek rétegződése, megoszlása is annál inkább bővült. A nagyobb területeket kormányzó családfő, király, herceg, vagy gróf, már nem képes szorosan a környezetében tartani mindazokat, akik őt területén szolgálják. A vér szerint összetartozó, illetve az uralkodói családot szolgáló emberek tehát munkájuk következtében elválnak mindazoktól, akik messze eső földeken, falvakban vagy városokban szolgálnak. Az uralkodó közvetlen környezetében maradókból lesznek a „familiáris” elnevezésű szolgálattelvők, legyenek akár nemes lovagok vagy egyszerű cselédek. Ezzel egyidejűleg egy másik latin szó: a *curia* „udvar” jelentése is kitágul. Jelentheti még, eredeti értelmében csak a vér szerint összetartozó, uralkodó família közvetlen környezetét, udvarát. De a fejlődés magasabb fokán átvitt értelmet is kap, és szóösszetételekben, tisztségviselők esetében már a „curialis” jelző a távolabbi, valamennyi alattvaló területét is magába foglalja. Így lesz a „curia” többértelmű szó, akár egy egész ország, egy állam fogalmát is jelentheti.

A szavak, fogalmak és intézmények ismert fejlődési folyamatát azért kell itt felidézni, hogy el tudjuk benne helyezni a nápolyi-szicíliai királyság szervezetét, s ugyanakkor a királynak és környezetének szerepét is.

I. Károly, aki Franciaországban egy frank eredetű királyi kormányzótestületet hagyott maga mögött, most „a két Szicília királyságának” területén – vagyis Dél-Itália és Szicília szigetén – átvéve a hatalmat, lényegében ugyancsak frank eredetű szervezettel találta szemben magát, ha némi eltérésekkel is. Ezt a szervezetet még azok a normannok hozták létre, akik Franciaországból érkeztek ide a XI. században, s a keletrómai császárság e szélső, nyugati tartományvidékeiből normann grófságot alapítottak. Igaz, a római szentszék vazallusaiként, de a pápa hűbérurasága még világi szempontból sem jelentett szoros köteléket. Dél-Itália, székhelyével, Nápolyal és a szicíliai sziget Palermo városával együttesen, II. Rogér uralkodása alatt 1130-ban lett hivatalosan királysággá. A normann uralkodóház kihalása után, az örökös Hohenstaufok sem változtattak azon a szervezeten, mely itt – a kormányzás különféle funkcióinak megfelelően – hét korona-tisztségből állott. Ezek a főméltóságok, melyeknek viselőit a mai miniszterek őseinek kell tekintenünk, jó részükben ugyanolyan szerepet tölthettek be, mint hasonló elnevezésű kollégáik a francia királyságban.

A latinul *comestabulus*-nak nevezett *connétable* a szárazföldi hadsereg parancsnoka volt. A tengeri erők főparancsnoka, az admirális (amiral) és a kamarás (*chambrier*), a pénzügyek fő irányítója ugyancsak a megfelelő francia főhivatalok közé tartozott. A legfőbb bíraskodás tisztét az ítélőmester (*magister justiciarius*) tartotta kezében, míg a kancellár az államügyek adminisztrációjának élén állt a protonotáriussal együtt, akinek viszont „államtitkári”, pecsétőri, levéltárőrzői szerepe emelkedett ki. Végül a szenesálnak (*sénéchal*) nevezett udvarbíró tiszte ugyancsak nem volt ismeretlen a francia királyságban, de még Provence-ban sem. Ehhez a meglevő együtteshez Károly nem nyúlt hozzá, de saját hazájából véve a mintát: még egy katonai fő tisztséget szervezett melléjük, a marsallok tisztét, akik Károly rendelkezése szerint mindig ketten voltak.

A helyi társadalom élén a báróknak nevezett nagybirtokos, régi nemzetségek és az egyházfők álltak, akik közül meghatározott számmal viselték a „királyi tanácsos” (*consiliarius regius*) címet.

Ezekből az előkelőségekből kerültek ki a később meghonosított más tisztségek: főbírák, városkapitányok, követek és más hasonlóak is. Vezetésük alatt állt az alsóbb rangú hivatalnoki kar: a jogászok, jegyzők, írnokok serege.

A királyi tanácsosok, mint elnevezésük is mutatja, a királyi tanács tagjai voltak, amely latinul *curia regia* megjelöléssel működött. Államtanács jellege mellett azonban e „királyi kúriának” egy kancelláriai és egy kamarai „pénzügyi” szerepkört is be kellett töltenie.

Már ennyiből is látható, hogy a nápolyi-szicíliai királyság szervezete kialakulásában része volt az európai fejlődésnek. Következésképpen a *curia regia* = királyi udvar elnevezésnek egyszerre háromféle értelme is volt. Egyrészt jelentette magát a királyságot, a tulajdonképpeni államot, másrészt a „*curia generalis*”-t vagy „*solemnis*”-t: az alattvalók egyetemes vagy ünnepélyes gyűlését, melyet parlamentumnak is neveztek. Harmadik jelentése a legősibb és legszűkebb volt, mikor magának a királynak közvetlen környezetét kellett érteni rajta, a tulajdonképpeni, igazi „udvar”-t.

Franciaországban, IX. Lajos korára az eredeti, egyetlen legfőbb kormány szerv, a királyi tanács már szét is vált, funkciói szerint három részre: az államtanácsra (*Conseil d'État*), a pénzügyeket irányító kamarára (*Chambre des Comptes*), és a párizsi parlamentre (*Parlement de Paris*). Ez utóbbiból fejlődött ki az alattvalók „beleszólási joga”, a későbbi alkotmányosságnak ősi, de ekkor még korlátozott csírája.

A nápolyi királyság meglevő „*curia generalis*”-a, vagyis parlamentje ugyanilyen fejlődés csíráit hordozhatta volna. A Hohenstauf-időkben II. Frigyes császár a parlament újjászervezésével tett is – mint említettük – lépéseket a „felvilágosult abszolutizmus” irányába, de ez csak látszatintézkedés volt: a hangsúly az uralkodó császár korlátlan abszolutizmusán maradt. I. Károly azonban, mikor francia környezetével elfoglalta a királyságot, még látszatintézkedéseket sem tett ez irányban. Gondosan ügyelt arra, hogy a parlamentből ne válhassék az alattvalók fóruma, ezért nem is engedte, hogy a királyi kúria ugyanúgy szétváljon hármas rendeltetésűvé, mint Franciaországban. Szigorúan együtt tartotta a királyi farpíliát és az állam kötelékét, melynek a személyes, királyi akarathoz kellett igazodnia. 1267. február 15-én elrendelte ugyan, hogy a parlament évente kétszer, május 1-jén és november 1-jén üljön össze, de az államügyek töredéke sem került az őslakó alattvalók ellenőrzése alá. Hiszen a tartományokba kinevezett, és az ügyvitelt ellenőrző, inquisitornak hívott vizsgálóbiz-

tosok intézménye mind franciákból állt, és szintén a trónra lépő Károly akaratából jött létre.

Milyen lett a királlyá koronázott I. Károly udvartartása?

Míg korábban, természetesen szerényebb keretek között mozgott – Nápolyban, mint király, általában bátyjának, IX. Lajosnak francia udvarát vette mintául.

A királyi família valamennyi szolgálattelvőjét familiárisnak nevezték, ebben egyenlők voltak. Annál inkább különböztek a szolgálatuk szerint. Rangsor és a funkciók természete alapján a királyi környezet négy csoportra oszlott. Első helyen említendők a *lovagok*, akik fegyverrel szolgáltak. Második helyen az *írástudók*, (írnokok stb.), míg harmadsorban a *szolgák* következtek. Ezeket egy még alsóbb réteg, a *cselédség* (domesticus) egészítette ki, akiknek munkája legtávolabb esett a „belső, megtisztelőbb” szolgálatoktól.

Valamennyi familiáris főnöke a szenesál, az udvarbíró volt, munkájukat ő irányította. Egy feljegyzés, mely az Anjouk nápolyi levéltárában fennmaradt az 1278. évből, a szolgálattelvők felsorolásával némi képet nyújt I. Károly udvartartásáról.

I. A király kötetlen környezetében:

2 (szolgálattelvő) kamarás

2 kamarásinas

4 királyi ajtónálló

1 királynéi ajtónálló 1 királyi szabó 1 királynéi szabó 1 szűcs 1 borbély

3 kulcsár a király szolgálatában 8 kulcsár a királyné és a hercegnők szolgálatában

1 fegyverkovács 1 kardműves 1 fegyvermester 1 mosónő 14 kapus

5 cseléd, közülük kettő a salerno herceg (a trónörökös) szolgálatában

II. A pékműhely

1 írnok az udvari pékműhely és a pincék szolgálatában 3 pék

3 vagy 4 pékinas

8 kulcsár a pékműhelyben, a király és a királyné szolgálatára

6 kapuügyeletes cseléd a pékműhelyhez

III. A pince és az asztali szolgálat

3 pohárnok a király szolgálatában 1 pohárnok a királyné szolgálatában

1 pincemester 7 italfelszolgáló 1 tálalásfelügyelő cseléd 2 tányérváltó cseléd

7 hordókészítő és -szállító cseléd 5 borosedény-hordozó cseléd

IV. A konyha

1 konyhafőnök-írnok

6 szakács a király szolgálatában 1 szakács a királyné szolgálatában

1 szakács a salerno herceg szolgálatában 1 leveskészítő 1 mészáros

1 tyukász

2 mártáskészítő 1 mártáskészítő a királyné szolgálatában

6 konyhai segítő 1 konyhai kapus

1 konyhai ajtónálló 5 konyhai kulcsár

4 kulcsár a mártáskészítéshez 2 kulcsár a király és királyné asztalához

7 pecsenyesütő a királyné szolgálatában, a cselédség osztályában

5 konyhai apród a királyné szolgálatában, a cselédség osztályában

5 pecsenyesütő királyi szolgálatban, a cselédség osztályában
6 apród királyi szolgálatban, a cselédség osztályában
18 pecsenyesütő és 8 apród még ezenfelül a konyhai cselédszolgálatban

V. Istálló és patkolókovács-műhely

1 írnok 3 istállómester 2 takarmányőrző 3 öszvérgondozó
1 királynéi öszvérgondozó 12 királyi öszvérhajcsár 13 királynéi öszvérhajcsár
7 kincstári öszvérhajcsár
3 parádés lovászinás a királyné szolgálatában, cseléd
2 kocsihajtó a királyné szolgálatában, cseléd
1 parádés lovászinás a salerno herceg szolgálatában, cseléd
6 parádés lovászinás a király szolgálatában, cseléd
8 fiú és 3 apród a király istállósolgálatában, cseléd
2 inas a patkolókovács-műhelyben, mint cseléd
4 öszvérhajcsár egyéb szolgálatban, cseléd
2 öszvérhajcsár a királyi kápolna szolgálatában, cseléd
7 takarmányőrző cseléd

VI. A gyümölcsös kamra

4 gyümölcsösszolga
5 kulcsár és 6 segítő a gyümölcsös kamra szolgálatában

A királyi család magasabb rendű lelki igényeit a *királyi kápolna* személyzete elégítette ki. 3 káplán, ezen kívül 2 sekrestyés a király, 1 sekrestyés a királyné szolgálatában állt. Három minorita (ferences) testvér gondoskodott az alamiznaosztásról, a szegények ellátásáról.

Ugyancsak a magasabb képzettséget birtokló szolgálattelvők közé tartozott az udvar 5 orvosa és 1 gyógyszerésze, az „írástudó” írnokok osztályában, hasonlóan a paphoz. A művészet egyetlen, hivatalos képviselőjének, az udvari hegedűsnek viszont csak a szolgák rangosztályában jutott hely, a kor általános szokása szerint, egy sorban az udvari fűszeressel, és csak egyetlen fokozattal a legalsóbb réteg, a cselédség fölött.

A hivatali szolgálat fontos, de ugyancsak a szolgai rangosztályba tartozó képviselői voltak a pecsétőrző, a maga két cselédapródjával, valamint a pergamenkészítő, és az udvari levéltár őre, akinek négy apród állt a rendelkezésére.

Ez utóbbiaknak és az ő utódaiknak – a levéltár későbbi őreinek – munkája nyomán jutott az udvartartásba mélyebb bepillantást engedő lista is korunkra. Szerencsére – mielőtt a második világháborúban elégett nápolyi Anjou-levéltár iratainak közös sorsára jutott volna – még a múlt században közlésre került.

I. Károly király világpolitikai irányvonalai

I. Károlynak, bár tényleges királyként csak Dél-Itáliában uralkodott, mint helytartónak Felső-Itália is rendelkezése alá esett. A merész politikai álmok megvalósításának most kellett volna következnie. Hiszen Károly nemcsak az itáliai félszigetre gondolt, és nemcsak a Földközi-tengerre. Az Adriai-tenger térségében ott volt a keleti

vallási „szakadároktól”, az újjáéledő görög császárságtól fenyegetett Balkán. S tőle északra a balkáni félsziget természetes és történelmi őre a római vallás és latin kultúra jegyében: Magyarország. Egy támadóvédő, ölelő mozdulat Európában a latin és a latinokkal szimpatizáló nemzetek segítségével, mely egyúttal a nyughatatlan németiséget is sorompóba fogná: ezért jutott Károlynak eszébe Magyarország.

Mikor első felesége, Beatrix, Provence örökösnoje, az elnyert koronának annyira örülő királyné 1267 júliusában meghalt, Provence fővárosában, Aix-ben temették el. Érdekes, Károly itineráriumában annak sincs nyoma, hogy felesége testét végső nyugvóhelyére elkísérte volna. Ezután közeledett IV. Béla magyar királyhoz, hogy második házasságát az új világpolitika szellemében egy magyar királylánnyal köthesse meg. A magyar királynak ekkor már csak egy hajadon leánya volt: Margit apáca, a Duna szigetén. Károly és Béla király remélték, hogy pápai felmentéssel, a politika érdekében, szabaddá tehetik Margitot. Nem is a pápán múlt, hogy ez a házasság nem következett be, hanem az apáca – a későbbi Szent Margit – ellenállásán. Így történt, hogy Károly második felesége is francia vidékekről való gróflány lett, Bourgogne-i Margit, akit 1268 novemberében vezetett oltárhoz.

Néhány nappal előbb végeztette ki Nápolyban utolsó, ellene támadó Hohenstaufen-ellenfelét, Konradint. II. Frigyes unokája, IV. Konrád fiatalemberré serdült fia, a császárpárttól támogatva Itáliába jött, hogy az Anjou-uralmat megdöntse. Károly 1268. augusztus 23-án győzte le Tagliacozzónál, és a menekülő trónkövetelőt elfogta, majd társaival együtt bíróság által ítélte halálra.

Konradin lefejezése után egy hónappal, 1268. november 29-én IV. Kelemen pápa is meghalt, s a megegyezésre képtelen bíborosok miatt 1271-ig üresen maradt Szent Péter trónja. Császárt már rég nem koronáztak. Mintha minden kedvező alkalom Károly kezére játszott volna. De Itália északtól délig sokszínű és éppen ezért ingatag talajú, apró, városállamokra tagolt terület volt. Az északi, fejlett kultúrájú lombard városok pedig máris mozgolódni kezdtek Károly ellen. Itália a kora reneszánsz előestéjén terhes volt az új idők új gondolataival. A jómódú kereskedővárosokban művelt polgárság élt, melyet nem csupán tömegekre, csoportokra, társadalmi rétegekre, hanem önálló egyénekre, gondolkodó emberfőkre is le lehetett bontani. Az olyan feudális típusú nagyúr, mint Károly, voltaképpen teljesen ellentétben állt a polgártömeg egyéni megnyilvánulásaival. A XIII. század végén Itáliában, de még a vallásilag-etnikailag megosztott Balkánon sem lehetett többé Nagy Károly módjára hódítani, aki még az öntudat alacsonyabb fokán álló népekkel állott szemben. A politikai viszonyok is megosztottabbak, differenciáltabbak voltak nyugattól keletig: a francia királyság, a német birodalom és a keleten most újra jelentkező görög császárság hatalmi igényeivel. A franciák nagy, keresztes háborús, keleti kísérlete Konstantinápolyban már megszűnt a latin császárság és a Capet-ház Courtenay-ágának bukásával, de a régi, ókori Görögország területén még fennálltak a francia keresztes lovagok által alapított államocskák. Így az Athént is magába foglaló Achaja, vagy Morée, a „második Franciaország” – mint ahogy III. Ince pápa még nevezte. Károly dinasztikus kapcsolatainak szélső pillérei errefelé nyúltak, mikor ifjabb fiát, Fülöpöt az utolsó Villehardouin-házból való uralkodó leányával összeházasítva, Achaja hercegévé tette. De történelmileg – ha nem is egészen úgy, mint ahogy azt I. Károly akarta – időállóbbnak és jelentősebbnek mutatkozott az a különös házassági szerződés, melyet, minden kezdeti nehézség ellenére, a Balkán fölött örökös magyar királysággal létesített. Első-

szülött fia, a későbbi II. Károly, 1269-ben, még IV. Béla életében, jegyezte el a magyar király unokáját, a már megkoronázott trónörökös: V. István „ifjabb király” leányát, Máriát. Béla másik unokája, László herceg (a későbbi IV. László magyar király) viszont Izabellát, Anjou I. Károly egyik leányát jegyezte el.

A magyar szövetség – fennmaradt szövege szerint – egészen világos céllal jött létre: „... *contra Theutonicos et Theutoniae adhaerentes et contra omnes existentes extra fidem ecclesiae*” – „a németek és a Németországhoz tartozók ellen és minden lény ellen, akik az egyház húségén kívül állnak.”

I. Károly 1269 szeptemberében, Melfiből keltezve jelenti be a szövetséget a bíborosi kollégiumnak, és megerősítését kéri. V. István magyar királyról így emlékezik meg: „... a szent és nagy királyok ivadéka, a hatalmas, harcias és a keresztény hit, valamint a római szentegyház ellenségeivel kipróbált fejedelem.” Károly, mintegy tükröt tart Európa felé az Árpád-ház számára, belépésre a világpolitikába. Mert „világpolitika” csak néhány évtizede létezik, az angol és francia háborúkkal kezdődött. Korábban csak a pápa-császár harc létezett. Most már nem csak harcok, hanem a dinasztikus házassági kapcsolatok is szélesítik a világpolitika kereteit. 1270 tavaszán V. István leánya, Mária megérkezik Nápolyba. 1271-ben már életet ad egy új Anjou Károlynak, a harmadiknak, aki később majd Martell Károly néven őse lesz a magyar Anjou-háznak.

Ezekkel a magyar vonatkozású eseményekkel szinte párhuzamosan, még egyszer, utoljára fellobbant a nagy francia keresztes háborús gondolat, melyben IX. Lajos király és testvérei még egyesültek. 1270 júniusában indult Provence partjairól a had, de célja ekkor még nem volt ismeretes. Többféle terv merült fel: a latin császárság visszaállításának eszméje volt előtérben, de Egyiptom és Szíria is szóba került. A hadakat díszes vezércsapat vezette: IX. Szent Lajos francia király, továbbá fia, Fülöp trónörökös (később III. Fülöp) és a király öccse, Alfonz, Poitou grófja, valamint Edward angol trónörökös. Aigües-Mortes-ből Szardíniába hajózott a sereg és itt vált világossá, hogy Tunisz ellen vonulnak. Ez a kitérő Anjou Károly hatására történt. Károly azt remélte ugyanis, hogy a tuniszi szultánt, a Hohenstaufok régi adófizetőjét és adósát, ő majd fizetésre tudja kényszeríteni és kincseket is szerez, melyek a további hadjáratot is finanszírozzák. A vállalkozás szerencsésen indult, és Karthágót körülvették. Ekkor azonban maláriajárvány tört ki a seregben. Ennek ellenére tovább akartak nyomulni és hívták Károlyt is, aki addig még nem csatlakozott hozzájuk. Mire azután odaért, királyi bátyját már nem találta életben: Lajos 1270. augusztus 25-én halt meg a járványban. Ekkor Károly vette át a vezetést. Sikerült kedvező szerződést kötnie a szultánnal, nagy összegű pénzhez jutott, biztosítva a keresztények vallásszabadságát, és visszaállítva az adókötelezettséget. A sereg ezután tovább indult, kelet felé. Trapani kikötőjében azonban hatalmas tengeri vihar érte őket utol, 60 hajó semmisült meg teljes személyzetével, és lehetetlenné vált a hadjárat folytatása. A tovább dúló járványban meghalt IX. Lajos öccse, Alfonz (néhány nap különbséggel felesége, Johanna), valamint Lajos király egyik unokája, az új francia király: III. Fülöp egyik fia is. A túlélők az ég büntetésének tekintették pénzhétségükért e sikertelen hadjárat gyászos következményeit.

Biztosra vehetjük, Anjou Károly nem volt a megrendülők közt. Erős természete és az elmélyedés iránti érdektelensége sokáig megóvta őt a megrendülésektől.

Közben megválasztották a bíborosok az új pápát, ezúttal nem franciát, hanem egy Piacenzából való olaszt, aki 1271. szeptember 1-jén X. Gergely néven lépett elődei

örökébe. Károly itáliai helytartósága, melyet még 1268. május 24-én tíz évre kapott IV. Kelemtől, ezzel nem ingott meg, de jelentősen korlátozódott. Az új pápa nem volt barátja a Capet-világcsászárság eszméjének, sőt, félt a franciák fokozódó uralmától. Hatalmukat ismét a német császárság felélesztésével igyekezett ellensúlyozni. Hiába próbálta Károly a pápa elgondolását megváltoztatni úgy, hogy saját személyét félreállítva, unokaöccsét, III. Fülöpöt léptette fel császárré. X. Gergely két irányból is megbontotta Anjou Károly világpolitikai terveit. Bár tagadhatatlan, hogy a Capet-császárság hívei Itáliában, akik – a silyllai jöslatok homályos ködének felhasználásával is – Károlyban látták a nagy uralkodót, akinek neve C betűvel kezdődik, s aki megvalósítja majd a világcsászárságot és koronáját Krisztus szenvedésének hegyére, a Golgotára helyezi. A pápa azonban a német Habsburg Rudolf jelölését támogatta, akit 1273-ban meg is választottak császárnak.

De X. Gergely a keleti keresztény front ellen való balkáni védelem kiépítését is megakadályozta. VII. Mihály, a görög császár ugyanis, mint korábban mindenkor, ha szorult helyzetbe jutott, ismét felajánlotta az unió megvalósítását a római egyházzal. A francia politika már régről ismerte ezt a csábító ígéretet, s nem vette komolyan. X. Gergely azonban, akinek fő terve ismét csak a Szentföld felszabadítása érdekében indítandó új, nagy keresztes hadjárat volt, támogatásnak hitte a görög ajánlatot, és azonnal kedvezően írt ebben az ügyben Mihály császárnak. Elodázva a Balkánon való, fegyveres akciót, zsinatot hívott össze az 1274. évre Lyonba. Mikor ezen a zsinaton a görög császár követői az utolsó pillanatban ismét visszaléptek az unió megvalósítása elől, az új görög császárság már elérte célját. Anjou Károly hadai nem fenyegethették többé, helyette azonban meggyorsult a keletről fenyegető, mohamedán-török invázió.

Ezzel kirajzolódtak az új erővonalak, melyek az Anjou-ház uralmát döntően korlátozták és megosztották, s ugyanakkor Európa sorsát is meghatározták.

„Népfelség” és személyiség

Míg a pápa és I. Károly a hatalom ormán tudni sem akartak más erőről, más akaratról a sajátjukon kívül, éppen tulajdon alattvalóik körében, a társadalmi mélyebb rétegekben tovább hatottak a tömegeket finomító, nagyobb öntudatra ébresztő, s ezzel az egyének, a személyiségek kifejlődését is előmozdító erők.

A fejlett, észak-olasz városokban, elsősorban a jogászokat képző egyetemmel rendelkező Bolognában, de Firenzében, Sienában, a gazdag kereskedővárosokban is felnövekedett egy értelmiségi réteg, a jövő művészeti és tudományos fejlődés társadalmi bázisa és – publikuma. Politikai elméletek, vélekedések születnek, vitatkoznak a hatalom eredetéről, miután Itália népe a saját bőrén tapasztalta a zsarnoki kormányzás szomorú következményeit.

Pedig ebben az időszakban még szó sincs holmi „népuralom” gondolatáról, „népfelség”-elvről, mint ahogy századokkal később megfogalmazzák. A vita tárgya még mindig csak a pápa és a császár viszonya, az egyeduralkodás kritikája szóba sem kerül. A kis, olasz államok jogászai arról vitatkoznak, hogy az állampolgárok laikus hatalma a császár hatalmából eredeztethető-e („ghibelin” felfogás), vagy, laikus természetű ellenére, az egyházfő, a pápa hatalmára nyúlik vissza („guelf” felfogás).

De annyi bizonyos, hogy az a domonkos szerzetes, aki nem régen még Párizs utcáit rótt, 1272 óta, Károly meghívására, Nápoly egyetemén tanít. Tulajdonképpen Itáliában van ő otthon: Szent Tamás az Aquinói grófok családjából származik. De – mint „a lélek mélyein” járó, szemlélődő szerzetes – régen túl jutott már minden társadalmi elfogultságon. 1269-ben Párizs egyetemén megkezdte nagy műve, a Summa Theologica előadását. Károly alattvalójaként arról bölcsekedik, milyen a népből választott képviselő-testülettel rendelkező alkotmányos állam. Igaz, mindez ekkor még nem lesz közkincs, alig terjed túl egy kolostori cella magányán, de mégis eljut a királyhoz és az alattvalók bizonyos köréhez. Legalábbis azokba a körökbe, melyek azt terjesztik, hogy Aquinói Tamást 1274-ben, mikor útban a lyoni zsinatra, hirtelen meghalt, Anjou Károly mérgeztette meg.

A hír valótlan, de jellemző, hogy megszülethetett. Nápolytól nem messze, Fossanova cisztercita kolostorában halt meg Szent Tamás, ahol betegen szállást kapott. A bibliai Ószövetség „Énekek éneké”-nek magyarázata közben halt meg, mint a feljegyzésekből tudjuk. A szent gondolatai tehát, halálát közeledni érezvén, a lélek legmagasabb csúcsán jártak, a misztikus szemlélődés nézőpontjának megfelelően. A menyasszony várakozása a jegyesre, allegorikus értelemben az „Égi Jegy estiek” nevezett Jézusra – a misztikus írások szerint az „égi nász” előszobája ez. Hiszen ismeretes, hogy a szemlélődés belső, lelki útjain járó személyek, ha legmagasabb élményeikre földi szavakat keresnek, mindig a szerelem szótárából merítenek. A világ történései továbbra is különböző dimenziókban mozognak. A tér és idő külső folyamatai párhuzamosak az emberi belsőben bontakozó lelki folyamatokkal. Míg a hatalom urai nagyszabású politikai tervek bűvöletében élnek, saját személyiségük akaratát rákényszerítve az alattuk állókra, észre sem veszik, hogy a társadalom mélyén hozzájuk hasonlóan önálló személyiségek bontakoznak ki, akik a maguk belső világát ugyanolyan szabadon alakítják, mint a világi hatalmasságok a külső világot. Az „Énekek éneké”-t haldokolva magyarázó, és a szerelem szótárából merítő Szent Tamás már ifjúkorában szakított a testiség érzéki csábításaival, Akkor rokonsága a papnak készülő ifjú szobájába egy leányt küldött, hogy őt elcsábítva letérítse a papi hivatás útjáról. Tamáson nem fogott a csábítás. De ebben a korban nem csak a papok, de misztikusok között találhatók olyanok, akik ugyanakkor, mikor a testi vágyaktól elfordulnak, egy szimbolikusan, vagy allegorikusan felfogott „égi szerelmet” dicsőítenek.

Aquinói Tamás, aki az élet egészéről és minden vonatkozásáról bölcsekedett, nemcsak a népek királyválasztó jogáról, s nemcsak általában a tömegek sorsáról gondolkodott. Nem feledkezett meg az egyes ember, az egyén, a személyiség elemzéséről sem. A platonizmus korábbi, idealista hatásaitól elfordulva, ő már folytatja és kiteljesíti az Abélard által megkezdett utat, Arisztotelész józanabb, realisabb felfogása alapján. A személyiség „értelemből és akaratból áll” – mondja Tamás, az érzelmeket, a vágyakat is elrejtve az akarat fogalmában.

Az új felismerés majd az lesz, hogy ahol a személyiség, ott van igazában a pusztá testiséget meghaladó szerelem is. Hiszen ez a vonzalom nem más, mint a személyiségek kapcsolata. Anjou Károly észak-itáliai helytartósága alatt születik Firenzében az a Dante-nak becézett kisfiú – teljes, „felnőtt” nevén Durante Alighieri –, aki 9 éves korában megpillant egy 8 éves kislányt, Beatricét, s anélkül, hogy még csak beszélne is vele, távolról, olthatatlanul, egész életét átformálva szereti. Az irodalmi mű csak

később születik majd ebből az érzésből. Most egyelőre még mindig a „Rózsa-regény” van divatban, pontosabban annak második része, melyet Jean de Meung folytat a század hatvanas és hetvenes éveiben, hogy felhívja a kor kiáltó ellentéteire is a figyelmet.

Mert bármennyire „égi magasságban” lobog is a szerelem, a látható formák útját meg nem kerülheti. És ez az út a testiség felé is újra elvezet. Még a bibliai Énekek éneke is – bármennyire magas szimbólumtartalma van – szavai szerint a női test szépségének részletes leírása. Ott pedig, ahol hiányzik a magasabb rendű, szimbolikus háttér, a világias költeményekben az irány nagyon is a testiség felé fordul. A „Rózsaregény” második része amolyan korabeli, népszerű, allegorizáló költemény, mely korának valóságos alakjait, így magát Anjou Károlyt is felvonultatja. De allegóriáiban, az első részből örököelve a keresztény üdvösségrendből vett erények és szent dolgok megszemélyesítőit, hozzáadja a maga vaskos világiasságát. Voltaképpen nem történik más, minthogy a regény írója a testi szerelmet kezdi el dicsőíteni. Mivel azonban a vallásossággal átítatott kor még nem ismeri a keresztény gondolkodástól való hitbeli elszakadást, a „Rózsa-regény”, mint később Gerson, a párizsi egyetem kancellárja felháborodva megállapítja, megtartva a keresztény hit allegóriáit, leplük alá csempészi a maga megváltozott, világias gondolkozását, és így blaszfémiát művel: kigúnyolja és megszenstségteleníti a legszentebb dolgokat, meggyalázva ezzel a vallást.

Mindezek az ellentmondások figyelemre méltóak a kor hű megismerése szempontjából. Míg a tolvajok kezét levágják, vagy embereket más, kisebb vétekért is kérekbe törnek, házasságtörőket megkorbácsolnak és lefejeznek, olykor kellően nem is bizonyított botlásért, ugyanakkor a keresztény vallást nyíltan gyalázó, és erényeit nevetségessé tevő „Rózsaregény” páratlan népszerűségnek örvend. Ennek megfelelően az egyes társadalmi központokban, fejedelmi udvarokban is büntetlenül maradnak a legnyilvánvalóbb vétek, sőt, még dicsekedni is lehet velük. Akárcsak a politikában, ahol a célok elérésére minden embertelen eszköz meg van engedve. Mindez arra figyelmeztet, hogy a magát elnyomottnak érző egyéniség kitörni készül az univerzális tömeg-lepelből, akár eltévelyedések árán is.

A ferencesek és Fiore-i Joachim árnyéka

Az egyéni eltévelyedés azonban tömegessé is válhatott, és nem akkor volt az egyházra meg a társadalomra a legveszélyesebb, mikor a hittételek vagy a kívánt életmód nyílt elutasításában jelentkezett. Sokkal nehezebb volt a helyzet, mikor az egyház vagy éppen egy nagyon szeretett és nagy hatású szerzetesrend keretén belül lépett fel az ellenkezés, papi köntösben annál nagyobb hatást gyakorolva.

A ferences szerzetesek rendjéről kell itt ismét szólnunk, akik a XIII. század derekán már népszerűek voltak Európában, de főként Itáliában és Franciaországban. Provence-ban pedig különösen korán elterjedtek. Míg Párizsban Szent Lajos királyra hatottak nagyon, délen V. Rajmund-Berengár provence-i grófnak, Anjou Károly apósának udvarában is jelentős szerephez jutottak.

Az Assisi-beli Ferenc emberközel, egyszerű és szívreható tanítása az alacsony néprétegek szegényeit éppúgy tudta vonzani, mint azokat a gazdagokat és magas állásúakat, akik a megújuló evangéliumi tanítás fényében élet-üdvösségük akadályának

látták elpuhult, elkényelmesedett énjüket, és készek voltak azt egy öröknek hitt, másik élet reményéért megtagadni.

Csakhamar kiderült azonban, hogy a gőg, melyet sokan kizárólag a gazdagok és előkelők sajátosságának véltek, a szegénységeszme követői, sőt, éppen „Szent Ferenc fiai” közé is be tud hatolni. Joachim, fiore-i apát árnyéka jelent meg ugyanis rövidesen a rend fölött.

Ez a furcsa, még 1202-ben elhunyt, egykori cisztercita szerzetes, aki rendjétől még a XII. század végén megvált, a dél-itáliai Calabriában, Fiore kolostorában sajátos közösséget alapított. A „szegények” mozgalmához némileg hasonló tanokat hirdetett szóban, majd írásban is. Semmiféle iskolai képzettsége nem volt, de annál nagyobb feltűnést keltett a kor irodalmi színvonalára emelkedő tehetségével. A pápák is fogadták, 1184-ben III. Lucius, majd 1186-ban III. Orbán. De különös „történetfilozófiáját”, mely apokaliptikus jóslatokkal telve a közeli világvégét jövendölte, csak később foglalta rendszerbe. A biblia eszkatológikus részeiből, főként a Jelenések Könyvéből éppúgy mer/tett, mint az akkor közkézen forgó, és állítólag görög-római eredetű Sibylla-könyvek töredékeinek titkos próféciáiból. A három világekorszakról alkotott felfogásában az a jóslat szerepelt, hogy a végső periódus majd 1200 körül kezdődik, nagy szerepe lesz egy eljövendő pápának, de az egyház már nem fogja megérni a világvégét. A legutolsó „tökéletes” korszakban élő embereknek már nem lesz szükségük sem a szentségekre, sem az egyház működésére. Joachim apát írásaiban az is szerepelt, hogy a jelenlegi után rövidesen egy új egyház következik, tisztán szellemi közösségben, melyet nem a hatalmaskodó főpapok fognak vezetni, hanem „az áhítatosak és a szegények”. Joachim mindazonáltal az egyház tekintélyét elismerve halt meg III. Ince uralkodása alatt, miután összes hátrahagyott iratait a pápai cenzúra rendelkezése alá bocsátotta. Főként ebben keresendő az ok, hogy III. Ince, aki oly szigorúan bánt a IX. században élt Eriugena irataival, most, a kortársában felbukkanó, valódi eretnekveszélyt nem vette észre. Joachimnak csak egyetlen iratát ítélte el hivatalosan 1215-ben, mely a Szentháromságról szólt. De a szigorúságot itt sem teológiai indokok váltották ki, hanem a szövegnek azok a részei, melyek Észak-Itália lombard-jait sértették. A pápák csak a XIII. század derekán látták át azt a veszedelmet, melyet Joachim öröksége végül is a Ferenc-rendben keltett.

Hiába távozott már 1202-ben az élők sorából e különös „próféta”, írásaiban kifejtett nézetei messze túléltek, és elterjedtek. De most már nemcsak az apokaliptikus víziók, a világ-vége-várás, hanem annak a még nagyobb eltévelyedésnek szellemében, mellyel a ferenceseket áthatotta. Kiragadva Joachimnak az utolsó világekorszakra vonatkozó próféciáiból azt a részt, mely a Jelenések Könyvéből vett idézetet az „örök evangéliumról” eltorzítva adta tovább, mind többen akadtak a ferencesek között, akik saját rendjük egyedül üdvözítő, dicsőséges szerepét vélték felfedezni a közeli jövőben. Látszólag nem fordultak szembe a rendalapító Ferencel, tanításait azonban mégis hamisítani kezdték. Új, pseudo-joachimi iratok keletkeztek a ferences rendben, s ezekben Assisi Szent Ferenc alakja túlméretezettre nőtt. Annymira, hogy az egész egyház fölé magasodott, hiszen a joachita írók arra kezdtek hivatkozni, hogy tulajdonképpen a rendalapító Ferenc a letéteményese annak az „örök evangéliumnak”, melyet az utolsó korszakban, az egyház elpusztulása után egyedül megmaradó szerzetesrend, „Szent Ferenc fiai” fognak hirdetni.

A legnagyobb ártalom az volt, hogy ezek a ferences joachiták a szegénységeszmét is kisajátították, s mintegy lefoglalták saját tanításuk számára. Az „usus pauper” eszméje praktikus, gyakorlati probléma lett, minden misztikus-apokaliptikus háttérrel. S ez az a kor, melyben a XIII. század jellemző nagy áramlata, a misztika, európai terjedése idején kétféle sajátosságot kezd mutatni. Északon, Flandriában, a Rajna-vidéken megtartja eredeti természetét, és a lélek belső tájain marad. A déli, latin múltú tájakon kibontakozó „ferences joachitizmus” azonban, minden misztikus igénye mellett sem az érzélemvilág bensőségén tartja a hangsúlyt. A szegénységeszme, mely a rendalapító vízióiban még csodásan szép nőalak, majd a kereszten függő, kitárt karú Jézus alakját ölti fel, az itáliai és francia földi minoritáknál az „usus pauper” irányvonalában „racionalizálja” a szegénységet. A Biblia szövegét kutatva a szegénységeszme olyan vitákat indít a rendben, hogy kinek, hány köpenye lehet, kinek szabad természetbeni alamizsna helyett pénzt is elfogadni és más, hasonló külsőséges gondolatokat melyek a szegénységnek, mint belső lelkiállapotnak lényegéről tulajdonképpen messze elterelik a figyelmet. A víziók sem a „lelki jegyesség” felé vezetnek, hanem elsősorban számmisztikához, mely ugyancsak az Apokalipszissal kapcsolatos. Az utolsó időkben megjelenő „vadállat, melynek száma 666” a Jelenések Könyve szerint, és a Sátánt legyőző Megváltónak harca, angyali seregek és szörnyalakok kíséretében, továbbá főként a ferences rendnek minden intézménynél dicsősége-sebbségnek vélt, szinte új világmegváltó jelentősége, a Bibliát a Sibyllákkal, Joachimmal és a Joachim utáni próféciákkal kiegészítve már-már egy új eretnecség körvonalait rajzolták ki.

A harcok ki is éleződtek, s odáig vezettek, hogy a század végére a ferencesek között szakadás támadt, s végül is nem maradhatott el a pápák közbelépése. Mindez azonban évtizedekre terjedő, lassú folyamat volt. Kezdetben nem ismerték fel a bajt, s a joachiták a hitbuzgalom fokozóiként tevékeny-[fedhettek. Annál is inkább, mert Szent Ferenc halála után, a pápák és főpapok pártfogása csakhamar anyagi javakkal halmozta el a „szegénység” rendjét, s valóban szükség volt e tekintetben kritikára. Assisiben már IX. Gergely pápasága idején épülni kezdett a szegénység szentjének sírja fölé a pompás bazilika: helyesebben, csarnoktemplom, amely a jobban megosztott, részekre tagolt belső térrel szemben egy új építési módot indított el a ferencesek szellemében. A csarnoktemplom egyetlen nagy, belső tere, oszlopok nélküli változatában a legalkalmasabb volt a megújuló vallásosság nagy tömegeinek befogadására. Az oszlopokkal, mellékhajókkal tagolt belső rész tágasabb, levegősebb megoldása voltaképpen már észak-francia földön, Anjouban, Poitou-ban megindult, s a kolduló rendek terjedésével kapott Dél-Franciaországban és Itáliában még inkább teret növelő megoldásokat.

Az Assisiben megadott új templomépítési eszmény azután elterjedt egész Itáliában. De, mint Salimbene egykorú minorita történetíró feljegyzi, terjedtek a szegénység hirdető joachiták is. Éppen Provence-ban, már 1247–1248 folyamán nagyon észre lehetett venni jelenlétüket. Középpontjuk Toulon és Hieres környéke volt.

A kiindulás azonban nem választható el a régi, provence-i grófi udvartól. Méltó, személyes képviselője is akadt a tanoknak az ugyancsak provence-i születésű, barna bőrű, remek szónoki képességgel rendelkező Hugo de Digne személyében, aki még Anjou Károly apósának életében, az ő udvarában terjesztette a tant prédikációival. Arról nem tudunk, hogy Anjou I. Károly hatása alá került volna a joachitáknak, de

nyilvánvalóan épp azért nem tudunk erről, mert ő soha, semmiféle vallásos eszmeáramlat hatása alá nem került. Az egyház védelmét, mint hivatalt és politikát fogta fel. Annál valószínűbb azonban, hogy felesége Beatrix, aki serdülő leányként többször hallhatta apja udvarában prédikálni e tanokat, legalább is közvetítő szerepet tölthetett be némiképp fia, az Ifjabb Károly trónörökös felé. A provençe-i udvar közvetítő hatását mutatja az a körülmény is, hogy Hugó de Digne ezen a réven került némi kapcsolatba IV. Ince pápával, valamint két, híres, párizsi professzorral: Róbert Grossetête-tel és Alexander Halensis-szel.

A joachiták különben kezdettől fogva nem valami laikus tömegmozgalom formájában léptek fel, hanem mint – a szó szellemi értelmében – arisztokratikus, spirituális-értelmiségi kör. Hugó testvér minden ünnepnapon összegyűjtötte cellájában híveit, akik írók, bírák, orvosok és más, hasonló tanultságot igénylő ismeretág művelői voltak. Joachim könyveiből olvasott fel nekik arról, hogy miként alakul a jövő.

A legfontosabb e ferences körök számára már nem is az egyház által hivatalos tanítást tartalmazó Szentírás, hanem a görög-római „prófétanők”, a Sibyllák töredékeiből származó jóslat volt, mely szerint a végítélet előtt „két csillag” fog megjelenni. A Joachimot követő ferences írók ezt a szimbólumot úgy fogták fel, mint határozott utalást a kolduló rendekre. A két csillag nem lehet más, mint a domonkosok és a ferencesek rendje, akikre a végítélet előtt még az emberiséget tanító, nagy feladat vár.

A jövő, legalább is a közeljövő azonban másképpen alakult. A Sziciliából származó Gerardo di Borgo S. Donino 1254-ben egy írásában már nyíltan azt hirdette, hogy a Jelenések Könyvében szereplő „örök evangélium” nem más, mint magának Joachimnak életműve, melyet a ferenceseknek kell terjeszteni. Ekkor lépett fel hosszabb habozás után a pápa első ízben a joachiták ellen. IV. Sándor azért habozott, mert nem akarta a ferences rend tekintélyét megingatni a hívők előtt. Az egyházi tanítás nyílt meghamisításának elítélését viszont a pápai tekintély parancsolta. Gerardo testvér iratának hivatalos elítélése még 1255-ben megtörtént, de a pápa csak 1256. május 8-án utasította arra a párizsi püspököt, hogy a könyvet égettesse el.

A hosszú vonakodás nyilván még azzal is összefüggött, hogy a párizsi egyetem szegény diákjai, a „mendikánsok” is hívei voltak e tanoknak. Már csak azért is, mert így szembe-szállhattak a professzorokkal, és a tanok összefüggései a „szegények és igazak” szerepének hangsúlyozásával, valamint a túlzottan gazdag hivatalos egyház-képviselőkkel szemben, látszatra ugyanazt a társadalmi igazságosságot hirdették.

Az elítélő, pápai bulla után azonban rövidesen kitűnt, hogy a joachita tanoknak előkelő, és magas összeköttetésű pártfogói is vannak. Giovanni di Parma, magának a ferences rendnek a generálisa, aki ismert személyiség volt korának szellemi köreiben, jelentkezett a pápánál. Mint kiváló erényekkel rendelkező férfi, „barátságban állt” – Salimbene szerint – nem csak IV. Ince, majd XXI. János pápákkal, hanem III. Henrik angol és IX. Lajos francia királlyal is. Most azonban, hogy védelmébe kívánta venni az elítélt joachitizmust, kitört a nyílt harc a rendben.

Bármilyen kiváló erényű férfi volt is Giovanni di Parma, miután gondolkodását nem volt hajlandó megváltoztatni, össze kellett hívni a ferences rend generális gyűlését. Itt szembekerült egymással a két tábor, s természetesen azoknak az akarata érvényesült, akik a pápai tekintélyt érezték maguk mögött, s akiknek meggyőződése joachita-ellenes volt. 1257-ben, e rendi gyűlésen letették generálisi tisztéről Giovanni di Parmat, s helyébe a párizsi egyetem nagy teológusát, Bonaventurát választották

meg, kit később a szentek sorába iktattak. Az új generális azután Gerardo di Borgo testvért, akinek könyvét elítélték, s egy Leonardo nevű társát Párizsba idézte. Mindketten a korábbi generális barátai voltak, a Bonaventura által összehívott rendi ítélőszék azonban most mindkettejüket életfogytig tartó fogságra ítélte. E szigorú ítéletben bizonyára közrejátszott még az is, hogy Gerardo a szegénység eszméjét írásában végképpen kompromittálta, mikor azt csak a minoritáknak adott „különös kiváltságnak” hirdette.

A pápai ítélkezés tisztázta ugyan az egyház hivatalos tanítását, és megmentette attól a Szentírást, hogy Joachim irataival és a Sibyllák műveivel végül is összekeverjék, a „szegénységeszme” vonzóereje a spirituálisok formájában mégis életben tartotta a világ közeli végét várók, s a pápai és más, főpapi udvarok nagy pompáját és erkölcsileg sem kifogástalan környezetét látók kritikáját. Ezek nem mind voltak hivatalosan „eretneknek” bélyegezhetők, mert nem lázadtak mindnyájan a pápai tekintély ellen. Voltak, akik csak „tisztulást” akartak a világvége előtt, s nem a „rendi gőg” beszélt mindig belőlük. Ezért is nem szűnt meg a mozgalom, hanem végül csak a ferences rend kettéválásához vezetett. A gondolat a provençe-i Hugó testvértől származott, aki Giovanni di Parma, a letett generális közeli barátja volt.

Gondolható, hogy a Provence-ban nevelkedő, ott sokat tartózkodó, sőt, anyai ágon onnét is származó, ifjú „Sánta” Károly trónörökösre, Árpád-házi Mária férjére közvetlenül is hatással voltak e ferences szellemi mozgalmak. A magyar királylány sem volt idegen e szerzetesektől, hiszen éppen abban az időben, mikor Magyarországot elhagyta, nagyapja, az országot kormányzó IV. Béla király is nagy pártfogója volt, különösen a minoritáknak, és Esztergomba feleségével és Béla nevű ifjabb fiával együtt az ő egyházukba temetkezett. A további szoros kapcsolatra utal a szinte természetyszerűleg következő tény, hogy Anjou II. Károly és Árpád-házi Mária udvartartását is ferencesek vették körül, s fiaikat is ferencesek nevelték, akikkel legtöbbször Provence-ban tartózkodtak. Ezeknek a motívumoknak a jelentősége azonban csak később mutatkozott meg: I. Károly életében egyedül a politikai vonalvezetés volt az uralkodó.

Egyensúly-politika Szicília elveszéséig

X. Gergely pápa ötéves uralkodása 1271-1276 között, teljesen megváltoztatta a politikai erőviszonyokat, s megszüntette I. Károlynak, a nápolyi-szicíliai királynak és Itália helytartójának cselekvési szabadságát. Az egyházi állam függetlenségét tartva szem előtt, a pápa éppoly számítóan politizált, mint bármely más uralkodó. Még a jeruzsálemi Szent Sír felszabadításának terve is jórészt politikai megfontolásokból merült fel benne, hogy a nagy vállalkozás az európai hatalmaknak Rómára nehezedő irányulását másfelé terelje. A pápa nem volt valójában ellensége Anjou Károlynak, de szerette volna, ha megmarad a maga helyén, Rómától délre. Ezért adott kitérő választ neki arra a tervére, hogy az 1272-ben meghalt „árnyékcsászár” Cornwallis Richárd helyére III. Fülöp francia királyt válasszák. Valójában a pápa egyenesen a német rendekhez fordult, felszólítva őket, hogy válasszanak maguknak uralkodót. Ezek örömmel engedelmeskedtek, és így született meg 1273-ban Habsburg Rudolf, egy addig jóformán ismeretlen, nem is gazdag gróf császársága. Ugyanakkor X. Gergely a spanyol törekvéseket is leintette, és Kasztíliai Alfonz császárjelöltsége előtt is elvágta az

utat. Habsburg Rudolfot sem akarta túl hatalmassá növelni, ezért azt kívánta, hogy a német császár és a nápolyi-szicíliai király területe, Itália északi és déli része az egyházi állam szomszédságában végre elkülönüljön, és a két uralkodó éljen békében egymással. Ezt a célt szolgálta, hogy X. Gergely mindenképpen dinasztikus, házassági kapcsolatot akart teremteni az Anjou-ház és a Habsburgok között. Az ő terve volt, hogy Rudolf leánya, Klemencia, menjen nőül Anjou Károlynak akkoriban (1275) még csak 4 éves unokájához, az Árpád-házi hercegnőtől született Martell Károlyhoz.

Először nézett szembe ekkor Európában két jelentős, a világpolitikát majd döntően irányító dinasztia: az Anjou és a Habsburg. Nem Károly és nem Rudolf, de még csak nem is unokáik voltak azok, akik mérkőzést vívtak egymással. Mindkét uralkodóház Magyarországon próbálta ki majd erejét, de egymás után és merőben más körülmények között. A Habsburgok igazi szereplése csak a XV. században kezdődött, mikor Anjou Károlynak már egyetlen fiági ivadéka sem volt életben. Annyi tény azonban, hogy a pápák politikája következtében ekkor rövidesen szövetség és házassági kötelék jött létre Károly unokája és Rudolf leánya között.

A közeledés azonban nem történt meg olyan gyorsan, mint azt X. Gergely szeretne volna. A két uralkodó merőben más-más érdekkör képviselője volt. Anjou Károly se-regei ekkor már régóta a Balkán félszigeten álltak és Magyarország felé is szilárd összeköttetéssel rendelkezett menye, az Árpád-házi hercegnő révén. Ezen felül a világ politikájának alakítását a római egyház nevében képzelte: pontosabban a pápai tekintély egyúttal politikai ürügy is volt számára. Rudolf viszont a hagyományos német érdekkör oldaláról nézte a kérdést, és a császárság hagyományainak megfelelően. Ebben rejtett módon benne volt a pápaság fölötti gyámkodás, de kevésbé rejtetten a balkáni és a magyarországi érdekeltség is. Valójában mindkét fél elképzelése Nagy Károly egykori, egységes frank birodalmának eszméjében gyökerezett, mikor a Pannóniát birtokló Magyarország iránt is annyira érdeklődött. Rudolf ekkor még óvakodott erről nyíltan beszélni, hiszen német királyi trónjának megszilárdulását, és Ausztria birtokát is csak a magyar királynak, IV. Lászlónak, Anjou Károly vejének köszönhet-e, aki 1278-ban a döntő, dűrnkruti csatában megsegítette veszélyes riválisa, II. Ottokár cseh király ellen. De résen állt, és ez később derült ki: 1290-ben, az Árpád-ház vélt kihalásakor, mikor a német birodalmi gyűlésen Magyarországot „hűbéri jogon” Albert fiának akarta adományozni. De erre még visszatérünk.

Az igazi idegenkedés oka X. Gergely idejében nem a magyar kérdés volt, hanem inkább a kelet-római (görög) császársághoz, Károly balkáni ellenfeléhez fűződő viszony, közelebbről az aragóniai külpolitika, az itáliai császárpárt, a ghibellinek közreműködésével, mely Rudolfot is megkönyékezte az Anjou-királyságot bekerítő mozdulat érdekében. Ezen felül Károly, mint Provence grófja, német birodalmi hűbéres tartomány felett uralkodott, s Rudolfnak császárrá való koronázása azt is jelentette számára, hogy Provence révén vazallusa lesz – ő, az ősrégi Capet-ház tagja és Nagy Károly egyenes vérbeli leszármazottja – az ismeretlen és addig szegén), német grófi házból eredő Habsburgnak. Mikor a két uralkodó 1275-ben a pápa kívánságára Lausanne-ban találkozott, és megállapodott gyermekeik jegyességében, Habsburg Rudolf még nem mondhatta magáénak Ausztriát, a cseh királyt nem győzte még le, s hatalma csupán a német birodalmi rendek választásán nyugodott. X. Gergely is csak kilátásba helyezte még császárrá való koronázását Rómában, s Rudolf okosan belátta, hogy a jelenlegi politikai helyzetben ő nem követheti császárelődeinek, VI. Henrik-

nek és II. Frigyesnek a pápa megalázására törekvő célkitűzéseit. Sőt, éppen a császári koronázás érdekében függ a pápa véleményétől.

Így állt a helyzet, mikor X. Gergely pápa 1276. január 10-én meghalt, Arezzóban. A világpolitika további sorsa nagymértékben függött attól, ki lesz az utóda, s milyen magatartást fog követni. De utódai, V. Ince, V. Hadrián és XXI. János még ugyanebben az évben meghaltak, üresen hagyva a trónt, úgyhogy hosszabb pápai uralkodásra csak 1277-ben került sor, III. Miklós megválasztásával.

Károly közben, a Balkán-félsziget déli részén, az Adriai-tenger partján tett hódításai következtében felvette az „Albánia királya” címet, sőt, tekintélyét növelve egy örökösödési szerződés útján 1277-től a „jeruzsálemi király” titulust is címei közé sorolta. Mikor pedig 1278-ban Fülöp nevű ifjabb fia gyermektelenül meghalt, apóstársa örökét birtokába véve felvette címei közé az „Achaja hercege” rangját is. Mindezek a győzelmek részben annak az offenzívának következményei voltak, melyeket Károly a sikertelen lyoni zsinat után indított. A görög-keleti és római egyház uniójának tervével rászédett Gergely pápa ugyanis a zsinat összehívása és hiszékenysége következtében kitűnő alkalmat adott Mihály görög császárnak egy új, balkáni támadás előkészítésére. A zsinat után néhány héttel máris nagy offenzíva indult a görögök részéről Károly ellen, de ő erélyes támadással megszerezte az adriai Durazzót, visszavette Athént, s vele együtt Achajat is. Jellemző a görögök jól működő, bekerítő diplomáciájára, hogy Anjou Károly nagy győzelmei a Balkánon azonnal császárpárti, Károly-ellenes mozgalmakat váltottak ki Észak-Itáliában.

A pápaválasztó konklávét Viterbóban ült össze, XXI. János halála után. Anjou Károly mindent elkövetett, hogy befolyásolja a választást a francia-párti bíborosok segítségével. Az olaszok azonban sikeresen ellenálltak e törekvéseknek, és ezúttal Giovanni Gaetano Orsini személyében nemcsak hogy olasz pápát választottak, hanem egyenesen egy ősrégi római patrícuscsalád tagját, aki III. Miklós néven foglalta el Szent Péter trónját 1277. december 26-án. Csak három évig uralkodott ugyan, de ennyi is elegendő volt ahhoz, hogy I. Károly nápolyi király tervei megghiúsuljanak, sőt, személyes sorsa is változzék.

III. Miklós, aki maga is római szenátor fia volt, már 1278-ban gondoskodott arról, hogy Károlynak éppen ekkor lejáró, tízéves szenátorsága valóban véget is érjen. Az új pápa szívvel-lélekkel római patrióta volt, gyűlölt minden idegent Itáliában, így a franciákat is. Ezen felül személyesen is gyűlölte Károlyt, aki a maga megszokott, óvatlan gőgjében egyszer lekicsinylő megjegyzést tett az Orsinik nemzetségéről. Személyes ellenszenvét nem hozta ugyan Károly tudomására, de keresztülvitte, hogy Róma új szenátora egyik fivére, egy Orsini legyen. Ennek az évnek a tavaszán, a Habsburg Rudolffal kötendő új megállapodásra támaszkodva, arra is rábírta a nápolyi királyt, hogy lemondjon észak-itáliai, toscanai helytartóságáról, mert ez az újonnan koronázandó császár hatalmával nem fért össze. Mindazonáltal III. Miklós is fontosnak látta a hatalmi egyensúly fenntartását, és nem esett abba a hibába, hogy Károly iránti haragja elvakítsa. Mintegy kárpótlásul létrehozta a békét, s vele a már korábban tervezett házassági szerződés megvalósulását is Rudolf és Károly, illetve az előbbinek leánya és az utóbbinak unokája, Martell Károly között; A kényes probléma is tapintatos megoldást nyert: hűbérese lesz-e Provence grófja az új német császárnak? Rudolf, elnyerve a császári méltóságot, 1280 júliusában kiadott proklamációjában Provence hűbéri területét jegyajándékkul adta leányának, Klemenciának, Martell

Károly ifjú házastársának. Anjou Károly erre megalkotta újra az arles-i királyságot, melyet valaha, még a XI. században II. Konrád német császár beavatkozása megszüntetett. Rudolf ugyan nem mondott le hűbérúri jogairól, de eltűrte, hogy erről elterelődjék a figyelem. Még inkább gondoskodott erről Anjou Károly, aki címei közé most már az „Arles királya” titulust is felvehette.

Ez szép eredmény volt, de egyúttal a balkáni politika bukását jelentette. Sőt, még ennél is többet: Károly a „szakadár” görög kereszténység, s ennek császára ellen való harcával mozgósította összes ellenségeit: a németeket és spanyolokat is, akik összeköttetésben a görögök diplomáciájával és pénzével, 1282-ben Szicília szigetén váratlanul felkelést robbantottak ki.

Az itáliai nép elkeseredése, a nagy adóterhek, melyekkel Károly sújtotta őket, kíméletlen parancsuralma, mely nem csak őt magát, hanem francia kormánytiszviselőknek és katonáinak gögös viselkedését is jellemezte, mindez kitűnő eszköznek bizonyult az ellenséges diplomácia kezében.

Hiába lett volna azonban minden alattvalói elkeseredés, ha a külpolitikai viszonyok nem indítják el az események mindent eldöntő sorozatát. Az Anjou-birodalom megroppanásának igazi oka az volt, hogy harapófogóba került. Egyik oldalon a régi, rivalizáló spanyol érdekek összefonódtak a Hohenstauf-örökséggel: Manfréd veje, III. Péter aragóniai király már régen igényt tartott Szicíliára. A daliás külsejű, lovagias uralkodó, I. Jakab aragon király és – mint említettük – Árpád-házi Jolánta hercegnő fia volt, anyai ágon unokája II. Endre magyar királynak. Apja halála után, 1276-ban került a trónra, s ettől kezdve felesége jogaira támaszkodva teljes erővel igyekezett összefogni a korábbi szicíliai uralom száműzött híveivel. II. Frigyes császár volt orvosát és Manfréd kancellárját is szolgálatába fogadta, de tartotta az összeköttetést úgyszólván mindenkivel, aki nem rokonszenvezett Anjou Károllyal: IX. Lajos francia király özvegyével, X. Alfonz kasztíliai királlyal, az itáliai városok közül Genovával, Pisával és Milánóval, valamint az egész császárbarát ghibellin-párttal.

A harapófogó másik oldalát Palaiologosz Mihály bizánci császár, a görögkeleti, Rómától elszakadt egyház feje képviselte, akinek balkáni és görögországi érdekeltségeit a nápolyi király terjeszkedő külpolitikája komolyan fenyegette. Minél nagyratöbb, ridegebb és elvakultabb lett gögijében Károly, spanyol és görög ellenségeit annál közelebb hozta egymáshoz. A két fél közötti összeköttetést úgy látszik, maguk a szicíliaiak mozdították elő. Ha Giovanni Villani krónikája szubjektív szempontjai és túlszínezettsége miatt óvatosan is kezelendő, mégis nagyjából élénk vetíti a titkos előkészületek egyes mozzanatait. Eszerint a Szicília melletti Procida-sziget régi ura, Gianni di Procida, Mihály bizánci császárnál talált támogatást, és bizánci aranyakkal felizgatta a szicíliai nagy bárók érzelmeit is. Valamennyien sürgették Pétert, az aragon királyt, hogy segítse meg őket.

Villani krónikája még azt is tudni véli, hogy e bizonyos Procida, ferences álruhában III. Miklós pápához is eljutott, akinek rendkívül gazdag ajándékokat vitt és felingerelte Anjou Károly ellen, értésére adva egyben aragóniai összeköttetéseit. Annyi igaz, hogy a kortársak hagyománya alapján III. Miklós pápát Dante költeménye is a pokolban helyezi el „simóniáért”: az egyházi javaknak kincsekért való kiszolgáltatása bűnében, tehát a pénz túlságos szeretete miatt. Másrészt azonban, mint az újabb történetírás megállapítja, Procida itineráriumának ismerete kizárja mind a pápához, mind a görög császárhoz való utazásának lehetőségét.

Az események azonban Procida külön beavatkozása nélkül is az említett irányban haladtak. 1282. elején már a francia származású IV. Márton pápa ült Szent Péter trónján, aki Anjou Károllyal, Courtenay Fülöppel és Velencével együtt támadást tervezett a szakadár bizánci császár ellen. Mihály viszont Aragóniába és Kasztíliába küldött egy gazdag kereskedőt, hogy szítsa az Anjou-ellenes összeesküvést. Bizánci csapatösszevonásokról is érkezett hír, mire Anjou Károly keresztes hadjárat ürügyén ugyancsak csapatokat gyűjtött. III. Péter ugyanilyen ürügy alatt szedte össze seregeit.

Ekkor, 1282. március 30-án robbant ki Palermóban, Szicília szigetének fővárosában a váratlan lázadás. A „szicíliai vecsernye” néven ismeretes forradalom, a délutáni istentisztelet idejére összegyűlt népsokaság és a királyi, francia katonák között egy nő miatt tört ki, s fejlődött először jelentéktelennek tűnő verekedésből hatalmas és megállíthatatlan mozgalommá. „Halál a franciákra!” – röppent fel csakhamar az elkeseredett és elnyomott nép kiáltása, s megkezdődött a véres öldöklés a lakosság és a katonák között. A felkelés nem tudott elszigetelődni, futótűzként terjedt végig az egész szigeten. Messinából már egyenesen követet küldtek a görög császárhoz segítségért. Az elképzelések azonban megoszlottak. Ideiglenesen az a terv került előtérbe, hogy az egész szigetet a pápa pártfogása alá helyezik. Az 1282. év tavaszi és nyári okmányai „a római Szentegyház és a boldog köztársaság kormányát” emlegetik.

Károly az év nyarán és kora őszén messinai székhelyén tartózkodott. Még június 10-én kibocsátott egy rendeletet a visszaélések orvoslásáról, mely néhány hónappal korábban még használt volna. Most már nem változtathatott Szicília elszakadásának folyamán. Ráadásul IV. Márton pápa, francia származása ellenére sem viselkedett úgy, hogy abból Károlynak haszna lehetett volna. Május 7-én kibocsátott ugyan egy bullát, melyben felhívta a lázadókat egyházi és polgári átok alatt, hogy térjenek vissza az engedelmesség útjára, másrészt azonban nem állt ellen annak, hogy a szicíliai „köztársaság”-gal együtt szerepeljen.

1282. augusztus 30-án III. Péter aragón király kikötött Trapaniban, az afrikai partokon, nem messze Palermótól. Keresztes hadjárat ürügye alatt várakozott, áldást és pénzt kérve a pápától. Károlynak októberben tengeri csatát kellett vívnia az aragón hadakkal Reggiónál, ahol kis erőkkkel szemben is alulmaradt, flottáját szétverték. Seregében nagy volt a rendetlenség, s neki, aki még nemrég is biztos kézzel kormányzott, és szilárdan hitte, hogy uralma rendíthetetlen, most életében először csalódnia kellett.

Nem fordulhatott segítségért máshová most sem, mint Franciaországhoz. A főhatalmat átadta tehát legidősebb, s immár egyetlen élő fiának, az ifjabb Károlynak, Salerno hercegének. 1283 tavaszán Rómán keresztül megindult északra, rég látott szülőhona, Párizs felé.

Ekkor, a lovagkor alkonyán még felmerült a háború eldöntésére az ősi módszer, a párviadal gondolata. Személyes mérkőzésre hívja ki az 56 éves, öregedő, de csatákban edzett Anjou grófja és Nápoly királya Aragóniai Pétert. A színhelyben is megállapodnak, Bordeaux városát jelölve ki. Károly Párizs felől, Fülöp francia király kíséretében érkezik meg, de ellenfelét nem találja sehol. Csak mikor némi várakozás után továbbvonul, érkezik meg Péter, aki Károlyt keresi. A forrásokból nem derül ki egészen tisztán, hogy előre megrendezett üres színjátékban vettek-e részt, vagy valóban Péter volt az, aki szándékosan később érkezett. A két uralkodó utána mindenesetre kölcsönösen egymást vádolta a párviadal elmaradásáért.

Károly nem siet vissza, közel 20 éve nem látott provençe-i grófságában marad 1283 májusától az év végéig. 1284. januárban ismét Párizsba megy, és csak júniusban érkezik vissza Nápolyba.

Szomorú visszaérkezés volt ez: néhány nappal előbb egyetlen fia és trónörököse, a „Sánta” Károly, Messina közelében egy tengeri ütközetben az aragóniaiak fogságába esett. A békés alaptermészetű herceg, aki végképp nem volt katonai tehetség, vakmerőséggel pótolta, úgy látszik, azt, ami a természetéből hiányzott, s vigyázatlanságában nem vette észre, túlságosan előre vitorlázva, az ellenség bekerítő mozdulatát.

Rávilágít, miként gondolkodott az idős király trónja örököséről, mikor fogságba esésének hírével a felkiáltással fogadta: „Ki egy bolondot vesz, nem vesz semmit!”

Valójában ő is sejthette, hogy nagyon is sokat veszített. Az Aragon-ház a későbbi években messzemenően ki tudta aknázni ennek a „jó fogás”-nak minden előnyét. Még jobban is, mint a halála felé közeledő I. Károly gondolhatta. Már nem sokáig rendelkezett testi erővel. Fia távollétében legidősebb fiúunokájára, Martell Károlyra kellett gondolnia, ki ekkor, mint 13 éves, a serdülőkor küszöbén állott. Őt jelölte örökösének királysága kormányzásában, s melléje régensnek a segédcsapatokkal hozzá érkezett Artois Róbertet – másodikat e néven –, az 1248. évi keresztes háborúban el-esett bátyjának fiát, a francia király unokatestvérét állította.

Előzőleg azonban még, bármennyire hanyatlóban volt is ereje, elnyomta azt a nápolyi felkelést, mely a trónörökös fogságba esésének hírére tört ki. Alattvalói meg akarták ragadni az alkalmat, hogy a gyűlölt idegenek uralmát, legfőképpen az övét, lerázzák magukról. Ebből is látszott, hogy félelmet ugyan tudott kelteni, kényszerű túrást is, de népszerűséget vagy éppen szeretetet nem ébreszthetett. I. Károly azonban nem is törekedett soha népszerűsége, csupán hatalmának minden eszközzel való megőrzésére. A nápolyiak korán kezdtek örülni, mert Károlynak még mindig volt annyi ereje, hogy vérbe fojtsa a felkelést. Százötven embert akasztatott fel. De ez volt erejének, s egyben kegyetlenségének is utolsó felforrása.

1284. december 30-án érkezett I. Károly utoljára kedves tartózkodási helyére, Foggia melletti kastélyába. A királyság ügyei ziláltak voltak, Dél-Itália tartotta magát, de az ellenséges erők sem merültek ki, a harcok még nem értek véget. Károly viszont élete végéhez ért. 1285. január 7-én halt meg Foggiában, mint Villani írja, „bűnbánó, keresztény” halállal.

NEGYEDIK FEJEZET

II. KÁROLY NÁPOLYI KIRÁLY KORA ÉS A PÁPAI POLITIKA

Küzdelmek Szicília körül

I. Károly halálával megüresedett a nápolyi trón, és nem is látszott rá egyhamar remény, hogy be lehessen tölteni. A „két Szicília” már nem is létezett, az aragónok a szigetet birtokukba vették, bármennyire kérdésesnek tűnt még a jogi helyzet. Az Anjou-dinasztia már csak a Nápoly központú dél-itáliai országrésszel rendelkezett, de egyelőre még itt is ingatag volt a talaj az aragón támadások miatt. Sőt, tulajdonképpen csak Apulia látszott biztosítva, hiszen az ellenség még Calabriát is megszállva tartotta. A nápolyi udvarnak nem volt királya: a trónörökös Salerno hercege, Sánta Károly, több, mint négy esztendeig ült az aragón fogságban. A királyságot a régens, Róbert, Artois grófja, és a fogoly trónörökös fia, a serdülő Martell Károly kormányozta. De tényleges, aktív részt kapott a kormányzásban a fogoly trónörökös felesége, Árpád-házi Mária is, akinek személye most előtérbe került. Ugyanazzal az energiával vitte a csonkává lett királyság nehéz helyzetében az ügyeket, mint amilyen eréllyel igyekezett elsőszülött fiának, Károlynak magyarországi trónutódlását előkészíteni. A helyzet különösségét fokozta, hogy a nápolyi trón jogilag nem volt „üres”-nek nevezhető. A haldokló I. Károly ugyanis, fogságba esett fia miatt legidősebb fiúunokájára, a 14 éves Martell Károlyra hagyta a trónt. A történetírók egy része büntető rendelkezést lát ebben, a saját hibájából fogságba esett Sánta Károllyal szemben. Mások szerint csak a kényszerű helyzetből fakadó rendelkezés volt.

Az a kilencéves kisfiú, aki Beatricét kislány kora óta lankadatlan, „égi szerelemmel” szerette, közben felnőtt, de ábrándozásra hajló természete egyáltalán nem akadályozta abban, hogy kora politikáját élénk figyelemmel ne kísérje. Sőt, részt is vett abban Dante, mint Firenze polgára. Ő az, aki később megírt nagy művében a poklot, a tisztítóhelyet és mennyet megjáró nagy, költői látomásában racionalizmussal jelölte ki, az itáliai császárpárt egyik képviselőjeként még a túlvilágon is a helyeket, ahová véleménye szerint kortársai és a történelem szereplői kerültek.

A nagy költő gyilkos iróniájának szüleménye a „Jeruzsálem sántája” elnevezés, mellyel költeményében az akkor már uralkodó II. Károly nápolyi királyt illette. Egyrészt testi hibájára utal, melyről kortársai elnevezték. A „jeruzsálemi” jelzővel pedig azt akarta kipellengérezni, hogy ez az uralkodó sokkal több gondot fordított az apjától örökölt „jeruzsálemi király” cím megtartására, mely akkor már csak formáság volt, mint a hazájában való tényleges országlásra. A túlvilágon még nem tudta Dante elhelyezni, mivel az Isteni Színjáték megfelelő szakaszának írásakor Sánta Károly még élt. A nápolyi király apját a purgatóriumban (a tisztítótűzben üdvösségükre várók között), fiát pedig, az ifjan elhunyt Martell Károlyt a paradicsom boldog lakói kö-

zött szerepelteti. „Jeruzsálem sántájáról” viszont csak annyit mond, hogy több rossz-
zat tesz, mint jót (Paradicsom, XIX. ének, 128. sor).

Sánta Károly azonban – mint fogoly – a trón megüresedésének első éveiben jófor-
mán nem tehetett semmit. Apja drámájának szereplői viszont annál többet tettek, s
annál több zavaros problémát örökítettek utódaikra.

A Szicília elvesztet tétlenül néző V. Márton pápa alig pár hónappal élte túl I. Ká-
rolyt: 1285. március 29-én ő is meghalt. Utóda, akit IV. Honorius néven választottak
meg, öreg ember lévén, még az oltárnál sem tudott segítség nélkül mozogni. Szelle-
me és akaratereje azonban töretlen volt. Római származású, aki Rómába is tért vissza
lakni, sokban emlékeztetett a patrióta III. Miklós pápára. Nem szerette az idegeneket,
így a franciákat sem, de az aragónok önkényes térfoglalása, és a pápai hűbéres Szicí-
lia elfoglalása még kevésbé tetszett neki. Keresztes hadat hirdetett tehát Szicília meg-
mentésére, és ez mozgósította a francia seregeket Aragónia ellen.

Ebben az időben, miközben a mohamedánok már a végső csapást készülnek mérni
a palesztinai Szentföld utolsó, keresztény maradványaira, a meghirdetett „keresztes
hadak” nem egyebek, mint keresztény országok egymás közötti, minden magasztos
eszmét nélkülöző, hatalomvágyból folyó harcai; Még Szicília visszafoglalásának gon-
dolata is pusztá ürüggyé lesz a francia-aragón küzdelemben, melyet Szent Lajos ki-
rálynak, apjától oly messze eső fia és utóda: III. Fülöp indít meg. Fülöp ugyanis fele-
sége, Izabella aragón királylány révén külön is érdekeltnek érezte magát a kérdésben.
A tehetségben gyenge, Dante által „pisze orrúnak” nevezett uralkodó hadjárata nem
volt szerencsés. Míg a szárazföldi francia sereget járvány tizedelte Provence-ban, ad-
dig a tehetséges aragón admirális, Ruggiero Lauria, Anjou I. Károly legyőzője, most
második nagy tengeri diadalát aratta a francia flotta maradványainak megsemmisíté-
sével. Ráadásul a francia király 1285. október 5-én Perpignanban meghalt a járvány-
ban, miután menekülnie kellett az aragón sereg elől. De ellenfele, III. Péter aragón ki-
rály sem élvezhette diadalát, mert ő meg a csatában szerzett sebébe pusztult el
ugyanazon év november 11-én. Halála előtt úgy rendelkezett, hogy idősebb fia le-
gyen az aragón király, ki III. Alfonz néven foglalta el a trónt, Szicíliát pedig ifjabb fiá-
ra, Jakabra hagyta.

IV. Honorius pápa azonban nem maradt tétlen. Továbbra is a szicíliai lázadók el-
len volt, és egyházi átokkal sújtotta a Szicíliában anyjával, az özvegyé lett Konstan-
zával – aki a valaha legyőzött Manfréd leánya volt – megjelenő, nőági Hohenstauf-u-
nokát, Jakabot. A pápa 1286-ban újabb keresztes hadjáratot hirdetett Szicília ellen, le-
intve a közvetítőnek ajánlkozó angol királyt, mivel a szigetország feletti rendelkezést
önmagának tartotta fenn.

Az Aragón-ház közeledésére azonban beleegyezett Jakabnak szicíliai királlyá való
koronázásába, és III. Alfonz követeit sem utasította el. De 1287. április 3-án Honorius
pápa meghalt, és most ismét az új Szent Péter-utód politikájától függött jó részben a
szicíliai kérdés.

Az elhunyt Honorius palotájában, Rómában, az Aventinus dombján ült össze a
konklávé: tizenöt bíboros. Ezekből hatot még a francia IV. Márton nevezett ki, s e hat-
ból három volt francia. A többiek a római patrícus nemzetségek tagjaiból kerültek ki:
2 Orsini, 1 Colonna, 1 Malabranca, 1 Conti, s ezek egymással is viszálykodtak. Nem
volt meg a választáshoz szükséges kétharmad többség. A hosszan elhúzódó választá-
snak a városban kitört maláriajárvány vetett egy időre véget. Hat bíboros lett a jár-

vány áldozata, köztük két francia. De még többen is megbetegedtek, s végül is az egészségesen maradt négy bíboros elmenekült Rómából. Az új pápát csak 1288. február 15-én választották meg.

Pártatlan ember került Szent Péter székére Hieronymus Ascoli, a minorita generális személyében, aki a IV. Miklós nevet vette fel. Sem a római, sem a francia párthoz nem tartozott, de semleges helyzete nem javított a viszonyokon, mint remélték. Pártatlanságának az lett a következménye, hogy barátai befolyása alá került, mint nem eléggé erős akaratú ember. Csakhamar a Colonna–Orsini rokonság befolyása jutott túlsúlyra az üzleti ügyek irányításában. A helyzet bizonytalanságát mutatta, hogy ugyanakkor háborúk, villongások törtek ki magában az egyházi államban, az egyes városok között. Perugia és Todi, az egyházi büntetéssel nem törődve harcolt Foligno ellen, s mindezt tetézve, magában Rómában is felkelés tört ki. IV. Miklósnak Rietibe kellett menekülnie.

Ilyen körülmények között a szicíliai ügy sem jutott előbbre. A végleges béke nem akart létrejönni. Jakab már előzőleg egyházi átkot vont a fejére alattvalóival együtt, s IV. Miklós ezt megújította. A fogoly Sánta Károlynak igyekezett ugyanis támogatást nyújtani. Másfelől viszont az előző háborúban vesztes Franciaország ismét háborúval fenyegette Aragóniát. Ekkor már III. Fülöp fia, mint Dante nevezte: „Franciaország átka” ült a trónon, IV., a Szépnek nevezett Fülöp, az abszolút királyi hatalom képviselője. Nem az az ember volt, akit erkölcsi gátlások zavartak volna. Mint később kiderült, Szent Lajos unokája a pápaság iránt sem érzett „fiúi tiszteletet”, hanem teljesen francia állami befolyás alá rendelte az egyház legfőbb irányítóit azzal, hogy Rómából saját érdekerületére, Avignonban készítette őket letelepedni, csaknem száz esztendőre.

Ekkor azonban erről még nem esett szó. A szicíliai kérdéssel kapcsolatban az események fő mozgatója IV. Fülöp öccse, Károly, Valois grófja volt, aki Aragóniát szeretne volna mindenáron megszerezni magának, és makacsságával a béke létrejöttét legalább annyira akadályozta, mint Jakab király Szcíliában. Végül, 1287. júliusában, Oloronban a szemben álló felek olyan szerződést kötöttek, melyben a francia király tekintettel volt unokabátyja, Sánta Károly fogságból való szabadulására is. Igaz, hogy a feltételek nem voltak túl előnyösek, de az eredmény nem is Szép Fülöpön múlt. A megállapodás szerint Franciaország lemond Aragóniáról, Sánta Károly visszanyeri szabadságát, de maga helyett három fiát hagyja kezesül negyven provençe-i nemes-sel együtt, és ötvenezer márka ezüstöt fizet szabadulásáért. A szerződő felek, aragóniai részről még azt is megkívánták, hogy a pápa oldja fel az egyházi büntetést, mely-lyel Jakab Szcíliái királyt sújtotta. IV. Miklós megtagadta ezt a követelést. Sánta Károlyhoz azonban segítőkészebbnek bizonyult anyai ágról való rokona, a régebbi An-jou grófok házából, III. Edward angol király, aki kifizette az aragón követelések pénzbeli részét. Így hosszas huzavona után, 1288 októberében Sánta Károly végre szabad lett. Helyette három fiának kellett helyét elfoglalnia az aragón fogságban. Egyúttal kötelezettséget is vállalt: a végleges rendezést ő maga fogja előmozdítani tárgyalások útján a francia királlyal, hogy Aragónia mentesüljön minden külföldi igénytől.

A szerencsétlen nápolyi trónörökös tehát zsarolni kezdték. Ellenségei hamar kiismerték, hogy nem csupán békés természetű, hanem erélyesség és tehetség dolgában, mintha nem is az apja fia volna. Rokonságára, összeköttetéseire viszont építeni lehe-

tett, ezért sakkfiguraként kezdtek játszani vele. Elsősorban az aragóniaiak, élükön a szigorú és kemény természetű III. Alfonz királlyal, aki a nápolyi trónörökös helyett most annak legidősebb három fiát: Károlyt, Lajost és Róbertet vetette örízet alá.

Az aggódó apa, kiszabadulása után Párizsba sietett, IV. Fülöp udvarába, hogy a politikai játszmában leghatalmasabb uralkodónak, s egyben unokaöccsének segítségét kérje. Elmondta, hogy az aragón király órá bízta a tárgyalást a békefeltételekről. Szép Fülöp azonban ugyancsak sakkfigurának használta nagybátyját. Eszében sem volt a békekötés, a Szicília visszaszerzését is csak saját céljai: hatalmának lehető növelése érdekében szorgalmazta. Ekkoriban éppen egy firenzei kereskedő tárgyalt nála, ennek az embernek nagyobb befolyása volt rá, mint Anjou II. Károlynak. Nagybátyját egy rangos lovagnak kijáró díszkísérettel bocsátotta útnak Itáliába, azzal a megbízással, hogy ott a ghibellin császárpárttal szemben újra felkeltse a guelfek, a francia-barát pápapárt bizakodását. Útközben, Firenzében lelkesen is fogadták, Sánta Károly azonban, mint az aragón király megbízott tárgyaló küldötte, akinek – ha fiainak jó sorsot akart – a béke ügyében kellett volna eljárnia, rendkívül kényelmetlenül érezte magát.

Végre is az eseményekre kellett bíznia magát. Firenzéből csak úgy jutott tovább 1289 májusában, hogy kísérőjét, Ainiery de Narbonne-t, embereivel hátrahagyta, védelemül Asezzo város ghibellinjei ellen. A hónap végén érkezett meg a pápa akkori tartózkodási helyére, Rietibe. Itt IV. Miklós, pünkösdi ünnepén, 1289. május 29-én királlyá koronázta apja örökébe, s II. Károly néven végre hivatalosan is elfoglalhatta a trónt.

II. Károly a pápában is háborús párti fejedelemre talált, aki el volt tökéltve arra, hogy Jakab, és szicíliai alattvalói ellen folytassa a harcot. A ghibellin-párt is elkeseredett, miután IV. Miklós Habsburg Rudolf császár itáliai utazását elhalasztotta. Képzeltető, mennyire nem tudhatott II. Károly most éppen szívvel-lélekkel császárellenes lenni: hiszen Habsburg Rudolf egyben apóstársa volt. 1287 óta II. Károly legidősebb fia, Martell Károly, a császár veje – elvévén Rudolf leányát, Klemenciát, most az aragón király egyik foglya lett. Már egyeztetendő fiacskája is született e házasságból, Károly Róbert, Sánta Károly és Habsburg Rudolf közös unokája, Magyarország jövőendő királya.

Az új nápolyi király helyzetét azonban némileg enyhítette, hogy – nyilván Rudolf császár közbelépésére is – legidősebb fia már 1289. július 9-én elhagyhatta az aragón fogságot, s mint Salerno új hercege, és trónörökös, II. Károly mellett elfoglalhatta helyét. Az aragón király azonban nehezen alkudott: az ifjú Károlyt csak úgy engedte el, hogy helyette a nápolyi királynak negyedszülött fia menjen túszként a fogságba. A negyedik fiú, Fülöp, azonban gyenge egészségű volt, s így – szerencsére Sánta Károlynak sok fia volt – az ötödik fiú, Rajmund-Berengár került Lajos és Róbert mellé fogolynak.

Az új nápolyi király 1289 júliusában vonult be országa székhelyére. Franciaországban ekkor már két hónapja meghirdették az újabb keresztes hadjáratot, és az itáliai félsziget elfoglalt déli részén, Calabriában Jakab szicíliai király győzelmes hadvezére, Ruggiero di Laura újra támadott és Nápoly felé igyekezett.

Szerencsére szabadon volt már a legidősebb fiú: Martell Károly trónörökös. Ez az ifjú Károly trónörökös fogta szorítóba egykori régensével, a fővezér Artois Róbert gróffal Jakabot, a szicíliai királyt, aki a tengerről Gaetánál partra szállva akart a szá-

razföldön előnyomuló seregének segíteni. A francia és itáliai segédcsapatok és a trónörökös ügyessége is – jó szolgálatot tettek. Most kedvező békét lehetett volna kötni a szicíliaiakkal, de amit a fiú jól kezdett, azt az apa, a király, elrontotta. Hagyta Jakabot kicsúszni a csapdából, s ezzel a ; győzelemnek csak annyi haszna maradt, hogy nem folytatták tovább a támadást Nápoly ellen. II. Károly két évre, 1291-ig, fegyverszünetet kötött Jakabbal. De kétségtelen, hogy fogoly fiainak helyzete bénítóan hatott rá, és az angol király követei is békére és óvatosságra intették. Ezért, hogy a becsületnek is eleget tegyen, az aragón határra sietett, hogy fiai helyett visszatérjen a fogságba. Miután a határon senki nem fogadta, feloldottnak jelentette ki magát az eskü alól, melyet Alfonz király még fogságában kicsikart tőle: hogy önként visszatér fogolynak, ha nem ér el kedvező eredményt az Aragón-ház számára tárgyalásaival.

Az egyik zsarolási csapdából így is csak félig sikerült kimenekülnie. Fiai továbbra is túsok maradtak, az aragón határon azonban már csak azért sem fogadhatta senki, mert ezt a francia csapatok megszállták.

S ekkor lépett színre a bajok háttérben álló egyik okozója, Szent Lajos ifjabbik unokája, IV. Fülöp öccse: Valois Károly. Részben ő volt az oka eddig, hogy Nápoly királya nem tudott békét szerezni Alfonznak Franciaországgal, mivel nem volt hajlandó lemondani az aragón trónra való igényéről. Most lemondott Aragóniáról. De nem ingyen. Következett Sánta Károly harmadik megzsarolása: Valois Károly, a „rokon”, azt kérte cserébe, hogy nőül vehesse az egyik nápolyi királyleányt, s vele hozományul kapja a nápolyi dinasztia névadó, apai birtokát: Anjou grófságot, s vele együtt természetesen a hozzá „tartozó” Maine grófságot is.

II. Károly nem ellenkezett. Mint ahogy a gaetai békében, vesztes fél módjára ígérte meg Jakabnak, hogy a „Szicília királya” címet többet nem viseli, ugyanúgy ellenkezés nélkül adta át Anjou és Maine tartományokat is Valois Károlynak. Leánya, Margit, 1290. augusztus 18-án ment nőül Valois grófjához. Ez a házaspár lett a Capeting idősebb ág kihalásával, 1328-tól 1589-ig, az összes francia királyok őse. Franciaország egyébként még 1291-ig, hivatalosan hadban állt Aragóniával, de ekkor Tarasconban békét kötött. Sánta Károly már „el volt intézve”: Szicíliáról sem a spanyolok, sem a franciák nem ejtettek szót.

II. Károly és a remetepápa: V. Celesztin

Úgy tűnt, mintha I. Károly büszkeségéért, dőlyfösségéért, és az egyházban csak hatalmi politika eszközét látó nagyra töréséért, most a fiúnak, az ellenségtől baráthoz hasztalan futó, többszörösen megzsarolt II. Károlynak kellene fizetnie, akit apja oly kevésre becsült. A kortársak sem becsülték sokra, maguk a pápák sem. Bár Sánta Károly vallásossága sokkal buzgóbb és érzelmekkel teljesebb volt, mint apjáé, a lelki szilárdság ebben sem jellemezte. Mint ahogy politikai vonalvezetése sem volt határozott, a misztikum, a víziók és a jóslatok felé hajló vallási érzelmei is kanyargó utakon haladtak.

Úgy látszik, a gyermekkori provence-i hatások meghatározóak voltak lelkületére. A ferences eszmény, a szegénység ideája megbűvölte, s ennek udvarában is nagy szerepet juttatott. Szent Ferenc meghasonlásokkal küzdő fiai közül éppen Provence-ban tömörültek leginkább, Hugo de Digne és Giovanni di Parma tanítványai, akik az evangéliumi tanítás szó szerint vett utalásait alkalmazták a rend másik ága ellen: aki-

ket a pápai kegy és a gazdagok adományai engedékenyebbekké tettek. De ez utóbbiak ugyanakkor attól is tartottak, hogy a szegénységeszme túlajtása csak ürügye a leple alatt meghúzódó, a hivatalos egyháztól elhajló tanoknak.

Mindenesetre nyomon lehet követni, hogy Károlynak már trónörökös korában voltak kapcsolatai a ferences rend joachita szárnyával. Ő, aki már 1278-ban Provence-ba költöztette Lajos és Róbert fiát egy időre, és a nyarakat különben is itt, főként Sisteronban szokták tölteni, Johannes Petrus Olivi ferences szerzetest tette meg fiai nevelőjéül. Olivi is a párizsi egyetemen tanult, de nem Bonaventura szelleme hatott rá, hanem Joachimé. Ő is a „harmadik világkorszakról” gondolkodott írásaiban és a ferences rend dicsőségéről „a szellemi egyházban”. Szent Ferencet jelentőségében Jézus apostolai fölé helyezte, olyan összefüggésekben, melyeknek maga Assisi szentje örült volna a legkevésbé. A források, mikor megemlékeznek Oliviről, alakját ugyanúgy állítják elénk, mint amilyennek más feljegyzésekben II. Károly is mutatkozik: nem vaslogikájú ember és nem is önfeláldozó hős. Finomság, de energia kevés.

Ami a finomságra való hajlamot illeti, azt II. Károlyban oly módon látjuk megnyilvánulni, hogy mindjárt uralkodása kezdetén mérsékelte országában a funkcionáriusok túlzásait, az alattvalók terheit könnyíteni igyekezett és a kínvallatást korlátozta a jogszolgáltatásban.

Szellemi tekintetben teljesen a joachita ferences „spiritualizmus” hatása alá került. Az a többféle alapítvány, melyet Nápolyban a ferenceseknek tett, Aversában pedig a domonkosoknak, elsősorban a fogoly fiai sorsán aggódó apa érzelmeit tükrözi, aki az ég kegyelmét akarja családjá számára kiérdemelni. Későbbi tájékozódásaiba azonban már a politika és diplomácia is beleszólt.

IV. Miklós pápa hiába volt korábban ferences generális, jóindulata nem hajlott a nápolyi király felé, aki le volt kötve Aragón Alfonznak, s nem támogathatta bátran a pápa elszánt aragón-ellenes politikáját. II. Károly azzal próbálta a számára meghűvösödött pápai légkört átmelegíteni, hogy még inkább kedvezett a pápa rendjének. Királlyá koronázása is úgy volt időzítve Rietiben, hogy – párhuzamosan a szertartással – a ferences nagykáptalan ülése folyt.

A pápává lett IV. Miklós utódként a ferences generális tisztébe megint csak egy szegénységeszmetől „fertőzött” pap került, Raymund Gaufridi, aki Marseille-ben született, provence-i volt, és II. Károly fiai nevelőjének, Olivinek barátja.

Gaufridi segítségével a közben Firenzébe helyezett Olivi visszakerült Provence-ba, s 1290-től Montpellierben lett lektor. Követői erre az időre már oly feltűnést keltettek, hogy a pápa egyenesen a ferences generálist hívta fel a provence-i „spiritualisták” ellen eljárni. Olivi maga elkerülte a büntetést a generális káptalan ülésén, mivel ő maga nem volt az a fajta ember, aki szembeszegül az egyházzal. Már korábban, a hetvenes években Szűz Máriáról szóló egyik iratát is engedelmesen elégette. Külön utakon bolygó szellemét azonban nem tudta kioltani, követői pedig nem álltak meg az ő elgondolásainál, hanem még azokat is torzították, ferdítették. IV. Miklós ezeket már úgy emlegeti, mint akik „botránkoztató életet folytatnak, és tévedéseket tanítanak”.

Feltételezzük-e, hogy II. Károly egészen ötlettelen sakkfigura volt, mikor szabadulása után Szép Fülöp párizsi udvarát felkereste? A később történetek arra mutatnak, hogy – ha a ferencesek felé való közeledésével csak IV. Miklós pápát akarta volna önmaga felé hajlítani, akkor fel kellett volna hagynia a spiritualisták támogatásával, akik ellen a pápa fellépett. Ezzel szemben II. Károly, régi ferences-joachita összeköt-

tetéseivel a háta mögött, mintha titokban maga is a pápa ellen fordult volna. Nincs rá bizonyíték, de elképzelhető, és a történetírás gyanítja is, hogy tehetsége szerint támogatta Gaufridit a generálsi tiszt elnyerésében. Olivi viszont Gaufridival közös barát volt. Tehát ilyen összeköttetéstől igazán nem remélhette a pápa barátságát. Indokoltan látszik az a feltételezés, hogy II. Károly mindenesetre „beajánlotta” Gaufridit Szép Fülöp királynak, aki 1288-tól kezdődően maga is pártolta az új ferences generálist. A francia király bizonyosan csak azért, mert remélte, hogy a pápa ellenében így „jó francia politikát” lehet csinálni. De az sem lehetetlen, hogy a nápolyi királlyal együtt egy jövőendő, esetleges „minorita pápára” gondoltak: mindegyik, uralkodó a saját, jól felfogott érdekében.

Szép Fülöp pártfogása nemsokára az 1292. évi párizsi ferences káptalangiülés alkalmával lett szembetűnő, ahol Gaufridi generálisnak, a pápa utasítására most már másodszor kellett Olivi hívei ellen eljárnia. Gaufridi eljárására elsősorban az jellemző talán, hogy Olivi ezúttal is megmenekült az elítéltetéstől. Maga Gaufridi pedig generális maradt, pedig sok ellensége volt rendjében, akik szerették volna bukását látni. A francia király azok között volt, akik Gaufridi maradását szorgalmazták és sugalmazták.

Mindebből látnivaló, milyen bonyolultan szövődtek össze különféle szálak a spirituális mozgalomban. Tisztaságra vágyó rajongókat éppúgy látni soraik között, mint kicsapongó túlzókat, támogatóik között pedig pusztá hatalomvágytól fűtött, Róma egyházi főségét megdönteni akaró uralkodókat.

Az irányvonalak még élesebben mutatkoztak meg, mikor a párizsi káptalangiülés évében, 1292. április 4-én IV. Miklós pápa meghalt.

Közben a szicíliai problémák is újból feléledtek. Az a szerződés, melynek értelmében Valois Károly Anjou Margit kezével megkapta Anjou és Maine grófságokat is, Brignoles-ban jött létre, a provençe-i grófság egyik kis városában, melyben II. Károly többet tartózkodott, mint a tulajdonképpeni székvárosban, Aix-ben. E szerződés értelmében Valois Károly lemondott Aragóniáról, melyre bátyjával, Szép Fülöppel együtt, anyai jogú igényt támasztott: mindketten Aragóniai Izabella fiai voltak. A szerződés értelmében a házasságkötés meg is történt, Anjou és Maine Valois Károlyé lett, viszont II. Károly megkapta Avignon városának francia birtokban levő fele részét. Meg kellett volna kapnia túsul adott fiainak szabadságát is, miután a pápa, és a többi érdekelt: III. Alfonz aragón király, öccse Jakab szicíliai király és Szép Fülöp francia király megbízottai aláírták a szerződést. Ebből azonban csak Valois Károlynak lett egyelőre igazi nyeresége. A nápolyi király megkapta ugyan Avignon fele részéhez, mely már addig is birtokában volt, a város másik, francia felét is. Ezzel egész Avignon az övé lett. De fiai nem szabadultak ki a fogságból.

Az történt ugyanis, hogy 1291. június 18-án váratlanul – utód nélkül – meghalt a 27 éves III. Alfonz aragón király, s így öccse lépett helyébe II. Jakab néven. Szicíliát ráhagyta Frigyesre, húszéves öccsére. Ezek után, mint aragón királynak első dolga volt, hogy felborítsa, és érvénytelennek nyilvánítsa a már megkötött szerződést, de még a tarasconi különbékét is Franciaországgal. A pápa újból egyházi átokkal sújtotta Jakabot, de hiába tiltotta meg alattvalóinak az engedelmséget. Az annyiszor használt kiközösítés, mint fegyver, már nem mindig rendítette meg az alattvalókat, ők is gyakran látták az egyházfő világi céljait. Valois Károly sem bízta magát erre, hanem visszavonta lemondását Aragóniáról és új keresztes had meghirdetését kérte IV.

Miklóstól, most már II. Jakab ellen. Ebben a felbolydult politikai helyzetben következett be a pápa halála.

A békés, sőt félnk természetű II. Károlyt azonban nem lehetett annyira felháborítani, hogy határozott lépéseket tegyen Szicília visszanyerésére. Méltán is aggódhattott, hiszen fiainak új rabtartója most a szerződésszegő Jakab lett.

Károly nem akart háborút, hanem inkább a maga csendes módján a pápai szék új betöltésére akart hatást gyakorolni. A konklávé megint összeült tizenkét bíborossal. Csak kettő volt közöttük francia, de az idevágó értesülések szerint kettő volt azoknak a bíborosoknak a száma is, akiket nem lehetett megvesztegetni. A többiek közül az idősebbek 100, az ifjabbak 50–60 uncia aranyat kaptak a nápolyi udvartól. De végül is, ez sem használt: nem tudtak megegyezni és a pápai szék két esztendeig üres maradt.

A sors úgy akarta, hogy mégis II. Károly szabjon irányt a pápaválasztásnak. Bármennyire romlott volt is a bíborosok nagy része, bármennyire hajlamosak voltak is a megvesztegethetőségre, a választásra, mely 1294. július 5-én bekövetkezett, nem a pénz árnyéka nehezedett. Meglepetésszerűen úgy tűnt, hogy inkább Joachim árnyéka hatolt már oly messzire, hogy befolyásolta magát a konklávét is.

A történetek gyorsan és különösen peregték. 1294. március végén II. Jakab aragón királytól tartott hazafelé a Pireneusokon át II. Károly, kedvezőnek látszó békét kötve régi ellen-i felével. Úgy tűnt, hogy rövidesen fiait is, Sziciliát is visszaszerezheti. Itáliába érve, Perugián keresztül utazott, ahol két éve eredménytelenül volt már együtt a konklávé. A nápolyi király itt megállt, és a bíborosokkal beszélve, megpróbált nyomást gyakorolni a főpapi választókra, hogy töltsék be végre – természetesen az ő kedve szerint – Szent Péter székét. De nem ért el sikert. A Morrone nevű hegy lábánál haladt el, amint tovább indult Nápoly felé. Útvonala érintette a helyet, ahol egy jámbor életű, világtól elvonult pap, Péter remete lakott, nagy tiszteletben példás, a pénzvágtyól és világi hiúságoktól meg nem rontott, egyszerű és szegény élete miatt. Sőt misztikus hajlamokkal rendelkező látnók hírében állt.

A nápolyi király, aki annyira vonzódott a jövőt megmutató víziók iránt, ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy meglátogassa a remetét. Hogy pontosan mi történt, amikor beszélgettek, arról hiteles tudósítás nem maradt fenn. A történetírás csak feltételezi, hogy II. Károly beszélte rá Pétert, avatkozzék bele a végeérhetetlen konklávé menetébe. Annyi tény, hogy Péter remete ekkor egy végzetterhes levelet intézett Latino Malabranca bíboroshoz, aki az ő pártfogója volt. Ebben a levélben sötét látomásként festette le az egyház jövőjét.

Malabranca, mikor megkapta a levelet, ismertette tartalmát a bíborosokkal, anélkül, hogy a levél írójának kilétét felfedte volna. A bíborosi testület azonban, mely ismerte Malabranca és a remete kapcsolatát, megnevezés nélkül is kitalálta, ki volt e levél írója. De ez önmagában még nem ért el semmi hatást. Az anyagi hasznú, egymással ellentétes érdekeket nehéz volt egyeztetni.

Ekkor megrázó dolog történt. Napóleon Orsini bíboros fiatal öccse hirtelen meghalt. Ez a váratlan haláleset átalakította az egész konklávét. Az anyagi javakhoz tapadó, látszólag semmi más figyelembe nem vevő bíborosokat megdöbbenettette a közelben lecsapó halál árnyéka, és a gyászesetben isteni intést láttak. A konklávé egyszerre megrendült jelenetek színhelye lett, és a legöregebb bíboros, Matteo Rosso Orsini,

aki szintén rokona volt az elhunynak, térdelve és könnyezve adta hozzájárulását mindnyájuk elhatározásához, hogy maga Péter remete legyen a pápa.

A középkor nagy fény- és árnyjátékai jelennek meg itt előttünk, Péter remete pápaságának történetében. Egyrészt a teljes lelki sötétségbe merült bíborosok az egyházi javak kiárúsításának minden hajlandóságával, másrészt pedig a spiritualisták vélt világossága, akik Joachim hamis, kiagyalt misztikájának fényével döbbentik meg a sötétségbe merülteket. Mert – szinte mondanunk sem kell –, hogy Péter remetébe a joachiták is reményüket vetették. Az ő fölemeltetésével most végre elérkezettnek látták Joachim nagy jóslatát, a végső idők előtt eljövendő „Jeruzsálem pápájával”. Úgy hitték, Péter remete lesz ez a nagy pápa, és e hívők között egyik első helyen maga II. Károly király állott.

Elsősorban ő beszélt rá a jámbor, egyszerű papot, hogy fogadja el a választást. A külsőségek betartásából semmi nem hiányzott. Nyilván a spiritualisták ötlete volt, akik oly buzgalommal tanulmányozták a Biblia evangéliumait, hogy a remete, aki az V. Celesztin nevet vette fel, számárháton tartotta bevonulását remetecellájából Aquilába, miután előbb a bíborosok Perugiába hívták, majd Rómába kísérték. A számárháton való bevonulás Jézus bevonulását akarta utánozni Jeruzsálembe. De a későbbiekben baljós szimbólummá vált, hogy a szamarat, melyen Celesztin ült, nem Jézus apostolainak egyike, hanem Sánta Károly, a nápolyi király vezette.

Az új pápa első intézkedése az volt, hogy a minorita spiritualistákat feloldotta a ferences rendhez fűződő kötelékeiktől, és saját remetecsaládjába olvasztotta őket. Mert a joachiták ekkor már nem csupán a ferences rend keretei között éltek és működtek.

Csakhamar kitűnt azonban, hogy a remetelelkület önmagában, még ha mégoly igazi és hamisítatlan is, nem elegendő az egyházkormányzás nem kevés „világias” ügyességet kívánó feladatához. Senki sem várta Péter remetétől, hogy sima modorú diplomatává változzék vagy rafinált üzletvezetővé, vagy (a politikai irányvonalakat fölényesen kezelő uralkodóvá. Kínos feltűnést keltett azonban, hogy az új pápa még latinul is alig tud – az egyházi állam hivatalos, és a szent szertartások, a liturgia nyelvén – a tanácskozásokon ehelyett parasztos, itáliai tájszólással beszél.

Nem mintha éppen a merő külsőség lett volna a legfőbb probléma. A remetének a világtól való elvonatkozása azonban nem párosult jó irányítókészséggel, de intuitív bölcsességgel sem. Mivel a magasabb politikához és az üzleti ügyekhez semmit sem értett, a tanácskozásokat nemhogy felülbírálni, de követni sem tudta, és csakhamar sejtelve sem volt arról, hogy a bíborosok, az egyházi állam kormányzó-testülete mit cselekszik az ő nevében.

Ehhez járult még az a baj is, hogy az egykori remete, akit csak a II. lyoni zsinat térített el annak idején, hogy kedvenc eszméjét, a szegénység tiszteletéből eredő „koldusszegénység” gyakorlatát a maga szó szoros értelmében el ne terjessze saját remeteközösségében – most ezen a téren egyszerre változni kezdett. Műveltsége nem gyarapodott ugyan, de tisztán látó ismerősei közül egyesek, mint Jacopone da Todi, a költőlelkű ferences is, fájdalommal vették észre, hogy a jobb sorsra érdemes aggasztóan miként vakítja el egyre jobban újonnan kapott méltóságának fénye.

II. Károly azonban nem az emelkedett lelkű „tisztánlátók” közé tartozott. Celesztin pápát mégis ő vezette, mintegy kisajátította. A jóslatokkal összekapcsolt, misztikus háttér megnyugtatta, hogy jó úton halad, és bizonyára elégedetten tekintett saját szerepére is az új pápa körül. Talán maga sem volt egészen tisztában azzal, hogy mit

csinál, mikor V. Celesztint egyre inkább a nápolyi királyi udvar szolgálatába vonta. A pápa eszköz lett egy olyan tétova lelkületű király kezében, akinek magának sem volt határozott célkitűzése. De azt megtette, hogy a pápa helyett bíborosokat nevezett ki, akikből három az ő nápolyi udvarának familiárisa volt, hat pedig francia, a többiek a remetecsaládból kerültek ki, és csak egy volt a kinevezettek között római. Az egyházra váró sötét jövőnek jóslata – mellyel Celesztin még remete korában megdöbbenett a bíborosokat – tulajdonképpen most, éppen az ő uralkodásával kezdett valóra válni. Hiszen az egyházi állam helyzete szemmel láthatóan még rosszabb lett, mint eddig volt, függetlenségét is elvesztette. Szolgai helyzetbe került II. Károllyal szemben, mikor azt is megtette ennek unszolására, hogy Nápolyba költözött: pápai székhelyé avatva a nápolyi király udvarát, ahol teljesen kézben tartották.

Figyelemreméltó, hogy Celesztin túlzott egyszerűsége éppen abban a körben okozott végül is botrányt, melyben a szegénységesszmét leginkább kultiválták. Híre eljutott végül magához a nápolyi, egyszerű néphez is, ahol a pápa személyének méltatlansága szóbeszéd tárgya lett. A gyakorlat maga mutatta meg, milyen eltérésekkel nyilvánulhat meg az Assisi Ferenc által oly magasba emelt eszme, a szegénység. Szent Ferenc jól tudta, hogy a szegénység, ahogyan ő értelmezte, a méltóság egy formája, Jézus életének és a túlvilágnak szemszögéből nézve. Ezért is nevezte „lelki királyságnak”. A joachita tanok külsőséges, álprófétai, mai szóval „horror” víziókon nyugvó álegyszerűsége – nélkülözött minden magasabb rendű háttérrel, mikor a koldusszegénységből öncélú primitívséget alkotott.

De a gazdagságra való vágyakozás vétkeisége úgy megfertőzte az egész társadalmat, a szerzetesek közösségét is, hogy nem csoda, ha az őszinte tisztulást akarók magasabb rendű csoportja is szektaszerű elkülönülésekben látta a kivezető utat. Szent Ferenc végrendeletének és más írásainak tartalmát követték azok – Joachim írásai helyett –, akik, mint a már említett Jacopone de Todi, a Ferenc-rendből való kiválást látták helyesnek. Ez a csoport már nem nevezte magát „minoritának”, hanem „szegény remeté”-nek.

Mindazonáltal sem Gaufridi, sem Olivi nem helyeselték a rend szétválását. Szétforgácsolódást láttak benne, és ez igaz is volt. A remeteség útjában sem igazolódott tehát V. Celesztin jótékonynak remélt hatása. A legfőbb haszon annyi volt csak, hogy fél év eltelte után maga a pápa kezdte belátni alkalmatlanságát. Igaz, a háttérben már ott állott a bíborosok közül egy céltudatos és kérlelhetetlen szellemű egyéniség, aki sem a remeték, és sem a joachiták szektájához nem tartozott. Benedetto Caetani volt ez az ember, aki a legjobban tudta Celesztin pápa elé tárni beszélgetéseiben az egyetlen lehetséges utat: a méltóságról való lemondást.

II. Károly, mikor a pápa lemondási szándékáról értesült, mindent elkövetett, hogy megakadályozza. Még a „tömegakarat” megnyilvánulásait is megszervezte, embereket terelt össze, akik az ő parancsára „tüntettek” V. Celesztin maradása mellett. De az egykori remetét ebben már nem lehetett megtéveszteni. 1294. december 13-án lemondott, és üresen hagyta a pápai trónszéket. De hátra volt még egy utolsó tévedése – s egyben mártírsága is, mely döntően járult hozzá, hogy V. Celesztint az egyház később a szentek sorába iktatta. Bizonyára ő hitte volna legkevésbé, hogy az a Benedetto Caetani lesz a legmakacsabb üldözője, akinek tanácsát megfogadta, mikor lemondott. A szegény, egyszerű remete nem mérhette fel, kicsoda is ez a Caetani bíboros, és nem mérhette fel saját helyzetét sem. Nem látta, hogy Caetani az ő helyére tör,

mint ahogy ez sikerült is neki, mikor Celesztin lemondása után VIII. Bonifác néven pápa lett.

Celestin azt hitte, hogy ismét nyugodtan élhet, mint Péter remete, és hazájának hegyeibe szökött. Csakhogy nem mindenki hitte el, hogy önszántából mondott le, és V. Celesztinnek még maradt annyi híve, hogy – akarata nélkül – kényelmetlenséget okozzon VIII. Bonifácnak. Ezek között volt maga Olivi is, aki egy 1295. szeptember 14-én kelt levelében kifejezte, hogy Celesztin lemondását nem lehet érvényesnek tekinteni. Bonifác pápa ezért vetette rögtön lemondása után őrizetbe a volt pápát, és ezért kellett neki szökve menekülnie hazája hegyeibe. De még itt is a sarkában voltak, és az új pápa rendeletére ismét elfogták. A remetének azonban újból sikerült megszöknie, kijutott a tengerpartra és görög földre hajózott. Végzete azonban nem engedte el: az idegen földről is kiszolgáltatták VIII. Bonifácnak, aki Alatri mellé, Fumone várába záratta. Tisztes, de szigorú őrizet alá került, mint államfogoly, amit nem bírt sokáig. Egy év múlva, 1296. május 19-én, fogságában meghalt.

IV. Fülöp francia és IV. László magyar király

A pápaság, az Anjou-ház fő pártfogója és hűbérura nemcsak a jóslatok miatt nézett sötét jövő elé. De ugyanekkor a nápolyi dinasztiának is támadtak új problémái. Abban az évben – 1290-ben – mikor II. Károly, apai örökségét Franciaországban, Anjou és Maine tartománnyal végleg elvesztette, meggyilkolták sógorát, feleségének öccsét, IV. László magyar királyt. II. Károly kétszeres sógori kötelékkel fűződött a magyar királyhoz, hiszen annak felesége, most özvegye, az ő Izabella nevű húga volt. I. Károly leánya még félig gyermekként, ugyanabban az időben került Magyarországra (1270), mikor Nápolyba érkezett Mária magyar hercegnő, aki IV. Lászlóval együtt az akkor már élete utolsó napjait töltő IV. Béla magyar király unokája, és a trónra lépő V. Istvánnak gyermeke volt.

V. István már 1272-ben meghalt, fiának, IV. Lászlónak pedig nem születtek az Anjou-házasságból gyermekei. Ha Dante, aki Párizsban járva, úgy alkotta meg ítéletét a „Szép”-nek nevezett IV. Fülöpről, Franciaország királyáról, hogy „ronda életű” – IV. László magyar királyról sem alkothatott volna jobb véleményt, ha ismeri. Abban is hasonlítottak kissé egymásra, hogy mindkettő tűrhetetlennek találta a pápaság „gyámkodását”. László elfogatta az országba küldött pápai legátust és a magyar királyság területére nemrég befogadott, félpogány, vad kunok kezére adta, akikben jobban bízott, mint magyar alattvalóiban, s ezek kis híján megölték a pápa követét. (Alig több, mint egy évtizeddel később majd Fülöp francia király fegyveresei viszont magát a pápát támadják meg, s környezetét lekasabolva, az egyházfő halálát ők okozzák.) László fogcsikorgatva ígérte egy levelében, hogy az egész római egyházat „tatar kardokkal fogja kiirtani”. Fülöp, akit nem tartott úgy vissza saját környezete, mint a magyar rendek Lászlót – akik a római legátus életének megmentésére királyukat elfogták –, Fülöp király „tatar kardok” nélkül is végbe vitt annyit, hogy Róma csaknem egy évszázadra megszűnt pápai székhely lenni, s a pápák hosszú ideig a francia királyság gyámkodása alatt éltek Avignonban.

Még abban is meg volt a hasonlóság a két uralkodó között, hogy IV. László az Árpád-házból, „a szent királyok nemzetségéből” származott, IV. Fülöp pedig Szent La-

jos király unokája volt. Tehát mindketten alaposan szembefordultak családjuk hagyományaival.

Most, mikor IV. László gyermektelenül meghalt, s IV. Béla leszármazottait csupán a leányágak képviselték, II. Károly elérkezettnek látta az időt, hogy felesége, Mária révén érvényesítse vélt jogait, melyek az Anjou-házat a magyar trónnal kapcsolatban megillették. Hiszen egész Európa azt hitte, hogy a magyarok ősi királyi háza kihalt. Ezért Mária királyné, mikor férjét elkísérte második párizsi útjára, útközben, Provence fővárosában, Aix-ben, 1292. január 6-án egy proklamációt bocsátott ki. Ebben az iratban megállapította, hogy családja fiági megszakadásával önmagát tekinti Magyarország királynőjének, s e jogon a magyar trónt legidősebb fiának, Martell Károlynak adja át, küldött követei útján felszólítva a magyar rendeket a hűségesküre. Ekkor derültek ki a nagy különbségek, melyek a nyugati, feudális berendezkedésű államokat a magyar államfejlődéstől elválasztották.

Ha IV. Fülöp és IV. László abszolút hatalomra való törekvése és pápaellenessége hasonlított is egymáshoz, országuk fejlődését tekintve egészen más háttér állt mögöttük. Az alattvalóikkal szinte önállóan rendelkező tartománygrófok hűbéres területeivel csak lazán összefüggő Franciaország nem régen, Szent Lajos idejében kezdett államkereteiben megszilárdulni. (A német birodalom különálló fejedelemségei még meg sem indultak az egység útján, Itália szétagoltságát nem is említve.) Ezzel szemben Magyarország szilárd államkeretei már nagyon korán, a X-XI. század fordulóján, Szent István király hatalma alatt kialakultak. A keresztény civilizációba csak viszonylag későn bekapcsolódó Magyarország tehát, szuverén államkereteinek szilárdságában nem csak észak-kelet-európai szomszédainak belső szétagoltságától (kijevi fejedelemségek), vagy német birodalmi vazallus szerepétől (Csehország, Lengyelország) különbözött, hanem magának a német, francia vagy itáliai fejlődésnek tipikusan hűbéri rendszerű, a központi uralkodó hatalmát erősen kétségbevonó természetétől is. Nyugaton az egyes, hűbéres tartományurak „magántulajdonként” kezelték, az ősi jogszokásból eredően saját területüket, és arról szó sem lehetett, hogy a központi uralkodó, az összes tartományok hűbérura közvetlen kormányzás útján beleavatkozzék az egyes területek elkülönülő kereteibe. Magyarországon viszont a német krónika, Freisingi Ottó már a XII. században elámul a király nagy hatalmán, aki tisztviselőivel akár a leghatalmasabb főurat is elfogathatta, ha valamiben ellene szegült. Magyarországon szó sem volt Szent István óta különálló tartományokról az ország belsőjében. Csak a később meghódított „melléktartományoknak” nevezett területek, mint Horvátország, Dalmácia, valamint a csatolt Szerbia északi részei maradtak meg sajátos kereteikben. De e tartományok élén is a bán, a magyar királynak közvetlenül engedelmességet főtisztviselő állott. Igaz, hogy éppen IV. László alatt, a nyugat-európai fejlődés irányával ellentétesen, a hosszú gyermekuralom alatt, megindult a tartományurak önállóságra törekvése, de a rendi gondolkodásmód ekkor már kialakulóban volt.

Ezért Magyarországon eleve elutasításra volt ítélve az a furcsa proklamáció, melyben Mária királyné, mintegy a magyar rendek helyett, saját elgondolásból, önmagát tekintette trónutódnak, sőt e jogot mindjárt „el is adományozta” saját fiának. Ez az elmélet, mely az egész Magyarországot úgy kezelte, mint valami saját akarattal nem rendelkező, hűbéres tartományt, már eleve sértő volt, noha Európa nyugati részén megfelelt a szokásos, feudális joggyakorlatnak. De a magyar rendek előtt már képte-

lenségnek tűnt az is, hogy egy nő – legyen bár Árpád-házi leány – arra a gondolatra jusson, méghozzá a rendek megkérdése nélkül, hogy uralkodói jogokat követeljen magának. Erre még sohasem volt példa Magyarországon.

Most sem lett belőle példa egyelőre. Különbösen is, Magyarországon tudták, hogy az Árpád-ház még nem halt ki. Csak IV. Béla ága tekintette kihaltnak. Az alattvalók viszont elismerték, hogy a dinasztiának addig méltatlanul mellőzött mellékága, mely IV. Béla féltestvér öccsétől, az apa – II. Endre király – halála után született István hercegtől származott, még él, István fia Endre személyében. Velencei száműzetéséből hazahívták e herceget, és külföldi hatalmakat természetesen meg sem kérdezve országuk belügyében – őt koronázták meg III. Endre néven királlyá, még 1290-ben.

Intermezzo: „Földnélküli” Endre magyar herceg és az Anjou-ház

Amiensben, a Notre-Dame-székesegyház káptalani levéltárában fennmaradt ezekből az időkbeli néhány figyelmet érdemlő okmány, mely éppúgy érinteni látszik az Anjou-család történetét, mint az Árpád-házét.

Az egyik okmányban említett „Magyarországi Félix nevű igen nemes lovag” különös módon kerül kapcsolatba az Anjou-házzal, közelebbről a Valois Károly feleségévé lett Margit hercegnővel. Ő ugyanis 1292. augusztus 28-án misealapítványt létesít az említett Félix lovag lelkiüdvéért, akit unokatestvérének mond („notre cousin”), és akinek apját, Endrét az ő „kedves nagybátyjának” („notre chier oncle”) nevezi. Még különösebb a misealapítványhoz fűzött magyarázat, mely szerint az élete virágjában elhunyt Félix az erőszakos halál gyanújával halt meg, s az alapítványhoz „Szicíliai Margit” szülei: Károly szicíliai király és „madame Marie de Honguerie” – tehát Magyarország Mária is csatlakoznak.

Félix 1285 vagy 1286-ban lelte halálát. Magyarországon ekkor még élt IV. László, de semmi reménye nem volt már arra, hogy törvényes utóda szülessék. Már a múlt században megszületett a feltevés, hogy az Anjou-ház leánysarja itt arra céloz, hogy magyar unokatestvérét, ki ezek szerint trónkövetelő lehetett volna, valami politikai cselszövény folytán meggyilkolták (Érdy János). A későbbi történetkutatás azonban „agyrém”-nek nevezi az ötletet, hiszen IV. László életében még nem lehetett trónöröklési harcról szó (Wertner Mór). Szerintünk azért is valószínűtlen a feltevés, mert oly nyíltan „sejtet”. De az sem lehet kizárt, hogy a kalandoréletű Valois Károlynak ifjú felesége itt jóvá szeretett volna tenni valamit, amiben ő nem volt részes. Talán mégis családjában lehet keresni, mégpedig olyan személyben, akiért felelősséget érez, egy esetleges merénylet kitervelőjét, végrehajtóját.

Igazán fontossá ezt az okmányt azonban elsősorban mégis csak az teszi, hogy az Anjou-ház éppen abban az időben, mikor a leghatározottabban igényt tart a magyar trónra – már IV. László halála után, 1292-ben – nyíltan „magyarországinak és unokatestvér-rokonának ismer el egy olyan személyt, aki 1282-ben még magát öccsével együtt a magyar királyi házból valónak vallotta. Abban a hitben éltek, hogy II. Endrétől származnak, mikor éppen a család más iratai elárulják, hogy Félix és Márk apja, Endre, részt vett Szent Lajos király 1248. évi keresztes hadjáratában, és hogy ezt a lovagot „Földnélküli”-nek, más jelzővel pedig „Velencei”-nek nevezték. A történetírók kiderítették, hogy III. Endre király még nem is élt, mikor ez a „Földnélküli” és „Ve-

lencei”-nek nevezett Endre már a Szentföldön harcolt. Megtévesztő, hogy hercegkorában III. Endre is „Velencei” jelzővel szerepelt, mert onnét származott. Még megtévesztőbb, hogy mindkét Endre apja István. Csakhogy III. Endre apja 1235-ben született: nemhogy fia, de ő maga sem harcolhatott már 1248-ban. A szentföldi hadjáratban szereplő Endre azonban egy olyan Istvántól származik, aki legkésőbb 1208–1210 táján született. II. Endrének pedig nem volt István nevű fia, sem első, sem második házasságából.

1210 körül egyedül III. Béla öccsének, a száműzött Géza hercegnek éltek fiai Konstantinápolyban. Létükről tudunk is, hiszen a II. Endrével elégedetlen urak éppen az idősebbet akarták a magyar trónra meghívni. Újabban fény derült (Vajay Szabolcs) az eddig ismeretlen nevű egyik Géza-fiúra. Eredetileg őt is Gézának hívták, de görög földön a nevét Alexioszra változtatta, és a hadseregben magas rangot viselt.

De Géza másik fiának nevét még homály fedi. Vannak feltevések, hogy e „másik fiú” lehetett István, „Földnélküli” Endre apja. A Crouy-Chanel nevet viselő későbbi utódok azonban magukat „Endre király” leszármazottainak tudják, s ezzel az érveléssel viszont nem helyezhetők el a családfán. Mindenesetre elérték, hogy az Anjou-ház komolyan vegye származásukat. 1308-ban, a misealapítványban részesült Félixnek Antal nevű fiától való unokája, Péter, Dauphiné tartományban tartja esküvőjét, s az ünnepélyes aktuson Dauphiné úrnője, Beatrix, Károly Róbert magyar király húga is jelen van, ismét elismerve írásban a Félix-től származó Péter magas eredetét. Társadalmi süllyedésre mutat azonban az a tény, hogy a család ekkor már rászorul Dauphiné Alleverd kastélyának és a hozzá fűzött évi jövedelemnek megszerzésére. Anjou Beatrix azzal a kikötéssel részesíti e Pétert ebben az adományban, hogy állandóan e helyen fog tartózkodni.

Ennyi az, amit az Anjou-ház történetével kapcsolatban egy esetleges trónkövetelőként felléphető család létéről, saját vallomásaikból tudunk. Veszedelmesek mindenesetre nem lehettek, mert – ez is feltűnő – nincs nyoma, hogy valaha is felléptek volna trónigénnyel. Annál inkább tudunk 1317-ből egy Endre nevű magyar álhercegről, akit Róbert nápolyi király börtönbe zárat, mert azt állítja, hogy ő a király anyjának, Máriának eltűnt (helyesen még IV. László életében meggyilkolt) fivére. Az Anjou-ház nyilván meg tudta ítélni, hogy kit mikor, miért kell ártalmatlanná tenni.

Martell Károly salerno herceg

II. Károly és Mária királyné reményei tehát egyelőre elhamarkodottaknak bizonyultak. Fellépésük mégis fontos volt. Váratlanul ugyanis már, sokkal illetéktlenebb trónigénylő is jelentkezett Habsburg Rudolf német császár személyében. Ugyanaz a Rudolf, aki csak IV. László király személyes katonai segítségével tudta saját trónját megszilárdítani, és az ellene támadó II. Ottokár cseh királyt legyőzni, most „hűbéri” igényekkel lépett fel. Annak idején alig győzött leveleiben hálálkodni a magyar László királynak segítségéért. Most viszont Magyarország bekebelezésére készült, legalábbis a hűbéri jog alapján. Még jól emlékezett arra, hogy évtizedekkel előbb, a tatár veszedelem idején, IV. Béla király követi megjelentek a német birodalmi gyűlésen, és II. Frigyes császárnak felajánlották hűbérül Magyarországot arra az esetre, ha a tatárok ellen megsegíti őket. Rudolf erre hivatkozott proklamációjában, mikor az országot Albert nevű örökösére és fiára „hagyományozta”.

Ezért volt hasznos az Anjou-ház közbelépése saját hűbéruruknál az ekkor uralkodó IV. Miklós pápánál. A pápa szigorúan eltiltotta Rudolfot jogtalan igényétől, és emlékezetébe idézte a II. Frigyesnek szóló felajánlás feltételét: Magyarország katonai megsegítését a tatárok ellen. Mivel ez nem következett be, még az akkor uralkodó pápa felmentette IV. Bélát, kényszerű helyzetében tett felajánlása alól.

E pápai intelemben azonban egy másik tévedés merült fel. IV. Miklós – mint döntő érvre – különös módon arra hivatkozott, hogy Magyarország „pápai hűbér”, mivel első királya annak idején koronáját Szent Péter utódától kapta.

Ehhez hasonló elképzelései csak VII. Gergely pápának voltak, még a XI. században. Sem előtte, sem utána nem kísérelte meg a római szentszék, hogy a maga világi hatalmát rá erőltesse Magyarországra. A pápaságnak ez a világi törekvése azonban most, nemcsak a magyar királysággal, de általában a katolikus országokkal szemben is feléledőben volt. Az éppen ekkor kifejlődő európai abszolutizmus ellenében, azonban minden a lehető legkedvezőtlenebb időpontban történt. Az utolsó Árpád-házi király, III. Endre, minden ellentmondás – vagy annak kísérlete ellenére – megtartotta uralmát, 1301-ben bekövetkezett haláláig.

Az Anjou-család azonban, ha már gyakorlati eredményeket nem érhetett el, legalább külsőségekben igyekezett kimutatni, hogy Mária királyné révén rendelkezik a magyar királyi címmel. IV. Miklós pápa ugyan még 1292-ban meghalt, s utódának, V. Celesztinnek nem volt ideje a magyar kérdéssel foglalkozni, de VIII. Bonifác nem csak Martell Károlyt ismerte el Magyarország királyának, hanem 1294-ben Mária királynénak is megadta hivatalosan a „Magyarország királynéja” – Regina Hungariae – cím használatát, oly módon, mintha az ország megkérdézése nélkül a trónnal és a ranggal egyedül ő maga rendelkezne.

II. Károlynak, az apa természetétől előnyösen különböző, Itáliában népszerű, és kedves modorú legidősebb fia, a nápolyi királyság helytartója és Magyarország „királya” mindenesetre magyar díszruhákat kapott, és prémes mentéjében, daliás külsejével nagy hatású bevonulást tartott Firenzébe. Ebben a díszmenetben tűnt fel különben először a következő évszázad folyamán Magyarországon általános használatba jutott magyar Anjou-címer, melyet többek között a budai várpalota épületmaradványai is őriznek. Ez lényegében nem más, mint a Capet-család kék alapon, arany liliomokat feltüntető címerpajzsa félbevágva a vörös-ezüst pólyákkal váltakozó Árpád-házi címerrel. Martell Károly itt, Firenzében találkozott franciaországi és provence-i útjáról visszatérőben levő apjával, és ekkor ismerkedett meg személyesen Dantéval is. 1294-ben történt ez, és az ifjú, huszonhárom éves herceg ekkor már özvegy volt: felesége, Habsburg Klemencia az előző év februárjában hunyt el, életet adva egy hasonló nevű leánynak. Az elsőszülött: Károly Róbert, vagy ahogy olaszosan nevezték: Caroberto, ekkor már hatesztendő volt, s rövidesen reá várt mindaz, amiben apját csak reméltették.

Annak az ifjú Martell Károlynak, aki apjánál még a beteljesületlen remények ellenére is, több ügyességet, rátermettséget mutatott a nápolyi királyság területének megvédésében, már nem sok ideje volt hátra. A következő évben, 1295. augusztus 19-én, a források szerint pestisben váratlanul meghalt.

Milyen viszonyban volt e fiával II. Károly? Nem tudjuk, a forrásokból nem derül ki. Mindenesetre hálásnak kellett lennie neki, és ez, nem egészen erős jellemeknél gyakran okozhat féltékenységet. Ezenfelül mintha túlságosan nagy hatalom várt vol-

na erre az elsőszülöttre, aki a nápolyi trónörökös szokásos, Salerno hercege és a Szent Angyalhegy ura (Honor Montis Sancti Angeli) címe mellett, még az „Isten kegyelméből Magyarország, Horvátország, Lodomeria, Ráma királya” – tehát a magyar király megszokott címeit is – viselte. A nápolyi királyságnak és egyben Magyarország trónjának is várományosa volt.

A kortársaknak feltűnt a szépreményű ifjú hirtelen halála. Vannak krónikások, akik egészen nyíltan azt írják, hogy Róbert nevű öccse mérgeztette meg, aki az ő halála után apjától már 1296-ban megkapta az elsőszülöttségi jogokat, és később valóban Nápoly királya lett. A történetírók egy része ezt az állítást azzal cáfolja, hogy Róbert, Károly halála idején még az aragón fogságban volt. A krónikások híradása azonban nem is tagadja ezt a körülményt. Az „értesülés” úgy szól, hogy Róbert egy Aragóniából küldött ferences szerzetessel végeztette el a dolgot, aki „mérgezett ostyával” áldoztatta meg a trón örökösét. Dante is tudhatott valamit a dologról, ha nem írja is le részletesen, mert a Paradicsom énekében Klemenciával, Martell Károly feleségével utaltat a „cselekre”, melyeket Róbert szőtt. Tekintve azonban, hogy Dante, a kor tévedéseinek hatása alól nem mindig vonhatta ki magát, s többek közt Anjou I. Károlyt is vádolta Aquinói Szent Tamás megöletésével, nem hihetünk el mindent, amit akár ő, akár az egykorú krónikások egyike-másika feljegyzett.

Az Isteni Színjáték költője, a Paradicsom köreiben mindenesetre szép, és részben talán igaz emléket állít a fiatal elhunytak, mikor ezeket a szavakat adja ajkára:

*„Lenn nem sok évig éltem” – szólt e lángban –
„de hogyha tovább éltem volna lenn,
most kevesebb baj lenne a világban ...”
(Paradicsom, VIII. 49-51. sor, Babits Mihály fordítása)*

Anjou Szent Lajos, Toulouse püspöke

Amint igyekszünk e lapokon nyomon követni a francia dinasztia, az Anjou-ház egyes képviselőit vagy akár a körülöttük szereplőket: más uralkodókat, pápákat, szinte mindegyiknek az életét lázas tevékenységben látjuk a világban. Diplomáciával, s ha nem megy másképp, háborúval, véráldozatokkal is törnek saját céljaik felé, saját érdekükben olykor kíméletlenül legázolva másokat, máskor pedig őket gázolják le hasonló kíméletlenül. Hiába igyekszik visszamenekülni a remeteségbe a világtól legjobban elforduló Celesztin pápa, a világ utánamegy és megöli. Még Szent Lajos király az, akinek sikerül az egyensúly a világi országhoz tartozó külső tevékenysége, és egy belső, a szerzetesihez hasonló élet kialakítása önmagában.

Nem csoda, hogy akire halála után alattvalói minden tekintetben, mint eszményképre csodálkoztak rá, saját családjában is emléket hagyott. Az unokaöccs és házastársa, II. Károly és Mária, akik külön-külön ismerhettek szentéletűnek nyilvánított, a világ lármájától elforduló személyeket a saját családjukban, emlékeztek minderre. Gyermekeik körében egy-egy névadás világít rá erre az emlékezetre. Legidősebb leányukat Margitnak nevezik el, bizonyosságul, hogy Mária királyné nem felejtette el a dunai szigeten, a domonkos apácák sorában élő nagynénjét, aki helyett ő kötötte meg a politika kívánta Anjou-házasságot, s aki épp akkor halt meg szentség hírében, mikor ő elindult Nápoly felé.

Legidősebb fiának neve Károly lett hagyományosan, az apa és az apai nagyapa tiszteletére, másodszülött fiúkat viszont Lajosnak kereszteltetik. Igaz, ez a név a francia királyoknak szinte megszokott neve volt, de a szülők most arra a IX. Lajos néven uralkodó szentéletű királyra gondoltak – keresztény szokás szerint védőszentül választva második fiúk számára –, aki az apai nagyapa testvére volt, s ugyancsak szent-ség hírében halt meg. Igaz, hivatalos kanonizációja még neki sem történt meg. Egy évben halt meg Margittal: 1270-ben, és a Lajosnak nevezett fiúgyermek négy évre utána, 1274-ben született.

Bergson, a francia filozófus használja egy helyen a művészekre, és a rendkívüli emberekre vonatkoztatva a kifejezést, hogy vannak néha olyanok, akik „elszakadtan” születnek a világ számára. Értve a „világ” alatt a megszokott, mindennapi cselekvést és gyakorlati kötöttséget, amely olykor a belső ént, a gondolatokat és érzelmeket megöli.

A modern ember, a technikai kultúra hatása alatt már csak távolról és idegenül tekint azokra, akiknek valami sajátos „belső” élet miatt nincs vagy csak alig van kapcsolata a gyors tempót diktáló világgal. Sokan a valóságát is kétségbe vonják az ilyen embertípusnak. Álcázást, leplezést gyanítanak mögötte. Vagy, ha nem, akkor hát szerintük „nem normális” az ilyen ember. De körülírta-e már valaki egészen egyértelműen, megbízhatóan, és egyénenként kiválogatva, hogy ki az, aki feltétlenül „normális”? Még ha meg is határozná valaki, a saját szempontjai szerint tehetné csak, s meg kellene vizsgálni az ítélkezőt is, éppen a „normálisság” nézőpontjából. Ez pedig újabb és újabb vizsgálatláncolatokat vonna maga után.

A történetíró nem bonyolódhat bele túlságosan lélektani vizsgálatokba, nehogy elveszítse szükséges, ténymegállapító különállását. Csak arról számolhat be, mit gondoltak az egykorúak, miként láttak és ítélték, s végül mi volt az eredménye, a következménye bizonyos jelenségeknek.

Anjou Lajos életrajzát először tulajdon gyóntatója, a ferences Orta-i János írta meg, aki éppúgy maga előtt láthatta lelki gyermeke egész, huszonnégy évre sem terjedő életét, mint a huszonnyolc éves Árpád-házi Margit esetében a legendaíró Marcellus fráter. Az abszolút hitelességet azonban hiába kérjük számon akár a gyóntatóktól is: ők is emberek, tévedhetők, öntudatlanul is befolyásolhatók. Természetes, hogy igyekeznek minél szebb és jobb dolgokat mondani kedves lelki gyermekükről, akikre már ráirányult a figyelem.

A legfontosabb inkább az, hogy egyáltalán felkeltették a figyelmet. Miért? Elsősorban éppen az említett „elszakadtság”, az „életen-kívüliség” egy bizonyos neme tűnik fel a külső szemlélőknek, s ez néha annyira közös tulajdona egy-egy ilyen figyelmet keltő személynek, hogy az életírók akár egymást is másolhatnák. Mert Szent Lajos életirata ugyanazzal a motívummal kezdődik, mint például Szent Margité, vagy Szent Erzsébeté, s rajtuk kívül még sok más szenté. Visszavonuló, komoly gyerek volt, aki kezdettől fogva nem a játékban lelte örömét, hanem a magányban, a templomban, az imában, a jó cselekedetekben.

Könnyed elsiklással azt is mondhatnánk, hogy ezek igazi „szent banalitások”, melyek minden legendában szerepelnek. De ha meg akarjuk érteni a kort, a XIII. századot, a misztika korát, meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen motívumismétlődések gyökere nem mindig az irodalomban, hanem az életben rejlik. Egy sajátos embertípussal,

a misztikára hajló embertípussal van dolgunk. Ezért hasonlítanak egymáshoz lényeges dologban egymásra.

Ebben a korban, a könyvnyomtatás feltalálása előtt, még sokkal elszigeteltebben élnek – rendszeren kolostorok falai között – e különös, „belső életet” élők, s nem mindig tudnak egymásról. De nem hiába írják meg élettörténetüket, legendáikat, nem hiába másolja ezeket sok kéz, a kolostorokban felolvasásra kerülnek, és vannak, akiket megindítanak, vagy akik önmagukra ismernek.

A külső életből való, kezdeti kilépést, mely történhetik ugyan gyermekkorban is, de sokszor csak jóval később következik be, a XVI. században a híres spanyol költő és karmelita szerzetes, Keresztes Szent János úgy fejezi ki egy költeményében, mintha belső énjét hívná valaki. E költeményben a lélek egy szerelmi találkozóra osonó leányhoz hasonlít:

*Sötét, nagy éjszakán kisurranék csöndben, titokban,
Mikor házam már elpihent...*

Ő maga magyarázza meg prózában, „A lélek sötét éjszakájáról szóló írásában, mely nem más, mint e költemény hatalmasra duzzadt kommentárja, hogy a lélek, legyen akár férfi, akár nő, Jézus Krisztus hívására úgy indul örömmel útnak, mint a menyasszony. A „házának elpihenése” az összes világi érzékek, szenvedélyek elcsitulását, elalvását jelenti. Mert bármennyire a szerelem szótárából merítenek is a misztikusok, indulásuk egyik fő feltétele éppen az, hogy kiszabaduljanak az érzéki szenvedélyek rabságából. Ezt írják azok, akik róluk, vagy éppen önmagukról írnak, mint Keresztes János. A sötét éjszaka pedig a szenvedések és nyomorúságok éjjele, melyen át kell hatolnia annak, aki Isten teljes közellétére törekszik. Éjszakáról, homályról beszél már a VI. századi Areopagita Dionysos is, mint láttuk.

Ez az út, a „misztikus homály” – természetesen nemcsak a keresztényeknél van meg, hanem fellelhető minden misztériumvallásban, főként keleten. A keresztény tanításban alapja tulajdonképpen a Szentírás ószövetségi könyveiben, az Énekek Énekében rejlik. Ez a költemény nem más, mint az egymást kereső szerelmesek párbeszéde. Hívás, eltűnés, szenvedő keresés, majd boldog egymásra találás.

Anélkül, hogy részletesen próbálnánk belemélyedni e sajátos lelkiállapotba, annyi megállapítható, hogy Anjou Szent Lajos is azon az úton haladt, hogy „kisurranjon” a házból, saját, családi házából éppúgy, mint bizonyos értelemben az egész, földi világból. Elődei, a „nagy kisurranok” is mind ezt tették. Akár Assisi Ferenc, akár az Aquinói Tamás, aki halálos ágyán éppen az Énekek Énekét magyarázta.

Miről beszélhetett ekkor a Summa Theologica írója? Ma e költeményt, többnyire csak arról ismerik, hogy a szerelmesek párbeszédében a testi szépségek részletező leírása is olvasható. Ezért is érdeklődnek még ma is iránta. Való igaz, hogy a kedves szépségén való öröm nélkül nem képzelhető el szerelem, de miért kerül ez éppen a Szentírásba, és miért kommentálja éppen egy haldokló, szent életű pap, aki már ifjúkorában elkergette magától az elcsábításra küldött szép leányt?

Érthető lesz mindez, ha a költemény történetesmozzanataira figyelünk. Mi is történik itt?

*A menyasszony: Aludtam, de szívem ébren volt.
Hallga! Szerelmem kopog.*

*A vőlegény: Nyisd ki az ajtót, húgocskám, kedvesem...
A menyasszony: Már levetettem a ruhám, hogy vegyem fel újra?
Lábamat megmostam, s most beszennyezzem?
Kedvesem benyújtotta kezét a nyíláson,
Erre megremegett a bensőm.
Felkeltem, hogy ajtót nyissak kedvesemnek...
De már nem volt ott, eltűnt valahova...*

(Biblia, Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1979., Rosta Ferenc fordítása)

sa)

Úgy tűnik, ezekbe az érzékletes képekbe egy sajátos lelkiállapot szimbolikus leírása van elrejtve. Tamás, a nagy teológus, mint kommentátor-elődei, bizonyára arról beszélt, hogy az alvó és csak vonakodva ajtót nyitó menyasszony maga az emberi lélek, mely késedelmesen engedelmeskedik csak az égi hangnak, s mire ajtót nyit, már csak a sötét éjszakát láthatja. Eget és földet, Istent és embert a sötét éjszaka választja el.

A menyasszony most így folytatja:

*Majd elalélt a lelkem, hogy így elszaladt,
Kutattam utána, de sehol nem találtam,
Kiabáltam is, de nem adott választ.
Az éjjeli őrök találtak meg,
Amikor a várost járták.
Ütöttek és véresre vertek,
Letépték rólam a leplet...*

Majd könyörögni kezd társnőihez:

*Jeruzsálem lányai, kérlek benneteket,
hogya rátaláltok az én szerelmemre...
Mit mondjatok neki?
Hogy a szerelembe belebetegedtem...
(L. u. o. Rosta Ferenc fordítása)*

Itt sem láthatunk mást, mint a misztikus lelkiállapot leírását, melyet egyes szerzők, amennyire tudnak, elmondanak. A késve ébredő lélek tehát most már az éjszakának is nekifut, ahol mindenféle szenvedés vár rá, s hiába kiáltozik, úgy érzi, teljesen elhagyták. De ő nemcsak a testi szenvedések betege, lelki betegsége: kedvesének hiánya, ennél sokkal nagyobb.

S ezután következik a boldog egymásra találás és kölcsönös örvendezés.

Függetlenül attól, hogy a modern gondolkodás, a józan racionalizmus miként ítél ma ezekről a lélekállapotokról és jelenségekről, kétségtelen, hogy időről időre mindig születnek olyan nők és férfiak, akik egyéni változatokkal ugyan, de lényegében a szimbolikus keretek között hanyódnak és távolodnak el egyre jobban a világtól. Mind az egészségnak, mind a betegségnek megvannak a maga sajátos változatai.

Annyi kétségtelen, hogy az Énekek Éneke történéseit minden korban és minden helyen könnyen meg lehet érteni, hiszen emberi történet. A különbség csak az, hogy a túlvilági életben, vagy Istenben nem hívó elfogadja úgy, amint van, szerelmi játéknak és siralomnak egy férfi és egy nő között. A Biblia könyvei közé azonban azok foglalták, akik szimbolikusnak érezték, és az istenkereső állapot leírásának fogták fel.

Mindenki a saját eszmevilágának és érzelmeinek megfelelően ragadhatott ki részeket belőle. Az éjszakában, letépett fátyla nélkül támolygó, s egyre a láthatatlan kedves után vágyakozó menyasszony egy Assisi Ferenc-szabású személyiség számára a teljes, tökéletes szegénység állapotát ábrázolja, melyből még azt a következtetést is levonhatja a szegénységeszme követője, hogy ez az egyetlen út, melyen át Istent meg lehet találni.

Az úthoz pedig hozzátartoznak az „éjszakai örök” is: a keresztény hit démonai, akik ütlegetik és eltéríteni igyekeznek azokat, akik a mennyei kedveshez akarnak jutni. Szenvedni, túrni kell egy életen át, hogy a végén annál boldogabb legyen a találkozás.

A betegesen képzelődők csoportjától azonban jól meg lehet különböztetni azokat, akik valóban szenvednek. Ezeknek lényeges vonása, hogy a világtól való elfordulásukban sem szűnnek meg éberek lenni az embertársak iránt. Felkeresik a szegénységet, a betegség, az elhagyatottság miatt szenvedőket, s tőlük telhetően igyekeznek rajtuk segíteni saját személyük háttérbe szorításával. Ez is része Jézus iránti, sajátos vonzódásuknak, aki – saját hitük szerint – megszólította őket, „kopogtatott” lelkük ajtaján, és aki az evangélium szerint azt mondta, hogy bárkin, ha segítenek, őneki teszik.

Miért vonult félre már gyermekkorában Lajos herceg, miért kereste a magányt, és miért imádkozott? Későbbi életmódjából kitűnt, ő is hallotta a „kopogtatást”.

A lélek mélyén hangzik ez a kopogtatás? Vagy a lélek csúcsán? Ismét elérkeztünk a teológia nagy vitatémájához, a misztikához, mely Párizs egyetemének szellemén is átizzott. A gyermekifjú azonban, aki éjjel, ahelyett, hogy ágyába feküdne, melléje, a szőnyegre fekszik, gyötrő, aszketikus pózban, még nem teológus. Nem tudományt művel, hanem a gyakorlatban cselekszi azt, amiről a tudósok sokszor csak vitatkoznak.

A gyakorlatban is kerüli a feltűnést. Nincsenek nagy látomásai, a sokaságnak szembeötlő elragadtatásai, csak imák, csendes szemlélődések, és egy ellenállhatatlanul kedves mosoly, mely olykor, rövid beszélgetés közben megjelenik a szép külsejű ifjú arcán. Mennyire hasonlít ebben Árpád-házi nényjére, Szent Margitra! Margitról is azt írták, mondták a kortársak, hogy különlegesen szívhez szólóan, „ellenállhatatlanul” tudott mosolyogni, kissé félrehajtott fejjel. Főleg olyankor, ha valamilyen szigorú vezeklésre kért engedélyt. Lajos is így mosolyog, s ő is a szigorú vezeklések irányába halad. Pedig mikor apja spanyol fogságba esik, ő az, akin a legkevésbé látszik megrendülés. Sőt, nyugodt türelemmel testvéreit is vigasztalja. De aztán olyan szigorú vezeklésekbe kezd, hogy lelkiatyjának kell azoktól eltiltania. Mindössze tíz esztendő még ekkor.

Nocerában született, a salerno hercegség területén, de már hatéves korától, bátyjával, Károllyal és öccseivel együtt Provence-ban nevelkedik, Aix után a tartomány másik székhelyén, Brignoles városkában. Ferencesek nevelik a testvéreket, ami természetesnek is tűnik. Apjuk már fogoly, amikor a nagypapa, I. Károly, utolsó intézkedései egyikében kijelöli unokái nevelőit. Guillaume de Milliard nevű minorita oktatja őket lelkiekben és szellemiekben, míg a katonai nevelést Guillaume de Manieri, a nápolyi udvar egyik tisztje irányítja.

Az iskolai oktatás alapanyaga még ekkor is a „hét szabad mesterség”-nek nevezett, és a római korból örökölt tantárgyak sora, melynek oktatása mennyiségben és minőségben is nagy változásokon ment át a középkor évszázadaiban. A grammatiká-

nak nevezett első fokkal kezdődött, tehát még mindig a latin nyelv tudása volt az alap. Ennek abc-jét és olvasását tanulták meg elsősorban. Az olvasókönyv a zsoltároskönyv volt, így az olvasás megtanulásába belekapcsolódott mindjárt az énektanulás is, ennek révén pedig az istentiszteleten, a misén való részvétel, asszisztálás. Az ifjú Lajos, mint életrajzában olvassuk, nagy áhítattal vett részt reggelenként a miséken, énekelte a zsoltárokat. Amint tudott olvasni, legkedvesebb olvasmánya a szentek életének gyűjteménye lett.

Korán kibontakozott lelkében a katolikus hit egyik legjellemzőbb vonása, a Mária-tisztelet. Úgy írják, arcán híven tükröződött minden, ami a lelkében végbe ment, főleg a nagyfokú áhítat, ezért a családi és udvari környezet hamar felfigyelt szokottól eltérő viselkedésére. „Angyali magatartású” volt, ezt írták róla, és ez sokakra mélyen hatott.

A grammatika fogalmába azonban nemcsak a latin nyelv megtanulása tartozott, hanem bizonyos szerzők olvasása is, melyet a következő fokozat, a dialektika, a fogalmazással és a logikus kifejezőképesség tanításával egészített ki. A harmadik fok, a retorika, a helyes beszéd tudománya volt, a szónoklattan. Hogy milyen fokban köszönhette Lajos, a későbbiek során megnyilvánuló, nagyszerű szónoki képességét az iskolai tanulmányoknak, azt nem tudjuk, Csak gyanítani lehet, hogy különleges adottsága is lehetett, hiszen aránylag sokan tanultak retorikát – mint bármely más tárgyat is – de ennek birtokába a pusztai iskolai tudás senkit sem juttat, csak a tudással egyesülő tehetség, amelyet csak keveseknél lehet felfedezni.

Az alsó három fokozatra – a triviumra – következő négy újabb grádus, a quadrivium tanulmányai: arithmetica (számтан), geometria, astronomia és musica végzése közben állt be Lajos és testvérei életében a szerencsétlen fordulat: az aragóniai fogság. Ekkor Lajos tizennégy éves volt. Két öccsével hét esztendőt töltött el spanyol fogságban.

A fivérek 1288. november 18-án hagyták el Brignoles-t, és utaztak Katalóniába, hogy elfoglalják apjuk helyét. Velük mentek szoros udvartartásukat képviselő addigi nevelőik is, köztük két minorita, egyik a nápolyi király káplánja, továbbá egy orvos és két katonai nevelő. Az aragón király rendelkezésére az ifjú hercegeket Barcelonától 24 kilométerre Cuirana városának erődített kastélyába helyezték el, mely egy hegyen, elhagyatott vidéken állt. E várbörtönszerű, rideg helyen, a külön rendelkezések alapján, szigorú és kemény fogságban a testvérek sorsa nehéz. Végül is Lajos az, akinek egészsége megrendül. 1290 januárjában lázbetegség tört rá. Jobb tüdejével volt baj. Betegsége először környezete szemében ártalmatlannak látszott, és az orvosok sem ítélték súlyosnak. De február elején már fulladozni kezdett, minden percben halálát várták. Ekkor gondolt először arra, hogy ha meggyógyul, pap lesz. Szűz Mária és Szent Ferenc pártfogását kérte, akinek életesményét már eléggé ismerte minorita nevelőitől, s felgyógyulása reményét összekötötte azzal a fogadalommal, hogy a ferencesek rendjébe lép. Váratlanul be is következett az orvosok által nem remélt gyógyulás. Pünkösdi ünnepén Lajos Cuirana-kastély kápolnájában nyilvánosan is megújította betegségében tett fogadalmát. A szerencsétlenség azonban továbbra is kerülgette. Harci torna gyakorlatait végezve testvéreivel, egy alkalommal úgy esett le lováról, hogy egyenesen a paripa alá került, s az háromszor zuhant rá vissza. Ezúttal sem történt baja: a baleset szemlélői, akik meg voltak győződve arról, hogy halálra

zúzódott, csodálkozva látták, hogy egyetlen karcolás nélkül, frissen ugrott fel fektéből.

A foglyok sorsának jobbra fordulását jelentette, mikor 1292-ben a börtönszerű erődítményből Barcelona városába költözhettek, ahol nem gátolták őket mozgási szabadságukban. Így történt, hogy a lakosság körében csakhamar nagy feltűnést keltett Lajos, mint a szegények és betegek gondozója. Ezekben az időkben, mint ismeretes, a keresztes háborúk által keletről behurcolt betegség, a lepra áldozatait még nem különítették el megfelelő gondozás mellett, tehát a betegek sebeiktől eltorzult arccal, testtel, elhagyatva a városokban tengődtek. Az ifjú Lajos, akárcsak egykor hasonló nevű nagybátyja, a francia király, gyakran maga etette ezeket az elhagyott, irtózatot keltő betegeket. Feljegyezték, hogy „senki és semmi nem volt kicsiny előtte”. Nem elégedett meg a futó, alkalmi alamizsnaosztásokkal. Mikor például egy haldoklóra talált, állandó ápolóul szegődött mellé, és amennyire lehetséges volt, mindvégig vigasztalta, tartotta benne a keresztény hit szerinti örök élet reményét. Mikor pedig meghalt, temetéséről is gondoskodott.

Nem csoda, ha az ilyen szokatlan magatartás általános feltűnést keltett. Lajos azonban szerényen és tartózkodóan tért ki a kíváncsiak érdeklődése elől. Durva ruhákban járt, rosszul táplálkozott, s ha ezért szóltak neki, azt felelte, mi ez ahhoz képest, amit Jézus Krisztus szenvedett értünk. Mivel szálláshelyükhöz közel volt a minoriták kolostora és a templomos rend egyháza is, a papi környezet nem hiányzott. Lajos már ekkor, amikor még nem volt pap, valami egészen újszerű okossággal és megrendítő erővel tudott beszédeket mondani az erények gyakorlásáról, s ezzel hallgatóságát gyakran a könnyekig megindította. Ez a tehetsége a későbbi években még jobban kibontakozott.

1295-ben ért véget a hosszú spanyol fogság. Október 31-én találkozott össze ismét nagy örömmel a nápolyi királyi család Villabertran városában. Az Aragón-házzal való békekötést megpecsételve, Lajos egyik húga, Blanka tartotta itt esküvőjét II. Jakab aragón királlyal.

Lajosnak a ferences rendbe való vágyakozása azonban ekkor még rejtve maradt. Montpellierben hiába tárgyalt titokban az ottani kolostor főnökével, a prior a királyi apa beleegyezése nélkül nem merte a rend kötelékébe felvenni. Javaslatára Rómába ment, ahol a Ferenc-rendi generális és VIII. Bonifác pápa személyes közelségében – apja beleegyezését is megnyerve – Lajos felvette az alsóbb papi rendeket. Nápolyba térve, a régi kastélyban, az egykori Hohenstauf-várban rendezték be szállását. Itt kezdte meg a pappá szentelésre való készülődéssel együtt rendszeres teológiai tanulmányait. A legjobb forrásból merít, mert a domonkos perjel tanácsára II. Károly megveszi neki a 20 éve elhunyt Aquinói Szent Tamás közben már európai hírvé vált főművét, a „Summa Theologica” kéziratát, 15 000 uncia aranyért. Évi 4000 livre jövedelmet kapott apjától, beleszámítva ebbe azt is, hogy segíteni fog a szegényeken.

Napirendje szigorúan beosztott és fegyelmezett volt. Reggel misét hallgatott, majd ebéd idejéig tanult. Délután, szükséges, komoly megbeszéléseit bonyolította le, és egyházi énekek tanulásával foglalkozott. A zene szeretete már ekkor jellemezte, s ennek bizonyosságaként maradt fenn mai napig egy értekezése az egyházi muzsikáról. A délután folyamán kissé pihent, de nem feküdt ágyba, hanem székében ülve csendben tanulmányozta a Bibliát. Ha elfáradt, tornagyakorlatokat végzett. Ezután a kastélykertbe ment, hogy kerti munkával frissítse fel erejét.

Hat hónap múlva VIII. Bonifác elegendőnek találta tanulmányait, és megírta II. Károlynak, hogy fiának pappá szentelése előtt nincs akadály. Az ünnepélyes szertartás Nápolyban folyt le, ahol apja, anyja és az egész család jelenlétében elmondta első, ünnepélyes miséjét. Azután visszatért a „régí kastély”-ba, melyet csak akkor hagyott el, ha prédikált valamelyik nápolyi vagy Nápoly környéki plébánián. Már a spanyol fogságban volt alkalma nem keresztényeknek, az ottani szaracénoknak beszélni Krisztus hitéről, most pedig a nápolyi királyság területén élő zsidó lakosságot próbálta megtéríteni. A betegeket és a szegényeket itt is tovább gondozta, mindenét szétosztotta közöttük. Gyakran késő éjjel volt, mire a beteglátogatásokból hazatért. Ügyelt arra, ne csak barátaival, hanem ellenségeivel is jót tegyen. Így mentette meg egyszer közbenjárásával a kivégzéstől olyan emberek életét, akik apjának ellenségei voltak.

Csendben és visszavonultságban pergő életét azonban már 1296 októberében megzavarta a pápa váratlan beavatkozása. Azt az óhaját fejezte ki II. Károlynak, hogy Lajos fia Toulouse püspöke legyen. Lajos ellenkezett és visszautasította a gondolatot, fiatal korára és tapasztalatlanságára hivatkozva. A pápa azonban válaszul felmentést adott neki a fiatal kor akadályai alól, és 1296. december 27-én egy bullában kinyilvánította Anjou Lajos alkalmasságát Toulouse püspöki székébe, élete tisztaságáról és kiválóságáról is megemlékezve.

Ugyanezen a napon már Lajos is Rómában volt, apjának, Rajmund nevű öccsének és a nápolyi udvarnak kíséretében.

Ha már a püspöki méltóságot nem sikerült elhárítania, annyit elért, hogy a pápai bulla keltezésének napján a rendi generális jelenlétében felvette a minoriták ruháját. Két nappal később, december 29-én szentelték ugyanitt Toulouse püspökévé. Apja nem örült Lajos egyházi pályájának, hiszen legidősebb fia, a trónörökös ekkor már nem élt, s Lajosnak kellett volna helyébe kerülnie. Ő azonban a ferences rendbe lépésével egyidejűleg lemondott nápolyi trónöröklése jogáról, legidősebb öccse, Róbert javára.

1297. januárban érkezett vissza Nápolyba, ahol az egész nép lelkes fogadtatásban részesítette. Ujjongva üdvözölték az utcák hosszán az öszvérhátan bevonuló Lajost, aki nemcsak a nápolyi trón reményéről, de minden gazdagságról lemondva, felvette a „szent szegénység” ruháját. Anyja, Mária királyné és egész családjának lábához borulva kérte áldását.

Lajos pedig, míg Nápolyban maradt, ismét visszavonult a régi kastélyba, ahol most már szerzetes társaival élt, akik irányítása alá siettek. De ő ezután sem használta fel magasabb rangját a kiemelkedésre. Feljegyezték, hogy ezután is tisztogatta a lámpákat, mosogatott, felszolgált az asztalnál, s általában ugyanúgy tevékenykedett, mint egy szolga.

1297. január 25-én indult el Toulouse irányába. Útközben Rómában nem fogadta el a felajánlott szállást a pápai palotában, hanem mint korábban is tette, az Ara Coeli minorita kolostorába szállt. Firenzében megállapodva megint csak felhasználta az alkalmat, hogy gondoskodik a szegényekről. Itteni tetteit később Giotto festette meg a Santa Croce falán. Ezután Provence-on, Lyonon és Burgundián át érkezett Párizsba, jelentve jövetelét unokatestvérének, a királynak. Itt is a minoriták kolostorában szállt meg, és másnap Szép Fülöp nagyszámú előkelőség jelenlétében fogadta. Lajos, a párizsi udvarban is csodálatot keltett lénye egyszerűségével, alázatosságával és – mint a

források írják – „szellemének bájával”. Párizsban az egyetemen is megjelent, ahol a király és a tudósok jelenlétében alkalma volt bemutatnia kivételes szónoki képességét. Minden püspöki jelvény nélkül, egyszerű ferences í ruhában beszélt.

Csak ezután fordult az útja tulajdonképpen egyházmegyéje felé, déli irányba, ahová Orléans és Cahors érintésével érkezett. A nép a városkapun kitódulva várta érkezését. Lajos azonnal a katedrálisba ment. A tolongó tömeg mély megrendüléssel látta arcának tiszta, szép vonásait, mint ahogy ez másutt is történt. Beszédével pedig egyszerre meghódította a lakosságot. Másnap, Toulouse betegeit és szegényeit kereste fel, adományokat osztott és vigasztaló szavakkal fordult feléjük. A városban megismerkedett egy híres jogászprofesszorral, egy kicsi, csúnya emberrel, aki a Jacques Duéze névre hallgatott. A későbbi XXII. János pápa volt ez, aki 1317-ben Lajost a szentek sorába iktatta.

Még ezután is további utazások várnak Toulouse püspökére, és senki sem sejtí, hogy már csak néhány hónapig tart az élete. Az egykori spanyol rabtartó, II. Jakab is fürödni szeretne a fiatal püspök dicsőségében. Kérésére Toulouse-ból Barcelonába megy, ahol a nép még emlékezett rá. Felkeresi első fogságának helyét, Cuirana várát is. Egy hónap múlva tér vissza Toulouse-ba, de mintha valami nyughatatlanság hajtáná, nem marad új székhelyén, hanem Rómába indul. Tapasztalja, amit előre érzett, hogy az egyházmegyei adminisztráció irányítása nem az ő természetének való. Szeretné erről meggyőzni a pápát. De testében kiújulnak már az egykor elnyomott betegség lázas csírái. Még egyre beszél, lelkesedve és lángolva, megállapodva Tarasconban, ahol 1297. július 27-én Szent Mártárról prédikál. Innét Provence fővárosába, Aix-be megy, majd a másik székhelyre, Brignoles-ba, ahol apja tartózkodik egész udvarával. Itt dől ágynak és augusztus 19-én már egészen elgyengülve a láztól, feszülettel a kezében mond-! ja az Ave Maria-t. Közben azonban keresztet vet. Mellette le-1 vő társa megkérdezi, hogy miért? Lajos ezt feleli: „Azért, mert meghalok, és hogy a Boldogságos Szűz Mária megmentsen.” Ezután hátrahanyatlott és néhány pillanat múlva meghalt. A feljegyzések ugyanúgy emlegetik, hogy arcának szépsége a halálban is megmaradt, mint ahogy néhány évtizeddel előbb ezt a magyar vallomások az ő nagynénieről, Szent Margitról is mondják.

VIII. Bonifác pápa a hatalom ormán

Anjou Szent Lajos tovasuhanó „nem evilági” élete úgy tűnt a bánatos szülők, a sajnálkozó barátok és a bámuló népcsoportok előtt, mintha csak álmodták volna. De a középkorban egykor az álmok is a realitás szerves részeinek számítottak. Alighogy az ifjú püspököt, kívánsága szerint Marseille minorita templomában eltemették, sírjánál megindult a csodásnak tartott gyógyulások sorozata. Volt, aki eskü alatt vallotta, hogy neki meg is jelent. Már ekkor sejteni lehetett, hogy rövidesen a kanonizáltak közé kerül majd ő is, mint annyian mások, akiket a pápák szentté avattak.

Az ekkor uralkodó pápa, VIII. Bonifác azonban, aki 1294-ben elődjét, a remetepápát a lemondásra rábeszélte, egyre inkább úgy viselkedett, mintha világi fejedelem lett volna. Már származására is büszke volt Benedetto Caetani. A bizánci Gaëta hercegek és dogék nemzetségéből eredt, akik 1030 óta éltek Rómában. IV. Sándor pápa anyai ágon nagybátyja volt. Bolognában tanulta a jogot és hosszabb ideig legátusként működött Franciaországban. Uralomra jutva, úgy kezdett viselkedni, mintha a népek

és királyságok fölötti rendelkezés természetadta joga lenne. Nemzeti érzékenységeket sértett meg, de ezzel nem törődött. Régi, keresztény országokat úgy akart kezelni, mint a pápaság világi hűbértartóit. Angliával való kapcsolatában, a pápai „hűbérnek” tekintett Skócia esetében ugyanolyan hajthatatlan volt, mint Magyarország ügyében. Az utóbbi helyen – említettük – az Anjou-ház örökösödési jogának kérdését is ugyanúgy fogta fel, mintha csak a pápai hűbéres Szicília trónjának betöltéséről lett volna szó. Ezzel a viselkedésével sokat ártott az Anjouk ügyének Magyarországon, még az utolsó Árpád-házi király uralkodása alatt, akiről nem is látszott tudomást venni. Így a magyar főpapok nagy része is ellenérzéssel fordult feléje, a világi rendekről nem is beszélve. Az esztergomi érseki székre saját emberét, Bicskei Gergelyt emelte.

Ilyen körülmények között nem is csoda, hogy a szicíliai kérdésbe való beleszólásával sem ért el eredményt. Igaz, hogy itt sok múltott II. Károly gyengeségén is.

Eleinte ugyan, mintha szerencsés kézzel nyúlt volna az ügyekhez. IV. Fülöp csel-szövésekre mindig kész párizsi udvarában II. Jakab aragón királyt a francia király nővérével akarták összeházasítani, II. Károly leánya helyett. A szicíliai béke érdekében azonban kedvezőbbnek látszott – Bonifác közbelépésére hogy Jakab király mégis csak II. Károly leányát, Blankát vegye nőül. 1295-ben e frigykötéssel egyidőben kiszabadulhattak végre az évek óta aragón fogságban sínylődő nápolyi királyi fivérek.

A továbbiakban azonban a számítások nem váltak be. Mivel Jakabot Aragónia királyává koronázták, Szicília kormányzója és várományosa öccse, az ifjú Frigyes volt. A pápa Frigyest a konstantinápolyi latin császári korona örökösneőjének, Courtenay Katalinnak kezével akarta kártalanítani Szicíliaért, ha lemond a királyság birtoklásáról. A sziget visszaszerzése nem is annyira II. Károly támogatása miatt volt a szívügye Bonifácnak, hiszen a szicíliaiaknak még azt is megígérte, hogy húsz évig nem fognak francia befolyás alá kerülni. Szicília régensségét ő maga vállalta volna. A lelkék kormányzása helyett tehát ennyire ambicionálta Szent Péter utóda a világi földterületek kormányzását. Felső-Itáliában két grófságot vett meg unokaöccsei számára, és általában igyekezett maga és családja hatalmát és gazdagságát minden módon gyarapítani.

A szicíliai szálak azonban kicsúsztak a kezéből. A francia udvar ugyanis rábírt Courtenay Katalint, mondjon le az Aragóniai Frigyessel való házasságáról Bonifác azonban még akkor is reménykedett, hogy a szicíliaiakkal meg tud egyezni. A második meglepetés akkor érte, mikor Frigyes, akivel előzőleg már személyesen is találkozott, és aki oly megnyerőnek és engedékenynek mutatkozott, az önálló cselekvés terére lépett. Bonifácnak tehetetlenül kellett túrníe, hogy Frigyest 1296 januárjában Szicília saját akaratából, minden pápai pártfogás nélkül királlyá válassza, és március 26-án Palermóban meg is koronázták. A tehetséges ifjúból a dac váltotta ki a tetterőt: hiszen bátyja, Jakab is a sorsára hagyta a pápa hatalmi törekvéseivel szemben. Az ifjú, Árpád-házi Jolánnak ez a másik unokája, II. Endre magyar király felesége révén a Capet-Courtenay-mellékág véréit is hordozta ereiben, ugyanakkor a Hohenstauf-eredetű Manfréd király unokája is volt, akinek megnyerő külsejére nagyon hasonlított. Saját erejéből, és alattvalói szabad akaratából, mint valami független népvézér nyerte el a trónt, s megígérte, hogy alkotmányosan, az országgyűlés meghallgatásával fog uralkodni.

Bonifác pápa azonban nem az az ember volt, aki eltúrta akaratának kijátszását. Most már szövetségesekre volt szüksége, és II. Károly, akit apja jogán megilletett a szicíliai trón, pénzzel támogatta. De Frigyes bátyjára, Aragóniai Jakabra is számított, akit ugyancsak sértett öccse önhatalmú viselkedése. Jakab azonban késlekedett, és hasznot akart húzni a pápa támogatásából. Hűbérül kérte Szardínia szigetét és Korzikát, ezen felül sok pénzt igényelt a hadjárathoz. Konstancia anyakirályné is szerepet vállalt, s míg a pápa és szövetségesei tárgyaltak, Frigyes egyszerűen lecsapott a nápolyi királyságra. Hadaival bevette egész Calabriát és Apulia egy részét, 1296. október 20-án pedig Ischia szigeténél megverte a nápolyi flottát.

II. Károly tehát megint alapos katonai vereséget szenvedett a szicíliai ügyben. De az egykori ellenségből lett szövetségest, Jakabot most már saját szempontjából is érintette az ügy, renitens öccse miatt, ezért 1297 elején Róma, Nápoly és Barcelona egyezsége lépett. Jakab végül is megindult flottáját, Konstancia anyakirályné pedig Rómába sietett, magával hozva egyik leányát Róbert nápolyi királyfi számára, aki Martell Károly halála és Lajos püspök lemondása után, mint harmadszülött fiú, trónörökös és Nápoly helytartójává lépett elő.

Ezután következett volna Szicília elfoglalása. Jakab 1298–1299-ben partra is szállt Syracusában, és tovább haladva legyőzte öccse, Frigyes seregeit. Sajátságos módon azonban, győzelmét nem tudta kihasználni, tétlenkedni kezdett, és Bonifác nagy dühére, dolgavégezetlenül visszatért.

Erre következett II. Károly nápolyi királynak újabb szerencsétlen lépése. Most ő tett kísérletet felnőtt fiaival együtt Szicília visszafoglalására, minden előzetes terv nélkül.

Róbert fia Cataniába tört, ifjabbik fia, Fülöp tarantói herceg pedig Trapaniban partra szállva fogta két tűz közé Frigyeset. Bonifác, mikor értesült a hadműveletről, már eleve kételkedett a sikerben és visszarendelte Fülöpöt. Mindez késő volt. Frigyes, gyorsított menetben Trapani és Marsala között elérte Fülöpöt, seregét teljesen szétzúzta, magát Fülöpöt pedig báróival együtt 1299. december 1-jén elfogta. Így Róbertnek, magára maradva, minden eredmény nélkül kellett végül is visszatérnie.

A szerencsétlen II. Károly tehát most ismét ott állt vert hadakkal és egyik fia fogóságban. Bonifác olyan hangnemű vádbeszédet tartott a balkezes király ellen, amelyet még egyetlen pápa sem használt addig a vele szövetséges uralkodóval szemben. Szemére hányta Sánta Károlynak rossz ítélőképességét és okatlan sietségét. Ezen felül megtiltotta neki, hogy tovább tárgyaljon Frigyesel, mert a nápolyi király a pápa tudta nélkül már megkezdte az alkudozásokat. Amit Károly tehetett, az volt, hogy megint a francia udvarhoz fordult segítségért.

De a sors úgy hozta, Szicília ügye végképp elveszett az Anjou-ház számára. Történetek még ugyan erőfeszítések, főként a pápa részéről, aki most Valois Károlyt hívta segítségül. A herceg éppen ekkor vesztette el feleségét, Margit nápolyi királylányt, és Bonifác most neki kínálta fel Courtenay Katalin kezét a császári korona reményével, amit az el is fogadott. Toscana helytartójaként érkezett Itáliába ez a minden lelkiismereti aggálytól mentes kalandor, de Szicília visszaszerzéséről már nem lehetett szó. A pápa biztatta ugyan Aragón Jakabot és Artois Róbertet, sőt nagyszabású keresztes hadjáratra is gyűjtötte a pénzt. Közben véget ért az oly változatos, magas kulturális felemelkedést hozó XIII. század, és Rómában a zarándokok tömege gyűlt össze 1300-ban a Bonifác által meghirdetett szentévre. A pompa és csillogás óriási volt,

a tömegek valami jobb korszak beköszöntését remélték. A középkori pápaság hatalma ormán ragyogott, teljes világi dicsőségében, mint egyike a föld leghatalmasabb fejedelemségeinek. VIII. Bonifác külső megjelenésében is olyan volt egyes alkalmakkor, mint egy gazdagságát és pompáját megvédeni kész uralkodó: páncélba öltöztet, aranykoronával a fején.

E diadalmasnak tűnő pápa segítségével fordult most az Anjou-ház, pontosabban a szicíliai kérdésben vesztes II. Károly nápolyi király Magyarország felé, unokáját, Károly Róbertet, a vér szerinti Árpád-ivadékokat küldve dinasztiája képviselőjében.

Károly Róbert Magyarország földjére lép

Martell Károly nápolyi trónörökös és Habsburg Klemencia egyetlen fia, Károly Róbert 1288-ban született. Súlyos időkben, éppen abban az évben, mikor fogoly nagyapja, Sánta Károly kiszabadult az aragón fogságból, s helyette fiai, köztük a cseccsemő apja is, elfoglalta zord börtönét egy időre Cuirana várában. A források nem szólnak róla, de minden bizonnyal Nápoly új, 1277-ben elkészült „Anjou-varában”, a Castel Nuovóban, illetve a város környéki várkastélyok valamelyikében, talán a régebben családi tartózkodási helynek számító Nocera várában élte élete első éveit. Egyéves volt a kisfiú, mikor apja 1289 júliusában szerencsésen kiszabadult. „Rövidesen megszületett két hűga, előbb Beatrice, aztán 1293-ban Klemencia. De ez a szülés az anya életébe került: Károly Róbert ötéves korában veszítette el édesanyját, Habsburg Rudolf császár leányát, Albert osztrák herceg – majd 1298-tól német király – nővérét.

Hétesztendő volt, mikor 1295-ben apja, Martell Károly is meghalt, s húgaival együtt árván maradt. Nevelését így feltétlenül nagyapjának, II. Károly nápolyi királynak és nagyanyjának, Árpád-házi Mária királynénak kellett irányítania. Ez pedig a francia provenç-i nevelés szellemét jelentette, ugyanazt, amelyben II. Károly gyermekei is részesültek. Ekkor tért meg aragón fogságából testvéreivel együtt a Nápolyban oly ünnepélyesen fogadott nagybátyja, a később szentté avatott Lajos, a ferences szerzetes és Toulouse püspöke. Károly Róbert még személyes benyomásokat szerezhethetett hírneves nagybátyjáról. Bár gyermekiségéről nincsenek közelebbi adataink, bizonyos, hogy katonai nevelését az egyik nápolyi-francia lovag kezdte meg: Druget Fülöp, aki később Magyarországra is elkísérte Károly Róbertet, és itt az ország nádorára lett, meghonosítva egész családját. A szellemi-egyházi nevelést pedig bizonyára – az Anjouk családi hagyományaként – egy ferences szerzetestől kapta.

E családi hagyományhoz tartozott most már az is, hogy apja halála után – annak a dinasztia által önkényesen felvett címe – a „Magyarország választott királya” titulus is őrá szállott. Hétéves kora óta, mint leendő magyar királyt nevelték, s ebben a vonatkozásban sokat számíthatott az is, hogy magyar nagyanyja közelében élt egészen tizenkét éves koráig. Ez azt jelentette, hogy a nápolyi udvar magyar tagjaival, személyzetével, tisztségviselőivel is érintkezhetett – gyermeki szinten. Mert arról bizonyos adataink vannak, hogy Nápolyban, illetve Nocerában számosan éltek Mária királyné kíséretéből származó magyarok. Olyan tisztségviselőről is tudunk, aki II. Károly király környezetébe került, s e révén Provence-ba települt, mint a kormányzat funkcionáriusa, bizonyára nem egymaga. Nápolyon keresztül tehát, leszámítva a ko-

rábbi, más összeköttetéseket, ismét bizonyos szálak szövődtek Magyarország és a franciának minősíthető érdekkörök között.

Magyarországon még élt az Árpád-ház, még uralkodott utolsó férfisarja, a fiúgyermekkel nem rendelkező III. Endre király személyében, mikor a nápolyi udvarban már folytak az előkészületek, hogy az Anjou-ház a magyar trónt elfoglalja. De II. Károly politikájában nyoma sem maradt már az apa, I. Károly nagyszabású elképzelésének, mely az 1269. évi magyar szerződés megkötésekor még egyetlen vezetés alatt álló, Itáliát és Magyarországot, valamint az utóbbinak balkáni melléktartományait is magába foglaló, nagy Anjou-birodalom megeremtését tervezte. Az egykor nagyszabású terv nemcsak a sorozatos, szicíliai vereségek, és a hűbéresét féltékenyen ellenőrző pápai politika miatt vallott kudarcot, hanem a régi, nagyobb formátumú személyiségek eltűnése miatt is. IX. Lajos francia királynak már csak a szentség glóriájába foglalandó emléke élt, Anjou I. Károly energikus, és ha kell, kérlelhetetlenül erőszakos és tetterős egyénisége is a régmúlté volt. Helyettük a pápa személyében állt a történelem színpadára egy kivételesen erős egyéniség, VIII. Bonifác, s neki is, hatalma ormáról rövidesen buknia kellett. De uralkodásának néhány éve, és „Jeruzsálem sántájának” kisszerűsége azt eredményezte, hogy a nyugati keresztény világ, nagyjából a „Nagy Károly öröksége” védőbástyájaként elképzelt Anjou-ház részekre töredezett Sánta Károly utódaiban, akik rövidesen ágakra és frakciókra bomló ellenségekként álltak egymással szemben.

Minél tehetetlenebb és lemondóbb volt Sánta Károly, annál inkább mutatta meg aktivitását két idősebb bátyja halála, illetve visszavonulása után harmadik fia, Róbert. Ez már akkor kitűnt, mikor mindössze néhány hónappal Martell Károly halála után ő lett a nápolyi trón örököse, a korábbi trónörökös fia, Károly Róbert, a nyolcéves kisfiú mellözésével. Egy kisfiú ellen könnyű volt harcolni, különösen akkor, ha ebből a feltörésből még csak küzdelem sem lett, annyira kedvére volt VIII. Bonifác pápa politikájának. Ez a zsarnoki hajlamú pápa, természetesen hallani sem akart arról, hogy a szomszédságában olyan birodalom alakuljon ki, amit Nápoly, és a magyar királyság egy fő alatt való egyesítése jelentett volna. A magyar trón követelése kedvező alkalom volt számára, hogy Sánta Károly jogigényeit megossza egyik élő fia, és a legidősebb elhunyt fiútól származó unoka között. A sakkfiguraként használható, nápolyi uralkodó háta mögött, a jelek szerint most fia, Róbert állt, jól kihasználva nemcsak a számára kedvező állású pápai, hanem a francia és a német politikát is. Róbert a francia királyt, IV. Fülöpöt is megnyugtatta azzal, hogy csupán nápolyi trónörökös kíván lenni, és a magyar trónigényt meghagyja unokaöccsének. Franciaország sem látta volna ugyanis szívesen a magyar-nápolyi összeköttetést: egy új nagyhatalmi állás lehetőségét. A német birodalomban pedig már ekkor ott voltak a Habsburgok, akik eredetileg, Rudolf személyében, titokban mindent szerettek volna: eredeti kis svájci magánbirtokukhoz nemcsak a megszerzett Ausztriát, hanem a császárság révén az egész német birodalmat, Itáliával, sőt Magyarországgal együtt.

A politikai okosság és óvatosság azonban ekkor még nem engedte kielégíteni a jövőben csillapíthatatlannak bizonyuló étvágyukat. Rudolfnak hamis alapokra helyezett hűbéri igényei a magyar trónnal kapcsolatban a pápa intésére váltak semmissé, és az első uralkodó Habsburg a megszerzett császári cím birtokában sem lett egész Itália ura: hiszen mindezt az Anjou-ház a római pápával karöltve akadályozta meg. Rudolf utódai pedig egyelőre még a császárságot sem tudták örökletessé tenni, bár

legidősebb fia, Albert, erősen törekedett rá, és a magyar trónra való vágyakozást sem felejtette el. De csak annyit ért el, hogy 1298-ban, Nassaui Adolf után német király lett, és a császári korona reményében neki is pápapártivá kellett később lennie. Ez pedig a gyakorlatban azt jelentette, hogy a magyar trónra nem is gondolhatott többé: ezt a pápa jelöltjének és egyben saját unokaöccsének, Anjou Károly Róbertnek kellett megkapnia.

1296. február 13-án II. Károly nápolyi király nagytanácsot tartott, s ezen Róbert nevű, harmadszülött fiát Calabria hercegévé kinevezve, egyúttal *az elsőszülöttség jogával is felruházta*, kizárva az elsőszülött ágon Károly Róbertet, tulajdon unokáját a nápolyi trónöröklésből. 1297. február 27-én ezt az elhatározást a nápolyi királyság hűbérura, a pápa, VIII. Bonifác is megerősítette kibocsátott bullájával. Róbert ettől kezdve, mint helytartó, a gyakorlatban már át is vette a nápolyi ügyek vezetését, míg apja inkább kedves helyére, Provence-ba vonult vissza, és édesanyja szülőföldjének ügyeivel foglalkozott.

Ezután már csak a Róbertnek nyilván kellemetlen fiúunoka eltávolítása volt hátra. Ennek pedig egyetlen módja volt: ha minél előbb sikerül megszerezni számára Magyarország trónját.

Azt azonban 1290 óta már a nápolyi udvarban is látták, hogy a trón megszerzése nem olyan egyszerű, és semmi esetre sem alapozható kizárólag a régi, családi szerződésre. Kiderült, hogy Magyarországon nagy hatalmú tartományurakkal kell számolni, de még a kisebb jelentőségű nemesség akaratával is, mely éppen ebben az időben, 1298-ban tartotta Pesten, a Rákos mezején, első országgyűlését. A későbbi „nemesi demokrácia” első, halvány megnyilvánulásának jele volt ez, mely ugyanakkor, mikor az ősi magyar dinasztia, az Árpád-ház sarjának ősi jogon való uralma mellett szállt síkra, a magyar nemzet, azaz a nemesi rend önálló, szabad királyválasztó akaratát is meghirdette, a főurak és főpapok önkényével is szembefordulva. A feudális, nyugati Európában, ahol a fejlődés a hűbérúri alapokon nyugodott, s ezekben az időkben, az abszolút királyi hatalom kormányzása mellett éppen a városi polgárság fontossága kezdett növekedni, a vidéki nemesség jelentőségének halványulásával – mindez ismeretlen és idegen volt, távolról nem is lehetett elképzelni. De Magyarországon éppen a városfejlődés maradt el, a vidéki nemesek száma pedig sokkal nagyobb volt, mint a polgároké. A polgárok ezen a földön soha nem fejlődtek igazi, öntudatos, magyar társadalmi osztállyá. Hiszen a nemességgel és parasztsággal ellentétben történetük, éppen az Árpád-házi királyok meghívására, idegenből, német, olasz és francia földről való telepítéssel kezdődött. A legnagyobb számban levő németekkel az élen, az itt várost alapító, vagy a meglevő, római hagyományú, latin pannóniai városok örökébe beköltöző, illetve itt élő lakók, mint „vendégek”, a magyar királyi kegyek révén megőrzött, saját szokásaikkal és kiváltságaikkal, még sokáig idegen testet képeztek az ország szívében. Talán éppen Itáliában volt ezt a legnehezebb megérteni, ahol ekkor a városok önállósága, a polgárság fejlettsége – igaz, szilárd, állami keretek nélkül –, de akkora volt, hogy erős társadalmi bázist adhatott az eljövendő, új kultúra, a reneszánsz kezdeteinek.

De ekkor már Franciaország és a német birodalom kultúrája is áthelyeződött a nemességről a polgárságra, s ezzel együtt, az új kultúrában éppen ez a polgári fejlődés lendítette előre az anyanyelvűséget köznyelvben, irodalomban. A polgárság Itáliában olasz, Franciaországban francia, a német tartományokban német volt, és nyelvük, ha

eltért is dialektusokban, nagyjából mégis egységes, alkalmas eszköz volt az irodalmi műveltség gyors kifejlesztésére.

Magyarországon, de nemcsak itt, hanem a vele közeli, szomszédos Csehországban és Lengyelországban is, a városiasodás a XIII. században tulajdonképpen a németek kezébe került, különféle eredménnyel. Csehországban, mint császári hűbértartományban a nemesek száma kevesebb lévén, a városi fejlődés gyorsabban haladt, de párhuzamosan az ország lakóinak háttérbe szorításával. Lengyelországban és különösen

Magyarországon, ahol sokkal nagyobb volt a nemesség számaránya, az idegen városlakók szorultak háttérbe, s maradtak elszigeteltek, a maguk idegenségében. De a nemesek számára „idegenek” maradtak maguk a parasztjobbágyok is. Végül ez is a magyar és a lengyel polgári kultúra megszületését akadályozta, Csehországban fokozta az idegen gyámkodást. A megszülető polgárság pedig nemcsak a lenézett kézműveseket és kereskedőket jelentette, hanem az írástudók rétegét is, mely a nyelv művelésével arra lett volna hivatva, hogy nemzeti irodalmat és nemzeti kultúrát alakítson ki. Magyarországon és Lengyelországban a polgárság elmaradottsága miatt az a nyelv lett az uralkodó, mely a kora középkortól kezdve az európai népeket összekötötte: a latin. Ekkor még Csehországban is ez volt a helyzet. Nemesi kultúra és lovagi szellem: e kettő még jól összefért. De attól kezdve, hogy Európa nyugati részén a lovagi kultúra hanyatlani kezdett, és a polgári fejlődés lassanként átvette szerepét, a közép-európai Kárpátmedencét még birtokló, és magyar lakosaival még csaknem egészen kitöltő Magyarország fejlődésének fáziskülönbségei is egyre jobban megmutatkoztak. De ugyanilyen, sőt ennél sokkal nagyobb méretű, fejlődési fáziskülönbségek látszottak Magyarországtól délre és keletre. Elsősorban azért, mert a tatár hódítás egyszerűen elvágtá az orosz fejedelemségek elfoglalt, Kárpátokon túli területét Kunország nagy részével együtt, ahol korábban a bizánci, a görögkeleti műveltség hatott. A császárság lehanyaglásával illetve részekre tagolódásával, igazában sem a bizánci, sem a latinos szellemű műveltség nem tudott már hatni. A kereszties hadjáratok nyomán kialakult, francia lovagi államocskák pedig az ókori Görögország egykori területein, közeledő halálukkal néztek szembe: a lassan, de biztosan Európa felé nyomuló mohamedán török nagyhatalom kialakulásával. S vele együtt, bár a tatároknál sokkal műveltebb, de azokkal egy ponton rokon, Európától idegen, ázsiai szellemmel.

De hát mi volt végül is az ok, mely az Anjou-házat oly makacsul Magyarország felé vonzotta? A lényeg abban van, ami a ma emberének már oly nehezen elképzelhető, de amely a kor történeti forrásaiban, követjelentéseiben és egyéb okmányaiban, valamint hadi eseményeiben oly sokszorosan megnyilvánul: Magyarország az Árpádok alatt Közép-Európa legszilárdabb, önálló államegységévé alakult, déli melléktartományokat hódítva magának egészen az Adriai-tengerig, és hatalmas, katonai üttőerőt képviselt. Ha IV. László zilált uralkodása, az elhatalmasodó oligarchák magánhatalma megtépázta is a XIII. század végére, még mindig bízni lehetett abban, amit 1269-ben, Mária királyné Nápolyba indulásakor, I. Károly Magyarországra küldött követe, Bernát, montecassi-női bencés apát írt: „... a magyar királyi háznak... hihetetlen a hatalma; meg sem lehet mondani, mennyi a fegyvere. Keleten, északon mozdulni sem mer senki, ahová a diadalmas vezér seregét megindítja. Észak és kelet legtöbb országa és fejedelme rokonság vagy meghódolás címén birodalmához tartozik.”

A történelem eseményeit mozgató, a politikát „csináló” fejedelmeknek – államférfiaknak, mint ma mondanánk – a katonai erő, a hatalom eszközének megszerzése volt a lényeg. A nápolyi udvar, s vele a távolabbi Európa, nem volt tisztában a magyarok államának sajátos, belső berendezkedésével, kultúrájával, de nem is erre volt kíváncsi. Ha Itáliában „barbárnak” neveztek is németet, magyart egyaránt, a politikai hatalom és a katonai ütőerő előtt, barátok és ellenségek, tisztelettel vagy gyűlölettel, de fejet hajtottak. Sánta Károly annyit mindenesetre tudott, hogy III. Endre uralkodása alatt az országban nem dúl oly nagy anarchia, mint elődje idején, de tudta azt is, hogy a maguknak viszonylagos függetlenséget szerzett tartományuraknak döntő szava lehet, és csupán megnyerésükön keresztül vezethet az út a trón felé.

Tudhatták azt is, hogy Endre királyt csak vérségi származásának pusztja ténye tartja a trónon és velencei rokonsága. Ő maga nem az országban született, környezete idegen a számára, és a köznemesség hűsége mellett is, a pártokra oszló országban, sok ellenségtől kell tartania. De a törvényesség az ő oldalán áll, s erőszakos eltávolítása esetén – bármelyik pártból érkező utódjának is – nehéz lenne megmagyaráznia jogigényét. A magyarokat közelebből ismerők tudhatták, hogy e nemzet fiainak katonai ereje mellett, feltűnő tulajdonsága az erős jogérzék, a szabadság szeretete és az idegenek uralmának gyűlölete. Mégsem volt reménytelen a trón utódlására gondolni, mert III. Endre – fia nem lévén – az ősi dinasztia utolsó képviselője volt.

Milyen elgondolások vezethették a saját ügyeiben is oly szerencsétlenül mozgó Sánta Károlyt, mikor 1300 júliusában unokáját, „Magyarországi Károlyt” – mint nevezi okleveleiben – elindította Nápolyból Buda felé?

A helyzet mindenesetre ebben az időpontban semmi reményre nem adott okot. Az 1300., szentévet mámorosan ünnepelték ugyan Rómában, s Bonifác pápa hatalma még szilárdan állt, de III. Endre királytól még a főpapok legnagyobb része sem volt hajlandó elfordulni, és a legnagyobb ellenszenvvel figyelték a pápának Magyarországgal kapcsolatos önkényeskedő szándékait. Magyarokra a nápolyi udvar, mint hívekre, egyelőre nem számított. A király, mintha szinte csak vaktában lökné unokáját kiszámíthatatlan sorsa felé, megkapaszkodott az első, kínálkozó szalmaszállban: Subich György horvát főúr elnyert meghívásában, aki csak Horvátországot és Dalmáciát képviselte családja révén. Sánta Károly mindenesetre 1300 uncia aranyat vett fel kölcsönként unokájának, fegyverekkel és élelemmel látta el, majd Antal nevű udvari káplánját, egy ferences szerzetest rendelve az ekkor tizenkét éves fiú mellé lelki gyámolul, kincstartóval, familiárisokkal és főleg hadihajókkal, sereggel ellátva, útnak indította. Mintha azért is sietett volna, hogy trónjának örökösödéséből kizárt, jogfosztott unokáját ne lássa oly sokáig a szeme előtt. Vagy talán az apa háta mögött álló nápolyi helytartónak, a nem egészen jó lelkiismeretű Róbert nagybácsinak volt oly sürgős a kisfiú távozása?

Annyi bizonyos, hogy ekkor még senki nem láthatta előre, hogy éppen jó lesz elindulni, mert a következő év januárjában ki fog halni az Árpád-ház. Vagy feltételezhető valamiféle előrelátás, esetleg „szerencsés véletlen”? Maga a gyermek nem tudhatta pontosan, mit intéznek nevében a felnőttek. Az ármányok, cselszövések, mérgezések ott lappangtak a hivatalos politikában, de a hírek gyakran ellenőrizhetetlenül eltorzultak, hamisakká váltak. Martell Károly fia 1300 augusztusában szállt partra először magyar felségterületen, a horvát tartományban, Spalato (ma Split, Jugoszlávia) városában. Itt Subich Pál „Horvátország, Dalmácia és Bosznia” ura várta kíséretével

együtt, majd ünnepélyes menetben fogadta a dalmát tengerparti városok hódolatát. Később indult csak északra, Szlavóniába. Októberben már Zágrábban van, s ebben a hónapban lesz mérgezés áldozata III. Endre anyja, a király nagy támasza és ügyes, politikai segítője, a velencei származású Morosini Thomasina asszony. E mérgezéssel kapcsolatban az a hír kelt szárnyra, hogy saját cselszövényének áldozata lett, mert ő akart egy ellene szervezkedő főurat láb alól eltenni, mérgezett tálon küldött gyümölcssel. A főúr meghalt, de előbb még visszaküldte a fertőzött tálat, ugyancsak gyümölcsökkel megrakva, és Thomasina asszony sem menekült meg.

Annyi bizonyos, hogy III. Endre életerejét szeretett anyjának halála alapjaiban ingatta meg. Azon felül, hogy legfőbb támaszát vesztette el, már senkiben sem bízott, állandó rettegésben élt, és semmi nem tudta megvigasztalni. Mikor néhány hónap múlva, 1301. január 14-én Budán meghalt, azt híresztelték, hogy őt is megmérgezték. De ezúttal senki nem nevezte meg a mérgezőt. Nem mondták, hogy az ifjú Anjou herceg hívei mérgezték volna meg. Az ifjú azonban a halálhírré gyorsan megjelent Esztergomban, ahol Bicskei Gergely, az Anjou-párti, de magyar jogfelfogás szerint törvénytelenül megválasztott esztergomi érsek I. Károly néven királlyá koronázta. (A Róbert nevet Magyarországon soha nem használta, sőt, tulajdon nagyapja is, okmányokban mindenütt csak „Karolus de Ungaria” néven nevezi. Csak a későbbi szójárás pontatlansága csinált belőle, méghozzá hibásan „Róbert Károly”-t, előre téve második nevét.)

A koronázás éppoly elhibázott, erőszakos volt, mint az egész Nápolytól és a pápától értelmezett „magyar trónöröklés”. A magyar jogszokásban szigorúan előírt királyavatási feltételek közül egy sem volt meg. Először is: hiányzott a nemzetet, a népet képviselő rendek többsége. Csak egy elenyésző, kis Anjou-párt volt jelen, s azoknak nagy része sem volt magyar, hanem a horvát melléktartományból való. A koronázó érseket bitorlónak tekintették, aki önkényesen ült méltóságába, és még a pápa előtt sem tisztázta elkövetett törvénytelenégeit, birtokfoglalásait. De ami a legfontosabb volt: a korona, Szent István koronája, melyet már III. Endre trónra lépésénél is, mint legfontosabb kelléket említenek az írott források is, nem volt az Anjou-párt kezén. Helyette egy külön erre az alkalomra készített „pótkoronával” avatták fel. A szertartás végzői az erőszakosság mellett tájékozatlanságukat is elárulták: meg sem kísérelve az alattvalók megnyerését, vakon bíztak abban, hogy „az örökösödés jogán” való koronázást az ország elfogadja. Ellenkezőleg: ez csak a rendek ellenállását, és új király keresését eredményezte.

Az az örökösödés ugyanis, melyre az ifjú Anjou párthívei építettek, nemcsak V. István király leányági dédunokájának, hanem más fejedelmi családoknak is biztosíthatta az Árpád-házi örökségi jogot.

Árpád-házi Mária királyné férje, Sánta Károly, mint „legközelebbi” leányági Árpád-vért küldte az országba az unokát. A magyar rendek viszont joggal hivatkoztak arra, hogy az elhunyt III. Endre egyetlen gyermeke: alig tízéves leánykája, Árpád-házi Erzsébet hercegnő a „legközelebbi” Árpád-vér, és majd a tőle származó utódok jogosabban viselik a koronát, mint Károly. De addig is, hogy királya legyen az országnak, a kis Erzsébet számára jegyesről kellett gondoskodni. A nemzet választása, kikerülve mind az Anjou, mind a Habsburg igényeket, Csehország királya, II. Vencel felé fordult, aki ebben az időben Lengyelország koronáját is birtokolta, és leányágon ugyancsak Árpád-vér: IV. Béla egyik unokája volt. Az ő fiára, a serdülő ifjú Vencelre

gondoltak, őt hívták meg a magyar trónra. A választott ifjú, a cseh Przemysl-ház utolsó férfisarja, el is jött apja kíséretében Budára, itt eljegyezték Erzsébet hercegnővel, majd ünnepélyesen megkoronázták Székesfehérváron az ősi szokások szerint Szent István koronájával. A formai kellékek közül csak az hiányzott, hogy nem az esztergomi érsek koronázta – lévén Bicskei Gergely a pápa és az Anjouk híve. A koronázást István kalocsai érsek végezte, mint ahogy erre már a múltban is volt példa. Az ifjú király, szláv hangzású Vencel nevét a magyar Lászlóra cserélte fel, és nemcsak a világi rendek, hanem az egész magyar főpapság – a püspöki kar – is melléje állott még az 1301. évben, kivéve a kétséges jogokat élvező esztergomi Gergely érseket. A fiatal Anjou „pártkirály”-nak, akit csak egy elenyésző kisebbség támogatott, és akinek homlokát nem érintette Szent István koronája, most már törvényes ellenféllel kellett szembenéznie. Vissza is fordult az ország déli vidékeire, a horvát-szlavón részek közelébe, ahol első hívei tartózkodtak. Most egyelőre a Szerémségben, a még IV. Béla által alapított cisztercita bélakúti apátságban húzódott meg. Érdekes módon a pápaság támaszaiként szereplő új szerzetesrendek: a ferencesek és a domonkosok is ellenségei voltak Magyarországon az Anjou-pártnak.

A nápolyi udvarnak, II. Károlynak ismét nem volt más választása, mint hűbérurának, a pápának segítségét kérni. De megtette a beavatkozást a világi hatalmát oly nagynak ítélő VIII. Bonifác, saját magától is. Ő, aki Habsburg Albert német-római királlyal már a császári szék betöltéséről tárgyalt, és aki a skótok Anglia-ellenes panaszait is arra akarta felhasználni, hogy megteremtse „a pápai hűbéres skót királyság”-ot, Magyarországon is valami ilyesmit akart, az ország régi hagyományaival és a történeti valósággal semmit sem törődve. Felháborodással értesült a „merészségről”, hogy a magyarok, méghozzá az egész püspöki kar csatlakozásával, az ő elhatározását és kifejezett akaratát figyelmen kívül hagyva, másik királyt emeltek a trónra. Ítélezésre készült, és a két királyt maga elé idézte, pápai udvarába.

A pápának soha nem tapasztalt – és nem is jogos – beavatkozása az ország belügyeibe, mivel nem egyházi dolgokban történt, felizgatta és ellenállásra készítette Magyarországot. Az volt a szerencse, hogy Bonifác pápa Magyarországra küldött legátusa, Niccolo Boccasino bíboros, tapintatos, szelíd és diplomata-ügyességű ember volt. Nem fenyegetésekkel, hanem türelmes rábeszéléssel végezte feladatát, mikor a magyar püspökökkel tárgyalt az Anjou-király ügyében. Mikor az általános népszerűtlenségnek „örvendő” Gergely esztergomi érsek ügyére vonatkozóan pápai vizsgálatot ígért meg, az új királyt koronázó püspökök, majd a tárgyalásokba bevont, tekintélyes, világi főurak közül sokan beleegyeztek abba, hogy az amúgy sem túlságosan kedvelt cseh orientáció helyett (ebbe a nemrég még az ország romlására törő II. Ottokár cseh király emléke is belejátszott) mégis inkább a fiatal Anjou legyen az uralkodó, akinek személye nem fenyegetett szomszédos idegenek esetleges uralmával. Így történt, hogy a bíboros több zsinatot tartott, gyűlést szervezett, melyen megnövekedett a nápolyi unoka pártja, és I. Károlyt Magyarország királyává kiáltották ki. Ily módon 1302 szeptemberében Károly már el tudta foglalni a Dunántúlt, és Buda birtokbavételére készült. A magyarországi városfejlődésre jellemző módon, Buda ekkor „német város”-nak számított, a polgárok többségének és a főbírónak nemzetisége miatt. A várhegy védelmében a város ellene tudott állni Károly hadainak. S mikor Boccasino bíboros erre egyházi átok alá vetette a várost, a budaiak azzal feleltek Lajos

nevű papjuk vezetésével, hogy visszautasítva a kiközösítést, a maguk részéről VIII. Bonifác pápát „átkozták ki az egyházból”.

Az országos, de világviszonylatban maroknyi budai polgárság pápakiátkozó „ötlete”, az eseményeknek kétségkívül komikus mozzanata volt, illetéktelenségével csak az Anjou-pártot erősítette. De a maga kisszerűségében is szomorú árnyékát vetítette előre az egy évvel utóbbi francia tervnek, mely szerint Pipin ivadéka, „a legkeresztényibb király” és hívei egy párizsi zsinaton szerették volna az odahurcolt pápát elítélni és „kiközösíteni”. A XIII. században, néhány évvel előbb még elképzelhetetlen lett volna egy ilyen gondolatnak pusztá megszületése is: az eretnekeszme „belülről” való visszafordítása. De Bonifác pápa valójában minden cselekedetével saját maga égette talpa alatt a talajt, mint majd látni fogjuk.

A magyar események azonban elszigetelten maradtak, nem kapcsolódtak a később történőkhöz. A magyar királlyá kikiáltott I. Károly, ha Budát nem tudta is ekkor még elfoglalni, sőt, Habsburg-nagybátyja, Albert király ausztriai területeinek védelmét kellett átmenetileg igénybe vennie, annyit elért, hogy ügyében ugyanazok a magyar püspökök, akik még néhány hónappal előbb, a cseh Vencel koronázásán részt vettek: a kalocsai érsek, a zágrábi, a veszprémi és a győri püspök, most nagyanyjának, Mária királynénak és neki magának személyes képviselőjében érkeztek a pápai udvarba a döntés ügyében. A törvényes keretek között megkoronázott Vencel, illetve László – „birtokon belül” lévén –, csupán három jogtudós követet küldött a pápához a valódi helyzet megvilágítására.

Ismerve az adott szituációt és a pápa jellemét, természetes, hogy Vencel jogtudósai nem találhattak meghallgatásra. Bonifác ítélkezett: a korona Anjou Károlyt illeti meg, a cseh László királyt eltiltotta a magyar királyi cím használatától, alattvalóit felmentette a hűségeskü alól, sőt, megfenyegette a magyarokat, amennyiben nem követik az ő királyjelöltjét, akinek még nagyanyját is feljogosította a „Magyarország királynője” cím viselésére, egyházi átkot vonnak magukra. Bicskei Gergelyt egyúttal Rómába hívatta az érseki jelvények átvételére, Albert német-római királyt és fiát, Rudolf osztrák herceget pedig I. Károly magyar király támogatására szólította fel.

Ez az önkényes, a magyar törvényeket ismét és következetesen semmibe vevő ítélkezés – tekintet nélkül a magyarok és csehek viszonyára – általános megdöbbenést és ellenérzést váltott ki. Ha be nem következnek a francia udvarból kiinduló, egyébként hasonló önkényes intézkedések és események, Bonifác pápa alaposan elrontotta volna védencének dolgát Magyarországon.

De már néhány hónappal később, 1303 őszén, VIII. Bonifácnak váratlanul el kellett tűnnie a történelem színpadáról.

VIII. Bonifác pápa bukása

Alig múlt másfél évszázad Szent Bernát ideje óta, s hol tartott már a pápaság az általa elképzelt eszménytől? Igaz, a pápák sohasem hasonlítottak az újabb időkben a magukba vonuló szentek eszményéhez. De Anjou Szent Lajos éppen a század utolsó évtizedében, amíg élt, kedvenc olvasmányának tartotta Aquinói Tamás művei mellett, Szent Bernát *Consideratio*-ját. Ez a mű egy elképzelt pápának ad tanácsokat a helyes magatartásról. Toulouse ifjú püspöke, ha dolga akadt és el kellett mennie valahova, a feljegyzések szerint, lóra szállva is olvasta Bernát elmélkedéseit a pápáról. Mi

volt ebben olvasható? Ha fellapozzuk, ilyeneket olvasunk: „A pápa első erénye az alázatosság.” Vagy: „A te szuverenitásod, mint jelző, nem abszolút, hanem relatív... a szent szolgálathoz viszonyul, mikor azt mondom, hogy relatív és nem az érdemeidhez.” És még egy gondolat: „Ha bármily alaposan ismernéd is a világegyetemet, az égbolt magását, a tenger mélyét, ha önmagadat nem ismered, olyan építész lennél, aki nem ismeri az alapot, és akkor nem építmény lenne az eredmény, hanem romhalmaz.”

Ezt akár jóslatnak is tekinthetnénk VIII. Bonifácra alkalmazva. Amiképpen az általa eltávolított és halálba kergetett elődjének, V. Celesztinnek gondolatai is felsejlettek most, bizonyára éppen a szegénységeszme hívei között elsősorban, a pápaság sötét jövőjéről. Ki hitte volna, hogy éppen „az egyház legidősebb leányának” nevezett Franciaország, és éppen a „legkeresztényibb”-nek mondott francia király részéről éri majd a legnagyobb csapás?

1303 júliusában IV. Fülöp és udvara „eretnekké” nyilvánította Bonifác pápát. Itt is részben a nemzeti érzékenység megsértése volt az indító ok. Hozzájárult azonban az abszolút hatalmat igénylő francia király gátat nem ismerő önkénye is. Szent Lajos király óta a francia uralkodó központi hatalma még tovább erősödött, s méltóságára egyre féltékenyebb lett. Jó alkalmat szolgáltatott az összeütközésre Bonifác pápának Albert német király felé való tájékozódása is. Mikor a császárság felújításáról volt ismét szó, egy nyilatkozatában a német követ előtt, mintha a francia királyi méltóság rovására próbálta volna felhasználni a német császári cím megújítását. Ugyanakkor szoros viszonyban volt Franciaországgal, és eszébe sem jutott, hogy innét érhetné támadás.

A valóságban azonban úgy történt, hogy mikor 1303. június 13-án a pápa elleni vádpontok egész sorát olvasták fel a párizsi udvarban a király meg a világi és egyházi méltóságok előtt, jóformán senki sem akadt, aki a képtelen vádak ellen tiltakozni mert volna. Bármennyire téves volt is Bonifác pápa magatartása a világi ügyek területén, képtelenség volt amire a francia udvar igyekezett: hogy egyházi oldalról marasztalja el. Képtelenség volt elsősorban maga a fő vád, hogy a pápa „eretnek”, mert erre semmi alapot nem szolgáltatott. Azt is mondták, hogy varázsló, és a démonok hatása alatt áll. Vádolták, hogy megsértette a gyónási titkot, hogy rokonait mértéktelenül meggazdagította, és egyházi javakat pénzért árusított. Felhozták, hogy a német követet koronával a fején páncélban és karddal az oldalán fogadta, és hogy arról beszélt, meg fogja semmisíteni a franciák gőgjét. Ha igaz volt is e vádak némelyike, főleg a francia gőgöt sértőek, de arra, hogy a pápát egy Franciaországban tartandó zsinat elé idézzék vétkeiről számot adni, még IV. Fülöp párizsi udvarának sem volt több joga, mint a budai polgároknak.

VIII. Bonifác először büszke nyugalommal válaszolt, mihelyt eljutott hozzá a történetek híre, és egyházi büntetéseket helyezett kilátásba a francia király ellen. S” itt mutatkozott meg, milyen nagyot fordult a világ VII. Gergely kora óta, mikor még a kiközösített császár is vállalkozott a bűnbánó vezeklésre. IV. Fülöp egészen mást tett. Bosszúért lihegett és fegyveres erőszakhoz nyúlt. Emberének, Guillaume Nogaret lo-vagnak az volt a terve, hogy fegyveresek élén megrohanja a pápai palotát, és Bonifácot fogolyként hurcolja Franciaországba, ahol egy „zsinat” – vagyis a francia király megfélemlített papjai – majd megfosztja méltóságától. A terv nem egészen sikerült,

de ami történt, egy évszázadra bénító csapást mért a pápaság hatalmára és nemzetközi tekintélyére.

Az események drámai gyorsasággal peregtek. 1303. szeptember 7-én reggel az egyházi államhoz tartozó Anagni városában, ahol Bonifác pápa tartózkodott, valóban megrohanták Nogaret fegyveresei a pápai palotát. Lovasok vágtattak a francia királyi zászlóval és kiáltoztak: „Éljen a francia király! Halál a pápára és az örgrófokra!” – ez utóbbiakon Bonifác unokaöccseit értették. A palotában azonban ellenállás mutatkozott. Hiába szólították fel, a pápa visszautasította a lemondást. Dél tájban újra kezdve a harcot, a pápa egyik unokaöccsét fiaival együtt elfogták, palotáját kifosztották. Magában a pápai palotában azonban oly nagy volt az ellenállás, hogy csak este, ekkor is egy hátsó bejáraton, tudtak a dómba hatolni, ahol Bonifác védekezett. Nogaret emberei sorra vágták le a pápa védőit, már azokat, akik nem menekültek el. Itt lelte halálát Bicskei Gergely választott esztergomi érsek is, akit nem sokkal előbb a pápa éppen magához rendelt Magyarországról. Bonifác a feszületet szorította a mellére, mikor ellenségei rátörtek, de a lemondásról ekkor sem akart hallani. „Itt a fejem!” – kiáltotta, és csakugyan megölik, ha Nogaret el nem hárítja a neki irányzott csapásokat. Ougyanis változatlanul azt remélte, hogy egy francia zsinat nyilvános megaláztatása elé hurcolhatja a pápát. Ehelyett azonban csak egy nap és két éjszakai kínoztatására nyílt alkalom. Közben a szétfutott bíborosok fegyverre szólították Anagni lakosságát, és szeptember 9-én reggel a pápa kiszabadult.

De az az ember, aki felismerhetetlenné változva inni- és ennivalót kért a város odaseregglő népétől, már nem volt többé ugyanaz az ember. Az egykori gőgös nagyúr most a néppel érintkezett, azok etették, és ő nem sajnálta többé oly mohón gyűjtött kincseit, melyeket széthordták. Csak a bibliai Jób mondását ismételte: „Az Úr adta, az Úr elvette, legyen áldott az Úr neve!”

Kiszabadítói Rómába vitték, ahol a vatikáni palotában a kiállott szenvedések következtében 1303. október 11-én meghalt.

II. Károly utolsó éve és unokájának trónfoglalása Magyarországon

A szicíliai kudarc után, mintha végképp kimerült volna II. Károly amúgy is gyenge politikai aktivitása. Örült, hogy megbékélhetett ellenségeivel, akár a maga kárára is. Fülöp fia kiszabadult a fogságból, és Károly nemcsak Szicíliával nem foglalkozott többé, hanem a ténylegesen birtokolt nápolyi királysággal sem. Bár a nápolyiak szemében ő már nem volt gyűlölt francia, mint apja, – hiszen nem a francia királyságban látta meg a napvilágot, nem ott élt, hanem szinte „beleszületett” Itáliába, – mégsem ez a föld volt az ő szívbeli hazája, hanem anyja országa, ahol fiait is neveltette a ferencesek irányítása alatt: Provence.

Élete művét 13 gyermeke révén megalapozottnak láthatta, s nem kellett tartania dinasztija közeli kihalásától. Lányai ezen felül még nagy hasznára is voltak, amennyiben vesztett ügyekben kezüket az ellenfeleknek felajánlva, biztosítani tudta békés élete folytatását. Ezért írta róla Dante megvetően, mikor még életét nem is fejezte be, hogy eddig semmi hasznosat nem művelt, csak gyermekeivel üzletelt. Törvényes gyermekein kívül a feljegyzések említést tesznek természetes utódairól is. Különösen

öregkorában szerette a fiatal leányokat, s e kapcsolatait nem is nagyon titkolva, mint afféle megbocsátható, emberi gyengeségeket emlegette.

Amit azonban elsőszületett fiától származó unokájával művelt, kizárva Károly Róbertet a nápolyi trón törvényes örökléséből, viszályok magvát hintve el, kevés lenne csupán emberi gyengeségnek nevezni. A fennmaradt források nem árulják el a lelki indítékokat. Kétségtelenül előnyösebb volt, hogy Nápoly kormánya egy felnőtt férfi kezébe kerüljön Róbert személyében. Az igazi ok azonban talán még mélyebben rejtett, talán még az apjától, I. Károlytól kapott lelki sérelemben, aki spanyol fogságba esésekor esztelennek nevezte őt, s halálakor a trónt örökül egyenesen unokájára, Martell Károlyra hagyta. Lehet, hogy e Martell Károlytól származó unoka ezért nem volt túlságosan kedves a szívének.

Róbert mindenesetre gyorsan haladt előre az uralom felé. Már 1304-ben Salerno hercege lett, újabb jogsértéssel elvéve Martell Károly címét annak örökösétől. De Károly Róbert ekkor már Magyarországon küzdött az uralomért.

Az erőszakos pártfogó, VIII. Bonifác pápa bukása, nemhogy hátránnyal, hanem kifejezett előnnyel járt Károly Róbert részére. Az új pápa ugyanis XI. Benedek néven az a Niccolo Boccasino bíboros lett, aki az előző évben mint legátus járt Magyarországon. Benedek pápa tehát jól ismerte a magyar viszonyokat, ezen felül egész lényétől távol állt elődjének erőszakossága. Sőt, mint a francia királlyal, IV. Fülöppel kialakuló viszonyában megmutatkozott, túlságosan is engedékeny volt, s még arra sem tett kísérletet, hogy a Bonifácra törő francia királyi megbízottakat, vagy akár magát a királyt, egyházi büntetéssel sújtsa, vagy fenyegetse meg. Ezzel szinte felbátorította a francia pártot, hogy az elkövetkező időkben teljesen saját befolyása alá vonja a pápaságot.

Magyarországon azonban a viszonyok rendeződését készítette elő az új pápa. Tapintatos rábeszélő készségével mintegy ráébresztette nemcsak a magyar püspökök összességét, hanem a világi főurak nagy részét is, hogy a Nápolyból jött Árpád-vér mellé álljanak. Döntő módon hatott az is, hogy a Budán székelő törvényes király, a cseh László – akit történetírásunk helytelen módon az elhagyott Vencel néven emleget, és nem nevezi V. Lászlónak – méltatlanul viselkedett. Dorbézolt és tivornyázott a királyi székhelyen, semmiképpen sem mutatkozott érettnak az uralkodásra. Ráadásul azok számára, akik még emlékeztek V. István idejére, akinek karddal kellett kivenni az országból a magyar trónra is törő, majd a császárságot is megkívánó cseh királyt, II. Ottokárt, azért sem látszott szerencsésnek az új helyzet, mert a megkoronázott László apja, egyszerre cseh és lengyel király lévén, megint csak a cseh Przemysldinasztia túlságos hatalmát növelte volna. Olyan hatalmas magyar főurak, mint Csák Ugrin, Aba Amadé, Rátót Lóránt, Borsa Kopasz, és az egész Felvidéken (a mai Szlovákia területén) szinte királyként uralkodó és Trencsén várában székelő Csák Máté is az Anjou-párt mellé állott. Most jól jött Ausztria szövetsége is. Albert király sem látta szívesen a csehek hatalom-növekedését, hiszen Ottokár valaha Ausztriát is érdeklőrebe vonta. Csakhamar létrejött tehát a Pozsonyban megkötött szövetség Károly Róbert, valamint Habsburg Albert és fia, Rudolf, osztrák herceg között – Csehország megtámadására. Ekkor már a budai polgárok egy része, de ami sokkal fontosabb volt: a hadi vállalkozásokban főszerepet vivő kunok is Károly Róbert mellett álltak. Vencel cseh király azonnal megjelent Budán, s mivel fia helyzetét fenyegetve látta, sietve hazatért vele Prágába. Csakhogy „bölcs előrelátással” Szent István koronáját is

magával vitte, hogy Károly Róbertet még győzelem esetén se tudják törvényes királlyá koronázni.

A háború kitört. Bár nem volt nagy ütközet, a cseh tartományok mégis sokat szenvedtek a pusztításoktól, és a helyzet II. Vencel cseh király lengyelországi uralmát is aláásta. Aba Amadé nádor az ősi lengyel dinasztia, az átmenetileg trónjavesztett Piaszt-család sarjával, Ulászló lengyel herceggel együtt tört be Galíciába. A következő évben, 1305-ben II. Vencel meghalt. Örökébe a magyar trónon László nevet viselő fia, III. Vencel lépett, s lemondva Magyarországról, békét kötött Albert német királlyal. III. Endre lányával kötött jegyességét is felbontotta, de Károly Róbertre még további küzdelmek vártak. III. Vencel ugyanis övele nem kötött békét, hanem a pártján levő magyar urak tanácsára a magyar koronát Wittelsbach Ottó bajor hercegnek adta át, aki anyai ágon ugyancsak Árpád-vér: IV. Béla másik unokája volt. Nagy Anjou-ellenes erőt képviselt ekkor éppen az osztrák-magyar határvidéken a hatalmas tartományurakká lett Kőszegiek magánbirtoka, akik már IV. László ideje óta megszokták, hogy tetszésük szerint csatlakozzanak hol egyik, hol másik oldalra, ahogyan hasznuk éppen kívánja. Eddig a csehek oldalán álltak, és az ország kormányát még II. Vencel éppen Kőszegi Ivánra bízta. Az új helyzetben a bajor Ottót támogatták, akárcsak az egész Erdélyt birtokló, másik hatalmas vagyonú úr, Kán László erdélyi vajda is. El is érték, hogy Ottót még 1305-ben, a törvényes formások között, csonka országgyűlés után, és az Anjou-párti új esztergomi érsek távollétében ugyan, de – az oklevelekben már 1256 óta „szent”-nek nevezett – magyar koronával megkoronázták.

A meglepett Anjou-párt erre egyéves fegyverszünetet kötött. Ez ügyes taktikai lépésnek bizonyult, mert megakadályozta Ottó híveinek felfegyverkezését, az Anjou-párt viszont közben harca készült. 1306-ban Tamás érsek újból kihirdette a Károly Róbert ellenségeire vonatkozó egyházi átkot, s erre Vencel-László régi hívei közül is sokan csatlakoztak az Anjou-párthoz. Megindult az új küzdelem. A csatákban Károly Róbert elfoglalta a Kőszegiektől az Árpádok ősi városait, Esztergomot és Budát. Ebben az évben jelent meg először, még csak rövid időre, Visegrádon is. Az 1305-ben elhunyt XI. Benedek helyén ekkor már V. Kelemen ült a pápai székben. O ugyancsak francia befolyás alatt álló, a déli Bordeaux mellől származó ember volt, az első pápa, aki francia területen maradt, s már nem is utazott Itáliába. Egyelőre Poitiers-ben egyezkedett sokáig IV. Fülöppel, akinek hatalmaskodása alól végképp nem tudta kivonni magát. Nagyon gyenge és megbízhatatlan természet volt, sőt a források még azt is mondják róla, hogy „mohó volt és lelkiismeretlen, hiányzott belőle az erkölcsi érzék”. Dante szerint: „Pásztor, törvény nélkül.” Mint a francia király vak eszköze, az egész bíborosi kollégiumot átalakította itáliai jellegéből baszk-francia származású főpapok gyülekezetévé. VIII. Bonifác emlékét ilyenformán még csak meg sem kísérelte rehabilitálni, sőt, kénytelenségből és gyengeségből, egykori elődje ellenségeinek kedvezett.

A magyar politikában azonban következetes maradt mint az Anjou-párt segítője. A bajor Ottót megkoronázó csanádi püspököt színe elé idézte, hogy felelősségre vonja, Ottót pedig eltiltotta a magyar királyi cím használatától. Ez gondolkodóba ejtette párthíveit, magát Kán Lászlót is, aki éppen ekkor készült Ottót vejévé fogadni. Mire 1307-ben Ottó hozzá utazott Erdélybe, a vajda a közhangulat változásának hatása alatt nem akart Károly Róbert nyílt ellensége lenni. Miután a pápa érvénytelennek nyilvánította a koronázást, László vajda a hozzá gyanútlanul érkező Ottót elfogatta.

Elvette tőle Szent István koronáját is, s azt egyelőre magánál tartva, hagyta, hogy a kárvallott király kiszabadulhasson fogságából – a korona nélkül. Ottó ezek után sietve elhagyta Magyarországot, átengedve a küzdőteret a most már egyedüli trónkövetelőnek, az Anjou-unokának.

Bár a pápák segítsége végigkísérte harcaiban a nápolyi király unokáját, és francia származása is segíthette a világpolitikai helyzetben – ellenfelei lassan azt is belátták, hogy a fiatal Anjou, akinek egész serdülőkora, tizenkét éves korától tizenkilenc éves koráig a magyar trónért folyó küzdelemben telt el, nem akar idegen érdekeket erőszakolni az országra. Az a körülmény is, hogy nagyapja és Róbert nagybátyja annyira magára hagyta, távolabbi nagybátyja, a francia király pedig földrajzi értelemben is messze volt – a kezdetben szlavón-dalmát segítséggel érkező fiatal herceget, aki első udvarát is a délvidéken, Temesváron volt kénytelen berendezni, szinte rászorította, hogy kizárólag az Árpád-házi őseire gondoljon, azokkal érveljen, magát magyarokkal vegye körül, s így ő maga is, mire felserdült – magyarrá vált.

II. Károlyt nápolyi király még megérte, hogy 1307. október 10-én a pesti Rákos mezején, a Szent Péter egyház mellett országgyűlésre összegyűlt rendek – a papság és a köznemesség – I. Károlyt „a törvényes örökösödés rendje szerint” királyának ismerte el. De ez még mindig nem volt igazi győzelem, az ország leghatalmasabb urai: Kőszegi Henrik bán a Dunántúlról, Csák Máté a Felvidékről és Kun László Erdélyből, nem voltak jelen. Az oligarchák hatalmi féltékenységén túl még a nemzetben is ott lappangott a bizalmatlanság, hogy a szabad királyválasztás joga nincs elismerve, és hogy a pápa akar királyt adni Magyarországnak.

Újabb tárgyalásokra volt tehát szükség. Megint csak pápai követ érkezett az országba, ezúttal Gentile bíboros, volt ferences szerzetes személyében. 1308 tavaszán érkezett meg, azon az útvonalon, mint egykor az Anjou-unoka. Sok rendeznivalója volt, nemcsak közvetlenül a politikai ügyekben, hanem a magyarországi latin egyház belső szervezetének, az alsó papság köreinek és a kolostori élet körülményeinek kérdéseiben is. Hiszen az állapotok IV. László „kun világa” óta meglehetősen összekuszálódtak. Itt már nemcsak a nápolyi Anjou-ház érdekeiről volt szó, hanem magának a római egyháznak érdekeiről is. A keletről, Bizánc felől érkező eretnekségek még a XIII. században „megfertőzték” a Balkánt és Magyarország déli tartományait. De a magyarsággal együtt a pápaságra is veszedelmesnek tűnt Szerbia politikai emelkedése. Ez a magyar király egykori névleges hűbéres fejedelemsége nemcsak hogy elszakadóban volt a magyar királyságtól, hanem magát nagyhatalommá kezdte fejleszteni és Magyarország déli melléktartományait szeretne volna megszerezni. Ha e politikai hatalomátvétel sikerült volna, ez egyúttal a latin egyház visszavonulását is kellett, hogy jelentse. Hiszen Szerbiát, bár nem lehetett eretneknek minősíteni, de a skizmatikus szakadároknak nevezett görögkeleti egyház híve volt, s nem ismerte el a római pápa uralmát.

V. Kelemen pedig éppen ebben az időben már csak szimbolikusan volt „római” pápának nevezhető. Hiszen nemcsak hogy Rómába, de Itália földjére sem tette a lábát: az egyházi állam városai gazdátlanok maradtak. Kelemen még egy ideig Poitiers városában időzött, IV. Fülöp hatalma alatt, majd, mialatt Gentile bíboros Magyarországon tárgyalt, s magyarázott a római pápa illetékességéről magyar ügyekben, hivatkozva a II. Szilveszter pápa által Szent Istvánnak küldött koronára is, – ezalatt V.

Kelemen 1309. március 9-én Avignon városába, tehát a nápolyi királyság felségterületére tette át székhelyét.

Jóllehet ez a költözés a pápának némi kísérlete volt, hogy „függetlenebb” területre kerüljön, a valóságban Avignon a „pápák fogságának” színhelye lett és maradt, csaknem az egész XIV. század folyamán, az 1370-es évekig. Távol Rómától, távol Itáliától, az önkényes, világi dolgokba merülő politika után egy francia függésbe került politika árnyékában. Most igazolódott a maga valóságában Péter remete, a későbbi Celesztin pápa jóslata „az egyház sötét jövőjéről”.

II. Károly örülhetett volna, hogy Celesztin után megint akadt egy pápa, aki az ő felségterületére költözött. De ez a dolog valami egészen mást jelentett, mint amiről ő álmodozott valaha. Napjai különben is a végéhez közeledtek. Nyugodt lehetett afelelől, hogy Róbert fia személyében tetterős, felnőtt férfi fogja követni a nápolyi királyság trónján, miután Károly és Lajos után még 1305-ben Rajmund Berengár nevű fiát, az egykori aragón fogság ötödik résztvevőjét is eltemette. De éltek még fiai: Fülöp a tarantói hercegek, János pedig a durazzói hercegek ágát alapította meg az Anjou-dinasztiából. Legidősebb unokáját is egyre szilárdabb helyzetben tudhatta Magyarországon, ahol a pápa követe zsinatot hívott össze. Kőszegi Henrik és Csák Máté is meghajolt, s ha ez nem is volt őszinte gesztus a részükről, az események sodró folyamatát már nem tarthatták fel: a magyar állam újból szilárd kereteket kezdett öltetni.

Még arról is hallhatott II. Károly, hogy unokájának végleges megkoronázását nem sikerült egyoldalúan a dinasztia és a pápai akarat szerint megoldani. „Nincs tetszésünkre” – mondták a magyar főurak és nemesek egyaránt – „hogya a római egyház (...) gondoskodjék az országnak királyról...” De hozzájárultak, hogy a pápai követ az egyház nevében megerősítse a magyar királyi méltóságban azt, akit ők „szabadon” – minden családi törvénytől függetlenül – megválasztottak, így, ezzel a kompromisszummal nyílt meg csak az út Sánta Károly és Mária királyné unokájának ahhoz, hogy egy újabb ideiglenes koronázás után (mely 1309. június 16-án történt), végre a Kán Lászlótól visszaszerzett, s már-már misztikus államjogi szimbólummá vált Szent István-koronát Esztergom érseke 1310. augusztus 27-én I. Károly magyar király fejére tehesse.

A nagyapa ezt a két utolsó koronázást már nem érte meg, mert két hónappal a pápa Avignonba való költözése után, 1309. május 5-én hajnalban, Poggioreale-ban meghalt.

ÖTÖDIK FEJEZET A KETTÉVÁLÓ ANJOU-POLITIKA: NÁPOLYI ÉS MAGYAR ÁG

Károly Róbert három arca

A XIV. század, melynek első évtizedében, szívós küzdelem után az Anjou-ház idősebb ága végül is csaknem az évszázad végéig, nemzedékrendjeinek kihalásáig biztosította magának a magyar trónt, a trecento kora Itáliában. A művészettörténeti kutatások fényében ez már a reneszánsz nyitánya. S valóban, a II. Károly után trónra lépő, harmadszülött fiú, Róbert nápolyi udvara az új szellemi korszak olyan képviselőit foglalkoztatja egy-egy időben, mint Giotto, a festő, majd az itáliai irodalom legnevesebb képviselői is feltűnnek itt, mint Petrarca, Boccaccio.

Megtévesztő lenne ugyan e neveket Róbert király személyéhez kapcsolni, hiszen nápolyi szereplésüket nem az magyarázza, mintha a kortársak által is „bölc”-nek emlegetett uralkodót valami nagyszerű szellemi felismerés vezette volna. Giotto nem Nápolyban lett híressé, hanem Firenzében, és Petrarca, Boccaccio már Róbert halála után tartózkodik átmenetileg Nápolyban. Nincs tehát szó valami korai „reneszánsz fejedelmi udvar”-ról: Róbertet nem érdekli a festészetszobrászat, de a költészet sem. Az irodalmi műfajokból csak a retorika áll közel hozzá, ez is a politika szolgálatában, érdeklődése pedig természettudományos inkább és nem humanista. De, mint minden, hatalmára büszke, s azt maradandó emlékünek remélő uralkodó, nagy építtető. Ez a tevékenysége párhuzamosan halad az apja és főleg anyja: Árpád-házi Mária által elindított, egyházi építkezésekkel, és annak szellemében, stílusában folytatódik. Egészében az a stílus jellemző ezekre az építkezésekre, mint az 1294-ben megkezdett, és Mária özvegy anyakirályné halála évében, 1323-ban befejezett, hatalmas, nápolyi dómé: a francia gótika. Ugyanebben a stílusban építteti Róbert a maga és szűkebb családja számára szánt temetkezőhelyet is, Santa Chiara egyházát. Azzal a különbséggel, hogy itt inkább a kereklobb provençe-i gótika érvényesült: a maga és apja neveltetési helyének szelleme jelenik meg tehát még a XIV. század első felében is.

Nem jelent tehát európai viszonylatban stílusbeli elmaradottságot az a tény, hogy a Nápolyból Magyarországra került Károly Róbert – pontosabban, saját névhasználatá szerint: I. Károly magyar király – ugyancsak a gótika stílusában építkezett. A visegrádi fellegrvár alatt, a század húszas éveinek végére felépített palotája is, a várhegy dunai lejtőjén – amint az előkerült gyér nyomokból megítélhető – arról tanúskodik, hogy az észak-francia gótika stílusjegyeit viselte, bár alapozásának egyes részleteiben az itáliai építkezés hatásai figyelhetők meg.

A nagyméretű pusztulás a török dúlással lehetetlenné tette, hogy elegendő tájékozódást kapjunk a korabeli magyar királyi udvarról, a művészet és alkotóműhelyek termékeiről, s e műhelyek kialakulásáról. Mindez csupán annyit hagyott meg szá-

munkra mindeddig I. Károly koráról, hogy a pecséteit, pénzeit tanulmányozhatjuk. A pecsétnyomók és éremvésetek készítői maguk is egy művészeti ág – a kisplasztika, az ötvösség – képviselői voltak. Az első magyar Anjou-király alakjához tehát, a monumentális emlékek nagy pusztulása miatt, csak az éremművészet termékei révén közelíthetünk meg kissé közelebb férközni.

Kutatóink a pecséttan és a pénztörténet kereteiben már bőven tudósítottak az Anjou-kor gazdaságpolitikájáról, a pecséteken használt, politikai jelentőségű jelképekről, címerekről, feliratokról, a firenzei mintára vert aranyforintok, és az ezüstdénárok gazdaságtörténeti jelentőségéről. Az ikonográfia szemszögéből tekintve azonban úgy látjuk, még nincs egészen kimerítve a kutatás. A szép számmal ránk maradt I. Károly-kori pénzürmék némelyik változata ugyanis, nem mindig elvont ábrázolásokat, sztereotip, szimbolikus figurákat, fiktív szent-ábrázolásokat (mint pl. Keresztelő Szent János, vagy Szent László király) őriz. Magának az akkor uralkodó I. Károlynak ábrázolása is megtalálható a pecséteken és a pénzekben. Akár régebben az Árpád-házi királyok saját pecsétjeiken, vagy éppen a XIV. század közepén készült Képes Krónika miniatúráin. Csakhogy ezekben a gótika stílusjegyeit viselő ábrázolásokban – ezt első tekintetre láthatja mindenki – nem lehet hiteles portrékat keresni. Az arcoknak itt még nincs egyénítő vonásuk, az egységes stílus tipizáló motívumai ismétlődnek, s egymáshoz hasonlóvá teszik az arcokat, figurákat, legfeljebb a szakállviselés vagy a bajusztalanság adja a különbségeket. De a véső vagy a rajzón munkásai ekkor még nem gondolnak az egyénítésre, a személyiség mindenki mástól megkülönböztető jellegzetességeire. Az ilyen törekvés már az új stíluskorszak, a reneszánsz felé nyitó átmenet, nevezetesen az itáliai trecento halvány kezdetét jelentené.

És csakugyan: mintha csak a személyiség ismertetőjeleinek nagyobb megbecsülése tűnnék fel egészen meglepetésszerűen, a gótikusán tipizáló királyfigura-ábrázolások között a nápolyi „Bölcs” Róbert uralkodásával egy időben Magyarországon, I. Károly pénzein. Nem a gazdaságpolitikai szempontból oly híres aranyforintok, hanem a kis értékű ezüstdénárok között találunk három veretet, ahol nem a királyábrázolásokra oly szokványos, trónon ülő egész alakot, hanem csupán fejet, illetve mellképet láthatunk. A meglepetést még fokozza, hogy a három véset mintája nem készülhetett a veret dátumaként numizmatikailag hitelesített 1332. évben egyszerre, nem készülhetett egy időben, hiszen az egyik mellkép még a gyermekifjú Károlyt ábrázolja, fiatal, szép arcát környező dús hajával. Felületes pillantásra mintha egy idealizált Szent Imre-portrét látnánk. De a figyelmesebb vizsgálat azt mutatja, hogy a korabeli viselet szokványosságán túl, dús hajzuhatag alatt egy vékony arcú és orrú, vastag ajkait kissé szétnyitva tartó, de



*Anjou I. Károly nápolyi király, mint
Róma szenátora*

szimpatikus, határozott karakterű ifjú arcát látjuk, egyénítő vonásokkal. Különösen a hosszú – de nem túl hosszú – orr vonala határozott, és halványan idézi a dédapa, a nápolyi I. Károly emlékét és szoborportróját, de lényegesen arányosabb, finomabb kiadásban. Magának a vésetnek a vonalvezetése is finom, latinosan (olaszosan–franciásan) hullámzásra hajlamos.

A másik két veret a felnőtt, sőt közülük az egyik már az érett kor jegyeit mutató férfi arcát tárja elénk. Egy profilkép, ugyanabban a finom és mégis határozott, de könnyed művészkézre valló stílusban, mint a gyermekifjú-portré megmunkálása. Csakhogy itt a Szent Imre-ideált, meglepő realizmussal, és a profilképen uralkodóan kiemelkedő, jellegzetes orral és előreugró, energikus állal rendelkező, fiatal férfi képe váltja fel. A véset készítője mintha csak egy Dante-arcélt akart volna kiformálni. E profilt szemlélve, melyről sugárzik az öntudatosság és a célratörés, lehetetlen nem gondolnunk arra a célratörő, energikus politikára és államvezetésre, mellyel I. Károly az oligarchák által szétroncsolni kezdett Magyarországot újra szilárd kézben egyesítette.

S mintha ugyanaz a vésnök, ugyanaz a művész – bátran mondhatjuk már így, a kor fejletlenebb művészetfelfogása ellenére – még egyszer láthatta volna Károlyt, a magyar királyt, de már akkor, mikor a múltó idő, s maga az élet módja is nyomot hagyott bizonyos mértékig az arcon. E harmadik véseten ismét szembefordulva szemlélhető. Fején a kor franciás divatú, karimás kalapjával és a kalapot övező, lilomos koronával. Most is szakáll és bajusztalan az arc, még érzékenyen finom, de mintha valami enerváltság lappangana benne. Ezt a szemek alatt jelzett ráncok mutatják a még mindig energikus, arányos arcban, s mintha az energikus és franciás, arisztokratikus arcvonások mellett valami élveteg vonás jelennék meg rajta. Mélyen ülő szeme, mely már a gyermekarcon is megfigyelhető, itt társul a profilképen is végighúzódnó, a vastag ajkat keretező, éles redővel. De a fejforma most is jellegzetesen hosszúkás, északi-gótikus típusra vall, a hosszú orr pedig még keskenyebb, madárszerűbb, mint az ifjú arcán. Annak az uralkodónak arca ez, aki törvénytelen fiát a pápával püspökké neveztetette ki, s akire lesújtani készült a becsületében megsértett magyar nemes, Zách Felicián kardja. S aki ezért nemcsak a lázadón, hanem annak egész, ártatlan családján, kegyetlenül véres bosszút állt.

Az éremvésnök neve alighanem továbbra is ismeretlen marad. Mint feltételezést, megemlíthetjük a Gallicus-nak nevezett Pétert, Simon sienai ötvös fiát, aki maga is ötvös volt Károly udvarában, és második nagypecsétjének vésetéért egy falut kapott adományba. Olasz születésű volt, de a „Gallicus” név jelentése: „francia”. A pecsétvésnök éremvéső is lehetett, s mindenképpen Itália földjéről kísérhette Magyarországra a királyt. A biztos valóságot nem tudjuk, de az ezüstdénárok egy művészeti stílus, azon felül pedig egy ember, egy nagyon is emberien és személyesen megmutakozó, nagy hatalmú, és ellenségei fölött diadalmaskodó, de vétkektől sem mentes uralkodó portróját mutatják. Krónikáink szövege csak az események láncolatát mutatja be, személyiségének emberközelségéből még annyit sem árul el, mint e három dénár. A vésetek tehát mindenképpen alkalmasak arra, hogy a felnőtté növekvő, apátlan-anyátlan árva módjára Magyarországra kerülő kis Caroberto, azaz I. Károly magyar király életének eseményeit is – a portrék mintájára – három korszakra osztva szemléljük.

Az ifjú idegen

A Magyarország rendei által megválasztott, és a koronázására váró I. Károly már Budán, az utolsó Árpád-házi király székvárosában tartózkodott, mikor nagyapja meghalt, és a nápolyi trón megüresedett. Valójában alig néhány óráig maradt üres, hiszen Nápolyban tartózkodó fia, addigi helyettese és általános örököse, Róbert, még Sánta Károly halála napján felvette a reá szálló „Szicília és Jeruzsálem királya” címet. Mivel eredetileg Dél-Itáliát és a tulajdonképpen szigetet „a két Szicília” néven nevezték, most, hogy a sziget maga végleg elveszett, az intitulációban viselt egyes számban feltüntetett „Szicília” elnevezés voltaképpen Dél-Itáliát, azaz a nápolyi királyságot jelentette. Ezeket a címeket használta az özvegy anyakirályné is, Mária, megtoldva még a VIII. Bonifáctól engedélyezett magyar királynői címmel. A nápolyi



CHARLES II ROY DE NAPLES

II. (Sánta) Károly nápolyi király

levéltár regisztrumai szerint „Mária, Szicília, Jeruzsálem és Magyarország királynője” és fia: „Jeruzsálem és Szicília királya” – ez alatt Róbert értendő – 1309 júniusában követeket küldtek az unokához, illetve unokaöccshöz Magyarországra. Feltehetően az örökösödéssel kapcsolatos egyezkedés ügyében, de magukról a tárgyalásokról nem maradt fenn írásos emlék. Mint az egyéb adatokból kitűnik, ez a követjárás nem lehetett eredményes.

A nagyapa ugyanis, II. Károly, halála előtt két hónappal, 1309. március 16-án kelt végrendeletében, meg nem elégedve az 1296. évi koronatanáccsal és VIII. Bonifác 1297. évi bullájával, a sír szélén állva, másodszor is kitagadta a nápolyi örökségből legidősebb fiától származó unokáját. A végrendelet azonban még többet is tartalmazott. Már nemcsak azt szögezte le, hogy Róbert az általános örökös, hanem azt is, hogy a nápolyi trón még Róbert, vagy fiai esetleges halála esetén se szálljon az oly korán elhunyt Martell Károly ivadékaire. A szöveg szerint, ha Róbert ága kihalna, akkor legidősebb öccsének, Fülöpnek ága következik, s ha az ő esetleges ágazatának is magja szakadna, akkor kizárólag „a most élő fiúktól származó” ivadékok kerülhetnek trónra. Az egész testamentum éle tehát kifejezetten és ellenségesen a már elhunyt fiú: Martell Károly utódai ellen irányult.

Nyilvánvaló, hogy ebben a rendelkezésben nemcsak a nagyapa és Róbert személyes rosszindulatát, hanem a mögöttük álló, nagyobb, világpolitikai erőket is megnyilvánulni látjuk. Elsősorban a pápa, V. Kelemen tarthatta még nagyon fontosnak, hogy Martell Károly fia: vagyis Magyarország királya ne vehesse kezébe Nápoly kormányát is. Ugyanaz az V. Kelemen, aki IV. Fülöp francia király gyámkodása alatt oly tehetetlennek bizonyult. Annyira, hogy eredeti szándékát megmásítva, nem a VIII. Bonifác pápát embertelenül megkínzó vétkesek ellen indított vizsgálatot, hanem – 1309 februárjában – éppen Bonifác pápa emléke ellen. Csak egyetlen dologban maradt hűségese elődje álláspontjához. Abban, hogy Magyarországot és Nápolyt nem en-

gedte egy fő alatt egyesülni. Míg arra késznek mutatkozott – igaz, egy álruhás, szökési kísérlet után, mikor Fülöp király emberei Poitiers-be visszavitték –, hogy VIII. Bonifácot, a még mindig büntetlen Nogaret kancellár felbujtására, vétkesnek mondja ki, Magyarország hatalmának esetleges növekedését Bonifác szellemében ellenezte. De a körülményekből sejthető, hogy – ha erre nem kellett is kényszeríteni – itt is döntő módon érvényesült a francia király befolyása. Az Anjou-ház őse, Szent Lajos öccse, valaha még egy Capet-világbirodalomra gondolt. Most csak egy dél-közép-európai Anjou-birodalom lehetősége csillant fel, de ebben már nem lett volna szerepe a Párizsban uralkodó Capet-ágnak. Sokkal megnyugtatóbb volt Róbertet tudni Nápolyban, akire semmiféle más ország koronájára nem volt szállandó.

Károly Róbert, ez az ifjú uralkodó, akit régi hazájában már idegennek tekintettek, és aki Magyarországon is idegenként lépett fel, kétszeresen érezhette nehéz helyzetében árvaságát, otthontalanságát. Vérokonai, magát nagyanyját is a pártjukra fogva dolgoztak ellene. De a közben felnőtt, huszonegy éves ifjú nem volt az az ember, aki egykönnyen hagyja magát. Miután 1309. június 16-án a pápai követ, Gentile bíboros által felszentelt koronával megkoronázták, követeket és jogait védő ügyvédek küldött a pápa avignoni udvarába, hogy perbe szálljon nagybátyjával, aki törvényes örökrésztől, az elsőszülöttségi jogtól elütötte.

Róbert természetesen már helyzeti előnyénél fogva is gyorsabb volt, hamarabb ért Avignonba, hogy letéve a hűbéresköt, megkoronáztassa magát V. Kelemennel. A magyar király ügyes jogászokat küldött, de Róbert, Itáliában a kor és Európa leghíresebb jogtudósaival, Niccolo Ruffolóval és Bartolomeo di Capuával rendelkezett. Ráadásul ezek az itáliai jogászok nemcsak a pápa és a francia király, de Róbert hitelezőinek, a firenzei bankároknak nézeteit is képviselték. Bartolomeo di Capua fényes szónoklata a bíborosi konzisztórium előtt igen hatásos volt, amint kimutatta, nemcsak a törvény, hanem az ország, sőt, az egész kereszténység érdeke azt kívánja, hogy a „bölcsh” és tapasztalatokban gazdag, érett korú Róbert legyen Nápoly királya, és ne a fiatal magyar király, aki nem ismeri Itália viszonyait – tehát már „idegen” – és kénytelen lenne Nápolyt is idegenekkel kormányoztatni, amit az ottani urak nem tűrnének el. Befolyást engedne a magyaroknak – ez volt a másik fő érv – és ez békétlenséghez vezetne.

Károly Róbert, aki már saját országában élt ugyan, de legfőbb ellenfelei, Csák Máté, Kán László még ennek az országnak igen nagy részét birtokolták, nem volt abban a helyzetben, hogy Itáliába menjen, hatékonyabb eszközökkel harcolni. Ezzel megnyert javait is kockára tette volna. Róbert tehát király lett és maradt – de megfigyelhetően rossz lelkiismerettel. Ezekben az években szinte rögeszméjévé vált, hogy a magyar király meg akarja támadni.

Nápolyi Róbert, a zsonglőr vazallus

Róbertnek azonban szerencséje volt. Nemcsak azért, mivel unokaöccsét ekkor, és még egy évtizedig, az „örökbe kapott” ország helyreállítása foglalta el, hanem azért is, mert ő volt apja kedvence. Ehhez pedig a pápa jóindulata, és a hatalmát egyre jobban növelő francia király, Szép Fülöp védelme is járult.

E kedvező helyzetben bizakodva meg is kísérelt önálló politikai irányvonalat kialakítani. 1308. május 1-jén Albert német királyt, a császári trón várományosát saját

unokaöccse, Habsburg „Parricida” János meggyilkolta. A megüresedett német birodalmi trón ismét felidézte Itália, a szentszék és a császárság problémáját. Szép Fülöp újból saját ütőkártyáit akarta kijátszani. Miután a pápaságot lényegében befolyása alá kerítette, a kalandorpolitikában járatos, sokat próbált öccsét, Valois Károlyt vette elő megint, belőle szeretett volna német királyt, s egyúttal római császárt kreálni. Bízott a királyválasztó, német egyházfejedelmek befolyásolhatóságában. Róbertnek sem lett volna kedvezőtlen az itáliai félszigeten unokatestvérével és egykori sógorával – a korán elhunyt Anjou Margit férjével – megférnie, bár e Valois Károly, mint láttuk már az előzőkben, még verrokonaival, az Anjoukkal sem bizonyult mindig jószágosnak.

A francia királyi gyámság lerázására képtelen V. Kelemen pápa azonban nem volt a tervtől elragadtatva. Fülöp gyámsága alatt nem tehetette lábát Itália földjére, az egyházi állam elhagyott területére. Bár ő maga is, mint Bordeaux környéki, a francia érdekszféra szülőtte volt, de a dél és észak közötti ellentétek ekkor még nem mosódtak el. A német választófejedelmek pedig határozottan sérelmesnek ítélték, hogy egy francia királyi herceg foglalja el a birodalom trónját. Szép Fülöp tehát nem ért célt: Baldwin trieri érsek a saját fivérét jelöltette, akit aztán a német fejedelmek még 1308 novemberében meg is választottak királynak, VII. Henrik néven. Jellemző a kor nemzetfelfogó öntudatának sajátosságára, hogy a választófejedelmek mennyire érezték „németiségüket”, mikor a francia királyi ház egy tagjáról volt szó. De VII. Henrik, aki maga is – nyelvi és műveltségi alapon – francia volt, mivel a lotharingiai Arlon grófok, majd Limbourg-Luxembourg hercegek családjából származott, nem számított idegennek. Dinasztiája ugyanis mindenkor a német-római császár fennhatósága alatt állt, a császároktól kapta a hercegi rangot, és így soha nem volt a francia királyok alattvalója. A „nemzeti érzés” mögött tehát ekkor még nem a későbbi nyelvi-vérségi szempont, hanem a dinasztikus felfogás állt.

Kelemen pápa megkönnyebbült: 1309 júliusában a bíborosi konzisztóriumon, Avignonban, elismerve VII. Henrik királyságát, nem állt útjába az új uralkodó tervének, hogy az Itáliába menve, magát Rómában császárrá koronáztassa. A pápa a tervtől titokban az egyházi állam, s ezzel a maga független uralma helyreállítását is remélte.

Annál kevésbé örvendett a dolgok ilyen fordulatán Szép Fülöp, s vele unokatestvére, Róbert. Valóságos politikai zsonglörködésbe kezdett a pápai hűbéres nápolyi király, aki a megváltozott viszonyok között a pápán keresztül, gyakorlatban a francia



*Anjou Szent Lajos Toulouse püspöke és öccse,
Róbert nápolyi király*

királynak sem csak rokona volt, hanem aktív segítője is. Róbert helyzetét erősítette, hogy a pápa nem csupán Dél-Itáliában, hanem Romagnában is úrrá tette, mint generális vikáriust. Ez a tiszte alkalmat adott neki, hogy az itáliai pártpolitikába elegyedjék. Két vasat tartott a tűzben: egyrészt megakadályozta saját családjában a törvényes elsőszülöttségi rendet érvényesülni, – másrészt most ellenséggént fordult szembe az új császárjelölttel, VII. Henrikkel is, az itáliai guelf-pártnak – a pápák támogatójának – segítségével.

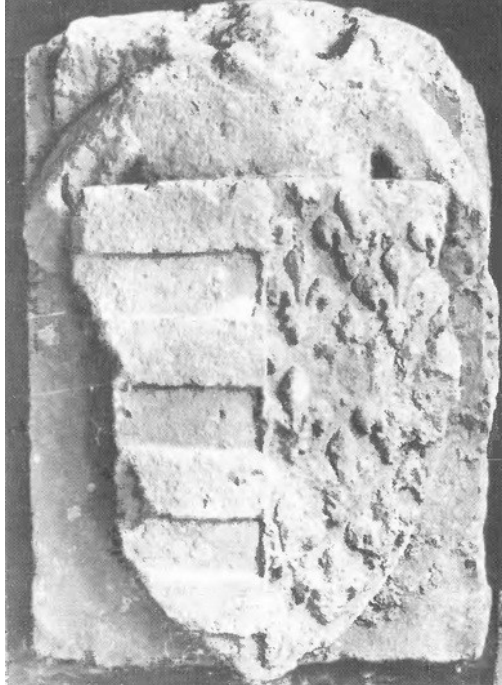
De Itáliában nem vélekedett mindenki így. A ghibellinek – az ősi császárpártiak – egy erős kezű, világi uralkodótól várták, hogy rendet teremtsen az apró, városállamok örökös ziláltságában. Maga Dante is az eljövendő „világcsászárt” várta és ünnepelte VII. Henrikben. Ez nem volt véletlen. Dante nem, mint valami hajlongó alattvaló, a nagy tömeg kis atom-részecskéje várta az új császárt, hanem mint maga is új jelensége a kornak. Az ő személyében testesült meg először a *költőkirály* alakja, aki a világot kormányzóra a maga szellemi királyságából, egyenrangú félként tekint. A személyiség ranglétráján ekkor, a trecento reggelén emelkedik a magasba az alkotó művész tekintélye, először jelezve sajátos módon éppen a világcsászár eszme ünneplésével egyidejűleg azt is, hogy a királyok és fejedelmek korábban oly kizárólagosnak tekintett, gyakorlati-politikai hatalma mellett, a névtelen tömeghomályból a szellem embereinek méltósága kezd világítani. S ez az egyre erősödő világosság ott is marad az, európai fejlődés történetében.

Henrik örömmel indult útnak Rómába 1310 októberében, maga is eszményi tervvel: az antik császárság felújításának az egész középkoron át kísértő gondolatával eltelve. A pápát igájában tartó francia király látszólag tartózkodóan viselkedett, de részen állt az ő tulajdonképpeni itáliai helytartója. Amint a császárjelölt átlépte a határt, a pártok ellentétei méginkább fellángoltak. A császárellenes szervezkedés fő fészke Firenze, régi, köztársasági hagyományú bankárváros volt. De már északon, a lombard városokban is ellenségessé vált a hangulat. Henrik kezdetben azt remélte, hogy a pártok közötti ellentéteket békésen le fogja csillapítani, és ebben reménykedett a pápa is.

Róbert azonban, s a háttérben Szép Fülöp, a felizgatott helybeli guelf-pártiakkal, nem ezt akarták. Nem is tulajdonítható minden Róbert és a francia király művének, hiszen az ő hatásuk távolról sem volt Itáliában annyira elhatározó. A hagyományos császárellenes pártban az ősi pártellentétek felszításával könnyű volt a hevességet fokozni.

Mikor 1311. január 6-án Henriket Milánóban lombard királlyá koronázták, itáliai hatalomátvétele nyitányaként a hangulat már odáig fajult, hogy nyílt felkelés tört ki ellene a városban. A fegyveres ellenállás a többi lombard városra is áttért, és „a békét hozó világcsászár” szerepkörére készülő Henrik csakhamar ott találta magát – az antik világ elképzelt paradicsoma helyett – a népi-nemzeti, köztársaságpárti és egyeduralkodó-ellenes tömegek elkeseredetten harcoló poklában. Itt nem lehetett racionalista okfejtéssel vagy költői elképzelésekkel magyarázni. S a kihívás VII. Henrikben is felkeltette – sok-sok elődje mintájára – a zsarnokot. Miután értékes, hosszú időt kellett fecsérelnie Cremona, majd Brescia ostromára, véstörvényszéket állított fel, és szerencsétlen módon, oktalan kivégzésekkel engedett szabad folyást dühének. Ezzel természetesen a jogalapot is megteremtette önmaga ellen, a még nagyobb ellenállásra.

Szép Fülöp ekkor látta jónak a cselekvést, és arra segítette Róbertet, hogy ne engedje be Henriket Rómába. A német király, a hozzá hú Pisából indulva, csak fegyveresen, erős harcok árán tudott benyomulni a koronázás székhelyére. A Capitoliumot és a Torre del Milizia fontos pontjait elfoglalta ugyan, de a Szent Péter-bazilikához vezető úton, az Angyalvár erődítményénél megrekedt. Róbert legifjabb öccsét, Já-



*A magyar Anjou-címer
A Capet-liliomok és az Árpád-sávok:
Franciaország és Magyarország
egyesített címere*

nost, Gravina grófját, majd később Durazzo hercegét rendelte ide erős csapatokkal, s a fiatal Anjou csakugyan elérte, hogy Henrik nem tudott a Vatikán területére behatolni. A lakatlan lateráni palota és a hagyományokban ősi székesegyház felé fordult tehát, és az ünnepélyes császári koronázás ebben a bazilikában folyt le, 1311. június 29-én, Péter és Pál apostolok ünnepén. V. Kelemen pápa képviselőjében ott volt a császárhű Niccolo di Prato legátus a kiküldött bíborosokkal. A pápa már előzőleg írott parancsot készített János gravinai grófnak, hogy azonnal ürítse ki Rómát, de Szép Fülöp árnyékában végül is nem merte elküldeni a rendelkezést. Csak a koronázás lefolyása után tett anything, hogy Henrik császárt és Anjou Jánost egyaránt Róma elhagyására utasította.

Talán az erőszakos események is okozták, de lehet, hogy mindenképpen VII. Henrik császár eredeti szándékát fejezték ki a koronázási manifestumban azok a gondolatok, melyek lényegében a Hohenstauf VI. Henrik immár több mint százéves elképzeléseihez, de a XIV. században

mindenképpen korszerűtlen felfogáshoz nyúltak vissza. Eszerint a császár nemcsak a szorosan vett német-római birodalom ura, hanem „a földkerekség minden fejedelmének” parancsolója. A pápának csupán egyházi hatalma van. Ezzel kiéleződött a császár ellentéte V. Kelemennel. A pápa egyéves fegyverszünetet rendelt el, Henrik azonban most már nyíltan fellépett ellenfele, Róbert uralmát akarta megsemmisíteni. Miután válaszlevelében kioktatta a pápát a világi hatalmának illetéktelenségéről, szövetséget kötött Szicília királyával, III. Friggyessel, Róbertet pedig, mint a német birodalomhoz tartozó Provence grófság révén saját vazallusát 1312 szeptemberére Arezzo-ba idézte, hűbéri ítélőszéke elé.

Az a tapintatos megoldás, mellyel annak idején Habsburg Rudolf császár, leányával jegyajándékkul adta Provence grófságát, mikor az Károly Róbert apjához, Martell Károlyhoz nőül ment, most egyszerre visszajára fordult. Anjou I. Károly idejében „nem beszéltek róla” – de VII. Henrik most élesen kimondta a nyers valóságot: Provence grófja a császár hűbérese. Ezzel burkoltan Károly Róbert érdekltségei is feléledhettek volna. Hiszen igaz, hogy Provence grófságát még az Anjou-ház alapítója, I. Károly szerezte meg feleségével, Beatrix-szal. Viszont ha a császári hűbér kérdését jogilag kívánatos lett volna bolygatni, emlékezni kellett volna Rudolf császár „jegyajándékára” is. Ebben ugyan nem volt szó a hűbéri kötelék feloldásáról, de „hallgató-

lagosan” bele lehetett volna magyarázni a császár lemondását Provence-ról. Csak-hogy e jegyajándék nem Róbertnek, hanem elhalt bátyja, Martell Károly feleségének, tehát Károly Róbert magyar király édesanyjának, Klemenciának jegyajándéka volt!

Róbert természetesen nem jelent meg a császárnál. Viszont ha senki nem beszélt is róla, az események ismerői tudhatták, hogy Károly Róbert érdekeibe többszörösen is beleütközött. A Villani-krónika hitelt nem érdemlő adata arról, hogy Martell Károlyt még ő maga mérgeztette volna meg – e közhiedelem élénkségét mutatja. Károly Róbert nápolyi jogaira, valamint Róbert természetének változékonyságára Dante is céloz az Isteni Színjátéknak abban a részében, ahol Martell Károly fényes szellemét beszéli:

*S a világ látta, hogy homlokomon van
ama föld koronája, hol az osztrák
partoktól elvált Duna vize csobban.*

*S merre Pachino és Peloro közt vág
égnek a füst, szép Szicília öble...*

*most oly királyt szolgálna, kit a Károly
s Rudolf véréből én nemzék a földre ...
(Paradicsom, VIII. 64-68, 71-72. sor. Babits Mihály fordítása)*

Ez utalás Martell Károly magyarországi jogaira, melyeket Dante is együtt képzelt el Szicília koronájával, Martell Károly és Habsburg Rudolf leányának gyermeke: Károly Róbert számára.

De Róbert egyensúlyozó politikája csak szavakra és manifesztumokra szorítkozott, arra hivatkozva, hogy ő, mint nápolyi király nem a császár, hanem a pápa vazallusa. A manifesztum-párbaj erre folytatódott, hogy VII. Henrik 1313. április 26-án, Pisa városában kelt rendeletével Róbertet, mint hűtlenség bűnébe esett esküszegőt, aki nem jelent meg törvényes hűbéruránál, kard általi halálra ítélte, egyúttal feloldva alattvalóit a neki tett hűségeskü alól.

Az események ismeretében ma már mindez kissé akadémikus ízű polémiának látszik, de nem szabad felejtetni, hogy az akkori valóságban nem volt az. A csatákban, apjával együtt vesztesnek bizonyult Róbert egy időre forrónak érezhette lába alatt a talajt. Nem annyira azért, mintha saját alattvalói fenyegették volna. A francia király segítségével is bízhatott. De a császár fegyveres szövetsége III. Frigyes szicíliai királlyal, aki hadi vállalkozásaiban a nápolyi seregeket mindig megverte, nem sok jóval biztatott. Róbertnek azonban – mint már korábban – döntő dolgokban, most is „szerencséje lett”. Néhány hónappal később, nápolyi úti készülődései közben VII. Henrik lázas beteg lett, s 1313. augusztus 24-én meghalt. Róbert békén uralkodhatott tovább Nápoly ügyesen megszerzett trónján.

Az elkövetkező időkben hatalmát még meg is növelte. Olyan lehetőségek kezdtek kibontakozni előtte, melyekről apja nem is álmodhatott annak idején, a maga szorongatott tehetetlenségében. Róbert, nagyapjára, I. Károlyra emlékeztető hatáskörrel, uralmát nemcsak a saját királyságában őrizte meg, hanem az egész itáliai félszigetre kiterjesztette. 1314. március 15-én ugyanis V. Kelemen pápa egész Itália császári vikáriusává nevezte ki. A pápa két decretumot is kiadott („Romani principes” és „Pastoralis cura”), melyekben VII. Henrik halála után, a túlméretezett császári tervek ösz-

szezsugorításával megállapította, hogy a császárság alá van vetve a pápának mint világi hatalom is, egyben pedig érvénytelenítette a nápolyi király ellen hozott szankciókat, feloldva Róbertet a német császárhoz fűződő kötelékei alól.

A helyzet ismeretében könnyű észrevenni, hogy apjával, sőt, nagyapjával szemben Róbertnek most is „szerencséje” volt. Míg I. és II. Károly kezét minduntalan megköttették az akkor még függetlenül kormányzó pápák, sőt a francia király is, az elfogulatlan Szent Lajos és az önző észjárású Szép Fülöp személyében, Róbert számára most mind a pápa, mind a francia király biztos védőpajzsot jelentett. A pápa azért, mivel elhagyta Itáliát és a nápolyi király felségterületén: Avignonban, de teljesen francia gyámság alatt volt kénytelen kormányozni. Szép Fülöp pedig, aki Sánta Károly ügyeit csekély érdeklődéssel kísérte, most fiát, Róbertet, hatékonyabban támogatva uralmában, mert a nápolyi királyság szilárd fennmaradása hasznosnak bizonyult a feléledő német császári törekvésekkel szemben.

Róbertre tehát biztatóan mosolygott a szerencse, most már csak az volt hátra, hogy személyes képességeivel is bebizonyítsa, mennyire tudja a jó lehetőségeket felhasználni. Róbert igyekezett is élni a rendelkezésére álló erővel, s egyik első feladatként dinasztiája uralkodásának nagy sebét akarta begyógyítani, királyi tekintélyét pedig gyarapítani Szicília visszaszerzésével, s nagyapja régi hatalmának felélesztésével.

Mert Szicíliában még mindig a vitéz és ügyes Frigyes király uralkodott, aki lojális magatartást tanúsított az Avignonban székelő V. Kelemen pápával szemben. Kelemen azonban 1314. április 30-án meghalt, és Róbert nyilván kényes kérdések elkerülésére kedvezőnek ítélte, ha még a pápai trón betöltése előtt cselekszik. Hajóhadával 1314. július 14-én hagyta el Nápolyt feleségével, Sancia királynéval, valamint öccseivel, Fülöp tarantói és János durazzói hercegekkel, hogy az elszakadt szigetországot megtámadja és visszaszerezze.

Aragóniai Frigyes, Szicília királya azonban most is győzelmesen verte vissza a nápolyi flottát. Róbert csapatai július 28-án Castellamarenál partot értek ugyan, de Trapaninál megtorpanak. Sikertelenül ostromolták a várost. A csapatok egészségügyi ellátása nem volt kielégítő, ezen felül Fülöp hercegnek váratlanul Korfu szigetére kellett sietnie seregével, hogy mint Achaja fejedelme, a tartományához – a régi Görögország és a latin keresztes államok maradványához – tartozó szigeten támadt felkelést leverje. Róbertnek tehát ugyanolyan kudarccal kellett Szicília szigetéről visszatérnie Nápolyba, mint hajdan már hadvezérként, hercegkorában is tette. Még örülhetett, hogy Fülöp öccse gyorsan eltávozott, és nem esett a szicíliaiak fogságába, mint az első alkalommal. Frigyes király pedig a támadásra azzal válaszolt, hogy Messinában „alkotmányos módon” országgyűlést hívott össze, ahol trónörökös fiát, Pétert, még az ő életében felruházták a „Szicília királya” címmel.

Ezzel egy időben Itália északi részén, Toscanában is felkelés tört ki. VII. Henrik halálával ugyanis egyáltalán nem szűnt meg az itáliai császárpárt: a ghibellinek jelentős



*I. Károly Róbert magyar király
ifjúkori képe (ezüstdénár)*

tábora, melynek fő hatalmassága Milánó ura, Matteo Visconti volt. A pápa pártját képviselő guelfek hiába kísérelték meg az ellenállást, Visconti lombard segítőcsapatokat is kapott, és más, ghibellin hívei is azok közül kerültek ki, akik az Anjou-dinasztia itáliai uralmának ellenségei voltak, ezért egy eljövendő új császártól remélték a félsziget viszonyainak megjavulását. Róbert, már csak azért is, hogy kiköszörülje a Szicíliában kapott újabb csorbát, a toscanai felkelők ellen fordult. A nápolyi sereg vezérei között ott harcolt az Anjou-ház két ifjú tagja is: Róbert legfiatalabb öccse, Péter, Eboli grófja, valamint Fülöp tarantói herceg és achajai fejedelem fia, Károly. A Montecatini mellett 1315. augusztus 29-én lezajlott küzdelemben a ghibellinek támadására a guelfek és nápolyiak serege megzavarodott, futni kényszerült, majd a csatát elvesztve, rengeteg halottat hagyott a csatatéren. A halottak között volt a két ifjú Anjou herceg: Péter és Károly.

Ha évszámokkal nem is lehet a történelem szakaszait beosztani, tagadhatatlan, hogy vannak évek, melyekben – többnyire a vezető személyiségek letűnésével – mintha sorsfordulatok állnának be, megváltoztatva az események folyását. Szicília visszaszerzésének ügyében ilyen korszakzáró év volt 1285., I. Károly, III. Fülöp és Aragón Péter halálával, s ilyen volt 1314. is, az új, szicíliai kudarc, valamint V. Kelemen pápa, és az év novemberében a pápaság életébe oly döntően beavatkozó Szép Fülöp francia király halálával.

A ghibellinek győzelme idején, 1315-ben tehát Róbertnek egyik támogatója sem élt már. A nápolyi király azonban a veszített csata ellenére sem szenvedett valójában vereséget. Bár családi gyász is sújtotta a két herceg halálával, a csatáról fennmaradt, híressé vált elbeszélő költemény: a „Ballada a nápolyi hercegek és seregük Montecatini melletti pusztulásáról” szerint, Róbert király nem mutatott megrendülést. Csak az anyja és nagyanyja: Mária királyné gyászáról és a temetéssel kapcsolatos anyagi áldozatairól tudunk, valamint



*I. Károly Róbert magyar király
(ezüstdénár)*

a gyászoló apa, Fülöp kártérítési követeléséről Firenze városával szemben. Eboli grófjának, Péternek is volt köze Firenzéhez, hiszen őt, kedves személye miatt a firenzei guelfek nagyon szerették, és annak idején egész életére a város urának választották.

Róbert ügyeskedése most egy újabb, politikai zsonglőrködéssel – melynek azonban semmi köze nem volt az előző század nagy, szellemi mutatóihoz – nyilvánult meg. Ekkor már egyszerre két császárijelölt is volt a német birodalomban, s közülük Habsburg Albert fia: Szép Frigyes osztrák herceg látszott pillanatnyilag esélyesebbnek. Az ifjú Habsburg unokatestvére volt a nápolyi trónról elűldözött Károly Róbertnek, a magyar királynak. A nápolyi Róbert már előzőleg idegesen vette tudomásul, hogy VII. Henrik elhalt császár fia, János, aki már 1310 óta cseh király volt, Károly Róberttel kötött szövetséget. Róbert azt hitte, hogy ez ellene irányul, de alaptalanul. A magyar királynak ekkor még súlyos belpolitikai gondjai voltak. A lelkiismeret-furdalás, és vele az ügyeskedő diplomácia azonban kísérte Róbertet. Most Károly Róbert rokonai, a Habsburgok felé tett egy lépést. Szép Frigyes leánya, Katalin,

nem volt más, mint az ifjú, özvegy császárné, VII. Henrik hátrahagyott, második felesége. A gyermektelen özvegy császárné és vele egy személyben a remélt új császár, Habsburg Frigyes leánya, Róbert buzgalmából, az ő fiának, Károlynak, Calabria hercegének felesége lett 1316. június 23-án.

Nem sokkal ezután, 1316. augusztus 7-én, több, mint két évi késlekedéssel, az immár nagyrészt francia és dél-francia bíborosok megválasztották az új pápát, Avignon püspöke, Jacques Duèze személyében, aki a XXII. János nevet vette fel.

Róbert diplomáciai igyekezete ebben a választásban is benne volt, bár a döntő elhatározást a vele szoros érdekszövetségben álló, új francia király, a X. Lajos rövid uralma után trónra lépett V. Fülöp, az elhunyt Szép Fülöp ifjabb fia, erőltette ki. A megválasztott avignoni püspök, aki korábban Fréjus püspöke volt Provence-ban, és közben Róbert, sőt még Sánta Károly idejében a nápolyi udvar kancellárja, azonos volt azzal a kis termetű és csúnya külsejű, toulouse-i egyház-jog-tanárral, aki – mint említettük – jelen volt még 1297-ben, a szentség hírében meghalt Anjou Lajos herceg, az akkor Újonnan kinevezett püspök megérkezésénél, s vele közeli ismeretségbe került.

Róbertnek tehát nem kellett félnie az itáliai ghibellinektől, mert a francia királyi és a pápai pártfogás folytatódni látszott. Német földön pedig Szép Frigyes és Bajor Lajos harcában még nem dőlt el a küzdelem, Itáliának egyelőre nem kellett tartania egy új császár jövetelétől. A nápolyi királyság helyzete változatlan maradt. Ha a Habsburg-rokonság nem bizonyult is jó lépésnek, mert az osztrák herceg rövidesen a győztes Bajor Lajos fogságába esett, és kénytelen volt végleg lemondani császári reményeiről, az új pápa – legalábbis egyelőre – Róbert egykori alattvalójaként, támogatónak bizonyult. A nápolyi királynak a montecatini vereséget Itália helytartói minőségében sikerült a ghibellin és guelf városok között Nápolyban megkötött egyességgel kiegyenlíteni.

De végül is, nagy fáradsággal mindez csak a meglevő helyzetet konzerválta. A nagy tett, Szicília visszaszerzése – bár Róbert még most sem mondott le róla – nem sikerült.

Az is elgondolkasztató volt, hogy bár Róbert egyensúlyozott ugyan, de közben rendkívüli képességeket nem árult el. Apjához viszonyítva természetesen önállóbbnak mutatkozott, de még nem lehetett tudni: miféle előnyökkel jár egy olyan pápával űzni együttes politikát, aki régen ugyan vazallusnak számított a nápolyi udvarban, mint kancellár, de most hűbérúr lett belőle, és az egykori vazallus most Róbert hűbérurává lett.

A következőkben először – az összehasonlítás kedvéért – azt kell megvizsgálnunk, hogy Róberttel egy időben milyen sors várta az elüldözött unokaöcs uralkodását Magyarország, s miféle személyes képességeket árult el Károly Róbert, nagybátyjához viszonyítva?

Károly Róbert helyreállítja a magyar királyságot

Károly Róbert életének most az a korszaka következett, amelyben – energikus, „dantei arcélét” megmutatva – Magyarországnak még Szent Istvántól megalkotott, szilárd, állami kereteit újra visszaállította. A kor viszonyaihoz méltó módon – mint egy ötvös a jó és nemes anyagból készült érem képét – keménnyé és határozottá ötvözte. De amíg „az országot az országban” játszó tartományurakat és érdekszövetségeiket mind leverte, vagy diplomáciával lefegyverezte, eltelt egy évtized: a XIV. század tízes éve.

1310 táján még nehéz helyzetben volt. Már Szent István koronájával is felavatva, de megkötött kézzel, egy ideig túrnie kellett nagyúri alattvalóinak saját tisztviselőik útján való kormányzását. Ezt tették Horvát-Dalmátországban a magyar érzülettől teljesen idegen Subichok, valamint a hozzájuk mindenben hasonló Kőszegiek Szlavóniában és az egész Dunántúlon. Északkeleten az Aba-nemzetség, Erdélyben Kán László őrizte hatalmát. A Felvidéken Csák Máté uralkodott tovább, mert Gentile bíborossal való engedékenysége csak látszólagos volt, és ígéreteit nem teljesítette: valóságos háborút indított dél felé, még Buda ellen is. A pápai követ végül is nem boldogult vele, kiközösítette az egyházból, majd eltávozott az országból. Így a zűrzavar megoldása a



I. Károly Róbert magyar király (ezüstdénár)

továbbiakban egészen Károly Róbertre maradt. A pápai politika most már nem segíthette, de annál fontosabb volt a szomszéd országok magatartása.

Maga a király csak a Duna-Tisza közét és a Körös folyótól az Al-Dunáig terjedő országrészt mondhatta egyelőre saját területnek. Udvarát sem rendezhette be az ország közepén, hanem délen, Temesvárott kellett még mindig tartózkodnia. Külpolitikai vonatkozásban első szerencséje tulajdonképpen III. Vencel – a korábbi magyar király – váratlan halála volt, akivel kihalt a csehek ősi Przemysl-dinasztiája. Ezzel a cseh és lengyel trón egyszerre szabaddá vált, háttérében a német birodalommal.

Az Anjou-dinasztia magyar ágának tehát a régi francia, olasz, spanyol érdekszféra helyett ezekkel az új, északi szomszédokkal kellett számolnia, ezekkel összefüggésben kellett alakítania – akár mellettük, akár ellenük – külpolitikáját. Annál is inkább, mert Magyarország tartományurai is, a Kőszegiek, Subichok, Csák Máté és Kán László mind azon igyekeztek, hogy házassági kapcsolatok révén a szomszédos, idegen fejedelmekkel rokonságot létesítsenek, s így szükség esetén segítséget kapjanak.

Kőszegi Henrik szlavón bán, leányát, még annak idején III. Endre olasz unokaöccsével házásította össze, Csák Máté veje István cseh herceg volt, s most újabban a Habsburgokkal keresett összeköttetést. Az erdélyi Kán László pedig bajor herceglányt vett nőül, saját leányát viszont a magyar királlyá koronázott Ottónak szánta. Ezeknek a nagyuraknak nemzetietlensége nemcsak abban mutatkozott meg, hogy önző érdekeik miatt nem törődtek az ország megcsonkításával, hanem abban is, hogy készek voltak magánhatalmuk védelmében új és új szövetezésekre a magyar király – és így egész Magyarország – ellenségeivel. Jellemző példa erre, hogy amikor Kán

Lászlónak nem sikerült a lányát magyar királynévá tennie, a legcsekélyebb habozás nélkül II. Uros István szerb király fiához adta nőül, mintegy segítő kezet ajánlva fel ezzel a délvidéki, magyar melléktartományokat hatalmába keríteni akaró, növekvő, szerb hatalomnak.

Károly Róbertnek, akármilyen vitéz katonának és jó hadvezérnek bizonyult is később, először a diplomácia fegyveréhez kellett nyúlnia. Északról, nyugatról, keletről és délről ellenségekkel körülvéve, nem árulhatta el azonnal, hogy végső célja az ország területi épségének, a magyar király által egyedül kormányzott, Szent István-i államnak visszaállítása. Egyenként kellett ellenségeit letörnie, úgy, hogy a többiek érdekszövetségét egyelőre megnyugtatta.

Először Csák Mátéval kellett szembefordulnia, aki az egyházi kiközösítésen is fel-dühödve, most már nyílt ellenállást mutatott. Károly Róbert első, és igazi szövetségesei a kisebb országbarók és nemesek voltak, akik maguk is szenvedtek a zsarnokok önkényuralmától, és a Tiszántúlon gyülekeztek, illetve a nagyurak szomszédos területeiről menekültek át, olykor egész birtokukat hátrahagyva. A középnemesség ér-zéke józanabbnak és a realitások iránt fogékonyabbnak bizonyult, mikor igazi oltalma-zójukat az ország központosítására törekvő, magyar királyban ismerték fel, s igye-keztek lerázni a kiskirályok jogtalan, s mivel jogtalan, mindennél zsarnokibb, erősza-kosabb uralmát. A fiatal Anjou Károlyhoz annál szívesebben is mehettek, mert látták: az egy Druget-családon, nevelőjének, Druget Fülöpnek családján kívül nem hoz ma-gával idegeneket, csak magyarokat tűr meg környezetében, Árpád vérére hivatkoz-va. Ő, apai ágon a francia nemzeti dinasztia leszármazottja, dicsekedhetett volna más ősökkel is, de realitásérzéke – és talán nápolyi családjától való magárahagyatottsága következtében is – szerencsés módon tette magáévá a magyar nemzeti büszkeséget és a köznemesi „ideológiát”.

Mert erről is szó volt, nemcsak merő, politikai-dinasztikus küzdelemről. Ezt a nemzeti érzést nem a XIX. századi, kései nacionalizmus szellemében képzeljük el, és az is bizonyos, hogy Károly Róbert, mint később majd fia, Nagy Lajos is, éppen úgy dinasztiajuk dicsőségét tekintették elsőnek, mint majd később a Habsburgok, a kö-zépkortól kezdve az egész újkoron át. A döntő azonban az, hogy Magyarországon, mikor a Nagy Károly világhódító császárról elnevezett Anjou I. Károly dédunokája, a Capet-világbirodalom álmódójának vérségi, apai ágon való leszármazottja, szövetsé-get kötve a nagyurakkal, és velük a magyar nemesség nagy részének, színe-virágá-nak erős hadával felvonult a Hernád folyó melletti rozgonyi síkra, hogy véget vessen az északon évtizedek óta jogtalanul folyó országbitorlásnak – ez az Anjou-dinaszti-kus öntudat itt Magyarországon, lehántva magáról a nápolyi színeket, átalakulóban volt. Az 1312. június 15-én lezajlott rozgonyi csata, mely nem csupán Csák Máté sere-gét, hanem az időközben hozzápártolt, hozzá hasonlatosan ősi, honfoglaló eredetű Aba-nemzetség lázadó hadát is teljesen tönkrevverte, nyitánya volt egyúttal, a maga katonai és politikai jelentőségén túl, egy később európai viszonylatban is kiemelke-dő, sajátos folyamatnak. Egy olyan eszmevilág kialakulásának, mely a király és ne-messég viszonyát a szilárduló államkeretben újra szorosra fűzte, és a dinasztikus ér-zületet egybe tudta hangolni az ismét öntudatára ébredő „nemzeti” érzéssel.

A modern ember, aki már alig ismeri a vérséghez, származáshoz kötött gondolko-dást, és a túlvilági háttérrel sem látja, melynek természetfeletti sugárzó bűvöletét a középkori ember minden önzésen, mohó, hatalmi és öldöklési vágyon keresztül is

érezte, akár megnyugtatón, akár fenyegetően, csak az ősi hagyományok ismeretében tudja elképzelni – ha megérteni nem is – a jelentőségét annak az eszmetörténeti és nemzeti öntudatfejlődésnek, melyet a Magyarországra lépő első Anjou- király itt, részben tudatosan, de részben „a tudatalatti archetypusok, a kollektív képzetek” segítségével, alattvalóinak támogatásával elkezdett, fia pedig továbbfolytatott, és bevégezt.

Az öntudat önmagában nem titokzatos vagy misztikus dolog, mindenkinek szüksége van rá, akit határozott cél irányít. De abban a korban, mikor a legenda és a valóság határát még nem vágta ketté a felvilágosult racionalizmus, és az álmok homálya a kor emberében még nem minden esetben váltotta ki az iróniát és a csúfolódó hajlamot, a leszármazás által átörökített hagyományok hidakat alkottak az elképzelt, magasabb rendű világ felé. Ilyen módon az álmok a mindennapi élet realitásait is befolyásolták, különösen akkor, ha valamilyen hasznos jóhoz, valami lelkesedést felkeltő érzéshez tudtak kapcsolódni.

Ahogy már az antik időkben csaták, döntő, politikai fordulatok, államok és népek sorsa tudott eldőlni a kortársak hite miatt egy álmon vagy látomáson, ugyanígy maradt – csak keresztény színben – a középkorban is. A régi ember ugyanis az álmot nem minden esetben tartotta a valóság ellentétének, hitte azt, hogy vannak álmok, melyek a valóság földöntúli megerősítését jelentik. Ezeket pedig olykor rá lehetett vetíteni a látható, valóságos emberekre és intézményekre is.

Csak Máté öntudatának fő alapja – miután ügyességével, és az emberekkel való bánni tudásával hatalmát kialakította – az a történeti hagyomány volt, hogy őse, Előd vezér, a honfoglalást vezető Árpáddal jött be a Kárpát-medencébe, s nemzetsége így



*I. (Nagy) Lajos magyar király
(ezüstdénár)*

egyenrangú a magyar királyokéval, Árpád nemzetségével is. Ugyanebben a szellemben gondolkodott az Aba-nemzetség is, erősítve magát azzal, hogy egyszer, még a XI. század Szent Istvánt követő, zavaros éveiben, királyt is adott az országnak. De ezekben a pusztaság leszármazástudatokban nem volt semmi varázslat, vagyis olyan erő, ami az alattvalók tömegeit magával ragadja. Az Árpádok kiválasztottság-tudata viszont Emese álmából, a csodálatos színezetű Turul-mondából táplálkozott, melyet a krónikák fenntartottak, s melyben eleve szerepelt egy más világból eredő mozzanat, és a jóslat, hogy Árpád apjától, Álmos fejedelemtől dicső királyok fognak származni, akik az egész nemzet vezetésére lesznek hivatottak.

A tündérvilág belépése a realitásba, mint a kelta mesékben: ez kellett a középkor könnyen durvaságba süllyedő emberének, mint ellensúly. De nem volt mindegy, hogy ez a „tündéri érintés” hogyan történik.

A francia lovagi kultúra is egy „tündéri érintés” gyümölcse volt, amely szerencsésen fejlődő, megfelelő társadalmi közegben, az ihlető ingereket felfogó irodalmi és képzőművészeti talajba ágyazódott. Az eredetileg pusztán kemény, sőt nyers, északi, frank harci indulat, a dél sokszínű hatásaival egyesülve a trubadúr nőkultusz hátterével és a keresztény misztikus ekstázis újra-felfedezésével valami olyat teremtett,

melynek Európa-szerte nagy hatása volt. De mindenütt a befogadó ország viszonyai szerint alakult. Spanyol földön – bár éppen itt éltek közvetlenül a mohamedán szaracénokkal harcoló hagyományok – sok szaracén hatást is befogadtak és a „keresztes háborús” eszme sem mindenhol őrződött meg, mint az egyetemes egyházat védő gondolat. Német földön, például a császárság pápa-ellenes harcai miatt, teljesen hiányzott. A nyers, katonai erő nem tudott olyan imponáló, harmonikus személyiséget felmutatni, mint amilyen Szent Lajos, a francia lovagkirály volt.

Itáliában, a kereskedővárosok, a kézművesek és bankárok földjén még kevésbé hatott a lovagi szellem. Kelet felé Magyarország volt az utolsó, latin keresztény állam, ahová a francia lovagi szellem hatásai eljutottak. A talaj természetesen itt sem volt mindenben érzékeny, annyira sem, mint Németországban. Irodalmi és művészeti különleges finomságokat, vagy éppen nőkultuszt, de még keresztény misztika iránti figyelmet is alig találunk Magyarországon. Élt viszont a „védőbástya”-eszme, különösen a tatár betörés óta, melyet IV. Béla király már teljes tudatossággal emleget a pápához írt levelében. Ez az egyetemes, keresztény Európát védő gondolat, rokona volt a francia keresztes háborús eszmének. A magyar katonai szellem, a katonai becsület hagyományában is volt valami lovagias elem, a katonaság minden nyersesége és durvasága mellett is. Ezenfelül még egy szellemi elődöt, az eszményt megtestesítő személyt is számon tarthatott Magyarország. Ha Franciaországban Szent Lajos vált a lovagkirály és a korabeli ideális államférfi eszményévé, Magyarországon egy még ősibb, mély hatást keltő személyiség emléke élt: Szent László lovagkirályé (1040–1095). Személyében megvalósult az a hazáját és az egész kereszténységet, valamint a nőket és a gyengéket védő országkormányzó, aki tekintetét hosszú évek virrasztásain ugyanúgy az ég felé emelte, országáért és nemzetéért aggódó imákba merülve, mint Szent Lajos király. Misztikus látomásait vitéz kardcsapásainak erejével támogatva, az akkor még pogány, keletről támadó kunok ellen éppúgy határozott, független utat járó reálpolitikus volt, mint amikor a világi hűbéruraságra vágyó pápa törekvéseivel szembeszállt. A határai védelmében sokat küzdő magyarnak nem volt az ő már-már mesébe illő, és ugyanakkor nagyon is emberi személyiségénél varázslatosabb ideálja és szimbóluma.

A Magyarországon megjelenő Anjou Károly Róbert, aki egyaránt unokaöccse volt a francia és a magyar lovagkirálynak, jó érzékkel élesztette fel az általa újra kialakított, magyar királyi udvarban Szent László kultuszát. S ez a kultusz zökkenőmentes természetességgel plántálta el ugyanakkor a francia lovagi műveltséget is. A Szent Lajos által alapított Plantagenêt-rend mintájára, Károly Róbert megalapította Európának időrendben második fejedelmi lovagrendjét, a Szent György-lovagok testvéri társaságát, mely minden királyi bíróság alól kivéve, saját két, egyházi és világi bírója alatt, „egymás és a haza védelmére” működött. Károly Róbert, akit a picardiai Druget-családból való Fülöp nevelt, a francia lovagok érintkezésformáit tette kötelezővé, de ez a magyar királyi udvarban nem volt új dolog. Az Árpád- és a Capet-család már a XII. században ismeretségbe került egymással, mikor VII. Lajos keresztes vitézei II. Géza király engedélyével Magyarországon vonultak keresztül a Szentföldre. S e Géza király fia III. Béla, Lajos leányát, Capet Margitot, Henrik angol trónörökös özvegyét vette nőül második házasságában. III. Bélának első felesége is francia volt, Chatillon Ágnes, az antiochiai keresztes lovagok fejedelmi családjából. S e keletre szakadt, gö-

rög földi keresztes államok francia műveltsége Bizáncba is elhatott Mánuel császársága idején, ahol III. Béla ifjú éveinek nagy részét töltötte.

Míg Közép- és Kelet-Európa más részein, például a cseh udvarban, a birodalmi hűbéres cseh királyságban a német nyelv és a német kultúra hatott, addig az Árpádok udvarában már a XII. század végétől a francia hatás érződött, anélkül, hogy valami szolgai másolásról lett volna szó. Idegen hatások iránt a magyarok mindig nagyon ellenállók voltak, ha azokat erőszakkal akarták rájuk kényszeríteni. De ha természetes kapcsolatok erősítették, nem fenyegetve az ország szuverenitását, és a hatás is rokonszenves volt: befogadásra talált. III. Béla ifjabb fia, II. Endre is a Capet-családból, pontosabban annak Courtenay-ágából házasodott másodízben, s lett a konstantinápolyi latin császár veje. Az ő udvarában így folytatódott a francia hatás, a francia nyelv ismerete. Előzőleg, már Imre királyról tudjuk azt, hogy Peire Vidal provençe-i trubadúrnak adott otthont udvarában.

Károly Róbert tehát minden akadály nélkül tudta a francia elemeket Szent László kultuszával egyeztetni, aki annak idején maga is francia bencéseket hozott Saint Gilles-ből Magyarországra. Az első magyar Anjou-király pénzén feltűnt Szent László képe, s míg elsőszülött fia az Anjou-családban hagyományos Károly nevet örökölte, a másodszülött fiút Lászlónak kereszteltette. A kettős családi hagyomány – a francia és a magyar – ápolása jól kitűnik a további névadásokból. A harmadik fiú Lajos lett, nagybátyjának, Toulouse ekkor már szentté avatott püspökének, de egyúttal a mintakép francia királynak emlékét is idézve. A negyedik és ötödik fiú megint csak az Árpád-házban szokásos Endre és István keresztneveket kapta.



A nápolyi Anjou-vár, a Castel Nuovo

Ezek után semmi meglepő nincs abban, hogy a korszak előkerülő, templomi falképein, így Siklós várkápolnájában is, Szent László magyar király alakja Toulouse püspökének, Szent Lajosnak társaságában tűnik fel, a magyarrá lett francia dinasztia hagyományait hirdetve.

Ezek után semmi meglepő nincs abban, hogy a korszak előkerülő, templomi falképein, így Siklós várkápolnájában is, Szent László magyar király alakja Toulouse püspökének, Szent Lajosnak társaságában tűnik fel, a magyarrá lett francia dinasztia hagyományait hirdetve.

Igaz – mint láttuk – a Capet-családnak nem volt olyan ősi, mitikus álomban gyökerező eredethagyománya, mint az Árpádoknak. De a francia királyok őseinek számító Meroving frank uralkodóknak volt, mint említettük. Az a származásmítosz, melyet Fredegar frank krónikája Merovechről, a Meroving-család ősről feljegyzett, lényeges vonásaiban – az állatóstól való származásban – emlékeztet az Árpádok mítoszára.

Itt újra rá kell mutatnunk, hogy a Meroving-dinasztia eredetmondája – bár a germánok népcsaládjába tartozó frankokat vezette – semmi hasonlóságot nem mutat a többi germán nép királyainak Wotanra visszanyúló, „isteni” családfájával, hanem inkább az Árpádok ősmondájának típusába tartozik. De ez a különbség nem a rangok különbsége, hanem az ősi, kereszténység előtti vallásformáké. A totemisztikus, állatformában megjelenő ő is isteni lény, az ég, vagy az égi atya küldötte, és az „emberfeletti erőt” képviseli a korabeli hiedelemvilág szerint.

Elgondolkoztató az a hagyomány is, melyet már a francia történelem ősi forrásában, a latin szövegből a XIII. században a nép nyelvére is lefordított Saint-Denis-i krónikában olvasunk. Eszerint a frankok nem germánok, hanem trójaiak és a népnek

nevet adó Francio a fia volt Hectornak, s eredetileg a Duna mellett laktak, Sicambriában, ahová Scythiából jöttek. II. Fülöp életírója, Guillaume de Breton is megismétli a frankoknak ezt a Scythiából való eredetét. Ezek ugyanazok a földrajzi nevek, melyek a XIII. századi magyar Anonymus krónikájában is felbukkannak a magyarok eredetével kapcsolatban. A Duna menti Sicambria neve – mely Budával azonos a magyar krónikában – még egyszer megjelenik a francia ősforrásokban, mikor 496-ban, Tours-i Gergely krónikája szerint, Szent Rémig (St. Rémy), Reims püspöke az első Meroving-királyt e szavakkal megkereszteli: „Hajtsd meg a fejed, büszke sicamber, és égesd, amit eddig imádtál, s imádd, amit eddig égettél”. (MGH. Scriptores rerum Merovingicarum, I. 93.)

1243-ban Philippe Mousket krónikájában is szó van a források nyomán arról, hogy a franciák Scythiából Sicambrián, tehát a Kárpát-medencén – Budán – keresztül jutottak mai hazájukba.

Az a magyar krónika pedig, mely mintegy két évtizeddel Károly Róbert halála után, fia, Lajos király uralkodása alatt íródott Magyarországon, már egyenesen a franciák és a magyarok közös eredetére hívja fel a figyelmet („Kálti Márk Képes Krónikája”): Jafet fia Gomertől származnak a gallok, Franciaország népe. Priamos trójai király fia Páris fia Francio után kapták a nevüket, és Trója pusztulása után először Pannóniába jöttek, majd átköltöztek a Szajna vidékére, ahol fővárosukat Páris királyfiról Párizsnek nevezték. Jafet másik fia Gomer után Magóg volt, ettől származnak a scythák (szittyák = magyarok).

Ezekben a XIII-XIV. századi feljegyzésekben természetesen nem az adatok valósága és pontossága az érdekes, hanem – még legenda formájában is – maga az elgondolás, mely két, oly egymástól távol élő nép, mint a francia (frank) és a magyar között ősi kapcsolatot teremt.

A krónikások legendás elbeszéléseinél azonban még érdekesebb és figyelemreméltóbb egy ősi törvény, mely a franciáknál és magyaroknál egymástól függetlenül alakult ki, és a többi, európai népnél nem található meg. A gyávaságot – tehát a katonaság, azaz lovagias magatartással össze nem férő tulajdonságot – mind a franciák, mind a magyarok – a hadba vonulás megtagadása esetén – a nemesség elvesztésével büntették.

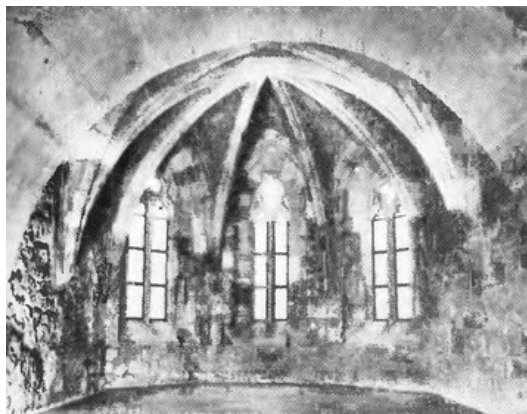
Az olyan népek, melyek a nemességet nem csupán a vagyonnal, a gazdagsággal mérik, hanem bátorsággal és katonai becsülettel – más szóval a lovagi magatartásnak a hadra kelt seregben való feltétlen megjelenésével – az ilyen népek nem egymástól tanulják, nem másoktól másolják a küzdésre kész bátorságot – hanem eredendő szokásaikban, ösztöneikben hordozzák.

Mindez természetesen nem azt jelenti, mintha az ilyen törvénnyel nem rendelkező népek nem lennének, vagy lehetnének bátrak és vitézek – csupán egy rokon színre, a gondolkodásnak és érzésnek a „vitézi élet” területén való hasonlóságára hívja fel a figyelmet.

A katonai erények megbecsülése és azok finomítása a lovagság intézményén keresztül tehát az Anjou dinasztia francia hagyományaként jelent meg Magyarországon, melyet – rokon színezete miatt – nem volt nehéz az Árpád-ház hagyományait őrző nemességgel elfogadtatni. Különösen azért nem, mert Károly Róbert e francia motívumokat magyarrá téve, ő maga, mint az Árpád-házi vér folytatója, és e folytonosság hangoztatója vezette be az országba.

De hogy mindez valóban a király akarata szerint, az egységes államkormányzás eszközeivel valósuljon meg, ahhoz nem volt elegendő az 1312. évi rozgonyi csata. Előbb a nemzeti gondolkodástól idegen önkényes oligarcha-pártot teljesen fel kellett számolni.

Csák Máté legyőzése ugyanis nem jelentette felvidéki birodalmának felbomlását. Terjeszkedését beszüntette, de továbbra is háborítatlanul „uralkodott”. Károly Róbert, józan diplomáciával azokon a területeken – a tiszántúli részeken – működött tovább – visszavéve a királyi birtokokat –, ahol a győzelem után szabaddá vált a keze. Az 1309. évi, kényszerű szövetséget a hatalmát korlátozni akaró bárókkal most már nem érezte magára nézve kötelezőnek. Azokat a tisztségviselőket, akiket az oligarchák nevében kénytelen volt az ország kormányába bevenni, egyenként kezdte felváltani saját, az események folyása közben hűnek és megbízhatónak bizonyult embereivel.



Nagy Lajos kápolnája a budai várban

Az ország legmagasabb méltóságát, a nádorságot viselő Borsa Kopaszt már 1314-ben felmentette hivatalából, s ugyanakkor fosztotta meg az erdélyi vajdaságtól Kán Lászlót is. Helyükbe Rátót Domokos és Pok Miklós kerültek. De Kőszegi Miklósnak is távoznia kellett a kormányból, és a régi nagyurak közül csak a horvát-szlavón bánok, Subich Mladen és Babonics János maradtak a helyükön. Az elbocsátottak helyébe magyarok kerültek, többnyire a régi nemzetségekből, de nem az oligarchák közül, mint Csák István fia Péter, Tomaj-nembeli Losonczi István, és az Aba-nembeli Kompolti Péter.

Károly Róbert ügyesen kezdett uralkodni. A hozzá térőket megbocsátóan fogadta – s még ha kezdetben ellene fordultak is – méltányolta, ha belátták tévedésüket. Nem kegyetlenkedett erősödő hatalmát mutatva. Még így sem kerülhette el az oligarchák újabb lázadását. Volt nádora, Borsa Kopasz lett az ellene támadó mozgalom feje, és 1317 tavaszán nyílt felkelésben indult meg ellene Kán Lászlóval és fiaival, az Ákos-nemzetség egyes tagjaival, valamint a Kőszegiek támogatásával. De a királyhoz is özőnlöttek – seregét növelve – a rideg oligarcha-uralommal elégedetlen középrendű nemesek, és ezek voltak azok, akik tudva-tudattalanul felismerték a különbséget, mely a „Szent István koronáját viselő” és a megtérőkkel irgalmas, törvényes király, továbbá az uralmat csak önkényesen gyakorló, a hálát és tapintatot nem ismerő, eszményeket saját önző érdekeiken kívül felmutatni nem képes országbarók között volt.

Most gyors és döntő csaták következtek egymás után, melyben a „királyi ötvös” keményre kalapálta újra az állam szervezetét, megszabta határait, és azon belül mindenfelé kiterjesztette hatalmát. Debrecennél mindjárt a lázadók fejével, Borsa Kopaszsal ütközött meg, aki veresége után is hetekig tartotta még magát Súlyomkő várába zárkózva, és csak hosszú dacolás után döntött a megadás mellett. Ezúttal a király a hosszú ellenállás miatt különösen felfigyelve – de hogy példát is mutasson –, az elbocsátott, és ellene támadó, volt nádort nem érdemesítette kegyelemre, hanem lefejeztette.

A lázadók többi csoportjával már könnyebben lehetett végezni. Az Északkeleti-Felvidéken Aba Amadé fiait, az Ákos-nembelieket, valamint a közben elhunyt Kán László fiainak erdélyi seregét Károly Róbert kitűnő hadvezére, Debreceni Dózsa verte le, és segítette az egész keleti országrész birtokába a királyt. A Dunántúlt birtokló Kőszegiekkel való leszámolás csak két évvel később történt meg: ők ugyanis ekkor ragadtak fegyvert. Itt már külföldi hatalom, mégpedig különös módon Károly Róbert anyai rokonai: a Habsburgok is segítettek a lázadóknak. Mintha csak álarcot vetettek volna le Albert fiai, elsősorban Szép Frigyes osztrák herceg támogatta a Kőszegieket, mert unokatestvére: Károly Róbert ekkor már szövetségben állt az Ausztriára veszedelmessé válható Csehországgal, hiszen épp ebben az időben vette nőül János cseh király nővérét, Luxemburg Beatrixot. Ugyanakkor Kán László egykori hívei közül azok az áruló magyarok, akik a volt vajda leányához, pontosabban a Magyarországgal ellenséges II. Uros István szerb királyhoz menekültek, délről támadták szerb seregekkel az északi Szerbiát jelentő macsói, kucsói és sói bánságokat, melyek ekkor még Magyarország melléktartományai közé tartoztak. Uros még Nándorfehérvárt (a mai Belgrádot) is elfoglalta.

Károly Róbert azonban most is gyorsan ütött vissza. Előbb a Dunántúlon, Zalafőnél aratott döntő győzelmet a Kőszegieken, azoknak tulajdon fellázadó familiárisai segítségével, köztük a Hahót-nemzetség, a Gutkeled- és Szentemágócs-nem őseivel, és azzal a Héderváry Dezsővel, aki hősi módon a biztos halált is vállalta egy évtizeddel később a királyért – aztán a szerb hadak ellen vezette seregét. Rövid küzdelem után foglalta vissza hű embereivel együtt Nándorfehérvárt és Macsó várát. Majd az egész bánságot visszaszerezve, most már szerb területre hatolt, s nemsokára „némi túlzással” – mint megjegyzi a történetírók – a király „egész Macedónia” meghódítását jelentette a papának.

Még Csák Máté lett volna, akihez Károly nem nyúlt, de az öreg pártütő 1321-ben meghalt. Ekkor a király birtokába vette az ő hatalmas tartományát, a „Mátyusföldet” is – amint azt róla még sokáig nevezték.

Ezzel két évtizednyi fáradhatatlan küzdelem után, a tizenkét évesen magyar felségterületre lépő gyermek, harminchárom éves korára az egész eredeti Magyarország, a Kárpátmedence tényleges urának mondhatta magát. A haditetteket végül is a horvátországi és szlavóniai viszonyok rendezése, s Dalmácia ismételt hatalomba vétele fejezte be.

A magyar királyi udvar

A végleges győzelmek következménye volt, hogy a megszilárdult viszonyok között Károly elhagyta Temesváron berendezett udvarát. De nem követte az utolsó Árpádokat abban, hogy a budai várban levő, királyi rezidenciát használta volna fel állandó tartózkodási helyéül. A régészet ugyan még nem tisztázta végérvényesen a mai budai várpalota első alapjainak keletkezését, de úgy látszik, hogy a hegy déli csúcsán, a várostól mély árokkal elválasztott, fejedelmi fekvésű királyi lak I. Károly korában még nem épült ki. A királyi rezidencia messze északra, a magyarok plébániájához közel, az utcásorba ékelve – egyszerű kúriaként – a mai Táncsics Mihály utcában állott. Az Árpádoknak nem ez volt fő tartózkodási helye, és Károly már csak a

vele korábban ellenségeskedő budai polgárok miatt sem kívánta itt berendezni székhelyét.

Egészen új, festői szépségű helyet keresett ki magának Budától északra, a Duna-kanyar közelében, a folyó fölé magasló várhegy oldalában. A hegy tetejét koronázó fellegvárat, melyet Visegrádnak neveztek, még IV. Béla építtette, de a környék már a XI. században az Árpádok egyik lakóhelykörzete volt, közel Dömöshöz és Esztergomhoz. Itt Visegrádon már I. Endre kolostort alapított a görög szerzeteseknek, s az itt épült lakótoronyban őrizték Szent László idejében a fogoly Salamon királyt. Károly Róbert használatba vette a fellegvárat, de alatta, a várhegy Dunára néző lábánál a maga franciás ízlése szerint, gótikus stílusú várkastélyt, palotát építtetett magának és szűkebb udvarának. A palota alapozásában megmutatkoznak ugyan az itáliai építészeti hatásai is, az a díszkút azonban, mely – pontosan nem keltezhetően, de – ennek az Anjou-palotának belsejében állt, s melyet sikerült a mindent eltörlő török pusztítás után maradványaiból rekonstruálni, az észak-francia gótika ízlésére vall.

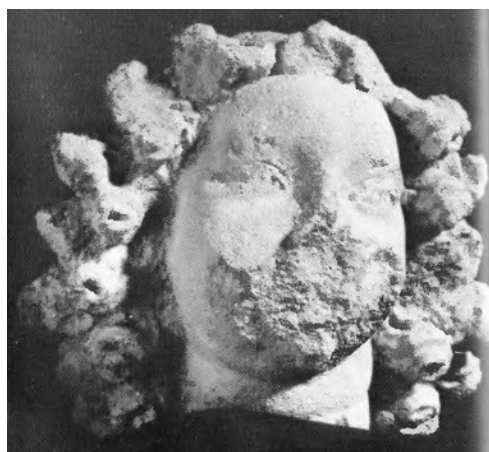
Az oklevelek keltezése szerint Károly király 1320-ban tartózkodik először Visegrádon, és a húszas évek folyamán állandósult itt lakóhelye. Nemzetközi, európai reprezentatív helyévé építette ki, fényes ünnepek között itt tartja majd találkozóját a lengyel és cseh királlyal is, a harmincas években.

De ha már Károly király udvaráról beszélünk, ismertetnünk kell – miként a francia és a nápolyi királyi udvarokkal is tettük – a magyar király udvarát alkotó fő tisztségviselők körét. A méltóságoknak nagyjából itt is azt a jellegzetes kialakulását láthatjuk, mely eredetileg a királyi magánháztartásból kifejlődve kapta meg országos jellegét is.

A szervezet az államalapítás, vagyis Szent István korára: a X-XI. század fordulójára nyúlik vissza legmagasabb képviselőjében, a *nádorban*. A Karoling-eredetű német birodalom kormány szervezetéből származott e királyhelyettesi tisztség, a *comes palatini* = palotagróf (Pfalzgraf) méltóságból, aki, mint latin neve elárulja, a királyi székhely legfőbb őrje volt. Később, a király távollétében az egész ország ura, és a király jelenléte idején is a bírói szék és a hadvezetés legnagyobb méltósága az uralkodó után.

A második méltóság az *országbíró*, akinek tiszte a XII. század elején, mint udvarbíró – *curialis comes* válik ki a nádor hatásköréből. Ez az, ami a francia és a szicíliai gyakorlatban a szenesál.

A többi tisztség is megfelel a nyugat-európai mintákban meglevő udvari méltóságoknak. Magyarországon a kincstartót, illetve kamarást *tárnokmesternek*, hívják (magister tavernicorum) a XII. század vége óta. Ekkortájt, III. Béla, majd II. Endre idejétől szerepel az oklevelekben az *asztalnokmester*, a *pohárnokmester*, a *lovászmester*, de megjegyzendő, hogy már a XI. században van „királyi kardhordó” és „királyi lovász”, ami e szolgálatok ősi voltát tekintve, természetes is. Kiegészíti a sort az Anjouk korára az *ajtónállómester*, de előbb kifejlődik már a *királynéi tárnokmester* tiszte is.



A budavári kerub

De azok a régebben hercegségeknek nevezett, s rendesen a trónörökös vagy a királyi család rokonainak igazgatása alatt álló kormányzó tisztségek is az alattvalóké lesznek a *bán* címével, mint fontos, hadászati és közigazgatási méltóságok: Horvátország és Dalmácia bánja, Macsó bánja, Szörény bánja és Erdély vajdája. Az utóbbi, az erdélyi vajdaság, mindig a magyar főurak tiszte, hiszen Erdély szerves része volt a magyar királyságnak. A többi bánság azonban a hódított melléktartományokból alakult, és élükön a tartomány népét képviselő tisztségviselőket találunk: így a Subichokat (a későbbi Zrínyiek őseit) és a Babonicsokat. De Károly Róbert éppen Babonics János lázadása miatt már arra is ad példát, hogy magyar főurat nevez ki az Adriai-tengermellék bánjának. Később ez a gyakorlat hosszú időre állandósul a Lackfi, Szécsi, Paksi stb. családok révén.

Ami a központi kormányzóhivatalt illeti, az államalapító Szent Istvánnak (997-1038) az Ottó császárok mintájára megszervezve, már volt királyi kancelláriája, de ez halála után feloszlott. A XII. század elejéig alkalmilag megbízott egyházi személyek, Szent László óta az *udvari káplán* végezte, irányította az írásbeli teendőket. II. Béla kora óta beszélhetünk a *királyi kápolna* testületéről, mely már, mint állandó iroda működött a *kápolnaispánnak* nevezett főpap vezetése alatt. *Királyi kancelláriát* 1185-ben III. Béla állított fel. Első főnöke, mint *kancellár* a Párizsban tanult Adorján budai prépost volt. Mellette több *jegyző* (nótárius) dolgozott.

Károly Róbert tehát már az Árpádok alatt kialakult, régi kormány szervezetet és hivatalrendszert vett át.

A kettévált Anjou-politika és Európa

Figyelemmel kísérve a Magyarországra került Károly Róbert sorsát és cselekedeteit, egészében megvilágosodik a helyben maradt nápolyi ággal összehasonlítva, hogy a dédapa, I. Károly nagy terve az Anjou-birodalommal miként vált végzetesen ketté. Ezt a kettősséget csak részben okozta a pápák és a francia királyok politikája, mely nem tűrte a nápolyi és a magyar trón egyesítését.

A dinasztia ugyanis ahelyett, hogy egységes, erős birodalmat alapított volna, keleten és délen védőpajzsul szolgálva az egyháztól elszakadt görög-keresztények ellenállása mögött egyre jobban felfejlődő, mohamedán-ázsiai, Európa-ellenes készülődésnek, az Anjou-család nápolyi és magyar ágra való szakadásával csak táplálta Európa megosztottságát.

E kettéválás a személyes különbségekben is – most már megállapíthatjuk – élesen kirajzolódott. A nápolyi ág képviseletében uralkodó Róbert ezekben az években különösen kedvező, politikai helyzetbe jut. Ennek ellenére sem tudta kihasználni minden kedvező helyzetét, minden szerencsáját. Igaz, országában konszolidáltak a viszonyok, és a trecento Itáliájában csak intenie kell, s köréje gyűlnek az ébredező humanisták, a tudomány és művészet felszabadultabb korának képviselői.

Ő maga is iskolázott ember, elvégzi a „hét szabad művészetihez” szükséges tanulmányokat, sőt, maga is műkedvelően tudományoskodik az akkori természettudományok és asztrológia területén, anélkül természetesen, hogy a műkedvelés szintjénél magasabbra emelkednék. De ez is nagy dolog, környezetében finomabb a légkör, Nápolynak már 1224 óta ott áll még II. Frigyes német császár által alapított egyeteme. S ott magasodnak már a francia-gótikus és a hagyományos provenç-i formákban az

Anjou I. Károly által megkezdett, valamint II. Károly és Mária királyné alatt folytatott nagyszerű építkezések. Róbert mindezt szerencsésen folytatja, megtartva királyságát. Unokaöccse, Károly Róbert helyzetét, aki kezdetben serdülő gyermekként, lealázó módon és csaknem fegyvertelenül húzódik meg egy először látott, idegen országban, kis számú hívei és az ellenséges, nagyhatalmú tartományurak között, össze sem lehet hasonlítani az őt ügyes diplomáciával kijátszó nagybátyja helyzetével, tekintélyével, és nemzetközi-politikai jelentőségével.

De mégis: mintha e szépen virágzásnak induló nápolyi királyságban sem volna minden rendben. Mintha agyaglábakon állna az építmény. I. Károly józan, hidegen megfontolt, gyorsan cselekvő és határozott politikája – hiába magasztalja 1309-ben Avignonban a pápa előtt Itália híres jogtudósa Róbert „felnőtt tapasztaltságát” a „fiatal magyar király” ellenében – sehogyan sem akar visszatérni. Róbert is igyekszik gyorsan cselekedni, s váratlan akciókat kezdeményez, de ezek többnyire félresikerülnek, s mindig valamilyen szerencsés, külső körülményre van szükség, hogy menekülni tudjon a csávából. Meg akarja mutatni, hogy ő nem olyan passzív, magatehetetlen politikus, mint apja, II. Károly volt, és gyors erőbevetéssel meg akarja akadályozni VII. Henrik császárrá koronázását Rómában. De ez az elhatározása egyrészt nem volt egészen önálló, hiszen Szép Fülöp eltökéltsége nélkül nem születhetett volna meg, másrészt pedig nem volt eléggé átgondolt, hiszen bebizonyosodott, hogy katonai erejét meghaladta a feladat. Csak a Szent Péter-bazilikába vivő utat tudta elzárni, a Lateránba vezetőt már nem. Henrik mégiscsak császár lett, és miután meddő szóharcokban, csupán manifesztumokkal tudott ellene harcolni kardcsapások helyett rengeteg tintát pazarolva, kihívta Nápoly ellen a császár és az oly tehetségtelenül elvesztett Szicília együttes szövetségét. A biztos bukástól csak VII. Henrik hirtelen halála mentette meg. Utána ugyan a pápa segítségével egész Itália helytartója lett, de itt is elvesztette, még a császár halála után is a döntő ütközetet a császárpárti seregekkel szemben, dinasztiája két tagját is áldozatul hagyva. Igaz, nem mutatott bátortalanságot, sőt inkább hetykeséget, mikor Henrik halála után, az egyedül maradt Szicíliát ő maga támadta meg. De itt is csúfos kudarcot, katonai vereséget szenvedett. Végül örülnie kellett, hogy megtarthatta azt, amit készen örökölt.

Ezalatt pedig Nápolyból a bizonytalanba eresztett unokaöccse, Károly Róbert, először ügyes diplomáciával, azután megszervezett, nem külföldi, hanem helyben felállított és pártjára hódított magyar seregekkel, és vitéz kardcsapásokkal a csatákat személyesen is vezetve, katonai győzelmet aratott ellenségein. Újraszervezte a magyar királyi hatalmat, s visszahódította a Magyarországot délről körülbástyázó melléktartományokat, Szlavóniát, Horvátországot, Dalmáciát, majd pedig a szerbek balkáni terjeszkedését megtörve, lehatolt újból az Adriai-tengerig, s mélyen benyomult Macedóniába.

Úgy tűnik, a két király közül az utóbbi hasonlított inkább Anjou I. Károlyra. Az már nemcsak Károly Róberten múlt, hogy a Balkánon megkezdett diadalmas, dél felé való lehatolása nem találkozhatott nápolyi segítséggel. Róbertnek eszébe sem jutott cserbenhagyott unokaöccse uralmát segíteni, még tovább növelni. De a másik nagybátyja, Fülöp, aki a régi hódításokból még kézben tartotta keleten Achaját, a Balkánon pedig Albániát, képes volt a magyar királlyal együtt két tűz közé fogni a nagyhatalmi politikára vágyakozó II. Uros István szerb királyt, északi, Magyarország felé irányuló terveiről lemondásra bírni és visszavonulásra kényszeríteni.

A magyar királyság helyreállítása közben természetesen Károly Róbertnek is ki kellett alakítania a maga külpolitikáját. Míg Szép Fülöp, Róbert támogatója és a neki kénytelen-kelletlen engedelmeskedő V. Kelemen pápa élt, meg sem kísérelhetett francia politikai tájékozódást. Nápolyi örökségéről azonban – bár eltúrta a kényszerű helyzetet – soha le nem mondott, s rendületlenül használta az apjától örökölt nápolyi trónörökös címét. Mint magyar király, egyúttal Salerno hercegének és a hozzá tartozó domíniumnak: Monte Gargano – „Szent Angyalhegy” urának titulálta magát, Róbert bosszúságára. Viszont nem sikerült kieszközölnie, hogy Nápolyban maradt húga, Klemencia házassága a magyarországi politika ügyét szolgálja.

Árpád-házi Mária anyakirályné halála és hagyatéka

Az a nagyanya, akitől az Anjouk magyar trónigénye származott, Mária királyné, V. István leánya, a kor viszonyait tekintve hosszú ideig élt. Tizenhárom felnőtt gyermeke közül hétnek a halálát kellett megérnie, sőt a nápolyi és a tarantói ágon két fiú-unokáját is túlélte. Öröndetes legfeljebb az volt a vallásos aszkézis körében élő királyné számára, hogy egyik fiatalon elhalt fiát, Lajost, még ugyancsak az ő életében az egyház a szentek sorába emelte. Megérte azonban azt is, hogy fiú-unokája, Károly Róbert valóban az Árpádok királyi trónjára jutott. Húga, Erzsébet hercegnő is hozzá költözött egy időre Nápolyba, és szolgálattevői között is több magyarra akadunk. 1323. március 28-án halt meg, és a nápolyi Donnaregina-ról elnevezett Szűz Mária tiszteletére emelt templomba temették.

Végrendeletét csak annyiban ismerjük, hogy hagyatéki leltára hivatkozik rá. Eszerint végrendeletének végrehajtója Róbert király fia, Károly calabriai herceg volt, s mintha ez a halála után három év késéssel készült, 1326. évi hagyatéki rendelkezés valóban magán viselné a Róbert-ág mindenbe beavatkozó ügyeletét. Igen sok ékszer: több korona, aranygyűrűk, művészien megmunkált fészületek, szentképek, vallásos könyvek maradtak utána, továbbá templomi felszerelések, ereklyetartók. Hogy ez az 1326. évi rendelkezés mennyire tükrözte Mária akaratát és mennyire Róbert családját, nehéz volna eldönteni. De természetes is lehet, hogy legközelebb állónak akkor élő legidősebb fiát, a királyt érezte magához. Neki hagyta azt a drágakövekkel ékes, különlegesen díszes aranykoronát, melyet még apja, V. István király ajándékozott neki, férjhezmenetele alkalmából. De környezetében még mások is részesültek a magyar királyságból hozott értékekből, többek között kincstartója, Cataniai Rajmund a magyar hadifelszerelésből kapott egy díszes, aranyozott ezüstsisakot.

A könyvek mind vallásos könyvek: aranyozott táblákba kötött Szűz Mária-officium, ferences breviárium. Külön kiemel a leltár egy francia nyelvű bibliát, és egy ugyancsak francia nyelvű, szentek és Szűz Mária csodáit tartalmazó könyvet, melyeket menyére, Sancia királynéra hagyott. Feltűnést keltő, hogy Szent Lajos francia király zsoltároskönyvét is Mária királyné tulajdonában találjuk, ezt Beatrix nevű unokájának, Károly Róbert idősebbik húgának adományozta.

A kizárólag francia nyelvű imádságos könyvek és a Biblia is arra az ismert tényre vallanak, hogy a nápolyi udvar nyelve még mindig a francia volt. De egyúttal arra is utal, hogy a magyar Máriának, tizenöt éves kora óta nápolyi, provence-i, és közben párizsi tartózkodásai alkalmával nyilván szintén el kellett sajátítania a francia nyelvet.

Akkor még élő Fülöp és János fiáról, valamint menyeiről is megemlékezett többszörösen is, különféle ékszerekkel, így Károly Róbert ifjabb hűgáról, Klemenciáról is. Károly Róbertet, a magyar királyt azonban öröklési tárgyakkal kapcsolatosan csak egyszer említi a leltár. Egy fából készült feszületet hagy a számára, melynek tartórése arannyal és drágakövekkel, gránáttal, smaragddal és gyöngyökkel volt díszítve.

De vegyük sorra ezek után, mi történt közben Klemenciával, a magyar király legkisebb hűgával, aki oly sokáig maradt egyedül Nápolyban?

„Magyarországi Klemencia” Franciaország királynéja

Sírfelirata a „magyarországi” jelzővel mintegy arra utal Párizsban, hogy a „magyar király” leánya volt: Martell Károly választott királyi címére célozva. A valóságban azonban, mint említettük, hűga volt a magyar királynak, Károly Róbertnek.

Ez az ifjú Anjou-leány korának híres szépsége volt. Talán ha alacsonyabb társadalmi helyzetbe születik, sorsa szerencsésebben alakult volna. Így azonban, mint annyi más herceglányt, a szépsége sem mentette meg attól, hogy a politika és a diplomácia áldozatává ne váljék.

Szerencsétlensége már ott kezdődött, hogy születése anyja életébe került. Hétesztendő bályjával és öt éves nénjével ellentétben, ő még csak kétesztendő volt akkor, mikor apjuk is meghalt, s nevelése a nagyszülökre, Sánta Károlyra és Mária királyné-ra maradt. Először Pietro Braher lovag, Martell Károly szenesálja irányította az árvák nevelését Provence-ban. 1296-ban azonban a nagyapa, II. Károly parancsára, közvetlenül Mária királyné vette gondozásba az árvákat, s így Károly Róberttel együtt a nápolyi udvarban nevelkedett tovább. Csak ketten maradtak, mert ebben az évben a hatéves Beatrixot, a középső gyermeket eljegyezte János, Dauphiné grófjának fia, és a korabeli szokás szerint azonnal új hazájába vitték. Három év múlva, 1299-ben, bátyja Magyarországra indult, és a hatéves Klemencia most már nemcsak szüleitől, hanem testvéreitől is megfosztva, egyedül nagyszülei gondviselése alatt maradt.

A többnyire Provence-ban tartózkodó nagyapa távol volt, a gyakorlati nevelés tehát a magyar nagyanyára, Máriára, s ugyanakkor a trónörökös Róbertre és feleségére, Sanciára hárult. Már ekkor kitűnt, hogy a kislány „egyéniiség”: nem hajlik a nápolyi udvar ferences szellemű, szegénységesszme ihlette jámborságára, Mária és Sancia aszkéta szigorúságára. Ellenkezőleg: szerette a luxust, és felnövekedve, a szép ruhákat. A ferences szerzetesektől idegenkedett, s mint később kitűnt, inkább kedvelte a domonkosokat, a gyóntatóját is közülük választotta.

Róbert „magyar-ág”-ellenes diplomáciai vonalvezetése mindenesetre hamar beleavatkozott Klemencia életébe. Serdülő leány volt, mikor a nápolyi udvarba került hadifogolyként az aragón Ferdinánd herceg, II. Jakab király harmadszülött fia. Nem Róbert fogta el természetesen, hanem egyik küldetése alkalmával a görögök fogságába esett, akik Valois Károlynak adták át. Ő küldte tovább a foglyot Róbertnek, s Nápolyban egy esztendeig maradt „könnyű fogságban”, hiszen Sanciának, Róbert feleségének közeli rokona volt. Itt ismerkedett meg Klemenciával, aki mély benyomást tett rá. Annyira maradandót, hogy a fiatalember fogsága után sem felejtette el a szép hercegnőt. Mikor hazatért apjához, Jakab király új küldetéssel látta el, a mohamedánok elleni harcba küldte. Itt, Almeriánál nagy hőstettet hajtott végre, melynek során megölte a szultán fiát. Ezek után érkezett meg II. Jakab levele Róberthez, melyben

felajánlotta, hogy egyik leányát Róbert fiához adja, Ferdinánd számára viszont megkérte Klemencia kezét.

Ugyanebben az időben, 1309-ben, mikor Róbert már a trónt is elfoglalta, Károly Róbert magyar királytól is érkezett levél. Klemencia bátyja ebben egy meg nem nevezett magyar főúr számára igényelte húga kezét. Róbert, aki – balszerencsés hadvezér letére – nem szerette a katonákat, s Ferdinánd herceg hadi dicsősége cseppet sem lelkesítette, nagyon jól tudta hasznosítani magyar király unokaöccse levelét. Elküldte azt az aragón királynak, hogy bizonyítsa: Klemencia testvérbátyja mást akar. Másrészt kísérlévelében arra is alkalmat talált, hogy megírja Jakab királynak, aki felesége, Anjou Blanka révén a sógora volt: nem látná szívesen ezt a házasságot, mivel Klemencia a magyar király húga, a magyar király pedig neki ellensége. Jakab – nyilván fia unszolására – nehezen mondott le tervéről, de Róbertnek végül is sikerült egyszerre két irányban is elvágnia unokahúga sorsát. Sem az aragón, sem a magyar király kívánságát nem teljesítette. Hiszen természetes, hogy Károly Róbert kérését sem vette figyelembe, aki ebben az időben éppen Csák Mátéval, a trencsényi „fejedelemmel” tárgyal, s ekkor még szüksége lett volna trónja megszilárdításához egy házassági kapcsolatra.

Róbert tehát egyelőre sikerrel őrizte Martell Károly leányát Nápolyban, megmenekülje az idegesítő gondolattól, hogy mindenképpen a magyar király hatalmát erősítse, akár Károly Róbert kívánságát teljesíti, akár Jakabét. Sőt az utóbbi esetben még rosszabb lett volna a helyzet: ha Martell Károly fia szoros kapcsolatba jut az Aragoniai-házzal, könnyen katonai szövetséget köthetett volna ellene. Valószínűen erre is gondolt Róbert. Ezért kellett tehát Klemenciának és Ferdinándnak, a szívük szerint óhajtott házasságról lemondani.

Azt azonban már nem tudta megakadályozni a nápolyi király, hogy Martell Károly leányáért mégiscsak királyi kérés jelentkezzék. A kérés ugyanis X. Lajos francia király volt, Szép Fülöp legidősebb fia, a pártfogó francia udvarral pedig Róbert nem ellenkezhetett. Maga a tény, hogy az ifjú Lajos, akinek már volt felesége, egyszerre felszabadult, azzal a szigorú ítélkezéssel függött össze, mely a francia udvarban, még Szép Fülöp uralkodása alatt végbement. A király házasságtörésért kolostori elzárásra íteltette két menyét, a trónörökös Lajosnak, továbbá Károly nevű fiának feleségét. A bűnben vétkesnek talált két lovagot kivégeztette. Így, mikor 1314-ben, apja halála után a legidősebb fiú X. Lajos néven trónra lépett, már özvegy volt (felesége állítólag meghalt a kolostorban, bár más adatok szerint még életben volt: a források ebben elmentmondanak egymásnak, de az új, egyházi házasság nem ütközött akadályokba). Miután csak egy leánygyermek született, újránősülése dinasztikus szempontból is kívánatos volt.

1315-ben történt meg a házasságkötés, miután a nápolyi udvar szép hozománnyal látta el Klemenciát. A tekintélyes pénzüsszeg mellett ékszerekkel is, közöttük volt nagyanyjától, Mária királynétól kapott aranykoronája.

Amilyen szerencsés fordulatokkal élte sorsát Róbert, olyan balvégzet kísérte „ellenségének” hűgát, Klemenciát, még, mint francia királynét is. A szerencsétlenségek azzal kezdődtek, hogy útbán Franciaországba, amint Nápolyból kifutott a hajója a tengerre, vihar érte utol, még mielőtt kiköthetett volna. A hajó, egész hozományával együtt elsüllyedt, és egyedül az volt a szerencse, hogy az ő élete épségben maradt. Viszont mindenétől megfosztva, szegényen érkezett meg Párizsba. Mint a kortársak

leírják, megjelenésének bája minden elveszett kincset kárpótolt ugyan, de a párizsi udvar kritikus szemekkel figyelte, különösen X. Lajos idősebbik öccse, Fülöp és felesége, akik a trónhoz legközelebb állottak volna, ha az ő személye nem jön közbe az a lehetőséggel, hogy X. Lajosnak fiú utódot ajándékozzon. Lajos király nem mutatott bánkódást a hozomány elveszte miatt, de különösebb gyengédséget és örömet sem. Az éppen folyó, flandriai háborúskodásra való hivatkozással az esküvő gyorsan és minden különösebb dísz és ceremónia nélkül ment végbe Reimsben. A gyorsan megkötött házasság hamar véget is ért. X. Lajos már a következő évben, 1316-ban meghűlt egy udvari szórakozás alkalmával és egy tüdőgyulladás végzett vele. Klemencia ott maradt fiatal özvegyként, de mint várandós anya.

Néhány hónapig attól függött a helyzete a párizsi udvarban, hogy születendő gyermeke fiú lesz-e? Király vagy nem? A gyermek megszületett, fiú lett és I. János néven iktatták be Franciaország királyainak sorába. Mindössze hét napot élt. Halálával Klemencia helyzete tarthatatlanná vált, hiszen V. Fülöp néven sógora lett az új király, aki semmiképpen nem szívelte őt. Elhagyta hát Párizst és gyermekkorra hazájába, Provence-ba költözött. Csak 1323-ban tért vissza Párizsba, mikor V. Fülöp is meghalt. Itt Fülöp öccse, IV. Károly, az új király, szívesen fogadta, és királynéhoz méltó udvartartást biztosított számára. Ekkor azonban már nem sok ideje volt hátra a királynénak, akinek szépségét Dante is, Petrarca is méltatta. 1328-ban, harmincöt éves korában halt meg, abban az évben, mikor IV. Károlylyal a Capet-ház egyenesági lezármasa is véget ért, hogy helyet adjon az ifjabb ágnek, a Valois-háznak.

Kívánságára a domonkosok párizsi templomában temették el. Nem szerzetesi ruhában kívánt temetkezni, mint e kor fejedelmi személyeinek jó része, hanem a végső luxust sem tagadva meg magától, selyemruhában. Végrendeletében azt is meghagyta, hogy – ha Párizsban hal meg és itt temetik el – a szívét Aix városába vigyék, Provence székhelyére. Hagyatékának felbecsülése négy nappal halála után történt meg 1328. október 18-án, és némi képet ad arról, milyen körülmények között lakott a XIV. század húszas éveiben Franciaország özvegy királynéja.

Hagyatékában mindenekelőtt négy korona szerepelt. Ezek közül az egyik, a 800 livre értékű, a rubintokkal, smaragdokkal és gyöngyökkel gazdagon díszített darab, a híres aranyműves, Simon de Lille munkája volt. Ezt nővérének, Beatrixnek legidősebb fiára, Guigues-ra hagyta. A másik három, csekélyebb értékű koronát az új király, Valois Károly fia, VI. Fülöp vásárolta meg. Gyűrűit és díszcsatjait felsorolva, a leltár megjegyzi, hogy azok egyikén Franciaország és Magyarország címere volt látható. Ezen kívül ezüstkeretes tükör, ezüst púderdoboz, elefántcsont kazetták, két üveg rózsavíz, több ezüst mosdómedence és egy másik ezüstkeretes állótükör szerepelt még a leltárban toilette-asztallal, metszett kristály és arany díszítéssel, továbbá tíz aranyozott ezüst, fedeles korsó, Franciaország és Magyarország címerével.

Mindebből kiderül, hogy Klemencia is következetes módon használta tovább apjának választott magyar királyi jelvényét, az „Anjou-címert” – mely a két ország egyesített jelvénye volt, mint majd Károly Róbertnél és Nagy Lajosnál is látjuk.

Mit említ még a leltár? A mindennapi használat tárgyai közül ezüst sőtartókat, három tucat ezüstkanalat, de csak egyetlen villát, azt viszont aranyból, jellemző módon mutatva, hogy ez az evőeszköz mennyire nem volt még elterjedve a fejedelmi háztartásokban sem. Az egyik sőtartó oroszánt ábrázolt. Az íróeszközökön és tintatartókon kívül a dísztárgyak között ezüstsobrok és feszületek is voltak, Keresztelő Szent Já-

nos szobra és ereklyéi, valamint egy festett Szűz Mária-kép. Feltűnő, hogy a kor viszonyaihoz mérve, a királyné valóságos „könyvtárral”, harminchat kötet könyvvvel rendelkezett (természetesen kézzel írott kódexek voltak). Érdekes, hogy a francia nyelvű Biblia és a szokásos, vallásos témájú könyvek mellett világi témájú művek is akadtak köztük. Például Ovidius keresztény külsőségekkel leplezett, de nagyon is világias szerelmi énekei, továbbá a Rózsa-regény, majd egy elbeszélés Szicília felfedezéséről. Angol nyelvű írása is volt, talán nyelvtudását jelezve.

Harmincöt ruháját vették számba, melyeket Johanot szabó készített. Női ruha alatt e korban nem egyetlen ruhadarabot, hanem négy öltözkérszt kell érteni: szoknyát, vállfűzőt, kabátot és fejfedőt. Mennyezetes ágyának baldachinján Magyarország címere állott, ezt borították a sírjára, mikor eltemették.

Diplomácia, hadviselés Nápolyban és Magyarországon

Róbert Nápolyban nem volt éppen katonai tehetség, de alkalom adtán diplomáciaja jól működött, ő maga pedig a balsikerekben is szívós maradt. Úgy tűnt, a Nápoly-Avignon-Párizs tengelyt sikerül lezárnia dinasztiájának magyar ága elől, hiszen „a szerencse” ismét melléje szegődött. Az új francia király, V. Fülöp, aki elérte, hogy az avignoni bíborosok volt kancellárját válasszák meg pápának, már nem állt sógorságban Károly Róberttel.

A magyar királynak azonban ettől függetlenül is észre kellett vennie, hogy tartózkodásának földrajzi helyzete megváltozván, azok az országok is megváltoztak, melyekkel a szomszédság révén számolnia kellett. Ausztria jött először számításba, mely Albert király idejében, ki az ő édesanyjának testvére volt, a cseh Vencel magyar királysága alatt menedéket is adott számára. Miután azonban 1308-ban meggyilkolták, fia, Szép Frigyes osztrák herceg már nemcsak Károly Róbert első unokatestvére volt, hanem az említett házasság-politika révén, 1316-tól, mint egyik megválasztott német ellenkirály, nápolyi Róbert fiának sógora is. Ezen felül az osztrákok egész Pozsony vármegyét, mint az utolsó Árpád-házi király, III. Endre özvegyének, Habsburg Ágnesnek birtokát, 1301 után is megszállásuk alatt tartották.

Az oligarchákkal küszködő magyar királynak egy ideig ezt is el kellett tűrnie. Mikor azonban 1315-ben Szép Frigyes, Bajor Lajos másik német király ellen segítséget kért Károly Róberttől, feltételként meg kellett ígérnie Pozsony visszaadását. De miután a kért segítséget megkapta, Habsburg Frigyes tudni sem akart az ígélet teljesítéséről, sőt, a magyar király ellenségével, Csák Mátéval lépett szövetségre. Ekkor kezdődött a cseh politika, mely 1306 óta – mikor a magyar királyságról lemondott III. Vencel, az utolsó Przemysl-sarjadék meghalt – merőben másfajta szomszédságot jelentett Magyarországnak, mint korábban.

Csehországra ugyan a Habsburgok tartottak igényt, és 1307-ben Albert cseh királylyá is tette idősebbik fiát, Rudolfot, de ez rövidesen meghalt. 1310-ben, a császárság felújulása és a Luxemburg-dinasztia fellépése idején VII. Henrik a fiát, Jánost ültette Csehország trónjára. Ezzel Prágában is francia eredetű dinasztia rendezte be székhelyét, és Károly Róbert a Habsburgokkal való elhidegülés után ehhez a János cseh királyhoz közeledett, vele kötött szövetséget.

Róbertnek ekkor támadtak olyan rémképei Nápolyban, hogy magyar unokaöccse az ő megtámadására kötötte VII. Henrik fiával ezt a szövetséget. Pedig nem Nápoly

ellen irányult, hanem ez volt az egyetlen lehetséges lépés abban az irányban, hogy Magyarország északnyugat felől teljesen el ne sziget élődjék. Északkelet felé, a cseh nyomás alól ekkor felszabaduló, és ismét egységessé váló Lengyelországgal már régebben békés volt a viszony. Károly Róbert ugyanis első házasságát 1306-ban a lengyel dinasztíából való tescheni herceglánnyal, Katalinnal kötötte. Mikor 1317-ben felesége gyermektelenül meghalt, a politikai szövetséget erősítve, a magyar király János cseh király húgát, VII. Henrik császár árváját, Beatrixot vette nőül. Róbertet és a Habsburgokat egyaránt idegesítették ezek a cseh kapcsolatok, melyek egyúttal egy francia eredetű császár ivadékaival való rokonságot is jelentettek.

Habsburg Frigyes változékony, de alapjában véve magyarellenes magatartását az is jellemezte, hogy 1317-ben, miután szakított Csák Mátéval, szorult helyzetében ismét Károly Róbert segítségét kérte és meg is kapta ellenfele, Bajor Lajos ellen. Ellenszolgáltatásként azonban – ígérete ellenére – csak Komárom ostromához küldött segítőcsapatokat, Pozsony átadására továbbra sem volt hajlandó. A helyzet az egymással harcoló két német király mindenkori pozíciója szerint ingadozott. Közben, 1319-ben, egyévi házasság után, Károly Róbert második felesége is meghalt, ugyancsak gyermektelenül.

A magyar király ekkor újból Lengyelország felé fordult, ahol már ismét a régi dinasztia, a Piaszt-család uralkodott, Károly Róbert korábbi fegyvertársa, Lokietek Ulászló személyében. Károly 1320. július 6-án az ő leányát, Erzsébetet vette nőül, aki anyja révén különben IV. Béla magyar király egyik unokája volt. Ez a házasság viszont a cseh királyt idegenítette el tőle, aki elődei révén igényt tartott Lengyelországra, és Vencelék nyomán, de a tények ellenére még mindig viselte a „lengyel király” címet. Ekkor Habsburg Frigyes a csehektől való eltávolodást látván, ismét bizakodóbb lett, és újra magyar segítséget kért, hogy Mühldorfnál, a döntő csatát megvívhasssa Bajor Lajos ellen. 1322-ben meg is ütközött vele magyar segítséggel, de ezúttal nem volt alkalma a magyar király feltételeit megtagadni. A segítség ellenére ugyanis csatát vesztett és Bajor Lajos fogságába került, végleg lemondva a német királyi címről. Frigyes fogságba kerülése után nemesebb érzületű öccse, Lipót osztrák herceg végre visszaadta

Károly Róbertnek Pozsony városát a vármegyével együtt, míg a magyar király a már régen felajánlott délnyugati, kevésbé kulcsfontosságú birtokrészekkel kártalanította Ágnes özvegy királynét.

Ezek után Károlynak 1324-ben egy délről jövő váratlan támadást kellett levernie. A Kárpátokon túl, Kunország földjén, a kunok, tatárok által megszervezte a Balkánról és Itália felől felnyomuló vlach-nak nevezett nép is, a később Havasalföldnek hívott területen ugyanúgy észak felé irányuló aspirációkat mutatott, mint korábban a szerbek. Vajdájuk, Basaraba, Dzsingisz tatár kán dinasztíájából, vakmerő támadással átkelt az Olt folyón, és elfoglalta a magyar szörényi bánságot (a mai Turnu Severin vidéke). Károly Róbert seregének megjelenésére azonban azonnal hódolatát nyilvánította a magyar királynak, és a veszély egyelőre elmúlt.

Az Anjou-dinasztia szempontjából tragikus a XIV. század húszas éveire a szétválás: I. Károly elgondolásainak szakadozott, gyakran egymással ellentétessé váló érvényesülése, illetve beteljesületlensége.

A kellő, katonai erővel és harci ügyességgel rendelkező Károly Róbert hatalmas energiával teremti újjá az ekkori latin kultúrának egyik határvidékét jelentő Magyar-

ország királyságát és nagyhatalmi állását. De a Balkánon felemelkedő Szerbia már nagy erőket köt le, és szóba sem jöhet többé a római egyház uniója a keleti keresztény részeknek a nyugat-európai eszmevilágtól idegen, más gondolat- és érzésvilágban élő népeivel. A római pápának fő gondja most már nem a keleti terjeszkedés, nem a keresztes háborús eszme, hanem az, hogyan szabaduljon meg egyetlen országnak, a francia királyságnak gyámkodásától, mely hatalmának tekintélyét Nyugat-Európa többi országában is megingatta. Károly Róbert, akit elűtöttek apai örökségétől, a maga keleti országában az elszigetelődéssel küszködik.

IX. Lajos óta a francia királyok sorában nem akadt európai összefüggéseket kereső józan uralkodó. Szép Fülöp a Capet-családot a német császárok önző politikájának példájára akarja nevelni, s ebbe a politikába kapcsolódik be végül maga a pápa is.

Az Anjou-ház nápolyi ágának feje, Róbert, egy soha vissza nem térő történelmi pillanatot szalaszt el, mikor 1319-ben Avignonba, XXII. János pápa mellé teszi át ideiglenes tartózkodási helyét. Öt évig él itt, szoros kapcsolatban a pápai és a francia diplomáciával, az V. Fülöp uralmát felváltó IV. Károly királlyal egy időben, éppen akkor, mikor a meggyengült német birodalom ellenkirályokkal küzd. Igaz, Róbertnek nagyszabású tervei vannak, az „új császáreszméről” memorandumot nyújt át a pápának, melynek azonban reálpolitikai alapjai nincsenek. A császárságot sem ő, sem a pápa nem képes leválasztani a német királyságról. De erre nem is gondolnak, csak visszájára akarják fordítani a régi, antikizáló imperializmus mintájára kialakuló német császáreszmét. Míg azonban a pápa – mint látni fogjuk – egy történelmi burokban szunnyadó magvat bontogat, Róbertnek a „vad németység” emlegetésén túl, és hogy a német királyságra is itáliai vagy francia uralkodót szán, semmi elképzelése nincs. Nagyobb szabású eszmeiség elgondolására, megvalósítására nem képes. Ezt a pápa is látja és az életerős aggastyán ki is veszi Róbert kezéből a császárpolitika irányítását. XXII. János pápa még egyoldalúságában is szélesebb látókörű annak eldöntésére, hogy ki legyen a római császár, mint a nápolyi Róbert, akit naiv kortársai „Bölcs”-nek, az utolsó éveit élő Dante viszont megsemmisítő iróniával csak „a prédikáló király”-nak nevez.

Róbert, aki országa ügyeit kétségtelenül jól vezeti, és a maga köré gyűjtött tudósokkal szellemi légkört is tud teremteni, csillapíthatatlan ambíciójában – melyet kedvező körülményei még növelnek is – minduntalan szerencsétlenül szól bele a világpolitikába. Egyetlen eredménye csak megszámlálhatatlan beszédeinek gyűjteménye, melyekből azóta már sok el is vészett, és amelyek nem állták ki az idő próbáját. Róbert, mint ahogy nem tudós, legfeljebb mecénás, a politikában sem alkotó elme, a hadvezetésben pedig egyenesen tehetségtelen.

Mikor 1324-ben elhagyja a pápai udvart és visszatér Nápolyba, az egyetlen megvalósuló terve az, hogy sikerül új háborút provokálnia a pápával különbékét akaró, és őt is békében hagyó Frigyes szicíliai király ellen. Egyre égeti őt apjának és saját fiatalkorának 1296., majd 1314. évi hadvezetői kudarca. Most tehát, 1325. június 19-én a Palermo előtti síkságon partraszállva, Róbert fiának, Károly calabriai hercegnek vezetésével harmadszor jelenik meg a nápolyi sereg. De a tengeren feltűnnek az öccse segítésére siető Jakab aragóniai király hadihajói is, figyelve a fejleményeket. Nem is kell beavatkozniuk, ugyanis Róbert seregei hiába ostromolják Palermo falait, ez számukra mindörökké bevehetetlen. Tehát harmadszor is vissza kell vonulnia származási ku-

darccal Róbert seregének: fia minden eredmény nélkül vezeti haza a nápolyi hadakat.

1327-ben, a győztes német király, Bajor Lajos seregei jelennek meg Itáliában. Róbert, aki kevésnek bizonyult ahhoz, hogy XXII. János pápa politikáját befolyásolhassa, most nem próbálja megakadályozni a császári koronázást. Pedig ez a császár nem a pápa akaratából érkezik, mint annak idején VII. Henrik. Bajor Lajos már az egyházon kívül áll, hiszen János pápa kiátkozta, de ő nem törődik ezzel. Azt sem bánja Róbert, hogy már nem ő Itália „császári helytartója” – hanem egy kiközösített „bajor” („Bavarus”) a császár, aki ellenpápát kreált magának. De arra ügyel, hogy antik színezeete legyen az „örök városban” való megjelenésének, mert Lajos kijelenti, hogy Róma népétől veszi át a császári koronát. Így aztán I. Károlynak, „Pipin igaz fiának, és a pápa védőjének” unokája semleges álláspontot foglalva el, visszahúzódik nápolyi királyságába.

Joachim árnyéka újból megjelenik

Igaztalanság lenne azonban Róbert visszavonulását egyedül katonai és politikai gyengeségével magyarázni. Tény, hogy egykori alkancellárjától, XXII. János pápától való elidegenedése mögött ott rejlik egy eszmei-érzelmi motívum is. Róbert az aragón fogságban ült ugyan 1294-ben, a remetepápa, V. Celesztin idején, de apjától-anyjától és közvetlen környezetétől jól tudhatta, hogy ő volt az Anjou-család számára az ideális pápa, aki egy rövid ideig a nápolyi udvarból kormányozta az egyházat. De azt is tudta Róbert, hogy Celesztin pápa rokonszenvezett a „szegény remeték” mozgalmával, sőt, egy ilyen közösség feje is volt egy időben, akiket a minoritáktól, „Szent Ferenc fiaitól” különválasztott, hogy „a tiszta evangéliumi tanítást” jobban megőrizhessék. Ez az eszme nem volt más, mint ugyanaz a szegénységeszme, melynek oly nagy szerepét láttuk már az előző században, és amely a ferencesek rendjét két táborra szakította. VIII. Bonifác újra egyesítette ugyan Szent Ferenc fiait, de a régi elmentések nem szűntek meg, csak lappangottak. Még mindig sokan voltak, akik – látva a gazdagok, főként az egyház gazdagjainak fényűzését – az evangélium, Jézus életének fő példáját abban látták, hogy apostolaival együtt úgyszólván „magántulajdon” nélkül, egyszerű ruházatban, vendégként, helyről helyre vándorolva élt.

A szegénység gondolata azonban a provençe-i spiritualisták révén, mint az eddigiekből kiviláglott, szorosan összefonódott azokkal az apokaliptikus, világvégét váró jóslatokkal, próféciákkal, melyeknek első megformálója Joachim fiore-i apát volt. Hiába vonta vissza és bocsátotta az egyház ítélete alá tanait az 1202-ben elhunyt Joachim, s hiába ítélte el végül a pápaság, majd a vienne-i zsinat is a XIV. század elején a spiritualisták zavaros, „jövöbelátó” tévelygéseit, az Avignon-ba áttelepült római pápaság tekintélyének hanyatlása nem engedte eloszlani a gyanút, hogy csakugyan közeleg Szent Péter utódainak, és vele az egész világnak végzete. De előbb még bekövetkezik a pápaság romjain diadalt ülő Antikrisztus eljövetele, akit majd „Szent Ferenc igaz követői” fognak leigázni.

Apja, Sánta Károly példájára, Róbert, sőt felesége, Sancia királyné is erősen vonzódott a spiritualistákhoz a ferencesek változatlanul nagy befolyása révén. A nápolyi udvar papjai még mindig a ferencesekből kerültek ki. II. Károly özvegye, Mária királyné aszkétikus vonásokkal gazdagított vallásossága is ferences példán alapult. Ró-

bert és felesége azonban új indításokat is kaptak Sabrani Szent Elzéar és Delphine révén, akik különösen Sancia királynéra hatottak, felkeltve benne a szerzetesi élet iránti vonzalmat.

Róbert, aki ifjúkorában pazarló volt és nem kimondottan vallásos szellemű, eleinte spanyol feleségével is oly rossz viszonyban élt, hogy 1317-ben éppen XXII. János pápánál szeretne volna elérni házassága felbontását. Később azonban nemcsak megbékült feleségével, és vallásos lett, hanem minden tekintetben teljesen az asszony hatása alá került. De humanista hajlandóságának megfelelően vallásossága nem annyira érzelmi, mint inkább racionalista színezetű lehetett, „mániákus teológus”-ként viselkedett, s innét a Dante által adományozott jelző is: a „prédikáló király”.

S éppen ez a vallásosság, mely a pápához való kapcsolatát erősíthette volna, távolította el XXII. Jánostól. Egykori kancellárja ugyanis, akinek most Róbert lett vazallusa, nem hagyta magát befolyásoltatni. A pápa, egy foltozó varga fia, Cahorsból származott és öreg, törődött testében hatalmas energiát, töretlen szellemi erőt hordozott. Ráadásul pontos és határozott elképzelései voltak, melyekhez mind a vallás ügyében, mind az európai világpolitikát érintő kérdésekben, hajthatatlanul ragaszkodott. Mindjárt uralkodása elején nagy viharokat kavart ez a hetvenedik évét meghaladott aggastyán, akit a választásban tanácstalan bíborostársai azért is emeltek a pápai székbe, mivel várhatóan nem terjedhetett hosszúra az élete. Súlyos tévedés volt: a pápa tizennyolc évig uralkodott, és kilencvenedik esztendejét is betöltötte, amikor meghalt.

Mindjárt uralkodása elején éppen a nápolyi udvar kedvenceivel, a ferencesekkel került ellentétbe. Nem azért, mintha nem szeretne volna a rendet, sőt, nagyon is becsülte „Szent Ferenc fiait”. A hivatalos tanítás ellen mozgolódó spirituálisok befolyását azonban nem tűrte. Nem volt ugyan elmélyülő teológuselmé, ő is a jogáspápák sorába tartozott, de éppen jogérzéke folytán mérte fel a veszedelmeket, melyeket a túlzó, eretnecséget súroló mozgalmak az egyház egységében felidézhetnek. Mikor Michele di Cesena, a rend generálisa is a spiritualisták hívének mutatkozott, János pápa megfosztotta tisztségétől. Cesenának azonban sok híve volt a ferencesek között. Ez legvilágosabban akkor derült ki, mikor a német ellenkirályok között eldőlt a küzdelem, és a győztes Bajor Lajos lett a német rendek választása alapján a német, illetőleg – ami Nagy Ottó császár kora óta egyet jelentett – „római király”. De XXII. János pápa, mint Róma püspöke, a gyakorlatban érvényesíteni akarva a pápa századokkal korábbi, vélt jogait, a császári korona feletti rendelkezés jogát, most a német királlyal, sőt a német rendekkel éppúgy szembeszállt, mint a ferences generálissal. Amíg Bajor Lajos országának határai között maradt, és nem tett kísérletet a császári korona elnyerésére, még nem tört ki a nyílt háborúskodás. Lajos azonban 1327-ben Itáliába vonult, hogy magát, elődei mintájára Rómában császárrá koronáztassa. János pápa azonnal a legvégső fegyverekhez nyúlt: kiközösítette az egyházból Bajor Lajost, és híveit feloldotta a hűségeskü alól, ami ilyen esetekben együtt járt.

Ősrégi probléma merült itt fel valójában, mely az egész középkoron át végighúzódt, Nagy Károly, majd a német Ottók császársága óta. A pápapárti jogelmélet szerint az utolsó római császár, Constantinus, mikor Bizáncba költözött Rómából, a város püspökére hagyta a nyugatrómai birodalom császári koronája fölötti rendelkezést. Ez legenda volt, és csak akkor gyökeresedett valóságos színezetűvé, mikor Róma kezdetben szerény, semmiféle politikai hatalommal nem rendelkező püspökei már érvényesíteni tudták világpolitikai hatalmukat is a frank-német, felújított „ró-

mai” császársággal szemben. VII. Gergely pápa a XI. században kiépülő hatalmával már el tudta érni a „Canossát járó” IV. Henrik császár teljes megalázkodását. De ez a helyzet nem volt végleges, mint ahogy soha nem is maradt az. Hiába hangsúlyozták mindkét oldalon, látszólag elválasztva a pápa „lelki” és a császár „világi” hatalmát, időnként a Rómába vonuló császárok hadszíntere lett Itália, a pápáknak pedig gyakran menekülni kellett székhelyükről. Mindeddig azonban az egyre inkább német jellegűvé váló római császárság elvi kérdései csak az itáliai uralom körül forogtak. XXII. János volt az első pápa, aki – bár nem is Rómában élt – a végletekig kiélezte a német császári kérdést. Nemcsak azt követelte Lajostól, hogy mint császár, ismerje el az ő protektorátusát, hanem általában, mint Róma püspöke, a mindenkori német király megválasztásának megerősítését is pápai jognak tartotta. Sőt kijelentette, hogy a pápának jogában áll a német trónra tetszése szerinti – akár nem német – uralkodót kinevezni.

Ezzel lett teljes a botrány. A pápa, visszaélve egyházi hatalmával, most már nemzeti jogokhoz nyúlt, nemzeti érzékenységet sértett. A német rendek viszont ragaszkodtak a „rómaiság” egyre korszerűtlenebb, antik álmához. S velük együtt, ekkor utoljára, egy végső, középkori fellángolásban – Dante mintájára – még Itáliában is erős volt a császárpárt, amely nem németet, hanem egy nemzetközi világcsászárt látott a megkoronázott személyében.

A helyzet a végsőig feszült, mikor német csapatai és az Itáliában hozzácsatlakozó ghibellinek kíséretében az egyházból kiátkozott Bajor Lajos megjelent Rómában, abban a pusztává lett székvárosban, melyet a pápák, francia befolyásra elhagytak. Ebben a helyzetben a kiátkozás bullája sem volt már olyan „hatásos, mint régebben. Sőt, azt eredményezte, hogy a „szegénységeszme” összes gyanúsítottjai, a spiritualisták, a minoriták, a fraticellik és beginák az új császár körül tömörültek. Joachim apátnak a tizenharmadik századon át oly hosszan húzódó árnyéka ismét feltűnt és megnőtt: a világ végét váró szekták hívei szinte ujjongva mutattak a Rómát elhagyott, Avignonban székelő, s őket kiátkozó pápára: íme az Antikrisztus! Íme az egyház bukása, melyet Joachim a világ vége előtti időkre megjósolt! Íme Szent Ferenc fiainak „igazi ideje”!

A generálisi tisztségéből elmozdított Cesena és az ő spiritualista köre közel állt a nápolyi Róbert királyhoz. Kétségtelen, hogy Róbertnek, katonai és politikai gyengeségében jól jött az a körülmény, hogy az ő „teológiai mániáját” vagy legalábbis ahhoz hasonlót hirdető minoriták tolongtak a bajor császár körül. Lajos, akit a pápa a német rendekhez való viszonyában és a német birodalom egész független létezésének kérdésében szorított sarokba, nem hátrálhatott. Saját fegyvereit fordította János pápa ellen, és a lázadó minoritákat felhasználva, közülük egyet Rómába érve, V. Miklós néven ellenpápává tett. Jellemző a helyzet elfajulására, hogy 1328 januárjában, császári trónszékén ülve a Szent Péter-bazilikában, ahová VII. Henrik Anjou Róbert miatt még nem tudott belépni, most ő, a bajor jövevény, „pápát nevezett ki”, saját maga adva át neki főpapi jelvényeit. S Róbert ekkor sem mozdult, nem védte meg „Szent Péter igazi utódját”, bár némi csatározásra került sor csapatai és a császár seregei között: Lajos császár Nápoly ellen is készülődött. De nem éleződött ki az ellentét. Annak ellenére, hogy Róbert, aki nemrégén még külön memorandumot nyújtott át a pápának „a németek vadságáról”, semleges maradt.

A németek császára pedig utoljára, ismét az antik eszményhez nyúlt vissza. Figyelman kívül hagyva a pápaságot, a császári koronát Róma népétől kérte, azoktól a régóta forrongó, elnyomott elemektől, akik a pápát és a nemességet, mint feudális urakat, már több ízben elűzték a városból. Róma népe mámorban úszott, még nem vették észre, hogy csak gazdát cseréltek, és az antik eszmény, a „*populus Romanus*” többé vissza nem hozható. De ugyanakkor az események kétségtávolan jelezték a középkor gyorsan közeledő végét, és egy újabb kor hajnalát, melyben szétválasztódik egymástól egyházi és világi törekvés.

HATODIK FEJEZET

AZ ANJOU-HÁZ ÉS AZ EGYÉNI TÖREKVÉSEK

A belső és a külső világ szakadása

A Rómában lezajló, 1328. évi császárkoronázás a „populus Romanus”-nak címzett, felemelkedő méltóságát ünneplő nép részvételével, nem volt spontán akció. Ha a város lakóiban éltek is természetesen, már régóta az öntudatra ébredés vágyakozásai, a pápával szembefordult Bajor Lajos hatalomátvételét alaposan kiépített, jogászai munka előzte meg. Nem csak XXII. János állott a jogszemlélet oldalán. Erőszakos és heves fellépése következtében csakhamar felvonultak vele szemben az egyház és a pápaság olyan jogásza és teológusa is, akik nem hittek többé a pápa világi hatalmában.

Az új császár jogvédelmét, s vele egy egész, újkori jogfelfogás alapjait hirdette meg már 1325-ben Marsilius di Padua, nevezetessé vált *Defensor pacis* (= a béke védője) kezdetű manifestumában, mely tagadta a pápának a császárokkal, királyokkal, nemzetekkel és államokkal rendelkező illetékességét, és nyíltan hirdette a XIII. század végének még csak zárt körökben ébredező, de most világpolitikai szinten érvényre jutó, modern gondolatát, a *népfelség elvét*. A társadalom feudális rendje még sokáig nem változott, még sokáig megmaradtak a régi intézmények és formák, de az alattvalóknak addig homályba szorított tömegét friss levegő érte. Először tűnt fel a szolgaság végének lehetősége, a hatalomban való részesedés és az önrendelkezés természet adta joga a zsarnoksággal szemben.

Egyelőre csak arról volt szó, hogy az új, német császár használja fel az új gondolatokat a pápa ellen – tehát egyik egyeduralkodó a másikkal szemben. Lajos számára azonban pillanatnyilag kedvező lehetőségeket teremtett a népfelség elvét kísérő antik császáreszme burka, és az Európában ugyanakkor feltámadó nemzeti érzés hevülete, elsősorban saját, német rendjei részéről. De a nemzeti érzés ébresztését voltaképpen már Szép Fülöp megkezdte, bár ő csak abszolút királyi hatalmára gondolt. Mégis, az ő törekvése, mely átmeneti időre francia színezetűvé tette a nemzetek fölött álló pápaságot, a politikai törekvéseket már a francia alattvalók, mint Pierre Dubois elgondolásában is például, összekapcsolták a Párizsból szétáradó kultúra fölényével.

Pedig a szellem, az érzés és a kultúra belső világa, ha összekapcsolódik az aktuális politikával, a nemzeti öntudatot és államérdekeket kifejező külső világgal, már is feszültségeket hoz létre, s vagy az eredeti szellem elhomályosulását okozza, vagy háborúságokat szül. Esetleg mindkettőt, hogy az új jelenségek összefonódásából új képződmények növekedjenek fel.

A XIII. század ragyogó „új Athénjének”, Párizsnak is ez a sors jutott. A XIV. század már készen kapta az égbe nyúló gótikus katedrálisokat, s a megszabott alapokon már csak apró faragásokat, díszítéseket lehetett elhelyezni, újat kezdeni nem. A párizsi egyetemen kialakult nagy, teológiai-filozófiai rendszerek is, Aquinói Tamás és Bonaventura halála után már készen álltak, mint a faragott kövek építményei mellett

a hit és a tudás összefonódásának építményei. Követőjük igen sok akadt, hatalmas táborra nőtt a skolasztikus filozófiát és teológiát magyarázó tanítók száma. Csakhogy ezek már nem nagy építőmesterek voltak, mint Albert, Tamás vagy Bonaventura, hanem csupán a szorgalom aprómunkásai. Igazi iskolások, akiknek szelleme az elődök által kialakított határok közé szorult, éppúgy, mint a tanulók értelmi képességének korlátai.

De ezeknek az aprómunkásoknak szorgalmas csiszolgatása közben azért mégis fontos dolgok történtek. Mint ahogy a végletekig finomított köcsipkék között szinte meglazultak a kövek és a támpillérek, a hit és tudás szellemi épületében, valóban és alapvetően meglazult a két egymást támogató alappillér. A tudás függetlenedni kezdett a hit támogatásától. Értelem és érzelem együttesen ég felé törő hevülete, mely az emberélet végső célját korábban az Istenhez közelítő egyesülésben látta, a párizsi egyetemen is tanító, nagy misztikusmagiszterek szerint, most csendes székszisnek adott helyet. Hiába tört a francia király a viláгурalom felé, hiába tette franciává a pápai széket a volt toulouse-i jogtanár, XXII. János, hiába szórt átkot minden ellenségére, Párizs fényei egyelőre kialvóban voltak. Igaz, méltó versenytársa sem támadt. A tudás inkább széteszlott, felaprózódott a különböző országok iskoláiban. De ha mindenáron helyi iskolához akarjuk kötni az új korszak egyik irányt szabó, s tán legnagyobb hatású gondolkodóját, akkor az angliai Oxford iskoláját kell említenünk.

A ferences William Ockham Oxfordban tanult, majd itt is tanított, de – mintha ez is jellemző volna a Párizs jelentőségével együtt hanyatló egyetemi végzettség fontosságának hanyatlására – a magisteri fokozatot nem nyerte el. Mégis ő volt a XIV. század első felének egyik legnagyobb hatású gondolkodója és tanítója. Mégpedig valódi és igazi gondolkodó, a ráció fegyverének, a logikának borotvaélesre való csiszolása által. A régi nagyok, mint Bonaventura is, a rációból eredő logikai elmeműveleteket csak a szellem kezdő fokának, alacsonyabb rendű grádusának tekintették a szemlélődés képessége mellett. Hiszen éppen a rációra épített szemlélődés vezetett misztikus intuáció útján a hit világa felé. Ockham szakított ezzel, s gondolatsorozatának végkövetkeztetéseként nyíltan kimondta, hogy az emberi értelem működése, a logika, nem képes elvezetni a hitigazságok bizonyítása, tehát Isten létének bizonyítása felé sem. Mindez csupán a hit dolga, hirdette Ockham, a modern gondolkodás úttörője, aki különben összeköttetésben állt a János pápa által elmozdított, spiritualista Ferenc-rendi generálissal, Cesenával. Gondolkodásának és kapcsolatainak eredményeképpen természetszerűen szembefordult a pápa világi hatalmának eszméjével. 1324-ben ő is ott állt az agg XXII. János vádlottjai sorában, Avignonban, ahol gyanús tanításai miatt meg kellett jelennie, s itt a pápa börtönébe kerül. 1328-ban, a császárkoronázás évében szökik meg fogságából és szolgálatait egyenesen az új császárnak, Bajor Lajosnak ajánlja fel, aki ekkor Pisában, a régi császárpárti itáliai városban tartózkodik. Innét Münchenbe is követi a császárt, magán viselve természetesen ő is hozzá csatlakozó társaival és elismert urával együtt az egyházból való kiközösítés bélyegét.

A logika önmagában nem vezet el Istenhez – ez megdönthetetlen valóságnak bizonyult. Csakhogy az értelem azonosítása a pusztá logikával ősi, teológiai-vallásos köteléket tépett szét. Megtette az első lépést a teológiától önállósult filozófia útján. De ezzel egy időben a misztika is önállósult, mintegy végső kötelékeit veszve elvált a logikus gondolkodás külső világától, és a szemlélődés tájain továbbbrebent sajátos, belső világa felé.

Még Avignon börtönében ült Ockham, mikor 1327-ben befejezte életét Kölnben Eckhart mester, aki a logika kifejlődő művészetével párhuzamosan, a misztikus szemlélődés folytonosságának nagy hatású, európai képviselője volt a XIV. században. Két évvel halála után, 1329-ben az ő tanításai is XXII. János ítélőszéke elé kerültek, s írásaiból 28 tételt elvetettek.

Bár Ockham és Eckhart – a két véglet – egyaránt magára vonta a pápai szék ítéletét, az utóbbinak hű tanítványai, főként a boldoggá avatott Heinrich Suso, majd Johannes Tauler megőrizték a lélek belső világáról vallott sajátos elmélkedés lényegét az egyház keretei között. E révén különösen az apácázárdák életében terjedt el e sajátosan elmélyülő „belső világ” igénye – elsősorban a Rajna-vidéken. Ez a lelki magatartás, az úgynevezett „lelki jegyesség” misztikája tulajdonképpen Szent Bernát erdőzúgással teljes magányából eredt, és a XIII–XIV. század fordulójára már a női kolostorokban is meghozta a maga irodalmi termését.

A misztika most, hogy megszabadult a filozófiától és a pusztá, spekulatív teológiai elmélkedéstől, mindennél jobban mutatja meg az igazi lényegét, hogy nem tudomány, nem is művészet, bár mindkettőből tartalmaz valamit. Valójában azonban mégis csak nem egyéb, mint az a lelki magatartás, melyet az Énekek Énekének menyasszonya testesít meg. És az út is ugyanaz, melyet ez a menyasszony jár végig, őt hívó, de eltűnő Jegyesét keresve, miközben megtámadják az éjszaka démonai, s fátylaikat letépvé, véresre ostromozzák. Igen, mindez inkább a költészet világához áll közelebb, mint a tudományéhoz, főként nem a logikából táplálkozó rációhoz. Irracionalizmus ez, de nem önsajnáló, ködbefúlóan romantikus, hanem önmegvető, véres, szenvedésteli. Az emberré lett Jézus a meg-megjelenő, hívó és eltűnő, a hosszú éjszakában keresett Jegyes. A vele való boldog nász, melyhez az út az ő megváltástörténetének szenvedő átélésén, kízó fájdalmain és a lángoló szereteten keresztül vezet, ez a misztika tipikus ugyan, de másrészt egyénenként változó is. Éppoly individualista, mint a kor filozófiája, mely csak az egyén létét ismeri el igazi valóságnak. De „a szentek egyezségének” keresztény értelmén keresztül őrzi kapcsolatait az emberiség egyetemességével is.

A filozófia azonban a logikában és a rációban, az emberi értelemben találja meg önmagát. A misztika nem evilági dolog: emberi szempontból, s főként világi szempontból értelmén kívüli jelenségnek látszik. A hívők így mondják: értelem feletti. Egyfajta élet, de olyan élet, mely tulajdonképpen a halálra való előkészület. A helftai Gertrúd, aki látomásaiban Jézus ifjú, emberi alakjával találkozik, feljegyzései szerint ezt az ígéretet kapja: „Két karomban viszlek át az ideiglenes halál patakján...”

Amennyiben kívülállóknak érthető, itt van az, amit a misztika sajátos „értelmének” nevezhetnénk: a halálon túli élet szenvedések árán való biztosítása.

Szent Margit és Szent Lajos püspök emléke

Helftában Nagy Szent Gertrúd, Magdeburgban Szent Mechtildis voltaképpen annak az apáca-aszkézisnek útján indultak el, melyet Magyarországon, a Duna szigetén Szent Margit hercegnő, IV. Béla király leánya, és Anjou I. Károly egykor kiszemelt jegyese már végigjárt. De a magyar királylány misztikája zárkózottabb, tartózkodóbb, s írásos feljegyzéseket ő maga nem hagyott hátra. Bár ebben a korban, Johannes Verc-

ellensis révén, már német nyelvű legendája is terjedt, Margit, hazáján kívül elsősorban Nápolyban és a francia domonkosok körében hat.

Ez a politikai összeköttetésekből következik: miután maga Margit az Anjou Károlylyal való házasság tervét visszautasította, bátyjának leánya, Mária lett a nápolyi királyné Viszont évekig élt együtt vele a budai szigeti kolostorban Mária királyné testvérhúga, Erzsébet, aki 1300-ban, éppen akkor, mikor Károly Róbert elindult Magyarországra, érkezett Nápolyba. Erzsébet Nápolyban is a domonkos nővérek zárdájában lakott, de összeköttetésben állt nővérével, a nápolyi királynéval, s nem véletlen, hogy ezekben az években születik meg a magyar Szent Margit két újabb, és sok tekintetben teljesebb legendája. Az egyiket a francia Guarinus, a másikat egy ismeretlen nápolyi szerző írta. Ekkortájt bukkant fel egy lelki tükör is, melyről később azt hiszik, hogy Margit műve. Margit azonban soha nem írt, lelki életének titkairól senkinek sem beszélt, és csodálatra ugyan igen, de igazi megértésre nem számíthatott még Európának abban a közép-európai térségében, ahova az olasz, francia, német föld misztikus érzékenysége nem ért el. Szentté avatásának eljárása azért már 1271-ben, bátyjának, V. István királynak a kezdeményezésére elkezdődött, de a kezdeményező halála, illetve a rossz szervezés következtében csak 1943-ban érte el eredményét. Figyelemre méltó azonban, és ez éppen Mária királyné és Erzsébet nevű húga összeköttetéseinek is köszönhető, hogy Károly Róbert 1306-ban maga is kérte a pápától nagynénje, Margit szentté avatását.

Erzsébet hercegnő, aki 1313-ban még Nápolyban élt, előbb halt meg, mint az 1323-ban elhunyt Mária királyné. De nyomok vannak rá, hogy előtte még visszatért nénjének, Szent Margitnak szigetére, a Buda melletti domonkos apácakolostorba, s itt temették el. Ez az adat azért is figyelemre méltó, mert így nagyanyján kívül Károly Róbert többször is találkozhatott személyesen egy másik olyan Árpád-házi rokonával, aki nemcsak ismerte Szent Margitot, hanem ifjúkorában, a zárdában vele együtt lakott.

Ha ezt az adatot összevetjük azzal, hogy a kis Károly Róbert nevelését 1296–1300 között Mária királyné közvetlenül irányította, nem is kell mesterkélnünk, vagy merő politikai színnek tulajdonítanunk az első Anjou magyar király természetes bekapcsolódását az Árpád-házi hagyományokba.

Margit szentté avatásának kérdését is ezért vethette fel még XI. Benedek pápánál, aki előzőleg, bíboros korában, mint legátus, Magyarországon is járt. De ez már Avignon előestéjén történt, és a pápa csakhamar meghalt. Utódainál már nem volt befolyása.

XXII. János viszont más módon kedvezett az Anjou-háznak: 1317-ben szentté avatta Mária királyné másodszülött fiát, a még csak húsz éve elhalt Lajos toulouse-i püspököt. Margit már negyvenhét esztendeje feküdt szigeti sírjában, de ifjú unokaöccsének nagyobb pápai „protekciója” volt: hiszen János pápa, mint említettük, személyesen ismerte és nagyra becsülte.

Ez a protekció eredményezte, hogy az ifjú Lajos püspököt, aki Aquinói Tamás teológiájából tanult, még a teológia és a misztika e domonkos nagymesterénél is előbb kanonizálták. Tamás csak 1323. július 18-án jutott a szentté avatottak sorába.

Nem lehet azt sem elfelejtenünk, hogy ez a korszak, éppen a filozófia tudományától elszakadó misztika kora. Eckhart mester nyomán a kolostorokban vagy a kolostorok mellett élő, egyházi közösségekben tömörülő jámbor nők, beginák a maguk belső

élete révén, látomások, kinyilatkoztatások hatása alatt egyre zsúfoltabb, „romantikusabb” lelki életet éltek, főként a Rajna-vidéken, az északibb, német tájakon. Eluralkodott az úgynevezett csodás események fontosságába vetett hit és az egyéni vallásmagyarázat veszélye. Nem is véletlen, hogy Eckhartot voltaképpen a protestantizmus egyik szellemi őseinek tekintik individualista hajlamai miatt. Másrészt viszont az emberi természet fantáziavilágához, a képekben való szemlélődéshez kötött misztika nagyon is különbözött Árpád-házi Margit elvontabb, szellemibb, s kevesebb „lelki édességet”, de annál több kemény fájdalmat tűrő, aszketikus alapokon nyugvó misztikájától.

Ha ebből a szempontból tekintjük, s arra gondolunk, hogy a kanonizációs perek alapfeltételeként már a XIII. század eleje óta a „miraculumok” – csodák, rendkívüli események bizonyos száma is kellett, éppen a „zárkózott” életű, a kevés „látványosságot” mutató, vagy az írásos feljegyzéseket hátra nem hagyó szentek emléke kezdett egyre súlytalanabbá válni. Margit, e bizalmasok nélkül élő, zárkózott lélek nem tartozott a germán típusú, romantikára hajlamos apácák, beginák közé. Az Árpád-ház kiáltásával pedig nem maradtak a pápákat folytonosan ostromló pártfogói.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy maga a püspök Anjou Lajos, ez a „protekciós” szent sem tartozott a túlszűfolt fantáziájú típusba. Sőt, aszketikus fegyelme és a feltűnést kerülő szigorúsága voltaképpen Margit rokonává tették lelkiekben is. Bármennyire került is azonban a nyilvánosságot, mint püspök mégis rákényszerült ilyen szereplésekre, s ráadásul négy országrészt, Itáliát, Provence-ot, Aragóniát és a francia királyságot kellett beutaznia, ami gyakorlatban csaknem az egész, művelt Európát jelentette. Szélesebb körben elterjedt híre tehát életkörülményeiből önként következett. Aquinói Tamást is hozzávéve tehát a germán, rajnai tájakkal szemben, Margit lelkiségén át, Magyarország is inkább e dísztelenebb, kemény egyszerűségű latinos szent misztikus típusát érlelte meg. Anjou Lajos kultusza, szentté avatásával egy időben, hála unokaöccsének, a magyar királynak, aki őt még, mint kisgyermek személyesen ismerte – Magyarországon is elterjedt. Károly Róbert, országának akkori, bizonytalan helyzete miatt, nem jelent meg az új szent sírjánál, Marseille-ben lefolyó ünnepeken. Az Anjou-dinasztiát csak Róbert nápolyi király szűkebb családjá képviselte, valamint Károly Róbert húga, Klemencia, Franciaország özvegy királynéja. Maga Károly Róbert a ferencesek révén, a Temes megyei Lippa városában építtetett új templomban adta meg Lajos nagybátyjának a szentek számára kijáró tiszteletet. A freskófestészet fellendüléséhez tartozott Magyarországon, hogy Anjou Szent Lajos és Árpád-házi Szent László király a későbbiekben egymás mellé kerültek a templomok falain, mint például Siklós várkapolnájában is. László király és Lajos püspök Károly Róbert gyermekeinek védőszentjei lettek. 1325-ben készült el Lippa Szent Lajos-oltárképpel díszített ferences temploma, és 1326-ban, a király harmadiként született fia, s trónjának jövőendő örököse a Lajos nevet kapta, Toulouse egykori püspökéről.

A személyiség fejlődése és Róbert, a mecénás király

Anjou Lajos herceg szentté avatása – ami a külső pompát, és a nemzetközi jelentőséget illeti – elsősorban, még élő édesanyján, Árpád-házi Mária királynén kívül, ki legendájához szolgáltatott adatokat, Nápoly trónján ülő testvéröccsének, Róbertnek esett nagyon jól. Hiszen Martell Károly halála után ifjabbik bátyjának, Lajosnak, a ferencessé lett trónörökös lemondásának köszönhetette a királyságot. Jellemző, hogy amikor szentéletű bátyja „oltárra kerülésének” ideje elérkezett, Róbert olyan oltárképet festetett Lajosról, melyen ő áhítatosan térdel az új szent püspöki trónusánál, aki az ő feje fölé tartja a nápolyi királyság koronáját.

Ezúttal is „szerencsés” volt a nápolyi király. Szent bátyja köntösében megkapaszkodva, saját portréját is sikerült „az utókornak” átadnia, éppen a kezdődő *trecento* korában, annak itáliai fészkeiben, ahol a képzőművészetek hirtelen fellendülése révén, ismét közeledni kezdtek az antik idők természetű ábrázolásához, s ezzel együtt az emberi alak, a filozófia és a misztika által már új rangot kapott *személyiség* művészi megjelenítéséhez. A festő, aki Szent Lajos nápolyi oltárképét festette, Simone Martini volt, a sienai Duccio tanítványa, és kortársa, a firenzei Giotto után ezeknek az évtizedeknek legkiválóbb festője. Természetes, hogy Simone után Giotto, akinek hírnevét firenzei munkái után nagyra növelte az Assisi templomban festett sorozatfreskója is Szent Ferenc életéről – szintén nápolyi meghívást kapott. E két festő, de főleg Giotto volt az, aki a különös, absztrakt elemnek, a kézzel húzott rajzos, vagy festői vonalnak újra ura és varázslója lett, mint a hajdani nagy művészek. A reneszánsz mesterekről írt művében Vasari, a XVI. században már elsősorban ezért magasztalja Giottót: a rajztudásáért, mellyel képes volt visszaadni régi rangját a természet formáinak, s dicséri az emberi alak megjelenítésében, mozgásának, arcának ábrázolásában elért valóság-hűséget. Giotto a nápolyi királyi palotában, Róbert lakóhelyén és a királyi kápolnában is sokat festett, de ezek a munkái nem maradtak meg, csak a híre, hogy festés közben Róbert király sokat beszélgetett vele.

De hiába igyekszik előnyomakodni a „bölcs”-nek nevezett Róbert, aki kétségtelenül igyekvő mecénás volt: Simone Martini képén idealizálás nélkül látható Szent Lajos óriás alakja mellett az ő kis eltörpülő figurája, amint összetett kezekkel, szinte reszkető hálával és alázattal várja, hogy végre fejére kerüljön a korona. Jellemképnek is beillik ez az észrevehetően valóság-hű portré. Ha pénzének veretén Károly Róbert Dante-i profilt visel, bizonyos, hogy a vésnök nem Daniéhoz akarta hasonlítani. Ez a véletlen műve. Róbert azonban magas, elől kissé kopaszodó, s fejtetőjén vékonyszálú hajával, mely oldalt a kor divatja szerint hosszan lecsüng, orra alatt valami kis bajusz árnyékával – melynek valóságos létét más képe is bizonyítja, egy józanul és ravaszul áhítatos, gazdag kereskedőre emlékeztet. Ismerjük, feltehetően fiatalabb éveiből való, előnyösebb profilját is: ezen inkább hadvezéri hetykeséggel s elszánt kíméletlenséggel tekint előre. Neki is hosszú, I. Károly-féle orra van, de a korai képmás tanúsága szerint 1317 előtt még kétoldalt a szájszélre kanyarodó, tatáros bajuszt viselt, borotvált álla alatt körben futó szakállal. De mindkét képen feltűnik a Sánta Károly arcképén is megfigyelhető jellegzetesség: hogy a hosszú orr és a felső ajak között igen kevés a távolság.

E profilképek tulajdonképpen előfutárai a reneszánsz későbbi, híres festőitől származó zsarnok uralkodóportréknak, vagy a különböző zsoldosvezérek és bankárok

képmásainak. Róbert még nem igazi reneszánsz ember és nem igazi zsarnok, de törtétese és hiúsága, melyet nagyapja a politikai küzdelemben még szélesebb látókörrrel és hatékonyabban tudott érvényesíteni, keveredett valami erőtlen kisszerűséggel, amit soha nem tudott teljesen eloszlatni.

Nagy előny a földrajzi helyzet, a beletartozás egy olyan kultúrtájba, melynek szellemi haladását a társadalom szabad mozgásának erői, a feltörekvő polgárság élénkíti meg, kialakítva a tudomány és a művészet világához nélkülözhetetlen, lelki érzékenységet. Ha ez megvan, elég az uralkodói bölcsességből annyi, hogy a kínákozó lehetőségeknek házigazdája legyen.

Már az is jellemző, miként került Giotto, s miként kerülhetett Simone Martini is kapcsolatba Nápolyal. Bár Giotto firenzei volt, Simone pedig sienai, a munkák során mindkettő az avignoni pápai udvar vonzókörébe jutott egy időre. Simone Avignonban az irodalom ekkor feltűnő, új jelesével, Petrarccal is megismerkedett. Olyan közeli kapcsolatba kerültek, hogy a valóság-hű portrékkal feltűnő Simone, Petrarca kérésére megfestette annak az elérhetetlenül vonzó, és a költő által Laurának nevezett hölgynek arcképét, aki nála, a platónikus szerelemben olyanféle ideál, mint Danténak volt Beatrice. Sőt, Simone később Firenzében dolgozva, a Santa Maria Novella templomának sokalakos freskó-kompozíciójában, egy vallásos-allegorikus képen, mint a földi hiúságok örömeinek egyik szimbólumát, a különféle nőalakok mellé Laurát is odafestette, a férfiak csoportjába pedig Petrarcat a maga tetszetős, számára oly sok előnyt szerző külsejével.

De Firenzében tartózkodik a század húszas éveiben Róbert fia, Károly, calabriai herceg, a király helyettese a toscanai vikáriusságban, aki könnyűszerrel közvetíti Giottónak apja meghívását Nápolyba, mint erről Vasari megemlékezik. Nápolyban azután összefutnak festészet és irodalom szálai. Hiszen itt, az egyetem jogi fakultásán tanulhat esztendeig az ifjú Boccaccio, aki Petrarccal ellentétben éppen nem a földöntúli szerelem képviselője.

Valóban, mintha a nápolyi udvar tükröződése kezdene lenni kissé Párizsnak. Az Anjou-család lakóhelye, a Castel Nuovo már a trecento szelleméből is megmutat valamit a természeti szépségek kultuszával. A palotát tág terek, díszes növényzetű kertek veszik körül, melyben ritka állatok is láthatók. Az emberek párizsi mintára élnek itt, francia divat szerint öltözködnek, s a vízi összeköttetés révén Párizs nincs is olyan nagyon messze. A nápolyi kikötőben ott horgonyoz a sok szállítóhajó, finom francia kelmékkel és selymekkel megrakva, melyek emelik a nők szépségét. De a palota mellett éppen a kikötő révén kivirágzik az alacsonyabb néposztályok színes élete is, és – a pompával, gazdagsággal együtt a bűnözés és ármánykodás – mind a kastély termében, mind a sötét sikátorokban. Boccaccio novelláinak háttére részben itt alakul ki. Mint ahogy ifjú éveinek nagy szerelme is itt szövődik Róbert király törvénytelen leánya iránt. Igen, a szép Mária, aki hivatalosan a csak nem régen szentté avatott Aquinói Tamás egyik rokonának leánya, a valóságban nem igazi Aquinói gróflány. Születése anyja, az ifjúságában ugyancsak szép Aquinói grófné és Anjou Róbert kapcsolatának köszönhető. Ezt mindenki tudja, csak a társadalmi illem leplezi. Valójában nem is annyira az illem, inkább a formaság, a protokoll, hiszen az illemnek egyre kevesebb köze lesz a csillogó, nápolyi udvarhoz, melyet mindinkább az erkölcsi lazaság jellemez.

A leírások szerint Nápoly és környéke: Baja (az ókori Baiae), az öröm és a szerelem, a játék városa, mint amilyen Velence lesz később. Más, olasz városokban egyáltalában nem ilyen az élet. A polgári köztársaság városában, Firenzében például komoran, fegyveresen járnak az emberek, állig gombolt ruhákban, öldökléstől, lázongástól tartva. Nápolyban – bár a ferences spiritualizmus és az apokaliptikus világ-vége-várás jellemezte valaha az udvar környezetét – a család új, főleg francia házasságai, Róbert sógornői, Valois Károly leánya, az új francia király nővére, és Talleyrand-Périgord Ágnes, környezetükkel együtt az eddigtől teljesen eltérő légkört teremtenek. Mária királyné ferences szellemű, szigorú vallásossága már régen elvált ettől az udvari szellemtől, mely különben is, főleg az ő halála (1323) után kezd jobban kibontakozni. De Róbert felesége, Sancia királyné is az aszkéta, ferences irány híve, zárdába vonulását tervezi, férjét, a királyt is egyre inkább a jámborság felé térítve. Róbert azonban, bármennyire nem vesz is részt e bűnökre csábító udvari életben, mintegy tehetetlenségi nyomatékával fenntartja azt. A mecénásszerep, melyet tudatosan vállal, és a művészetek, főként a költészet iránti érdeklődés Nápolyban nem a trubadúrlíra, és nem a purifikált szerelem irányában halad. Pedig él még Beatrice, s éppen ekkor, Petrarca által: Laura szelleme. De éles ellentétként, mintegy a polgári előretöréssel párhuzamosan, Boccaccio a híressé, sőt hírhedtté váló Dekameronjához a nápolyi udvarban kezdi gyűjteni a később, Firenzében megírt anyagot. Igaz, Róbert leányával való ismeretsége távolról sem naturalista-ízű vagy pajzán. Sőt, *Fiammetta* címen egy boldogtalanul szerelmes nő finom lélekrajzára ihleti, de Ámor és Vénusz feléledő, pogány istenségeinek kultuszával együtt.

Avignon és Nápoly tehát a két, szélső pólus, a közbeeső Siena és Firenze gyűjtőpontjaival, a háttérben pedig még mindig – bár jelentőségét veszítve – Párizs. Ez az egész terület a Capet-család illetve az Anjou-ház uralma alatt áll, ha ideszámítjuk Róbert meg-megszakított, de helyreálló, felső-italiai vikáriusságát is. Mindez azonban csak szimbolikus keret, szó sincs már arról, hogy egy dinasztia irányíthasson olyan hatalmas sodrú és erejű szellemi fejlődéseket, mint a megszületett és megérett, Európa északi részén még mindig uralkodó gótika, valamint a délen most lassan születni kezdő humanizmus és reneszánsz. A politikai vonalvezetés még kétségtelenül a francia dinasztiaé, meghatározza Európa történetét, de a szellemi mozgalmak a tömegek, áramlatok erejével túlcsapnak, áthullámszanak egy család keretein, bármilyen meszeszenyülő összeköttetésekkel rendelkeznek is. Az Anjou-ház útját követve azonban éppen ezért tanulságos és a közelebbi megértést egyedül elősegítő háttért szolgáltatnak.

Mint minden, nagy változások előtt álló korban, most is nagy ellentétek vannak kialakulóban. Az érzelemből fakadó misztika és a ráció alapján felépülő teológiai spekuláció szétválása, a vallásos érzés lassú háttérbe szorulása, voltaképpen már Párizsban megszületik. S éppen Gerson, a párizsi egyetem kancellárja az, aki a XIV. században felháborodással rántja le a leplet a Rózsa-regény második részéről, mely pedig még a XIII. század szülötte. Kimutatja, hogy a regény allegóriái a keresztény szentségeknek, erényeknek nevét felhasználva, nem csak pogánysággal, de egyenesen válásgúnyolással, a leggyalázatosabb, keresztényellenes iróniával vannak tele, és rafinált írásművészettel nyíltan dicsőítik, a nő szépségén keresztül, a női testiséget, ezzel pedig a legnagyobb bűnök egyikét, az érzékiséget, a prédikátorok nyelvén szólva: a paráznaságot.

S valójában a nápolyi udvarban oly sok tapasztalatot szerző Boccaccio is erre a talajra siklik. Csakhogy önála már nyoma sincs álszenteskedésnek, burkolt célzásoknak. Maradandó művészi értéke is abban rejlik, hogy egészséges, természetes, vulgáris – vagyis olasz nyelven, de nagyon is naturalista módon tárgyalja az emberi dolgokat, lerántva sok mindent a piedesztálról.

Nagy kortársa és a későbbiekben barátja, Petrarca, aki ugyancsak meglátogatja a nápolyi udvart, az elérhetetlen Lauráról szóló szonettjeiben lényegében még a trubadúrlíra örököse. Ma már szinte nem értjük, hogy költői póz volt-e csupán a szonettek hosszú sora, melyben a nőt ünnepelte, akit csak távolról tisztelt, majd halála után megsiratott – vagy pedig valóban léteztek még a XIV. században is ilyen platónikus érzelmek? Pedig nyilvánvaló, hogy léteztek és semmi csodálónivaló nincs azon, hogy ami nem teljesül be, az a láng soha nem tud kialudni. Csak feloldódik, átfinomul egy földöntúli szférába, a földi mulandóság hiábavalóságát látva, a misztikumban keresve vigasztalást. Petrarca így tesz egyik utolsó versében, megrendítő Szűz Mária-himnuszában. S ebben mintha még a gótika gyermeke volna, ő, aki rajongott a római népert és irodalomért.

Boccaccio már más alkat. Nem olyan bonyolult, természetesebb, és a maga naturalizmusában messzebbre megy. Dekameronja bevezetésében még magyarázza, hogy nem az isteni dolgokat akarja sérteni, ha a papokat gúnyolja, de aztán megcsúszik olykor a tolla, nehéz mindig különválasztani a pap-csúfolást a vallásos érzelmek nevetségessé tételétől. Írásaiból látszik, mennyire elvesztették már „Szent Ferenc fiai” viselkedésük miatt hitelüket az egyszerű nép körében is.

De Boccaccio az, aki a nőket is lerántja a piedesztálról. Nem azért, mintha ellensége lenne a nőknek, hanem egyszerűen és természetesen látja őket, s miként a papok, ugyanúgy a nők élvhajházását is leleplezi. Még szépségüket is kritizálja, és éppen egyik női szereplőjével mondatja, hogy egy bizonyos leány „nem az az angyali szépség, aminőt régiebb időkben bőven láthattunk.” A férfiakat sem kíméli, nem részrehajló, de a trubadúrlíra kora után szinte meghökkentően hatnak azok a novellái, melyekben a férfiak már nemcsak haszontalanul és hiába epekednek, hanem megalázó bosszút is állnak az őket nevetségessé tenni iparkodó asszonyokon. Boccaccio az, aki a toll gonosz hatalmát is felismeri, és egy önéletrajzi jellegű novellájában a megcsúfolt nőnek fenyegetésül még ezt is írja: „A tollnak ereje sokkalta nagyobb, mint azok gondolják, akik tapasztalásból még nem ismerik...” S hozzáteszi: olyan dolgokat tudna írni a vele rosszul bánó hölgyről, hogy az megbánná azt is, hogy a világra született.

Ez már a reneszánsz, a fejedelmi zsarnokok, és a művészfejedelmek kora, akik olyannak láttatják a világot, amilyennek a természet mutatja.

De azért Boccaccio sem megy el a végletekig. Éppen Petrarca hatására idősebb korában szégyellni kezdi Dekameron-ját, és ő maga az, aki óvni kezdi az asszonyokat ilyenfajta írásainak olvasásától. A vallás értelme: a halál utáni sors, a jó vagy a rossz túlvilága őrá is hatni kezd, amint öregszik. Inkább Dante műveit kommentálja, s ő írja meg az első Dante-életrajzot. Még nem érkezett el a hitet elutasító reneszánsz emberek ideje. Boccaccióban is csak felvillan belőlük egy-egy jellemvonás, de amikor a művészekről kezd elmélkedni, éppen Dante-életrajzában, ezeket írja: „Ha meg akarunk szabadulni elfoglaltságunktól, és józan ésszel akarunk vizsgálódni, azt hiszem, könnyűszerrel meggyőződhetünk róla, hogy a hajdani költők a Szentlélek nyomdo-

kait követték...” (Boccaccio összes művei II. 662.). S a költészet védelmére ezek után a keresztény isteni harmadik személytől, a Szentlélektől való ihletettséget hozza fel, s erre a földöntúli erőre vezeti vissza.

De jellemző, hogy a továbbiakban Boccaccio, kissé körülményes és nehézkes módon ugyan, úgy próbálja a költészetet védeni, hogy céljában – alacsonyabb rangban és kerülő utakon – a Bibliához hasonlítja. A cél: az erények követése és a bűnök elkerülése. A papokat csúfoló és obszcén jeleneteket kedvelő író végül is úgy elmélkedik, hogy bármilyen eltérő legyen is a látszat, de: „... a költők is, a műveikben, melyeket mi összességükben *költészetnek* nevezünk, egyszer különféle istenek költői kitalálásával, másszor emberek légies átváltoztatásával, hol meg bájos és tetszetős példázatokban utalnak a létező dolgok okaira, az erények és a bűnök következményeire, arra, amit kerülnünk és követnünk kell...” (Uo. 664.)

Így próbálja az antik mitológia feléledő képeit is menteni, mikor felhívja a figyelmet, hogy a pogány istenek és istennők szerepeltetése *allegória* a jó érdekében, tehát valamilyen, „a közvetlen értelemről elvonatkoztatott beszéd” – amelynek célja nem az, hogy a pogány istenségek valóságos létében higgyünk. Csupán költői eszköz, mint ahogy magában a Szentírásban is sok allegorikus mesét találunk, ahol ugyancsak nem a mese valósága a fontos, hanem annak az igazságnak az elfogadása, melyet a mese csak jelképez. „Nyilvánvaló tehát – foglalja össze Boccaccio, a középkorból az újkorba való átmenet írója véleményét –, hogy nemcsak a költészet teológia, hanem a teológia is költészet.” (Uo. 667.)

Boccaccio itt önmagát, és Róbert király lányáról, Fiamettáról szóló írását is igazolni próbálja, hiszen ebben is felvonulnak a szerelem pogány istenei. De igazol és hirdet még mást is Dante-életrajzában, mikor arról értekezik, honnét ered a költőknek babérral való megkoszorúzása.

Ez a téma, mely a Szentlélektől való ihletettség gondolata után következik, tulajdonképpen nem más, mint – a költő jogos igényének elismerése a dicsőségre, és a középkortól már egészen eltérő, modern gondolat: hogy a költő, *a maga érdemeiben a királyokkal egyenlő*. Erre utal burkoltan Boccaccio, elmondva a szokás görög-római eredetét, s annak fennállását, „bár ritkán”, de a maga korában is érvényesnek tudva, „... az arra érdemeseknek juttatott kitüntetések között a legfőbb ez volt – írja – megkoszorúzni nyilvánosan... babérfa leveleivel a költőket nagy fáradalmaik befejezése után és a királyokat is, akik diadalmasan növesztették országuk határait...” (Uo. 668.)

S elmondja, hogy Dante is mennyire vágyott arra, mint öntudatos költő, hogy ezt a koszorút elnyerje. Való igaz, a *Paradicsom* első énekében olvasható is Danténak Apollóhoz, a művészetek antik istenéhez szóló invokációja, mely egyúttal arra is korai példa, hogyan fér meg a keresztény alapgondolatú Isteni Színjátékban, a mennyek országa felé indulva, ez a pogány Apolló-allegória, utalással az isten „szent fájáról”, a babérfáról származó koszorúra:

*Én jártam hova legtöbb hull a lángból
s láttam, mit sem tud, sem bír elbeszélni
ki visszatér e magasabb világból...*

*Oh, szent Apollo! tégy ma, betetőzött
munkámig, oly edényévé erődnek,
milyenre szerelmes babérod őrzöd...*

*Csak annyit kapjak erőd telijéből
hogy az árnyék árnyékát visszazengjem,
amely fejemre hullt a boldog Égből:*

*s bátran látsz lépni kedves fádhoz engem,
mivel erőd a dalomnak égi tárgya
méltók, hogy rajtam koszorúja lengjen.*

(Paradicsom, I. 4-6, 13-15, 22-27. Babits Mihály fordítása)

Íme a személyiség-fejlődés és vele a személyiség-ábrázolás betetőződése a XIV. század második évtizedében már a legmagasabb fokon kifejezve, Dante látásmódjában. Éppen abban az időben írta ezeket a sorokat a ravennai száműzetésben 1321-ben meghalt költő, mikor Nápolyban Anjou Szent Lajos képe az oltárra került, az uszályába kapaszkodó Róbert király aranykoronát váró, áhítatos profiljával.

Mennyire más Dante profilja! Bár maga a költő is tevékeny részt vett szűkebb hazája, Firenze politikájában, s költői látomásaiban is részt kértek e politika vonatkozásai, világosan megkülönbözteti a maga koszorúra váró, szellemi-királyi öntudatában az okot, melyért „Apollo koszorúját” várja: hiszen amit *ő látott*, azt abban a világban látta, ahonnét visszatérve, legfeljebb csak „az árnyék árnyékát” tudja elbeszélni. Nem mondja ki, de szavaiból sejthető, hogy a Paradicsom allegóriájában ezúttal a költői ihlet paradicsomára gondol, egy olyan világ beavatottjaira, akik csak kevesen vannak. De ezek többet tudnak és látnak, mint a földi királyok...

Ebben az Itáliában életre kelő, szellemi háttérben születik meg azután, két évtizeddel később Petrarca vágya is a babérkoszorúra, és a nyilvános koronázásra. Az, ami a paradicsomi magasságokban járó, de politikailag száműzötté váló Dante-nak nem sikerült, sikerült a pápai udvarban szerencsésen forgolódó Petrarcának, és éppen Róbert nápolyi király segítségével.

Igen, ha a XIII. század lepergése után most a XIV. század kultúraformáló személyiségeit akarjuk tekintetbe venni, kétségtelen, hogy a századforduló nagy gondolkodójának és költőjének, Danténak halála után ismét egy firenzei polgárfiú lép elő. Szereplése mutatja, miféle mély kapcsolat szövődhet a személyiség és a néptömegek között, s hatásában, kibontakozásában mennyire elválaszthatatlan, sőt. létfeltétele egymásnak mind a kettő.

Petrarca sokat írt, mély értelmű kérdéseket boncolgatott, a teológia, a történettudomány és az elbeszélő költészet műfajaiban alkotott, s Dante után újabb, még nagyobb nyilvánosságú példát adott arra, miként lehet a középkornak kizárólag az általános, a mindenkire érvényes, vagy mindenkire rá-kényszeríthető egyetemes fogalmait az egyediséget, a személyiséget érintő dolgokéval felcserélni. S mindezt úgy, hogy mégis tömeges hatású legyen, általános életérzést, közfelfogást fejezzon ki. Szereplése egy magasabb, szellemi szférába lendülő lovagi torna: Petrarca korának korlátai között ugyan, de voltaképpen azt mutatja meg, miként kelhet birokra a magányos alkotó, a művész, az író, a tudós egy személyben a politika korlátlan hatalmának látszó, de szellemileg oly sokszor szűklátókörűnek bizonyuló hatalmasságaival, királyaival. De ugyanakkor ügyes diplomáciát is mutat, mellyel alkalmazkodhat is hozzájuk.

Az ő nagyszerű, de azért emberien esendő szellemi lovagi tornája révén feltűnik a változó világ: a reneszánszot jósoló nyitány, és a középkor hanyatlása. Az a körülmény, hogy Petrarca túlbecsüli saját képességeit, tőle idegen területeken teszi legnagyobb erőfeszítéseit, és a latin nyelv, a latin irodalom és a latin hősiesség bajnoka akar lenni, nemcsak az ő tévedése, hanem koráé is, közönségéé is, mely hisz törekvéseinek igazságában. A. XIV. század – amikor a filozófia éppen hogy megszületik a teológia burkából –, még nem számlál túl sok tudományágat és nem ismer éles határvonalat a tudomány és a művészet között. Hiszen jóval később, Leonardo da Vinci is tudománynak tartja a festészetet, szobrászatot éppúgy, mint a mechanika és fizika kezdeteit. Petrarca is, mikor történeti tárgyú elbeszélő költeményt írt, történetírónak vallja magát. Közönsége pedig úgy ünnepli azt az író, akinek maradandó művészi értéke az éteri finomságú, platónikus tisztaságú, purifikált szerelmi dalciklus – mint az antikvitás tudósát, mint történetírót.

Pedig Petrarca nem dolgozott – nem is dolgozhatott még – levéltárakban, még nem alakult ki a lábjegyzetekkel, aprólékos hivatkozásokkal dokumentált tudományos műfaj, melyben nem az írásművészet a fő, hanem az adatok hitelessége, minden lírától megfosztott objektivitása. Elbeszélő költeményt írt a híres római hadvezérről, Scipio Africanusról, s ebben lényegében egy embert, egy kiváló személyiséget dicsőített. Igen, egy embert dicsőített, de úgy, hogy vele dicsőítette egész korát, az egész államot, és azt a kulturális szellemet, mely ebben az államban az európai kultúra alapja lett, s mely voltaképpen a görögöktől származott. Hogy mégsem a görög föld felé fordul, ezt azért tette, mert Petrarca, aki firenzei menekültként szüleivel Avignonban élt ugyan sokáig, és a pápai udvar ragyogásában nőtt nagyra, de ízig-vérig itáliai volt: „hazafi” – ebben az esetben „római”. Bár nem Rómában született, s ezt a várost csak 1337-ben látta először az akkor harminchárom éves költő, mégis, a történelem példájára ebben „az örök”-nek nevezett városban akarta látni ő is, a régi latinok mintájára az állam, a kultúra, a haza, s valójában az egész Európa bölcsőjét, s hitt újra fellelő, újra példát mutató elhivatottságában.

Ebben az értelemben volt ő „történetíró” – s ha a történetírásban a mai kor megszűnnék a kizárólagos természettudományos modellt dédélgetni – a modern ember sem tehetne mást, mint hogy az írásművészet és a múltbeli példák összekötésével, jövőbe mutató, lelkesítő és új feladatokat felcsillantó eszközt lásson benne, s azt vallaná, amit a rómaiak: „Historia est magistra vitae.”

A középkor naiv embere még nem érezte gúnyolnivalónak a líra jelenlétét az írás művészetében. A modern kor naivsága viszont mindenfajta életet közel hozó, érzelmi meleget feltáró szépségtől azonnal a történelemnek, mint tudománynak komolyságát félti. De a korok naivsága is viszonylagos, mint ahogy okosságuk is. Olykor összefonódva, együtt alakítják a jövőt. A XIV. században a középkori naivság előbb említett formájának hatalmas, kultúrtörténetet előrelendítő ereje lett: Európa a gótika haldoklása idején utat nyitott az új stílusnak, az „antik minták utánzásának” hitében élő, de valójában nagyon is modern új formának, a reneszánszsnak.

Próbáljuk meg elénk idézni, hogy Petrarcának és közönségének viselkedésében hogyan elegyedett a naivság az okossággal, s mi köze volt mindehhez Anjou Róbert nápolyi királynak?

A kapcsolat a költővé koszorúzás szertartásához fűződik, amely a mai ember számára első tekintetre merő naivitás. Mint Boccaccio leírta, eredetileg egy antik, nyilván-

nos ünnep volt, de a középkorban egy iskolai fokozat elnyerése. Diplomaszerezés, amely a XIII. század főiskoláin a „baccalaureus”-nak nevezett, végzett növendék címében, illetve az egyetemen elnyerhető magisteri címben régen megszokottá vált. Petrarca azonban tudatosan, az antik mintát felújítva nyerte el a borostyánkoszorút, ősi, és egyszersmind újszerű módon.

Ő, aki maga is elvégezte a korában olyan divatos, jogi képzettséget adó egyetemet Bolognában, egyáltalában nem iskolai szintű koszorúzásra vágyott. Az írásművészetet, a költészetet nem lehet iskolában tanulni, csakúgy – mint semmiféle olyan tudást, melynek a mesterségbeli részén kívül valami magasabb rendű, szellemi képességre is szüksége van. Ennek mély igazságát már az antik időkben is felismerték, és az iskolán túli magasabb képességeket isteni adománynak tekintették. A görögök a Múzsák istennőitől eredeztették, s e gondolatot a latinok is átvették. Ugyanakkor tisztelték a „génusz” szellemét is, amely tulajdonképpen a kiválasztott, karizmatikus tudású ember isteni őrzője, s egyúttal dicsőségének biztosítója is volt. Ezzel a felújított, antik tudattal került sor már Petrarca előtt Itáliában arra, hogy költőt, történetírót koszorúztak meg.

A gondolkodás korabeli naivságához tartozik, hogy – bár egyes személyek tudásának túlbecsülése minden korban előfordul – Petrarca esetében a költő ünneplése kissé korai volt. Bár élete második felében bebizonyította, hogy az ünneplésre nem volt érdemtelen, kétségtelen, hogy hírének növekedése az avignoni pápai udvarral, főleg az itt tartózkodó Giovanni Colonna bíborossal, és általában, a Colonna-család, e római patrícius-nemzetség befolyásával állt kapcsolatban. Az ifjú költő távolról sem írt olyan sokat, inkább megjelenése, előnyös külseje és jó modora emelték egyre magasabbra. Emberként, személyiségként kezdettől fogva érdekesebb és jelentősebb volt, mint író. De személyisége is az irodalom, a szellem, a kultúra képviselőjében állt, s magatartása ezért szimbolikus jelentőségű. Tény, hogy nem lett belőle elkényeztetett udvaronc, a papi pályán megállt, és csak a kisebb – nem elkötelező – rendeket vette fel, az avignoni pápai udvar romlottságán pedig mélyen megbotránkozott.

Ekkor már nem élt az öreg XXII. János. 1334-ben egy polgári származású, volt cisztercita szerzetes lett a pápa, XII. Benedek néven. Bár saját személyére nézve, emlékezni látszott a szerzetesi élet egyszerűségére, és a szerzetesrendekkel komolyan foglalkozott, a pompát, a reprezentációt mégsem vetette meg. Mivel távolról sem volt olyan energikus, mint elődje, nem tudta megakadályozni, hogy a túlzott pompakedvelés el ne burjánozzék körülötte. Petrarca, aki előzőleg Bajor Lajos császár környezetében is tartózkodott, tehát Németországot is megismerte, első, római útja alkalmával ébredt rá igazán hazája, Itália helyzetére. A pápai udvarban szerzett hírét arra próbálta felhasználni, hogy leveleiben figyelmeztesse Benedek pápát az elhagyatott, ősi, pápai székhely szomorú állapotára, és igyekezzék rábírní a visszatérésre. Mikor ezt nem tudta elérni, egy időre magányba vonult, elhagyta Avignont, és Vaucluse-ben kezdett remetéskedni. Az udvari talajon biztosan mozgó világfi itt a „remeteségben” találkozott énje értékesebb részével. 1340-ben érte a megtiszteltetés, mely egyszerre két helyről érkezett. Párizsból, az egyetem kancellárja, Rómából pedig a városi szenátus hívta meg, hogy mint „költő és történetíró” – vegye át a méltán kiérdemelt babérkoszorút.

Íme Párizs, és vele az egyetemek: az iskolák tekintélyének hanyatlása. A költő Rómát választja. De nemcsak „hazafias” érzésből és az antik minták iránti tiszteletből.

Véleményünk szerint döntő ebben a másik motívum is: Petrarca végtelenül többnek érzi a borostyánnal való megkoszorúzást bármiféle diplománál, bármily tekintélyes és felsőfokú legyen is az az iskola. Ha Párizsban kapja a koszorút, az egyetem kancellárja nyújtja át neki félre nem érthető iskolás mellékízzel. A művészi öntudattal azonban nem fér össze az egyetemhez való le-alacsonyodás. Róma nem „egyetemi város”, hanem a szellem géniuszának ősi székhelye, tehát minden fokozaton felül áll. (Jellemző különben, hogy Rómában VIII. Bonifác pápa alapított csak egyetemet 1303-ban, néhány hónappal bukása előtt. „Az örök város” később sem egyeteméről lett híres.)

Petrarca választása bölcs volt. Miután Róma város szenátusától fogadta el a borostyánkoshatározat, szellemi értelemben való „római polgárrá” deklaráltatta magát. S ez olyan polgárság volt, melyben, a kor feltámadó antik nosztalgiáival együtt a fejedelmekkel való egyenlőség gondolata kísértett. A költő éreztetni akarta, hogy nincs a földön halandó, aki képes lenne megbírálni tehetségét: sem professzorok, sem királyok Ítélete nem érhet fel hozzá, az isteni ihletésű költőhöz. A feudális kor kötöttségeiből azonban Petrarca sem vonhatta ki magát, és „udvari” árnyalatú magatartása, mely küzdelmet vívott a hiú cífraságok fölött álló művészi magányosság királyi gondolatával, a gyakorlatban naivitást és a társadalomhoz való illeszkedést kevert a művészi öntudatba. Nem azt jelentette ki, hogy nincs a földnek olyan uralkodója, aki megbírálhatná az ő tehetségét, hanem kiválasztott magának egy királyt: s éppen a nápolyi Róbertet. Ezért így fogalmazott: „A szicíliai király az egyetlen a halandók között, akitől elfogadnám, hogy bírja legyen tehetségemnek.”

A kor szemében ez természetes volt, de mai szemmel inkább elképesztő és mosolyognivaló. Igaz, a nápolyi Róbertnek szép könyvtára volt: meg lehetett találni benne Livius történeti könyveit, Nagy Sándor háborúit, a frankok történetét és Szent Fülöp életét (ez egyike a legősibb, provenç-i nyelvű kéziratoknak), de – láttuk már – ő maga nem volt sem művész, sem tudós. Ő maga nem alkotott, csak olvasott és pártfogolt, mecénáskodott, havi járandóságokkal fizetett szellemi embereket. Kétségtelen, ez is nagy dolog abban a korban, s már a pusztán tény, hogy egy uralkodó nemcsak a nyers politikával foglalkozik, hanem a szellem értékeit is becsülni tudja, nagy erénynek számított.

Petrarca azonban, mint – egyébként érthetően – közönségre vágyó művész, vágyott a nyilvános elismertetésre is. Ebben azonban – mint ez gyakran előfordul – a hiúság is megkísértette, és kétségkívül hízelgett a nápolyi királynak, mikor azt mondta róla, hogy őt tudná egyedül elfogadni szelleme bírójaként. Iskolai mérce szerint Róbert még egyetemet sem végzett, rangját a királyi cím politikai természete adta meg és csupán a szenvedélyes érdeklődés a szellem világa iránt. Ebben viszont Róbertnél is nagy szerepet játszott a hiúság. Mikor egy német történetkutató „szív és kedély nélküli embernek nevezi Róbertet, a források alapján pontosan eltalálja az igazságot. Személy szerint tehát nem lehetett egy művésznek az ideálja. Csakhogy Petrarca a nápolyi királyságban sem a pusztán államot látta, hanem magát a várost, a görög alapítású egykori Neapolist, mely a római korban azzal tette magát híressé, hogy – a hagyomány szerint – Vergilius, a csodált eposzköltő sírját őrizte. Petrarca mintaképe – Cicero mellett – Vergilius volt, és az ő zsenijének hódolt, mikor az Aeneis példájára nagy eposzba kezdett a római hadvezér, Scipio Africanus tetteiről. Így vált valósággá, hogy Róbert kapott a költő megnyilatkozásán és azon a hajlandósá-

gán, hogy nyilvános vizsgát, exament is ki fog állani tudása bizonyítására. Az egyetemektől függetlenül akarásnak ez a Nápolyban lefolyt vizsga nem a legszerencsésebb módja volt, s ez megint a kor naivságát, s a feudális tekintély mértéken túl való uralkodását bizonyítja. Petrarca három napon át felelgetett a trónján ülő Róbert kérdéseire, akiről nehéz eldönteni, lealacsonyodott-e vagy felmagasztosult, mikor egy professzor módjára kérdezgette Petrarcát, „a költőt és történetírót „és felülbírált, alkalmas-e arra, hogy a római szenátus átnyújtsa neki a babérkoszorút?

Mai szemmel nézve bizonyos, hogy Petrarca számára nem találjuk túlságosan fel-emelőnek a szituációt: Róbert előtt való hajlongását. Ő, a büszke költő, aki Párizsban a francia királynál nem is tette tiszteletét, most itt, Nápolyban még vizsgáztatni is hagyja magát. Róbert nem is mulasztotta el megkérdezni, miként lehet az, hogy VI. Fülöp udvarát Párizsban elkerülte? A költő pedig, válaszában egyszerre volt önértékes és őszinte, egyúttal azonban diplomata és hízalgő is. Kijelentette – és ez a francia királyra vonatkozott – hogy olyan uralkodót nem tart kulturáltnak, aki fiának nevelőit nem részesíti megfelelő elismerésben. Petrarca pontosan tudta, hogy Róbert örülni fog VI. Fülöp lebecsülésének, akivel Dauphiné tartomány miatt ellenséges viszonyban volt. S valóban, a nápolyi király naivul megragadta az alkalmat, hogy bizonygassa, ő mennyire szereti a költészetet és a szellem világát, s többre becsüli még kormánypálcájánál is!

Az examen első tárgya különben az a kérdés volt, hasznos-e a népek és az államok számára a költészet, a humanitás becsülete? Bármennyire iskolás jellegűnek látszik is a probléma felvetése, ha elgondolkodunk, mégis csak van abban valami megható, hogy az öldöklő, önző, hatalom- és pénzvággyal teli világban akad olyan királyi udvar, amelyben legalább elmélkednek a költészet hasznosságáról, s költő és király váltakozó szenvedéllyel dicsérik a líra és a tudomány szépségeit. A következő napon Petrarca Arisztotelész Metafizikáját fejtegette, majd hosszasan szó volt Livius történetírásáról. Végül a harmadik napon, Róbert kérésére Petrarca részleteket adott elő készülő *Africa* című eposzából, mely a nagy római hadvezért, Scipio Africanust dicsérte.

A kérdést végül Róbert eldöntötte: méltónak ítélte Petrarcát arra, hogy Rómában átvegye a szenátustól a borostyánkoszorút és a vele járó diplomát. A diplomában, valamint az egész, koszorúzási szertartás lefolyásában megint csak sajátosan keveredik a teljesen le nem küzdhető, iskolás íz a fejedelmeknek kijáró tisztességgel.

A költő ünneplése Róma városában egybefolyt magának a városnak és lakóinak ünneplésével. Ebből a szempontból nagy és öntudatot ébresztő esemény volt politikailag is. A tömegben már ott állt Cola di Rienzo, akit néhány évvel később, mint a város fejét – egy rövid életű, forradalmi köztársaság vezetőjét – ugyancsak azon a helyen, a Capitolium dísztermében avattak néptribunná.

Trombitaharsogással kezdődött az aktus: a költő koronázása. A szőnyegekkel és virágokkal feldíszített teremben, a tolongó sokaság: hivatalnokok, lovagok, szép nők, bámészkodók előtt, először tizenkét skarlátszín ruhába öltözött apród jelent meg, akiket a patrícius római nemzetségek fiaiból válogattak ki. Petrarca egyik költeményét szavalták a római nép nagy híréről. Arról a népről volt szó, mellyel e XIV. században összegyűlt lakosság azonosítani akarta magát. Ebben volt az ünnepség gyújtópontja.

Ezután, a zöld díszruhás polgárok és a tanács élén Ursus szenátor jelent meg, Petrarca jó barátja, borostyánkoszorúval a fején és elfoglalta székét. Egy herold Petrarca belépését jelentette. A megjelenő költő Vergiliusból idézett, az ő sorait tolmácsolta, megint csak a római népről. Majd a költészet nehézségeiről és hátrányairól beszélt, s arról, hogy e megtiszteltetést nem hiúságból kereste, hanem példát akart szolgáltatni a tudomány megbecsülésére. Ezek az 1341. április 8-án elhangzott szavak valóban, mintha a merev általánosságban gondolkodó középkor végét jelentették volna be az antik hagyományok újjáéledésével. Felemlítette azt is, hogy bár Párizs is hívta, ő inkább szülőföldjének, Itáliának engedett. S ez a „hazára” való utalás megint a kor új gondolatai közül való volt. Végül felkérte a szenátort, hogy adja át neki a babérkoszorút.

Ursus szenátor néhány szóval méltatta a költő érdemeit, aki eléje térdelt, s a város vezetője, levéve saját fejéről a borostyánt, Petrarca homlokára helyezte. „Vedd a koszorút” – mondta – „erényeid jutalmát.”

A költő egy szonettel köszönte meg a megtiszteltetést. A Colonnák nemzetségéből származó Stefano pedig dicsérő beszédet tartott Petrarcaról. Befejezésül a nép, akár csak királykoronázáskor, *acclamatio*val jelentette be hozzájárulását: „Éljen a Capitolium és a költő!”

A koszorúzás után Petrarca, az Anjou Róberttől kapott ajándék királyi köntösben vonult kísérő menetével a Szent Péter-székesegyházba. Egy ünnep, melyben, ha csak látszatra is, de az alkotó szellem, a művész és a tudós tekintélye az egész Európa számára tanulságul, a királyok hatalmával vetekedett. Petrarca itt, a pápák egyházában, az apostolfejedelem sírja fölé emelt oltárra helyezte borostyánkoszorúját. Ezzel fejeződött ki, hogy az antik emlékek és Róma nagyságának idézése nem jelenti a pogányság feltámadását, hanem a kereszténységhez való hűséget megtartja. Az ünnepséget a Stefano Colonna palotájában adott díszes lakoma fejezte be.

Azaz nem egészen: a kor viszonyaira jellemző befejezés az volt, hogy Petrarca, alig hogy elhagyta a várost, fegyveres rablók kezébe került, akik akár mindjárt meg is ölhették volna a frissen koszorúzott költőkirályt, mint valami áldozati szimbólumot. Szerencsére csak annyi történt, hogy kénytelen volt ismét visszatérni Rómába, ahonét másnap – most már erősen felfegyverzett kísérettel – tudott csak az elhagyatott Itália bizonytalan útjain továbbhaladni.

Az új emberábrázolás kezdetei és Magyarország

„Valóban óriási csoda” – írta Vasari a XVI. században, a trecento szerény kezdeteire visszaemlékezve – hogy annak a durva és tehetségtelen kornak volt ereje Giotto-ban oly bölcsen megnyilatkozni, hogy a rajzolás, amiről az akkoriaknak csak kevés, vagy semmiféle ismeretük nem volt, az ő révén teljesen feltámadott.”

Kétségtelen, hogy a rajznak ez az új feltámadása Giottoval, aki 1266-ban született, és így csaknem egyidős volt Dantéval, párhuzamosan történt a skolasztika merev univerzáléiból, egyetemes fogalmaiból életre kelő személyiség nagyobb öntudatának felébredésével és a természet világának mélyebb megfigyelésével. Sőt: Dante és Petrarca irodalmi ihletésű, az antik idők „régí tökéletességére” vágyó törekvéseivel is.

A rajz az alapja minden formálásnak. Eszköze egy absztrakt elem, a vonal, mely megvonja a formák határait. Minden, ami forma, egyúttal vonal is. Nemcsak a falra,

vagy a táblaképre karcolt, vagy festett kontúrban él a vonal, hanem elvontabban a faragott, épített tárgyban, a szoborban és az épületben is. Kifejlődésének, tobzódásának, dekadenciájának, szépségének vagy torzulásának éppúgy megvan a maga jelentős története, mint a politika eseményeinek, a diplomácia fordulatainak, a gazdasági fejlődésnek, vagy a katonai összecsapásoknak. S éppúgy hordozza különleges típusmegnyilvánulásait, mint minden jelenség a világban.

A mai kor messze van már attól, hogy mindenben igazat adjon Vasarinak, aki a rajz újjászületését – igazi reneszánsz módra – a természethűség követésében látta még, kortársaival együtt. Azóta ismét absztrakt, geometrikus periódus következett a művészetben, akár az antik kort megelőző, prehellen időkben. Tudjuk, a természethűséggel vegyes rajztudást már a történelem előtti ember is birtokolta, és ez a tudás, kora elmúlván, éppúgy elenyészett, mint ahogy az antik világ emberi tökélyt produkáló művészete is véget ért, hogy a középkori primitíveknek adjon helyet. A XIV. század az emberi történelem folyamán nem először kezdett közeledni ismét a természethűség, az emberi személyiséget, lényegét kifejező erő, a vonal művészete felé. S a modern ember sem először tér vissza a primitívek áhítatához vagy a geometria konstrukcióihoz. De bármennyire tipikusan és ritmikusan ismétlődnek is az egyes korszakok, mindegyiknek megvan a maga egyedi sajátossága, és az egyik ismerete nem teszi feleslegessé a másik történetét. Giotto és követőinek rajztudása nem először jelent meg, de a maga sajátosságaiban mégis csak páratlan volt. Mint ahogy speciális volt saját korával – az Anjou-korral való kapcsolata is.

Ha Giottó képeit nézzük, melyekkel kora Itáliáját, Firenzét, Nápolyt és magát Róbert királyt is annyira elbűvölte, a kifejező erő tűnik fel számunka a természethűség mellett, mint második lényeges vonás. A modern ember, aki ismeri a Giotto utáni festészet, szobrászat történetét, nem a természethűségen tud elsősorban csodálkozni. Sőt, azt látja, hogy a későbbi mesterek – a reneszánsz nagy mesterei – a természethűség terén messze felülmúlták Giottót. Az antik világ által elért emberábrázolás tökélye csak a XV. században következett be.

De megértjük Giotto álmélkodó kortársait akkor, ha összehasonlítjuk műveit az öt megelőző mesterek vagy a vele egy időben, másutt, elmaradottabb körülmények között dolgozó festők, rajzolók tudásával. A XIII. században, mikor az építészet, és a vele fejlődő szobrászat a francia katedrálisokon már megközelítette az ideális embert – hiszen ezt mindjárt bevezetőben, a párizsi Notre Dame Ádám-szobrán láttuk – ez a tudás nem hatolt tovább Európában minden irányban. Éppen Itáliában egyáltalában nem, mert itt, ahol az építészetben sem terjedt el a gótika északibb tájakat idéző stílusa, ragaszkodtak a tömörebb bazilikastílushoz, és ezen keresztül a festészet is hűséges maradt az eredetében ugyan római, de a valóságban már Bizáncban megmerevedett, fejlődésében megrekedt ábrázolásmódokhoz. E merev bizánci stílus ismertetőjege a vonal érvényesítése volt az emberábrázolásban is, csak hogy eltűnt belőle minden élet-elevenség, ritmus, hogy szenvedélyről ne is beszéljünk. Bizánc merev, s a képes ábrázolásokkal különben sem nagyon rokonszenvező világa egy olyan emberábrázolást dajkált tovább, mely képtelen volt, de nem is törekedett semmilyen személyes kifejezésre. A geometria világához veszedelmesen közeledő, visszafejlődő módon, sztereotip alakzatokban jelölte a szemek, szájak, fejek, alakok kontúrait. Az anatómiát, az emberi test ismeretét, melyet a görögök egykor oly tökéletesre fejlesztettek, elfelejtették, s az őskereszténység világában ez a „felejtés” tudatos és szándékos

is volt. A test ismerete a bűnök ismeretével volt egyenlő egyes egyházi írók felfogásában – ezt már említettük –, s ez időnként a túlbuzgó moralistáknál az iszláméhoz hasonló, dühödt képrombolásban nyilvánult meg. A nyugati keresztény egyház megőrizte ugyan a test és a bűn fogalmának világos különválasztását, de a művészet hanyatlását nem tudta megállítani. Ahol pedig nincs anatómiai tudás, ott nincs természetűség, nincs helyes, életszerű mozgásábrázolás sem. Mozdás nélkül pedig az ember ábrázolása halott.

Elgondolkoztató, hogy ez a bizánci merev, bénító kemény vonalúság milyen sokáig tudott uralkodni Európában, s milyen nehéz volt belőle az oldódás. Egyéni törekvéseknek kellett meglazítani a szinte kötelezően örökölt merev mintákat. Ennek megfelelően, egyéni tehetségek tudták csak életre kelteni az ábrázolásokban is az egyéneket. Azok a név szerint még alig ismert mesterek, akik Párizsban Ádámot, Rouenban Évát, Reimsben a Mária életéhez fűződő szobrokat megalkották. Az ő iskoláik, a párizsi, a reimsi iskola terjeszti tovább ezt Európában keletre, német földre is – de a festészen meglátszik, sokáig meglátszik a miniatűrök hatása.

Mint ismeretes, a táblakép és a falfestészet a középkorban a könyvművészetből, a kódexek, a kézzel másolt, írott szövegeket díszítő iniciálékból indul ki. Dekoratív kisművészet ez, alkalmas a színekkel való szemkápráztatásra, de a rendelkezésre álló, minimálisan kicsiny tér, a kezdőbetűk vagy később a lapszéli margók igénybevétele is a merevítő, nyomott szellemnek kedvez, ellentétben a szabadon, nagy méretekben megfaragott szoboralakok szinte korlátlan lehetőségeivel.

Időbe telik, míg a kis térben is érvényesíteni tudja egy-egy mester az életszerűség jeleit.

Arra vonatkozóan, hogy a miniatűrök életszerűsége is francia mesterek keze alatt nyer először kifejezést, mint kiragadott példát – Szent Lajos király zsoltárkönyvének egyik illusztrációját említjük meg az 1252-1270 közötti évekből. Igaz, ez már nem szövegdekoráció, hanem egész oldalas illusztráció. Egy, az Ószövetségben elbeszélte jelenetet ábrázol: Balaámot és emberi hangon megszólaló szamarát. A képen látható hat alak testtartása csupa mozdás. Az arcok még Bizáncra emlékeztetően tipikusak ugyan, egymásra hasonlítanak, de már fejtartásuk mozgó hullámvonalban kígyózó ritmusa csupa elevenség. A kardos angyal tiltó mozdulatának ellenpontosítása: a középrészben széttárt karokkal megtorpanó Balaám, s háta mögött kísértői, akiknek lehajtott, illetve felkapott feje csupa hullámvonal. A vonalasság érvényesítése itt nem merevség, hanem a kígyózó, lüktető ritmus elevenségének jele lesz, mely nemcsak az emberek, hanem az őket vivő állatok testformáiban, lépő mozdulataiban is tökéletes biztonsággal fejeződik ki. Az emberi alakokon még észrevehető, hogy a hosszú köntösök alatt a testrészek, karok, lábak, a hagyományos stilizálásnak a természetű valószínűtől eltérő jellegzetességeit viselik. Annál feltűnőbb azonban, hogy az állatok: a szamár és a ló testének különbségében és megformálásában már milyen szabadon érvényesíti tudását az ismeretlen könyvdíszítő mester. Különösen a középpontban, Balaám megszólaló szamara – mely hátrafordított fejével és nyíló szájával jelzi, hogy beszél, lábainak természetű lépéseivel pedig, hogy előre halad –, mutatja a francia művészetben később még inkább kibomló képességeket. De azt is, hogy Franciaországban már Giotto megszületése előtt kikerültek a festőmesterek a formálás „otrombaságaiból”, melyeket Vasari Itáliában még a későbbi korokra vonatkozóan is emleget. Ezen a korai zsoltároskönyv-illusztráción jól látszik, hogy az emberi figurák mozgása

is tökéletesen ki tudja fejezni az eleven indulatokat. A figurák formálásának hiányosságai: a hosszú köntösök alatt rejlő, a valóságtól eltérően hosszú, egyforma sovány alakok csupán az emberi test alaposabb megfigyelését nélkülözik. Annál tökéletesebb a szögletes testű, csupasz farkú számár és a mögötte lépkedő, gömbölyűen kecses tomporú, sörényes ló alakjának valóság-hű, pontos megfigyelésen alapuló ábrázolása. Azt mondhatnánk, hogy a félig takartan látszó ló hátsó része, és lépő lábainak elegáns vonalvezetésű megjelenítése elég ahhoz, hogy felmérjük: Giotto és követői a kecsességnek és az eleganciának ilyen felfogásához, a vonal tulajdonságainak ilyen, már-már zenei ritmusba áttevődő megragadásához soha nem jutottak el.

Eljutottak természetesen más többlet-hez: az emberi arckifejezések érzelem-dús megnyilvánulásaihoz, a jámborság, az áhítat, az öröm, vagy az elkeseredés jeleihez. De a vonalkultusz előkelőségének felismeréséig Itáliában még sokkal hosszabb az út, s valójában később sem lesz a fő törekvés. Itália rajztudása nem a vonalritmusok lendületére törekszik majd, hanem a tudás, az igazi reneszánsz tudás a proporciók, az arányok inkább gömbölyded, kidomborodó nyugalma felé vezet, s ebben éri el a XV-XVI. században a művészet legnagyobb csúcsait. A francia vonalkultusz német földön él tovább, de itt sem talál méltó folytatásra. Legnagyobb értéke: az elevenen lüktető elegancia, mértéktartás és szenvedély együttese elvész, és „grafikus” vonallá lesz, merevvé, pedánszá, keserűvé és töredezetté. A német vonal legnagyobb mestere, Dürer is megőrzi ezt a sajátosságot.

Mindezeket a messze mutató utakat azért jó már itt, az Anjou-korban tisztázni, mert ezek az irányvonalak jelölik ki a kezdeteket is a nápolyi királyságban, Észak-Itáliában, francia és német földön egyaránt. S ezek összehasonlításával igazodunk el Magyarországon is.

Nézzük, mit találunk a XIV. század első felében Magyarországon? Van-e itt művészet, és milyen jellegzetességeket mutat Itáliától északra és Franciaországtól, Németországtól egyaránt keletre, illetve délkeletre, Európa közepén?

A törökök képromboló uralma alatt eltelt százötven évet a mai napig éppúgy nem tudtuk teljesen kiheverni, mint a Habsburgoknak négyszáz éves, állami különállásukat teljesen elfedő, a külföld számára egyszerűen „megszüntető” kormánypolitikáját. Ami ezekben az időkben elpusztult – az többé nem teremthető újjá.

De a régészeti feltárások az újabb időkben, különösen az Anjouk által megkezdett budai vár építésével kapcsolatban, s részben a második világháború pusztításai nyomán megindult munkákkal segítettek valami keveset. Mindezek tekintetbevételével kell mérlegelnünk a képet, mely a jelenlegi kutatások állása alapján, Károly Róbert és fia, Nagy Lajos Magyarországnak művészeti emlékeiben, pontosabban az itt érvényesülő művészeti hatások tekintetében eligazíthat.

A véletlen úgy hozta, hogy bár magyar földön kevés az Anjou-kori emlék, s még nehezebb ezeknek pontos datálása, fennmaradt egy falkép, felirata szerint pontosan 1317-ből, melyen Károly Róbert magyar király fogadja a fejére helyezett koronát.

Összehasonlítva ezt a vele pontosan egyidős, nápolyi Szent Lajos-oltárképpel, minden tekintetben nagy a különbség. Először is a hely. A magyar falkép nem királyi megrendelésből és nem a királyság székhelyén, hanem viszonylag félreeső vidéken, az akkori északi Felvidéken, Szepeshelyen (ma Csehszlovákia: Spisska Kapitula), bizonyos Henrik szepesi prépost megrendelésére készült, abból az alkalomból, hogy a belső ellenségeit legyőző király látogatását várta. A kép témája, alapgondolata és

kompozíciós megoldása is hagyományszerű, mégpedig az Árpád-házi hagyományokból eredő. Az esztergomi, XII. század végi, III. Béla király idejében építettett új székesegyház főkapuja felett, az ívmezőben egy akkori festmény az első magyar királyt, Szent Istvánt ábrázolta, amint országát – a krónikák leírásának megfelelően – halála előtt felajánlotta Isten anyjának, Szűz Máriának. Az ívmező alatti szemöldökgerendán III. Béla térdelő alakja volt látható. Most itt, Szepeshelyen a térdelő Károly Róbertet ábrázolta az ismeretlen festő a templom északi mellékhajójának északi falán. A képmező középpontjában Szűz Mária ül trónszékén, ölében a gyermek Jézussal, és kinyújtott jobb keze érinti a jobbra felől térdelő király koronáját. Világosan jelezve, hogy ő az, aki valójában a magyar királyt – utalással a régi, Szent István- és III. Béla-féle hagyományra – a neki felajánlott országban megkoronázza. A király mögött kardhordozója, Semsey Frank Tamás, Szűz Mária balján pedig Tamás esztergomi érsek látható, kezében koronával, jelképezve, hogy ő a tényleges koronázás végrehajtója. Az érsek mögött pedig a megrendelő, Henrik prépost térdel.

Megjegyzendő, ebben az Árpád-házi hagyományban is van párhuzamosság a Capet-dinasztia hagyományainak egyikével. Franciaországot is felajánlotta Szűz Máriának az ország egyik királya, VII. Lajos (Károly Róbert egyenes őse). Csakhogy ez több mint száz évvel később történt, mint a magyar esemény. A katolikus vallás értelmezésében ennek alapján mindkét ország „Szűz Mária országa” lett. Lehet, hogy az Anjou-király trónigényét illetően az egyházi személyek ebben is szimbólumot láttak. Mindenesetre a kép témája sokkal történelmibb és mélyebb gyökerű, mint a nápolyi oltárkép, a Róbert feje fölé tartott koronával. Megfestésének módja a korabeli viszonyokhoz mérten nem kezdetleges, bár természetesen elmarad Simone Martini műve mögött. Technikája rajzosabb, miniatúra-technika, a primitívségen túlemelkedő rajztudással, és némi egyénítő törekvéssel. De ez igen szerény jellegű: főleg csak annyi, hogy a királynak bajusza és hegyes szakállja van – ellentétben éremképeivel. A kardhordó borotvált arcú, mint a papok, és ifjú apródnak látszik. Egyébként a két korona sematikus. Bár a források szerint ekkoriban Károly Róbertet már „Szent István koronájával” is megkoronázták, az itt látható koronák leghalványabb részletben sem mutatnak azonosságot a ránk maradt koronával. A festésmodor inkább franciás jellegű, mint itáliai, de természetesen semmi köze sincs az előzőkben ismeretes Szent Lajos király-féle zsoltároskönyv fejlett ízléséhez. A figurák ábrázolása viszont már fejlettebb rajztudást árul el, sematikusága mellett is, a stilizálásnál. Igaz, a képet restaurálták is.

Kétségtelennek kell tartani azonban az újabb művészettörténeti kutatásokkal egybehangzóan az itáliai hatást Esztergomban, a volt királyi palotában, melyet ekkor már az esztergomi érsek birtokolt és díszített tovább. A keltezés éve viszont itt annyira bizonytalan – 1340 körül –, hogy éppen csak besorolhatjuk a Károly Róbert-kori festészet maradványai közé. Korong alakú mezőben látható apostolfejekről van itt szó, melyeknek itt-ott egy-egy keményebb rajzú részlete mellett már általános jellemzőjük az az itáliai gömbölydedség, szelíd arcú kerekdedség, mely a reneszánsz hazájának legfőbb ismertetőjele. A képek lágy, szinte érzelmes felfogást lehelő kifejezés-módja egyes felételezések szerint sienai hatásra mutat. S ha meggondoljuk, hogy okleveles adatunk van arról, hogy Károly Róbert pecsétjének vésője egy sienai ötvös fia volt, joggal feltételezhetjük, hogy az itáliai reneszánsz formaadás csaknem egyidejűleg jelentkezett – bizonyára Itáliából érkező mesterek révén – Magyarországon is.

De az is bizonyos, Magyarországon nemcsak déli, hanem nyugati, Ausztrián át érkező hatásokkal is kell számolnunk, a földrajzi helyzet miatt. Vidéki templomaink falképeinek tanúsága szerint a németes, keményrajzos formák éppúgy megtalálhatók az országban, mint a sienai iskolára emlékeztető, szelíd apostolfejek Esztergomban. S itt kell megemlítenünk, hogy Budapesten, a belvárosi templom szentségházán legújabbán feltárt, szerény maradvány: egy püspökfej részlete, talán még fejlettebb állapotában mutatja ezt az itáliai, reneszánsz teltséget. Erről azonban, valamint az egykor híres, nagyváradi székesegyház egyetlen megmaradt freskótöredékéről, mely halvány, kék-rózsaszín tónusokban ábrázol egy telt arcúan szakállas, szelíd nyugalommal oldalra tekintő arcot valósággal a pasztellszínek finomságával – a feltevések már úgy szólnak, hogy legkorábban 1350 körül keletkezhetett. Eszerint már Nagy Lajos király korában.

Mindegy, annyi az elmondottakból is látható, hogy az irány, a legújabb, a legmodernebb irány, amely a trecento idején Itáliában kezdődik, szinte azonnal megjelenik Magyarországon. Más kérdés, hogy helyben működő iskolákról, műhelyekről írásos feljegyzéseink nincsenek, nem is voltak, vagy elvesztek. Részleteket alighanem soha nem fogunk megtudni. De ha szerény számban is, Esztergom királyi palotájának XII. század végi, kora gótikus stílusmegoldásokat is mutató emlékeivel kezdődően, a XIV. század első felében is folytatódhatnak – vagy újrakezddődnek az ország zilált állapota után – a királyi központú, és a vidéki, birtokközpontok szerint széttagolt, különböző stílusú és különböző értékű emlékek. Ezek között a legmagasabb színvonalúnak az itáliai hatású esztergomi, budapesti és nagyváradi maradványok tarthatók.

Természetű, a latinos-görögös gömbölydedséget, csiszoltságot – mely nem azonos az élesen kiugró plaszticitással, töredezettséggel –, nyugalmat és szelíd biztonságot sugároznak ezek a magyarországi apostol- és püspökfejek: józan valóságlátással és finom technikával kezelve az ember, a személyiség mély benyomást keltő ábrázolását.

Ha a falfestészet e néhány, töredékes emlékét összehasonlítjuk a feltételezések szerint Károly Róbert udvarához köthető miniatúra-festészet maradványaival, az úgynevezett „Anjou-legendárium” képeivel, itt egy egészen más stílus vonásait látjuk. A legfigyelemreméltóbb a figurák mozgásának lendületes elevensége. A kutatás Bologna festőiskolájával hozta kapcsolatba ezeket az ábrázolásokat. Az bizonyos, hogy nincs közülük a Sienára emlékeztető, finom formaadáshoz. De még Szent Lajos király zsoltároskönyvének említett, egy évszázaddal korábbi példájától, a vonalkultúrától is elmarad. Az eleven mozgás itt még kezdetleges formaadással, nyerseséggel és nehézséggel párosul, annak ellenére, hogy élénksége tagadhatatlan. Megkülönböztető készségre is törekszik a festő, mikor a Szent László-ábrázolásokon a kun harcos arcát keleties-mongolos vonásokkal – ferde szemekkel – adja vissza. Az emberi test anatómiáját, ha nem is kérhetjük számon, az állatábrázolások, a szarvasok, lovak megjelenítésén is látszik azonban, hogy itt egy elmaradtabb rajztudás hordozza az élénk színeket. A korabeli falfestészet mégoly csekély töredékeinek is e miniatúrákkal szemben előnyt kell adnunk. Ez nem valamilyen speciális, magyar vonás, inkább az európai korviszonyok hű tükröztetése.

Károly Róbert harmadik arca

A dantei profilkép után az ismeretlen éremvész – mint említettük – egy harmadik Károly Róbert-portrét is hagyott ránk a király országos jelentőségű pénzreformjának következtében. De nem a firenzei mintára vert aranyforintokon, hanem továbbra is az igénytelennek látszó ezüstdénáron. Ezen a portrén a király ismét szembefordul a nézővel, hosszú, hullámos haja most is csigákban tekergőzik. De az ifjúi reményekkel teljes, sima Szent Imre-arc helyett most mintha egy kissé enervált férfiú tekintene ránk. Arca továbbra is finom, előkelő, de szeme alatt az egyetlen vonallal jelzett ráncok mintha az élvettség fáradtságát jeleznék. S az, ami a profilképen csupán akaratos erőnek tűnt, most mintha az irgalmat nem ismerő eltökéltséget mutatná.

Lehet, hogy tévedünk? Lehet, hogy csak a történeti események és legendák ismeretében támadnak ilyen benyomásaink? Az ezüstdénár kicsiny, csaknem súlytalan, ha tenyerünkbe vesszük, de ha felnagyítva szemléljük a rajta kivésott arcvonásokat, kétségtelen, hogy ez a harmadik változat sem tartozik a személytelenül egyforma, tipizáló, gótikus miniatúrákat utánzó fajtába, hanem a trecentónak már személyes, individuális jegyeket sejtető, könnyed rajztudásra valló tökéletesedését látjuk. Mintha csak a nem régi ásatásokból előkerült, s az Anjou-kor franciás divatú ruháit viselő szobortöredékeknek biztos és finom kézzel itt, Magyarországon, budai mészkből megformált alakjainak, fejének előzménye lenne az éremvész rajztudása. Észak-francia karcsúság és dél-provence-i teltség, hellenisztikus hagyományú, nyugtalan-hibátlan, mozgó vonalvezetéssel.

De mit mondanak Károly Róbert életének utolsó évtizedeiről a krónikák, a fennmaradt adatok? Tudjuk, hogy az impozáns, visegrádi királyi palota ekkor már elkészült, s Magyarországon, a bárdolatlan oligarchák romboló munkája helyén ismét volt igazi, királyi udvar, előkelőbb, mint valaha, az Európa-szerte már hanyatló, de az élethez még szívósan ragaszkodó lovagvilág szertartásai szerint. Azokban az években, mikor a párizsi egyetem fénye már elhalványult, a lovagkor és a trubadúr-világ a könyvek lapjain, a „románok” (regények) műfajában él tovább. Hol finomabban, hol nyíltabban kifejeződő motívumai, erotikus vonatkozásai a kalandos hősiességgel együtt, magasabb és alacsonyabb körökben általánosan kedvelt olvasmánnyá teszik e kézzel másolt, színes miniatúrákkal ellátott könyveket, mindenekelőtt a híres Rózsaregényt. Míg arról adatok szólnak, hogy Károly Róbert húga, Klemencia is könyvei között tartotta a Rózsa-regényt párizsi otthonában, a visegrádi királyi udvarról hiányoznak a közelebbi értesülések. Hiányoznak az értesülések magáról az udvari életről, a király magánéletéről is. Míg Róbert nápolyi udvaráról tudjuk, hogy a környezet kifinomultsága nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a királynak figyelemre méltó könyvtára volt, hanem a szerelmi udvari játékok, sőt, csakhamar az erkölcsi züllés jelenségeiben is – addig Károly Róbert környezetéről alig szólnak az adatok.

Hogy pompás volt, és királyok nemzetközi találkozására alkalmas, azt tudjuk. Arról is van tudomásunk, hogy mint Róbert nápolyi királynak, neki is volt természetes gyermeke, szintén felesége udvarhölgyétől. Kálmán nevű fiának, később ki is erőszakolta a pápától győri püspökké való kinevezését.

Ami viszont a nápolyi és a visegrádi udvar erkölcsi légkörének összehasonlítását illeti, a magyar viszonyokról megint keveset tudunk. A nápolyi udvarnak – különösen Róbert halála után bekövetkező, és unokája, Johanna uralma alatti – erkölcsi laza-

ságáról sok forrás szól. Visegrádról csak egy komor eset megtörténte kapcsán gondolhatunk egyet-mást, de ez sem több a sejtelemnél. Egy kései olasz elbeszélés szerint Károly Róbert ifjú sógora, az akkor még csak trónörökös, későbbi Nagy Kázmér lengyel király, mint gyakori látogatója Visegrádnak, nővére, Erzsébet magyar királyné egyik udvarhölgyének, Zách Klárának becsületét sértette volna meg. A bizonytalan hitelű, olasz irodalmi alkotás azt is sejteti, maga Erzsébet királyné játszott a közvetítő szerepet öccse és a leány között. A hivatalos és hiteles magyar történeti források csak azt mondják el, az udvarhölgy apja, Zách Felicián nevű nemes, aki korábban Károly Róbert ellenfeleinek táborából tért meg a király hűségére, 1330. április 17-én, mikor a királyi család a visegrádi palotában ebédnél ült, bőszerűen a terembe rohant. Kardját kirántva a király felé sújtott, akinek, mivel félrehajolt, csak a karját tudta megsebezni. Erzsébet királyné azonban, aki kezét védően férje elé emelte, három ujját veszítette el. A dühöngő nemesúr ezután a kis királyfiak ellen fordult, de következő csapása sem volt eredményes: csupán a kétéves gyermek Lajos – a későbbi Nagy Lajos király – hajából tudott egy fürtöt levágni. A gyermekek nevelői: Kenesich-i Gyula és Druget János nádor fia, Miklós közbevetették magukat. Az önfeláldozó nevelők életükkel fizettek: Zách mindkettőjüket megölte. Ekkor Sándor fia János királyi étekhordó odaért, és a dühöngőt törével szúrta le. Aztán a megtorló mészárlás következett: a sorra magukhoz térő udvari emberek nemcsak a merényletöt vonszolták ki és kaszabolták össze, hanem kint álló, s várakozó fiát is kíséreléssel együtt lófarokra kötözve vonszolták halálra.

Ebből látszik, a gyilkossági kísérletnek volt valamilyen családi előkészítése. Politikai merényletről nem lehetett szó, mert az országban semmiféle zendülésnek nem jutottak nyomára.

A büntetés is csak a Zách-családot sújtotta. De azt olyan borzalmas kegyetlenség-gel, hogy a bosszúállásnak ez a magyar történelemben egyedülálló módja Károly Róbert alakját hosszú időre elhomályosította a történetírásban. Bár személyesen nem ő ítélkezett, hanem „a felháborodott” rendi bíróság, a végrehajtásban kétségtelenül látszik a sokáig oly diplomatikusan viselkedő, az egyes nagyurakkal oly türelmesen, fokról fokra tárgyaló és az országlás hatalmát végre elnyerő király természetének lelke mélyéből fakadó kegyetlen hajlama, mely a – kétségtelen súlyos, egész családját halállal fenyegető merénylet hatására – most előtört. A szerencsétlen lányt, Zách Klárát, aki semmiről sem tehetett, sőt, úgy látszik, nem is tudott a készülő merényletről, elővonszolták az udvarhölgyek közül, és „irgalomból csak” orrát, száját és nyolc ujját metszették le. Aztán lóra ültetve körülhordozták az utcákon, majd városról városra mindenki „okulására”. Ezután következett a családirtás. Feliciánnak másik leányát, ki már asszony volt Léván, lefejezték, férjét pedig felakasztották három testvérével együtt. Egy hónappal később az országos ítélőszék Zách Felicián egész rokonságát harmadízig halálra ítélte, a távolabbi rokonokat pedig egész vagyonuk elvesztésére.

Itt, e kemény kegyetlen megtorló Zách-féle ítélet kapcsán vetődik fel ismét a dédapa, Anjou I. Károly emléke. Míg Róbert, a maga tehetetlen katonai – és végső fokon diplomáciai – lépéseiben is, inkább II. Károlyra emlékeztetett, addig Károly Róbertről úgy láttuk eddig, hogy célratörő egyéniségével, katonai tehetségével, mely a harcokban való személyes, bátor részvétellel párosult, az Anjou-ház megalapítójára emlékeztetett. A Záchokon vett bosszúállás – bármennyire jogos volt is a merénylet bünte-

tése –, annak kegyetlen módja megint csak a dédapának, ezúttal árnyoldalakkal terhelt természetét idézi fel.

A kegyetlenségre való hajlammal szinte természetszerűen együtt jár a gőgre, és az – olykor – rossz következményeket felidéző önhittsége való hajlandóság is. Szicília elvesztésének körülményeihez I. Károlynak és francia kíséretének a bennszülött lakossággal szemben tanúsított gőgje, és saját, korlátlan győzelmébe vetett hite is hozzájárult. Nem ilyen súlyos, országrészt veszítő, de a magyar seregeket érzékenyen érintő eset következett be Károly Róbert túlságos önhittsége következtében is. A magyar krónika szövege mintegy „isteni büntetést” lát abban, hogy a Zách-féle merénylet megtorlása óta Károly Róbert fegyvereit nem kísérte többé az a siker, mint addig, és veszteségeket is kellett szenvednie. 1330-ban ismét Basarabával került szembe, e tatár dinasztíából való mongollal, Dzsingisz kán egyenes leszármazottjával, aki az ekkor kialakulóban, levő vlach (a XIX. század közepétől a mai napig „román”-nak nevezett) nép vajdája volt a Kárpátokon túli, régi Kunország területén, maga is egy kun vezető rétegre támaszkodva. A vajda megint hirtelen tört a szörényi bánságra, majd színlelt megalázkodással újra és újra hűségesküet fogadott, s megígérte, hogy nem fog támadni, ha a magyar sereg hazavonul. A magyar sereg azonban Szörényt visszafoglalva továbbhatolt és Károly Róbert a vajda békeköveteinek sértően gőgös választ adott. Serege azonban nem találkozott a megbúvó ellenséggel, ehelyett járhatatlan utakra tévedt és az ismeretlen területen élelme is elfogyott. A király most már elfogadta a vajda ígétét, aki újból biztosította követei útján, hogy nem támad, ha a magyar sereg békésen hazatér. A megegyezés után Basarába a gyanútlan, szavában megbízó királyi hadsereget egy keskeny völgykatlanban, ahol nem lehetett védekezni, hazatérés közben támadta meg. E könnyű győzelem a völgyszurdokban, ahol bátorság nélkül is lehetett ölni, mészárolni, nem a francia és a magyar lovagi szellemhez méltó eszközökkel történt. A fegyverét használni nem tudó katonaság agyonkövezése a szűk katlannal szomszédos magaslatok ormáról, valamint a foglyul ejtettek – köztük a hadba szálló főpapok – agyvelejébe vert faékek jelezték, hogy itt, a Déli-Kárpátokon túl egy másfajta világ „játékszabályai” uralkodnak.

Ezekben az években veszítette el a magyar király a dalmát tengerpart városait is, melyek, régi ingapolitikájukat folytatva, most ismét Velencéhez, a köztársasághoz pártoltak.

Külpolitikai tekintélye és országának helyreállított hatalma azonban nem rendült meg, sőt, növekedett. Az északi szomszédságban történő viszályokba, Csehország és Lengyelország háborúskodásába sikerrel tudott beleszólni. 1330-ban meghalt Szép Frigyes, az osztrák herceg, aki a cseh–magyar barátkozást mindig nyugtalanul figyelte. Utóda, Albert, türelmesebb volt ebben a kérdésben is. Ezzel szemben most János cseh király volt az, aki felmentve érezte magát Károly Róberttel kötött szövetségétől, hiszen ekkor halt meg az ifjú Anjou László herceg, a magyar király idősebb fia, aki a cseh király lányával volt eljegyezve. Miután e rokonságot előkészítő kötelék megszűnt, János király ismét Lengyelországra akart támadni, hogy Vencel régi lengyel királyi hatalmát ténylegesen is visszaszerezze. Károly Róbert azonban most is örködött apósa országán, és az új osztrák herceggel szövetkezve, akinek éppúgy nem volt ínyére egy megnövekedő Csehország, mint a magyar királynak – közbelépett. Károly Róbert megakadályozta északi szomszédságában a két ország egyesülését a Luxemburg-dinasztia égisze alatt, és seregeinek megjelenése után igazi háború nem is tört

ki. Lokietek Ulászló megtartotta Lengyelország trónját, a magyar király pedig felhasználva az alkalmat, a Felvidéken még visszaszerezte Holics és Berencs várát, melyet Csák Máté lányának kezével annak idején egy cseh főúr vett birtokába.

János királlyal azonban nem akart ellenségeskedést, hanem a további években arra törekedett, hogy a cseh és lengyel kapcsolatokat egyensúlyban tartsa. Egyúttal a magyar külpolitika további erősítésére is igyekezett, közép-európai célkitűzéseiben nem rendülve. Első sikere az volt, mikor 1335 októberében, visegrádi palotájában létrehozta a magyar-cseh-lengyel-bajor négyes szövetséget. Ezen a találkozón, melyen János cseh királyon kívül most már Károly Róbert sógora – feleségének öccse –, az új lengyel király, Nagy Kázmér vett részt, Wittelsbach Henrikkel, Alsó-Bajorország hercegével együtt, kezdtek kialakulni a jövő Közép-Európa-politikájának körvonalai. A cseh király végleg lemondott a lengyel királyi címről, Kázmér viszont lemondott Sziléziáról.

Az így kialakuló, új, katonai tömb viszont azonnal Ausztriának: a Habsburgoknak okozott nyugtalanságot, s ezek még egyszer megpróbálták a csehek és a magyarok felé állandóan készen tartott igényeiket érvényesíteni.

Az osztrák ellenállás, a Bajor Lajos császárhoz való hűségük demonstrációja, és a magyar nyugati határvidékeken ismét megkezdett pusztítások adtak alkalmat Károly Róbertnek arra, hogy Habsburg szomszédaival – világtörténelmi jelentőséggel, két hosszú évszázadra érvényes módon – leszámoljon, és megszabadítsa Magyarországot az osztrák unokatestvérek kellemetlenkedéseitől. Habsburg Albert és öccse, Ottó, még most is a nyugati határvidék Kőszegi-birtokainak szomszédságára, pontosabban e semmiféle nemzeti érzést nem ismerő, csak a régi oligarcha-hagyományokat őrző családoknak maradékaira számított. Ausztria önmagában ugyanis nem gondolhatott Magyarország megtámadására, ehhez sohasem volt elég ereje, de a dunántúli, nyugati részek birtokosainak elpártolása azt jelenthette volna, hogy felségjogaikkal mélyen behatolnak Magyarország testébe.

Károly Róbert rég tisztában volt ezzel a veszéllyel, de sokfelé való lekötöttsége, és első időkben a rokoni tapintat sem engedte a radikális fellépést. Pozsony vármegyét már sikerült előbb visszaszerezni, de a Kőszegieknek csak részben megtört hatalma révén a Muraköz – a Dunántúl délnyugati részén – még mindig osztrák kézen volt, a magyar királyság területéből. Az osztrák határvillongások hatására azonban, János cseh királlyal szövetségben, gyorsan cselekedett, igénybe véve Kázmér lengyel király támogatását is. Sőt, a valódi segítséget éppen a lengyelek hozták, Károly Róbert meg sem indult addig, míg a magyar és lengyel hadak nem egyesültek, hiszen nemcsak Ausztria, de révén már a német birodalom is mozgósítva volt a közép-európai szövetség ellen.

János cseh király Csehország felől támadva, gyorsan megszalasztotta Habsburg Ottó herceget, s elfoglalta az északi grófságokat. A három király: János, Károly Róbert és Kázmér Marcheggnél találkozott, s az osztrákok, akinek természetesen nem állt módjukban a nagy kiterjedésű, de részekre tagolt, és a politikában soha teljesen össze nem hangolható, német birodalmat a maga egészében segítségül nyerni, azonnal békét kértek. A cseh király, az északi grófságok birtokában meg is kötötte a rá nézve kedvező békét. Károly Róbert azonban egyelőre csak fegyverszünetet kötött a Habsburgokkal 1337 nyaráig. Hadi felvonulásában már vele volt trónörököse, az ifjú Lajos herceg is. A fegyverszünet lejártával a magyar király újra támadott, visszafog-

lalta a Muraközt, és leverte az osztrák határszáron mozgolódó, felbért lázadókat. Csak ezután hagyta helyben az Ennsnél megkötött béke többi feltételeit.

A régi országhatárok maradéktalan biztosításával együtt – bár a dalmát tengerparti városok átmenetileg elvesztek – más irányban tovább tárgult a magyar külpolitikai látóhatár. Miután a király megbocsátott az ismét hűségre térő Kőszegieknek, határ menti birtokaikat végleg elvette tőlük, s helyette az ország belsejében kaptak új birtokokat, ahol nem lehettek többé kitéve a külföld csábításainak.

Ezután, bevált szövetségeseivel új szerződéseket kötött. 1338-ban nőül kérte Lajos fia részére János cseh király fiának és későbbi utódának, Károly morva örgrófnak hároméves kislányát, Margitot. A kis hercegnőt, akinek apja később IV. Károly néven Bajor Lajos utódként, német császár és cseh király lett egy személyben, azonnal a magyar udvarba hozták, „hogy a magyar nyelvet és az itteni szokásokat megtanulja”.

1339-ben pedig Kázmér lengyel királlyal örökösödési szerződést kötött. Mivel sógora gyermektelen volt, a szerződésben foglalt megállapodás szerint, ha a lengyel trón megüresedik, azt Károly Róbert fiai valamelyikének kell majd elfoglalnia. Hiszen anyai ágon a magyar király gyermekei az ősi, lengyel királyi ház, a Piaszt-család leszármazottai is voltak. Ezzel a szerződéssel nyílt meg az út a Párizsból Provence-on, Itálián és Magyarországon keresztül haladó Anjou-dinasztia számára Lengyelország felé is. Ennek beteljesedése azonban csak a következő nemzedékre, Lajos magyar király uralkodásának idejére maradt.

Az utolsó vésőnyomoknál tartunk tehát, Károly Róbert arcképének bemutatásánál. Az apátlan-anyátlan árva, elhagyatott kisiú végül is felnött, megacélozódott, megemberesedett, és beteljesítette nagyszülei reményét: átvette az Árpád-házi királyok örökségét Magyarországon. Először csak helyreállította fokként, aztán megerősítette, végül pedig közép-európai tekintéllyé emelte újra Magyarországot, mint ahogy Szent István, Szent László, III. Béla birodalmához illett. A főúri anarchiának teljesen véget vetett, s e kemény harcokban maga is megkeményedett. A Zách-tragédia úgy mutatja, jobban is, mint kellett volna. De ha a személyi bosszújában öröngő nemeknek sikerült volna őt lekasabolnia ott a visegrádi palota ebédlőtermében Lajos fiával együtt, Magyarországra már a XIV. században szomorú sors vár, a nyugati szomszédságban kezüket nyújtogató Habsburgokkal, délen pedig a növekvő szerb nagyhatalommal. Így azonban, Capet Hugónak ez a magyarrá lett, egyik kései ivadéka nemcsak visszaállította Magyarország régi állapotát, hanem az Anjou-ház útjának egyik részeseként a lengyel-cseh szövetséggel hosszú időre megálljt parancsolt a német-osztrák kelet-európai törekvéseknek.

Nápoly és Magyarország szövetsége

Károly Róbert történetét majdnem úgy lehetne befejezni, mint a mesebeli királyfiét, akit „gonosz rokonai” elűdztek, de végül is, megmutatva nagy erejét, visszaszerzte saját, jogos örökségét. Ha a valóság nem is lett olyan szép, mint mese – sőt, csúnya és véres lett –, maga Károly Róbert azzal a tudattal hunyhatta örök álomra szemét, hogy helyrehozták sérelmet: az elsőszülött magyar Anjou-ág fog uralkodni Nápoly trónján is.

Róbertet ugyanis, a „mániákus teológust”, aki a művésze és a tudomány pompás eredményeivel segítette Nápolyt fel virágoztatni, s boldogan emeltette többek között Santa Chiara székesegyházát saját, szűkebb családja, örökösei számán egyúttal végső nyugvóhelyül is, a sors egy hirtelen fordulata megfosztotta attól a reménytől, hogy külön dinasztiát alapítson, ifjan elhunyt bátyja örököseinek rovására. Egyetlen, felnőttkort megért fia, Károly volt a trónörökös, akit Calabria hercegének nevezett ki. Gondos előrelátással adta hozzá feleségül annak idején Habsburg Katalint, de tőle nem származtak örökösök. Mikor az asszony fiatalon eltávozott az élők sorából, fiának második feleségét a francia érdekkörből választotta ki, sőt, a legszorosabb rokonságból. Calabria hercege Valois Máriát vette másodszor nőül, annak a Valois Károlynak lányát, aki Szép Fülöp öccseként Róbert húgának Margitnak kezével Anjou és Maine grófságát magának szerezte meg. Anyai ágon tehát Anjou Margit lánya és Anjou Róbert fia elsőfokú unokatestvérek voltak. Az ifjú trónörökösnek három gyermeke is született, de a fiú, Károly, kisgyermekkorában meghalt, s életben csak két leány, Johanna és Mária maradt. Róbert ugyan még remélhette életben maradó fiúunoka születését, hiszen fiatal volt még a fia. Egy ellenőrizhetetlen história szerint, mikor a Santa Chiara egyháza még épülőben volt, egyszer büszkén vezette körül fiát az építkezéseken, megmutatva a templom falait, és kinyúló szögleteben a családnak épülő kripták mélyedéseit. A készültében is hatásosnak és csillogónak mutatkozó belső térben megállva, Róbert fia véleményét tudakolta, mit szól a készülő épülethez? Károly, mint afféle nyegle, elkényeztetett ifjú, szétnézett, s a templom alapjait szemlélve a kripták kiszögelléseivel, azt a szellemesnek szánt választ adta, az egész, úgy, ahogy van, nagy istállóra emlékezteti, a sírhelyek pedig az abrakolókra.

Róbertet rosszul érintette a komolytalan válasz, és kedvetlenül jegyezte meg, nem lenne jó, ha fia mielőbb valamelyik „abrakolóba” kerülne. S valóban, 1328-ban, mikor a Capet-dinasztia egyenes ágon kihalt, és a francia trónt, választás útján az ekkor már nem élő Valois Károly idősebbik fia, V. Fülöp foglalta el – Róbert fia, Károly herceg is meghalt, anélkül, hogy fiú utód maradt volna utána.

Róbert király, akinek szomszédságában, Rómában, e sorsfordulókat jelző évben, éppen megkoronázták az új római-német császárt, Bajor Lajost, az Avignonban székelő XXII. János pápától is elszigetelten, egyszerre magányosnak érezte magát.

De amint múltak az évek, Bajor Lajosnak spiritualistáktól és más „eretnekektől” körülrajongott római uralma is bomladozni kezdett. Kiderült, hogy a jövevény bajor sem az „igazi világcsászár”, hiszen, ha Itáliában marad, német alattvalói otthon, éppen a pápa ellenében kiépülő népfelségjogra hivatkozva, tőle is függetleníteni tudják magukat. A „felszabadított” római nép kezdeti lelkesedése hűlni kezdett. Itália népet, mint már annyiszor, leverte a csalódottság: az új császár sem tett semmi olyat, amely boldogabbá varázsolhatta volna az életet. A feudális rend megmaradt, és a rombolásra kész forrongás megint szembe találta magát a zavarban is fennmaradó, változatlan intézményekkel. A pápa Avignonban is pápa maradt. Az elpártolt papok, hívők visszakíváncsoztak oda, ahonnet kiszakadtak. Maga az V. Miklósnak nevezett ellenpápa is megtört, Avignonba zárandokolt bűnbocsánatért a szilárd aggastyánhoz, XXII. János pápához, aki, miután az ellenpápa tisztét önként letette, visszafogadta a bűntudattól meggyötört embert az egyházba. Bajor Lajos, – bár továbbra is császár maradt, és jogtudósai körének vívmányai nem avultak el – visszatért Itáliából Münchenbe, saját országába.

Róbert, aki óvatos maradt, és a spiritualista-szimpatia mellett sem tagadta meg az ősi, római egyházat, most ismét Felső-Itália vikáriusa lehetett, mint a pápa hűbérese. A pápától való eltávolodása így különösebb akadály nélkül válhatott ismét közelebbi viszonyrá.

Ami politikai célkitűzéseiből hátra volt: ezek most sem változtak meg. Makacsul, eltökélten próbálta Szicília szigetének királyságát visszaszerezni, minden addigi kudarc ellenére. Ebben a harcban, katonai szerepében megint az tűnt ki, mennyire elmaradt Károly Róbertnek a háborúkban szerencsés, hadvezetésre teremt, területhódító egyéniségétől. Míg unokaöccse a részekre különült egész magyar királyságot, nemcsak a Kárpát-medencét, hanem a felségjogához tartozó, déli melléktartományokat is visszaszerezte, Róbert nem boldogult apja és nagyapja nagy veszteségével, Szicíliával.

Pedig Bajor Lajos kivonulása után azonnal kereste az új alkalmat, a Szicíliát birtokló Frigyes király megtámadására. 1333-ban indította meg az első hadjáratot, melyet még öt másik követett, 1335-ben, 1338-ban, 1339-ben, 1341-ben és 1342-ben. Egyetlenegyszer sem tudott eredményt elérni. Akkor sem, mikor 1337-ben régi ellenfele, a vitéz Frigyes meghalt, s fiára, II. Péterre maradt a trón. Ebbe; n része volt természetesen annak is, hogy a spanyol dinasztia Aragóniában uralkodó ága is féltékenyen vigyáztott: Szicília vissza ne kerüljön az Anjoukhoz. II. Jakab 1327. évi halála után így gondolta ezt fia, és utóda, IV. Alfonz, majd mikor 1336-ban ő is meghalt, az ő fia: IV. Péter is. Róbert nápolyi királynak nem volt sem elég ideje, sem megfelelő képessége ahhoz, hogy örökölt királyságának régi területét visszaállítsa.

Meg kellett elégednie azzal, hogy továbbra is ő volt Romagna rektora, és így gyakorlatilag Észak-Itáliában a guelf-párt vezére. Bajor Lajos ekkor ugyan már Németországban tartózkodott, de az ő császárságának végét nem tudta kívárni.

Fia halála különben is nagyon megtörtte Róbertet, s felhagyva korábbi, könnyűvérű életmódjával – mint írják „valósággal pietisztikus roham vett rajta erőt”. A spiritualizmus és a ferences „fraticellik” révén feleségének változatlan buzgósa következtében a világ végének apokaliptikus hangulata amúgy is jelen volt udvarában, s ahogy éveinek száma nőtt, egyre többet kellett gondolnia a végre. Ha nem feltétlenül is a világ végére, de saját életének közeledő végére. Míg fiatalabb volt, egy teológiai spekuláció izgalmas, de személyes életét távolról sem érintő, akadémikus jellegű szerepét töltötte be nála a végpusztulásról való elmélkedés. Most lassan rá kellett eszmélnie, hogy a világ teljes pusztulása előtt, neki mindenesetre át kell lépnie a halál kapuján, s környezete, rokonai, barátai és ellenségei túl fogják élni őt.

De hogy „szív nélküli” alaptermészetében a makacs önzés, a mindenki másnak érdekét kiszorító hatalomra törtetés még a halála utáni elképzelésekben is tovább kísértte őt, arra jellemző, hogy fiúörökös hiányában most leányunokáinak akarta biztosítani Nápoly trónját. Már nem gondolt arra a – különben is kétséges érvényű – végrendeletre, melyet apja, nyilván az ő befolyására hagyott hátra. Akkor, 1309-ben még csak az volt a fő gondja, hogy elhalt bátyjának fia, a magyar király véletlenül se kaphassa meg a trónt. Ekkor még volt fia, és Sánta Károly végrendeletében csak azt kellett kimondani, hogy – ha Róbert fiúörökös nélkül halna meg, utána öccsei, s ha ezek sem élnének, ezeknek a fiatalabb fiúknak fiai következzenek.

Most, hogy fiúörökös nélkül maradt, még élt két öccse, Fülöp és János, és mindketőnek volt három fia, akiknek a II. Károly-féle végrendelet értelmében örökölni kel-

lett volna a trónt. S mit tett Róbert? Ugyanazt, amit Martell Károly fiával is: tudni sem akart örökösödési „jogukról”. 1330. november 4-én a Castel Nuovóban összehívta a nagytanácsot, s itt közölte akaratát: örököse, halála esetére, idősebbik leányunkája, Johanna, ha pedig ő is meghalna, akkor húga, Mária.

A fennmaradt diplomáciai akták azonban bizonyítják, hogy ekkor már – a nyilvánosság kizárásával – folytak a tárgyalások Martell Károly fiával, Károly Róbert magyar királlyal. Ennek eredményeként, igaz, hosszan elhúzódó viták után, 1333 szeptemberében olyan egyezség jött létre Nápoly és Magyarország között a két király személyes találkozásán a Castel Nuovóban, hogy Róbert örökösneje és unokája, Johanna nőül megy Károly Róbert ifjabbik fiához, Endre herceghez, mielőtt a gyermekek elérik a házassághoz szükséges, törvényes kort. E házasság pedig azt fogja jelenteni, hogy Martell Károlynak, ha nem is a fia, de legalább az unokája, mint nápolyi király, együtt fog uralkodni Róbert unokájával.

A fennmaradt források alapján a kutatók sokáig nem tudták eldönteni, kitől származott e házasság és a vele egybekötött magyar-Anjou trónöröklés eszméje? Mivel a tárgyalásokat maga a pápa, XXII. János közvetítette igen élénken és sürgetően, felmerült a gondolat, hogy az egyházfőtől. Mások a magyar királyt vélték kezdeményezőnek. Újabban azonban a levéltárak egyik alapos kutatója úgy véli, hogy határozottan Róbert király volt a kezdeményező. Mikor apja végrendeletét félretette, nem cselekedett jogtalanul, hiszen maga a végrendelet volt jogtalan. Igaz, hogy Róbert sohasem jelentette ki nyilvánosan Martell Károly utódainak nápolyi jogait. De maga a tény, hogy leányunokáját a trón örökösnejevé jelölte, és összekötötte ezt, a házasság útján, egy olyan szerződéssel, mely elhalt bátyjának egyik fiúunokája számára is biztosította Nápoly királyságát – a jóvátevéis igyekezetét mutatta.

Az adatok alapján azonban előttünk az is kétségtelennek látszik, hogy Róbert elhatározását erős ösztökélésnek kellett megelőznie mind a magyar király, mind a pápa részéről. Nem a házasság gondolata ügyében, hanem magában abban a tényben, hogy Károly Róbert soha nem mondott le nápolyi örökségéről, s időről időre felelevenítve, használta is címei között a „Salerno hercege és a Szent Angyalhegy” nevű domínium „ura” titulust. Róbert ezt eleinte eltűrte, aztán határozottan ellenállt. Eredetileg – mint trónörökös – ő maga volt Salerno hercege, de 1309-től, uralomra jutásától kezdve e címet Károly Róbert kezdte következetesen használni.

1317-ben azonban Róbert, János nevű öccsét, eredetileg Gravina grófját nevezte ki Salerno hercegévé. Ez ellen Károly Róbert követői azonnal és erélyesen tiltakoztak a pápánál. Az Avignonban székelő egyházfőnél, XXII. Jánosnál tiltakozni, aki nemcsak, hogy Róbert és Sánta Károly kancellárja volt valaha, hanem akit mint szegény iparosfiút, annak idején Sánta Károly neveltetett és taníttatott – nem sokat jelenthetett. De azért a tiltakozás ébren tartotta a jogokat, és Róbert részére János pápa sem volt mindenben befolyásolható. Ezt csak később mutatta meg a magyar király számára, az 1328 után kezdődő tárgyalások idején. Tény azonban, hogy mikor Róbert fia, a calabriai herceg meghalt, megint Károly Róbert volt az, akinek követői megjelentek az örökösödés ügyében a nápolyi királynál. Az is tény, hogy itt és ekkor – megint nem tállt meghallgatásra. A magyar király ekkor ismét a pápához fordult, s ezt követően indult meg lassan, de biztosan a diplomáciai munka a házassági szerződéssel összekötött örökösödés ügyében. Róbert azonban – s nála ez volt a lényeg – óvakodott ki-mondani az „örökösödés” szót, de nem is tiltakozott ellene többé. Hallgatólágosan is-

merte el, hogy a házasság ötlete azért fogant meg benne, hogy ezzel a saját ivadéka is a trónon maradhassanak – s ugyanakkor Martell Károly egy ivadéka is uralkodjék.

De a magyar királynak a „Salerno hercege” címre való igényét kezdettől fogva külön kezelték Nápolyban, s ez volt egyik fő oka, hogy a házassági szerződés megerősítése is késett. Károly Róbert ugyanis nem volt hajlandó feladni apja jogait. 1323-tól – néhány évi szünet után – már újra használta a Salerno hercege titulust, és újabb jog sérelemnek tartotta, hogy azt most apjának egyik öccse bitorolja. Fülöppel, idősebbik nagybátyjával nem volt baja. Ő Tarantó hercegének címét viselte – így nevezték utódait is –, tehát az „Anjou” név helyett „Tarantói”-aknak, ugyanakkor azonban I. Károly keleti hódításainak maradványát, az ókori Görögország területéből Athén körül megmaradt tartomány, Achaja hercegségének rangját is birtokolta. Fülöp azonban 1331-ben meghalt és utána a Salernót bitorló János lett Achaja hercege. Ekkor mutatkozott meg ismét a pápa hajlandósága a magyar király jogai iránt, és – mint az egész nápolyi királyság hűbérura – kérte Róbertet, hogy most már János herceget valamilyen más birtokkal kártalanítsa Salerno és a Szent Angyalhegy helyett, nehogy jövődő trónörökösének apját károsítsa meg.

Jellemző azonban az Anjou-család viszonyaira, hogy a Nápolyban maradt testvérek famíliái sem férték meg békén egymással. Fülöp utódait, a Tarantói-ágot úgy lát-szik, egészen megzavarta az egykori, és a gyakorlatban már rég elvesztett konstantinápolyi latin császári hatalomnak pusztá címe, melyet Fülöp második felesége, Valois Katalin, s vele legidősebb fia, Róbert örökölt. A császári cím úgy szállt a Tarantói-ágra, hogy azt eredetileg a Capet-háznak egy korábban elágazott famíliája, a VII. Lajos francia király legifjabb fiától, Pétertől született, s anyai birtokáról Courtenay-nak nevezett ifjabb Péter kapta a francia keresztesek által Konstantinápolyban megválasztva. (Újonnan alapított, latin-keleti császárság volt ez a Nikaiába száműzött görögkeleti császárság helyett.) E Péter utóda, Fülöp, Anjou I. Károly nápolyi király egyik leányát, Beatrixot vette nőül, s tőlük származott Courtenay Katalin, aki már hontalanul érkezett a párizsi udvarba, mert a görögök közben visszafoglalták Konstantinápolyt. S ez volt az a Katalin, akit első neje, Anjou Margit halála után Valois Károly, Szép Fülöp kalandorpolitikát űző öccse vett nőül. Leányuk, Katalin, örökölte anyjától a „császári” címet, s mikor Tarantói Fülöppel kötött házasságából megszületett legidősebb fia, Róbert, tovább örököltette számára ezt. Achaja hercegsége azonban, míg fennállt a csorbítatlan latin császárság, feudális tartományként kapcsolódott a birodalomba. Most, midőn az alig felserdült Tarantói Róbert ennek az elvesztett birodalomnak tartalom nélküli, üres császári címéhez jutott, azzal a követeléssel lépett fel nagybátyjával, János herceggel szemben, hogy az mint Achaja hercege, tegyen előtte hűbér-esküt.

János erre természetesen nem volt hajlandó, s Róbert király végül úgy oldotta meg a kiéleződő ellentétet, hogy János Achaja helyett Durazzo (a mai Dubrovnik) Albánia területén lévő hercegségét kapta, melynek nem volt köze a már nem létező császársághoz. Ugyanakkor a Tarantóiak megkaphatták Achaját mint hercegséget.

János, Durazzo hercege, 1335-ben meghalt, és Sánta Károly fiai közül most már csak Róbert király volt életben. Láttá, miként dűl a harc két öccsének hátrahagyott özvegye és azok fiai között, mindegyik kísérletezett a pápánál, hogy Johanna vagy Mária kezét elnyerve, ők juthassanak Nápoly trónjára. Róbert pedig semmivel sem rajongott jobban nápolyi rokonaiért, mint a magyar királyért. A magyar királytól

azonban tartott, hiszen annak európai tekintélye és erős hatalma volt. A pápa is gondolt a lehetőségre – hiszen ekkoriban dúlt az ádáz harc –, hogy ha a magyar királyt Avignon és Nápoly végképp elidegeníti magától, könnyen közeli szomszédjához, a pápaság nagy ellenségéhez, Bajor Lajoshoz csatlakozhat.

Róbert tehát mindkét leányunokáját felajánlotta Károly Róbert fiainak. A szerződés végső szövegezésébe ugyan csak Endre és Johanna tervezett házasságát foglalták bele, de nyitva maradt a lehetőség, hogy bármelyik fél esetleges elhalálozása esetén Lajos Johannával vagy Máriával, illetve Endre, szükség esetén Máriával köthessen házasságot. A salernói hercegség problémájáról azonban nem esett szó. Róbert és a pápa ezt az ügyet különválasztották, mert Nápoly és Avignon egyképpen rettegett még a gondolattól is, hogy a Magyarország trónján megerősödött király, s vele utóda, az Anjou-ház magyar ága, egyesítse a maga északi-közép-európai birodalmát az itáliai félsziget tekintélyes részével. Ereztek, hogy a salernói hercegség jogigénye ebben az irányban vezetne tovább. De maga a pusztá tény, hogy a magyar király a pápa hűbéres királyságának akár csak egy részében is megvethesse lábát, Franciaország királyának sem volt kedvére. A Tarantói hercegek, akik anyjuk révén egészen közeli rokonai, közvetlen unokaöccsei voltak a trónra lépett Valois-ház első megkoronázott tagjának, VI. Fülöpnek – akit különben Petrarca úgy lebecsült Nápolyban –, Róbert király megkerülésével is elérték, hogy XXII. János, az amúgy is francia befolyás alatt álló pápa, most közvetlen királyi pressziót is kapjon. A Tarantóiak és a Durazzóiak: mert Fülöp és János fiai, illetve özvegyei e neveken szerepeltek, felháborodtak Róbert unokájának tervezett magyar házasságán, és a magyar Anjou-ház akár egyetlen tagjának is trónutódlásán. Őket még az sem nyugtatta meg, hogy Endre esetében – aki nem volt a magyar trón örököse – nem kell Magyarország és Nápoly egyesítésétől tartani. A trónt egyszerűen önmaguknak követelték: Tarantói Róbert „császár” és anyja, Valois Katalin éppoly természetesen „maguknak” – mint ahogy János herceg özvegye, az ugyancsak francia származású Périgord Ágnes a saját elsőszülöttjének, Durazzói Károlynak. Figyelemre méltó, hogy a Périgord-család is tartott az avignoni pápa udvarában egy közeli rokon „informátort”: Talleyrand bíborost, aki VI. Fülöp király egyenes kívánságára került a kardinálisok kollégiumába, és aki nem volt más, mint Périgord Ágnes fivére, tehát Durazzói Károly nagybátyja.

XXII. János tehát aránylag elég határozottságról tett tanúságot, hogy e kétfelől érkező nyomásnak is ellenállt. A francia királynak kijelentette, hogy diszpenzációt adott a nápolyi hercegnők házasságához, így ezeket csak Károly Róbert magyar király fiai vehetik nőül.

De az is tény, hogy a nápolyi hercegnők kezére mások is pályáztak. Így részben érthető, hogy XXII. János mindezt meg is írta a magyar királynak, mikor látta, hogy Károly Róbert egyáltalán nem siet, és nem „kap” a kedvező ajánlaton. Róbert is ideges volt, hiszen éppen fia halála előtt egy évvel, 1327-ben Károly Róbert szövetséget kötött az elhalt VII. Henrik császár fiával, János cseh királlyal, és elsőszülött fiát, a kis László herceget a cseh királylánnyal jegyezte el, E királylány idősebbik nővérét viszont még 1323-ban Frigyes szicíliai király fia és trónörököse: Péter, Róbert régi ellensége, vette nőül, aki ráadásul jó viszonyban volt Bajor Lajos császárral is, a pápa nagy ellenségével. Ilyen körülmények között könnyen liga alakulhatott volna a nápolyi király ellen, melyben, ha törésre került volna a sor, Franciaország egymaga aligha védhette volna meg Nápolyt.

A cseh szövetség azonban még 1329-ben meglazult, mikor a kis László herceg meghalt, és a tervezett házasság tárgytalanná vált. János király pedig Károly Róbert sógorával, a lengyel Kázmér királlyal való ellentéte miatt távolabb került egy időre Magyarországtól. A magyar király azonban továbbra is tekintéllyel tudta az egyensúlyt tartani a két északi ország, Csehország és Lengyelország között, s változatlanul nem tudta elfelejteni, hogy ő az Anjou-ház elsőszülött, fiági leszármazottja, akit legalább apjának öröksége megilletne. S miért ne gondolt volna már régi időktől kezdve egy magyar-dél-itáliai egységes birodalomra? Ez még mindig a dinasztiai kora volt, s más uralkodóházak is állandóan arra figyeltek, miként növelhetnék hatalmukat.

De a Capet-ház nagy, egységes „világbirodalmának” egykori, Nagy Károlyra hivatkozó eszméje már végzetesen a múlté volt. Éppen a magyar-nápolyi szövetség létrehozása körüli időben mutatkozott meg végképp, mennyire felbomlott, apró, helyi érdekek miatt a francia uralkodóház egységes gondolkodása. A kor ugyan még a dinasztiai kora, de a közgondolkodás – mint ahogy az egyéniségek, a művészetek kezdő felemelkedése révén már láttuk – egyúttal a „nemzeti” gondolatok kezdete is. Még nem „nacionalizmus” a szó későbbi értelmében, de kétségtelenül a „másfajtáktól”, a „másféléktől” való különbözési öntudat kezd most szerepet játszani. S ez az öntudat, mely a tömegeket képviseli, a dinasztia családtagjainak egyéni akarától olykor eltérően, megakadályozza a nemzetek fölött átnyúló birodalmak egyetemes gondolatát. S maguk a dinasztiai képviselői is atomizálódni kezdenek az alattvalók tömegének nyomása alatt.

A francia király Szép Fülöp uralkodásával mutatja meg Európának nyomasztó tekintélyét, nemcsak azzal, hogy Anglia királyát változatlanul vazallusságban tartja, hanem a pápai tekintély megalázásával is. De Szép Fülöp igazi tanácsadója már nem valamilyen dinasztikus szellemű, hanem Guillaume Nogaret kancellár személyében egy előreneszánsz-típusú, politikai kalandor, sajátos keveréke a rideg-ügyes politikusnak és a közönséges bűnözőnek. Amit VIII. Bonifác pápa személyén keresztül – függetlenül attól, mennyire nem volt rokonszenves e pápa – a katolikus egyházfőiség tekintélyének tönkretételével művel, megdöbbsenti és megfélemlíti a művelt Európát. De Szép Fülöp valamennyi lépése a római-német császárság megszerzésére már elsősorban nem a családi, hanem a „nemzeti politika” kezdete, mely később utódai alatt, a Bajor Lajossal való harcokban francia-német ellentété lényegűl. A dinasztia hasadozottságát minden más uralkodóházénál jobban mutatja a Capet-család 1328. évi „kihalása”. Franciaországban ugyanis annyira külön számították egyazon család kizárólag apáról fiúra szálló uralkodóágát, legfeljebb egy-egy fivérre maradó uralmát, hogy mikor a legidősebb egyenes ág megszakadt, az uralkodóházat kihaltak tekintették. A Valois-ház, a legközelebbi unokatestvér-ág már másnak számított, külön nevet viselt és szabályos választás útján juthatott csak a trónra, s nem a vérségi örökösödés jogán. Hiszen előbb a nő-ágon rokon III. Edvárd angol király – a régi Anjou grófok házából – már próbálkozott a trón elfoglalásával.

Ilyen körülmények között, még nagyobb erővel történt az Anjou-család eltávolodása az unokatestvér Capet- és Valois-rokonoktól. Sőt, maguk az Anjouk is gyorsan hasadoztak szét ágakra már Sánta Károly fiaival, és ugyancsak külön neveken kezdtek élni. A francia királyt és a nápolyi Anjoukat valójában már nem a közös őstől való vérségi leszármazás kapcsolja össze, hanem az északi tájak és a germánok elleni politika. De ez a kapcsolódás is alárendelő jellegű. Emlékszünk még, hogyan játszott

Szép Fülöp és Valois Károly a tehetetlen Sánta Károllyal. A „rideg államművészet” kora ez, de már csak lépések választják el az elkülönülő népcsoportok nemzeti jellemző szenvedélyeitől. A rokonaitól kihasznált Sánta Károly tulajdon unokájának adta át rideg sakkjátszmával a bánásmódot, melyet ő kapott. Látszólag jól tett, hiszen a XIV. század elejére egy hatalmasnak mondható, magyar birodalom élére juttatta unokáját. Csakhogy a valóságot: ennek a királyságnak újra való helyreállítását az unoka, Károly Róbert, családjától elhagyatva, saját ügyességével és új, idegen szomszédok segítségével teremtette meg magának. S azzal, hogy sikerült neki, még messzebbre távolodott egykori otthonától. A dinasztikus szétválás inkább nehezíti, mint könnyíti a dolgát. Semmit nem használ neki, hogy a francia királyok családjától származik, hiszen Párizsban már csak távoli unokatestvérei laknak. De nem használ a „közeli” Nápoly sem, hiszen apjának édes testvéröccse, Róbert, akit egész életében legnagyobb ellenségei közé számíthatott, ellene hangolja az egész Nyugat-Európát: Itáliát, a pápaságot és a francia királyságot. A Kárpát-medencébe jutott Anjoukat ekkor már az ország nemzetisége kezdi lassan meghatározni. Mikor Párizsból Provence-be kerültek, itt a provençe-iaknak voltak „franciák” – idegenek, később a nápolyiaknak és a szicíliaiaknak. Magyarországon egy évtizednél is több múlt el, amíg elfogadták Károly Róbert személyében ezt az „olaszt”. S most, amikor a családi szerződéssel apai örökségét szerette volna megkapni, nápolyi otthonában már ő, a „magyar” Anjou számított idegennek.

A francia király és a pápa azonban nem törődnek családi, érzelmi motívumokkal, nem képesek, de nem is hajlandók megérteni a jogfosztottság keserű emlékeit. János pápa türelmetlen, sürgető levelekben még ki is fakad a magyar király ellen, hogy „mit akadémizál” annyit – majdnem ezt mondja a messze Avignonból, a francia király árnyékából, és a nápolyi szemrehányásoktól is izgatva –, örüljön, hogy mindkét kapós, nápolyi hercegnőt az ő fiai vehetik el. Arról szó sem esik, hogy voltaképpen Róbertnek kellene örülnie, hogy harmadszülött létére ilyen „szépen megúsza” a dolgot egy korán elhalálozott, meg egy ferences szerzetessé lett bátyjának jogával szemben, akiknek helyébe tolazkodott. És most már nemcsak ő maga, hanem elhalt fiának leányai is „megússzák”. Szeretné bizonyára „kegy”-nek, szép gesztusnak feltüntetni a lépést, melyet nem a szív, hanem a félelem táplál. Félelem a hatalmassá lett magyar királytól és a túlvilágtól. Mert Róbert szív nélkül is hisz, erkölcstelen létére is vallásos. Hiszi, hogy közeledik a világ vége, és hiszi, hogy közel az ő végső órája is. Egy provençe-i költő – aki tanúja volt utolsó vívódásainak – feltámadó lelkiismeret furdalásáról beszél.

De 1332-ben Róbert még egészséges. Károly Róbert azonban már nem. Legalábbis, mikor ennek az évnek őszén végre elindul Visegrádról, miután eldöntötte, hogy ifjabb, Endre nevű fiát hozzáadja Johannához, és az ötéves gyermeket magával viszi Nápolyba, hogy mint leendő király, ott nevelkedjék tovább – Székesfehérvárról „kiújuló köszvénye” miatt vissza kell fordulnia. Pedig Nápolyban már óriási előkészületek folynak díszes fogadtatására. Takarítják az utóbbi időkben elhanyagolt Castel Nuovót, kertjét tisztítják, benépesítik ritka állatokkal, és az egész várost rendbehozzák. A megérkezés azonban csak 1333 tavaszán történik meg. De a dokumentumokból azt is sejteni lehet, hogy a betegség talán csak ürügy volt. Róbert aligha járt mindenben a magyar király kedvére, hiszen a salernói hercegség ügye egészen elsúly-

lyedt. Csak az ünnepélyes eljegyzést kötötték meg a két gyermekkel, Endrével és Johannával, 1333. szeptember 28-án.

XXII. János pápa nagy örömmel értesül a magyar király Nápolyba érkezéséről, és nem győzi hangoztatni meggyőződését, hogy most már a két királyi család között béke lesz. Éppen ez a dokumentum sejteti azt, hogy az utolsó pillanatban újabb ellentétek merülhettek fel a két király között, s Károly Róbert csak akkor volt hajlandó hajóra szállni, mikor biztosítva látta amit kíván. Kétségtelen, hogy nemcsak Róbert akadékoskodott, de a magyar király sem volt meghatva. Késlekedésének oka abban is rejlett, hogy a nápolyi házassági tervnél többre becsülte a cseh vagy a lengyel orientációt: északi szomszédaihoz való viszonyát, akik révén jobban bele tudott szólni az európai politikába. Ezért hagyta függőben azt a másik kérdést, hogy Johanna húgát, Máriát az ő trónörökös fia, Lajos vegye el. Csak az ifjabbik fiú, Endre házasságának és trónöröklésének tervét intézte el, Lajos fiát nem sokkal később a Luxemburg-ház leánysarjával, Margittal jegyezte el. Károly Róbert családja ekkor már – főleg itáliai szemmel – „elmagyarosodott”. A kis Endre herceget, aki dajkáitól a visegrádi udvarban már a magyar anyanyelvet tanulta, Nápolyba is magyar kíséret, Erzsébet dajkán kívül magyar szolgálattevők jelentős száma kísérte el. Más szokású, más erkölcsű, más gondolkodású emberek.

Van olyan történetíró – éppen magyar, aki a későbbi bajok fő okát ebben a magyar kíséretben keresi, mely Endre herceget felnövéséig megtartotta „idegennek” Nápolyban. Nem tudott olasz módra udvari emberré válni. Ha csak az olasz krónikások forrásaira tudnánk támaszkodni, akkor azt kellene mondanunk, hogy Endre „barbár” – és legjobb esetben is, mint Boccaccio említi majd később –, „kissé durva” volt. Petrarca azonban, a legműveltebb olasz, aki pápai követként jól ismerte, mint szelíd „áldozati bárányt” írja le, aki a nápolyi udvar romlott levegőjében emelkedetten nemes lelkületével tűnt ki.

De ez már egy későbbi történethez tartozik. Egyelőre csak a fényes fogadtatás, az ünnepek zajlottak. Károly Róbert és a kis Endre királyfi bevonulása alkalmával Róbert a nolai kapunál várta vendégeit a nápolyi királyi család tagjaival. Ott volt Firenze város nyolc követe is. 1333. szeptember 8-án történt a bevonulás, a kis herceget Károly Róbert idősebb húgának Beatrixnak fia, Humbert de Cholay vitte a karjaiban, akit mint közös rokont, mindkét család sokáig követnek használt a tárgyalásokon.

A díszes külsőségek sok pénzt emésztettek fel. Piros, fehér színű szöveteket kellett beszerezni a király címere számára. Ez a címer ugyanaz volt, mint Martell Károlyé: a lilios francia királyi (az eredetében Capet-, a későbbi Bourbon-) címer, kék mezőben arany liliumok, elfelezve az Árpád-sávost, piros-ezüst (fehér) csíkokkal váltakozó, régi, magyar címerrel.

A pápa több levélben külön is kérte a királynét, Sanciát, hogy viselje szívéen az ügyet, és hasson férjére. Úgy látszik, erre is szükség volt. De a vendéglátás jól sikerült. Károly Róbert hosszasan tartózkodott szülővárosában, melynek azóta kifejlődött pompája, és az újonnan elkészült épületek bizonyára ösztönző hatással voltak rá is, kíséretére is. Róbert továbbra is egészséges volt, Károly Róbert azonban ismét megbetegedett. Az eset nem lehetett apróság, mert a pápa leveléből értesülünk róla, hogy gyomormérgezése volt. Ez az a levél, melyben János pápa most már a hazatérésre kezdte sürgetni a magyar királyt, „nehogy valami lázadás törjön ki országában, tá-

vollétében”. Vagy talán attól félt, hogy újabb, veszedelmesebb gyomormérgezést fog kapni?

Károly Róbert négy hónapot töltött apja és távolabbi ősei örökében, és 1334. januárban indult haza Magyarországra, ahová minden baj nélkül érkezett meg.

Endre Nápolyban maradt. Egy Róbert nevű olasz ferences és egy olasz lovag voltak a nevelői, az első a vallásos iskolai, a második a katonai nevelést irányította, mint ez szokás volt. 1342-ben, mikor tizenöt éves lett, Róbert király lovaggá ütötte és Calabria hercegének címét kapta. Húsvét után negyednapra megtörtént az esküvő Johanna nápolyi hercegnővel a Károly Róberttel kötött szerződés szerint. A szerződésben azonban az is benne volt, hogy Róbert halála után Endrét és Johannát királlyá kell koronázni, hogy együtt uralkodjanak.

1342. július 16-án, nem sokkal Endre fiának esküvője után, Visegrádon meghalt Károly Róbert magyar király. A nápolyi király túlélte unokaöccsét, s még maradt annyi ideje halála előtt, hogy a már többször kijátszott unokaöccsével kötött szerződést is megszegje. 1343. január 18-án halt meg Nápolyban Róbert. Halála előtt azonban úgy intézkedett, hogy csak Johannát koronázzák meg, Endrét ne. Ő csak „a királyné férje” címet viselje.

Ez volt „a bölcs”-nek nevezett Róbert utolsó sakkhúzása. Ügyes húzás volt, méltó egész életéhez.

HETEDIK FEJEZET

A SORSTRAGÉDIÁK: ENDRE AZ ÁLDOZAT, JOHANNA A GYILKOS, LAJOS A BOSSZÚÁLLÓ

A második magyar Anjou-király eszményei

Mindeddig, egy nyugat-európai dinasztia déli, majd délkeleti, végül Közép-Európába vezető vándorútja során egy folyamatot igyekeztünk ábrázolni. A kora középkor eszményeit őrző java középkor a XIII. század idején, a francia dinasztiából elágazó új Anjou-ház révén, Szent Lajos király korában, s az ő tulajdon öccse, I. Károly nápolyi király személyében hatalmas, és erejét meghaladó erőfeszítést tett Nagy Károly történelmi nyomain egy – nem is pusztán csak római – de egyenesen „világcsászárság” felé. Az eszmébe a Hohenstaufok már korábban belebuktak, nem sikerült német imperializmus alá gyűrni sem a világot, sem magát Európát. A XIV. század kezdetén, mikor Szent Lajos tekintélye nyomán Franciaország oly nagy mértékben megnövekedett, az európai imperializmus még mindig kísértett, éppen a francia szellem, a francia kultúra világtekintélyé válása által. Szép Fülöp, ezt felhasználva, azzal kísérletezett, hogy ezt a kulturális hódítást egy „nemzeti” imperializmus, és egyúttal egy rideg, állami abszolutizmus révén kényszerítse európai elismerésre. Az Anjou-ház ebből a sakkjátszmából már az elején kihullott, Sánta Károlytól kezdve a nápolyi királyok már csak statisztaszerepet játszhattak a francia uralkodónak Európára nehezedő, állami tekintélye mellett.

De a java középkor ideje már elmúlt, s vele az univerzalitás egyedüli tekintélyét elismerő gondolkozás és érzésvilág is. A késő középkor, a XV. század világa, mely éppen az Anjou-ház részbeni lakhelye, Itália révén, a reneszánsz előhírnökeként egy új népiség kultúrszellemének nyitányát jelezte, már részekre hasadozott, akár az itáliai, apró városállamok, és a személyiségük öntudatára lassan ráébredő, egyes alkotó személyiségek. Az előző fejezetben annak a jelenségnek tanulságait kellett levonnunk, hogy a francia uralkodóház nemcsak a kihaló Capet-vonal, hanem a Valois-Anjou eltávolodás következtében is megoszlott. Az új, késő középkori szellemiségben, az alattvalók tömegei már túlságosan jelentősekké kezdtek válni, és szétrobbantották a maguk sajátosságai miatt a túlságosan egyetemesnek mutatkozó, dinasztikus kapcsolatokat. Ezért kellett megfigyelnünk, mennyire idegenekké lehettek egymással szemben a Capet-ház Párizsban Valois néven tovább uralkodó utódai és a nápolyi Anjou-ház, mely maga is gyorsan bomlott tovább Sánta Károly fiai és unokái révén egy magyar Anjou, egy nápolyi Anjou, valamint egy Taran-tói- és egy Durazzói-ágra. S ez utóbbiak, bár még egészen közeli rokonok – amennyiben francia kapcsolataik vannak, azokat új, anyai ági rokonságuknak köszönhetik. Ha ilyenek nincsenek, földrajzilag is egyre messzebb távolodnak egymástól. Magyarország, a Kárpát-medencét körülvevő Ausztria, Csehország, Lengyelország és keleten a Kunországot és az orosz

földet leigázó tatár-mongol birodalom szomszédságában, éppen azt mutatja, hogy még a szellemi előretörés révén sincs olyan imperializmus, mely együtt tudná tartani, egy keretbe tudná erőltetni a sokféleséget.

Sőt: amint a szellemi fölény, a kulturális haladás a politikába játszik át – amint az államgépezet rideg embertelensége próbálja meg képviselni és terjeszteni –, ez a kultúra is veszíteni kezd jelentőségéből és varázserejéből. A nemzetközi, ide vonatkozó irodalom úgy látja, hogy a későbbi, Európát irányítani kívánó, és sok tekintetben később valóban is irányító „francia sovinizmus” gyökerei Szép Fülöp és Nogaret kancellár Rómán, a hagyományokon, árnyalatokon, és minden „nem francián” átgázoló államművészetére nyúlnak vissza.

A gondolkodás és az érzésvilág francia diadala megmarad, de váratlanul elválík a politikai szándéktól. Érthető, ha egy nemzet önérzete megnövekedik a szellemi fölénynek sokoldalú csillogása következtében. S az is érthető, ha az ilyen országban már nemcsak a királyok és a főurak, de a Pierre Dubois-típusú polgárok is – kissé szimbolikusan előrevetítve a későbbi, igazi polgári, általános európai erjedés jelentőségét – egyelőre egy sovinszta jellegű nemzeti keretben elmélkednek egész Európa meghódításáról. A szellem és a kultúra azonban sokkal megfoghatatlanabb, sokkal törékenyebb, de egyúttal tűnékenyebb és fölényesebb jelenség, semhogy durvább matériába gyúrva, mintegy „aprópénzre váltva”, bürokrata vagy katonai-adminisztratív eszközökkel testesüljön meg.

A francia kultúra, éppen nagy magasságánál és sokféleségénél fogva is – a késő középkor idejére már sokkal többet, nagyobbat jelentett, mint a francia királyság politikai képződményét. Ebben az időben, amikor még sem Bretagne, sem Provence, sem Guyenne nem tartozott Franciaországhoz, a keleti határ, a Rajna-vonal kései kialakulásáról nem is beszélve – a politika fegyverei egyszerűen nem tudtak versenyezni a szellem fegyvereivel. Strasbourg, a XIII. században megépült katedrálisával már Szent Lajos király ideje óta ontotta magából a francia szellemet, „imperialista” módon terjeszkedve kelet, a német és a magyar föld felé is – de a francia király csapatai csak 1681-ben vonultak be először a városba.

S így volt ez más vidékeken, és más szellemi-érzésbeli áramlatokkal is. A francia gondolkodás racionalizmusa nélkül Dante matematikai-filozófiai ragyogású költeménye sem születik meg. A francia trubadúrok és a szerelem purifikációja nélkül nem születik meg Petrarca szelleme, és az olasz reneszánsz sok-sok színfolttal halványabban alakult volna ki. De éppen Károly Róbert élete végén, 1339-ben, a francia-angol háború kitörésével eljött az idő, hogy Franciaország politikai jelentősége ne csak csökkenjen, hanem le is süllyedjen. Igaz, csak azért, hogy új és nagyszerű felemelkedés következzen majd, egy olyanféle csodával, mint a strasbourgi dóm csodája volt: a királysághoz épp hogy csak hozzátartozó határvidéki falunak, Domrémynek szülöttével, Jeanne d’Arc-kal újrakezdve – de ez már távoli idők története az Anjou-ház számára.

A XIV. század derekán, mikor kitört, s egyre jobban elfajult a százéves háborúnak nevezett angol-francia öldöklés, melynek befejezését már nem érték meg Anjou I. Károlynak sem magyar, sem nápolyi ivadékai – kiderült az imponáló, francia lovagi harcmodorról, az elegáns, hősi hadviselésről az angolok durvább, de fejlettebb falanxszzerű zsoldosmódszereivel szemben, hogy elavult. Bármily szép volt is csillogása és a művészetekkel rokon előkelősége, ideje lejárt.

S ekkor, éppen e százéves háború kezdő éveiben lépett trónra Magyarországon a második, de valójában az első és utolsó igazán magyarnak nevezhető Anjou-király: I. Lajos, aki a modern idők ellenére is, még utoljára életet tudott lehelni a lovagság eszméjébe, és e magatartás francia-magyar ötvözetébe. A magyar Anjou-háznak ebben az utolsó férfisarjadékában – még egyszer, szellemi módon összefogva családja legjobb hagyományait, egyszerre emlékeztetve Szent Lajos királyra és az Árpád-házi, magyar Szent László királyra – egy olyan személyes jelenség tűnt fel, mely addig, míg élete ki nem lobbant, még elevenné és tekintélyessé tudta tenni azt, ami elmúlt-nak látszott.

A biológia és az örökléstan kutatásainak feladata lenne vizsgálni, milyen szerepe lehetett az ősöknek a magyar I. Lajos király egyéniségének kialakulásában. A modern kutató távolról sem tekinthet az ősök szerepére olyan egyoldalú szemlélettel, mint az régebben szinte divatos volt. A korábbi történetírásban kétségtelenül tekintélyesnek hatott felemlegetni Lajos király egyenes ági vagy oldalági családfáján a múltba visszanyúlva, Nagy Károly császártól kezdve a különböző, híres, francia lovagfejedelmeket, a magyar lovagkirályokat, Nagy Alfréd angolszász, Nagy János és Szent Vladimír orosz-kijevi fejedelmeket, Vitéz Boleszláv lengyel királyt, és hogy a végletekig menjünk, Attila hun fejedelem nevét, a régi Anjou grófok rabló grófjaival és Fulkó jeruzsálemi király nevével együtt, idevonva még az aragón-kasztíliai spanyol uralkodók sorát is, az aquitániai és Babenberg-hercegekkel és Habsburg Rudolfal együtt. Az kétségtelen, hogy jóformán minden jelentős uralkodó, akiről Nagy Károlytól kezdve megemlékeztünk az előző fejezetekben, e magyar Lajos király őse volt. De arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az Anjou-család és a rokon családok számtalan más, egészen jelentéktelen tagjainak, a történelemben nem is emlegethető, tehetségtelen alakjainak is ugyanilyen „dicsőséges” családfája volt. Arról pedig külön kellene szólnunk, hogy a híres, történelmi névsort átvizsgálva, igen sok személyt nem emberi kiválósága tett híressé, hanem csupán öröklött, vagy válogatás nélküli eszközökkel megszerzett hatalma. Igaz, kanonizált szentek, példaképek szolgáló jámbor, kiváló személyek is akadnak e névsorban, de ugyanígy találunk olyan neveket is, akiket a mai felfogás, tetteik alapján a köztörvényes bűnözők közé sorolna.

Az öröklést irányító gének szerepe még nem világos annyira a természettudományban, hogy építsünk rá. Annyi azonban tény, hogy a régi korban sokat jelentett maga a kiváló ősökhöz fűződő tudat, és az ennek révén kialakuló, a nemzedékeket hosszú időn át végigkísérő környezet. De a természetes emberi hajlamok tényleges öröklésével is kell számolnunk.

Az elsődleges a történetíró számára mindenképpen az, hogy a magyar Lajosban olyan személyiség került trónra, aki nemcsak hazájában, de az európai, nemzetközi politikában is ismertebb lett, mint apja. Hódító hadjáratai és Itálián való kétszeri végigvonulása seregeitől kísérve, még ellenségeiből sem mindig egyoldalú, elvakult gyűlöletet váltott ki. Sőt, olyan személyes képességekkel rendelkezett, melyek külföldi megfigyelőket, krónikásokat, akiknek semmiféle érdeke nem fűződött dicséretéhez, elismerő, sőt csodáló és magasztaló kifejezésekre indítottak, ugyanakkor, mikor elkövetett hibáiról is megemlékeznek maguk a magyar források is. A történetíró számára tehát mindig maga a jelenség, az olyan rendkívüli személyiség feltűnése a döntő, aki magatartásával arra indítja kortársait, hogy ítéleteikben – a felrótt hibák elle-

nére is – nagyobb súlyt kap az elismerés. A közvetlenül tapasztalt tények rendkívüli-sége az, ami a dicsérettel szólókat rendesen arra indítja, hogy összehasonlításokat keressenek a múlt időkben, elsősorban pedig a rokonságban.

Károly Róbert magyar király és Erzsébet lengyel hercegnő harmadik fia, Lajos, 1326. március 5-én született. Születése idején tehát nem volt trónörökös. Bár az elsőszülött fiú, Károly, még 1321-ben meghalt ugyan, de utána a második fiú, László herceg lett a trónörökös, aki 1324. október 1-jén született, és mint említettük, János cseh király leányát jegyezte el. Csak 1329-ben, mikor László ötéves korában elhunyt, lett trónörökössé Lajos, hároméves korában. Nevét – erről is esett már szó – a néhány éve szentté avatott nagybátyjáról, Anjou Szent Lajos toulouse-i püspökről kapta. Az is meglehet – mint egyes történetírók feltételezik – hogy miután nem született trónörökösnek, talán e Szent Lajos püspök emlékére, szülei papnak szánták, ahogy Kasztíliai Blanka is papnak szánta az Anjou-ház megalapítóját, Károlyt.

S ha már a családi összehasonlításoknál tartunk, szembetűnő az, hogy az ifjú magyar Lajosban olyan vonások éltek, melyeknek párosulása egy időben aránylag ritka, s melyet összes rokonai közül egyedül Szent Lajosban, de nem a püspökben, hanem az egy fokkal távolabb eső nagybátyjában, a francia királyban találunk meg. Miként IX. Lajos francia király, ugyanúgy I. Lajos magyar király is rendkívüli módon hatása alatt állott édesanyjának, és a kormányzásban nagy részt engedett neki. De ez a lágy vonásokra valló természet ugyanúgy, mint IX. Lajosban, a magyar királynál is szigorúsággal párosult, a kemény kormányzásra való képességgel. Sőt, természetének szigorúsága túl is haladta Szent Lajosét, s már-már az ükapa, Anjou I. Károly keménységére emlékeztetett némelykor. De a szeretet, mellyel anyja iránt viseltetett, s mely határozott magatartásának ellentétéként, ha elment is néha a túlzott engedékenységgig, nem önállótlanyságból fakadt. Tény, hogy Erzsébet anyakirályné, aki soha nem volt az ország régense, mint annak idején Blanka Franciaországban, mert fia nagykorúként, tizenhat éves korában, éppen felserdülve lépett a trónra, a gyakorlatban mégis, szinte társuralkodói szerepkört élvezett. Még rendeleteket is írt alá, s a külföldi fejedelmek, így a pápa is, gyakran egyenesen neki címezték levelüket, ha – fiánál eredményt kívántak elérni.

Lajos azonban, akit kora ifjúságától megragadott a lovagi eszmekör, ennek harcias, de ugyanakkor ideális és az általa nemesnek érzett eszmények követése, csak gyengédségre hajlamos természetével kötődött anyjához, hogy más vonalon annál inkább megmutassa természetének harcias, katonás, sőt hódítás-vágyra valló jellegzetességét. Annak nincs nyoma, hogy Szent Lajos király a tudatában, mint eszménykép szerepelt volna. De annál jobban hatott rá az a Szent László-kultusz, melynek légkörében, apja udvarában felnőtt. Mint magyar királynak, természetesen adódott, hogy ideálképét tudatosan benne ismerje fel. Lehet az is, hogy ebben az Árpád-házi király nagybátyjában még azt a hasonlóságot is felismerte, hogy mindketten magyar királyi apától, de a lengyel fejedelmi családból való anyától származtak.

Az is tény, hogy Lajos lelkületét nem a „szentség” vonásai ragadták meg elsősorban, hanem a lovagiasság, a harciasság és a hódítási vágy, mely azonban mindig nemes és irgalmazó ösztönökkel párosult, készen az ellenség kíméletére is. Miután 1342. július 21-én apja, Károly, székesfehérvári temetése után néhány nappal ugyanott királlyá koronázták, rövidesen Nagyváradra sietett, melynek díszes székesegyházában az alapító király: Szent László pihent. Itt lerótt kegyeletével kívánta uralkodá-

sát elindítani. Vonzódását az Árpád-házi királyideál után azzal is kimutatta, hogy pénzein megváltotta az addig firenzei mintára, Keresztelő Szent Jánost ábrázoló képet, s helyette Szent László király képését verette az érmekre.

Az mindenképpen Anjou-hagyomány volt, hogy őt is, mint apját, nagyapját: Martell Károlyt, és dédapját, Sánta Károlyt, a „Szent Ferenc fiainak” szerzetéből valók, a ferencesek nevelték, és oltották belé a mély vallásosságot.

A század harmincas éveiben, mikor Lajos nevelkedett, a ferencesek már száz éve tartózkodtak Magyarországon. Elterjedésüknek még II. Endre király korában az adott nagy lendületet, hogy e király leányát, Árpád-házi Erzsébetet – aki ferences harmadrendűként halt meg 1231-ben Marburgban –, 1235-ben már szentté avatták, s benne mintegy a „ferences beginák” – a női szentek egy korai képviselőjét ünnepelte a rend. Szent Erzsébet bátyja, IV. Béla király, aki kezdetben inkább a domonkosokat kedvelte, csakhamar gyóntatójául is ferencset választott, s miután fiával, V. Istvánnal háborúskodva, kibékült, ekkor is négy ferences testvér kísérte a találkozóra: a domonkos női kolostorba, ahol viszont leánya, Szent Margit közvetítette bátyja és apja között a békét. IV. Béla végül is feleségével és ifjabbik, Béla nevű fiával Esztergomba, a ferencesekhez temetkezett, ami a hagyományos, székesfehérvári királysírok mellőzésével feltűnő újításnak számított.

Lajos tehát Magyarországon is régi ferences hagyományok szellemében nőhetett fel. Ferences nevelője is magyar ember volt, Lackfi Dénes személyében. Csakhogy itt, a magyar környezetben, ahol szó sem volt arról a misztikus érzékenységről, melyet Provence-ban és Itáliában láthattunk, ez a körülmény egyáltalán nem jelentette az elhajlások veszélyét, a Joachim-féle apokaliptikus tanokat, de még azok gyenge visszfényét sem. A magyar forrásokban hiába keresnénk nyomokat „csodás eseményekről” a király életrajzával kapcsolatban, még áttételes vonatkozásokban is. A korabeli magyar életfelfogás katonás jellege a papokon is meglátszott. Nem csupán azért, mert a püspökök még mindig kardot kötöttek és megjelentek a hadjáratokban is, de magának a ferences rendnek is a hódítással rokon: terjeszkedő, missziós tevékenység volt a fő feladata a Kárpát-medencében, a kunok, tatárok, bosnyákok szomszédságában. Közel egykorú ferences feljegyzések beszélnek ugyan arról, hogy már 1240 előtt, a rend első, magyarországi főnöke, János, a francia uralkodóház rokona lett volna, és olyan „szent” életet élt, hogy három ízben halottakat is feltámasztott. A feljegyzés szerint ezek közül egy szűcs még 1286-ban is élt. Másrészt azonban ezeket az 1316-ban készült feljegyzéseket más forrás nem támogatja, a további ferences főnökök csodatételeit és a sírjaiknál történt csodás gyógyulásokat sem, tehát a magyar köztudatba, még csak legendák formájában sem jutottak el. Annál több hiteles adat szól azonban magyar ferencesek vértanúhaláláról a kunok és tatárok között, térítő útjaik alkalmával, a Kárpátoktól keletre.

Lajos első hadjáratai

Lajos király ifjú korában szintén azt a térítő, vagy azzal politikailag rokon – hódító – politikát folytatta, mint Szent László is, a magyar királyság határainak biztosításával, Szlavónia és Horvátország birtokának megszerzésével, megindítva a terjeszkedést az Adriai-tenger irányába. Mint minden más, erős külföldi hatalom, így Magyarország is csak úgy tudott léteiben szilárdan fennmaradni, különösen a XI. századi,

nyugatról jövő, állandó, német hódítási kísérletekkel szemben, hogy délen keresett magának szilárd támaszpontot. A magyar nagyhatalmi politika kezdete ezeken a déli, balkáni–dalmáciai területeken alakult ki.

A trónra lépett Lajosnak, Szent László példájára, mindjárt délre kellett tekintenie. Csakhogy a helyzet most veszedelmesebb volt. László annak idején, sógora, Zvojnimir horvát király gyermektelen halála után, pártharcokban megosztott, uralkodó-választásra képtelen rendek egy csoportjának hívására jelent meg Szlavóniában, s Horvátország és Dalmácia teljes meghódítását csak utóda, Kálmán (1095-1116) fejezte be. Ez a terület azóta is szilárdan a magyar felségjog alatt volt, kivéve a dalmát városokat, melyek az idők folyamán váltakozva hódoltak a magyar királynak, vagy a velencei köztársaságnak. De a szerb területek északi része is, a macsói, kucsói, sói bánságok, Nándorfehérvárral (a mai Belgrád) – mint említettük – már IV. Béla és V. István kora óta magyar melléktartományok voltak. IV. László alatt azonban lazulni kezdett ez a kötelék, amennyiben a bánságok magyar kormányzata közvetlenül megszűnt, és 1286-ban a szerb királyi tróntól megfosztott, de a szerb fejedelmi házból való Dragutin István kapta meg ezeket, mint a magyar király hűbérese. Ő, valamint fia kormányozták e részeket még Károly Róbert első idejében is, míg 1321-ben II. Uros István szerb király váltakozó szerencsés harcokban kérdésessé tette a területek birtoklását. Károly Róbertnek egy időre sikerült ugyan a visszafoglalás, de a tartományok 1339-ben ismét szerb kézre kerültek.

Az ifjú Lajos király első, Szent Lászlóhoz hasonlítható cselekedete az volt, hogy 1342-ben ismét magyar bán igazgatása alá helyezte a kérdéses területeket. De ezzel még nem szűnt meg Szerbia, az innét délre eső részek veszélyes szomszédsága, ahol Dusan István (1331-1355), III. Urosnak, és az erdélyi Kán László vajda leányának fia, a Balkán félszigeten szerb nagyhatalmat épített ki. Tervei között volt a magyar hűbérre lett részek újraelfoglalása is, de egyelőre dél felé terjeszkedett, meghódítva Kantaniát, Makedóniát, Epiruszt és Thesszáliát: Anjou I. Károly egykori hódítási terveinek részeit.

Még nem is annyira hódítás, inkább csorbák helyreköszörülésének politikája az, amit Lajos első tetteiben látunk. A déli bánságok visszafoglalása után azonnal Havasalföld megtámadására indult. Basaraba, az a vajda, aki apjára a nagy vereséget mérte, már nem élt, fia, Sándor uralkodott. 1344 tavaszán készült fel ellene Lajos, hogy megtorolja és helyrehozza az apák tisztázatlanul maradt viszonyát. Ezzel egy időben adott parancsot a szörényi bánnak, Losonczi Istvánnak, hogy míg ő északról, a bán nyugat felől hatoljon a havasalföldi vajdaságba. De nem lett véres küzdelem. Dömötör váradi püspök közbenjárása megelőzte, hogy háborúra kerüljön sor. Sándor vajda személyesen kereste fel Brassóban Lajos királyt, átkelve a Déli-Kárpátokon a magyar területre, s apja vétkét jóvá téve, sok ajándékot hozott, és földre borulva a magyar király előtt, újból elismerte Havasalföld hűbérurának.

Következett volna a dalmát városok visszaszerzése, melyeket Velence a horvátok segítségével igyekezett védeni. A királyi sereg érkezésére azonban az elpártolt horvát urak legnagyobb része frontot változtatott, és Zára városa is – mely a magyar király főhatósága alatt érezte magát szabadabbnak – hősieen ellenállt a velenceiek ostromának. Lajos király seregei, a csatlakozó horvát és bosnyák segítségével könnyen győzhetek volna, de Nápolyban éppen ekkor értek meg Róbert király utolsó rendelkezésének szomorú gyümölcsei, melyek legfontosabb kérdése a két részre szakadó

Anjou-ház súlyos, kibékíthetetlennek látszó ellentétét tették. Johanna királynő ugyanis a Nápoly melletti Aversában, beleegyezve egy összeesküvő csoport régi tervébe, férjét, a királlyá sohasem koronázott Endre „címzetes” nápolyi királyt, Lajos öccsét, 1345 szeptemberében meggyilkoltatta.

Lajosnak Budán akadt dolga, ezért csak kisebb erőket tudott a tengerparton hagyni, de mikor öccse halálhírét vette, már számított egy esetleges nápolyi hadjárat előkészületeire. Ez pedig Velence segítsége nélkül nem történhetett volna meg. A dalmát városok így egyelőre a köztársaság kezén maradtak. Velence tudta, hogy Lajosnak az elkövetkezőkben szüksége lesz rá, s győzelme után még nagy összeget is ajánlott a magyar királynak, ha végleg lemond a dalmát városok felségjogáról. Lajos azonban a családját ért nagy csapás hatása alatt sem volt hajlandó ilyen áron a békére. Függetlenül hagyta a tárgyalásokat, s egyelőre minden erejével, diplomáciai téren próbált a pápa segítségével elégtételt nyerni a Nápolyban történtekért.

Endre sorsa Nápolyban

Endre tragédiájáról már igen sokat írtak, nemcsak külföldön, de Magyarországon is. Levéltári kutatások és az egykorú krónikások híradásaiból – ha ez utóbbiak nem egészen egybehangzóak is minden részletben – lényegében előttünk áll az a kép, az a sorstragédia, mely nem maradt meg egy személy, illetve egy szűkebb család keretei között, hanem Magyarországon túl, Itália viszonyait még inkább megmozgatta, s következményeiben háborúkat, emberek tömeges halálát – bűnösökét és ártatlanokét egyaránt – követelte magának.

A sok kutatás ellenére a mai napig tény, hogy magának a gonosztettnek pontos lefolyása, s abban Johannának vitt szerepe sohasem került teljesen nyilvánosságra. Ezt részben a közvetlen tanúk és bűnösök gyors elnémítása éppen saját megbízóik által, másrészt pedig – a francia és nápolyi kettős befolyás alatt álló, és a magyar királynak akár igazságos, akár elfogult beavatkozását akadályozni igyekvő, a sötét esetre mielőbb fátyolt borítani óhajtó pápai politika okozta. De még ilyen körülmények között is bizonyos, hogy Johanna, ha talán nem adott is ki személyesen, közvetlen parancsot, tűrte, hogy a helyette cselekvők az ő tudtával és beleegyezésével, sőt segítségével végrehajtsák a merényletet. E finom árnyalatokban való bizonytalanság – hogy megparancsolta-e Johanna férje meggyilkolását, vagy csupán megengedte, és az a körülmény, hogy a pápa, mint hűbérúr, soha nem mondott ítéletet felette és abbahagyta egy ponton a vizsgálat lefolytatását – Róbert unokájának sötét szereplésén nem sokat változtat. Magyar részről, Lajos király ideje óta Johannát mindig férjgyilkosnak tekintették, s ez a hatalomtól megrészegült, de azzal helyesen élni sohasem tudó asszony, végül maga is rokoni gyilkosság áldozata lett. De sokkal később, és nem a magyar király bosszúja, hanem végül is egy nápolyi unokaöcs végzett vele. A lényegét, az igazságot és a pszichológiát „a nő lélek romantikájával” összekeverő, egyes külföldi írók, köztük egy magyar regényíró is, nemrég megpróbálták Johannát „tisztára mosni” – miként akkor maga a pápa is erre törekedett. Akkor a politika döntött, a modern időkben pedig sajátos módon az „egyenjogúság” és „feminizmus” századában inkább egy avult, férfias romantika, mely szerint egy élvezetvágyó szépasszony, ha bármilyen kegyetlen is, rosszra forduló sorsában szánsalomra méltóbb, mint ártatlan áldozata, hiszen az férfi volt.

Ezeknek előrebocsátása után – a forrásokból kiolvasható lényeg szerint – a történet a következőképpen alakult.

Róbert király, mint említettük, egy provençe-i költő feljegyzése szerint „keresztény lelkiismeret-furdalások” között fejezte be életét, s halála előtt az a nyugtalanító gondolat kísértette, hogy tulajdonképpen őt soha nem is illette meg Nápoly trónja. Ellenőrizhetetlen, hogy a vallási motívumokat kedvelő korban, ez a leírás esetleg csak egy szép, költői fordulat, amilyeneket sokszor találunk – hitel nélkül – a korabeli krónikákban is. De az, hogy Róbert már korábban, ereje teljében is „idegesen” reagált magyarrá lett unokaöccse minden politikai mozdulatára, s végül az utódlás „rendezése”, a szerződés, mellyel kibékült Károly Róberttel, és készült – ha nem mondta is ezt ki – jóvátenni a kétségtelenül jogos, és félretolt örökös sérelmét, legalább annak fiában, mindez megengedi, hogy elhiggyünk valamit a lelkiismeret-furdalásból. Legfeljebb az érthetetlen kissé, miért bánkódott volna még Róbert tíz év után is egy helyrehozott ügyön? Igaz, lehet régi, és jóvátett vétkek fölött is tépelődni. A keresztény érzelmvilág éppen a szentek életében emlékezik meg a finom lelkiismeretű embereket olykor mértéken túl is gyötrő aggodalmakról.

De Róbert, éppen „mániákus teológiájának” külsőséges vallásosságával, laza erkölcsiségének elfojtása után, egyes megfigyelők szerint is „szív- és kedély nélküli ember”-nek leírt egyéniségével, aligha teszi valószínűvé a jóvátett ügyön való bánkódást. Egészen más megvilágítást kap azonban a dolog, ha – megint csak a tényekből – tudjuk: Róbert az utolsó pillanatban *megváltoztatta* Károly Róbertnek tett ígéretét, és úgy rendelkezett testamentumában, hogy halála után csak unokáját, Johannát koronázzák meg, Martell Károly unokáját, Endrét pedig *ne*.

E tények ismeretében azután egyszerre hihetővé lesz halálos ágyának nyugtalan-sága, hiszen ezzel a rendelkezésével éppen a lényegét vontta vissza, s félretett unokaöccse után most annak fiát is félretette a nápolyi trónhoz vezető útról. Nem is szükséges „mániákus teológus”-nak lenni, de még kereszténynek sem, csak egyszerű, jogér-zékkel bíró embernek, hogy bántotta az ilyen módon szerzett uralom, és annak helyre nem hozott befejezése. Dehát akkor miért nem vontta vissza a „visszavonást” még idejében, amíg élt? Ez titok marad. Lehet, hogy túl későn jutott eszébe, s ereje már nem maradt hozzá. Lehet, hogy bánkódásánál is erősebb volt a mohó vágy, hogy *egyedül saját vére* birtokolja a koronát. Lehet – sőt ez valószínű –, hogy Endre személye sem volt szimpatikus neki, s feléledő bánata sem tudott úrrá lenni a szubjektív érzések fölött?

Róbert mindenesetre úgy halt meg, hogy ténylegesen semmit nem tett jóvá mulasztásából, sőt, megtetézte azt. A másik tény, azt, hogy végső rendelkezésének következményeit már nem mindenben ő maga akarta – külön kell kezelnünk. Róbert saját, egyenes leszármazottaira gondolt, s végső rendelkezéséből annyi mégis érvényben maradt, hogy Johanna húgát, Máriát is csak Károly Róbert valamelyik fia veheti el, és hogy Johanna uralmának megszűnése esetén az ifjabb leányunoka és férje örökli a trónt. Ezen kívül saját utódának kijelölt Johanna unokájáról is úgy rendelkezett, hogy csak huszonöt éves korában kaphatja meg az önálló kormányzás jogát: mindaddig egy régenstanács kormányoz majd helyette.

A jövőt az döntötte el, hogy a nápolyi udvar, pontosabban a Nápolyban maradt Anjou-ház, a Tarantói és a Durazzói hercegek családja már Róbert életében mély-séges felháborodással fogadta a kis Endre herceg trónutóddá jelölését a magyar ágból.

Úgy tekintettek rá, mint egy jogbitorló idegenre, aki az ő „jogos” örökségüket veszélyezteti. Egy pillanatig sem vették tekintetbe, hogy éppen a magyar ág az elsőszülött fiú ága. Csak abban értettek egyet, hogy Róbert unokáinak, ha trónra kerülnek is, nem szabad a magyar hercegeket is trónra juttatni. Abban a kérdésben viszont, hogy Róbert idősebbik öccsének, Tarantói Fülöpnek elsőszülött fia, a konstantinápolyi császári címet viselő Róbert legyen-e a király, vagy Durazzói János herceg elsőszülöttje, Károly, akik különben Endrénél mindketten, sőt Lajos magyar királynál is néhány évvel idősebbek voltak, nem alakult ki egyetértés.

Endrét egyelőre nem lehetett kikerülni, hisz ő már Johanna tényleges férje volt. De hogy még Róbert király életében milyen környezet vette körül, azt már Petrarca éles szeme is észrevette. A Róbert utáni jövőt és vele Johanna szerepét természetesen Petrarca sem ismerhette. De valami melankolikus előérzettel tekintett a fiatal párra, Endrére és Johannára, s egyik levele tanúsága szerint „sok farkas őrizetére bízott két bárányt” látott bennük. Endréről pedig külön megjegyzi, hogy „emelkedett lelkű” volt. Ez annál inkább is feltűnhetett, mivel maga az udvar, a teljes romlottság képét mutat-
ta.

Érdekes, hogy Boccaccio, akinek érzelmvilága nem járt olyan éterikus magasságokban, mint Petrarcaé, és aki ebben az időben nagyon is jól érezte magát a nápolyi udvarban, a teljesen „szabad” életet folytató nők világában, később is más véleményen volt. Ő Endre herceget „kissé durvának” látta, Johannát azonban nem győzte dicsérni. Tulajdonképpen Boccaccio lett a Johannát védő irodalom első lovagja, aki főleg abban látta érdemeit, hogy az udvarban milyen „szabad” életet honosított meg.

Mert az bizonyos, hogy Johanna az első perctől kezdve olyan határozottságot mutatott, mintha minden feladat megoldására képesnek tartaná magát. Nem tűrt meg maga mellett semmiféle régenstanácsot, a saját feje szerint intézkedett. Pontosabban: abban a hitben talán, hogy ő dönt, míg tanácsadói elég ügyesek voltak ezt vele elhíttetni. Annyi önállósága már nem volt, nem is lehetett az ifjú királynőnek, hogy tanácsadóit maga válassza meg. Azok már adva voltak, serdülőkorától kísérték a szolgaszemélyzetben, akiket megkedvelt, mert kicsapongó hajlamait élesztették, s kedvébe jártak. Ezzel együtt pedig férjétől, ha egyáltalán még szükség volt erre, még inkább elidegenítették. A komornák és férjeik, családtagjaik, akik mosónőkből, matrózokból nem valami „szocialista társadalomfelfogás” révén lettek hirtelen grófok, udvaroncok, belső udvarhölgyek – természetesen magasabb irányítás alatt álltak, mint a Tarantói- és a Durazzói-párt eszközei. Mint ahogy a belső szolgálatban is a nőké, a komornaké volt a kezdeményező szerep, akik csak a durvább, és nagyobb testi erőt kívánó munkát bízták a férfiakra, az Anjou-család Tarantói- és Durazzói-ágában is a nők irányítottak elsősorban. Ez azért is volt természetszerű, mert Johanna személyében az uralkodó is nő lett, s meghitt bizalmasként a két anyahercegnő, Tarantói Fülöp özvegye: Valois Katalin, valamint Durazzói János özvegye: Périgord Ágnes, könnyebben tudott összeköttetést tartani vele, illetve hűgával, Máriával.

E „munka” közben természetesen Valois Katalin, aki az öröklött titulus szerint „császárnőnek” címezte magát, és testvérbátyja maga a francia király, VI. Fülöp volt, közvetlen nyomást tudott gyakorolni az avignoni pápai udvarra is, Johanna hűbérurára, az új pápára, aki még 1342-ben mint VI. Kelemen foglalta el a trónt. Ágnes hercegné viszont a bíborosi testületben tudhatta tulajdon testvérbátyját, Talleyrand kardinálist, aki a konzisztórium minden hivatalos ülésén jelen volt, s a pápa oldalán

éppúgy bele tudott szólni az „ügymenetbe”, mint felülről Katalin testvérbátyja, a király.

A nagyobb befolyás természetesen a francia király húgáé volt. Valois Katalin, a cselszövő és kalandor természetű Valois Károly lánya, apjánál semmivel sem volt tisztább jellemű. Sőt, egyenesen arra mutatnak az adatok viselkedéséről, hogy a leggonoszabb tervek szála az ő kezében futottak össze. Nem lehetett ugyan különösebben szép asszony, a feljegyzések szerint sánta is volt, mégis ő tudta legjobban kiválogatni a férfiakat céljai elérésére. Míg ő maga egy olasz kereskedővel, Acciaiuoli Niccoloval lépett kapcsolatba, akit hamarosan gróffá tett – nem éppen hivatalos érdemei miatt –, saját fia, Tarantói Róbert és Johanna között is törvénytelen kapcsolatot teremtett annak érdekében, hogy fia így előbb-utóbb férje lesz a királynőnek. Az sem zavarta, hogy köztudomás szerint Johanna más férfiakkal szemben sem volt tartózkodó. Csak Endre állt az útjában mint „királyi férj”.

Endre pedig eközben a legnagyobb megaláztatásokban részesült. Attól kezdve, hogy Róbert király végrendelete ismeretes lett: mely szerint a magyar hercegből sohasem lesz király, senki nem tartott tőle, egyenesen kinevették, megvetették, nyíltan gúnyt űztek vele. Szerepe mint férjnek a királynő oldalán, aki ugyancsak nem titkolta megvetését iránta, valóban mindennek nevezhető, csak dicsőségesnek nem. Követjárás útján a magyar udvarban erről természetesen hamarosan értesültek, hiszen Endre magyar szolgálattevőinek köre gondoskodott arról, hogy Lajos király és az anyakirályné, Erzsébet mindezt megtudja. Lajos azonnal diplomáciai érintkezésbe lépett az avignoni pápai udvarral, bejelentve az örökösödési szerződés megszegését, és kérte, hogy Endre királlyá való koronáztatása mielőbb megtörténjék. Az ügyek tisztázására már csak azért is szükség volt, mert közben a másik anyahercegnő, Durazzói János özvegye sem maradt tétlen. Őt Johanna húgának, Máriának sorsa érdekelt, s ha már Johannához nem tudott oly közel férkőzni, mint a Tarantóiak, úgy intézte, hogy legidősebb fia, Károly, miután más módon nem érhetett célt, megszöktette Máriát – akit a Róbert-féle szerződés értelmében Lajos magyar királynak, vagy másik öccsének, István hercegnek kellett volna feleségül venni –, s a Durazzóiak palotájában most ő vette nőül Róbert ifjabb unokáját.

Ekkor került sor arra, hogy Erzsébet anyakirályné, fia meglátogatására Nápolyba érkezett. Jó ösztönrel érezte, hogy szükség van személyes jelenlétére, de sajnos, hagyta magát elámítani. A nápolyi udvar kifinomult diplomáciája művésze volt a színlelésnek. Hiszen Endrét is azért tartották az udvarban „barbár”-nak, „durvát”-nak – s ezt az olasz krónikások egyöntetűen ismétlik –, mert nem értett a színleléshez. Őszinteségében érzelmeit is őszintén mutatta ki, s ez bizony meggondolatlanság volt tőle addig, míg nem volt a tényleges hatalom birtokában. Sérelmei hatására nem csinált titkot belőle, hogy felesége „baráti köréből” és udvaroncai közül kiket fog keményen felelősségre vonni. Félelmet akart ezzel kelteni, s ez sikerült is. De a felkeltett félelem – egyedül lévén – nem a védelmére szolgált, hanem a gúnyolódások mellé most már titkolt harag, s a megszerzett pozíciók féltése is társult. Johanna és párthívei méltán tarthattak attól, hogy veszünk lesz abból, ha Endre fejére teszik a királyi koronát.

A magyar királyné látogatása azonban arra kényszerítette az egész udvart, hogy megnyerően viselkedjék. Hízelegtek Endre édesanyjának, ünnepélyesen fogadták, s főleg attól tartottak, ami a leghelyesebb lett volna: ha Endre anyjával együtt visszatér

Magyarországra. De európai botrány keletkezett volna ilyen lépésből. Nyílt elismeretése lett volna annak, hogy Endre Nápolyban nincs biztonságban. Ezért mindent elkövettek, hogy az anyakirálynét megnyugtassák. Johanna valóban báránként viselkedett anyósa előtt, a titokban munkálkodó családtagok is jó arcot mutattak, és Erzsébet végül is úgy látta, hogy a magyar követek túlságosan sötét képet festettek a helyzetről, nincs oka aggódni. Az különösen megnyugtatta, hogy Johanna arra is kész volt, hogy vele és Lajos királlyal közös levélben kéri meg a pápát Endre megkoronázására.

Ebben a megnyugtató tudatban, Róma érintésével, mindenütt gazdag ajándékokat adva, nagy pompával utazott vissza a magyar királyné, akinek a nevét ekkor fél Európa megtanulta. Olyan bőkezűséget mutatott, hogy Rómában végül is sietősebbre kellett fognia az útját a tolakodó koldusok sokasága miatt. A pápai udvarból is megnyugtató hírek érkeztek, s egy előkelő, nápolyi főúr pedig külön, saját személyében vállalt kezességet Endre életéért és épségéért, ami végképp megnyugtatta az aggódó édesanyát.

Pedig ekkor Nápolyban már elhatározták, hogy Endrének meg kell halnia. Az anyakirálynét a történetírók egyike joggal mondja könnyelműnek – vagy talán túlságosan jóhiszeműnek –, mert a merénylet után ő maga írta a pápának a következőket: „Mikor Nápolyban tartózkodtam, ott általánosan el volt terjedve, egy előkelő személy, kit most megnevezni nem akarok, értesemre adta és világos jelek is elárulták, hogy fiam meggyilkolását tervezik.”

Közben Lajos király követei, Vid nyitrai püspök, Miklós esztergomi érsek és társai – mint egy magyar történetíró jellemzőnek tartja: „a diplomáciában nem szokásos nyíltsággal tárták fel a nápolyi helyzetet, amit a nápolyiak sértőnek éreztek magukra...” VI. Kelemen pápa pedig képtelen volt a döntésre. Elődje, XI. Benedek és ő maga volt az, akik Avignonban a híres és hatalmas méretű pápai palotát felépítették, mint akik most már örökre a francia király pártfogása alá helyezik a „római széket”. Kétségtelen – bármit mondtak is a követek –, a pápa nem magyar szempontból mérlegelte a helyzetet. De erre nem is lett volna szükség, csak a megfelelő önállóságra, tárgyilagosságra. Avignonban ez is lehetetlen volt. Mégis annyi megtörtént, hogy Kelemen pápa legátusként kiküldte Nápolyba a komoly szellemű és igazságra törekvő Aymerik bíborost.

Johanna, aki már trónra lépésétől olyan hangnemben levelezett a pápával, melyet korábban egyetlen férfi-uralkodó, még a nyers Anjou I. Károly sem tett volna meg, mintegy megtiltva hűbérurának, hogy uralkodása ügyeibe avatkozzék, most is ellenállni igyekezett. Követei útján visszatérésre szólította fel a legátust. Mint nő, természetesen, már kisebbrendűségi érzésből is élesebben és fokozottabban reagált mindenre, amiben „független uralkodása” megsértését látta, s amire a férjét mellőző apai végrendelet – úgy érezte – fel is jogosítja. Aymerik bíboros azonban nem hátrált meg, hanem felmutatta a nála levő pápai bullát, mely súlyos fenyegetéssel követelt engedelmességet mindenkitől. Így Johanna kénytelen volt megalázkodni és 1344. június 3-án Endrét elkísérve, Aversa váráig ment a pápai követet fogadni.

Ekkor tette le a pápának szóló, és a nápolyi uralkodóra nézve kötelező hűségesküt is a legátus kezébe. De hiába akart híven eljárni a pápai követ, a saját megalázkodásától felfingerelt Johanna, nyilván Valois Katalin, a francia király húgának védelmében bízva, a pápa vazallusnőjeként is szinte kihívó hangú levelet írt VI. Kelemennek:

„Méltóztassék tudomásul venni megmásíthatatlan szándékomat, hogy tisztelendő férjemuramnak a kormányt nem engedem át.” (Marseille, Arch. Reg. 176. B. 18.)

S mi történt? Végül a pápa engedett: visszahívta Aymerik bíborost. De – Johanna tiltakozása ellenére is – abba beleegyezett, hogy „bizonyos feltételek” mellett, és csak „mint a királynő férjét”, Endre herceget is megkoronázzák. Csakhogy ilyen megoldás senkinek nem kellett. Lajos magyar király – aki Avignonnal állandó érintkezésben állt – az eredeti szerződésre hivatkozott, melyben szó sem volt arról, hogy Endre valami árnyékkirály legyen. Johannát pedig még férje megkoronázásának pusztja ténye is annyira felbőszítette, hogy inkább a saját koronázását is halogatta. Igaz, mint a pápához írt levele tanúsítja, a királynő azon csodálkozik, hogy az Endre megkoronázása iránt intézkedő bullában a pápa az ő – már mint Johanna – megkoronázásáról nem szól. A pápa válasza jellemző: Johannát jog szerint is megilleti az ország, ő koronázás nélkül is királynő. (Áldásy Antal: Regesták. Történelmi Tár, 1894. évf. 17-181.)

Ebből látható, hogy végül is: az avignoni pápa udvara a francia királyi befolyás alatt Johanna pártján volt, Endréről, mint valóságosan uralkodó nápolyi királyról „jog szerint” nem akart tudni. Csak a pusztja királyi címet juttatták neki. Róbertnek Károly Róberttel, XXII. János pápa hozzájárulásával kötött 1332. évi szerződése – Martell Károly utódjának, Johanna férjének uralkodói jogairól – mintha nem is létezett volna.

Közben kiderült – Boccaccio véleménye ellenére –, hogy a női kormányzat, legalábbis Johanna kezében – nem tett jót a nápolyi királyságnak. Nemcsak az erkölcsi romlottság fokozódása, mely elől Róbert özvegye, Sancia királyné kolostorba vonult, hanem a szeszélyes, a komoly ügyvitelhez nem értő, „hangulat” szerint való intézkedés, illetve a szükséges dolgok elhanyagolása is szembetűnően kezdett megmutatkozni. Az ünnepségek pazarabbak lettek, a nők szabadabban öltözködhettek, de az általános „szabadságban” az indulatok, szenvedélyek, vagy a hideg fővel kitervelt merényletek is gátlástalanabban megfogantak. Maga a pápa sem értette Johannát, aki kezdettől az uralomra tört, viszont állandóan a koronázás elhalasztását kérte. Azért Aymerik bíboros, a visszahívott legátus ismerte annyira a várost, hogy a pápa végül is hét előkelő állású férfit és négy nőt sorolt fel, akiket a nápolyi udvarból el kell távolítani, Endrét pedig megkoronázni.

VI. Kelemennek ez az intézkedése arra mutat, hogy legátusától ő is hírt vehetett a tervezett merényletről, és úgy gondolta, ha siettetni Endre megkoronázását, a bűntény elmarad.

De a pápa csalódott. Éppen ez az elhatározása ijesztette meg annyira a nápolyi udvar érdekszövetségét, hogy gyors cselekvéssel akartak megszabadulni Endrétől és a rájuk váró, súlyos következményektől azok, akik ilyesmitől tarthattak. A Villani-féle krónikában még azt is olvassuk, hogy Endre elég vigyázatlan volt neveket is emlegetni, kiken kíván bosszút állni, s hogy olyan zászlót készíttetett volna, melyen a korona mellett – sokatmondó jelképként – egy bilincs és hóhérbárd is látható volt. Tudjuk, hogy a korabeli krónikák sok olyasmit is feljegyeztek, melynek semmi alapja nem volt, s ezt az Endre-féle zászlót is némi túlzásnak érezzük, hiszen más forrás nem támogatja. De annyi hihető, hogy haragját nem titkolta, sőt, a maga módján fenyegetőzött. Több helyen olvasható, hogy mennyire „idegen” volt ő Nápolyban – de megjegyzendő, hogy csak az udvar számára. A halála után kitörő népfelkelés világo-

san megmutatta, hogy Endrét – legalább Nápoly városának nagy tömegei – a magukénak érezték.

Bármennyire nem kívánunk itt részletesen foglalkozni a botrányokkal, amelyek Johanna életét körülvették – eléggé ismertették már –, azt azonban meg kell említenünk, hogy súlyos dolgokról volt szó, melyeket nyílt titokként már a nép is tudott. Lehet természetesen, hogy – mint ilyenkor történik – még nagyították, torzították is az igazat, de annyi bizonyos, hogy Johanna Róbert tarantói herceggel, de azon kívül még udvari embereivel, bizonyos Jacopo Capanóval, és – mint beszéltek, számtalan más alkalmi ismeretségen kívül – többek között egy bizonyos Artus Bertraddal is viszonyt folytatott. Ez az utóbbi, vér szerint tulajdonképpen az Anjou-családhoz tartozott. Apja ugyanis, akit Artois illetve Artus Károlynak hívtak, törvénytelen fia volt Róbert királynak. Az Artois majd Artusra változtatott névhez úgy jutott, hogy Róbert e gyermekének anyját férjhez adta egy Artois nevű udvari emberhez. Bertrand tehát Johanna másodunokatestvére volt, természetes ágon, és a sors rendelése szerint éppen neki, Róbert király vér szerinti unokájának jutott az a szerep, hogy Endre herceget, öt-hat ember segítségével – megölje. Ha az a régen terjesztett rémhír nem is volt igaz, hogy annak idején Martell Károlyt maga Róbert mérgeztette meg, abban nem kételkedhetünk a leírás szerint, hogy sokakkal együtt ugyan, de éppen a végső torokszorítást Róbert unokája adta meg Martell Károly unokájának, a másik Róbert-unoka, Johanna hallgatólagos közreműködésével.

Való igaz, hogy nagy és jól szervezettnek mondható összeesküvés volt, Endre hercegnek szinte egész közvetlen környezetét belevonták, udvarmesterétől kezdve az ajtónállóig, már előre díjazva őket aranyakkal, s 1345 folyamán több megbeszélést is tartott a társaság. A különös csak az a dologban – mai szemmel –, hogy olyan nyugalommal szervezkedtek, mintha semmiféle büntetéstől nem kellene tartaniuk. S nyilván ez is volt a meggyőződésük, olyan „magas” helyekről kapták az irányítást. Különösen hat ránk az is, hogy e korban, mikor diplomáciai mesterkedésekből is oly gyakori volt egyes emberek eltávolítása, sokkal egyszerűbben intézték a dolgokat: törrel vagy méreggel. Endre hercegre azonban valóságos hajtóvadászatot indítottak, mintha valami varázshatalmú személyiséggel lenne dolguk, s attól félnének, hogy alul maradnak.

Endre erőteljes fiatalember, de még csak tizennyolc éves volt. A kor gondolkodására jellemzően kiderült az is, hogy valóban varázserőtől tartottak a gonosztevők, akik egyúttal babonások is voltak. Nem tudni, honnét terjedt el annak a híre – talán a magyar személyzet óvintézkedése akart lenni? – hogy annak a gyűrűnek, melyet édesanyjától kapott, s melyet Endre mindig hordott, varázsereje van, mert méregtől, gyiloktól megvédi. S ehhez a hithez járulhatott az is, hogy megkísérelték a mérget, de az ifjú erős szervezete legyőzte a számára kotyvasztott keveréket. Ezért eszeltek ki olyan tervet, hogy egyszerre, sokan rohanják meg, s kötéllal „dolgozzanak”.

Sőt, a *Chronicon Estense* leírása szerint Endrének, Johanna parancsára, két ízben is adtak már be mérget, de egyik sem hatott, s ekkor a királynőfeleség „kegyvesztés terhe alatt parancsolta meg”, hogy férjét megöljék. Bár az említett forrás erősen magyar párti, s így fennáll az elfogultság gyanúja, ezt az adatát mégis megerősíti Bertrand bíboros levele, melyet VI. Kelemen pápához írt. (Reg. Vat. V. 140. nr. 306.)

A Villani-krónika és Gravina Domonkos írása az, mely leginkább tárgyilagosnak tekinthető, a többi krónika viszont magyarellenes tendenciája miatt az ellenkező elfo-

gultság hibájába esik. Ezek Johannát igyekeznek azzal menteni, hogy semmi része nem volt a gyilkosságban, és Boccaccio elejtett megjegyzését, hogy Endre „kissé durva” volt, felnagyítják, tódítják. Elfogultságuk ebben a tekintetben azért is feltűnő, mert egészen elűt a pártatlan, ugyancsak nem magyarbarát Petrarca véleményétől, aki pápai követi minőségében – mint láttuk – egyenesen „szelíd, jellemes és ártatlan lelkű ifjú”-nak írja Endrét.

A gyilkosság lefolyását a firenzei Villani János beszéli el, aki testvére útján „egy Magyar Miklós nevű úrtól”, Endre király nevelőjétől értesült, aki „egy hitelre méltó és nagy tekintélyű ember”. (G. Villani, XII. c. 51.) De más források is kiegészítik.

1345 szeptemberében vadászatot rendezett az udvar, hogy az ifjú Endrét a városon kívülre csalják. Szeptember 18-án, egy egész napon át tartó solymászat után Aversába tértek vissza pihenni, de úgy intézték, hogy a királyi pár ne a városfalakon belül levő kastélyban szálljon meg éjszakára. Endre és Johanna tehát a falakon kívül eső San Pietro a Maiella-kolostorban szállt meg, ami nem volt feltűnő, mert máskor is használták már e helyet szállásként Aversába utaztukban. A kíséretet, köztük Endre magyarjait viszont a városfalon belül, a kastélyban helyezték el, jó messzire Endréék szállásától, ahová még a kiáltás sem hatolhatott el. A gonosztevőknek jó okuk volt a sietségre, mert az előző napokban kaptak értesítést arról, hogy a koronázást nem tudják tovább halogatni, a pápai követ már elindult. Az elkülönítés következtében Endre, öreg, magyar dajkáját, Erzsébetet leszámítva, teljesen a gonosztevők szabad prédájául maradt, felesége társaságában, akinek szolgálattelvő komornái éppúgy be voltak avatva, a merényletbe, mint magának Endrének inasai.

Éjjel kopogtattak a hálószoza ajtaján. A megegyezésnek megfelelően ez Tommaso Pace, Endre egyik ajtónállója volt, aki kérte a királyt, hogy – mivel Nápolyból rendkívül fontos hírek érkeztek – menjen ki. Johanna is biztatta férjét, hogy menjen. Az ajtón kilépve, mikor a sötét loggiába került, mely a hálószobát a fogadóteremtől elválasztotta, Bertrand Artus, Anjou Róbert király törvénytelen fiának, Károlynak fia, egy hatalmas termetű ember, azonnal Endre nyakába dobott egy selyemhurkot. De ott állt maga Artus Károly is, s vele még öt beavatott, udvari ember, akik valamennyien rávetették magukat a nápolyi trónöröklésből kisemmizett Károly Róbert szerencsétlen fiára, hogy Bertrand a hurkot könnyűszerrel megszoríthassa a nyakán. De még a hét embernek sem volt egyszerű a dolga Endrével, aki erős fiatalember volt. Sokáig küzdött gyilkosaival és segítségért kiáltozott. Támadói még azt sem tudták megakadályozni, hogy visszajusson hálószobája ajtajáig, ahol fegyvert akart venni magához. Johanna komornája azonban már kilépése pillanatában gyorsan bezárta mögötte az ajtót, s menekülési útja eleve el volt vágva. Johanna maga pedig, csupán egy fallal elválasztva attól a helytől, ahol férje halálküzdélme folyt a túlerővel, ágyába húzódva hallgatott. Endre segélykiáltásaira sem mozdult. Csak az öreg Erzsébet, a magyar szolgáló futott elő, de a bezárt ajtón nem tudott kijutni. Szerencséjére, mert ha kijut, őt is megölik. Az asszony így is némi zavart keltett, mert a zárt ajtótól az ablakhoz futva kiáltozott ő is segítségért. Ez megzavarta a gonosztevőket, akik még mindig nem tudták leteperni áldozatukat, mert erőteljesen birkózott velük, s már-már elengedték. De ekkor Bertrand Artus még egyszer rávetette magát Endrére, akit a többiek, mivel a hosszú küzdelemben már elfáradt, most a földre tudtak rántani. Ott özszerugdosták, aztán a hurkot nyakára szorítva, testét a kertre nyíló erkély rácsára akasztották fel. Mikor már nem élt, a kertbe dobták és eltávoztak. Tervük szerint a

kertben el kellett volna temetni a holttestet, de a magyar dajka segélykiáltásaitól tartva, gyorsan távoztak. Endre holtteste ott maradt a kertben. Erzsébet asszony végül a kolostor szerzeteseit lármázta fel, akikkel együtt azután megtalálták holtan Nápoly címzetes királyát, nyakában a hurokkal. A templomba vitték, és reggelig virrasztottak mellette. Johanna a szobájából a leghevesebb kopogtatásra sem került elő reggelig. Mikor aztán reggel a nép a királynőhöz tódult, megdöbbenve, rémülten érdeklődve a rettentő éjszaka eseményeiről, Johanna ott állt előttük pirulva, könnyek nélkül, és a szemeit sem merte fölemelni. Nemsokára a várba menekült. Férjének még a temetéséről sem gondoskodott, de a királyi ház egyetlen más tagja sem. Csak Durazói Károly tett meg annyit, hogy a holttestet Nápolyba vitette. A temetésről Ursillo Minutulo nápolyi kanonok rendelkezett, s így a dóm Szent Lajos-kápolnájában helyezték örök nyugalomra.

Lajos király Európa színterére lép

Miután ezzel a bestiális gyilkossággal az Anjou-ház története a frakciókra hasadozás drámai küzdelmei után, Európa nyilvános színpadán lefolyó véres tragédiává változott, a múltat szemlélő előtt egyre élesebben rajzolódik ki a letagadhatatlan körülmény, hogy mindaz, ami eddig történt, s mind az utána történendők, szorosan összefüggenek egy uralkodóház pusztá családi ügyein túl azzal a szívós, makacs ellenállással, melyet a francia királyság árnyékába húzódott avignoni pápai udvar a magyar királyság egyre jelentősebbé váló nemzetközi szereplése ellen folytatott.

Azt lehetne mondani, hogy a trónöröklésre kötött 1269. évi kölcsönös szerződés Magyarországgal – mely pedig az Anjou-dinasztia európai terjeszkedését volt hivatva szolgálni – mótelyezte meg annyira a családot, egyúttal a nápolyi, hűbéres királysággal a politikailag lekötött pápaságot is döntő módon nyugtalanítva, hogy drámai magot ültetett a trónkérdésbe, azt véres tragédiába fullasztva.

I. Károly energiával túlfűtött egyéniségének nagyralátó terveit sem utódai, sem a nemzetközi politika új irányai nem bírták el. A magyar trón megszerzéséhez ragaszkodtak ugyan, de úgy, hogy azt teljesen különválasztották Nápolytól. A „magyar ágat” tökéletesen szeparálni igyekeztek, s még annyit sem tűrtek el, hogy e magyar ágból való egyik herceg, Róbert leányunokájával mint férj, egyenlő jogokkal, együttesen uralkodjék. Johanna, egyénileg, részben Valois Katalin befolyására, de saját, a későbbiekben is megnyilvánuló, erőszakos, és egyeduralomra törő természetével, még „címzetes” királyként sem óhajtotta megtérni maga mellett Endrét, inkább hagyta, hogy megöljék.

Írásbeli feljegyzés, szóbeli kijelentés természetesen sohasem hangzott el Johannától férje meggyilkoltatásáról, s nem tett ilyen nyilatkozatot Valois Katalin sem. Egyszerűen azért, mert a vizsgálatra kiküldött pápai legátus, aki a helyszínen sok mindent megtudott, látva, hogy a fonalak egyenesen a királyi család és a királynő felé vezetnek, megtorpan. VI. Kelemen, bár a merénylet hírére azonnal erélyes hangú bul-lát bocsátott ki, melyben mindenkit kiközösítéssel és a legszigorúbb megtorlással fenyegetett meg, akiknek részük volt a gyilkosságban, ekkor még nem tudta, hogy Johanna, aki ráadásul éppen gyermeket várt, maga is részes a történetekben. Később pedig, mikor legalábbis sejteni kezdte a dolgot, s átlátta, hogy egy férjgyilkos királynő nem maradhatna tovább Nápoly trónján, s ráadásul még a francia király húga is mint

felbujtó, belekeveredne az ügybe, megbénult a cselekvésben. De nem csupán tehetetlenségről, gyengeségről volt itt szó, hanem megint csak egy kezdődő reneszánsz jelenségről: a „magasabb diplomáciáról” – mely az állam érdekeit messze az igazságszolgáltatás és a morál fölé helyezte. Könnyebb lett volna a dolog, ha nem éppen a magyar király öccsét ölik meg.

De így, s hogy ráadásul Lajos király már hadakat kezdett gyűjteni Magyarországon, a pápa politikai érdeke egybevágott a francia királyságéval. A különben is erős Magyarország Európa legnagyobb hatalmasságává nőhetne Itáliában, s felette sokkal kilátástalanabb lenne hűbérúri jogokat gyakorolni, mint az akaratos, makacs, de mégis csak csekély hatalmú Johannával szemben.

Közben azonban történtek zavaró dolgok, melyek nem engedték, hogy el lehessen siklani az ügy felett. Johanna és környezete ugyanis erre számított. Jellemző védettsé-
gük tudatára, hogy a merénylet összes szereplői helyükön maradtak, senki nem menekült, sőt, a hurkot vető gyilkosok és közvetlen tanácsadók új adományokban részesültek. Róbert király törvénytelen fia, Artus Károly például óriási kincseket halmozott fel várkastélyában, de egyre több adományban részesült Tarantói Róbert is, a „konstantinápolyi császár”, aki most már szinte titkolózás nélkül együtt élt Johannával, oly gyakori látogatója volt a kastélynak. Valois Katalin, Róbert anyja pedig egyenesen Johannához költözött, hogy fokozza befolyását. A királynőnek egyelőre védelmet biztosított az a tény is, hogy gyermeket várt. Mikor 1345. december 25-én megszülte fiát, kit Martell Károlynak nevezett a magyar ág őseinek emlékezetére – ezzel is remélve, hogy ekkor még leszerelheti anyósa és Lajos király felháborodását –, sokan nem hitték el, hogy a gyermek valóban Endre fia: hiszen a királynőnek annyi mindenivel volt közben kapcsolata. De aztán hasonlóságot véltek felfedezni a gyermek és apja arcvonásai között, s nem vitatták a dolgot. Újabb felháborodást szült azonban, hogy Johanna, aki megölt férjét el sem temettette, meg sem gyászolta, szinte azonnal felmentésért folyamodott a pápához – ami unokatestvérek esetében szükséges volt –, hogy új házasságot köthessen Tarantói Róberttel.

A gyászt a nápolyi királynő néhány szánakozást színlelő levéllel vélte elintézni, melyeket a pápához, a magyar királyhoz és Erzsébet királynéhoz küldött. Firenze városához írt levelében azonban – s ez mutatja, hogy nem csupán érzékiség és hatalomvágy töltötte el, hanem még kegyetlen cinizmus is – arról ír, hogy férjének holttestét azért találták meg a kertben, mert valami éjjeli találkára indult. Ezt írta ő, a nyilvánosan kicsapongó életet élő asszony, akinek néhány dolgáról férje is tudott, s akinek férjét jórészt éppen a könnyed erkölcsöktől való idegenkedése állította ellentétbe a nápolyi udvarral.

Természetesen a pápának nem mert ilyen hangnemben írni, de váratlan események folytán Johannának különben is rövidesen elment a kedve a tréfálkozástól. A gyilkosság hírére ugyanis a pápa általános vizsgálatot rendelt el.

A Tarantói- és a Durazzói-család ellentéte megosztotta az erőket. Johanna még mindig nem tudta megbocsátani Durazzói Károlynak, hogy hűgát megszöktette, s az ő tudta nélkül vette nőül annak idején. Bár egy időre helyreállt köztük a jó viszony, mert e Károly herceg csak a saját hasznát néző, köpönyegforgató ember volt, aki megfelelő ellenszolgáltatásért magatartást is hajlandó volt változtatni. Különben neki is volt oka haragra, mert Johanna, bosszúból, visszatartotta húga hozományát, s így

anyagilag károsodott. Ezen felül igényt tartott a calabriai hercegségre – mely egykor Endre tulajdona volt, – de Johanna ezt megtagadta tőle.

Nápolyban már azonnal a gyilkosság hírére felborult a rend, még a hivatalos vizsgálat elrendelése előtt, olyan nagy volt a lakosság körében a felháborodás és a felfordulás. Ezért nemcsak a Durazzóiak, hanem a Tarantói-család tagjai is kénytelenek voltak követelni a bűnösök megbüntetését, nehogy gyanúsakká váljanak. Tarantói Lajos és Durazzói Károly különben szintén halálos gyűlötségben álltak szemben egymással. A bosszú eszközévé így a felizgatott népet választották.

1346. március 6-án fegyveres tömeg vette körül Johanna lakóhelyét, a Castel Nuovót, és vadul kiáltoztak: „Halál az árulókra, kik meggyilkolták urunkat!” Közben Johannát minősíthetetlen és keresetlen jelzőkkel illették. Mikor a tömeg már fenyegetővé kezdett válni, Rajmondo di Catania, a királynő udvarmestere fegyvereseivel ki-tört, hogy szétzavarja a tömeget. A felbőszült emberáradat azonban a fegyvereseket visszaszorította, az udvarmestert pedig elfogta. Ekkor lépett előtérbe Durazzói Károly, majd Tarantói Róbert is, és kínvallatás alá vetették az udvarmestert. Az idős ember, a kínzás hatására, beismerte, hogy tudott a merényletről, segédkezett abban, és a nép hallatára megnevezte a bűnösöket: főszereplőül Roberto da Cabanist jelölve meg, a királyné komornájának férjét, a matrózból, sötét érdemek jutalmazásául már korábban kinevezett grófot. De úgy látszik, a királynő szerepéről is ejthetett néhány szót, mert a tömeg egy Tommaso di Jacca nevű szabóval zászlót készíttetett, Endre herceg képmásával, és a várkastély elé visszatérve újból kiáltozni kezdett: „Halál az árulókra és az aljas királynőre!”

Arra is volt gond, hogy Endre holttestét megvizsgálják, s ekkor találták meg nyakán a hurkot. Ezzel igazolva látták az udvarmester vallomását. (Reg. Ang. V. 348. f. 92. Anjou-kori Dipl. Eml. II. 146–147. kiadva megcsonkítva, leírja Villani G. XII. 52.) Magának Johannának a nápolyi levéltárból ismeretes oklevelében maradt fenn, hogy a tömeg napokig ostromolta a várkastélyt, és követelte a gyilkosság végrehajtóinak, Gassónak, Terlizzi grófjának, Roberto di Cabanisnak, a Lagonessa-testvéreknek, Niccolo Milazzo ajtónállónak, valamint Filippa és Sancia komornáknak kiadatását. Johanna eleinte ellenállt, de mikor hajítógépekkel köveket, lándzsákat, nyilakat kezdtek a várba szórni, és az erőd hídjának külső kapuját felégették, kénytelen volt őket kiadni, nem merte tovább ingerelni a tömeget.

A további események is jól mutatják, hogy az összeesküvő társaság, társadalmi rétegek szerint elkülönülve egymástól, miként dobta áldozatul az alacsonyabb rangúakat a legmagasabb helyen állók megmentésére. De ezek közül sem menekült meg mindenki.

A Castel Nuovóból kiadott foglyok közül Terlizzi grófját, valamint Sanchát és Filippát a Cabanis-családból, majd az utólag elfogott Roberto Cabanist is Durazzói Károly vétette „kezelésbe” saját gályáján, ahol a kínzások hatására, különösen Sancia „borzasztó dolgokat vallott”.

Durazzói Károly maga sem sejtette, hogy e vallomások még őt is érinteni fogják, ha nem is Endre halála miatt. Éjszakára ugyanis szoros felügyelet alatt összezárták a megkínzott foglyokat, akik tehetetlen dühükben most egymást szidták. Közülük a leggonoszabb, Sancia asszony azonban inkább a gúnyolódásban lelte kedvét, s közölte „udvarlójával”, Terlizzi gróffal, hogy úgy is mindnyájan meg fognak halni, legálább legyenek vígak. S közben azt is közölte Terlizsivel – akit úgy látszik, érintett ez

a dolog – hogy Durazzói Károly anyjának, Périgord Ágnesnek halálát is ő okozta, tulajdon fia beleegyezésével.

A durazzói anyahercegné, Valois Katalin riválisa, nem régen halt meg. Úgy hírlett, súlyos betegen dőlt ágynak, mire aggódó fia, Károly, orvost hivatott. Az orvos aztán szégyenkezve megvallotta a hercegnek, hogy özvegy anyja nem beteg, hanem – várandós. A megdöbben Károly ezután nem törődött többé anyjával, az odaseregglő komornák, s köztük Sancia asszony gondjaira bízta. S most itt, a herceg embereinek füle hallatára vetette mindezt felszínre a gonosztevő, akit úgy látszik, nem csupán Valois Katalin és nem csupán Johanna használt fel.

A gyilkosok az utolsó perzig reménykedhettek abban, hogy a királynő meg fogja őket menteni. A törvényszéki ítélet után azonban máglyára vitték őket, Terlizzi és az udvarmester nyelvébe horgot vertek, hogy ne tudjanak beszélni. Ekkor úgy látszik, már olyan dolgokat is mondtak volna, amit a hercegi család nem tartott alkalmasnak a nép füle számára. Sandát is máglyán végezték ki, Filippa pedig még a börtönben meghalt. E két nőnek különösen nagy szerepe volt Endre vesztének előkészítésében. A maguk „női eszközeivel” Johanna előtt igyekeztek állandóan nevetségessé tenni férjét, majd pedig tevékenyen közreműködtek abban is, hogy a királynő élvhajászó életmódjának ösztönzői és elősegítői legyenek. De most mint Endre megöletésének előkészítői bűnhődtek.

Róbert király két leszármazottja: Artus Károly és fia, Bernard azonban nem került sem a nép, sem a hercegek kezébe. Johannának a két fő-fő gyilkost sikerült megmenteni a kiadatástól, s ezek később saját sziklavárukba menekültek, ahol az életük során összehalmozott sok kincsüket is őrizték. Tarantói Lajos különben, a vizsgálatot túl buzgón folytató Durazzói Károlynak is életére tört, és az utóbbi csak jó értesüléseinek köszönhette, hogy elkerülte a számára készített csapdát.

De a Tarantói anyahercegné, Valois Katalin a két Artusra is ügyelt. Hiszen most, mikor már útban voltak a pápai vizsgálat végrehajtói, az ő révükön még kényesebb dolgok is kiderülhettek volna. Ezért Valois Katalin embereivel körülfogta az Artusok sziklavárát, és ravasz csellel beüzent, hogy csak színleg jött fegyveresekkel, fontos mondanivalója van. Mikor erre a Róbert-fiak gyanútlanul bebocsátották, ő szóval tartotta őket, fegyveresei pedig beszivárogtak a várba és elfoglalták. Ezután a „császárnő” mindkét Artust saját palotájába vitette, őrizet alá.

A Tarantói hercegné ezzel nem kerülhette el, hogy megütközést ne keltsen, különösen, mikor a vizsgálattal megbízott Országbíró hiába kérte tőle az Artusok kiadását. Panasszal kellett Avignonhoz fordulni, s az eljáráson a pápa is megütközött. Végül is erélyesen lépett fel, és most már nunciust küldve Nápolyba, Valois Katalin kiszolgáltatta VI. Kelemen megbízottjának az egyházi bíróság elé fellebbező Artus Károlyt és fiát. De így sem derült több fény szerepükre, hacsak éppen azzal nem, hogy rövidesen mindkettő meghalt börtönében. Az öreg Károly különben is beteg volt, fia pedig, aki legnagyobb erővel vetette rá magát Endre királyra, apja halálhírét véve, örvöngeni kezdett a börtönben, s ugyancsak elpusztult. Még ez év, 1346. október 19-én maga Valois Katalin is meghalt, anélkül, hogy a megindult vizsgálat befejeződött volna.

Mit csinált közben Johanna, aki oly sokáig adott menedéket a gyilkosoknak saját várkastélyában? 1346. március 19-én kiadott egy rendeletet, melyben elítélő hangon emlékezik meg a Tarantói és Durazzói hercegek, valamint környezetük eljárásáról,

kik eléje vágta a törvényes eljárásnak, de a mentő körülmény miatt, hogy a bűn, melyért bosszút álltak igen súlyos és a büntetés késett, bűnbocsánatban részesíti őket. (Reg. Ang. v. 349. f. 92. Rövidítve Anj. Dip. Eml. II. 146-147.)

A királynő tehát, aki Firenze városának nemrég még férje szerelmi találkáiról próbált meséket terjesztetni, ezzel hivatalosan elismerte, hogy akiket kivégeztek, s akiket ő a kastélyában védelemben részesített, valóban férje gyilkosai voltak.

Arról szó sem esik, hogy miket vallottak előzőleg e kivégzett gyilkosok. Arról sincs szó természetesen, hogy Johanna saját személye is gyanúba került. A hercegek sem beszélnek, mert még mindig remélik, hogy most már elsimul az ügy. S mit szól maga a pápa?

VI. Kelemen, aki először Bertrand de Beaux számára adott vizsgálati utasításokat, hogy pártatlanul ítélezzék, már kezdetben ezeket írja neki: „... amit nem akarunk előtted eltitkolni, hogy ha Johanna királynő... és a királyi család tagjai bűnösöknek találtnak, ami távol legyen és nem hihető... a... fentebb mondott gyilkosságban ellenük, saját ítékezésünkre tartva fenn... ne járj el, hanem... ha ellenük valamit vallának, azokat írasd meg nekünk híven, és anélkül, hogy köztudomásra jutnának, pecséted alatt ne késlekedjél elküldeni.” (1347. jún. 3. Reg. Vat. v. 140. f. 48. Miskolczy 80.)

De ez a Bertrand de Beaux Endre híve volt, sőt ő vállalt Erzsébet anyakirályné előtt kezességet Endre életéért, s így a pápa később, mint Johannával szemben „nem pártatlant” – kikapcsolta, és a vizsgálat folytatásával Bertrand bíborost bízta meg. Neki már azt írja, hogy a gyilkosság ügyében szorgalmasan nyomozzon, és a királynőre és a királyi család tagjaira való minden tekintet nélkül igyekezzen az igazságot kideríteni és sújtson egyházi és földi büntetésekkel. (Reg. Vat. v. 140. nr. 454.)

De közben keserű levélváltás folyt le a pápa és a magyar király, valamint Erzsébet anyakirályné között. VI. Kelemen részvételével ugyanis a gyásszal sújtott anya, minden diplomáciát mellőzve, nemcsak hogy férjgyilkosnak nevezte Johannát, hanem magát a pápát is azzal vádolta, hogy a koronázás halogatásával előidézte a gyilkosságot. Lajos király pedig bejelentette, hogy Nápoly ellen fegyveres büntetőhadjárra készül. Ennek Johanna is hívét vette, s parancsokat adott ki az ellenállás megszervezésére. De ekkor derült ki, hogy a kincstár jóformán üres. Esztelen tékozlásai, melyet „egyedül való uralkodásában” józan megfontolás nélkül művelt, másrészt pedig éppen azok a bőséges jutalmak, melyeknek osztogatásával az összeesküvés részeseit maga köré gyűjtötte, az országot magát is szegénnyé tették, s képtelenné az ellenállásra. Ez jó alkalom volt számára, hogy újból férjhez menési engedélyt kérjen a pápától, mivel az ország védelmére – most egyszerre szüksége volt rá – férfi társuralkodó kellene. A pápa Tarantói Róberttel való házasságára nem adott engedélyt. De most, hogy fenyegetve látta a királyságot a „magyar ág” által, hozzájárult ahhoz, hogy Johanna férje Tarantói Lajos herceg legyen. Róbert helyett Johanna választotta Lajost, mivel az idősebb unokatestvérre már ráunt, s miután Valois Katalin, az anya meghalt, nem kellett többé tekintettel lennie senkire. Róbert előtt egy napon felhúzat-ta kastélya kapujánál a hidat, és nem engedte be, megüzenvén neki elhatározását. Ettől kezdve Lajost tüntette ki kegyeivel, és rövidesen meg is kötötte vele második házasságát.

A pápa természetesen újabb szemrehányásokat kapott ezért a magyar anyakirálynétól, de VI. Kelemen pápának is volt szemrehányónivalója a magyar királynak, akiről

megtudta, hogy az egyházból kiátkozott Bajor Lajos császárhoz közeledett, s annak Anna nevű leányát eljegyezte István öccsével. S tovább folytatta hadi készülődéseit is. De 1346-ban még nem vonult Nápoly ellen, mert feltartóztatták a Zára körül folyó szerencsétlen harcok Velencével. Csak 1347-ben került sor a Nápoly felé való indulásra. Hiába kérte Kelemen pápa a francia királyt, sőt, most már az új német királyt, Károlyt, a volt morva örgrófit, akinek leánya, Margit már évek óta Lajos felesége volt – hogy tartsák vissza a magyar királyt Nápoly megtámadásától. Lajos sem a francia, sem a német királyra – ez utóbbira különösen nem volt tekintettel, hiszen ismerte, s nem olyanak, mint aki hadi vállalkozásában meg tudná akadályozni. Még az is őt igazolta, hogy Nápolyban Durazzói Károly, aki már kibékült Johannával, és most Calabria miatt megint összeveszett vele, most egyenesen meghívta magyar unokatestvérét, hogy jöjjön Nápolyba rendet csinálni.

Lajos király azonban hívás nélkül is indult. Egyedül az aquileiai pátriárkának felelt, ki kedves embere volt, s neki jelentette ki, hogy nem szándékozik a pápaság tekintélye ellen fordulni, szükséges azonban, hogy a szentszék is segítségére legyen, s ezért 1347. április 1-ig hajlandó elhalasztani hadjáratát. De óvatos volt, és ugyanakkor határozott előkészületeit még 1346 őszén megkezdte.

A magyar király ugyanis, bár a sérelem és a jogosnak érzett megtorlás vágya hajtotta, nem úgy érkezett meg Itáliába, mint a német császárok. Igaz, neki Rómában nem is volt dolga, s mehetett volna egyenesen vízi úton is, az Adrián keresztül, ha elegendő hajóval van felszerelve. Így azonban mégis a szárazföldi utat kellett választania, mely gyakorlatilag az Észak-Itálián való végigvonulást jelentette. Eddig, az Itáliába érkező uralkodók, saját seregük, vagy zsoldosaik élén érkezve, természetesnek tartották, hogy az útjukba eső városokat zsákmányszerzésre is használják, ezzel elégtételt ki seregeik ellátását, és a prédálás a zsoldosok jutalma volt a fizetésen felül. Frigyes, Henrik, Bajor Lajos Itáliába vonulása mind nagy pusztításokkal járt, pápaellenes szitkokkal és kiközösítésekkel. Most azonban más volt a helyzet. Lajos király követeket küldött előre a városokba, melyeken átvonulni szándékozott, biztosította a grófokat, fejedelmeket, hogy nem ellenséges szándékkal érkeznek, csupán keresztülhalad, és semmiféle szabad zsákmányolást, ellenségeskedést, erőszakot nem enged meg seregeinek, ha szabad utat biztosítanak számára. Miután azt is kijelentette, hogy senkinek, így a pápának jogait sem akarja sérteni, semmiféle pártérdekbe nem ütközött. Johanna megfenyítése ellen senkinek sem volt kifogása, hiszen inkább azon csodálkozott volna mindenki, ha Lajos király tétlenül eltűri családjá meggyalázását. S különben is: Nápolyban ő maga is „családi ügyeket” intézett. Így a pápa is nehéz helyzetbe került. Nem sújthatta azonnal kiközösítéssel Lajost, mint elődei tették volna, hiszen nyilvánosan ismeretesek voltak azok a körülmények, melyekre jogalap nem volt. Nápolyban a papok még a templomokban is megemlékeztek a szörnyű merényletről, s az is tény volt, hogy – mindenki tudta – az igazi bűnösök még nem nyerték el a büntetést. VI. Kelemen pápa nem tudott semmi eredményt elérni. Nyíltan nem vallhatta be, hogy azért nem akarja elmozdítani trónjáról Johannát, mert fél, hogy a törvényes örökös, Lajos foglalja el a helyét, így csak arra szorítkozott, hogy levelekben próbálta rábeszélni az útba eső városokat, tartományokat, hogy a magyar király seregeit át ne engedjék. De az Avignonból, francia gyámság alatt írogató pápának nem volt olyan tekintélye, mint régen, a Rómában élőknek. Lajos király akadálytalanul jutott el mintaszerűen fegyelmezett seregével a nápolyi királyság határáig. Barátságos,

nagylelkű és lovagias lénye mindenütt tiszteletet és rokonszenvet keltett. Még a magyarellenes olasz krónikások sem írhatták le Lajosról, hogy „barbár”. Sőt, elbámultak példaszzerű magatartásán, mely a hanyatló lovagság korában mintha még egyszer fel támasztotta volna egy letűnőben levő kor ismét eleven, ideális képviselőjét.

Igen, Lajos a lovagi magatartásnak Európa-szerte hanyatlóban levő szellemében élt még, mondják ezt hosszú idővel utána a ma vagy közelmúltban élt történetírók. S ez önmagában véve igaz. Még az is való, amivel külföldi történetírók jellemezni szokták, hogy Lajos király lényében volt valami romantikus, és a múlt század magyar történetírói is sokszor romantikusan fogták fel alakját. De ezek már csak rész-igazságok, és nem is a legjellemzőbbek közül valók. A mai európai történetírás, mely a XIV. század történetével foglalkozva, a Bajor Lajos helyét elfoglaló, és néhány évvel később ugyancsak Itáliába vonuló, új német császár, IV. Károly mellett, a magyar királynak épp, ha a nevét említi – más, ellenkező túlzásba esik. A lovagságnak voltak olyan vonásai, melyek még sokáig kötelezőek maradtak a művelt, s ugyanakkor a bátor magatartásban. Ne feledjük, Lajos a lovagságot nem regényekből tanulta, hanem a gyakorlatban, apja udvarában. Olvasottsága, műveltsége talán nem volt olyan széles körű, mint apósáé, IV. Károly császáré, akit apja, János cseh király a párizsi udvarban neveltetett. De ha műveltségen, kultúrán nem csupán az olvasás és az írás művészetét értjük – mert Károly császár írással is foglalkozott –, hanem a jellembe és a lélekbe mélyen beivódó magatartást, mely a kívülállóknak tiszteletet parancsol, hordozójának pedig tekintélyt szerez, akkor Lajos király kétségtelenül imponálóbb szerepkörben jelent meg Európa színpadán: a trecento színpadán, mint az először hozsannával ünnepelt, de később annál nagyobb csalódást okozó Károly császár.

Ne a reneszánsz-ízű, magasztaló szónoklatokból idézzünk itt a nagyobb tárgyilagosság kedvéért, hanem inkább a magyarok iránt egyáltalában nem barátságos Villani Máté krónikájából, aki, amennyire lehet, az emberi gáncsokat is keresi Lajos királyban, mikor összefoglalóan így jellemzi:

„Ez a magyar király, amennyiben az igazságot megtudhattuk felőle, nagylelkű, személyére nézve derekas és merész, nagy vállalatok sikerében nagyon lelkes, szigorú és büszke, báróival szemben igen félelmes tud lenni s köteles szolgálataikban megkívánja a készséget; mindenre vállalkozik a kellő előrelátás nélkül; fegyver dolgában népére jobban rá van utalva s merészebb, mint előrelátó azon túlságos bizalomnál fogva, mellyel ő irántuk, amazok pedig őiránta viseltetnek, mivelhogy nagyon udvarias és jó modorú mindenkivel szemben. Nagy dolgokban gyakran adta hirtelen s könnyelmű elhatározás példáit s jobban ért a kedvezőtlen vállalatok abbahagyásához, mint az erényes kitartáshoz.” (Villani M., VI. 67.)

Ne feledjük, ez egy ellenséges, illetve „semleges ellenséges” firenzei hangja, még az első, itáliai hadjárat befejezése előtti időkből. Annál inkább erősíti azt, amit más, kedvezőbb hangolt források is mondanak, Lajos „udvariasságát és jó modorát” – a „nagylelkűségét” –, ami nem más, mint az „elavult” lovagi magatartás része. Ezekben a vonásaiban mintha távoli, Árpád-házi eszményképe, Szent László mellett, a francia lovagi modorra, közelebbről Szent Lajos király egyéniségére emlékeztetne. S abban az összeforrottságban is, mely őt népe és vitézei iránt, s azokat viszont őiránta eltölti. Pedig hozzá kell tennünk, hogy még magyar életrajzírója, János minorita írásából is kiderül, hogy Lajos nem volt a külső, emberi szépség, a daliás megjelenés mintaképe. A magyar krónikás ugyanis külsejét így jellemzi: „Közepes magasságú

ember volt, büszke tekintetű, göndör hajú és szakállú, barátságos arcú, vastag ajkú és kissé görbe vállú.” (Thuróczi, magyar ford. 291.) Éremképei sem mutatják szép arcúnak.

Ami a „kellő előrelátás”-t illeti és „az erényes kitartás” hiányát, ezeket a benyomásokat a később Nápolyban történtek kelthették a külső megfigyelőkben. Itáliai bevonulása, s ezt egyetlen forrás sem tagadja, a tapintat és éppen az előrelátás magasiskolája volt. Még arra is vigyázott, hogy seregével ne egyetlen tömegben haladjon, hogy ne rójon túlságos terhet a hadait vendégül látókra, akik már előre felajánlották neki készségüket. A magyar párti Aquila városa, melyet az olasz Lallo gróf védett, már 1346 őszén példát és előjeleket mutatott Johannának. A nápolyi királynő ugyanis sereget gyűjtött, s a vele közben megint kibékült Durazzói Károly herceget is újra pártjára vonva, ez Aquilánál ütközött össze a város parancsnokával. Johanna hadai itt kemény vereséget szenvedtek, melyen mind a királynő, mind az akkor még élő Valois Katalin nagyon megdöbbent. Nyilván ők is kérték VI. Kelemt, aki ekkor fordult négy megbízottja útján Lajoshoz, aki a pápa kérésére fegyverszünetet kötött, s 1347 tavaszáig haladékot adott. Tavasztól őszig aztán sorrendben felvonultak csapatai, augusztus elején Vásári Miklós nyitrai püspök érkezett több főemberrel, majd német és olasz zsoldosvezérei, utána Gilétfi Miklós nádor serege a markáns, kun lovasokkal, akik erős, keleti színt vihettek a különben is színpompás felvonulásba. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Magyarországon a XIII. században, a tatárok elől menekült, letelepülő kunok képviselték a vadságra és kegyetlenségre leginkább hajlamos elemet, de ők csak részben éltek itt az Alföldön. Igazi hazájuk a Kárpátoktól keletre eső Kunország volt, melyet ekkor már a tatárok vontak uralmuk alá. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy sok külföldi téves hiedelmével szemben e kunok nem voltak mongol típusúak: sárga arcbőrűek, ferde szeműek, vékony, görbe lábúak, mint amilyennek annak idején krónikások a hunokat is, tatárokat is leírták. A kun az ősi magyarság hasonlóan fő elemeihez, a törökös fajú népek közé tartozott. Daliás termetű, európai bőrszínű és harmonikus vonású emberek voltak. Szokásaikban, erkölcsükben azonban még ekkor is elütöttek a magyaroktól, hátrányukra.

Nem túloznak azok, akik azt írják, hogy mikor 1347 karácsonya táján végre maga Lajos király is megjelent fő seregével, az őt kísérő Garai Bánfi János veszprémi püspökkel, valamint régi híveivel, a Lackfi-testvérekkel: István erdélyi vajdával, Dénes lovászmesterrel és András székely ispánnal, Pipino János minervói gróftól is kísérve, Itálián való végigvonulása zavartalan diadalmenet volt. A baráti, tiszteletteljes üdvözlétét polgárai követsége által tolmácsoló Velence és Firenze köztársaságok területét nem érintve, Riminin és Folignón keresztül, a keleti partvidéken haladt, Veronát, Bolognát is meglátogatva. Nápolyi hívei közben már eléje mentek, s előre letették előtte a hűségüket. Útja alatt egyes városokban lovaggá ütésekkel végzett. Politikai szempontból is szerencsés időszakban történt ez, római császár ismét nem volt, még névleges sem. IV. Károlyt ugyan már német királlyá koronázták, de császárrá koronázása csak évekkel később következett. Lajos különben sem akart egyebet, mint öccse gyilkosait megbüntetni – s itt elsősorban Johannára gondolt, akit az alacsonyrendű bűnösök kivégzése megmentett attól, hogy bárki is nyilvános tanúvallomással terhelje – s ugyanakkor most már teljes joggal úgy érezte, hogy apai örökébe vonul, az elsőszülöttség jogán, végre átvenni Nápoly kormányzását.

Lajos arra is vigyázott, hogy kímélje a pápa érzékenységet, s Avignonban most már VI. Kelemen pápa is számolni kezdett a kész helyzettel. Lajos Nápoly előtt, Capuánál szétverte Johanna előreküldött seregét, melyet Tarantói Lajos vezetett, s útja akadály nélkül megnyílt Nápolyba. Johannát mindenki elhagyta, az erőszakos és kegyetlen nő éjnek idején, haját tépve és sírva, kiáltozva szállt fel elhagyatottan egy hajóra, amely a magyar király elől Avignonba vitte, a pápai udvar remélt oltalmába, mely ugyanakkor nápolyi terület is volt. Nemsokára követte őt Tarantói Lajos, egy megsérült hajóroncsan, miután a fényesen öltözött, szép látványt nyújtó, de nem harcedzett nápolyi lovagok nem állták ki a próbát a fegyveres közelharcban. Már Aquilánál kiderült, mikor Durazzói Károly próbált ellenállni a magyar király jövetelének, mennyire nincs ínyükre a nápolyi seregeknek a hosszabb tábori élet, a keményebb viszonyok tűrése. De a többi, itáliai fejedelemségre, különösen a városi köztársaságokra is jellemző volt a katonai élettől való idegenkedés. Ezért vált szokássá, hogy pénzért harcoltattak maguk helyett és szomszédjaik ellen idegen, német, spanyol zsoldosokat, akik azután, ha a fizetség késett, nem nézték, milyen kímélettel és milyen módon teremtik elő.

Lajos, most már a pápa és egész Európa hallgatólagos elismerésével és az itáliaiak lelkes fogadtatásával Aversában állapodott meg, mint akit az elmenekült Johanna helyett végre megilletnek ősi címei: Magyarország és Horvát-Szlavónország királya, Szicília (mert ekkor a nápolyi részt még mindig így nevezték) és Jeruzsálem királya. Csak Tarantói Lajos menekült el az Anjou-házból. Többi unokatestvére: Tarantó és Durazzó hercegei úgy döntöttek, hogy maradnak, és meghódolnak neki. Elé mentek Aversába, ahol Lajos király barátságosan fogadta őket. Az Aquila falai alól eltávozott Durazzói Károly is csatlakozott hozzájuk, miután a Szent Angyalhegyen, a salernói trónörökös dominiumban előzőleg védelemre megerősített várát otthagyta, s részt vett Anjou I. Károly dinasztíája akkor élő összes férfitagjainak találkozásán.

A bosszú

Ekkor követte el Lajos azt a következményeiben és a maga mivoltában eléggé át nem gondolt cselekedetet, melyre kétségtelenül vérig sértett érzelmei ösztönözték, valamint a hosszú huzavona játék a pápával és a Johannát pártolókkal. Tudta, s ebben igaza volt: a főbűnösök elkerülték a büntetést. Most itt voltak előtte azok, akik nem menekültek el, pedig megtehették volna: saját unokatestvérei, akik ilyen vagy olyan módon közrejátszottak szerencsétlen öccse halálában. Azt hitte, jogos ítéletet mond ki, amikor a nála másodnap is gyanútlanul megjelenő királyi hercegeket elfogatta. Magyar tanácsosaival ítélethozatalra vonult vissza a bestiális tett színhelyén, Aversában. Aztán újból megjelent, s Durazzói Károlyt magával hívta, mutassa meg neki a helyet, ahol Endrét meggyilkolták. Fenyegető arca ekkor már nem sok jóval biztatott, s Károly herceg megrettenve kérte, hogy kegyelmezzon neki, ő nem részes Endre halálában. Lajos ekkor pecsétes levelet vont elő köntöséből, melyekről azt mondta, kezében vannak a terhelő bizonyítékok. Készen álló embereinek pedig parancsot adott, akik Durazzói Károlyt megragadták. A bosszú módja a jelek szerint régen elő volt készítve, a barátságos fogadtatást csak színlelte Lajos, és az oly sokat színlelők, akik egymást jól ismerték, hittek neki. Károly herceg, mikor látta, hogy minden elveszett, – mint katolikus hívő – a szentségeket kívánta, s ezt Lajos nem ta-

gadta meg tőle. A kolostorból, ahol Endrét megölték, egy papot hoztak a számára, aki meggyóntatta és megáldoztatta. Aztán pallossal a fejét vették. A többi herceget pedig a magyar király erős őrség mellett Visegrád várába küldte, Magyarországra. Itt gondos, de „tisztos őrizet” alatt maradt Róbert császár, és öccse, Fülöp, valamint Durazzói Lajos és Róbert, a kivégzettnek testvér öccsei.

Csak ezután vonult be Lajos király Nápolyba. De az eléje sereglő néppel szemben is elkövette azt a hibát, hogy lelkesedésüket nem tartotta őszintének. Pedig ez a nápolyi nép, mely annak idején annyira felháborodott Endre herceg halálán, ha szeszélyes és könnyen befolyásolható volt is, most igazán várta Lajost, mint szabadítót, aki rendet teremt, és őszintén megvetette az elmenekült Johannát. Baldachin alatt akarták a királyt a városba kísérni, de Lajos bántó szavakkal, röviden visszautasította a megtiszteltetést. A hirtelen kivégzés és a többi herceg elfogatása, valamint ez a váratlanul rideg megjelenés – megdöbbenetete, majd felháborította a nápolyiakat. Az a jóakarató szívesség, az elismerésre való készség, mellyel Lajost várták, most egyszerre átcsapott a gyűlöletbe és a megbántottságba.

1348 februárjától május haváig tartózkodott Lajos Nápolyban. A királyi palotában lakott, s ténylegesen uralkodva, kormányzókat nevezett ki, mint „Szicília és Jeruzsálem királya, Apulia hercege és Capua fejedelme”. Több szigort már nem alkalmazott, sőt, ismét méltányos, lovagias és nyájas uralkodó volt, de „osztatlan népszerűségről” már nem lehetett beszélni vele kapcsolatban. Természetesen sok híve maradt. Hiszen a szigor, a kegyetlenség, a megtorlás eléggé megszokott jelensége volt a kornak, és – láthattuk – éppen az Anjou-háznak is. Lajos előkészített és mégis váratlan cselekedetében az volt a megdöbbenő, hogy tulajdonképpen nem saját alaptermészetének szellemében járt el. Kétségtelenül vérében volt apai őseinek kegyetlen hajlama is, amint Durazzói Károly kivégzésével megmutatta, de az is bizonyos, hogy sokat kellett túrnie a nápolyi hercegek családjaitól. Már korábban, Endre minden egyes megaláztatása, nevetségessé tétele, melyről követek, majd anyja útján jól értesült, Lajost magát is sértette. A gyilkosság már csak a betetőzése volt mindezeknek. Félreértés, rossz információk is szerepet játszhattak abban, hogy Lajos komolyan a főbűnösök egyikének hitte Károly herceget. Károly kétségkívül megbízhatatlan, sőt, sötét jellem volt, a hírek szerint még tulajdon anyja halálának is okozója. De olyan bizonyíték azóta sem került elő, mely Endre halálában való részességét igazolhatná. Ingatag, folyton pártot változtató természetével természetesen elképzelhető, hogy – ha saját érdekeit előtérben láthatta – nem bánta Endre megöletését. De ezt az egész rokonságról el lehetett mondani.

Lajos mindenesetre, rövid nápolyi uralkodása alatt az ország szokásaihoz igazodott, semmi régi rendet nem forgatott fel, a fő méltóságokat olaszoknak adta, csak a fontos erődökben helyezett el magyar őrseket. Velencével új tárgyalásokba kezdett, mert a tengeri út lett volna a legfontosabb összekötő Magyarország és Nápoly között, de előre tudta, hogy a köztársasággal a dalmáciai városok miatt nehezen fog boldogulni. Ezért Genovával és Aragóniai Lajos szicíliai királlyal is egyezséget kötött, hogy velencei támadás esetén hajókat bocsássanak rendelkezésére. A politikai és kormányzó tevékenységet azonban hirtelen meggátolta a nagy erővel kitörő pestisjárvány. Már 1347 végétől kezdtek előfordulni halálesetek, de májusra Firenze, Siena fele lakossága kihalt, s Nápolyban is százával haltak az emberek. Lajos, akit otthon, a kormányzásra hátrahagyott, s érte aggódó anyja is sürgetett a hazatérésre, a viszo-

nyok bizonytalanságára való tekintettel, magyar őrségeit biztosítékul hagyva, kíséretével a tengeren át visszahajózott Magyarországra.

Lajos második itáliai hadjárata

Vajon elegendő magyarázat-e a pestisjárvány kitörése arra, hogy Lajos, aki nemrég mint diadalmas győztes vonult be, mint az Anjou-ház feje ítélkezett és vette át az őseitől méltatlanul és jogtalanul eltulajdonított örökséget – hirtelen visszatért Itáliából?

Seregei mindenütt szilárdan tartották magukat. Johanna kétségbeesve menekült, és az avignoni pápai udvarban sem talált megfelelő fogadtatásra. Itália népe és Nápoly maga kedvezően, sőt, lelkesedve fogadta a magyar királyt. VI. Kelemen már azon a ponton volt, hogy belenyugszik a magyar Anjou-ág uralkodásába, mely a gyakorlatban hatalmas, közép-dél-európai birodalom: Magyarország és Dél-Itália egyesülését jelentette volna, a magyar király uralma alatt. Mintha Anjou I. Károly ivadéakai közül egyedül Lajos, a Nápolyból eltávolított Károly Róbert fia mutatkozott volna alkalmasnak a régi, dédelgetett terv, egy középketre tolódott súlypontú Nagy Károly-féle birodalom legalább részleges megvalósítására. Ez az új birodalom a német-római császárság megingását jelenthette volna, a német törekvések harapófogóba szorulását. Nem látszik elegendő oknak szigorú ítélkezése sem saját családjának tagjai fölött a vállalat hirtelen abbahagyására. Akkor sem, ha túlzottan szigorú, ha kegyetlen volt. Hiszen korának más fejedelmei sokkal nagyobb igazságtalanságok árán, a nagylelkűségnek, a méltányosságnak és „a jó modernak” – mely tulajdonságok Lajost ellenségei szerint is jellemezték – teljes mellőzésével jutottak el gyakran uralmuk csúcsára.

Dehát ez a király, akit vele nem rokonszenvező megfigyelők is úgy láttak, hogy szigorú, sőt túl szigorú ugyan saját katonáihoz is, alattvalóival azonban szoros összetartozásban, kölcsönös szeretetben él, és az idegenekkel nemcsak udvarias, de nagylelkű is és könnyen kegyelmez – emberi hibákat is hordozott, mint mindenki. Ha itáliai hadjárataira gondolunk, mégiscsak túl egyszerűnek, és túlságosan fullánkossnak találjuk Villani Máté odavetett megjegyzéseit, jó tulajdonságai mellé: „... mindenre vállalkozik, kellő előrelátás nélkül... Nagy dolgokban gyakran adta hirtelen, s könnyelmű elhatározás példáit, s jobban ért a kedvezőtlen vállalatok abbahagyásához, mint az erényes kitartáshoz.”

A messze távlatból a történetíró véleménye nem lehet ilyen egyszerű. Egy kortárs szemében, aki csak szállongó hírekből ismerte Lajost, és nem tudhatott későbbi tetteiről, az akkor még ifjú, huszonkét éves királyról adott jellemzés nagyon kétes értékű. Ezen felül annyira általánosságban mozgó, hogy mindezt Bajor Lajosra, VII. Henrikre, de a középkor nem egy nagy császárára is el lehetne mondani. Hiszen ezek is hányszor adták jelét „hirtelen és könnyelmű elhatározásnak” mikor Itáliába mentek, s hányszor hagyták abba a „kedvezőtlenül alakuló vállalatot”, – hányszor maradtak híjával „az erényes kitartásnak”.

De kétségtelen, hogy Lajos hirtelen hazautazásában volt valami megtorpanás. Nem győzték le, győztesként hagyta el Nápolyt, s Lackfi István erdélyi vajda serege távollétében is nagy győzelmet aratott. De hiába, jelenlétének hiánya felbátorította ellenfeleit, akik a hercegek elfogatása és a gyors kivégzés miatt megsziporodtak. Ha Lajos tovább marad, és lényének barátságos, szeretetreméltó vonásait jobban meg

tudja ismertetni nápolyi alattvalóival, talán jobban megszilárdítja uralmát. Szenvedélyes bosszúvágya azonban, mely ebben a családi ítékezésben megnyilvánult, ellentétben állt az addig éppen megfontoltságával és komoly türelmével kitűnő alaptermeszetének. Szigorával, keménységével együtt egy gyöngéd alaptónus is élt benne – ezt mutatja anyjához való szokatlan erős ragaszkodása és szeretete is. Nem az irgalmatlanság engedte felszínre jutni a bosszú hevét, inkább a szeretettől indított befolyásolhatósága. Ebből fakadt hibája, mikor talán anyja elkeseredésének is túlságosan engedett, de a szülőtisztelet útján a katolikus hívónél végül mindig is „apai ház”-nak tekintett pápasággal való ellentét is bántotta. Durazzói Károly kivégzését a magyar tanácsadók egy része is ellenezte, s Lajos nyilván még Itáliában kezdte érezni, hogy fellépésének erkölcsi alapjait a pápaság, mint Nápoly hűbérura felé, ő maga gyengítette meg. Az ő morális érzékenysége aligha bírta volna el sokáig – még teljes igaza tudatában is – egy pápai kiközösítés súlyát, mint ahogy azt Bajor Lajos például egy életen át jól bírta. Bár megrendülést nem látott rajta senki, hazatérve már késznek mutatkozott a pápához küldött követei által Nápoly személyes uralmáról lemondani, és azt István öccsének Johanna húgával, Máriával – a most özvegy durazzói hercegével – való házassága által, számukra átengedni.

A pápa örvendett is ennek a változásnak, amíg hírt nem kapott arról, hogy Lackfi István helyzete meggyengült Nápolyban, a vele szemben fellépő, majd tőle elpártoló Werner, német zsoldosvezér magatartása miatt. Ez a döntő körülmény ismét reményeket keltett Johannában és Tarantói Lajosban, akik most már mint házaspár tartózkodtak állandóan a pápa mellett Avignonban, s ébren tartották benne az ellenszenvet a magyar követelésekkel szemben. Mihelyt a magára maradt Lackfi helyzete megintgott a nápolyi királyságban, VI. Kelemen megint a halogató taktika útjára lépett. S mikor Lajos átlátta, hogy a pápa az ő személyes politikájának nyíltan be nem vallott, de mégiscsak meg nem szűnő ellensége maradt, újra fellobbant benne a tettvágy, hogy másodszor is visszatérjen Nápolyba.

Az első, szerencsés diadalmenetet azonban nem lehetett már megismételni. Az idő is sürgetett, s közben váratlanul más események jöttek közbe. A pestis Itáliából Magyarországra is utat talált, s 1348 végén különösen Erdélyben pusztított rettentő mértékben. Amint kissé alábbhagyott a járvány, a király Erdélybe utazott, hogy a viszonyokon segítsen, de a betegség újult erővel tört ki 1349 tavaszán. Mire a király visszatért székhelyére, Buda várába, ő maga is megbetegedett. Felesége, az ifjú Margit királyné, aki még nem lehetett anya sem, elpusztult a pestisben. Lajos maga is a sír szélén állott, s az európai udvarokban, különösen a vele oly ellenséges Velencében már a halálát várták, és a köztársaság utasította budai követeit, tudakozódjanak, mi várható a gyermektelen király halála után a trónutódlás kérdésében?

De Lajos felgyógyult, egészséges fizikuma legyőzte a nagy betegséget, s nemsokára már ő maga tárgyalta a velencei követekkel arról, miként tehetné szabaddá magának a tengeri utat Nápoly felé? Velence kész volt arra, hogy ne zavarja az áthajózást, de felszerelést, hajókat nem volt hajlandó Lajos rendelkezésére bocsátani. S itt bukkan elő a másik döntő ok: a magyar tengeri haderő nem volt kiépítve, hiszen éppen a Velencével folyó háborúskodás miatt a tengerpart birtoklása már Károly Róbert alatt bizonytalanná vált. Velence most semlegességére hivatkozott, és megfelelő mennyiségű tengeri jármű hiányában Lajos 1350 áprilisában mindössze egy gályával és néhány bárkával indult meg, s kelt át az Adrián a dél-itáliai partokra. Ismét mellette

voltak a Lackfi-család tagjai, Gilétfi nádor és fiai, Kont Miklós főpohárnokmester, Szécsi Miklós bán és más főurak és főpapok. Manfredonia, Teano, Barletta és Bari hódotlata után barlettai táborában várta be az utána hajózó Paksi Lesták étekhardomestert, aki a szükséges pénzzel, kincsekkel és öt gályán, kétezer magyar vitézzel érkezett. Közben a fegyelmezhetetlennek bizonyuló német zsoldosokat elbocsátotta.

Most ismét az Avignonból visszatért Tarantói Lajossal állt szemben a magyar király, aki újra seregeket gyűjtött ellene. Tizenötezer magyar, nyolcezer német lovas és négyezer olasz gyalogos indult most Nápoly ellen, Károly Róbert fiának vezérlete alatt, s Canosa, Melfi, Consa, Eboli, s a trónörökös címbe és birtoklásba befoglalt Salerno is a magyar király birtokába került újra. Castellamare is bemutatta hódolatát. Ezután, több más város csatlakozó csapataival együtt Lajos Aversa alá vonult, melynek városát ellenfele, Tarantói Lajos már előzőleg kőfallal körülkerítve, várrá erősítetett.

Még a hadjárat elején, Melfiben történt, hogy Tarantói Lajos, aki most már a pápa engedelmével a királyi címet is viselte, párviadalra hívta ki a magyar királyt. Indoklásul azt az ironikus megjegyzést bocsátotta előre követé útján küldött levelében: tudja ugyan, hogy a magyar király nem sokat törődik „kunjainak és más pogány népeinek elestével” – de ő, a maga részéről félti az ő nápolyi lovagjait, s jobbnak tartja, ha kettejük küzdelme fogja a háború sorsát eldönteni, s mindjárt felsorolta a színhelyeket is. Párizst, Avignont, Nápolyt, Perugiát – csupa olyan helyet, ahol a magyar király nem lehetett volna biztonságban, s ahol cselvetéstől kellett volna tartania. Válaszában Lajos király elfogadta a kihívást, színhelynek azonban a pártatlan német császár, vagy az angol király területeit jelölte meg. De azt is hozzátette, ha Tarantói Lajos azt hinné, hogy a javasolt színhelyek el nem fogadásával kibúvót keres, rövidesen úgyszólván közről találkoznak, s akkor majd megláthatja, mennyire nem fogja őt elkerülni. Ellenfele követét pedig egy prémes öltönnyel megajándékozva küldte vissza, 1350. július 9-én. A sürgetésre végül Tarantói Lajos elfogadta a párbajt az angol király előtt, de ezt csakhamar megbánta, és a kihívást visszavonta. A hadjárat így tovább folyt.

Mikor Aversa falai alá értek, a magyar király megszokott győzelmeinek sorozata egyszerre elakadt. Bár az újonnan épített falak nem voltak különösen magasak, a védők jól harcoltak. A király seregei sok rohamot intéztek a falak ellen, de Aversa viszonylag hosszú ideig ellenállt. A személyes bátorságban soha el nem maradó Lajos király magatartása jellemző volt. Még Aversa előtt, egy folyón való átkelésnél, seregéből egy ifjúra bízta, nézze meg, elég sekély-e a folyó az átkeléshez. A fiatal katonát azonban, a folyóba lépve, elragadta a sebes sodrású ár. A király, aki ellenségei szerint „előrelátás nélkül” szokott cselekedni, most is ezt tette. Minden gondolkodás nélkül katonája után ugrott, és saját élete kockáztatásával megragadva, kimentette a folyóból.

Ezek azok a dolgok, melyeknek ismerete emberközelbe hozza az aversai ítékezéssel oly kegyetlennek tűnő királyt. Most, mikor újból Aversa falai alá ért, a hosszas ostrom miatt türelmetlenül, ő maga is megközelítette az ellenséget szokása szerint, hogy személyes példájával is buzdítson. Egy nyílvevő azonban a lábát találta. Sebesülése éppen azon a helyen, legalábbis annak közelében történt, ahová öccse holttestét gyilkosai az erkélyről levetették, s ahol viszont ő Durazzói Károlynak fejét vettette. Lábában a nyállal tért sátrába a király, aki, szokása szerint, nem először vett részt sze-

mélyesen várostromban, és nem is először sebesült meg. De most súlyos fájdalmakkal járt a nyíl kirángatása, melyet nem orvos, hanem Lackfi István vajda és Wolfhart, a királyhoz mindvégig hűnek maradó, német zsoldoskapitány távolította el a sebből, tizenkét rántással, szörnyű kínokat okozva. János ferences testvér, a király gyóntatója és életrajzának írója tartotta a kínos művelet alatt Lajos fejét, aki annyira szenvedett, hogy hangosan kiáltoznia kellett. A halálát várta és temetéséről rendelkezett. Sebláztól gyötörve, felzaklatott, hívó keresztény lelke számára most sorsszerű intésnek tűnt, isteni figyelmeztetésnek, hogy sebesülése éppen azon a helyen történt, ahol ő Endre halálát megbosszulta. Lajos nem volt szent életű; ebben egyik hasonló nevű, kanonizált nagybátyjára, sem IX. Lajosra, sem védőszentjére, Lajos toulouse-i püspökre nem hasonlított. De azért élt a lelkében a bűnbánatra való, mély indítású érzékenység, melyet sem I., sem II. Károly, sem Róbert – az utóbbiak minden pietizmusuk mellett sem – ismertek. A magyar Lajos, ha nem járt is az előző Lajosok lelki magaslatain, mégis az ő típusukba tartozott inkább. Erre vall, hogy a sebesülés intelem-szerű jele, egész életfelfogásának más irányt adott.

De azért Lackfi István, hogy az ostromlottak ne nagyon örüljenek, a nyíl kihúzása után lóra ültette a királyt, s körülvezette kellő távolságban a falaktól, miközben a zsoldos katonák hangosan kiáltották: „Éljen Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya!”

Mivel a várat is német zsoldosok védték – és nem nápolyiak – jól megértették és rendkívül dühösek lettek. Még hetekig tartott azonban az ostrom, s Johanna nem kis bosszúságára arról is értesült, hogy követek útján közeledés jött létre húga, Mária, és Lajos magyar király között, egy tervezett házasság ügyében. Azonnal értesítette a pápát, aki sajátos módon, elítélőleg nyilatkozott ebben az esetben „az érdek sugallta házasságról”. Megfeledezve arról, hogy Lajos és Mária eljegyzése már gyermekkorukban a megvalósítandó tervek között szerepelt, még Róbert király életében. Johanna annyira „szívére vette” még a tervet is, hogy Máriát – aki úgy látszik, nem zárkózott el a gondolattól, hogy egyszerre magyar és nápolyi királyné is legyen – hajóval Provence-ba küldte. Egyébként most már új férjével, Tarantói Lajossal is rossz házasságban élt. Természete, életmódja nem sokat változhatott, mert a pápához írt leveleiben arról panaszkodik, hogy férje állandóan szidja és gyalázza őt.

Aversa végül is megadta magát, s Lajos ezután másodszor is bevonult Nápolyba. De a nép most már nem baldachinnal, hanem fegyverrel akarta fogadni. Most már jobban tetszett neki Johanna bőkezű, pazarló kormányzata, s bár a lázadást a magyarok elfojtották, és az erődítményekbe is magyar őrség került, a nép hangulata már nem változott.

Lajos látta ezt, s mivel nem volt olyan zsarnok, mint még dédapja is, aki annak idején, a hangulattal nem törődve, a franciák fegyverével elfoglalta és megtartotta a királyságot, ő nem tudott örülni győzelmének. Igaz, helyzete sem volt oly kedvező a távoli jövőre nézve, mint annak idején, a francia király támogatására számítható I. Károlynak. Lajos egyre fokozottabban kezdte érezni, hogy az ő igazi országa innét messze esik, ő a Kárpát-medencében és kapcsolt részeiben van otthon, s hogy a nápolyi nép is csak a kényszernek enged. Tanácsot tartott, s közölte kíséreeivel, hogy elhagyta a visszatérést Magyarországra. Bármennyire bántotta és felháborította is a pápa részrehajló, politikus viselkedése, és az a csaknem nyílt „bűnpártolás”, mellyel irtózott Johanna vétkeit megvizsgálni és őt a trónról eltávolítani – másrészt átlátta,

milyen szövevényesen hurkolódnak össze a világi politika motívumai Avignonban az egyházfő lelki hatalmával. Lajosnak most már csak egy vágya volt: Rómán keresztül térni haza, hogy „az örök városban” megállva, az apostolfejedelem Szent Péter sírjánál elnyerje bűnei bocsánatát. A bosszú művét pedig keresztényhez illően Istenre bízta.

„Róma ura”

Az 1350. év, mikor Lajos Rómába ért, megint az egyházi búcsú jubileumi éve volt a pápa rendeletére, mint annak idején az 1300. esztendő. De nagy volt a különbség. Ötven évvel előbb még a pápaság tekintélyének ormán VIII. Bonifác ült, nemcsak független egyházi, de világi hatalomként is. Most, VI. Kelemen, a jubileumra se jött Rómába, Avignonban maradt, ott felépült, új, pompás palotájában, s a zarándokok ezrei csak az egyházfőtől gazdátlanul hagyott város templomait, romjait látogathatták. De az apostolfejedelmek, Péter és Pál sírjai változatlanul a megszentelt helyeken voltak, s a hívő néptömegek, a megszűnt, borzalmas pestisjárvány után, hálájukat rótták le a kereszténység „örök városában”,

A pápa helyett a város ura most a néptribunná választott Cola di Rienzo volt, akinek a régi, római köztársaság dicsőségéről való elképzelését annak idején még Petrarca költővé koronázása gyújtotta fel. A nép uralmának eszméje azonban ekkor még nem tudott függetlenül sem a feudális, sem a vallási színezetű képzetektől, s jellemző módon, Rienzo azzal vélte tekintélyét emelni, hogy ő – akinek anyja mosónő volt – valójában VII. Henrik császár törvénytelen fia. A Joachimtól örökölt apokaliptikus képzeteket is belekeverte elgondolásaiba, mint később kitűnt, de ekkor még nem bontakoztak ki teljesen szándékai. A lényeg mégiscsak az volt, hogy Itália megszabaduljon a római császárság révén a németek időről időre megismétlődő uralmától, de a pápaságtól is. Az antik szellemű Róma-eszmét Rienzo az egységes Itália középontjaként fogta fel, de maga is érezte, hogy ennek megvalósításához nem elég erős. Támogatót keresett tehát, s ezt a pártfogót most Lajosban, a pápai politikával küzdő magyar királyban vélte felismerni.

Így történt, hogy Lajos királyt Róma kapuinál, Rienzóval az élen, száz bíbor tógába öltözött polgár küldöttsége fogadta, szőnyegeket és virágokat terítve eléje. A magyar uralkodó az elhagyott pápai palotában, a Lateránban szállt meg. Rienzo mindennap felkereste, ünnepi lakomát is rendezett tiszteletére. Felajánlotta számára „a római nép ura” címet. Érdekes egy pillanatra megállanunk ennél a történetnél. Hiteles tény, hogy Rienzót még 1347-ben száműzte Rómából a nép, nem fogadhatta már 1350-ben Lajost. A színes leírást csak a magyar krónikába illesztett Lajos-életrajz, Kükkülei János műve tartalmazza. A magyar írói fantáziában így jelenik meg a Róma-eszme álma, melyet nyilván Lajos halála után fogalmazott meg ilyen formában, a történeti valóság kárára szerepeltetve Rienzó ajánlatát.

Megállni egy pillanatra azért is érdekes ennél a római jelenetnél, mert sajátos módon, az Anjou-ház számára ekkor csillan fel – Lajos magyar király bevonulásakor – a Capet-dinasztiának régen dédelgetett, Nagy Károly császárhoz kapcsolt Róma-álma, melyre maga Anjou I. Károly is sokat gondolt, de még neki sem kínálta fel senki, hogy Róma „urává” legyen, csak a szenátorságig jutott tíz esztendőre. Az Anjou-család megalapítója kezdettől fogva éppúgy a pápa vazallusi hálójában vergődött, mint

összes utóda. E családból Lajos magyar király volt az első és az egyetlen, aki a pápa határozott szándéka ellen mert cselekedni, mikor kétszer is Nápolyba vonult, hogy örökségét átvegye.

De az is igaz – és itt következik a dolog ellentétes oldala – Lajos abban is az első és egyetlen volt az Anjou-ház uralkodói között, hogy őszintén és minden ellenszolgálat nélkül ismerte el a pápa egyházi-lelki hatalmát, bár ugyanakkor politikailag független maradt. A felkínált címet pedig – Küküllei János leírása így sejteti – a pápai tekintély iránt való tiszteletből hárította el. S ezért mondott le arról is, hogy Nápolyt személyesen birtokolja. Szent Péter sírjánál arra használta az időt, hogy a pápai vikáriustól feloldozást nyerjen a bosszúállás vétke alól, anélkül, hogy családjának Nápolyt illető jogáról egy pillanatra is lemondott volna. Endre kisleány, Martell Károly, akit még 1348-ban Budára küldött, hogy ott neveljék fel, még abban az évben meghalt. A magyar ágból csupán István nevű öccse élt még, mint az idősebb Martell Károly leszármazottja, s mint később kitűnt, őrá és a Taran-tói-Durazzói-ágakkal való megegyezésre gondolt. Ő maga, azzal, hogy lemondott Nápoly trónjáról, s maradt Magyarország királyának, a pápai függőségtől is mentesült.

Lajos, ha mai szemmel „romantikus” volt is, akkor lovagi módon volt romantikus, aki Budára visszatérve, csakhamar képviselője lett a pápaság által még utoljára felélesztett „keresztes háborús” gondolatoknak, eszméknek és harcoknak. Rienzo „néptribunsága”, egy más eszme jegyében, nem kevésbé tűnhetik romantikusnak, mikor ezek után IV. Károly német királyt hívta meg Rómába „úr”-nak. Károly később a császári címet – a pápa közreműködésével – el is fogadta, Rienzót azonban börtönbe záratta és Avignonba küldte.

VI. Kelemen pápa nem győzött hálát adni azért, hogy Lajos oly „simán” hazatért, és nem folytatta harcait tovább Nápolyban. A magyar lovagkirály még arra is vigyázott, hogy seregeit Veronáig teljes rendben vezesse, nehogy a környék lakossága veszélybe kerüljön. Csak itt oszlatta szét német zsoldosait, de a magyarok közül is voltak, akik zsoldosként Itália földjén maradtak, majd Provence-ba vonultak. Így Toldi Miklós is, a legendás hírvégseregvezér, akinek a hatalmas erejéről és vitézségéről való népi énekmondák Magyarországon és Franciaországban egyszerre terjedtek el. De akadt olyan magyar is, mint az a bizonyos Antal, aki Szent Ferenc fiainak szerzetébe lépett. Igaz, ő nem katonaként, hanem zarándokként érkezett Magyarországból, de az örök város varázsa foglyul ejtette. Először mint harmadrendű ferences maradt ott, majd később Foligno városába települt át, ahol egész életében a betegek és szegények ápolója, vigasztalója, segítője volt (†1398), s „boldog”-ként tiszteli az egyház ma is.

Lajos, hazatérésével a pápára bízta a nápolyi fegyverszünet megkötésével járó teendőket. Kelemen, hogy jóindulatát megmutassa a magyar király iránt, azonnal utasította Tarantói Lajost és Johannát, hogy a béke megkötéséig Provence-ban maradjanak, és okozott vétségeikért a magyar hadaknak a nápolyi királyságból való kivonulása fejében háromezer uncia arany kártérítést fizessenek a magyar királynak. Először személyes találkozási szándék is szó volt, de erről Lajos lemondott: nem óhajtotta látni Johannát, de nem kellett neki a pénze sem. Értesítette a pápát, hogy egyedül a szentszék követi útján kíván csak tovább tárgyalni, és nem akar pénzt elfogadni az öccse halála miatt vezetett büntető hadjárat beszüntetéseért. Fenntartotta azonban magának továbbra is a Salerno és a Szent Angyalhegy ura címek használatát, melyek nagyapja örökségeként megillették. Johanna és Tarantói Lajos visszatérhettek Ná-

polyba, a magyar király pedig szabadon engedte a Visegrádon raboskodó – de ott jól tartott – Tarantói és Durazzói hercegeket. Mindez elhúzódott 1352 januárjáig, s volt még egy kis említésre méltó utóhangja is. Mihelyt a hercegek szabadlábra kerültek, közülük a legifjabb, a serdülőkorból csak éppen kinőtt Durazzói Róbert – biztos távolból természetesen – párbajra hívta ki a magyar királyt, a fogsággal személyén esett sérelemért. Éppen akkor, mikor Lajos nagylelkűen minden kártérítésről lemondott, és csak azt kötötte ki, hogy Nápolyban maradó hívein Johannáék ne álljanak bosszút. Az ifjú hetykeségén Lajos király úgy felháborodott, hogy majdnem harmadszor is megindult Nápoly ellen. De a Tarantóiak és Durazzóiak nem értettek egyet ezzel a Róbert-féle éretlen viselkedéssel, és Tarantói Róbert császár, valamint Tarantói Lajos, a címzetes király, Johanna férje, külön bocsánatkérő levéllel tudták csak a magyar királyt kiengesztelni öccsük ostobasága miatt. A francia király, II. János azonban, akinek mellékneve „Jó” volt, és nem tartott különben semmiféle rossz viszonyt a magyar udvarral, tetszését nyilvánította azzal, hogy külön évi jövedelemmel jutalmazta Durazzói Róbert önérzeteskedését.

Még ebben az évben, 1352-ben meghalt VI. Kelemen pápa. Utóda természetesen ismét francia főpap lett – hiszen a bíborosi kollégiumnak ezekben az időkben már csak egyetlen olasz tagja volt –, és megválasztása után a VI. Ince nevet vette fel. Neki már nem voltak gondjai a magyar királlyal, de igaz, hogy a nápolyi ügyekről most Lajos is elfordította a figyelmét, mivel országa északi és keleti szomszédságában akadt dolga.

Aztán újból délre fordult Lajos, Szerbia, Velence és a dalmát tengerpart felé. De ezek a hadjáratok már nem hasonlítottak a nápolyi hadjáratokhoz. Családi örökségét haláláig nem adta ugyan fel, de az új pápa, VI. Ince, mintha egy új húrt érintett volna meg a lelkében. A lovagkirály, Szent Lajos és Szent László unokaöccse a családi örökségért való bosszúhadjáratok elejtésével, harcias, katonatermesztet nem tagadta meg, és az új stílusnak, a reneszánsz időköt jósló, „hideg államművészetnek” nem volt embere. Csak eszményi célok tudták lelkesíteni. Mikor VI. Ince pápa annyi idő után újra keresztes hadjáratot hirdetett – már nem a végleg elveszett Szentföld, hanem északon a pogány litvánok és keleten a tatárok, a Balkánon pedig a kathar-eretnekek utódai, a bogumilok ellen kellett küzdeni – Lajos szomszédaival találta magát szemben, és ez új fejezetet nyitott életében. Korának megváltozott gondolkodású, a „kereszt és a kard” régi ideáljában már nem hívő uralkodói között talán Lajos volt az egyetlen, aki – ha nem lehetett is már a régi értelemben vett keresztes lovag – de úgy vélte, hivatást is teljesít, mikor harcol és térítő politikát űz. Ükapja, Anjou I. Károly, büszkén viselte valaha „az egyház védője” címet a XIII. században – de merő politikából. A sors úgy akarta, hogy most, száz évvel később, a dinasztia magyar ágán az utolsó férfisarj, megint megkapja a pápától ezt a címet. Míg VI. Kelemen sürgetve küldte őt haza Itáliából, 1356-ban eljött az idő, hogy VI. Ince hívja: jöjjön, és tisztítsa meg Itáliában az egyházi birtokokat az ellenségtől. Életének ezzel az új fejezetével válik majd érthetővé, miért kapta meg már kortársaitól a „Nagy Lajos” nevet.

NYOLCADIK FEJEZET

NAGY LAJOS MAGYAR ÉS LENGYEL KIRÁLY

Nagy Lajos és jelzője

Voltaire, a felvilágosodás nagy, gunyoros szelleme, és a történelem, főként a középkor nagy ellensége, ezt írta: „Ki hitte volna, hogy a Kárpátok tövében még Nagy Lajosok is éltek?”

Hiába lapozzuk azonban a Voltaire-kortárs magyar történetíróknak, a XVIII. századi forráskritika képviselőinek, Pray Györgynek és Katona Istvánnak műveit, I. Lajos magyar király neve mellett egyik sem említi a „Nagy” jelzőt. De Voltaire már tudott róla. Eszerint nem a romantika és a nacionalizmus kora ragasztotta a királyra a jelzőt, melyet először csak Nagy Károly kapott meg az európai történelemben. De azért Lajos király előtt is akadtak nemzetek, akik a saját múltjukban érdemekkel kitűnő uralkodóikat ellátták a „Nagy” jelzővel. Elég, ha az oroszok esetében a kijevi fejedelemségre, Nagy Szent Vladimirra gondolunk a XI. századból, aki egyszerre két díszítő jelzővel is rendelkezik, vagy kortársára, Nagy Kanut dán királyra. Ezek a jelzők nem az egyetemes történetírás ítélezései, hanem az alattvalók, kortársak inkább népi jellegű hagyományai. Egyetlen uralkodó sem hozhatott arra rendeletet, hogy önmagát vagy bármelyik elődjét „Nagy”-nak nevezze. Ezt a szokás alakította ki legtöbbször. S talán nem mindig indokoltan, ha szigorúan utánanézzünk. De a jelző nem olyan gyakori, és minél régebb, annál inkább gyanítható, hogy történelmi alapja lehet.

Abban a müncheni nemzeti könyvtárban őrzött XV. századi kódexben, mely többek között Heinrich Mügelin krónikásnak, az első mesterdalnoknak a magyarokról írt krónikáját is tartalmazza, s aki IV. Károly német-római császár szolgálatában, 1357-ben I. Lajos magyar király udvarában is járt Budán, a krónikát megelőző 153-ik fólión, melyre még V. László király korában – tehát 1458 előtt – jegyezte fel valaki a magyar királyok névsorát, csak három személy kapott különleges jelzőt: „Sanctus Stephanus, Sanctus Ladislaus” – és – „Lodovicus Potens”. (SRH. II. 57.)

A latin szó nem pontos megfelelője a „nagy”-nak, szó szerint inkább így fordíthatnánk: „Erős Lajos”. De ennyi bizonyosság is döntő egy külföldi eredetűnek gyanítható szöveg alapján, hogy a magyar „Nagy Lajos” elnevezés eléggé ősi hagyományú ahhoz, hogy a történeti adatokkal együtt tiszteletben tartsuk és elfogadjuk, akár a „szent” jelzőket.

A nápolyi, családi háborúkat abbahagyva, a visszatérő Lajos király voltaképpen sógora, a vele együtt ugyancsak „Nagy”-nak nevezett Kázmér lengyel uralkodó révén került érintkezésbe Észak- és Kelet-Európa olyan népeivel, melyeknek földje a korabeli felfogás szerint „missziós” területnek számított.

A mai embernek nem szabad elfelejtenie, mikor a középkorra gondol – akár annak ez utolsó, hanyatló szakaszára is –, hogy Európát még mindig a latin szellem jellemzi, azt pedig a római katolikus egyház uralma és nézőpontja. Magyarország és Len-

gyelország a legszélsőbb, keleti határa volt ennek a latinos európai kultúrának. Ekko-riban még mindig a vallásos szemléletmód és érzésvilág határozta meg és választotta el egymástól a különféle kultúrákat. Még a keresztény vallás keretein belül is. A Róma püspökének egyházfőségét elutasító, görög-keletinek nevezett, „elszakadtak”, a konstantinápolyi pátriárka révén a bizánci uralkodó által irányított, Szent Péter-utódlást el nem ismerő hívek, sok régi, értékes hagyományuk mellett, egy sajátos, ázsiai-keleti elemekkel, bizonyos despotikus színezettel a nyugati Európától teljesen elkülönült világot jelentettek. A sokat tervezett unió, mint azt a XIII. század második felében az 1274. évi lyoni zsinaton felkeltett hiú reményekben is láttuk, az ősi gyökerről különbségek miatt bizonyult sikertelennek. A karddal való háborús foglalás, mint azt a francia-latin keresztes államok rövid életű kísérletei és Anjou I. Károly törekvései is mutatták, csak elmérgesítették és nem oldották meg a helyzetet. Annál is inkább, mert a XIII. század derekának nagy, tatárinváziója, mely egészen a Kárpátok keleti vonulatáig hatolt, vallásilag az egész kereszténységtől idegen, mongol „pogány”, ázsiai sámánhiten alapult. A XIV. századra pedig, az ugyancsak Ázsiából, de a görög területek felől hódító útra indító törökség a kereszténységgel szemben egy másik, nagyobb hatású vallást, a mohamedánizmust szegezte szembe. A tatárok térítésében jobbra az ázsiai szemléletmódhoz közelebb álló mohamedán vallás nyert teret. A Balkánon pedig, ahol a bizánci kultúrkör nyomait viselő, keleti kereszténység megmaradt, és Szerbia átmeneti nagyhatalma révén meg is erősödött, egyidejűleg feléledt a XII-XIII. századi kathar-eretnység, melyet a dél-európai részeken bogumilizmusnak neveztek.

Azt a hadjáratot, mellyel Nagy Lajos király az akkor még nem keresztény litvánokkal szemben a lengyel uralkodó segítségére sietett, hivatalosan még nem nyilvánították „missziós” jellegűnek. A két uralkodó azonban ezt természetesnek tartotta. Kázmér ugyan elsősorban a még mindig részekre tagolódó Lengyelország teljes egységének helyreállításán fáradozott, de a lengyel koronától éppúgy elválaszthatatlan volt a latin formájú kereszténység, mint a magyartól. Lajos ezen felül már jövőendő országa sorsát látta a kezében, mikor Kázmér királynak segített: hiszen érvényben volt a régi szerződés. A Kázmér halála utáni időkre változatlanul Lajos volt a lengyel trón várományosa.

Az első harcok nem voltak sikeresek. Kázmér egyedül nem boldogult a litvánokkal. Mikor Lajos megjelent, az ellenség visszavonult és színlelve meghódolt ugyan, megígérve a kereszténység felvételét is. Mihelyt azonban megszabadultak a támadó seregektől, újból zaklatni kezdték a lengyel területeket, és a visszaforduló Lajos sem tudott eredményt elérni. Csak 1354 májusában került sor arra, hogy Halicsban a magyar király teljes győzelmet aratott a litvánok felett. Ez a terület, mely az Árpád-házi királyok idején a magyar koronához tartozott, most Lajos beleegyezésével Lodomériával együtt Kázmér lengyel területeit gyarapította. Azzal a kikötéssel, hogy – ha Kázmérnak mégis fiú utódja születnék, és nem Lajos örökölné a lengyel trónt – akkor a két egykori, magyar felségterület a magyar koronára száll. De Kázmérnak nem születtek fiai, s a kérdéses területek Lajos halála után Lengyelország birtokában maradtak.

Lajost ez a győzelem a tatárokkal is közeli szomszédságba hozta, s a magyar király a Dnyeszter folyamát átlépve, találkozott Dzsemi béggel, a kipcsáki tatárok kánjával. Ez a találkozás békésen végződött, a tatár kán hajlandónak mutatkozott a keresztény-

ség felvételére. A magyar fennhatóság továbbterjesztésére itt ugyan nem került sor, de a két hadjárat elérte, hogy a litvánok és a tatárok, akik örökösen nyugtalanították ezeket az északi vidékeket, beszüntették az ellenségeskedést. Így a magyar királynak ideje maradt arra, hogy az ország déli határán fenyegető, sokkal veszedelmesebb viszonyokat is tisztázza.

Leszámolás Szerbiával és Velencével

Dusán István a maga szerbiai nagyhatalmával, ő aki már a Macedóniával és Albániával kiépülő birodalom császári címét is felvette, és a magyar fennhatóság alatt álló, északi szerb és bosnyák tartományokat is fenyegette, útjában állt Lajosnak. Ez a szembenállás egyúttal vallási jellegű is volt, hiszen Dusán birodalma a római széktől elszakadt kereszténység hitén állt, s uralma kiterjesztésével a pápa „lelki hatalmának” határai is fogyni kezdtek. Lajos király mindenekelőtt a bosnyák tartományt kapcsolta szorosabban magához. Önkéntelenül is a Capet-ház régi, francia politikáját követte, mikor még a francia királyság össze nem függő tartományokból állt. Most ő is házasság útján térítette a maga oldalára Kotromanovics Istvánt, a bosnyák „királyt”, mikor leányát, Erzsébetet, aki már három éve a magyar udvarban nevelkedett, 1353-ban, özvegységének ötödik évében, feleségül vette. Ugyanakkor arról is gondoskodott, hogy a német uralkodóval, IV. Károllyal, egykori apósával se szakadjon meg a rokoni kapcsolat. Károly, aki már két asszonyt eltemetett (első felesége a francia király leánya, Valois Blanka volt), most, 1352-ben harmadszor a lengyel Piaszt-házból való Henrik herceg leányát, Schweidnitzi Annát vette nőül. A magyar uralkodóházzal való kapcsolatot itt az jelentette, hogy Anna édesanyja természetes ágon féltestvére volt Nagy Lajosnak, mint Károly Róbert törvénytelen leánya. Ezen felül, mint Piaszt-vér, Nagy Lajos anyjának, Erzsébetnek is rokona. A kapcsolatok erősítéséül azt is tervezték, hogy Lajos egyik gyermeke jegyet vált majd a császár valamelyik gyermekével. Nagy Lajosnak azonban még sokáig nem születtek gyermekei. Ezért öccsének, István szlavóniai hercegnek leánya, Erzsébet lett jegyese Károly császár unokaöccsének, Jodok morva örgrófnak. A magyar király politikai szövetséget is kötött IV. Károly császárral, Habsburg Albert osztrák és Wittelsbach Lajos bajor hercegekkel. Minderre a tervezett déli támadás biztosítása érdekében volt szükség, hogy a magyar király északon és nyugaton ne legyen kénytelen erőit lekötöni.

Ekkor következett a nagyhatalommá nőtt Szerbia elleni hadjárat, melyben Nagy Lajos Dusán István császárt, aki eddig minden harcában csak győzött, kétszer egymás után megverte. Hulm tartományát elvette tőle, s azt mint a bosnyák királysághoz tartozó hozományt, felesége jogán, a maga területéhez csatolta.

Dusán István, aki nem volt hozzászokva a vereségekhez, megdöbben. Követei útján azonnal az avignoni pápánál keresett menedéket, felajánlva az elszakadt keresztény egyház unióját. Lépése mindennél jobban jellemezte a kor politikájának a vallásos világnézettel és érzelmekkel való szoros összefonódását. De a folytatás is ezt jelzi. Dusán felajánlott uniója ugyanolyan halogató taktika volt, mint a lyoni zsinat idején a görög császáré. Mire visszaértek hozzá a pápai követek, már nem gondolt az unióra, sőt, Lajos királynak sem akarta visszaadni a Dalmáciában elfoglalt Kiissza várát. Lajos erre új hadjáratra határozta el magát. 1355 végén elfoglalta Klisszát. Dusán pe-

dig rövidesen rá meghalt, s uralkodása végeztével a szerb nagyhatalom is azonnal bomlásnak indult: egész fennállása csak az ő személyéhez volt kötve.

Dusán fia és utóda, IV. Uros István még túl fiatal és gyámolításra szoruló egyéniség volt. Vakon bízott az őt támogatni látszó, s mellé gyámul rendelt Vukaszinban, aki azonban csakhamar a saját hatalmát kezdte kiépíteni, míg vele egy időben Szerbia északi részein Lázár kenéz el akart szakadni Vukaszintól. Hiába volt hű Uros cárhoz, ha a növekvő hatalmú despota Vukaszin nem bízott benne, és 1358-ban megtámadta. Lázár ezért kénytelen volt a magyar királynál segítséget keresni, s így történt, hogy a régi Árpád-házi politika ismét feléledt. Mint a XII–XIII. századfordulón Imre király, most Nagy Lajos lett az, aki Szerbia északi részeit megint a magyar korona felségjoga alá vonta. S ez most is egyértelmű volt a római vallás elfogadásával, és a bogumil eretnekség visszaszorításával.

Lajosnak tehát most már Szerbia nem okozott komoly gondot, ezért minden erejét Velence ellen fordította, a dalmát városok oly régen óhajtott visszaszerzése miatt. Mielőtt azonban háborút kezdett volna, követeket küldött Avignon-ba, hogy lépése jogos indítékairól tájékoztassa VI. Ince pápát. Lajos követe a kipróbált ügyességű Kanizsai István prépost volt. Ő el is mondta a pápának, hogy Velence titokban szövetségre lépett az uniót felajánló, majd megtagadó Szerbiával.

Azt is felajánlotta, hajlandó a pápai döntőbírásgot elfogadni, mielőtt háborút kezdene. De pápai követe útján esküvel ígérte a magyar király, hogy a római szék követét súlyosan megsértő cár (Dusán ekkor még élt) ellen keresztes háborút indít, és a Boszniában tért hódító bogumil eretnekséget is elnyomja. VI. Ince pedig megértette Nagy Lajost. Hiszen a király valami ahhoz hasonlót ajánlott fel, amit valaha, egyik XIII. század eleji elődje III. Ince idején az akkori francia király – e magyar király egyenes őse –, II. Fülöp az albigens eretnekekkel szemben tett. Mindenben hozzájárult Lajos szándékaihoz, sőt, ekkor történt, hogy őt a „római egyház védőjének és főkapitányának” nevezte 1357-ben írt levelében (Anj. Dipl. Eml. II. 479.)

Azt, hogy e cím a későbbi események során, Lajos politikájában és hadvezetésében több lett, mint üres titulus, a következő események mutatták meg. Elkerülhetetlen volt azonban a makacskodó, a magyar politika szabad mozgását minduntalan megkötő, és a dalmáciai városokat változatlan hatalmában tartó Velence megtörése.

A hosszan elhúzódó háború Nagy Lajos teljes győzelmével végződött. Mivel Velence önként nem volt hajlandó a magyar koronához tartozó tengerparti városokról lemondani, Lajos seregei 1357 folyamán, majd 1358 elején sorra foglalták el Spalato, Trau, majd Zára városát, végül Sebenico és Brazza, Lessina szigetek is meghódultak. A hadjáratban Pádua urának, Francesco Carrarának seregei is Lajos királynak segítettek, akit a kormányzás gondjai ezúttal nem engedtek személyesen megjelenni a táborban. Közben ugyanis Bécsben kellett békéltetnie, ahol Habsburg Albert osztrák herceg és János Henrik morva őrgróf viszályában ítélkezett. Utána Budán kellett maradnia, mivel most nem tudta anyjára bízni az ország kormányzását. Erzsébet anyakirályné ugyanis, IV. Károly császár és felesége társaságában Achenbe zárandokolt, Nagy Károly frank-római császár egykori székhelyére, s közben Marburgban Árpád-házi Szent Erzsébet sírját is meglátogatta, imádkozva a magyar fegyverek győzelméért a Velencével folyó háborúban.

A győzelem után a velencei doge-nak le kellett tennie a „Dalmácia hercege” címet, melyet oly sokáig viselt, és korlátlanul el kellett ismernie a béketárgyaláson a magyar

király felségjogát minden dalmáciai területre. De ezek csak a régi, Árpád-házi területek újbóli visszaszerzését jelentették. Lajos azonban új hódítást is tett Ragusa városának és tartományának megszerzésével. Ezzel a magyar király területe határos lett Durazzo hercegségével.

Az új területek megszerzésével és a tengerpart tartós birtoklásával lett Magyarország tulajdonképpen tengeri hatalommá is. IV. Béla rövid életű kísérlete után most Nagy Lajos szervezett újból és tartósan tengeri haderőt. A királyi hadseregszereplők sorában ekkor jelenik meg a korábban csak Nápolyban szereplő „amiral” – tengernagy címe, melyet először az olasz eredetű Cessanói Jakab viselt. Azt a tengeri kereskedelmet, melyet eddig Velence kizárólag a saját hasznára biztosított, most, mint jövedelem-gyarapodást Nagy Lajos vette át. A magyar király ezentúl ellenőrizhette a dalmát kikötőkből érkező áruk útját Szerbián, Bosznián és Magyarországon keresztül egészen Lengyelországig.

IV. Károly német-római császár és Nagy Lajos a pápai politika tükrében

Amikor VI. Ince pápának Lajos magyar királyhoz 1357-ben kelt levelét olvassuk, melyben címzettjét „a római egyház védőjének” és „főkapitányának” nevezi – lehetetlen nem gondolnunk arra a furcsa ellentétparra, mely ezekben az évtizedekben Európa két tekintélyes uralkodója, a császár és cseh király, valamint a magyar király között kibontakozott.

VI. Ince már nem volt olyan tehetetlen eszköze a francia politikának, mint elődje. Az egyházi állam birtokainak visszaszerzéséért, melyeket az Avignonba költözött pápák ideje alatt jogtalan tulajdonosok foglaltak el, Albornoz bíborost hadak élén küldötte Itáliába. S ez volt az első lépés, mely évtizedek múltán végül is a pápának Rómába való visszatéréséhez vezetett. De elgondolkodtató, hogy éppen a pápai hatalom megerősítésének gondjai közepette, VI. Ince miért éppen a magyar királynak adta „az egyház védője” címet, mikor néhány évvel előbb éppen ő maga járult hozzá az „egyházvédelem” ősi szerepkörét betöltő, római császárság felújításához azzal, hogy elősegítette, és kiküldött legátusa útján jóváhagyta IV. Károly német és cseh király császárrá való koronázását Rómában 1354-ben.

Ha a római-német császár az utóbbi időkben gyakran ellenségként lépett is fel a pápákkal szemben, ezek az idők már elmúltak, és a francia eredetű Luxembourg-házból való Károly, VII. Henrik császár unokájának fellépése még a németiség ellenégeit is új reményekkel töltötte el Itáliában. A ghibellin párt reményei ismét megújultak, s mint egykor Dante, most nyomában Petrarca volt az a szellemi élet fejedelmei közül, aki az új császárban a kereszténység védelmét az antik császáreszmével összekapcsoló, és Itália zűrzavaros viszonyait elsimító, békét hozó, hatalmas fejedelmet várt, aki méltó Európa egészének tekintélyéhez is.

De úgy látszik, a „császári hagyományokhoz” tartozott az is, hogy Itália megint csalogdja a földjére érkező nagy uralkodókat. Igaz, a Párizsban nevelődött, humanista műveltségű IV. Károly, aki önéletrajzával maga is „író” volt – nem azzal rontotta le várt személye körül a varázst, hogy rabló, fosztogató zsoldosokat hozott magával. Egyáltalában nem. Sőt, éppen: jóformán sereg nélkül, mindössze háromszáz, parádé-

ra szánt lovaggal kelt át az Alpokon, nem is leplezve, hogy Itáliában csak a pusztá cím megszerzésének hagyományos külsőségei érdeklik.

Amint végbe ment a koronázás, a császári cím birtokában IV. Károly azonnal elhagyta Rómát, s visszatért német birodalmába. Pontosabban nem is német földre, hanem Csehország fővárosába, Prágába, melyet kedvenc székvárosának választott, talán azért is, mivel anyai ágon az ősi cseh dinasztia utóda volt, Przemysl-vér folyt ereiben. S apja, János nem is volt más, mint cseh király. De azért gondolt Itáliára is. Nem küldött ugyan fegyveres segítséget ezután sem, de pénzügyi tárgyalásokba és alkuba kezdett Milano uraival, a Viscontiak-kal, és más, Itáliát sanyargató kisebb fejedelmekkel, hogy megfelelő összeg ellenében hagyjanak fel az örökös háborúskodásokkal.

A kor ideálisan gondolkodó szellemi emberei különösen megbotránkoztak az inkább kereskedőre, mint „hős császárra” valló magatartáson. Pedig tény, hogy a XIV. század viszonyai között Európa egyetlen más uralkodója sem rendelkezett volna annyi erővel, hogy Itáliát békével ajándékozza meg. Csak Lajos, a magyar király vonult itt végig kevés idővel előbb valóságos diadalmenetben Nápolyig, és örvendezett osztatlan tekintélynek egy ideig, míg nem vétett a reálpolitika ellen.

Károly császárt viszont a források nagy reálpolitikusnak mutatják, már abban is, hogy jól tudta magáról: ő katonai tehetségben meg sem közelíti Lajost. Annál mesteriben dolgozott a diplomáciával. „Elmúltak már azok az idők” – felelte a világcsászárságról álmódóknak egy bölcs józanságával. De minden reálpolitikájával együtt sem tudta elkerülni, hogy a személyében és a róla kialakított hősi eszményképben oly súlyosan csalódott Petrarca nevetségessé ne tegye. A koszorús költő metsző megvetéssel bátran írta meg a katonai veszélyt nem vállaló IV. Károlynak az igazságot: „Ezentúl császárnak fogod magadat nevezni, valójában azonban csak cseh király maradsz.”

Ezzel szemben Lajos, akire bosszúálló szenvedélye miatt megharagudtak, senki sem adott arra alkalmat, hogy katonai erejét, vagy éppen személyes bátorságát kétségbe vonja.

Kétségtelen: a magyar király korántsem volt oly józan reálpolitikus, mint Károly császár. De alapos tévedés lenne – mint egyes korábbi német történétírók próbálták – valamilyen „romantikus álmokkal játszó” uralkodónak feltüntetni őt. Lajos kiszámított józanságát és okosságát mutatja mesterien előkészített, tapintatos, a felesleges vérengzést kerülő, első nápolyi hadjárata. Hogy voltak szenvedélyes kitörései, hirtelen, „meggondolatlan” cselekedetei – ebben igazat kell adnunk a pártatlan megfigyelőknek. De az is tény, hogy e „meggondolatlanságok” alatt nemcsak a nápolyi, heves bosszúállás értendő, hanem az is, mikor például élete kockáztatásával a folyóba ugorva mentette meg egyszerű katonája életét. S jellemzőnek találhatunk rá egy másik, ritka képességet is, mely a hanyatló középkortól, s főleg a reneszánsztól kezdve méginkább idegen: ez a „belső világ” felé való fordulás hajlama. Ha nem is éri el azt a fokot, melyet Szent Lajos francia királynál vagy másik nagybátyjánál, Toulouse püspökénél figyelhattunk meg, kétségtelen, hogy Lajosnak az átlagosnál nagyobb fokú lelkiismereti érzékenysége volt. Ezért is nem lehetett igazán „mesteri diplomata”: ehhez hidegebb szív lett volna szükséges. A vallásos érzelmvilágtól függetlenül gondolkodó mai ember előtt is világos, hogy a cselekedetei „megbánására” hajlamos személyiség, aki nem restelli tévedését nyíltan is bevallani, mint ahogy tette római

zarándoklata alkalmával, a külső megfigyelők számára gyakran összetéveszthető, a Szilárd célkitűzésre képtelen, habozó ember magatartásával.

VI. Ince korában az avignoni politika mindenesetre világosabban felmérhette a maga realitásában a különbséget Lajos személyisége és katonai ereje, valamint a császáré között.

Csak ezzel magyarázható ugyanis annak a levélnek szövege és hangvétele, melyet a pápa Lajos magyar királynak küldött akkor, mikor a pápai seregek, a kiküldött spanyol Albornoz bíboros parancsnoksága alatt már harcban álltak az egyházi állam területeiért az Ordelaiffi és Manfredi grófok haderejével.

A levél így hangzik:

„Ince püspök stb. Krisztusban kedves fiának, Lajosnak, Magyarország dicső királyának üdvözlét stb. A bántalmazások és gyalázkodások között, amelyekkel Istennek és a Római Anyaszentegyháznak üldözői és ellenségei Istent és az Anyaszentegyházat illetik, azok érintenek bennünket fájdalmasabban, amelyeket a kárhozat fiaitól, Ordelaiffi Ferentstől, valamint Manfredi Vilmostól és Jánostól, faenzai polároktól, mint eretnekektől, szenvedtünk és folytonosan szenvedünk el. Ok ugyanis nem voltak képesek sem intelmek által meglágyulni, sem buzdításoktól más véleményre térni, sem hasznos oktatásokra visszavonulni, vagy a tévedéseket visszavonni. Ezért midőn általános főkapitányként és az eretnekek, s az Egyház lázadói ellen Itália földjére és annak részeire felállított tisztségbe az Úr atlétájaként és az Egyház bajvívójaként bizalommal helyeztelek, mi a gyűlölet és harag fent nevezett fiait különösen figyelmedbe ajánlva, Felségedet nyomatékkal arra kérjük, hogy nevezett Ferencet, Vilmost és Jánost megfontolással, és tiszteletreméltó testvérünk, Egidius sabinai püspök, Apostoli Székünk legátusa tanácsát követve, kit ezzel megbízunk, az Úr hitében határozottan és erőteljesen megtámadni és meghódítani törekedj. Bízunk ugyanis az isteni hatalom segítségével, valamint Szent Péternek, az Apostolok fejedelmének segítő közbenjárásában, hogy Istennek ezen ellenségei általad szét-szórtnak, mint ahogy a por a szél megjelenése előtt és a növények sárga szirma megzavarodva megsemmisül. Kelt Villa Nova, Avignoni diocesis, augusztus idusa előtt 3 nappal, főpapságunk negyedik évében” (1357).

(Eredeti latin szövege: Dipl. emlékek az Anjou-korból, II. köt. 479-480. – Domokos Pál Péter fordítása.)

Mikor VI. Ince megírta emlékezetes levelét Nagy Lajosnak, a magyar király seregei a Velencével folyó háború következtében éppen részben Itália földjén, Treviso körzetében és a Brenta-Piave folyók mentén álltak. Lajos Lackfi Miklós vezérletével sereget küldött Albornoz támogatására, és a kétévi nehéz küzdelemben ez a magyar sereg is hozzájárult a pápai birtokok visszaszerzésének nem egyhamar gyümölcsöző, de végül is eredményt hozó munkájához.

Ha nem akarjuk is azt mondani ezek után, hogy Lajos „császári feladatot” teljesített az egyház védelmezésével, mégiscsak valami olyasmi történt, amit – ha IV. Károly tesz meg – bizonyára hálás ünnepekkben részesítették volna, és a történetírás is mint emlékezetes tény, jegyezte volna fel. Ma már viszont a pápaság történetírói sem emlékeznek meg VI. Ince leveleiről, követségeiről, melyekkel a magyar király segítségét kérte, a vatikáni levéltár regesztái szerint. A Velencével folyó háború idején, az avignoni követek egyúttal, mint békeközvetítők is szerepeltek Lajos és a köztársaság között. A patti és a fermoii püspökök, a pápa követei, útban a magyar király székvárosa, Buda felé, megálltak Velencében, s azt tanácsolták a köztársaságnak, hogy véget vetve a hosszú háborúnak, mely itáliai területen folyt, és mindig a magyar fegyverek súlyával nehezedett az ellenfélre, adja vissza az elvesztett dalmáciai városokat Ma-

gyarországnak. Így jutott Velence végül is jobb belátásra. A pápa követei pedig megérkezve Buda várába, ünnepélyesen átadták a zászlót, melyet VI. Ince pápa Lajos magyar királynak, mint a római egyház védőjének és főkapitányának küldött.

Ez a pápa már 1355. december 8-án kérte Lajost, hogy küldjön neki – Albornoz bíboros seregébe – vitéz, magyar csapatokat, melyek az egyházi állam területét pusztító Ordelaffi és Manfredi grófok seregeit „e viperafajt” engedelmességre szorítják. Újabb levelében már melegen meg is köszönte Lajosnak a küldött csapatok segítségét. Sőt, arra kérte a királyt, hagyja ott hosszabb ideig seregeit, mert az ellenséget már a magyarok neve is félelemmel tölti el. (1357. május 1. Ld.: Theiner: Monum. Hung. 11, 27, 28, 53, 54, 55. sz. Anj. Dipl. Eml. II. 457, 479-481 p.)

Tény, hogy Albornoz győzelmében a magyar segítségnek döntő része volt. De az igazsághoz híven azt is meg kell jegyeznünk, hogy a később küldött magyar csapat – ellentétben Lackfi Miklós példásan harcoló seregével – Morócz Simon vezérlete alatt már sok bosszúságot és szégyent is okozott Lajos királynak, mivel zsoldjuk elmaradása miatt szétszéledtek, más szolgálatba szegődtek, s ezért visszatérő vezérüket a király „nagyon rosszul fogadta” Budán.

Lajos király személyesen nem jelent meg az egyházi állam birtokáért folyó harcokban – erre nem is kérték, de ideje sem volt rá – hiszen előbb a Velencével való háború, majd a balkáni szerb hadjáratok is lekötötték. Maga VI. Ince is a balkáni „keresztes had” vezérének tekintette a „szakadár” keresztényekkel és a bogumil-eretnekekkel való szembenállásban, és 1357-ben Lajos királyért a keresztények általános imádságát rendelte el. (Anj. Dipl. Eml. II. 480.)

VI. Ince Lajos magyar királyért a következő levélben rendelte el a keresztény hívők imádságát.

„Ince püspök stb. Krisztus minden hívének, aki ezt az írást várja, üdvözetet, stb. Bár a katolikus Egyház Krisztus összes híveiért imádkozik, mégis segíteni lehet az imák megszervezése által, melynek révén a keresztény hit számára nagyobb eredmény várható. Mivel Krisztusban kedves Fiunk, Lajos, Magyarország dicső királya, lelke mélyén átérezve a jogtalanságokat és gyalázkodásokat, melyek az eretnekek, valamint Rácország (=Szerbia) és a szomszédos birodalom szakadárjai az említett hitet, sőt magát Krisztus Urunkat, aki ugyanazon hitnek alapítója és feje, sokszorosan sértik – ezért mi őt kegyes és dicséretes munkájában, hogy életének minél hosszabb legyen az ideje és számos ivadéka boldogulásának örvendhessen – imák bőségével kívánjuk segíteni az Úrnál, mivel Tőle van minden dicsőség, Ő az élet adományozója és az utódok jóságos engedelmezője. Mindannyiatokat egyetemesen figyelmeztetünk, kérünk és buzdítunk az Úrban, hogy bűnbocsánattal kapcsolatban tartsatok ki fogadott könyörgésekkel e királynak győzelméért, valamint hosszú életéért, és hogy Őt utódok fogadásával bőségesen gyarapítsa a Mindenható. Mi pedig a Mindenható Isten irgalmasságában, valamint Szent Péter és Pál apostolok tekintélyében bízva, nektek valamennyieteknek igaz penitencia és bűnbánat esetére, ha az előírt imákkal fordultok az Úrhoz, annyiszor negyven napot engediünk el a kiszabott elégtételből, ahányszor kéritek. Kelt Villa Nova, avignoni diocesis, főpapságunk negyedik évében.”

(Eredeti szöveg. Anjou-kori eml., II. köt. 480-481. – Domokos Pál Péter fordítása.)

Lajos király többé nem, de IV. Károly császár ezzel szemben másodszor is eljutott Rómába. Nem VI. Ince, hanem utódja, V. Orbán pápa uralkodása alatt, egy évtizeddel később. Ez nagy pillanat volt, hiszen egy időbe esett azzal az első kísérlettel, hogy a pápa visszatérjen székhelyére. V. Orbán 1362-ben lépett trónra. Ő volt az, aki Avig-

nonból, hosszú habozás után, 1367-ben Rómába érkezett. Elhatározásában nagy szerepe volt Petrarca leveleinek, biztatásainak, aki még mindig szenvedélyesen dédelgette az ő Róma-álmát. De új biztató is akadt, a Rómában letelepedett, svéd származású Szent Brigitta, aki misztikus látomásai útján, mint valami új, keresztény Sibylla, „prófétanő” szerepelt, és hirdette, hogy itt az idő a Rómába való visszatérésre. De a legfőbb biztató, aki a pápa elhatározására hatott, mégis csak Károly császár volt, aki től V. Orbán gyakorlati segítséget, fegyveres oltalmat remélt az akkor megbízhatatlan elemekkel, bitorlókkkal, forrongó lakosokkal elárasztott Rómában. A pápa azonban, mikor 1367-ben megérkezett, egyedül találta magát az „örök városban”, a császárra egy ideig hiába várt. A bizonytalan helyzetű, pártharcokba süllyedt Rómában nem látta magát biztonságban, és az őt elkísérő, francia bíborosok is minduntalan visszatérésre akarták bírni. Végül is az egyházi állam jobban megerősített birtokára, Viterbo városába ment, s itt várta ki, míg 1368 októberében, egyévi késedelem után végre megérkezett Károly császár. Tény, hogy pusztá megjelenése serege élén, viszonylagos békét teremtett Rómában, s lehetőségessé vált az ünnepélyes bevonulás Viterbóból a pápák ősi székhelyére. IV. Károly, mint valaha Barbarossa Frigyes, vazallusi szerepben, a pápa lovának zablóját tartva vezette be V. Orbánt Rómába. A bevonulás után azonban ismét sietve visszatért Németországba, anélkül, hogy Szent Péter utódának bizonytalan helyzetét megkísérelte volna megerősíteni vagy tisztázni. E szereplés után, melyet a német történetírók is „dicstelen”-nek minősítenek, a pápa sem időzött sokáig. Nem tudta visszatartani Szent Brigitta fenyegető jóslata sem, mely szerint maradnia kell, mert ha visszatér Avignonba, halál vár reá. V. Orbán összesen két esztendeig tartózkodott Rómában, majd a francia bíborosok által sürgetve, a császártól pedig elhagyatva, 1370 szeptemberében visszatért Avignonba, ahol még az év decemberében meghalt.

A pápai politika tükrében tehát, a két uralkodó közül – kétségtelenül a magyar király volt az, aki személyes távollétében is több segítséget nyújtott még VI. Ince életében legalább az egyházi birtokok visszaszerzésében. IV. Károly bevonulása V. Orbánnal viszont látványosabb volt, és a császár nem is mulasztotta el ezt saját, dinasztikus hasznára fordítani. Avignonban ugyanis két másik alkalommal is felkereste a pápát, hogy idősebbik, Vencel nevű fia számára biztosítsa a császári cím öröklődését, s célját el is érte.

Igaz, Nagy Lajosnak is volt haszna V. Orbán jóakarató támogatásából. IV. Károly ugyanis még arra is készen állt, hogy a magyar királyt megakadályozza a lengyel trón elfoglalásában, pedig az őt illette a régi, még Károly Róbert életében kötött lengyel-magyar szerződés szerint. A császár egyenesen Nagy Kázmér lengyel királyhoz fordult azzal az ajánlattal, hogy Vencel fia részére nőül kéri Kázmér király törvénytelen leányát, ha a pápa törvényesíti. Ez kiválóan ügyes politikai sakkhúzásnak ígérkezett, mert ezzel a Luxembourg-ház a német birodalom és Csehország koronája mellé megszerezte volna magának egy kézben egyesítve a jövőben Lengyelországot is. Kázmér királynak hízelgett a fényes, császári ajánlat és a pápához fordult leánya törvényesítése érdekében. V. Orbán azonban, kellően értesülve a helyzetről, úgy döntött, anélkül, hogy a magyar királynak ártana. Kázmér leányát hajlandó volt ugyan törvényesíteni, de ugyanakkor Lajos magyar királyt is megerősítette a lengyel trón örökösödésében, a régi szerződés szerint, Kázmér halála esetére. A császár erre természetesen elejtette a házasság gondolatát, és a lengyel trónt át kellett engednie An-

jou Lajos magyar királynak, aki azt, 1370-ben, Kázmér halála után, valóban el is foglalta.

Már ezekből az eseményekből is látható, hogy Károly császár és Nagy Lajos személyes viszonya nem lehetett a legjobb. A valóság az, ha az előzőleg történeteket is figyelembe vesszük, hogy e viszony igen változó volt, nemritkán barátságos is, de igazi alapját a feszültség alkotta a két szomszédos állam politikai hatalmának egyensúlyozásában.

Nagy Lajos és IV. Károly császár viszonya a szomszédság tükrében

Károly császárt régi emlékek fűzték a magyar udvarhoz, hiszen nagykorúságának, lovaggá avatásának szertartása is Károly Róbert magyar király által történt, a visegrádi, híres kongresszus nemzetközi pompájában, melyre egész életén át jól emlékezhetett. Apja, a cseh király, János kíséretében, még mint trónörökös és morva őrgróf jelent itt meg és teljes lovagi öltözetet, fegyverzetet és paripát kapott ajándékkul a magyar királytól. Emlékezett erre az akkor még gyermekifjú magyar trónörökös, Lajos is, és Kázmér, a lengyel király. Itt történt meg a nevezetes békéltetés Károly Róbert közvetítésére, mikor a cseh király végre lemondott a lengyel királyi cím használatáról.

A politika története azonban arra tanít, hogy a hatalmi erővonalak irányulásában a földrajzi helyzet sokkal szívósabbnak mutatkozott már a középkorban is, mint a mellette hatni kezdő, s igen fontosnak tartandó nemzeti érzés, valamint a később is nagy súllyal fellépő dinasztikus elv.

IV. Károly császár, miként a lengyel trónra is szemet vetett, vigyázó pillantásait tulajdonképpen Magyarországról soha sem fordította el. Hadjáratra még csak nem is gondolhatott, meggátolta ebben a magyar királynak ekkor nemzetközileg is jelentős katonai ereje és a német birodalom megosztottsága. De nagy reményeket nyújtott számára, hogy Lajos királynak nem születtek fiúgyermekei. Sőt, sokáig egyáltalán nem született gyermeke.

Károly császár 1353-ban, fél esztendeig vendégeskedett Budán, a magyar király udvarában, ahol ekkor már évek óta folytak a nagyszabású építkezések, az 1320-ban elkezdett Anjou-palotának egészen 1366-ig folyó munkálatai. Erről a palotáról a XV. századi Zsigmond és Mátyás kori átépítések, a szinte teljes török kori pusztítás, majd a barokk ráépítések folytán csak a második világháború után tudtunk meg közelebbieket. Így sem elég sokat. Annyit mégis, hogy megállapítsuk, az észak-francia gótikus stílus jellegzetességei mellett, közvetlen itáliai hatások is megfigyelhetők, és semmi maradandó nyoma nincs annak, hogy Károly császár Prágában ugyancsak külföldi, francia, itáliai és német művészekkel folyó építkezései valamilyen közvetlen hatással lettek volna a magyar királyi palota építőire. Méreteiben, épp a budai várhegy tereplehetőségei miatt is, szerényebb volt a budai építkezés, külső megjelenésében azonban – amint a kevés nyomból erre mégis következtethetünk – nem maradt el a Prágában kialakított, és IV. Károly személyéhez kötöten épülő császári székhelytől. Még jelentősége is vele párhuzamosan növekedett.

Ebben az évben, 1353-ban, Károly császár éppen a baráti kapcsolatokat kívánta szorosabbra fűzni Lajos királlyal, mikor második felesége halála után Henrik

schweidnitz herceg leányát, Annát vette nőül, nagy ünnepek között Budán, aki mint említettük, Károly Róbert unokája volt.

A május 27-én kötött császári házasság után néhány héttel, június 20-án volt Lajos király második házasságkötése is, „bizonyos okokból” mint később olvassuk, sietve és különösebb ceremónia nélkül. Lajos, kinek első felesége az 1348-ban pestisben elhunyt Margit volt, Károly császárnak Valois Blankától született leánya, másodszor, az erőszakkal vazallusává tett bosnyák királynak, Kotromanovics Istvánnak leányát, a szép Erzsébetet vette nőül, aki már egy ideje a magyar udvarban nevelkedett. Oly sietve történt az egybekelés, hogy a pápai felmentést is csak utólag kérték a negyed-ízíg való unokatest-vérség alól. Kotromanovics Erzsébet dédanyja ugyanis, Katalin, Árpád-házi királylány, édes testvére volt Máriának, Nagy Lajos nápolyi dédanyjának, mivel mindketten V. István magyar király leányai voltak.

A császár tehát alkalmasint részt vett Lajos második esküvőjén, bármily „egyszerűen” történt is, hiszen éppen Budán tartózkodott. Itt volt még 1353. szeptemberben is, mert ekkor írt alá egy szövetségi szerződést Lajos királlyal.

Elmondható, hogy Prága, a császár akkori székhelye egyébként sem volt messze Budától, de még közelebb esett Bécs: amely ekkor már jó ideje az osztrák hercegek székvárosa volt, a Lajossal ugyancsak rokon Habsburg-család rezidenciája.

1358 óta itt IV. Rudolf herceg uralkodott, aki, mint egykor Lajos király, veje volt Károly császárnak. Ez a fiatalember is példa arra, milyen mélyre nyúlt már ekkor német földön a Magyarországgal való kombinációk eszméjének gyökere. Ez az ifjú Rudolf ugyanis, apósával versengve, nem kevesebbet szeretett volna, mint Csehországnak és Magyarországnak trónjára ülni. Fiatal kora miatt bízhatott is abban, hogy kivárja a két idősebb uralkodó halálát, mert hadi vállalatokra természetesen Ausztria még gyengébb volt, mint a német fejedelmek. Rudolf azonban úgy képzelte, hogy Ausztriát különleges előjog illeti meg a német választófejedelmek között. S e pusztá elképzelésével és merész nagyravágyással, rövid élete ellenére ő lett az, aki az addig ismeretlen „főherceg” (Erzherzog) címet kreálta saját dinasztiája számára. „Római kori”, többek között Julius Caesar és Nero császár idejéből való oklevelekkel akarta igazolni e címre való igényjogosultságát a császár előtt, mikor 1359 áprilisában e célból Prágába utazott. Öt darab e célra gyártott – vagyis hamisított – okiratot mutatott be. Eszerint már Julius Caesar a Habsburgok őseinek adta Ausztriát, sőt Nero is (nem tudni, miért éppen Nérohoz ragaszkodott Rudolf?). Ugyanakkor a római államfők meghagyták, hogy Ausztria (mely az ő korukban még nem létezett), a birodalomtól mindenkor független tartomány és adómentes maradjon. Ugyanígy rendelkezett egy oklevél szerint I. Frigyes német császár is. A hűbért díjtalanul és saját tartománya területén ruházta az osztrák hercegre a császár, aki nem fedetlen fejjel és térden állva, hanem fejedelmi díszben, jogarral, és kalappal a fején veszi át. Sőt az osztrák herceg koronát is viselhet, még hozzá nem nyitott, vazallusi, hanem a szuverénekéhez hasonló, a tetején kereszttel ellátott koronát. Ezen felül a német birodalom, még a császár sem, törvénykezhet az osztrák herceg fölött, Ausztria belügyeibe sem avatkozhat.

Íme, a csírájában jelentkező Habsburg-öntudat, mely már akkor létezett, amikor még nem is volt hozzá hatalom. S milyen furcsa a felhasznált eszköz is: Rudolf nem lovag és katona módjára – a kor szokása szerint –, élete bizonyos kockáztatásával és

ereje megmutatásával akarja elérni célját. Ő olyan sokat akar, hogy csak a csalásban reménykedhet. S így kényelmesebb is.

Károly császár – humanista műveltségű ember lévén – nem volt olyan naiv, hogy elfogadja a hamisítványokat. Természetesen elsősorban Nero és Julius Caesar volt gyanús. A császár Petrarcának küldte el az okmányokat, hogy mondjon ítéletet róluk. A nagy humanista meg is állapította valamennyi okiratról, hogy koholmány. Természetes, hogy ezután veje kívánságaiból semmit sem teljesített a császár. A bosszútól lihegő Habsburg herceg pedig, aki eddig a magyar királlyal szemben sem tanúsított barátságot, most egyszerre Lajos király nemzetközi tekintélyét próbálta felhasználni apósa ellen.

Alkalom akkor adódott, mikor Károly császár éppen ebben az időben megsértette a német főpapságot, akik közül néhány a választófejedelmek között foglalt helyet. Fenyegető levelet intézett hozzájuk, hogy fékezzék meg a papok fegyelmeztelenségét, különben világiakra bízva területeik igazgatását. A megsértett főpapság, Rudolf támogatásával a magyar királyt szemelte ki német ellenkirályul – és így császáruul, anélkül, hogy maga Lajos tudott volna erről.

Annál gyorsabban megtudta a tervet maga IV. Károly. S mivel az igaz volt, hogy az adott időszakban senki alkalmasabbat nem lehetett volna elképzelni a császári trónon, mint Lajost – felháborodott. Ügyes mérsékletét azonban most sem vesztette el. Egyszerűen összehívta a választófejedelmeket, és azt mondta nekik: Rudolf osztrák hercegről úgy tudja, hogy a pápa beleegyezésével őt el akarja mozdítani és Lajos magyar királyt választani a helyébe. A meglepett és még készületlen fejedelmek erre mindent letagadtak, sőt, leveleket írtak az osztrák hercegnek és a magyar királynak, hogy ártatlanságukat bizonyítsák.

Ezzel Károly császár kivágta magát a bajból, de most meg Lajos királyt kellett megengesztelnie, aki azon háborodott fel, hogy a császár az ő tudta nélkül felhasználta a nevét. Mutatja Lajos király teljes jóhiszeműségét, és minden császári hatalomvágytól való mentességét, hogy maga Károly sem hitt igazán a magyar király ilyesféle szándékában. Ezért igyekezett Lajost megengesztelni azzal, hogy Feltre és Belluno lombard városokat átengedte neki Gazamatta várával együtt, melyek fontosak voltak a Velence elleni harchoz.

Vejével, Rudolffal azonban nehezebben állott helyre a béke, s ezt végül éppen maga Lajos király közvetítette. 1360 májusában Nagyszombat városában találkozott a magyar király a császárral, ahol Rudolf herceg is megjelent, és a peres felek kölcsönösen kibékültek. Nagyszombatból aztán Ausztriába, Seefeldbe mentek, ahol 1360. május 21-én Rudolf bizony térdén állva kapta meg hűbérül tartományait a császártól – de Tirolt és Burgundiát nem.

A német-magyar viszony ingatag, hideg-meleg hangulatára jellemző, hogy nem sokkal e békeközvetítés után került sor arra, hogy Károly császár súlyosan megsértette Erzsébet magyar anyakirálynét. A sértés méghozzá a magyar követek előtt hangzott el, akiket Lajos egy osztrák-magyar határsértési ügyben küldött a császárhoz. Károly ekkor igen durva megjegyzést tett Lajos anyjára, megsokallván túlságos befolyását a politika ügyeire. Lajost viszont mással sem lehetett jobban megsérteni, mint anyjára tett kedvezőtlen célzással. A magyar követek – bár Károly néhány tréfás szóval megpróbálta jóvátenni az elszólást – nem ismertek tréfát ebben az ügyben, és azonnal hazatértek jelentést tenni királyuknak. Az ügyből kifolyólag szenvedélyes

hangú levélváltás kezdődött, de ez nem oldott meg semmit. A hangulatra jellemzően itt közöljük Lajosnak a császárhoz írt első levele fogalmazványát, hozzá kell fűznünk azonban, hogy „finomított” hangnemben érkezett a címzetthez. A fogalmazvány azonban jól mutatja az első felháborodás nagyságát.

Nagy Lajos levele IV. Károly császárhoz 1361-ből való és így hangzik:

„Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya annak, aki császárnak és Csehország királyának nevezi magát, a megérdemeltnél szívesebb üdvözléssel.

Nem méltó a tiszteletre az, aki a tisztelet eredetére támad, uralkodásra sem méltó az, aki nem képes eszének parancsolni. Miért nevezed magad uralkodónak és császárnak s akarsz parancsolni az egész világnak, ha eszedet sem tudod kormányozni, s becsmérő nyelvedet sem megfékezni? Milyen az a császár, akinek érzékein a bor uralkodik, annyira, hogy gyalázza azokat az úrnőket, akiket az egész világ nem győz magasztalni? Ha meggondolnád, hogy úrnő tisztességes méhéből született, ez nem ócsárlásukat eredményezné, hanem az erény megbecsülését. Ha Téged is erény hozott volna a világra, édesanyám öfelségét nem sértegetted volna ócsárló szavakkal magadon kívül, borgőzös állapotban. De ezek a szavak azt bizonyítják, hogy ez a cselekedeted nem annyira szülőanyádból, hanem a te vadállati természetedből fakad, s ez számunkra minden időben fájdalmat okoz. Épp ezért meghagyjuk és a legszigorúbb intéssel tanácsoljuk Neked, hogy édesanyánkat rágalmazó szavaidat minél gyorsabban vond vissza, s oly szenvedéllyel gondoskodj dicséretéről, mint amilyen gyalázkodással igyekeztél meghurcolására jelen szavaiddal. Mert különben anyám és magam becsületének megvédésére a megtorlás sírását kiváltó ostorával fogunk Rád és a Tiedre lesújtani, jobban meg akarván oltalmazni magunkat mindenek szeme láttára.” (Anj. Dipl. Eml. I. 538. Árp. – Anj. lev. 275.)

A levélváltás nem vezetett eredményre. S ekkor Nagy Lajos seregei a sértés miatt felvonultak Trencsénben, hogy a cseh-morva határra siessenek, s megtámadják a császárt. Előzőleg Pozsony az egyik legfényesebb külsőségek között megkötött politikai szerződés színhelye volt. A magyar király ugyanis itt találkozott és kötött szövetséget a Habsburg és a hozzá pártoló, a magyarokkal általában mindig legbarátságosabb németekkel: a bajor hercegekkel. Megjelent természetesen itt 1362. március 31-én IV. Rudolf osztrák herceg is, azon kívül az osztrák és bajor lovagok sokasága mellett, a magyar urak társaságában 580 püspök és apát. Szerződésük megkötése után Lajos király megindította hadait, mire a császár meghátrált, és fegyverszünetet kért. Ez megint ügyes fogás volt, mert a fegyvernyugvás ideje alatt az összegyűlt hadak szétoszlottak, s Károly így megmenekült a magyar támadástól.

A feszültség azonban megenyhült később, és ismét a császár diplomáciai mesterfogásával. Károly, miután a magyar-lengyel rokonságból való felesége, Schweidnitz Anna is meghalt, negyedízben kötendő házasságához megint csak Erzsébet magyar anyakirályné egyik lengyel unokahúgát, Pomerániai Erzsébetet szemelte ki, s ezzel kiengesztelte a megsértett magyar királyi házat.

1367-ben Károly császár már Lajos és Kázmér királyokkal együtt egy a Balkánon indítandó keresztes hadjáratról tárgyal. De a császár energiájából csak az említett, 1368. évi rövid és nem dicsőséges, római szereplésre futotta. A Balkán felől fenyegető török veszély ügyében azonban most Lajos is késlekedett. Ebben az időben történt, hogy Lengyelország kormányát is át kellett vennie.

Nagy Lajos király és udvara. A budavári szobrok

Petrarca, a szellem csúcsain állva, nemcsak IV. Károly császárról mondott bírálatot, aki „nem marad más, mint cseh király” – de Lajos magyar királyt is megkritizálta. Azt a megjegyzést tette rá, hogy nem pártolja eléggé a humanistákat.

Ha Károly császárral hasonlítjuk össze, Nagy Lajos humanista vonatkozásban feltétlenül elmarad: ő nem volt önéletrajzi „író”, mint a császár, de még oly buzgó könyvgyűjtőnek sem minősíthetjük, mint tulajdon nagybátyját, Róbert nápolyi királyt. Igaz, a magyar történetírás ki szokta emelni, hogy Nápolyba érkezve, Róbert könyvtárát, mely egyúttal Itália egyik leghíresebb gyűjteménye volt a korban, azonnal Budára szállíttatta. Szellemi érdeklődése ebből az adatból nyilvánvaló, de a könyvtár sorsa nem mutatja éppen Lajos királyt a könyvek buzgó őrzőjének. A gyűjtemény jelentős része ugyanis, mint Giovanni da Ravenna emlékezéseiből tudjuk, a király udvari orvosának, Conversino da Ravennának (az emlékiratíró apjának) tulajdonába vándorolt ajándékozás útján.

Ami a humanistákat illeti, a királyi udvarban, az orvosoknak sokkal nagyobb volt a száma, mint az íróknak, költőknek. Ez megfelel Lajos ismert érdeklődésének az asztrológia iránt. Ebben a korban ugyanis az olasz orvosok nem mindig az egészségügy gyakorlati képviselői voltak, hanem elmélkedő, „természettudományos” humanisták, és gyakran fordultak közöttük elő asztrológusok. Nagy Lajos több orvosának nevét ismerjük, így elsősorban Latin Pált, akit még apjától örökölt. Mint a neve is mutatja, olasz, vagy francia lehetett, mint ahogy a többi ismert nevűek is csaknem mind olaszok: Jacopo d’Arqua, a paduai orvostanár, aztán egy bizonyos Bolognai Tamás, aki 1374-ben Lajosnak követe is a párizsi udvarban. Ferenc mesternek, aki egyúttal jogásként is szerepelt, nem tudjuk bizonyosan nemzetiségét. Radliczai Jánosról viszont bizonyosan tudjuk, hogy lengyel volt, és kifejezetten a király gyógyításával foglalkozott élete utolsó éveiben. De Radliczai a francia Montpellier egyetemén végzett, és V. Károly francia király küldte Nagy Lajos udvarába. Lippai Henrik orvos és fizikus, a németiséget képviselte a király környezetében. Egyébként azt is tudjuk, hogy Lajos udvarának állandó vendégei voltak Firenzének, az első, nagy humanista városnak polgárai. Ezek ugyan elsősorban kereskedők, bankárok lehettek, akik pénzügyi dolgokban nyújtottak segítséget, de a budai domonkosok templomából ismerjük például Henrik firenzei humanista sírkövét, aki a magyar királyi székvárosban lakott, és itt temették el. Budán különben egész firenzei kolónia települt le.

Humanisták tehát kétségtelenül voltak Lajos udvarában, de az is kétségtelen, hogy különleges tevékenységüknek nem maradt nyoma. A költészetet illetően e kései lovagkorban még mindig a heroldok: a címerköltők játszották a főszerepet. A lovagi tornákon, bajvívásokon ezek a heroldok az énekmondók utódaiként léptek fel. Ők mutatták be a bajvívó lovagokat, elmondva vitézi tetteiket és megmagyarázva, leírva címerük képét: mert a címerképeknek ebben a korban nagy szerepük volt. Nem csupán a címermezőben szereplő figurák, alakzatok, mitológiai alakok, állatok képei öröklődtek – magyar viszonyok között sokszor az ősi nemzetségek totemista jelképeit hagyományozva tovább –, de külön jelentőségük volt a színeknek, mint szimbólumoknak. Az arany, az ezüst, a fekete, a vörös és a kék és zöld voltak a heraldikai színek, a bátorság, a hűség és más tulajdonságok jelképei.

A kikiáltó szerepnek az énekmondással való kapcsolatára utalhat az az érdekes tény, hogy a XIII. századi Kajár udvarispán birtokát, melyre ma a Győr megyei Kajár község, valamint Balatonfőkajár neve emlékeztet, a XIII–XIV. században *Hangony*-nak is nevezték, a hang szóból képezve. Kajár falu kismanes lakosainak családnévében pedig feltűnik a *Kántor* família neve (cantor = énekes). A királyi heroldok (joculator-utódok, hírvivők, kikiáltók, énekmondók) tehát a jelek szerint már az Anjou-korban nemesi falvakban laktak. A budai várpalota 1974-ben talált gótikus szobortöredékei között pedig ilyen herold-ábrázolások is előkerültek.

Mindez természetesen nem bizonyítja azt, hogy Lajos királynak különösebb érzelme lett volna a költészet iránt. A heroldokat elsősorban nem a művészet, hanem a bajvívás jelentősége kapcsolta hozzá. Magáról a királyról és az Anjou-címerről egy német címerköltő, Suchenwirt Péter költeménye maradt fenn az 1355 körüli időkből. Ebből tudjuk, hogy Lajos is a már apja és nagyapja, Martell Károly által használt, hasított Árpád- és Capet-címert használta. Egyik felén a vörös-ezüst színben váltakozó Árpád-sávokkal, pólyákkal, másik felén pedig égszínkék alapon az arany lilomokkal – mint már említettük. A színek leírását Gelre herold adataiból tudjuk, aki azt is megemlíti később, hogy a király, mikor már a lengyel koronát is viselte, valamint a dalmát városokat is visszahódította, négy részre osztott címerpajzsot használt.

Ebben az Árpádok emlékét a III. Bélára visszavezethető kettős keresztes címer jelölte a vörös-ezüst pólyákkal együtt, Dalmáciát pedig három koronás, levágott orosz-lánfej hirdette. A negyedik rész a lengyel ezüstsast mutatta.

Tudjuk, hogy 1357-ben a IV. Károly udvarában élő első mesterdalnok, Heinrich Mügein is tartózkodott Nagy Lajos udvarában. Az általa írt magyar krónika is fennmaradt, ami arról tesz tanúságot, hogy a történetírás úgy látszik fontosabb volt Budán, mint a lírai költészet. De ez a krónika valójában nem önálló mű, hanem a már régebben keletkezett magyar krónikaszövegek német nyelvű átírása versben és prózában.

De lényegében nem más a kor magyar történetírójának, a korábban Kálti Márk néven emlegetett szerzőnek Képes Krónikája sem, mely 1358-ig hosszabbítja meg a XIII. századból származó krónikaszövegeket, ugyancsak önállóság nélkül. A Nagy Lajos-kori „Képes Krónika” legfőbb erénye gazdag miniator-művészetében: festett illusztrációiban rejlik, melyek itáliai hatást mutatnak, akár a korábbi, még Károly Róbert kori Anjou-legendárium festett kódexlapjai.

A kerek koponyájú és kerek arcú kun típusok, sőt – meglepő módon – egy mongoloid fej is előfordulnak az 1974-ben feltárt budavári gótikus szoborleletekben, melyeknek keletkezési kora egyébként még bizonytalan. Nagyarányú palotaépítkezés Budán csak Nagy Lajos (1342–1366 között), később pedig Zsigmond idején folyt, a XV. század második évtizedétől. Az írásos adatok hiányoznak a palota-építkezésekről, de tudunk egy János kőfaragóról és feltehető műhelyéről, aki háztelket kapott Budán az 1360-as években. A művészettörténeti kutatás már korábban az 1365 körüli dátumhoz, tehát Nagy Lajos idejéhez kötött egy régebben ismert gyámkövet, amely kerek arctípusú, de rendkívül finoman és gömbölyded formában, nagy technikai tudással, gödrös szájjal leányfejet ábrázol. Ez a szobrászi modor mindenestre rokona a később talált, és esetleg későbbi időből is származó szobortöredékeknek, és óriási távolság, magas színvonalbeli különbség választja el például a Parler-műhely, s általában a Nagy Lajos korában épülő prágai székesegyház szobrainak stí-

lusától. A prágai szobrok közül egyedül Schweidnitz Anna képmása emlékeztet kisé a budavári szoborfejekre a maga csiszoltan gömbölyödő elevenségében, de a budai stílus ebben az esetben is sokkal finomabb, előkelőbb. Francia és ugyanakkor hellenisztikus ihletésű antik-gótikus keverék-stílusnak látszik előttünk a budavári szobrok megmunkálásának módja, felfogása. Keletkezésük ideje az 1365-re datált gyámkő, valamint egy 1420 körüli időre utaló ruhadísz tanúságai között ingadozik, az adatok hiánya miatt.

A leányfejes gyámkő, ez a lány finomsággal és gömbölyűséggel megmunkált, kis női portréfej egy olyan kéz ujjainak nyomait viseli, amely – lehet, hogy túlélte Nagy Lajost és korát, de munkásságát, mely helyi „iskolát” teremthetett, még az Anjou-korban kezdte el. A franciás formafelfogás, mely – mintha a provence-i építkezések gömbölydedsége hajlamos, antik emlékeinek világát idézné – az arcok kialakítására is kihat, és az Anjou-kor utolsó éveit kezdeményező szerephez juttatja.

A szobrokat tanulmányozva különben úgy tűnik, mintha három kéz, háromfajta sajátossága érvényesülne a megmunkálásban. Az első, a hosszú fejű, szakállas arcok bizonyos drámai mozgalmasságával, más helyen a ruharáncok megfaragásával, nem a teljes oldottságot, inkább az erőt eleveníti meg. A második stílusra a hajlékony vonalvezetés ellenére a plasztikussággal ellentétben némi szögletes laposság jellemző. Az általam harmadiknak nevezett megmunkálási mód az, mely teljesen kifinomultnak, oldottnak és művészileg tökéletesnek mondható. Ez nemcsak a kecses és előkelő testtartású teljes alakokra, hanem a fejeken, de a töredékben maradt női fejek formáin is felfedezhető: egy faja a testfelület kidomborodásainak, jelen esetben az arcpárnák finoman érvényesülő mélyedéseinek, gödreinek. Ez művészi szempontból annyira előremutató, hogy Leonardónak sokkal későbbi, és csak a festészetben alkalmazott felismerését, a „füstszerű” árnyékolás lehetőségét, a „sfumato” finom megérzését mutatja. Mert a kőbe faragás itt olyan finoman történt, hogy az arcokra, köpenyre-dőkre hulló fény, a megfelelő világításban érzékelhetővé teszi ezeket a „gömbölydedségeket” (Leonardo szava!) és a fokozatos átmeneteket. Ezzel a tudással utoljára a görögök és rómaiak éltek, a középkorban teljesen elsüllyedt. Először a XIII. században, Párizs–Reims–Amiens vonalában villan fel belőle újra valami, de ez még csak a görög művészet klasszikus, középső korszakára emlékeztet. A budai szobrokon viszont a hellenizmusból jelenik meg egy „idézet”: mintha a művész láthatta volna „a második Franciaország”: a görög-antiochiai keresztes lovagok földjén fennmaradt, késő görög emlékek valamelyikét. Természetesen, adatok hiányában, mindezek csak feltételezések. A stílus beszéde, melyet nem segít a hallgató történelem. S nem szabad fedelnünk: francia eredetű ösztönzések Zsigmond korában is elképzelhetők.

Ami bizonyosan Lajos korabeli a fennmaradt Anjou-palotából, az egykor kétszintes várkapolna alsó szintje, a párizsi Sainte Chapelle modorára, felfogására vall, bár szerényebb mértékben. Az a visegrádi falikút, melyet rekonstruálni lehetett maradványaiból, az észak-francia gótika legjobb hagyományaira mutat, nemes vonalú, elegáns stílusra, távol minden nehézkességtől, primitívségtől. A nehézkesség ugyanis a magyar vonatkozású miniatúrákban még éppen úgy kísért, mint a prágai Vitus-dómban például a IV. Károlyt és Vencel fiát ábrázoló freskón, vagy akár a császár szoborportréján is.

Petrarcának bizonyára igaza volt, Lajos udvara aligha lett a humanisták különleges kultushelye, erről nincsenek adataink. A király egyénisége, lovagi-katonai ér-

deklódése, melyet legkedveltebb szórakozásként a vadászat szeretete, és az asztrológia iránti érdeklődés egészített ki, nem mutatnak túlfinomult hajlamokra. De udvarának állandó jellegű külföldi kapcsolatai voltak nemcsak Firenzével, Paduával – mely utóbbinak fejedelme, Carrara Ferenc Lajost szoros szövetségesének mondhatta –, hanem az avignoni pápai udvarral is. E korban Avignonnak XXII. János korában elkezdet és XI. Benedek korától nagy művészettel tovább épített, kerek bástyatornyos, művészi freskókkal ellátott pápai palotája és fényűző udvartartása az európai kultúra egyik fő középpontja volt. Az avignoni udvarban állandó jelleggel tartózkodtak magyar követek, elsősorban a magyar egyház képviselőiben, mint ahogy a budai udvar is gyakran fogadott idegen követeket Avignonból éppúgy, mint Itália udvarai-ból vagy Prágából és német földről.

Érdekes adat, és szintén francia-italiai mintára utal, hogy Lajos udvarának éppúgy van senechálja: főudvarmestere, mint Párizsban és Nápolyban. Az Árpád-korban ez a szorosan vett udvart irányító szerepkör csak az udvarbíró elnevezésben jelenik meg (*judex curiae*, és nem *senechallus*).

Az udvartartáson túl azonban az udvari emberek köre elsősorban diplomatákból és hadvezérekből áll. Ezek között jelentőségben még mindig az egyházi emberek vezetnek.

Lajos király barátja és magántitkára Conversino da Ravenna volt, az a bizonyos itáliai orvos, aki Róbert király könyveinek jó részét is megkapta. Politikájának vonalvezetői azonban a főhivatalok kézen tartói, elsősorban a főkancellársággal többnyire összekötött esztergomi érsekséget viselő főpapok. Ezek sorában első volt a művelt, valószínűleg Rómában iskolázott Telegdi Csanád, aki még Károly Róbert koporsója fölött mondta a gyászbeszédet. Utóda, Vásári Miklós már inkább diplomata és politikus. Ő, még mint nyitrai püspök, és Kont Miklós főpohárnok, a későbbi nádor, készíti elő ügyesen Itáliában Nagy Lajos első nápolyi hadjáratát. A harmadik neves esztergomi érsek Készei Miklós volt, ugyancsak az itáliai út kísérője, aki Nápolyban Ursilo Minutolo kanonokkal, Velencében pedig Benintendi kancellárral kötött barátságot.

De a magyarok között találunk olasz születésű esztergomi érseket is, a Piacenzából való De Surdis Jánost, aki érseksége előtt állandó követe volt Lajosnak Avignonban a pápánál. Ő az, aki ügyesen elintézte VI. Ince idején a magyar segélycsapatok küldését az egyházi államba.

A világi tisztségek betöltői között nagy szerepet játszanak az újonnan felemelkedett Lackfi-család tagjai. Ősük, Lack, Károly Róbert alatt volt székely ispán. Őt fia vett részt Nagy Lajos nápolyi hadjáratában, közülük a leghíresebb Lackfi István, az erdélyi vajda, aki Nápoly környékén jelentős haditetteket hajtott végre, s Lajos távo-zása után is tartotta a frontot. Ő volt az is, aki a negyvenes évek derekán az Erdélybe törő tatárok ellen vezetett sikeres hadműveletet. Ehhez a harchoz fűzte a Dubnici-krónika leírása Szent László legendás megjelenését, aki nagyváradi sírjából feléledve újra megsegítette a keletről támadó pogányok ellen küzdő székelyeket. Ez a legenda is a Nagy Lajos kori Szent László-kultuszban gyökerezik. Máig maradandóvá tulajdonképpen Arany János múlt századi költeményes feldolgozása tette.

A nádori tisztet eleinte Gilétfi Miklós viselte, ő volt a világi méltóságok között az első, majd Kont Miklós, és Nagy Lajos uralkodása második felében az anyakirályné lengyel unokaöccse, az oppelni hercegséget birtokló László, aki IV. Károly császárral

tartott különösen jó kapcsolatokat, s diplomata működése főleg ebben az irányban nyilvánult.

A magyar főpapok, politikai szereplésük mellett még ebben az időben is kitűntek a hadi szolgálatban. Nemcsak azzal, hogy elkísérték a királyt a háborúkba, hanem a harcokban való személyes részvételükkel is, mint például Vásári Miklós a Velencével folyó első háborúban. Lajos oldala mellett volt kezdetben Kálmán győri püspök is, aki nem más, mint tulajdon féltestvére: Károly Róbert természetes fia. Ez a Kálmán 1317 körül született, a Csák-nemzetségbeli Gurka leánya, Erzsébet volt az anyja, aki később Jakab ispánhoz, a pozsonyi bíróhoz ment feleségül. Eleinte a királyné udvarhölgye volt, és apja az emlékezetes 1312. évi rozgonyi csatában esett el. Kálmán mint győri püspök, nagy buzgalmat árult el, kolostorokat alapított, így például az ágostonosoknak Keszthelyen. Főpapi székhelyén pedig új templomot emeltetett. Csak a legújabb időkben találták meg – régészeti feltárások során – a győri püspöki templom tornyában az Anjou-címert, Kálmán működésének emlékét. Később mégis eltávolították a király környezetéből, sőt, Vásári Miklós esztergomi érsek feslett életmód és összeesküvés gyanúja miatt börtönbe záratta. A vád alaptalan lehetett, hiszen VI. Ince rövidesen arra intette Lajos királyt, hogy a kellő indok nélkül bebörtönzött püspököt bocsássa szabadon. Az ügy hátterében valószínűleg az anyakirályné elfogultsága szerepelhetett, egykori férjének természetes gyermeke iránt, mert a pápa intelmére Lajos szabadon is bocsátotta Kálmánt, aki továbbra is megtarthatta püspökségét egészen haláláig.

A hadban és diplomáciában jártas főpapok folytonos szereplése mellett éles ellentétként mutatkozik Lajosnak, és első feleségének Margitnak még 1345-ben a pápához intézett kérése. Ebben az okiratban arra kéri VI. Kelemen pápát, hogy Szigeti István Ágoston-rendi szerzetest, aki Párizsban tanult, és Toulouse-ban a rendi főiskolán már tanított is, ruházza fel a magisteri címmel és ranggal, mivel Magyarországon már régóta nincs egyetlen teológiai magister sem, akiknek a működésére pedig nagy szükség lenne.

Ez az adat nem éppen kedvező fényt vet a magyarországi egyetemi képzés és ugyanakkor a vallási kulturáltság állapotára.

A személyes varázs

Nagy Lajos királyról nem maradt fenn hitelesebb portré, mint ami pénzein látható. Vastag ajkát mintha apjától örökölte volna. De az orra is vastag és nem a hosszú-vékony családi jellegzetességet mutatja. A pénzeket azonban a kopás torzíthatta. Úgy tűnik, mintha a Képes Krónika címlapján, ahol a sérülés szintén éppen az arcát érte, a miniátor törekedett volna valamilyen egyénítő vonás feltüntetésére. Ezekből csak a szigorú homlokráncok láthatóak. S ez a kevés is jellemző, mert egybevág a pártatlan, külföldi megfigyelő, Villani megjegyzésével, hogy rendkívül szigorú volt. Igaz, ugyanez a krónikás azt is megjegyzi, a rendkívüli fegyelem, melyet seregére, alattvalóira tudott kényszeríteni, nem egyoldalú zsarnokságból, hanem a kölcsönös egymásrautaltság egy neméből eredt: „... szigorú és büszke, báróival szemben igen félelmes tud lenni s köteles szolgálataikban megkívánja a készséget”, viszont: „fegyver dolgában népére jobban rá van utalva s merészebb, mint előrelátó azon túlságos biza-

lomnál fogva, mellyel ő irántuk, amazok pedig ő iránta viseltetnek...” (Villani Máté, VI. 67.)

Ezt a jellemzésrészletet azért idézzük itt még egyszer, hogy az ország belső viszonyainak kérdéseit érintve, megállapítsuk: Lajos, aki apjához hasonlóan abszolút módon uralkodott, és sohasem hívott össze országgyűlést, pusztán a maga mellett tartott főméltóságok, a királyi tanács meghallgatásával, végeredményben önállóan ítelt és döntött, különleges így mondani, de – a szavakból kiviláglóan – valami szeretetkapcsolatban volt népével. Annál súlyosabb e megfigyelésnek jelentősége, mivel nem akar hízog, sőt, még nagyon kedvező képet sem festeni Lajosról. Ugyanakkor mégis elismeri a nagy hatást, melyet saját embereire tett, de nemcsak a szigorral, mert hozzáteszi, „mivelhogy nagyon udvarias és jó modorú mindenkiel szemben”.

Mi hozzátehetjük: Lajos tekintélyének alapja Magyarországon, ezen a nem oly rég még nagyurak által részekre szabdalt, egyetértés nélküli, széthúzó területen – nagy mértékben függött attól, amit személyes varázsnak mondanak. Természetesen: hiába lett volna mindez, ha előzőleg apja, kemény küzdelmek után, hosszú évtizedek fáradságaival nem állítja vissza a királyság szilárd kereteit. De Károly Róbert ügyes tapintata mögött nem rejtett „bizalom” és így „meggondolatlanság” sem. Ő meggondoltan, s amíg kellett, a főurak ligájához alkalmazkodva tette meg kezdő lépéseit, s mikor már a hatalom csúcsára ért, s akkor tapasztalt ellenállást a Zách-eset kapcsán, kitört belőle hideg kegyetlensége. A fékentartást nehezen tűrő magyar nemességnek nagy szüksége volt Lajos személyében „a jó modorra” – mely sokkal többet jelentett, mint modort és udvariasságot –, ez a Szent László-kultuszt űző lovagkirálynak népe bizalmára építő szeretete volt egy megnyerő egyéniségben.

A katonáskodástól irtózó itáliai polgárkrónikások számára természetesen sok minden tűnt „meggondolatlanságnak” és „előrelátás” híján valónak, ami egy lovagi-katonai nézőpontból egyszerűen csak bátorság volt, hősi kockázat. Villani mintha csak úgy tekintene Lajos királyra és oly sokszor „barbárának nevezett népére, mint ahogy Tacitus tekintett a germánok harcias, és a kockázat becsületét vállaló magatartására. Valóban, a polgári erények, az ipar és a kereskedelem célkitűzései mások voltak. Túl higgadt, megfontolt racionalizálás, hosszas, kritikai vizsgálódás nem illett bele sem a lovagkirálynak, sem katonanemzetének elképzeléseibe. Firenze polgárainak retorikája, hosszadalmas levelező tónusa nemegyszer tűnt felesleges csúrés-csavarásnak Lajos király számára.

A retorikát, mely pedig akkoriban a tudománynak kötelező köntöse volt, s melyet Róbert nápolyi király oly kedvvel művelt, Lajos, az egyenes és egyszerű lelkületű emberek módjára nem kedvelte, annak ellenére, hogy a modorra és udvariasságra sokat adott. A túlzott retorika mögött ármányt gyanított, és sokszor fáradt bele a diplomáciai vonalvezetések útvesztőibe. Ilyenkor lehetett nála tapasztalni az elkedvetleneledést és a tervek abbahagyását.

Dehát miféle tervei, miféle céljai voltak is Lajosnak? Udvarában, személye mellett, olasz titkárán és orvosain túl egy magyar íróegyéni is kifejlődött: János küüllői főesperes, aki 1364-1387 között Lajos király életrajzát megírta. Ebben a munkában, mindjárt az elején, az életrajz írója szinte naiv természetességgel, de mégis, már a humanista műveltség szellemében, Arisztotelészre hivatkozik, Nagy Sándornak, a világhódító uralkodónak nevelőjére, aki a fejedelmek köteletségévé és céljává a hírnévszerzést jelölte meg. A magyar királyról is azt írja, hogy Nagy Sándor és a rómaiak

szellemében cselekedett, ha nem mondja is ki nyíltan. Ez a János főesperes már nem krónikás, ő az első, aki Magyarországon a történetírásban megteremti az életrajz műfaját. Az olyan életrajzét, mely már nem azonos a régi szentek legendáival, hanem világi célok szolgálatában a hírnév megörökítésére törekszik.

KILENCEDIK FEJEZET A MAGYAR KIRÁLYSÁG KITERJESZKEDÉSE

Egyetemi oktatás és vallási kultúra Magyarországon

A XIV. század „az egyetem-alapítások kora” – olvassuk, mint a korszak jellemzését, s egyben azt is, hogy az egyetemek rangja éppen ekkor – mikor sokasodnak – kezd veszíteni jelentőségéből. Pedig most is Párizs a mintakép, Párizs mintájára igyekeznek az uralkodók új és új egyetemeket alapítani. De Párizsnak, a XIII. század „új Athén”-jének jelentősége nem ismétlődik meg sehol, s főként nem születhet, nem teremthető újjá az a légkör, melyet csak a francia főváros tett lehetővé.

A polgári szellem friss mozgékony-sága, önkéntes kutatóéhsége, a személyiség-fejlődés szerves talajából kinövő, természetes tudásszomjúsága és ismeret vágya a kellett ehhez, melyet nem pótolhatott semmiféle uralkodó, semmiféle zsarnok vagy király személyes elhatározása. Amiként Párizs egyeteme független volt a királytól, éppúgy a hozzá jelentőségben leginkább felérő egyetemek szintén „uralkodói elhatározás” nélkül keletkeztek, Itália élénk polgári fejlődésű városaiban: Bolognában, Páduában. Magyarországhoz ezek a területek közelebb is estek, megközelítésük is egyszerűbb volt. Mindkét itáliai egyetem nemzetközi légkörében hamar feltűnnek a magyarok, nem csupán a tanulók, hanem a tanárok, a rektorok között is. Ez már a XIII. században megfigyelhető, de egyúttal az is, hogy a külföldön tanuló magyarok jelentősége, országukba visszatérve, nem követhető többé nyomon. A nagybirtokok, várkastélyok és a kicsiny falvak országában, ahol a városokat idegen ajkú, a népességtől elzárt szokású és életmódú, csekély polgárság lakja, nem fejlődhet ki önálló szellemű, kulturális élet. Így volt ez cseh és lengyel földön is.

A németiség számbeli fölénye sokkal nagyobb volt, és éppen ebben az időben, határaik között nem férve, indultak meg nagyszámú telepes rajokban Európa keletére is. Csehországon át Lengyelországban, és a vele szomszédos, a tatároktól mentes orosz földeken is megjelentek. Magyarországon is megtalálták a maguk számításait ezek a fegyver nélkül megjelenő német telepesek. Csak egyszerű parasztok voltak olykor, és sokszor maguk az Árpád-házi királyok hívták be őket, mint vendégeket, és biztosították számukra az immunitást, a sérthetetlenséget és a saját törvények, szokások megőrzését, melynek segítségével itt is azt csinálták, mint északon, a szláv részen, a csehek, poroszok, lengyelek, litvánok között: városokat alapítottak és beékelődtek a városi életmódtól idegen s a tőlük is idegen népek közé. A poroszokat teljesen el is németesítették, a cseheket és lengyeleket szorosabban fűzték a névleges, de régen meglévő német birodalmi hűbéri kötelékekbe. Magyarországgal nem bírtak még egyelőre, itt csak, mint vendégek maradhattak, itt nem ők voltak az első városalapítók. Magyarországon a Dunántúl, az egykori római provincia: Pannónia nem tudott annyira elpusztulni, hogy a régi városoknak bármilyen szerényen is, de nyomai ne maradjanak. Már az első magyar király, Szent István is ezeken a romanizált lakos-

ságú településeken kezdi meg, mint újabb kutatások egyre inkább mutatják, a püspökségek szervezését: Esztergom, Győr, Pécs, Veszprém, Fehérvár ebbe a vonalba tartozik. S később is, a beköltöző németekkel egy időben megjelennek az itáliai kereskedő elemek és a franciák: a vallonok, akiket a magyar nyelvhasználat egységesen mind „olasz”-nak nevez. Pedig csak egyik részük való Itáliából, másik részük Franciaország keleti-északi részeiről ered, és ők lesznek itt az első városlakók. De a XII. századtól már a Felvidéken, a bányák körül, s Erdélyben, ugyancsak a bányák körül megjelennek nagyobb számban a németek, és kialakítják saját városaikat, mivel a magyarság csak mezőgazdasági alapokon álló mezővárosokat hozott létre. Az ipar és a kereskedelem, mint minden olyan országban, ahol csak nemesek és parasztok laktak, megvetett foglalkozásnak minősül. Nem tud kialakulni a polgárok osztálya, mely ebben az időben már német földön kívül Franciaországban és főként Itáliában, ezen az államszervezet és katonai erő nélküli óriás félszigeten, idegen zsoldosok csizmáinak talpa alatt is, a városi-polgári fejlődéssel, melyet a feléledő római emlékek is táplálnak, kulturális bázist tud magának, saját nyelve használatával együtt kialakítani. S ez Európa eszmei történetének élvonalában tartja a polgárságot.

Nyilvánvaló, hogy a kor embere nem láthatta, nem mérhette fel történeti távlatból a dolgokat. De éppen az olyan okos és érzékeny ember, mint Lajos, aki ifjúságában, bármennyire tudta is a francia, olasz, a német nyelvet, és aki a maga országának, kizárólag nemesi-katonai alapokon nyugvó, s kétségkívül előkelő, lovagi hagyományaiban nőtt fel, már a velencei köztársasággal küzdve, és a dalmát városok birtokáért harcolva is, észrevehette azt az erőt, mely minden kezdeti győzelem és sikere ellenére, kirajzolta előtte a lehetőségek határait. Észrevehette azt is, milyen energiává duzzad a nemzeti érzés, mely kezd már több lenni, mint egyetlen dinasztia érdeke. Az előző században a kizárólag latinul beszélő és író, kulturált Európában a magyarság még nem érezte annyira a nemzeti nyelv döntően megkülönböztető problémáját. A XIV. században és a humanizmus révén még sokáig uralkodó nyelv marad ugyan a latin, de a „vulgáris”-nak nevezett nemzeti nyelvek összetartó, új kultúrateremtő ereje politikailag is kezd megmutatkozni. A francia és a provençe-i trubadúrok már a XIII. század előtt saját, nemzeti nyelvükön zengik dalaikat, s később Dante is, a XIV. század elején csakúgy a nemzete nyelvén írja meg hatalmas színjátékát, mint ahogy Petrarcanak is olasz nyelvű dalai biztosítják a halhatatlanságot. A francia államhatalom és a kultúra felemelkedése pedig a francia nyelv terjedése számára biztosítja a lehetőségeket. A németek, császáraik környezetével és telepes polgáraikkal egyaránt a német nyelvet terjesztik tovább. Városaikban, még a tőlük idegen földrészekben is, német nyelvű kézműves-iparos kultúra kezd kialakulni.

Ehhez az új szellemhez és a nyomában támadt politikához a kisebb népek is kénytelenek alkalmazkodni. A cseh udvarban a német császárok miatt előbb németül beszélnek, majd a francia Luxembourg-dinasztia trónra kerülésével, János cseh király, és fia, IV. Károly császár alatt, ki Prágát szemeli ki a birodalom székhelyévé – franciául. A magyar udvarban már III. Béla (1172-1196) óta használatos volt a királynék (Antiochiai Chatillon Ágnes, majd Capet Margit, később II. Endre felesége, Capet-Courtenay Jolán) révén a francia nyelv. Nyilvánvaló, hogy a XIV. században érkező, francia anyanyelvű első Anjou-király, Károly Róbert sem hanyagolta el a már Európában nemzetközivé váló kultúra nyelvét. De nagyon fontos megjegyezni, adatok szólnak róla, hogy éppen Károly Róbert óta milyen súlyt fektettek a magyar udvar-

ban a magyar nyelv ismeretére és használatára. Már Károly Róbert fontosnak tartja házassági szerződések megkötésekor, hogy a külföldről érkező ifjú menyasszonyok korán a magyar udvarba kerüljenek, hogy itt megtanulhassák a magyar nyelvet. Így történt például éppen Károly morva örgróf, a későbbi IV. Károly császár Margit nevű leányával is, akit gyermekkorától magyarul tanítanak a visegrádi udvarban. De érdekes példa Lajos király tiltakozása is VI. Kelemen pápánál, aki egy olasz papot kívánt vesziprémi püspökké tenni. Lajos azzal utasította vissza a pápa akaratát, hogy a kijelölt személy *nem tud magyarul*, tehát nem alkalmas magyar püspöki székbe. Ez arra vall, hogy a magyar nyelv felkarolása éppen a francia eredetű Anjou-ház, s főként Lajos kezdeményezése. Egyetemet is Lajos alapított először az országban, de a városfejlődés elmaradottsága ennek sorsát is beárnyékolja.

Mikor IV. Károly személyében Prága, lett egy időre a német birodalom központja, a császári akarat, hatalmi szóval és Párizs mintájára, már 1348-ban létrehozta itt Közép-Európa első egyetemét. A példa azután terjedt. Egy évtized múltával sorra alakul egyetem Bécsben, Krakkóban és 1367-ben Pécsen. Magyarország első egyetemét tehát éppen az a Lajos király hozta létre, akinek Petrarca azt vetette szemére, hogy nem törődik eléggé a tudósokkal.

Lehet, hogy a szemrehányás így is jogos volt, kellő mennyiségű adat hiányában nem tudjuk jól ellenőrizni. De talán éppen az adatok hiánya is ebbe az irányba mutat. A pécsi egyetemről alig tudunk valamit. Egyetlen tanárát ismerjük név szerint: Galvano da Bologna volt ez a professzor, de nem sokáig időzhetett az országban, mert 1374-ben már Bolognában tartózkodik. 1379-ben és 1383-ban pedig egy-egy baccalaureus a pécsi egyetemről átmegy a prágaira. Tananyagáról sem tudunk sokat, csak annyit, hogy a régi, skolasztikus szellemet képviselhette. Egy beszédgyűjtemény maradt fenn a pécsi egyetemmel kapcsolatban egy müncheni kódexben. Ezek prédikációk, egyházi szónoklatok voltak, s jelentős teret biztosítottak az Árpád-házi szentek kultuszának. Tudománynak és vallásnak szoros összefüggése még ekkor is természetes volt. Sőt, az egyetemek rangja is attól függött, rendelkeznek-e teológiai karral. S mindjárt az új, közép-európai egyetemek másodrendűségére mutat a tény, hogy az egyetem-alapításokat elismerő és megerősítő pápa csak Prágában engedélyez teológiai kart – nyilván a császári tekintély hatására de sem Bécsben, sem Krakkóban, sem Pécsen nem tanítanak teológiát. Ennek következménye, hogy a magyarok továbbra is látogatják a külföldi egyetemeket, sőt, Prágában már a XIV. század végén két magyar professzor is tanít: Tatárlaki Konrád (1373–1390) és Magyar István (1382–1394).

A magyarok érdeklődése azonban külföldön sem a teológia, vagy a filozófia, nem is az orvostudomány, hanem a jogtudomány felé mutat döntő módon. A hazai viszonyok között legtöbb haszonnal a jogászai műveltséget lehetett felhasználni, mely nemcsak az országos hivatalok működésével függött össze, de kiterjedt a lassan-lassan életre kelő vármegyei élettel szövődő kapcsolatokra is, a birtokpererek, hatalmaskodások kapcsán. Még ebben az időben is nagyon gyakori volt a baj-vívással való perdöntés, bár az egyház ezt szigorúan tiltotta, és a kancellária vezető hivatalával az élen, az adminisztrációs-jogi eljárások a magasabb iskolai végzettséget igénylő jegyzőkkel, nótáriusokkal megkezdték egy vékony, világi-értelmiségi réteg kialakítását is.

A magasabb képzés alapja azonban változatlanul a latin nyelvtudás. Még mindig a latin Európa nemzetközi, kulturális nyelve.

A fejlődésben – s itt megint csak a városfejlődés a döntő – elmaradó országokat saját anyanyelvük elhanyagolása jellemzi – mint ezt már említettük. Csehországban a huszitizmus lendít sokat a következő században e helyzetben. De Nagy Lajos korában mintha megindulna a magyar nyelv is az érvényesülés útján. Első nyelvemlékeink már latin mintából szabadon magyarra átköltött verset (Mária-siralom) mutatnak, s az Anjouk magyar ága sem zárkózik el a magyar nyelvtől. Sőt, tudjuk, Károly Róbert második koronázásának leírásából, hogy már az első Anjou-király, a koronázási eskü latin szövegét *magyar nyelven is megismételte*.

Nagy Lajos volt az utolsó olyan magyar uralkodó, aki azonosnak érezte magát nemzeti szempontból alattvalóival. Magyar szempontból gondolkodott, magyar szempontok szerint érzett. Nem azért, mintha dinasztikus érzelmeit egy pillanatra is feladta volna – de e dinasztikus érzelmek is magyar színezetűvé formálódtak személyében. Később már nem volt erre alkalom a nemzet történetében. Az egy Hunyadi Mátyás lehetett volna még – s volt is bizonyos értelemben – „nemzeti” uralkodó, de már a nyelv alapján ő sem. Hiszen reneszánsz műveltsége éppen a latin nyelv előtérbe helyezésével az anyanyelvű művelődésnek az idegen származású uralkodók mintájára vetett gátat, bár más okból. Mire a reformáció anyanyelvű mozgalma elérte Magyarországot, az uralmat már átvette a Habsburg császárság.

Nagy Lajos korában azonban nem így indult. A katolikus hitnek is keletkezett egy vékony csatornája, éppen a ferencesek által kialakított új, a néphez közelebb álló vallásos érzékenység, a misztikus érzés egy fajtája révén, melyen elindulhatott volna valamilyen magyar nyelvű, kulturális fejlődés – de Lajos királynak nem volt fia, s veje és utóda végül is, IV. Károly császár fia, Zsigmond lett. A Luxembourg-ház hagyományai más irányba terelték a fejlődést. Pedig 1370 körül már megszületett Szent Ferenc magyar nyelvű legendája (mely a Jókai-kódex másolatában maradt fenn).

Nem véletlen, hogy az Assisi-beli Ferenc életlegendája is az első magyar irodalmi emlékek között van. Az egykori „joculator Dei” hatása most sem szűnt meg. Más, megváltozott körülmények között és szerényebb formában, mint annak idején, a XIII. század Európájában, de Magyarországon is megszólalnak saját hangjukon az ő „fiai”. Mégpedig mindenkor szoros kapcsolatban a királyi házzal. Először az Árpád-házhoz kötődve, IV. Béla idején jelennek meg, de sokáig csak az idegen ajkú városok közegében tudnak magukra találni. Mire azonban az Anjou-ház elfoglalja a magyar trónt, már sok kolostoruk van a király és az anyakirályné támogatásával az országban, s a domonkosokkal együtt támogatói annak a keleti-déli „missziós” latin egyházi törekvésnek, mely egyúttal a magyar királyi politika irányvonalát is jelenti.

Az Anjou-kori magyar vallásos érzés, és vele a ferencesek szegénységkultusza is, mintha kapcsolatban állna a Képes Krónika címlapjának oly szigorú homlokráncú Lajos királyával. Magyarországon, Nagy Lajos és a nemesek országában nincs talaja annak a jongleur-magatartásnak, játékos érzésnek, mely Európa nyugatán oly vérbő forrása lesz a művészeteknek és a misztikának is. Mint ahogy az észterna, a filozófiai spekuláció világa is idegen a sokkal józanabb, gyakorlatibb életfelfogástól, éppúgy a misztika sem ver igazán gyökeret. S ha igen, a misztikának sem a lelki gyengédségekbe merülő „égi jegyesség” attitűdje, hanem a Passió drámája, Krisztus kínszenvedése. Akár a feszületeken látható krisztus-test, mely Árpád-kori, diadalmas alakjából az Anjou-kor ferences irányzatának hatására egyszerre esendően emberi, fájdalmas lesz.

Magyarországon, mely kiindulópontja a kun-tatár világ térítésének, nincs „idő” a belső szemlélődésre.

A magyar viszonyokra a misztikus jelenségeknél sokkal jellemzőbb a „katonai” jelleghez közelebb álló missziós munka, és az általa elszenvedett mártírhalál. Sok domonkos és ferences hal meg Magyarországról elindulva a tatárok között. Köztük egy olyan is, aki társaira megharagudva egy dorgálás miatt, mohamedán hitre tér, majd ezt megbánva, s visszatérni szándékozva, az iszlám hitű tatárok között végzi rettentő kínzások után életét.

De Nagy Lajos korában Magyarországon – ami a szerzetesrendeket illeti – nem csupán arról van szó, hogy különféle, külföldön keletkezett alapítások küldöttjei érkeztek ide. Még az Árpád-korban 1263-ban Magyarországon is született szerzetesrend: a pálosoké. Nevüket onnét nyerték, hogy Remete Szent Pált tisztelték eszményképüknek, az őskeresztény idők szigorú, remeteszentjét. Megalapítójuk a „Boldog”-ként tisztelt Özséb (Eusebius) esztergomi kanonok volt azzal a tettevel, hogy összegyűjtötte a Pilis hegységben már a tatárjárás előtti időkben szórványosan élő remetét, és pápai megerősítést szerzett a számukra. Az Árpád-kor végére már nyolc kolostoruk volt, és Nagy Lajos 1352-ben alapította meg Hont vármegyében, Márianosztrán egyik leghíresebb kolostorukat. A király élete végére a királyi rezidencia közelében már ott áll Budaszentlőrinc nemzetközi hírű pálos kolostora. (A mai Ságvárliget mellett tárták fel nyomait.) Magyarországról indult meg a rend híres, külföldi terjeszkedése, éppen Nagy Lajos halála évében, a hagyományok szerint halálos ágyán tett utolsó rendelkezésére. Nádora, a lengyel rokon: Oppelni László herceg 1382-ben márianosztrai pálosokkal alapította meg a később hírnevessé váló lengyel csensztochovai kolostort.

A ferences szellem mellett, Nagy Lajos lelkiiségére úgy látszik a pálosok hatottak a legmélyebben, különösen élete vége felé. Pozsony megyében Mária-völgyben, majd Göncön is alapított kolostort számukra. Jellemző, mennyire szívügye volt a királynak ez a rend: 1381-ben, mikor a velencei köztársaság teljesen a kezében volt, bekerítve a magyar, paduai és genovai ellenséges hadak által, s Lajos megkímélte a város életét és önállóságát, a béke egy titkos záradékában Remete Szent Pálnak, a pálosok védőszentjének Velencében őrzött ereklyéit kérte kedvenc szerzetesei számára, s azt ünnepi díszes külsőségek között helyezték el Budaszentlőrinc templomában.

A pálosok kemény és remete életmódjában van valami hasonlóság a karthauziakkal, a Franciaországban, Chartreuse völgyében még a XII. században keletkezett, hallgatag „fehér barátokkal”. Nem lehet véletlen, hogy Lövdön Lajos király a karthauziak számára is alapított kolostort. Mindkét rendre jellemző volt a magányban való teljes csend keresése, közösségi életükben pedig az egyén kiválásának, kitűnésének teljes megsemmisítése. A pálosok élete nem volt annyira szigorú és egymástól elkülönített, mint a karthauziaké. De adataink vannak róla, hogy – bár később tagjai a művészet és irodalom terén is kitűntek – a misztikus „belső élet” útjain való feltűnést a túlságig kerültkék. Mint ahogy a karthauziak nevük feltűntetése nélkül írtak és temetkeztek még akkor is, mikor a többi rend ezt már nem kívánta. Egy magyar pálos perjel lábával taposott el egy különlegesen szépen nőtt virágot egyik rendtársa sírján, mikor felhívták rá a figyelmét, nehogy valami egyéni „szentkultusz” keletkezhessek.

A latin egyház mint „magyar vallás” Délkelet-Európában

Nagy Lajos kora a hanyatló középkor utolsó időszaka, mikor a vallásos érzés még utoljára, átfogó erővel tud érvényesülni a politika felett. A hatalmi viszonyok nyereségén azonban ez semmit sem változtat, mint ahogy a vallási lepel korábban sem mérsékelte az egyes uralkodók terjeszkedési szándékait.

A XIV. század már nem a császárok kora, mint láttuk, maga IV. Károly mondta, hogy „elmúltak már azok az idők”. De a terjeszkedésről, hatalmi vágyairól ő éppúgy nem mondott le, mint a többi uralkodó. Döntő különbség rejtett azonban a földrajzi helyzet alkotta sorsszerűségben. A francia és német királyoknak már rég elfogyott a nem keresztény „missziós területe”. Európa nyugata éppúgy keresztény volt, mint Közép-Európa is. Magyarország és Lengyelország feküdt azon a szélső, keleti határvidéken, melyen túl, a tatár foglалás által átmenetileg leigázott, ortodox keresztény vallású orosz fejedelemségek, valamint a tatárokhoz, mongolokhoz hasonlatosan nem keresztény, „pogány” – de nem is mohamedán – kunok országa terült el. Délkeleten, a Balkánon pedig ekkor kezdett Ázsiából Európába törni a mohamedán törökség, I. Murád szultán vezetésével.

E földrajzi helyzet mindenképpen a magyar és a lengyel királyt tette elsősorban érdekeltté, védekezővé vagy támadóvá a római egyháztól elszakadt ortodox görög vagy a soha nem is keresztény népekkel szemben.

A pogány tatárok invázióját Magyarország már a XIII. században átélte, s mivel az ellenséges seregek visszavonultak a Kárpát-medence területéről, a pusztulásból felépült, és akkori határai között a dalmát tengerpartig lenyúló melléktartományaival együtt ismét nagyhatalommá vált ebben a térségben. Ilyenformán a Kárpát-medencét birtokló Lajos király fő feladata lett e peremvidéken, ahol még a latin egyház hívei éltek, a római vallás megvédése, folytatva ezzel az Árpád-házi királyok politikáját.

Hitterjesztés és politika e szétbogozhatatlan keveredésében mai szemmel tekintve a vallás is az uralkodók áldozatává lesz bizonyos mértékig, éppúgy, mint a világi fejedelemség gondjaiba merülő pápaság. A „római vallás” éppoly erőszakos politikai uralom képét ölti fel sokszor, mint ahogy a latin kultúrájú országok „a kelet” despotáinak tévelygését látják csak az ortodox kereszténységben. Ezért az ortodox szerbek és környező hitsorsosaik számára, a politikai függőséggel együtt érkező latin hittérítés már Imre király óta „a magyar vallást” jelenti.

Ami az egykori Kunország területét illeti, ez északabbra, s egyszersmind a Kárpát-medencétől keletre feküdt, de sorsa és az orthodox bizánci hatókörrel átítatott szelleme révén összefüggésben volt a Balkán helyzetével. Itt húzódtak meg azok a római katolikus püspökségek, melyek II. Endre (1205-1235) korától Nagy Lajosig terjedően a magyar királyoknak és a pápaságnak missziós politikájával, valamint magyar településrajok kibocsátásával a római vallás utolsó, keleti nyúlványai voltak. E püspökségek létét újabban, a Vatikáni Levéltárban felfedezett pápai okiratok segítségével még világosabban látjuk, mint eddig. A domonkos rendnek 1221-ben megindult, s a magyar királytól támogatott térítő munkája során még IX. Gergely pápa 1227-ben alapította itt az első, milkói latin püspökséget, azt nemcsak a domonkos rendfőnök, hanem az esztergomi érsek és a magyar trónörökös, Béla herceg (a későbbi IV. Béla király) gondjaiba is ajánlva, hozzájuk intézett leveleiben. Ekkor települtek le itt a később „csángóknak” nevezett magyarok első csoportjai is, míg a kunoknak nagy része

a közelgő tatár invázió elől Magyarországra menekült. Helyükbe délről az akkor még „vlach”-nak (magyarosítva oláhnak) nevezett románok egyes ágazatai települtek. Ez a latin eredetű nyelvet őrző pásztornép, bizánci, majd* bolgár fennhatóság alatt ugyancsak nem a római, hanem az ortodox görög kereszténységet képviselte. A latin „missziót” terjesztő magyar király feladatai tehát rájuk is csakhamar kiterjedtek. A kunoknak a tatár befolyásra kezdődő, lassú szétszóródása azt eredményezte, hogy míg uralkodó főembereik, kenézeik helyükön maradtak, alattvalóik nagy többsége a „vlach”-ok egy részéből alakult ki.

Először a Kárpátoktól délre, még Károly Róbert hívta életre 1324-ben „Ungaro-Vlachia” néven a később Havasalföldnek nevezett vajdaságot, melynek első vezérétől, Basarabától 1330-ban már súlyos vereséget szenvedett. Mint láttuk, 1342-ben Nagy Lajos ismét kiterjesztette e területre az uralmát, sőt, most már Havasalföldtől északra a később Moldvának nevezett tartományt is megszerezte Kunország területéből, s kérésére 1345-ben a pápa újjászervezte a milkói püspökséget. Csakhogy a Bulgária és a Fekete-tenger vidéke felől egyre nagyobb tömegben előrenyomuló vlachok – a későbbi románok – most már egészen más jelleget adtak a tájnak. A kunok kezdtek felszívódni, míg a „vlach” nép sajátos hegyipásztor-életmódját folytatva, a Kárpátok havasain is átkelt, s egyre nagyobb számban jelent meg Erdélyben is. Havasalföld és Moldva vajdaságait létrehozták ugyan a magyar királyok, de Nagy Lajos korára az itt berendezkedő népesség, bolgár és szerb szövetségben és a keleti egyház képviselésében egyre élesebben elvált a római egyház hitében élő, és a kunok idejéből még itt maradt magyaroktól, sőt, a Kárpátmedence magyar királyságától is. A helyzet megvilágításához az is hozzátartozik, hogy nemcsak a vallás kérdésében állottak fenn különbségek, hanem a gazdasági és társadalmi fejlődés szintjén is. Éppúgy, mint ahogy a fejlett polgársággal rendelkező, nyugatra fekvő országoktól bizonyos szempontból elvált Közép-Európa a maga hiányzó, részben németek által pótolta polgárságával, a Kárpát-medencétől délre és keletre fekvő, új formációjú államalakulatok, akár a hirtelen nagyhatalommá duzzadt Szerbiára, akár Havasalföld és Moldva erősödő vajdaságaira gondolunk – a magyar királysághoz és melléktartományaihoz viszonyítva is, más sajátosságokat mutattak. E helyekre a fejletlenebb gazdasági viszonyok mellett a fejletlenebb, csonkább társadalomszerkezet is jellemző. Míg Horvát-Szlavónország, igaz, a magyar királyok uralma alatt, és a magyar főnemességgel bizonyos módon keveredve, de kialakította a saját főnemességét és megőrizte a maga fejlettebb társadalmi struktúráját, addig már Szerbiában is hiányosabb volt a társadalmi szerkezet. Közép-Európában csak a polgárok hiányoztak, a balkáni részeken és a román vajdaságokban a nemesség sem tudott megfelelő súllyal és körvonalakkal kibontakozni, hogy a társadalomszerkezet differenciáltságát elősegítse. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy sokkal kevesebb volt a magukat viszonylagosan szabadnak mondható, önrendelkező elemek száma, és súlyosabb, despotikusabb a kisszámú, de nagy hatalmú főemberek elnyomása. A havasalföldi és moldvai vajdaságokban pedig a kezdeti helyzet még nemzetiségi különbségeket is rejtett. A vezető réteget alkotók, élükön a kenézekkel – mint említettük – kun eredetűek voltak, dinasztiájuk pedig tatár. A vlach nép társadalmilag a maga eredetében még kevésbé volt tagolt, a differenciálódást, mint arra az újabb kutatások rámutattak, a kun eredetű vezető réteggel való összeolvadás indította meg.

A kor hierarchikus gondolkodása ugyanakkor valamennyi népet jellemezte. Nemcsak az elnyomottak gyűlölték az elnyomóikat, és nemcsak a „magyar vallás” köntösében megjelenő latin egyház volt a Balkánon idegen, de a magasabb fokon álló szerbek sem tekintettek egyenrangúként a „vlach pásztornépre”. Nem sejtette ekkor még senki, hogy e lenézett nép milyen szívósságról és életerőről, valamint emelkedő képességről tesz majd tanúbizonyságot a történelem folyamán.

A román vajdaságok, igaz, a magyar királytól való vazallusi függőségüket ez időben forma szerint megtartották. De az időnként jelentkező lázadások már a teljes függetlenülés irányába mutattak. Még 1246-ban Szörénytornyán a pápa megalapította a második püspökséget is, melyet egyébként ugyanúgy magyar csoportok letelepedése kísérte, mint Milkóban. Basaraba fia, a Nagy Lajosnak meghódoló, majd 1357-ben felázadó és ismét meghódoló Sándor vajda különben, felesége révén kereste a kapcsolatot a magyar királysággal. Második neje ugyanis a magyar királyi házhoz közelálló Dobokai Klára, katolikus, magyar asszony volt, aki a szentszékkal is összeköttetést tartott a római vallás terjesztése érdekében. Ezzel áll összefüggésben, hogy Sándor fia Lajk már katolikussá lett. Moldvában Bogdán vajda lázadása akasztotta meg a római misszió munkáját, majd később fia, Lackó vajda önállóan ferences követeket küldött a pápához, aki kérésére ezen a tájon megalapította a harmadik püspökséget, Szeret városában, 1371-ben. De a magyar befolyásra jellemzően a pápa Nagy Lajos anyjának gyóntatóját, András ferences szerzetest tette meg püspöknek.

Már ekkor kitűnt, ami a nemzetiségi ellentétekben később még jobban kiéleződött, hogy a magyar főpapok, akik nemcsak a kolduló rendek „atyai” vagy „testvéri” szellemű térítőmagatartásától álltak távol, hanem saját körükben is elsősorban feudális urak módjára viselkedtek, nem voltak alkalmas közvetítők a vallási misszióban. Erdélyben a román letelepülők az egyházi adószedés kíméletlen formáival találkoztak, s így természetesen volt, hogy már ez okból is inkább a görög ortodoxia felé hajoltak, a keleti egyház lelkeszeit kívánták, akiktől nagyobb megértést reméltek. Konstantinápoly, mint vallási központ messze volt ahhoz, hogy velük elnyomatást éreztesen, a magyar királyság keretei azonban közvetlenül adottak voltak. De az is bizonyos, hogy már Basaraba viszonylag korai, a század húszas éveiben mutatkozó támadó, területfoglalási szándékai minden vallási kérdéstől függetlenül léptek fel Magyarországgal szemben. A vlach nép éles római-ellenessége, keleties szellemisége, valamint latin eredetű nyelve között kulturális téren is nagy volt az ellentmondás.

A szerb területeken való latin „misszió” központja a XIII. század eleje óta fennálló szerémi püspökség, és az 1331-ben, Károly Róbert uralkodása alatt megalapított nándorfehérvári püspökség (a mai Belgrád) volt. E területeken, ahol a kathar-utód bogumilok is újból tért nyertek, főként délebbre, Boszniában, Lajos királynak gondja volt rá, hogy a térítő munkában jobban kiképzett papok működjenek, elsősorban ferencesek. Szerémségben teljes volt a siker, és Macsóban is jó „eredményeket” értek el „Szent Ferenc fiai”. Részletes adatok hiányában mindenesetre erről tanúskodnak 1362 után V. Orbán pápának Lajos királyt ez ügyben dicsérő, írásos dokumentumai. Pedig ez a német császárbarát pápa már korántsem volt olyan jó viszonyban a magyar királlyal, mint elődje. Ugyanakkor Bulgáriában is magyar segítséggel folytak a latin egyházba térítő akciók, de itt, a sokfelé megoszló, részben nem is keresztény „felekezet” zavaros viszonyai valóságos vallási anarchiát mutattak. Átmeneti sikerek után a súlypont végül itt is az ortodoxia – Bizánc – irányába dőlt. De míg Lajos király

élt, az Avignonban tartózkodó „római szék” befolyása a magyar politikával érvényesült.

Láttuk, milyen energiával kellett féken tartania a magyar királynak balkáni hűbéreseit. A térítés mellett nem csak Szerbiába, hanem Bulgáriába is vezetett Nagy Lajos hadjáratot, melynek során Viddint is elfoglalta. A szerbekkel szövetséges havaselvei és moldvai román vajdák ugyan az északi szerb tartományokkal együtt, rendszeres hűbéri adót fizettek, de a Balkán délkeleti részén keresztül utat tört a török terjeszkedés is. A Balkán fejedelmei nehéz helyzetbe kerültek, mert a tetterős török szultán, Murád, már lendületesen nyomult előre, s az ő útját is csak adófizetéssel lehetett késleltetni. Bulgária jó része már ekkor török uralom alá került, és a szomszédos Havaselve és Észak-Szerbia a magyar király és a török szultán között ingadozva tartotta fenn egyszerre kétfelé is a hűbéri viszonyt.

Nagy Lajos, aki IV. Károly császártól abban különbözött, hogy nemcsak politikus volt, hanem élt benne családja időről időre visszatérő típusának, a lovagkirálynak egyházvédő felelőssége is, az eretnekségnek nem számító, görögkeleti, ortodox keresztény egyházzal – a kor fogalmai szerint – „türelmes” volt. Papjaikat csak saját országába nem engedte be, így Erdélybe sem, mikor az itt letelepülő románok ortodox lelki gondozást igényeltek. Az „eretnokséget” viszont, mint a bogumilizmust, mely a francia albigensek kései Utódaiként ekkor apósának bosnyák tartományában még erős volt, éppúgy elnyomta, mint annak idején Languedocban a francia, Szerbiában pedig még Imre magyar király.

Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Lajosnak a melléktartományokkal kapcsolatos intézkedéseiben megfigyelhető valamilyen rapszodikus motívum. Igaz, hogy a román vajdák magatartása, Sándoré és fiáé, Lajké, hasonlóan változékony. Valójában szeretnének a magyar fennhatóságtól megszabadulni, s független politikát folytatni, de ezt nem tehetik meg a török nyomás fokozódása miatt sem. Így arra kényszerülnek, hogy váltakozva hódoljanak hol a magyar királynak, hol a török szultánnak. Ezt éppoly fontos tudni, mint azt, hogy a török előretörés e korai időszakában sem Lajos király, sem Európa nem ismerhette még fel a török uralomnak később kibontakozó, nagyszabású, „Európa-hódító” természetét. Mindamellet mégis feltűnő, hogy Lajos a hűségére visszatérő Lajk iránt újra olyan teljes bizalommal viseltetik, mintha „rég, kipróbált hívével” lenne dolga, holott más helyen, más esetekben sokkal szigorúbb. Basaraba fia, Nándor és unokája Lajk is őrzik Károly Róbert egykori ellenfelének támadó szándékát, de Lajos király a jelek szerint – a külsőséges, időnkénti hűségnyilatkozatok hatására – nem is gondol arra, hogy szomszédsága nem mondott le tervéről, és hogy erről az oldalról komolyabb veszedelem fenyegetheti. Az újra meghódoló Lajkot, a hűbéreskü ellenében még szörényi bánná is megteszi, bár azelőtt e tisztségre mindig magyar főtisztviselő került.

Ebben valószínűen anyja is befolyásolhatta, akinek Lajk második felesége rokona volt. Ugyanakkor valami nagyvonalú „lovagiassággal” tette mindezt, mintha arra számított volna, hogy jóindulatú gesztusait az ellenfél méltányolni fogja. Ő, aki még a dinasztikus politika alapjain állott, s vele Európa többi uralkodója is, nem látott a románság erős, összetartozási érzésében „nacionalista ellenérzést”. Úgy gondolta, hogy az Erdélybe 1348 után nagyobb számban betelepülő románságnak római katolikus hitre térítése feloldja majd az együttélési problémákat.

A magyar királyeszmé és az „aranybulla” továbbfejlődése

A modern ember úgy gondolná, hogy Lajos király „térítő missziói” mögött, mivel mindig egybekötve jelentkezik a hódító, politikai céllal, a vallás csak leple a hatalmi erőszak cinizmusának, mint ahogy nem egy uralkodónál ez valóban megfigyelhető. Nagy Lajos személyiségében azonban éppen az a vonás a sajátosan egyedi, hogy el-lentétben saját korával, a XIV. századi, a gótika hanyatló, kihűlt, formálissá vált „lo-vagi és missziós” utóéletében ő még valóban komolyan veszi amit mond és tesz. Ez természetesen nem változtat a véres valóságon, az öldöklésnek „a kereszt jegyében” szentesített érvényesülésén. Seregiben, kemény katonái mellett sokszor kénytelen ci-nikus zsoldosokat is alkalmazni, de a gyilkolásban az ellenfél sem kíméletesebb. Nagy Lajos sajátos hite, személyes varázsa feltétlenül jó vonzóerő környezetének, né-pének. Sőt, a külföldről érkező lovagoknak is, hogy a katonai hivatást ne valamilyen vak, vallási fanatizmussal, másokra nem tekintő, irgalmatlan kegyetlenséggel művel-jék, hanem a kardforgatással együtt szerepet kapjon a méltányosság, az irgalmazni tudás és az okos béke szeretete is. Éppen nem magyar, hanem az ausztriai földről származó Peter Suchenwirt, az osztrák lovagok kíséretében Magyarországot, Lajos udvarát is megjáró és a lovagi tornákat magasztaló címer-költő az, aki a magyar ki-rályt erényes tulajdonságaiért nem győzi dicséretekkel elhalmozni. Még a németek iránti barátságát is kiemeli, pedig Lajos összeköttetései, mint láttuk is, a németiséggel éppen nem voltak felhőtlenek.

Alakját nehéz – sőt, nem is lehetséges – a megszokott uralkodótípusokba sorolni, s ezért olykor a történetírók sem tudják, miként „minősítsék”. A hódítót nem szeretik a hódoltatott népek fiai, viszont azoknak sincs igazuk, akik pusztán a hódításért akar-nak ünnepelni valakit. Különböző is nehéz megvonni a határvonalat olykor hódítás és védekezés között. Lajos király sokszor volt olyan helyzetben, hogy támadása egyúttal védekezés volt, hatalmának kiterjesztése nem pusztán dicsőségvágy, hanem alatt-valóinak oltalma. Elég összehasonlítani őt tulajdon szépapjával, Anjou I. Károllyal, a nyers és ellenségeivel irgalmat nem ismerő, de még az egyházban is csak pusztán, ha-talmi eszközt látó hódítóval, hogy érezzük a különbséget Lajos javára.

Nagy Lajos „elfogult”, ha mai nézőpontból nézzük, a latin egyház oldalán, és az is bizonyos, hogy amikor térít, és ellenállásra talál, igénybe veszi a magyar fegyvereket. De azt is el kell ismerni, hogy törekvéseit mindig őszinteség kíséri, ellentétben más uralkodóknak a maguk nemében talán okosabb, de jellemtorzítóbb magatartásával. Mikor Nápolyba indul fegyveresen, ehhez nem keres vallási indítékokat, és kész a pápa akaratával is szembeállni. Mikor viszont Magyarország szomszédságában hó-dít, nemcsak szerb vagy román területen, hanem Bulgáriába hatolva is, megszervezi magyar igazgatás alatt a bolgár bányságot, ferences missziósok kísérik. Ekkor beszél térítésről, főleg mikor jellemző módon arról panaszkodik Orbán pápának, hogy saj-nos, térítő útjaihoz, „keresztes hadjárataihoz” – mint ő maga felfogta – kevés misszi-ós munkában járatos papja van. S itt nem várhat az avignoni pápától segítséget, sőt, még ő az, aki távolról is segítséget nyújt a pápaságnak. Ha vérbeli hódító lenne, nem torpanna meg időnként, éppen a dicsőség küszöbén, mint Nápolyban, Rómában vagy Velence előtt. Akik nem ismerik a kor távlatából a francia Szent Lajos király-típust, aki ugyancsak hajlamos volt megtorpanásokra, éppen Anjou Károly segítségé-ben is – azok nem értik Nagy Lajost, sőt félreértik. Mint az a német történetíró, aki

szerint „a nagy gondolatokkal játszott csak, de azokat nem valósította meg”. (H. Kretschmayr.) Igaz, az Itáliát oly sokszor letipró, német császárokkal összehasonlítva, ilyenféle „nagy gondolatot”, „világuralmi tervet” Nagy Lajos soha nem valósított meg, de erre nem is vágyott. Megtorpanásaiban olykor valóban érzünk valami befolyásolhatóságot, de távolról sem olyan mértékben, hogy komoly tervektől és célkitűzésektől áthatott lényét ez törpítene. Ellenkezőleg.

Célkitűzései kétségkívül öröklött, dinasztikus hagyományaiban gyökereznek. Egyrészt a Capet Nagy Károly-eszme befolyásolja a latin hódító misszióban, másrészt pedig a közvetlenebbül realizálható Árpád-házi hagyomány. Hiszen mikor a magyar melléktartományokat őrzi délen, már az Árpádoktól járt úton halad, csak kibővíti a lehetőségeket. De mikor megtorpan – olykor saját hibájából – kétségtelen, hogy befolyásolja az a lelkiismereti motívum is, melyet Szent László így fogalmazott meg fennmaradt, egyetlen levelében: „... bűnös vagyok, mert a földi méltóság teendőit nem lehet előmozdítani súlyos vétkek nélkül...” (Árpád-Anjou-kori lev. 93. A montecassini apáthoz.)

Sajátos felfogása, a latin egyházhoz való hűsége nemcsak akkor nyilvánul meg, mikor abból politikai hasznot húzhat. A törökök fenyegetése és saját családi viszonyai elől menekülve, V. János bizánci császár, aki egyúttal az ortodox egyháznak is feje, Budán, Nagy Lajos oltalmában keres menedéket. A magyar király, aki kiűzi Erdélyből a románság ortodox papjait – és erre lehet mondani, hogy politikai érdekből is tette – a tőle távol eső, és politikai érdekkörébe be nem vonható bizánci császárt is csak úgy lett volna hajlandó támogatni, ha ez elismeri a pápa főségét egyházi ügyekben, vagyis megvalósítja a sokat tervezett uniót. Ebből a sajátos – mai szemmel kétségtelenül naiv – törekvésből magyarázhatóak a zsidók megkeresztelésére tett kísérletei is. S mikor itt sem ér el sikert, akkor kerül sor arra, hogy a zsidókat is távozásra készíti országából. De jellemző, hogy vagyonukat, pénzüket magukkal vihetik. Lajos csak „keresztényellenesnek” vélt magatartásuk miatt haragszik a zsidókra, nem „faji előítéletből”. Még elfogultsága is más színben tűnik fel, összehasonlítva a nyugatibb országok, főként a német föld eseményeivel, ahol éppen ebben az időben a zsidók elleni elfogultság véres öldöklésekké fajul, és éppen gyűjtött vagyonuk elvételét is célozza a hirtelen kirobbanó üldözés, mert semmi mást, csak keresztényellenes uzsorásokat látnak bennük. Lajos király az emberségre való törekvést még saját elfogultságának keretei között is igyekezett tartani, ez a tulajdonsága egyéni természetében gyökerezett.

Legelfogultabb cselekedeteit – mint ez ismeretes – saját, dinasztikus politikája érdekében követte el, de e törekvéseiben belátta tévedéseit. Ez természetesen nem jelentette dinasztikus szempontjainak feladását, az adott korban egy uralkodó számára ez elképzelhetetlen anakronizmus lett volna. Éppígy természetes – és az ideák világán át itt már az elsősorban adott realitások tükröződnek –, hogy a saját királyságát, a dinasztia által „örökbe kapott” Magyarországot és annak sorsát is saját eszmevilágának keretei közé foglalta. Említettük, hogy apjához hasonlóan ő sem uralkodott „alkotmányosan” – ez is anakronizmus lett volna –, nem hívott össze országgyűléseket, szűk, királyi tanácskozó testületének formai szereplésén túl nem tudakolta az alattvalók véleményét. Hiszen ebben a korban minden hasonló kísérlet csak az országbárók újbóli, káros túlkapásaihoz, az ország széttagolódásához vezethetett volna – mint ahogy a halála után történtek egy időre fel is csillantották e lehetőségeket.

Nagy Lajos központi kormányzás segítségével, a feudális erőket megfékezve uralkodott, s éppen ezzel segítette elő, hogy – ha polgárság nem is – de legalább a nemességnek kisbirtokú, alsóbb rétege, az egykori nem nemes serviensekkel összeolvadt köznemesség megerősödjék, mint társadalmi osztály, a királyi, majd nemesi vármege kereteiben.

Azt a II. Endre kori, még az 1222. évben kelt és „aranybullának” nevezett okmányt ugyanis, melyben az akkori királyi serviensek, szolgálattevők, csírájában elismertették a maguk nemesivé fejlődő szabadságjogukat a királlyal – ezt az okmányt Nagy Lajos megerősítette és kiegészítette. Természetesen most sem valamilyen tudatos, „alkotmányfejlődést” előmozdító szándékról volt szó, de a kor színvonalán feltétlenül előrelépést jelentett a feudális urak ellenében a köznemességnek e szabadságjogait oly féltékenyen őrző osztálynak, mint a nemzet akkori gerincének megerősödésében. A régi aranybulla megerősítése Nagy Lajosnak 1351. december 11-én kiadott dekrétumával történt, melynek bevezetése kétségtelenül mutatja, hogy hálát érzett alattvalói iránt, mégpedig elsősorban éppen azért, hogy őt dinasztikus küzdelmeiben támogatták. Erre mutat a kifejezés, hogy: „királysága minden kedvező és szerencsétlen körülményei között” – országa nemeseinek – „és különösen Szicília (vagyis Nápoly) országában iránta leghívebb igyekezettel és szent buzgalommal tanúsított hűségét és hű szolgálatait” jutalmazandóan teszi a rendelkezést, melyben „a Szent István óta adott szabadságokat” megerősíti. A nemzettudat fejlődéstörténetében újabb fontos okmány ez, és azért is jelentős, mert a feudális szétagolódás idején a tartományúri önkénynek sokszor áldozatul eső, szabadságuktól megfosztott kisebb nemsek Lajos király által orvoslást találhattak benne. Az olyan kiegészítő rendelkezések, hogy a király eltiltja a főpapokat az egyházzal (a birtokügyekben) perben álló nemsek kiátkozásától és fenyítésétől, és minden más, hatalmaskodó urat mások jobbágyainak elvételétől, egyre fontosabbá tették a védelmet adó központi, királyi hatalmat a magán-feudális önkényurasággal szemben. Viszont apjának bűnét kívánhatta helyrehozni, mikor két törvénycikkben arról is rendelkezett, hogy a főbenjáró bűnben elmarasztalt nemsek fiai és többi családtagjai ne legyenek büntethetők. De a legfontosabb, és vagyoni szempontból döntő, új rendelkezés az volt Lajos „ösiség”-törvénynek nevezett dekrétumában, hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemsek birtokai akadály nélkül szálljanak át legközelebbi atyafiaikra. A föld, a jövedelmet szolgáltató talaj tehát megerősödött a nagyurakkal és egyházi nagybirtokosokkal szemben a köznemesség, „a nemzet gerince” tulajdonában.

Az alattvalók tehát a dinasztia érdekeiért viselt harcokkal érték el helyzetük javítását. De mi lesz végül is az Anjou-dinasztikus elvből Magyarországon? Beleolvad az Árpád-ház dinasztikus elvébe. Vagyis abba a hagyományba, mely a kihalt uralkodócsalád után már teljesen a nemzet hagyománya lett. A „Szent István királytól kapott szabadság” már II. Endre alatt a királyeszmé kisajátításának kezdetét jelentette, mely a „szent korona” eszméjében folytatódott, s jutott először világos kifejezésre III. Endre, másodszor pedig éppen az Anjou-ház magyar trónra jutásának idején. Károly Róbert már az élő Árpád-házi hagyományhoz alkalmazkodott, mikor felkarolta a Szent László-kultuszt, s ezt fia tovább folytatta, élesztette „a szent királyok hagyományával”.

Érdekes adatunk van rá, hogy annak az Anjou Károlynak kései leszármazottja, aki még Nagy Károly császár tiszteletére kapta először a Károly nevet – mint magyar ki-

rály, mintha egyesíteni próbálná a kétfajta hagyományt. Nagy Lajos ugyanis Aachenben, Nagy Károly egykori székhelyén, a dómban, ahol a „boldog”-ként tisztelt császársír emléke európai zarándokhely volt, magyar kápolnát alapított, 1370. január 2-án. Ebben az alapítóokmányban azonban ezt a mondatot olvassuk: „Elődeink, Szent István, Szent László és Szent Imre könyörgéseinek érdeme, hogy idáig minden vállalatunk sikerült, s hogy az Isten jóvoltából a nekünk jutott ország határa szélteben, hosszában annyira s oly csodálatosan kiterjedt.” (Fejér: Codex dipl. IX. 215-218.)

Nagy Károly tiszteletéről külön nincs szó, ez magyar földön nem is tudott gyökeret verni, de önmagáért beszél az aacheni magyar kápolna és az Anjou-család leszármazása. A Velencével való első háború idején is, mint említettük, Nagy Lajos édesanyja, Árpád-házi Szent Erzsébet (egyúttal saját védőszentje) sírjának felkeresése után Aachenbe is elzarándokol, hogy a magyar fegyverek győzelméért imádkozzék.

Sajátságos viszont, hogy éppen a „missziós” tevékenységben oly élénk Lajos, 1374-ben, mikor Murád török szultán megindult Bulgária ellen, más irányú lekötöttségei miatt késlekedett. Nem ismerte, de nem is ismerhette még fel a török veszélyt a maga később kibontakozó, nagy veszedelmében. De 1377-ben mégiscsak ő volt az első európai uralkodó, aki, ha nem is személyesen, de délre küldött serege révén megütközött a mohamedán törökséggel, és nagy győzelmet aratott. Murád szultán akcióit egy évtizedre megállította, és az iszlám, Nagy Lajos életében már nem terjeszkedett tovább. Győzelmének emlékére tette az ausztriai Mariazellben, a híres Szűz Mármegye helyén, hálaadó alapítását „Magyarország védőasszonyának”.

Lengyelország királysága

1370 őszén vadászat közben lebukott lováról Nagy Kázmér lengyel király Przedborz közelében, ahol szép kastélyt építtetett magának. Haldokolva szállították Krakóba, ahol november 3-án elhunyt.

Ezzel életbe lépett a még Károly Róbert idejében kötött szerződés: a magyar király örökölte a lengyel trónt is. Lajost 1370. november 17-én koronázták lengyel királlyá Krakóban.

Az igazsághoz tartozik, hogy Lajos, bár édesanyja a lengyel uralkodóházból származott, nem tudott osztatlan népszerűsége szert tenni új királyságában. Már eleve akadály volt az is, hogy míg a magyar mellett a francia, olasz és német nyelveket kezdettől fogva értette és beszélte, a szláv nyelvek elsajátítása iránt nem mutatott érdeklődést. Igaz, hogy a latin nyelv közvetítő szerepe révén, a hivatalos gyakorlatban megértették – de ez a bensőségebb, alattvalói kapcsolatok kialakításához kevés volt. Fokozta a nehézségeket, hogy Lengyelország, a korábbi cseh-német térhódítások következtében is, nem volt érületében teljesen egységes, bár Lokietek Ulászló és Nagy Kázmér királyok sokat tettek e téren. Kis- és Nagy-Lengyelország elkülönülése azonban kezdettől súrlódásokra adott alkalmat. Lajos, aki apja ifjúkori Magyarországnak zilált viszonyait már nem ismerte, és egy állami egységében helyreállított királyság kormányát kapta a kezébe, Krakóban megkoronáztatva magát, úgy gondolta, hogy a lengyel nemzeti követelményeknek eleget tett. A királyság igazi fővárosa azonban ekkor még Gnezen volt, Nagy-Lengyelország székhelye, és a lengyel főurak azt várták tőle, hogy itt, vagy legalább ebben a városban is megkoronáztassa magát. Lajos, Krakót elhagyva, látogatást tett ugyan Gnezenben is, de mivel az ő – állam-

egységhez szokott, dinasztikus szemléletében csak *egyetlen* Lengyelország létezett, a fővárosban kívánt *második* koronázást elutasította.

Ezzel a nagy-lengyel, partikuláris érzékenységet bántotta meg, anélkül, hogy szándékosan akarta volna. Másik tévedése az volt, hogy – miként Nápolyban sem maradt, bár más okokból, annak idején sokáig – most Lengyelországból is visszasietett Magyarországba, anyjára bízva a kormányzás gondjait. Ezt ugyan távollétében, Magyarországon is megtette, és a lengyelek esetében joggal gondolhatott arra, hogy anyja is lengyelnek számít. Mégsem bizonyult szerencsés lépésnek, mivel Erzsébet anyakirályné kíséretében sok volt a magyar főúr, akiknek környezetét ő már – úgy látszik – megszokta, a lengyel alattvalók azonban nem. Feszültségek, ingerültségek, zavargások támadtak, melyek végül is véres zendüléshez, a magyar urak legyilkolásához vezettek. Az ekkor még pogány litvánok mozgolódása is sokat rontott a helyzeten, és a lengyelek egymás közötti ellentétei is. Döntő volt azonban a Piaszt-ház egy sarjadékának, Gnievkovi Ulászlónak megjelenése, aki a litvánokkal szövetségben Halicsot és Lodomériát elfoglalta. A „nemzeti” és a „keresztény” eszmék itt még mindig összeütközéseket okoztak. Lajos király visszafoglalta Halics és Lodóméria területét, mely valójában nem a lengyel királyság része, hanem az oroszok földje volt, valaha a XIII. század elején magyar fennhatóság alatt. Lajos király most újra a magyar koronához csatolta e területeket, és élükre volt nádorát, Ziemovit mazóviai herceg vejét tette meg engesztelésül e részek fejedelmévé, mint „orosz vajdát”.

A magyar Kassára összehívott lengyel főrendek ezek után, az adó- és más engedmények hatására mégis megbékéltek, sőt, elismerték az Anjou-ház nőági örökösödési jogát is. Senki sem sejtette még ekkor, hogy ez a lépés milyen döntő lesz Lengyelország szempontjából. Amit az apa, Lajos, nem egészen szerencsés kézzel, de kétségtelen igyekezettel megkezdett, azt leánya, Hedvig folytatta majd, mint egyedül Lengyelország királynője. Ez volt a teljes rendeződés útja. Hiszen – mint az események később is sokszor megmutatták – a magyarok sem tudtak tartósan megbékélni azzal, ha királyuk nem csupán „a sajátjuk” volt, és ez sok véres felkelést indított, szerencsét és szerencsétlent egyaránt.

Nagy Lajos személyes tekintélye kellett ahhoz, hogy haláláig egyszerre tartsa kezében Magyarország és Lengyelország kormányát.

Lajos utódlási problémái

Bármilyen eredményeket ért is el Lajos a külpolitikában, éppen kedvenc eszméjének, a dinasztia családi összeköttetéseinek továbbvezetése látszott sokáig reménytelennek, hiszen sok idő elmúlt már második házasságkötése óta, s ebből a házasságból sem származtak gyermekek. Végül is, tizenhét évvel az esküvő után megszületett 1370-ben Katalin, 1371-ben Mária és 1374-ben Hedvig. Három leány: a magyar Anjou-ág utolsó hajtásai.

Természetes, hogy a Magyarország trónját oly figyelemmel kísérő Károly császár, felhasználva a vele jó összeköttetést tartó Oppelni László herceget, Lajos akkori nádorát, bejelentette óhaját, hogy fiai közül az egyik jegyese legyen a magyar király valamelyik leányának. Arra már nem gondolhatott, hogy a német birodalmat és Csehország királyságát öröklő, idősebb, Vencel fia legyen a kiválasztott és így a magyar trónnak is várományosa. De ott volt negyedik házasságából született ifjabb, Zsig-

mond nevű fia, aki végül is tizenegy éves korától már a magyar udvarban nevelkedett mint Mária jegyese, vele együtt a trón várományosa és majdani betöltője is.

Előbb azonban még valaki jelentkezett váratlanul Lajos egyik leányáért. Mégpedig V. Károly francia király, aki ifjabbik fia, Lajos orléans-i herceg részére kérte Katalint. Ez alkalomból hirtelen megélénkült a viszony Buda és Párizs között, követjárások kezdődtek, s a magyar Anjou-ág és a francia udvar kapcsolatai, melyeket eddig megbénítani látszott Róbert, majd Johanna nápolyi politikája és az avignoni pápák udvara, most egyszerre közeledést mutattak.

Nagy Lajos most már mindenképpen valamelyik leányának akarta biztosítani a magyar és a lengyel trónt, s természetesen, miként IV. Károly császár, éppen úgy a francia király is a maga dinasztikus terveit szőtte a házasság gondolatába, azzal a különbséggel, hogy V. Károly még a nápolyi örökösödést is beleszámította. A negyedik házasságában is gyermektelen maradt, öregedni kezdő Johanna nápolyi királynő kezdett kimaradni a számításokból.

A magyar királynak korábban, mikor még leányai nem születtek, az a gondolata támadt, hogy az Anjou-ház még egyetlen élő fiúsarját, a Durazzói-ágból való Lajos herceg fiát, Károlyt összeházasította unokatestvérével; a kivégzett Károly herceg leányával, miután előbb udvarában neveltette. Ez a termete után „Kis” Károlynak nevezett herceg volt tehát az első trónörökös még Zsigmond előtt. De mikor a lányok megszülettek, Lajos horvát-szlavón-dalmát herceggé tette, és csupán Nápolyt szánta neki.

A dinasztikus érdekekre oly sokat adó Nagy Lajos idejére éppen messze került Magyarország attól a francia királyságtól, ahol a magyar király apai ágon való unokatestvérei uralkodtak.

Tévedés lenne – itt még egyszer hangsúlyoznunk kell – a francia politikát, a francia állami, vagy nemzeti törekvéseket egynek venni a francia szellemmel. Éppen az Anjou-dinasztia magyar uralkodása bizonyítja, milyen élesen meg kell különböztetnünk egymástól a kettőt. A politikai, az állami vagy nemzeti önérdek a más töről sarjadt népek számára éppen ebben a korban, a nemzeti érzés ébredése korában kezd igazán ellenszenves lenni, mert elnyomást, erőszakot, a régi szokásokból való kiforgatást lehet érteni rajta. S bár az országok nagyon is különbözőek, a királyok többnyire egyformák: egykedvű zsarnokok, saját hatalmukat mindennél többre becsülők, ravasz diplomaták, vagy durva vérengzők, finomabb kiadásban kegyencekkel körülvett, hiú elvakítottak. Nincs olyan egyetemes emberi eszme a rideg, állami hasznot kereső politikában, mely meg tudná őrizni a szellem szépségeit is. A szellem azonnal menekül, visszavonul, ha „missziót” akarnak csinálni belőle a királyok.

A távoli jövőre nyit ablakot a tény, hogy a magyar királynak, hosszú házaselet után, meglehetősen későn, és csak leányai születtek. Maga a magyar király keresi a leányági örökösödés módozatait, s tudja, hogy egyik leánya örökli majd legjobb esetben is a magyar koronát, aki nem egyedül, hanem jövődöbeli férjével, illetve annak utódaival fog kormányozni.

1373-ban meghalt a gyermektelen Tarantói Fülöp császár, és nem sokkal utána özvegye, Lajos király unokahúga, Erzsébet is. Ekkor találkoztak egy időre Nagy Lajos érdekei a francia politika érdekeivel – mindegyik saját szempontja által vezettetve. A magyar király legidősebb leányát, a négyéves Katalin hercegnőt 1374-ben eljegyezte V. Károly francia király hasonló korú fia, Lajos orléans-i herceg. A francia király úgy

gondolta, hogy fia a vérség jogán – hiszen a Valois-család ősanja Anjou Margit volt, Nagy Lajos nagyapjának, Martell Károlynak nővére – megszerezheti ezzel az unokatestvér-kapcsolattal fiának, Nagy Lajos halála esetén Nápoly, és – ezzel együtt – Magyarország trónját is. Ez a terv is az avignoni és párizsi politika része volt. Johannáról már nem volt érdemes beszélni – így került sorra most a magyar Anjou-ág, nem utolsósorban IV. Károly német császár hatalmának ellensúlyozására is. A nápolyi örökséghez még Provence grófsága is hozzátartozott. Ez a terület tulajdonképpen soha nem volt pápai hűbér, független lévén Nápolytól, s így a nápolyi örökösödés utólagosan megállapított, Sánta Károly- és Róbert-féle rendjétől is. Mégis úgy történt, hogy Provence és Forcalquier grófságok is, melyeket Nagy Lajos, mint kétszeresen is jogos nagyapai örökséget tartott számon, Nápoly uralmával maradtak összekötve. De így a francia királysággal sem tudtak egyesülni. A francia-magyar házasság Provence és Franciaország törvényes egyesülését is megoldotta volna V. Károly számára, Nápolyon keresztül. Ezért a francia-magyar, 1374-ben kötött házassági tervezetnek a pápa által megerősített pontjaiban Provence, Forcalquier és Piemont, Anjou I. Károly régi szerzeményei, most egyszerre helyesen úgy szerepelnek, ha névlegesen is, mint Nagy Lajos domíniumainak tartozékai.

Ekkor történt, hogy a francia-magyar barátkozás hírére Johanna királynő, akinek harmadik férje, Bourbon Jakab mallorcai király is gyermektelenül halt meg, negyedszer is „férjet vett” magának, mégpedig az említett Braunschweigi Ottó német zsoldos vezért.

V. Károly 1378-ban azt írta Lajos magyar királynak szóló utolsó levelében, hogy ifjabbik fiát, Lajos orléans-i herceget már kétéves kora óta a magyar trónra szánta.

1378-ban azonban meghalt Katalin magyar hercegnő nyolcéves korában. Bár a francia-magyar szerződés biztosította, hogy a jegyesek egyikének elhalálozása a másik örökösét lépteti előtérbe, az ügy többszörösen is megakadt. 1380-ban meghalt V. Károly francia király is. Utóda VI. Károly lett, kormányzásra alkalmatlan ember, akin csakhamar az elmebaj jelei mutatkoztak. Lajos soron következő leánya, Mária pedig már IV. Károly császár ifjabbik fiával, Zsigmonddal volt eljegyezve – hiszen a német császár is a magyar trónon kívánta látni ivadékát. S bár Károly császár még 1378-ban meghalt, fia, Zsigmond ekkor már a magyar udvarban nevelkedett, hogy szokás szerint „a magyar nyelvet” tanulja. A legifjabb leányt, Hedviget Vilmos osztrák herceg jegyezte el.

A francia politikának pedig véget vetett minden módon az egyházszakadás. 1378-ban a bíborosi kollégium olasz főpapot választott VI. Orbán személyében, aki már Rómában maradt. A francia párt ekkor egy ellenpápát, VII. Kelement ültette a trónra, aki Avignonba tért vissza. Nagy Lajos király, aki a politikai terveken túl is komolyan vette „egyházvédő” szerepét, a római pápához maradt hű, hiába próbálta a francia király megnyerni tőle az avignoni ellenpápa támogatását, s ezzel útjai elváltak a francia politikától.

TIZEDIK FEJEZET A SORSOK BETELNEK

Petrarca

A XIV. század hetvenes éveinek elején még élt a Rómában költővé koszorúzott Petrarca, a művészek „fejedelme”. Nem messze a Lajos királlyal állandó barátságot tartó Pádua városától, azoktól a falaktól, melyeket Nagy Lajos maga is segített pénzzel felépíteni a város fejedelmének, Francesco da Carrarának, a hegyek közt megbújó Arquia faluban élt könyvei között az öregedő koszorús költő, akit királyi paláttal ruházott fel Róbert király, s aki a pápának és fejedelmeknek olykor bátran megírta a véleményét.

Hosszú, latin költeményei felett múlni kezdett az idő, s az antik világ dicsősége érkezett ugyan a reneszánszban, de ő ezt már nem érte meg, s ez a dicsőség különben sem olyan volt, amilyennek ő gondolta.

Ifjúságában bizonyára Dante állt előtte, mint költői példakép, a költészet és a filozófia, a matematika és a teológia elveinek nagy összefoglalója, „a túlvilági utazó”, aki Isteni Színjátékának halála után meglelt utolsó énekében, a költői fantáziának a geometriával összefonódó, lírai és mégis tudományos víziójában eljutott az „Istenlátásig”: a soha nem kezdődő és soha nem végződő, önmagába visszatérő vonal, a megszakítás nélküli kör szemléletéig.

Petrarca szellemi pályája nem ilyen nagyszabású, bár életének dicsősége látványosabb. Azt mondhatnánk, utánozni akarja Dantét, de Laura mégsem hasonlít egészen Beatricéhez. Csak abban, hogy elérhetetlen marad, s Petrarca ugyanúgy kénytelen „földi nővel” megosztani a valóságban életét, mint az Isteni Színjáték költője. Csak-hogy Danténál Beatrice végső, elpusztíthatatlan ideál marad egészen az „Istenlátás” közeléig – igaz, hogy ez az ideál már nemcsak hogy a földiekre nem hasonlít, hanem mintha emberi vonásai is elhalványulnának a geometrikus vízió közelében.

De körforgás bizonyos értelemben maga az emberi sors is, a történelem sodrában. S Petrarcának Laurához való viszonya sokkal emberibb a maga tragikumában. Amíg él Laura, ha távolról is, de látja az ifjú költő, aki „vulgáris”, vagyis olasz nyelven írt szonettjeiben minden platónikus magatartása mellett is a szerelem emberi nyelvén fejezi ki magát:

*Üdítő, tiszta hullám,
melyben megmerte kényes
testét az egyetlen, kit nőnek érzek...*

*Ha sorsom meg van írva
s az ég is úgy akarja,
hogy könnyező szemem Ámor lezárja,*

testem majd földi sírja

*közöttetek takarja
s lelkem térjen meg az ősi hazába.
(XVII. szonett, Sárközi György fordítása)*

Tehát már az ifjú Petrarca, boldogsága közepén is, egyszerre gondol a szerelemre és a halálra. De itt még a Laurát fürdető patak habjaiba akar temetkezni.

Miután 1348-ban Laurát elragadja a pestisjárvány, s már nem is láthatja többé, az évek pedig egyre múlnak, az emberi élet körének vidáman felfelé intő íve lassan lefelé fordul, s a halál képe és bizonyossága már nem sugall vidám ötleteket, csak szomorúságot:

*Az élet eljut, vissza sohse fordul,
s nagy léptekkel jön a Halál mögötte,
s minden, mi van, mi volt s mit sűrű ködbe
rejt a jövő, lelkemben búra torzul...*

*hajóm szelek hánytorgatják az árban,
a kikötőben balsors várja, fáradt
kormányosa, ledőlt árboc, kötélzet
s a drága fény kihunyt, mit úgy csodáltam.
(XXXI. szonett, Sárközi György fordítása)*

S a koszorús költő, aki csak intett a reneszánsz felé, de valójában még középkori ember volt, az utolsó idő közeledését érezve már nem a szerelem és nem a szerelmi bánat szonettjeit folytatja, hanem – akár egy évszázaddal korábban Rutebeuf, a Párizs nyomorában sínylődő jongleur, – most az egykor oly előkelő avignoni udvar kegyeltje, a Capitoliumon borostyánkoszorút viselő költőfejedeleme is azt teszi, amit a gótika vallásos érzése még oly mélyen, szinte tudata alatt már a lelkébe itatott: mint keresztény hívő, Jézus anyjához, Szűz Máriához fordul, s az emberi sors minden keservét egy himnuszban tárja ki. Nemcsak önmaga, az egész Anjoukor, az egész középkor feljajdulása ez, emberi szó, akár valódi hit, akár költői szimbólum invokálja:

Firenze Arnó-parti szülötte, királyok és fejedelmek kritikusa így vall szonettjeit lezáró himnuszában az életéről:

*Mióta az Arnónál megszülettem
és nyugtalan lábam annyit bolyongott
oly életem volt, mint vándornadárnak.
Halandó szépség, szó, tett, földi árnyak
lepték s vették be lelkem.
Szent Szűz, elérhetetlen,
ne késlekedj, hisz éveim lejárnak,
elszálltak napjaim, miként a villám,
bűnben, nyomorúságban,
és már csak a Halál leselkedik rám.
Boldogságos Szűz, lenn van most a földben
s szívem fájditja az, ki csak gyötörte,
míg élt, s ezer fájdalomából egyet sem
ismert, s ha ismer is, hiába, többre
nem mentem volna: mást akarva hölgyem
rossz hírt szerez csak; összetörve engem.
Ég Asszonya, Istennőnk, így neveznem,
ha nincsen tiltva téged,
Szűz, értő, tiszta lélek,*

*te mindent látsz, s mi másnak lehetetlen,
az semmiség a te erős kezednek:
váltsál meg kínjaitól,
dicsőségedre és üdvömrre tedd meg...
(XLVI. szonett, Sárközi György fordítása)*

S a kör ezzel bezárul. Ez nem Dante „Istenlátó”, nagy tudományú köre, csak az emberi sorsé, mely kerék módjára forog, indulva felfelé és süllyedve lefelé, hogy új és új emberi sorsok köre emelkedjék és süllyedjen el utána. Petrarcat 1374. július 18-án, a hagyomány szerint dolgozóasztalánál, a könyveire borulva lelik meg holtan. S rövid néhány év leforgása alatt kortársainak, ismerőseinek köre is lezárul a maguk egyéni változatában.

Johanna és Nagy Lajos

Johanna sorsa az avignoni pápasággal együtt dőlt el. XI. Gergely volt az utolsó, törvényesnek mondható keretek között megválasztott pápa, aki elődjének, V. Orbánnak halála után még egy ideig Avignonban maradt, de 1377-ben végleg elhagyta ezt a várost és Rómába költözött vissza, hogy vele ismét elkezdődjék a Rómában székelő pápák sora. Petrarca már nem volt az élők között, hogy biztassa, de egy új, sibyllai „prófétanő”, a Siena városából származó Katalin, domonkos rendi apáca, egy új látónok élt ekkor Rómában, aki különleges szellemi képességekkel rendelkezett. Ő is fedelmekkel, uralkodókkal és teológusokkal levelezett. Az egyszerű, sienai takács leánya olyan magas színvonalú értelmi tehetséget árult el, hogy képzett tudósokat hengerelt le teológiai vitáiban. Ezen felül valami eltökélt szenvedélyesség élt sovány, törekeny és szigorú lényében. Aszkéta volt és valami bensőséges átélés, a misztika láza hevítette, melyet környezetére is ki tudott sugározni. Hatása alá került maga a pápa, XI. Gergely is, aki nélküle talán ugyanúgy nem tartott volna ki a nagyon nyomorúságos helyzetű Rómában, mint V. Orbán. De ami Szent Brigittának nem sikerült: a pápákat maradandóan Rómában tartani, azt Sienai Szent Katalin elérte.

Az ő messzeágazó levelezésének volt köszönhető az is, hogy összeköttetésbe került Nagy Lajos édesanyjával, a vallásos buzgalomban élő Erzsébet anyakirálynéval is. Megírta neki, mintegy a pápa egyetértésével, hogy az ő fia – I. Lajos magyar és lengyel király – az egyetlen, aki Rómát és vele a pápa helyzetét megmentheti, s véget vethet az avignoni ellenpápaságnak.

Mert 1378-ban XI. Gergely meghalt, s az utódául Rómában megválasztott olasz bíboros, aki VI. Orbán néven foglalta el székét, már nem bírta a francia bíborosok osztatlan bizalmát. A francia király, s vele mindazok, akiknek a korábbi helyzet érdekében állt, új pápát kreáltak VII. Kelemen néven, aki tovább uralkodott Avignonban, s akit – a római egyház hivatalosan nem ismert el. Az egyházszakadás zűrzavaros viszonyokat teremtett, s ezért hívta Sienai Katalin és VI. Orbán Lajost Rómába. Lajos király tehát még megérte azt az elégtételt, hogy a római egyház, melynek nevében a korábbi pápák oly sokáig akadályozták az ő szűkebb családjának uralmát Itáliában, most egyenesen védelmet keresett nála.

Johannának, a nápolyi királynőnek is írt levelet Sienai Katalin. Megintette, amiért az ellenpápához csatlakozott, s figyelmeztette, térjen a helyes útra. Amint annak ide-

jén Brigitta V. Orbánnak „jósolta” a halált, most Katalin Johannának említette, ha nem tér a helyes útra, közel van a büntetés.

Johanna királynő először, követei útján lelkesen üdvözölte VI. Orbánt, a római pápát. Csakhogy valami történhetett ezután, mert hirtelen politikát változtatott, és az avignoni VII. Kelemen híve lett. Mondják, ebben része lehetett Orbán pápa tapintatlan viselkedésének is, aki az asztalnál, ahol Johanna követével együtt helyet foglalt, valami megjegyzést tett „a szajha követeiről” – akik ezt meghallották, s jelentették királynőjüknek. Akár személyes sértődöttségből cselekedett Johanna, akár nem, annyi bizonyos, hogy V. Károly francia királlyal lépett szövetségre, és Nápoly trónját felkínálta a francia király öccsének, Lajosnak, Anjou-tartomány hercegének.

A benne csak „férjgyilkost” látó magyar királyról és közeli rokonságáról ugyanis hallani sem akart. A római VI. Orbán pedig éppen a magyar királyt támogatta. S mikor meghallotta, hogy Johanna az ellenpápa híve lett, cselekedett. 1380-ban kiátkozta Johannát az egyházból, s mint hűbérura, megfosztottnak jelentette ki a nápolyi tróntól, alattvalóit pedig felmentette a hűségeskü alól.

De a magyar Lajos királynak már későn érkezett a megtisztelő, pápai meghívás. Nem volt ugyan ekkor még több ötvennégy esztendősnél, de az Anjou-házban, legalább a férfiaknál, ez már magas kornak számított. Ezen felül nem is volt már egészséges: valami bőrbaj kínoztta, mely hasonlított a leprához. Időnként hosszabb időre nem is volt látható az udvarban: visszavonult a magányba. Így látták egyszer ezekben az időkben firenzei kereskedők is, akik hiába keresték a budai várban; a Margitszigeten, a ferencesek kolostora környékén látták, s szerzetesnek vélték a fekete ruhában elmélyülten sétáló férfit. Valóban foglalkoztatta is erősen a szerzetesi élet, az aszkézisre való hajlamosság. Bizonyára az is nagyon sújtotta, hogy forrón szeretett anyja, a magas kort ért Erzsébet, 1380 áprilisában meghalt. S ebben az évben halt meg Sienai Katalin is. Nagy Lajos pedig nem ment Rómába, sőt, még az 1378-79-es években folyó velencei háborúban sem jelent meg személyesen. Pedig ekkor, hajsza híján, Pádua és Genova szövetségében, elfoglalhatta volna a lagúnák városát, mely dalmáciai birtokait annyit nyugtalanította. A sarokba szorított, s ekkor békéért könyörgő Velence, melyet olasz riválisai és ősi ellenségei – főként Genova – teljesen el akartak pusztítani, végül is Lajos engedelkenységének köszönhette megmenekülését. Pedig elővárosának, Chioggiának tornyán már ott lengett a magyar zászló. Lajos azonban éppen itáliai szövetségesei, Genova és Padua nagy felháborodására megkímélte a nagy múltú köztársaságot, és megelégedett azzal, hogy adófizetőjévé tette.

A magyar király ekkor már messzebb útra készült, s úgy érezhette magát, mint Petrarca, amint a halált várta. Jogos családi örökségére, Nápolyra azonban gondja volt, s nem akart maga mögött rendezetlen ügyeket hagyni. Miután eldöntötte még élő két leánya sorsát, úgy intézkedett, hogy az idősebbik, Mária, örökölje majd a magyar és lengyel trónt. Az ifjabbikat, Hedviget pedig Habsburg Lipót osztrák herceg fiával, Vilmostal jegyezte el.

Ezzel együtt járt az is, hogy unokaöccsének, az udvarában neveltetett „Kis” Károlynak le kellett mondania a magyar trón reményéről. Neki Nápolyt szánta Lajos, aki érdekes módon most maga is úgy gondolkodott, mint annak idején apjának ellenfelei: saját leánya sorsát féltve, nem akarta, hogy Magyarország és Nápoly trónja egyetlen személy birtokába kerüljön. Megígértette unokaöccsével, hogy igényeivel nem fogja zavarni az ő leánya érdekeit, s kárpótlásul maga helyett küldte Nápolyba

csapatokkal, hogy a pápai döntés után már csak bitorlónak számító Johannával leszámoljon.

Johanna ekkorra már megalkudott Anjou-tartomány új urával, az új Anjou nevű dinasztia alapítójával, aki, mint Valois Károly leszármazottja, családi adományként kapta meg a Sánta Károlytól elidegenített családi birtokot. 1328 óta Anjou grófsága, a Valois-család trónra lépte idejétől már hercegség volt. V. Károly francia király öccse, Lajos, Anjou hercege ugyancsak az ellenpápa híve volt, s miután Johanna fiává fogadta, készült a nápolyi bevonulásra.

Mikor Johanna meghallotta, hogy Lajos király saját, közös unokaöccsüket, Károly durazzói herceget küldi Nápolyba, Provence-ból kért hajóhadat a maga támogatására. A provence-i gályák azonban nem érkeztek meg időben. Kis Károly, aki nem mutatott semmi sértődöttséget, és készségesen lemondott a magyar trónigényről, békésen viselkedett Johannával szemben is, nápolyi bevonulásakor. Nem úgy lépett fel, mint Lajos király küldöttje, hanem mint unokaöccse kérte a királynőt, fogadja őt fiává, s adja át neki a trón örökségét.

Johanna azonban az új Anjou herceg segítségében bízott, s nem alkudott. Károly erre börtönbe záratta nagynénjét, de ügyelt, hogy tisztas őrizetben tartsák, s ne szenvedjen hiányt. Ekkor érték Nápoly kikötőjébe a provence-i gályák, de már nem vehették fel a harcot Károly herceg seregével. Johanna azonban mégis módját ejtette, hogy beszéljen a hajóhad parancsnokával. Ez a makacs asszony, aki már csak a megöletett Endre emléke miatt is gyűlölt mindent és mindenkit, aki a magyaroktól, „akiknek szíve éppolyan kemény, mint a nyelve” – mondotta egyszer – érkezik, megpróbálta saját unokaöccsét még fogságában is kijátszani. Azt hazudta, hogy csak azért kíván beszélni a hajóhad parancsnokával, hogy visszaküldje a gályákat Provence-be, s színleg beleegyezett Károly minden kívánságába. A valóságban azonban, titkosnak hitt beszélgetésében arra intette a parancsnokot, tartson ki, és segítse Anjou herceget, hogy elfoglalhassa Nápolyt,

Ez az utolsó cselfogás lett Johanna veszte. Károly, aki a valóságban nem volt anynyira jámbor, mint amilyennek mutatta magát, megtudta a beszélgetés tartalmát. S ekkor, mint mondják: négy magyar zsoldossal Johannát megfojtatta.

1382. július 27-ét írták ekkor, s Nagy Lajos rövidesen hírül vette, hogy „betelt a sors az asszonyon”. És – „mintha csak erre várt volna” – néhány hónappal később, 1382. szeptember 11-én a régóta beteg király is meghalt Nagyszombat városában. Székesfehérváron, apja és az ott nyugvó Árpád-házi királyok mellé temették a szóhasználat hagyományában csakhamar „Nagy”-nak nevezett Lajos királyt, akinek uralkodása alatt volt legnagyobb és legtekintélyesebb állam Magyarország.

A magyar királyeszmé megtörése

Nagy Lajos magyar birodalma halála után azonnal megrendült.

Most, amikor a hadjáratok, lovagi tornák reprezentáns alakja eltűnt, s vele együtt örökre elernyedtek a szigorú, de szeretetteljes apai kéz ujjai, melyekkel országa és összes tartományai gyeplőjét oly szilárdan tartotta – kiderült, hogy az Anjou-ház magyar ágának is sikerült az Árpádokhoz hasonlatosan patriarkális kapcsolatot kialakítani a nemzettel. Ha kezdetben, Károly Róbert idején nem is volt egészen felhőtlen a kapcsolat, a halála után „Nagy”-nak nevezett Lajosnak sikerült azzá tenni. Nemcsak

az ország határainak megnövelése miatt, hanem azért is, mert ez az utolsó, európai lovagkirály egyszerűen magyar volt, hibáival és erényeivel együtt. A patriarkális kapcsolatnak ez volt az alapja: alattvalói „honfitárs” uralkodónak érezhették. S ez annyira természetes volt, hogy nem kellett deklarációkban megfogalmazni, maguk a tettek, a cselekedetek, a magatartás fejezte ki mindezt, s most a hiány.

Kiskorú gyermekek életében az apa korai halála mindig különösen szomorú, s többnyire a védtelenség és kiszolgáltatottság érzéseivel jár együtt, ha a család nagyon összetartó volt. Lajos király családja ilyen volt. Harmonikus, boldog házaseletet élt, s hatalma védettségében gyermekei is védetten, biztonságban növekedtek. De ugyanilyen védettségben és biztonságban növekedett a honfoglalás óta a különféle viharokon át a nemzet is, a királyeszméjé révén. Európában pedig már elmúlt az uralkodók patriarkális korszaka. Franciaország Szent Lajos halála után érezte olyan árván magát, mint most Magyarország. Hűvösebb szelek fújtak Szép Fülöp rideg, állami abszolutizmusában, a király nem ült többé jóságos apaként a tölgyfa alatt. Az angolokkal kitört „százéves háború” pedig a teljes süllyedés, szétzilálódás veszélyével fenyegetett, melyben a lovagság minden csillogó, fölényes hadiszerencséje csődöt mondott. Az újfajta, kevésbé elegáns, de hatékonyabb angol haditechnika kijózanító volt a franciák számára.

Nagy Lajos halálával a magyarokra is kijózanodás várt. Igaz, a magyar nemzet már IV. László kiskorúsága, a szeszélyes, kun anyakirályné kormányzósága idejétől a teljes, feudális széttagolódás állapotáig különféle megrázkódtatásokon ment át, melyhez az ősi dinasztia kihalása, és egy újnak – hosszas keresés utáni megtalálása is tartozott. De most, mikor több mint félszázad után, ismét együttesen, összekovácsolódva a társországok népeit is magához számíthatta, és a győzelmeket a magyar fegyverek megjelenése mintegy természetes velejárójaként tekinthette, minden megváltozott.

A zavarodottságra jellemző, hogy bár készültek ugyan az elhunyt király akarata szerint az életben maradt legidősebb leány, Mária megkoronázására, mégis, mikor az országnagyok szemben álltak a ténnyel, nem egészen tudták, mihez kezdjenek. A tizenegy éves kislányt először „király”-nak nevezték, mert még, mint fogalom is teljesen idegen volt számukra a „királynőség”, mint egyeduralkodási forma. Igaz, maga Nagy Lajos is úgy rendelkezett, hogy Mária jegyesével, Zsigmonddal együtt örökölje a trónt, hogy mindjárt mellette legyen a férfitámasz. Csakhogy ezt a lehetőséget az elhunyt király özvegye maga hiúsította meg, aki Zsigmondot nem engedte Mária közelébe, nemhogy királynak, de még férjnek sem. Egyelőre eléggé indokolta a késedelmet Mária fiatal kora, bár a pápai törvények éppen ekkoriban állapították meg, hogy egy leány tizenkét esztendősen már érett a házasságra.

Erzsébet anyakirályné azonban, éppen úgy, mint valaha a kun Erzsébet, a megkoronázott Mária nevében, az anyai teendőket kezdettől összeolvasztotta az uralkodással. Nem lehet ugyan Nagy Lajos özvegyét színvonalban V. István özvegye mellé helyezni, mert annál magasabban állt, de gyakorlati következményeiben ugyanúgy a bomlás felé terelte az eseményeket a maga asszonyi szeszélyességével.

Nem azért, mintha minden megosztottságot a nőuralom okozott volna. De az átgondolást nélkülöző, érzelmektől irányított politika kitűnő alkalmat nyújtott a lapangó, feudális pártérdekek feléledésére.

Máriát 1382. szeptember 17-én ünnepélyesen megkoronázták, de Zsigmond mellőzését ő maga sem bánta: kijelölt férje az ő számára sem volt rokonszenves. Elsősorban már kora ifjúságától megnyilatkozó kicsapongó és költekező, könnyelmű életmódja volt az, ami a budai udvarban a Luxembourg-ivadékokat nem tette kívánatosná. De sokan nemcsak személyében, hanem a mögötte álló háttérben: a német-cseh uralomban – hiszen bátyja, Vencel, német és cseh király volt – sem láttak biztatót az országra nézve. Idegen volt, s a német és cseh érdekek nemegyszer vezettek már konfliktushoz, IV. Béla ideje óta. A nemrég elhunyt IV. Károly császárnak emléke sem táplálta Budán a Zsigmond iránti bizalmat, hisz ő is a prágai udvar szülötte volt. Mint később kitűnt, a csehek viszont Zsigmondban „a magyart” gyűlölték. A valóság, ami később kibontakozott, az volt, hogy e fiatalembert sem a német-cseh, sem a magyar kategóriákba nem lehetett besorolni. Tehetségei csak jóval később bontakoztak ki, de császárrá emelkedve sem tudott a személyével szimpátiát kelteni – főleg kegyetlen hajlamainak megnyilvánulása után.

Ennyi elég volt, hogy a Nagy Lajos politikai vonalvezetéséhez hű, de nem hangoskodó párt mellett máris kialakuljon egy erőszakos, hatalmaskodó főúrnak, Garai Miklós nádornak előretörése, aki csakhamar az anyakirályné szinte kizárólagos támasza lett a maga embereivel. De belejátszott a dolgok alakulásába a tekintélyt jelentő egyházi méltóságok viselkedése is. Demeter esztergomi érseket Erzsébet, az anya, mindjárt el akarta mozdítani, mert gondolkodásuk nem egyezett meg. Annál inkább számított – úgy látszik – a francia származású Vilmos pécsi püspökre, aki a jelek szerint titokban az avignoni ellenpápa híve volt. Így került újra szőnyegre a Lajos orléans-i herceggel kötendő házasság eszméje, melynek terve még Nagy Lajos idejében szövődött. Csakhogy a király, szilárd kormányzási elveihez ragaszkodva nagyon jól tudta, mit csinál, mikor az egyházszakadás bekövetkeztekor a Rómában maradó VI. Orbán mellé állt, s a francia királynak Avignon mellett kitartó irányvonalát nem követte. Belső meggyőződésétől függetlenül is okos politika volt ekkor az egyre jobban elszigetelődő avignoni ellenpápa, VII. Kelemen köreit kikerülni, hiszen a közvetlen európai szomszédság valóságát nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Erzsébet királyné és Garai nádor viszont éppen ezt próbálták meg, mikor a legrosszabb időpontban küldtek követséget Párizsba. Lajos orléans-i herceg, V. Károly ifjabb fia, szívesen vállalkozott volna az útra, de feltartóztatta a közbelépő velencei köztársaság és az itáliai érdekkör. Hiszen Nápolyban ekkor éppen V. Károly öccse, az új Anjou-ház megalapítója és Johanna egykori kegyeltje, Lajos, Durazzói Károly, a Nagy Lajos által rendelt örökös ellen harcolt a nápolyi trónéit.

A gyermeklány Mária még nem tudott a diplomáciai szövevényekbe belelátni, de az volt a baj, hogy a mindenáron uralkodni akaró, bosnyák Erzsébet sem. Bár ő maga is a Balkánról származott, férje kijelölt vonalától eltérő politikája azonnal a Balkánon okozta az első zavart: Tvartkó István bosnyák fejedelemnek Magyarországtól való elpártolását. Sőt, Tvartkó, a gyenge nőuralmat látva, azonnal arra gondolt, hogy Horvát-Szlavónországot is elszakítja a magyar királyságtól és saját uralma alá vonja. Ezt ugyan nem tudta megcsinálni, de a horvátok elégedetlensége is azonnal kirobbant, mihelyt úgy látszott, hogy a figyelem elterelődik róluk. 1383-ban Mária és Erzsébet már délvidéki útjával volt elfoglalva, hogy Horvátországot és a dalmát tengerpart városait megnyugtassák. A személyes megjelenés ekkor még használt is, de míg itt tartózkodtak, északon történt baj.

Lengyelország már kezdettől csak úgy volt hajlandó beleegyezni Mária és Zsigmond uralmába, ha a királyi pár Krakkóba költözik. Ez egyértelmű lett volna Magyarország második helyre való szorulásával, ezért ez szóba sem jöhetett. De mivel a lengyelek sem voltak hajlandók második helyen maradni, külön uralkodót követeltek. Így került előtérbe Nagy Lajos ifjabbik árvája, Hedvig. Erzsébet beleegyezett, hogy Mária helyett Hedvig legyen a lengyel királynő. Kikötötte azonban, hogy a gyermeknek még egyelőre Budán kell maradnia. A lengyel rendek ebbe bele is egyeztek, de sürgették a koronázást azzal, hogy különben más uralkodó után néznek. Már ennyiből is nyilvánvaló volt, hogy Bosznia után Lengyelország is külön úton fog haladni ezentúl.

Ha a délvidék elszakadását sikerült is személyesen lecsillapítani, Csehország felől most az elutasított Zsigmond tört be, német és morva hadak élén, testvéreivel, Vencel cseh királlyal és Jodok morva őrgróffal, hogy a magyar trónhoz való társuralkodói jogát újra elismertesse. A királynék tekintélyének egyáltalában nem használt, hogy a Luxembourg-rokonság, cseh hadak élén, Győrben tárgyalta Erzsébettel és Máriával, akik kénytelenek voltak Vencel döntőbíráskodását elfogadni. A magyar rendeket ez a lépés teljesen Zsigmond ellen hangolta, hiszen Mária jövődjéért csak úgy tudta segítségre bízni rokonságát, hogy a Felvidék egy részét, a Vágtól nyugatra eső területet „elzálogosította” a morva őrgrófságának, és saját, örökölt tartományáról, Brandenburg őrgrófságáról is lemondott. Erzsébetnek súlyos pénzekkel kellett megváltania a csehektől a Felvidék említett részét, Zsigmond pedig oltárhoz vezette végre Máriát. Pedig ekkor Párizsban megtörtént már a képletes esküvő Orléans-i Lajossal. Az uralom gyengeségének és szeszélyének jelei továbbra is nyilvánvalóak maradtak. Az anyakirályné még most is azzal fokozta a zavart, hogy Zsigmond megkoronázásába továbbra sem egyezett bele, sőt a tényleges házastársi viszonyba sem leánya és „névleges” veje között. A magyar főuraknak az a része, mely egyedül volt reálpolitikus Nagy Lajos hagyománya szellemében, az erőszakos Garai-part mellett nem jutott szóhoz. Nagy szerepet kapott viszont a délvidéki párt, élén Horváthi Pál zágrábi püspökkel és öccsével, János bánnal, akik egyenesen Nápolyba, Durazzói Károly herceghez fordultak: vegye át az uralmat Magyarországon. Annál inkább is tehették ezt, mert az erőszakoskodó és végül kudarcot valló Zsigmond sértődötten ismét Csehországba ment vissza.

A felbukkanó harmadik párttal most már teljesen kibontakoztak az országot szét húzó erők. Ez nem egyszerű feudális szétagulódás volt, mint Kun László király korában, bár ezeken az alapokon volt csak lehetséges a főúri pártok kialakulása. Csak-hogy most a tartományúri önkény leplezettebb formában tört előre, és az avatatlanok előtt különféle „hagyományok” színeit is felülthette. Nemzeti hagyományról már, ebben a lényege szerint dinasztikus korban is beszélhetünk, hiszen említettük a kettőnek egymásba való olvadását. Itt azonban most az átmenethez vezető töréseket kell látnunk.

Zsigmond trónjelöltségében jelentkezett az első törés: szokatlan volt ugyanis, mert sem nemzeti, sem dinasztikus elv nem támogatta. Károly Róbert nehéz trónküzdéseiben is mindig tudott arra hivatkozni, hogy ő Árpád ivadéka: az Anjou-háznak tehát dinasztikus és nemzeti joga egyaránt volt, Zsigmondnak semmi: apai ágon az Arlon grófi ház, anyai ágon a cseh és lengyel dinasztia vére – egyik sem kapcsolódott

magyar hagyományokhoz. Nagy Lajos örökéhez csak annyi fűzte, hogy ő Anjou Mária férje. De még férjnek is egyelőre csak névleges volt.

A délvidékiek nápolyi pártja eleinte több joggal látszott fellépni. Hiszen a Nápolyban III. Károly néven királlyá koronázott durazzói herceget Magyarországon nevelték, s egy időben Nagy Lajos maga is utódának szánta, amíg nem születtek gyermekei. Ezenfelül tagja volt az Anjou-háznak. Nem Martell Károly ágán ugyan, de János durazzói herceg révén, akinek édesanyja ugyanaz az Árpád-házi Mária volt, akinek rokonságára Károly Róbert is hivatkozott.

A nápolyi pártot vezető Pál zágrábi püspök és öccse, Horváti János bán azonban, fő szövetségeseivel együtt nem ilyen „ideális magyar eszmei” alapon gondolkoztak. Birtokaik miatt egyszerűen a délvidékre akarták helyezni az ország kormányzásának súlypontját, s abban maguknak döntő részt kértek. Nemzeti szempontok, amennyiben náluk is kialakultak, inkább horvát nemzeti szempontok lehettek. Valójában éppolyan önérdékről volt szó, mint a magyar származású Garai-pártban, ahol a feudális magánhatalom volt a fő mozgató elv. Ezek az erők széttörték a magyar királyeszmét, s a köznemesi alattvalók és az uralkodó eszméje közé ékelődve, döntően hozzájárultak ahhoz a később állandósuló jelenséghez, hogy a trón és a nemzet elidegenedik egymástól. Nagy Lajos „magyarsága” csak a köznemesi hiedelemben ismétlődött meg később, Hunyadi Mátyásnak „nemzeti királyként” való megválasztásában. De ez már csak elszigetelt közjáték. Zsigmond idején, ezektől az évektől kezdődően lesz internacionálissá a magyar trón és az uralkodó személye, előkészítve már az 1402-ben kötött örökösödési szerződéssel a Habsburgok első megjelenését.

Kis Károly és Nagy Lajos özvegye

A nápolyi párt azonban nem gondolta jól végig, mit csinál. III. Károly, hiába ölette meg Johannát, még nem szilárdíthatta meg mindjárt uralmát. Ellenfele: Anjou Lajos ellenkirály 1384-ben meghalt ugyan, de Károly utána új konfliktusba keveredett, ezúttal a pápával. VI. Orbán rideg, összeférhetetlen természet volt, aki – mint később kitűnt – a nápolyi királyságot tulajdon unokaöccsének kívánta megszerezni. Károlylyal tehát már ezért sem tudott jó viszonyt kialakítani. De maga Károly sem bizonyult olyan jónak és szelíd lelkűnek, mint eleinte mutatkozott. Valójában számító, uralomra vágyó, minden magasabb koncepció nélküli ember volt, mint annyian ebben az elő-reneszánsznak nevezett korszakban. Csakhamar olyan konfliktusba keveredett a pápával, hogy kiközösítették az egyházból feleségével együtt. Nem vallott éppen jó diplomáciai érzékre abban az időben – hogy éppen egy Rómától kiközösített, az avignoni pápától pedig el nem ismert királyt hívtak meg Magyarország trónjára.

De a Horváti-párt csak saját érdekeivel gondolt. Akik pedig a termetéről „Kis”-nek nevezett Károlyban az Árpád-vért látták, később beláthatták, hogy nem lehet vérségi kötelékekhez automatikusan reményeket fűzni sem jó, sem rossz irányban. Károly vérbeli Anjou volt hibáiban, amennyiben benne is lakott kegyetlen hajlam, Nagy Lajos jeles tulajdonságaival azonban nem rendelkezett, még halványan sem. Színlelő volt és ravasz. Fiának kétségtelenül azért adta a László nevet – ekkor még élt Nagy Lajos – hogy vele a magyar király Szent László-kultuszának hízelegjen. De ő maga inkább az akkori embertípus, az itáliai condottieri-fajta volt, csak leleményessége és

ereje nem bizonyult ehhez elegendőnek. Annál erélyesebb és makacsabb volt felesége, Durazzói Margit – dehát ez a házassági kapcsolat maga sem volt jó ajánlólevél a magyar trónra. Kis Károly felesége teljes szívéből gyűlölte a magyarokat, hiszen annak a Durazzói Károlynak leánya volt, akit

Nagy Lajos kivégeztetett Nápolyban. Meg is próbálta férjét lebeszélni a magyar vállalkozásról, mert nem jót sejtett. Különösen az ejtette rémületbe, hogy férje kis László fiukat is magával akarta vinni. „Jelenetet rendezett” – mondanánk ma, melynek során – hír szerint – férje meg is verte. De annyit elért, hogy László otthon maradt Nápolyban. Férje azonban megindult a követekkel Budára, miután azt hitte, hogy az ország legnagyobb része mellette áll.

Minden ellenállás nélkül jutott el Budára, ahol a meglepett királynő és anyja, nem mert fellépni ellene, Károly pedig azt mondta nekik, hogy ő segítségükre jött. Kényszerű mosolyú kedvességgel jöttek össze a budavári palotában. Majd Durazzó egykori hercegét II. Károly néven rövidesen magyar királlyá koronázták 1385. Szilveszter napján. De nem sokáig élvezhette a koronás magyar király szerepét. 1386. február 7-én, miután a félreállított anyakirályné szervezkedni kezdett, Erzsébet egyik hű embe-
re, Forgách Balázs merényletet követett el Károly ellen. Garai nádor volt a kieszelt terv irányítója. A királyi palota termében, miután egy tanácskozás után az olasz kíséret már eltávozott, Garai megbízottja, az említett Forgách, egy óvatlan pillanatban hatalmas kardcsapást mért Kis Károlyra. Az áldozat azonban nem halt meg, hanem Erzsébet anyakirályné legnagyobb rémületére, véresen felkelt a földről és ingadozó léptekkel, mint Turóczi János krónikája írja „... lakosztályába vánszorgott. Erzsébet királyné pedig megrendülve a szokatlan látványtól... eszméletlenül összeesett.”

Károlynak azonban ezek után gyorsan pusztulnia kellett. Visegrádra vitték, hogy szigorúbb őrizetben legyen, de ekkorra már hívei is elhagyták, és nem gondozták sebeit. 1386. február 24-én egyesek szerint megmérgezték, mások szerint megfojtották.

Az Anjou-család végét jelző, véres drámák köre még nem zárult le ezzel. Kis Károly gyilkosai sem kerülhették el sorsukat. Az anyakirályné korán örült a király halálának.

Az anyakirályné vesztét mindenesetre nem Kis Károly pártja, vagy családja okozta, hanem saját meggondolatlansága. 1386. július 25-én leányával, Mária királynővel, akit a lengyel földről visszatérő Zsigmond az ő tilalma miatt még mindig nem vehetett feleségül, látogatásra indult a délvidékre, éppen fő támasza, Garai Miklós nádor és emberei kíséretével. A legrosszabbul választották ki a helyet, mikor megint éppen délre, a horvátok földjére utaztak, ahol a Garai-párt legnagyobb ellenségei voltak. De ők abban bíztak, hogy lecsillapítják az országban legelőször itt támadt elégtelenséget, mint már 1383-ban is. A két királyné tekintélye azonban ehhez már ingatag volt. Horváti János bán embereivel csakhamar körülfogatta a királynék hintóját, s túlerővel le tudták győzni a királyi kíséretet. Forgách Balázs fejét éppúgy a királynék szemé láttára vágta le a horvátok, mint Garai nádorét, aki bátor ember módjára hosszan védekezett. Akkor is harcolt és osztotta a kardcsapásokat, a királynékat védve, mikor már nyilak tuskéi álltak ki a testéből. De letördelte a végüket, hogy ne akadályozzák, és lováról leszállva, a királynék hintója előtt harcolt. Végül hátulról közelítették meg, a hintó alatt átbújva, és lábánál fogva a földre rántva fejét vették, és a vadul tomboló ellenség a véres fejet a királynék ölébe dobta. Azután a királynékat és az udvarhölgyeket, akik el nem futhattak, kivonszolták a hintókból, semmi tekintettel

„a gyengébb nemre” és mindenféle gyalázattal illették őket. Mindez Diakovár mellett történt 1386 szeptemberében. Horváti János bán parancsára a királynékat végül is Novigrad várába vitték. Itt, Nagy Lajos könnyelmű és meggondolatlan politikát űző özvegyét, aki elfogatásakor – mint mondják – azért könyörgött Horvátinak, hogy legalább leányát ne bántsa, 1387 januárjában, Mária szeme láttára megfojtották. Azon az éjszakán, mikor neszét vették, hogy Velencének titkos üzenetet akar kicsempésztetni megszabadításuk ügyében.

Mária

Hogyan alakult a sorsa Máriának, az első nőnek, aki Szent István koronáját a fejére tehetette?

A gyermekleány eleinte bizonyára nem volt egészen tisztában, mi történik a nevében anyja erőszakos gyámkodása alatt. De gyámra a tizenegy esztendő leánynak mindenképpen szüksége volt, s anyjában természetesen megbízott. Érzelmeiknek legszilárdabb, közös alapja volt, hogy idegenkedtek Zsigmondtól, a Nagy Lajos által kijelölt társuralkodótól. Nyilvánvaló, hogy ez az érzelmi szempont döntően befolyásolta Mária viselkedését a későbbi években is, mikor a francia herceggel megegyezően, ő is szívesen vette volna az Orléans-i Lajossal Párizsban jelképesen megkötött házasság megvalósítását. Azt, hogy politikai szempontból az ország számára ez nem volna előnyös, nem láthatta át. Mártírként tűrt és belenyugodott mindenbe, amit anyja diktált neki. Ezért hihető a forrásokban leírt jelenet, mikor elfogatásukkor az anya térden állva könyörgött Horváti János bánnak, hogy a leányát ne bántsák, ő nem tehet semmiről, és magára vette mindannak a súlyát, ami történt. Egészen valószínű, hogy Mária Kis Károly meggyilkolásába sem volt beavatva. Horváti János is csak Erzsébetet kényszerítette durván kilépni kocsijából, a szerteszét heverő holttestek közé, ezzel a felkiáltással: „Lépj ki, hiszen te eddig is vérben gázoltál!”

De Horvátiék is szerettek a vérben gázolni, mint az egész elfogatási jelenetből és később is kitűnt, mikor az anyát leánya szeme láttára ölték meg. Horváti figurája mögött azonban egy másik alak is feltűnik, egy másik bosszúszomjas asszony: Kis Károly özvegye, Durazzói Margit Nápolyban, aki apja után most már férje halálát is „a magyaroknak” tulajdonította, nem téve természetesen különbséget a pártalakulatok és az önző főurak ösztönei között. Horvátiék, a kor véres tobzódásainak megfelelő módon, Nápolyba küldték Garai Miklós és Forgách Balázs levágott fejét. De ez az ajándék csak feltűzelte a hasonlóan sötét lelkületű nőt, s azt mondta, hogy most már a királyné – Erzsébet és Mária – fejét is szeretné látni. Erzsébet feje, egy korabeli leírás szerint, mindenesetre legördült, miután megfojtották, s szétvagdalt testrészeit a novigrádi vár ablakából vadállatias szertartással kiszórták. A királlyá koronázott Máriához azonban nem mertek nyúlni az összeesküvők, bár továbbra is erősen őrizték.

Ezalatt Budán, a királyné fogságba esésének hírére a Garai- és Horváti-féle főúri frakciók után most a harmadik, eddig megfélemlített, de végre szerepet kapó, szélesebb társadalmi alapon álló párt jutott szóhoz. Ezek Nagy Lajos végakaratahoz ragaszkodó főurak, s az őket támogató köznemesek voltak, és Zsigmond királyságában látták az egyetlen lehetséges megoldást. Zsigmond a hírre azonnal Budán is termelt, de egyelőre meg kellett elégednie a „Magyarország védője és főkapitánya” címmel, melyet az új kormány hívei – mintegy jelezve, hogy csak „jobb híján” fordulnak feléje

– megadtak neki. Az ország kormányát az anyakirályné számára annyira szenvedhetetlen Kaplai Demeter esztergomi érsek-bíboros vette át, Szécsi Miklós nádorral együtt, a meggyilkolt Garai párthíveit, és a Budára nem merészkedő Horváti-féle frakciót is félreállítva. Horvátiék, Kis Károly halála után fiát, Lászlót tekintették új jelöltjüknek, az Anjou-háznak most már utolsó és egyetlen férfisarját, de az ő helyzete még Nápolyban is tisztázatlan volt. Hiába kérte anyja, Margit királyné VI. Orbánt, a pápa saját unokaöccsére gondolva, a még fiatalos Lászlót nem volt hajlandó nápolyi királlyá koronázni. Egyenesen tagadó választ ugyan nem adott, halogatva a döntést. Ellenjelöltben sem volt hiány: hiszen az elhunyt Anjou Lajos hercegnek Johannára visszavezetett jogait most az ő, szintén kiskorú fia, a III. Lajosnak nevezett „nápolyi király” örökölte, az avignoni ellenpápa támogatásával.

A nápolyi László ideje tehát egyelőre még nem jött el. A helyzet Zsigmondnak kedvezett, hiszen csak tőle lehetett várni a fogoly Mária kiszabadítását. Elsősorban e sürgető szükségnek köszönhető, hogy 1387. március 31-én végül is Székesfehérváron, a szokott formalitások szerint, magyar királlyá koronázták mint Mária királynő férjét. Az Anjou-dinasztia tehát, Mária személyében még a trónon volt, mikor Zsigmonddal már megjelent a cseh-német érdekszférából érkező Luxembourg. A koronázást azonban országgyűlés és új törvények alkotása előzte meg, melyben rövid időre felszínre jutott a magyarságnak mint nemzetnek, (értve ez alatt ekkoriban csak a köznemességet) némi elképzelése. Elrendelték, hogy a király, komoly események idején a főpapok és főnemesek mellé köznemeseket is hívjon meg tanácsába. A feudális hatalmak egyeduralkodása elleni szakasznak tekinthető az is, mely eltiltja a világi uraknak egyházi, az egyháziaknak pedig világi méltóságok viselését. Ezek az első, apró lépések voltak, melyek a későbbiekben a királyeszmé motívumaiból köznemesi nemzettudatot formáltak, a szent korona és a Szent Istvántól kapott „ősi szabadságok” eszméjének felhasználásával. De Zsigmond megkoronázásával megindult az ellenkező folyamat is – ezt ekkor még senki nem sejtette – a magától mindenféle nemzeti befolyást elutasító uralkodói önkényesség kifejlődése, mely ha neki tetszik, akár idegekkel is kormányoztathatja az országot.

Anjou Mária ennek a folyamatnak kialakulásában nem vett részt. Sőt, az ő léte, az ő személye volt a biztosíték, hogy Nagy Lajos Árpád-Anjou-hagyománya még létezik. A főúri szereplők közül ebben a szellemben alakult meg a Lajos korától oly nagy szerepet vivő családból származó Lackfi Istvánnak, az új nádornak kormánya.

Zsigmond királlyá koronázásával mindenestre megnyílt az út feleségének, Máriának kiszabadítására. Az új magyar király ismét maga mellett tudhatta Horvát- és Szlavónország hű embereit, a Frangepán és Korbáviai grófokat. Ugyanakkor szövetséget kötött Velencével is, így az összeesküvők az adriai partvidéken két tűz közé szorultak. A Buda felől délre vonuló magyar seregek, egyesülve a horvátokkal, több vereséget mértek az összeesküvőkre, akiknek menekülni kellett. Horváti Jánosnak egyelőre sikerült ugyan kisiklania fogságából, de Novigrád várát 1387. június 4-én Barbadico velencei admirális tengeri hadereje elfoglalta, és Mária királynőt kiszabadította.

A tizenhat esztendő, ifjú királynőt, aki az olaszok tetszését éppúgy megnyerte, mint a magyarokét, diadallal vitték Zengg városába, ahol találkozott Zsigmonddal, kényszerű férjével. Zsigmond most a szabadulást hozta a számára, és a teljesen árván

maradt Máriának nem volt más választása, mint vele együtt-élni. Beletörődött élete eseményeibe, mint korábban is.

Elfoglalta helyét, de most már nem egyedüli királynőként, hanem férje oldalán, mint feleség, s ebben a szerepben Nagy Lajos leánya egyre hátrább szorult. Gyakorolta ugyan királyi jogait továbbra is, külön udvart tartott és adományozó leveleket írt alá, de a kormányzást átengedte Zsigmondnak. Utódukat, a kettejüktől születő gyermekeket, Nagy Lajos unokáját illette volna igazában Mária révén a trón. A házastársak között azonban nem volt túlságosan szoros a kapcsolat. Zsigmond könnyelmű természete megmaradt, sőt fokozódott, és most, anyósa nélkül, elnyerve a trónt, nem érzett túlságos kötelezettséget feleségével szemben.

De Mária végzete végül is nem azzal telt be, hogy Zsigmond elhanyagolta. Nyolc esztendővel kiszabadulása után az akkor még mindig csak huszonnégy esztendőes királynő első gyermekét várta. Ekkor történt, 1395. május 19-én, hogy egy magányos, erdei kirándulása közben lovával felbukott, s az esés következtében idő előtt világra hozott gyermekével együtt a szülésben meghalt.

Most már egyedül, Anjou-feleség és gyermekek nélkül, korlátlanul Zsigmondé lett a magyar királyi szék.

Hedvig

E név mögött újabb sorstragédia rejtőzik: az utolsó a magyar Anjou-ház személyiségköreiből: Hedvigé. Életútját ugyan nem kísérik véres jelenetek, levágott fejek, halomra ölt tetemek, de a kevés adat, mellyel sorsát nyomon tudjuk követni, a maga csendességében, nem kevésbé megrendítő.

Hedvig abban az évben született, amikor Petrarca meghalt, s életét pontosan a XIV. század utolsó esztendejében fejezte be, mintha ez is jelezné, hogy még ő is a hanyatló középkor gyermeke. Nyolcéves gyermek, mikor apja meghal, de már négyéves korában, 1378-ban, Hainburgban, ünnepélyes szertartások között, Lipót osztrák herceg négy évvel idősebb, Vilmos nevű fiának jegyese lett. A szülők mindkét részről örvendeztek ennek a tervezett házasságnak, mely a Habsburgokkal való eddigi, ingatag és szeszélyes kapcsolatok után, a jó szomszédság biztosítékának ígérkezett. Lipót herceg nem hasonlított 1365-ben elhunyt bátyjához, az állhatatlan és izgékony természetű IV. Rudolfhoz.

A zavarok akkor kezdődtek Hedvig körül, amikor – mint láttuk – a lengyelek Máriát és Zsigmondot nem akarták uralkodójukká fogadni, csak ha lemondanak a magyar trónról. Mindenképpen külön lengyel uralkodót akartak, és a helyzetet csak tüzelték a nagy-lengyel és kis-lengyel nemesség ellentétei, melyek igen hasonlítottak a magyar főúri körök anarchikus küzdelmeihez. Különösen Ziemovit Piaszt herceg törekvései voltak veszélyesek, akinek jogalapja is volt, hiszen ha nem Nagy Kázmér ágán is, de az ősi lengyel uralkodóházból származott. De vele szemben állt a kis-lengyel párt, mely erősebbnek bizonyult. Miután perszonáluniót ezek sem akartak, végül 1383. február 26-án, az akkor kilencéves Hedviget koronázták meg lengyel királynővé. Anyja azonban elérte, hogy még három évig gondoskodása alatt, a magyar udvarban maradhatott. Krakóban ugyanis nem lett volna egyelőre biztonságban: Ziemovit a koronázáskor a kis hercegnő elrablását tervezte. Miután a terv kitudódott, az anya még rövid ideig sem engedte Hedviget Lengyelországba. Csak 1384. október

15-én kerülhetett erre sor, amikor a kislány mint Nagy Lajos örököse, fényes, magyar kísérettel első ízben jelent meg jövendő, új hazájában, és az ország prímása, a gneseni érsek fejére tette a koronát Krakkóban. Ezután azonban még újra visszatért Budára, ahol neveltetése csak 1386-ban fejeződött be.

A kislányt ferences szellemben nevelték, mint ahogy ez már családjában régóta hagyományos volt. Apjának biztonságot nyújtó, fényes udvara külsőségeiben egy ideig még a király halála után is kísérte.

A gyermek életéről semmi feljegyzés nem maradt. 1419-ben a lengyelek hiába kíséreltek meg Rómában lépéseket tenni szentté avatása érdekében. Az ügy éppoly sok bonyodalomba ütközött, mint annak idején Árpád-házi Margit kanonizációja. Csak-hogy Hedvig életének még tanúit sem idézték meg, mint Margit esetében, legendája pedig nagyon későn, a XVIII. században keletkezett. Kétségtelen, hogy ezt nem csupán a feljegyzések elmulasztóinak róhatjuk fel: Hedvig élete sokkal rejtettebb volt a királyi udvarban, mintha apácakolostorban élt volna. Még csak különleges vallásosságáról sem hallunk eleinte, annyira gyermek még, mikor 1386-ban végleg elhagyja a magyar udvart. Annál többet tudunk azonban arról, hogy előzőleg már boldogan készülődött esküvőjére Vilmos osztrák herceggel.

A lengyel nemességnek azonban ebben a tekintetben is külön nézetei voltak. Nem óhajtották Hedvig mellett az osztrák herceget a trónon látni. S arról maradtak nyomok, hogy ez nagy és döntő megpróbáltatás volt Hedvig és az egész család számára. A dolog bonyodalmasságát fokozta, hogy a megkoronázott kis királynőnek hirtelen új kérője akadt: Jagelló, a pogány litván fejedelem személyében, aki, a 16 éves osztrák herceggel szemben már erősen benne járt „az érett férfikorban”. Hedvignek, de anyjának is megdöbbenő volt az elképzelés: a védetten felnőtt, finom, fiatal kisleány élete egy harcokban durvára edzett, idős „pogány” oldalán. Csakhogy az ajánlatnak éppen a pogányság oldaláról voltak Lengyelországra nézve nagyon kedvező feltételei. Jagelló sok mindenre hajlandó volt, a források szerint nagyon szép külsejűnek leírt, vonzó Hedvigért, és – még inkább, vagy egyúttal – a vonzó lengyel koronáért is.

A litvánok pogány fejedelme ugyanis, aki szüntelen támadásaival állandóan veszélyeztette Lengyelország biztonságát, és akinek népét már Nagy Kázmér és Nagy Lajos is hasztalanul igyekezett a keresztény hitre téríteni – a Hedviggel kötendő frigy és a lengyel korona elnyerése érdekében hajlandó volt a római egyház hitét elfogadni egész népével együtt, a nála szenvedő, keresztény lengyel foglyokat szabadon engedni, s mi több: egész Litvániát a lengyel korona birtokához csatolni.

Az, hogy két nemzet egyesül, melyek közül a pogány kereszténnyé lesz – ez olyan ügy volt a középkor utolsó korszakában, mely mellett minden egyéni, személyes érdeknek, sőt, más országok érdekeinek is el kellett törpülnie. Hedvig irtózott a házasságtól. Lipót osztrák herceg riadtan sietett Budára, de Jagelló a Habsburg-családra is gondolt, megfelelő összegű kárpótlás kifizetésével.

A lengyel nemesség természetesen egyöntetűen felkarolta az ügyet, és a zavaros viszonyok között valóban nem látszott más út a kibontakozásra. Hedvig és Vilmos érzelmeit persze nem lehetett pénzen megvásárolni, de a gyermekek sem lehettek elég erősek az elsodró erejű nemzeti kívánsággal szemben. Hedviget Krakkóba kísérték, ahol 1386-ban másodszor is megkoronázták. Azt, hogy közben érzelmei mennyire nem változtak, mutatja a drámai jelenet, melyet Dlugoss, a lengyel krónikás örökített meg. Vilmos Herceg ugyanis nem nyugodott bele a történetbe és megjelent

Krakkóban. Hedvig boldogan fogadta, és az első napon az egész udvar is szíves és fényes fogadtatásban részesítette. Másnap azonban erőszakkal távolították el Vilmost a várból. Hedvig – a tizenkét éves kislány – kétségbeesve tett kísérletet egy udvarhölgy segítségével, hogy legalább titokban, a várkastélyon kívül találkozhassék elszakított jegyesével, de a várnagy résen volt és az őrt állók még a mellékajton sem bocsátották ki a királynőt, aki pedig a lándzsát is kiragadta az egyik fegyveres kezéből. Ez volt a végzet: Hedvig és Vilmos soha többé nem találkozhattak. Éppen ők, akiknek jegyessége, bár nem egy udvarban töltötték életüket – vagy éppen ezért –, nem a fejedelmi gyermekek szokványos előreunt jegyessége volt, hiszen félig gyermekfejjel is nagyon ragaszkodtak egymáshoz.

De, nem sokkal utána, mikor a keresztény hitre tért Jagellóval, aki II. Ulászló néven foglalta el Hedvig oldalán a lengyel trónt, megtörtént az ünnepélyes esküvő, a kis, vértanú királynő arcán senki nem látott bánatot és szomorúságot. Lelkében ekkor már úgy látszik, átvette szerepét az a fegyelem, melyet a keresztény hívők aszkézisnek neveznek. Ez pedig nemcsak a szűzi életben nyilvánulhat meg, de akkor is, ha egy nem óhajtott házastárs oldalán, az Istennek és egy országnak felajánlott áldozatként hajtják végre.

A lélek mélye vagy a lélek csúcsa? Ki tudna ilyen kérdésekre történeti hitelességű válaszokat adni? ! Csodákról, víziókról, rendkívüli tüneményekről a kortársak nem beszélnek. Csak Hedvig XVIII. századi legendája említi, hogy a királynő, további élete során, a jótékonykodásnak élve, feltámasztott a halálból egy fiatalembert. Ezek a kései feljegyzések nem tartoznak a lényeghez. A lényeg csupán annyi, hogy Hedvig ettől kezdve nem volt többé önmagáé és a saját akarataé. Békés házaséletet élt nem maga választotta férjével, és a szegényeket és a betegeket istápolta. Isten szolgálója lett és a szegényeké, egészen az egykori „isteni joculator”: Szent Ferenc szellemében. Új hazája nyelvét is igyekezett elsajátítani, bár nyelvtudására jellemző, hogy magyar gyóntatóatyát vitt magával Krakkóba, akinek anyanyelvén mondhatta el bűnbánati vallomásait. Igaz, uralkodócsaládokban az „anyanyelv”, nagyon problematikus dolog, a kifejezés nem pontos. Hiszen Hedvig anyja bosnyák volt és nem magyar, nagyanyja pedig lengyel. A budai udvarban azonban, mint több adat bizonyítja, a magyar nyelvet feltétlenül ismerni kellett, és ezt annak idején az idegen származású anyakirálynéknak is meg kellett tanulnia. Így kaphatta meg Hedvig a magyart, mint „anyanyelvet”, mely eredetileg inkább a dajkák nyelve volt, ugyanúgy, mint a Nápolyba került Endre herceg esetében is.

Hedvig még éppen idejében került Lengyelországba ahhoz, hogy ne legyen jelen, mikor nővérét elfogják, anyját meggyilkolják: de képzelhető, hogy Krakkóban is milyen eleven erővel érintette a hír. Idegen városban, idegen férj oldalán, elszakítva minden vérrokontól, senkit sem látva, akit régtől ismert – ezzel kezdetét vette lelkében az a bizonyos „belső utazás”, mely a hozzá hasonlatos, belső világban élőknek, a „szent szegénységnek” áldozóknak életében mindig megkezdődött. A magyar Anjou-ág utolsó sarja azon az úton indult meg, mint régi nagybátyja, Toulouse püspöke, még régibb nagybátyja, IX. Lajos francia király, valamint Árpád-házi nagynénjei, Szent Erzsébet és Szent Margit.

1392-ben még egyszer látta szülőhazáját, mikor Mária nővére kíséretében itt nagyobb utazást tett. Azután Máriát sem látta többé. Nővére három év múlva meghalt. Lengyelország közben megindult az erősödés útján. Nemcsak a Nagy Lajos által még

Magyarország számára kikötött, régi hűbéri tartományok, Halics és Lodomeria olvadtak bele az országba, de ugyanakkor elszakadt a magyar királyságtól és lengyel függésbe került Jagelló alatt Nagy Lajos alapítása, Moldva is. De a Hedvig által oly mélyen átérzett lényeg: Moldva keresztény hite változatlan maradt.

Hedvig életsorsa nagy hasonlóságot mutat Máriához. Nagy Lajos leányainak a nehezen tűrt férj oldalán, lemondva a szívesen választott jegyesről, az anyaság áldozatává kellett válniuk. Hedvig 1399-ben adott életet egyetlen gyermekének, akit Erzsébetnek nevezett, de gyermekével együtt ugyanúgy életébe került a Nagy Lajos-utóka világra jövele, mint Máriának. Hedvig életútja azonban szilárdabb, egyenesvonalúbb. Ő nemcsak sorsába beletörődő, magatehetetlen áldozat, hanem öntudatos sorsvállaló is.

Ez a nagyfokú öntudat nemcsak belső, vallási életében érvényesült, de politikai tekintetben is, mikor 1395-től, Mária nővérének halála után, férjével együtt nem tekintette Zsigmondot trónját jogosan birtokló magyar királynak, hanem a lengyelekkel együtt önmagát tartotta a magyar trón örökösének. Halálával azonban, a XIV. század utolsó évében az Anjou-háznak magyarrá vált ága – az ifjan elhunyt Martell Károly ivadéka – fiú- és leányágon egyaránt megszűntek élni.

Nápolyi László és az újfajta Róma-eszme sorsa

Most, amikor az Anjou-ház utolsó ismert férfisarja kerül sorra, a történet szála el- kanyarodnak Budáról, el Magyarországtól és még inkább Krakkótól, hogy a színhely ismét Nápoly legyen, sőt, ismét az egész itáliai félsziget. A sors úgy akarta, hogy a hódító Anjou I. Károly utolsó fiúarjadéka ezen az általa megszerzett területen élje le küzdelmes életét, és hozzá hasonlatos politikai terveket kovácsoljon a pápaság intézményének felhasználásával, hogy Róma és vele egész Itália ura lehessen. Ebben a tervben távoli háttérként még feltűnik ugyan egy időre Magyarország, de már csak mellékes lehetőségként, az Itália egységénél is többre szomjazó László vágyaiban, a ki nem mondott, de árnyékként ott lebegő császáreszmével. Mintha csak Nagy Károly törekvései élednének fel újra, de megváltozott, pre-reneszánsz szellemben, egyetemes gondolatok nélkül, a helyi zsarnokságok condottiere-küzdelmeiben.

László, a durazzói-ágból való Károly nápolyi és magyar király fia, 1376-ban vagy 1377-ben született, a magyar királyság horvát-szlavón tartományában, melynek apja akkor hercege volt. Alig néhány éves korában került szüleivel Nápolyba, ahol apja Johanna halála után, erőszakosan elfoglalta a trónt.

Akár akarta, akár nem, az utolsó Anjou életsorsa is szorosan összefonódott a pápá- kéval. VI. Orbán ugyan már Itáliában volt, de Avignon szelleme még nem szűnt meg, csak ellenpápasággá változott. Mint ahogy László apjának, a nápolyi királynak is akadt nápolyi ellenkirálya, Johanna fogadott fia, az új Anjou-házat képviselő I. Lajos, majd az ő fia, II. Lajos. Kialakult az a különös és fonák helyzet, hogy pápa pápa ellen és Anjou Anjou ellen küzdött.

A Capet-család őseinek hagyományos szereplői újra felvonulnak még a középkor szellemében, de „a kereszt és a kard” hajdan oly meggyőzően ható eszméjének való- ságos kísértetjárása ez. A kereszténységnek egyre kevesebb a köze a fejedelmek há- borúhoz. Sőt, olykor, ha a keresztény egyházat tekintjük, éppen egyházellenes fegy- verforgatástól sem sajnálják már megtagadni a „keresztes háborús” jelzőt. Akkor ép-

pen, mikor Európa keleti és déli kapuján egyre nagyobb erővel, már nemcsak kopogtat, hanem döngtet az iszlám: a török szultán fegyverzetének öltözetében. S éppen akkor, amikor a század végére, Bajazid szultán már francia lovagok és magyar nemesi hadak ellen nyer csatát Nikápolynál, 1396-ban.

Joachim egykor oly nagy, szellemi izgalmat keltő jóslatainak mintha csak a sötétebbik része vált volna valóra, az egyház lesújtó jövőjéről. De a Sibylla-könyvekből merített fényes csillagok, melyek a világ vége előtt még feltűnnek, s melyekben egyesek a kolduló rendeket látták, mások pedig még egy eljövendő, nagy pápára vártak, sehogy sem akartak megjelenni. A keresztény prófétanők, Szent Brigitta és Sienai Szent Katalin misztikus előrelátásai a Rómába visszatérő pápáról teljesültek ugyan, de a hívők nem így képzeltek. Avignon „fogsága” helyett most egyházszakadás fenyegetett a latin vallásban. Már nem a keleti, ortodox egyházzal tervezett unió volt a főtéma, mint korábban, hanem az, hogy miként lehetne csak egy pápája a latin egyháznak. Ha meg lehetett is különböztetni a római egyházon belül azokat, akik az Itáliába visszatért VI. Orbánban látták Szent Péter utódainak törvényes folytatását, ezt az új „római” pápát igazán nem lehetett lelkesítő egyéniségnek nevezni. Rideg volt és fennhéjázó, telve világi törekvésekkel, melyeknek központjában ismét ott állt az oly sokat kárhoztatott nepotizmus: Orbán pápa tulajdon unokaöccsét szánta Nápoly trónjára, mint hűbéresét, nem törődve egyik Anjou-házzal sem. Ahelyett, hogy római székét igyekezett volna lakhatóvá tenni, Nápolyval dacolva, Nocerában vetette meg a lábát, innét közösi tette ki világi érdekek alapjairól Kis Károlyt, még Magyarországra indulása előtt. Emléke iránt és a hátrahagyott árva, az akkor még gyermek László iránt sem oldódott fel. Hiába kérte a megözvegyült Margit királyné követség útján, hogy az apa bűneiért ne sújtsa örökösét, és tegye meg Lászlót Nápoly királyává. A másik anyakirályné, Blois Mária, Anjou I. Lajos özvegye, az avignoni ellenpápától, VII. Kelemtől ugyanezt kérte. Kelemen meg is tette volna, ha van több pénze. Orbán pápa azonban, bár ellentmondás nélkül elfogadta Margit királynénak László nevében nyilvánított hódolatát, nem adott választ. Nápoly alattvalóinak két pártra osztottsága megmaradt, s a helyzet bizonytalansága nem enyhült. László és anyja nem is érezték biztonságban magukat a Castel Nuovóban, s egyelőre Gaetába húzódtak vissza.

VI. Orbán ekkor „keresztes hadjáratot” hirdetett, Szicília segítségére támaszkodva, de a reménytelen viszonyok között a terv megbukott. A helyzet csak akkor kezdett némileg kibontakozni, mikor a pápa 1389-ben meghalt. Utóda a nápolyi szegény-nemes származású Pietro Tomacelli lett, aki IX. Bonifác néven foglalta el trónját. A források barátságos és tiszta erkölcsű embernek, de nem eléggé tanultnak, és a fennálló ügyekben járatlannak írják le. Energiával azonban rendelkezett. Ő határozottan támogatta Lászlót az ellenpápa jelöltjével szemben.

Nápolyt az új pápa felszabadította az egyházi átok alól, és Acciajuoli bíborossal megkoronáztatta Anjou Lászlót 1390 májusában. Erre VII. Kelemen avignoni ellenpápa szintén cselekedett: ő is megkoronázta az ellenjelöltet, Anjou III. Lajost 1390. november 1-jén, VI. Károly francia király jelenlétében. Ezzel az anyakirálynék versengése is megújult. Mind Durazzói Margit, mind Blois Mária arra törekedett, hogy fiát előnyös házasságkötéssel juttassa kedvezőbb helyzetbe.

A helyzeti előny sokáig II. Lajos ellenkirályé maradt, akinek átmenetileg sikerült bevonulnia Nápolyba. László egyelőre nem tudta bevenni a várost, Gaetában maradt,

s mint írják róla: „átadta magát az élvezeteknek”. Mert a felnőtté fejlődő ifjában mintha összesűrűsödtek volna különféle őseinek, s ugyanakkor saját kora embereinek mohó hatalom- és élvezetvágyban jelentkező tulajdonságai. E hatalomváagnak volt csak jele az is, hogy 1391-ben a „Szicília” (= Nápoly), és Jeruzsálem királya” címhez felvette a „Magyarország királya” címet is. Nagyobb fáradságot azonban nem fordított a magyar trón megszerzésére. Mikor látta, hogy az ország nem hull önként az ölébe, csak egy főúri frakcióval van dolga, figyelmét újból Itália felé összpontosította.

Nyolcési várakozás és küzdelem után, 1399-ben végre sikerült elfoglalnia Nápolyt, ahonnét az ellenkirály, Lajos eltávozott. A francia politika, mely az avignoni pápaságot akarta felhasználni, Nápoly ügyével egész Itália elfoglalására, felbomlóban volt. Maga a párizsi egyetem vetette fel még 1392-ben ismét a latin egyházszakadás orvoslásának kérdését, mely Avignon pápájának lemondását jelentette volna. Ez ugyan még sokáig nem következett be, de a felvetett terv is elég volt ahhoz, hogy az Itáliát meghódítani készülő francia sereg felbomoljon. VI. Károlyon elmebaj tört ki. 1394-ben meghalt VII. Kelepen avignoni pápa, de utódát azonnal megválasztották XIII. Benedek személyében. Továbbra is két pápa versengett tehát, s mindegyik a másiktól követelte, hogy mondjon le. Természetes, hogy ilyen körülmények között az egyház tekintélye egyre süllyedt. A kialakuló Anjou-politika új elvei ezzel a kettős pápasággal, az egyházi megosztottsággal számoltak. Itt már egyik Anjou király sem volt „Pipin igaz fia”. A Nápolyból menekülő „új Anjou”: II. Lajos, érdekében állónak tartotta, hogy Avignonban támaszra leljen, hisz az egyre ziláltabbá váló francia királyság támogatásra nem volt alkalmas.

Ezzel szemben a „rég” Anjou-ház utolsó sarjadéka, László, akit a törvényesnek elismert római pápa támogatott, úgy tűnt fel egy ideig, mint – legalább is – ősapja szellemében a szentszék bajnoka.

A felserdült, és Nápolyban az uralmat átvevő Lászlóról azonban egészen más dolgok derültek ki. Először is kegyetlen hajlamait mutatta meg a maga megdöbbenő méreteiben. Nem volt elég, hogy első feleségétől, az időközben elhunyt Chiaromonte szicíliai kormányzó leányától anyja tanácsára durva módon elvált, miután házasságától már nem remélhetett jó politikai kapcsolatot. Feleségének előre semmit sem szólva, a pápával és követével, a firenzei bíborossal beszélte meg a történendőket. Mígnem közben a bíboros-legátus a királyi párhoz lépett, s lehúzza a jegygyűrűt az asszony ujjáról, azt a férjnek nyújtotta át. Ezzel az aktussal jelezte a házasság egyházi érvénytelenítését, melyre az adott alapot, hogy László azt még nem akarata teljes birtokában kötötte. Az eltaszított, szerencsétlen fiatalasszonyt Altaville capuai gróffal házасították össze, de nem bírta ki a megaláztatást: rövidesen meghalt.

Ismételjük, mindez csak a kezdet volt. Rövidesen következett Nápolyban az ellenkező párton levők legyilkoltatása. Saját palotájába hívta meg például színlelt szíves-séggel Sanseverino gróft és családját, hogy ott aztán annál biztosabban szabaduljon meg tőlük. Még saját törvénytelen fiának is, aki egy durazzói nőtől született, s ezért Rinaldo di Durazzo néven hívták, és akit előzőleg Capua grófjává tett, csak úgy sikerült börtönéből rokonaival együtt kiszabadulnia, hogy Margareta Marzano, a király kedvese járt közben értük. Egyébként nem ismerte az irgalmat, a kegyelmet. S ezen a módon sikerült is összes ellenségétől megszabadulnia, alattvalóit pedig félelembe ejteni.

Pedig külsejében nem volt lenyűgöző jelenség a kövérkés arcú László, pisze orrával, apró szemeivel, amint síremlékén megfaragott képmása bizonyítja. Ezen felül 1398 óta, mikor megmérgezték, de életben maradt, betegsége utóhatásaként csak hebegve tudott beszélni. Mindezzel együtt mégis, tagadhatatlanul volt a lényében tehetség, s olykor nagyvonalú terveket sejtető erő. Hatalmas seregeket tudott összegyűjteni, melyekkel többnyire ugyan kudarcot vallott a városállamokra osztott Itália pártharcaiban, de volt csaknem másfél évtized, mikor úgy látszott, László egész Itália ura lesz és talán még a császárság felé is kinyújtja majd a kezét.

Az egész keresztény Európát mindenesetre már 1392-ben sikerült megdöbbentenie, mikor feleségül kérte a Balkánon Bulgárián keresztül Magyarországot is fenyegető török szultán, Bajazid leányát, és szövetséget ajánlott neki Zsigmond magyar király ellen.

Természetes, hogy erre különösen Magyarországon óriási felháborodás tört ki. Nagy Lajosnak, „a római egyház védőjének és főkapitányának” unokaöccse, aki magyar király akar lenni, és az ország ellen törő mohamedánokkal akar szövetségben lenni? Ezzel a lépéssel – mely különben nem vált, nem is válhatott valóra – átmenetileg csak Zsigmond helyzetét erősítette Magyarországon. Ekkor különben is élt még Mária, Nagy Lajos leánya. A felháborodás váratlanul éppen most, Zsigmond uralkodása idején, megint magyar-francia közeledést indított el. Zsigmond ugyanis a hírre szövetséget kötött László ellenfelével, Lajos nápolyi ellenkirállyal, Anjou új hercegével, ami a párizsi udvar rokonszenvét is megnyerte. Ez segítette elő a keresztes hadjárat megindulását, a francia és magyar hadak együttes fellépésével. Ugyanakkor Bosznia és

Horvát-Szlavónország visszatérését is eredményezte Zsigmond hűségéhez. Csak a Horváti-párt tartott ki a török szövetség mellett, s Velencét is próbálta erre rávenni, de hideg visszautasításban részesült.

Anjou Lászlónak ez a lépése annyira szerencsétlen volt, hogy közvetve még Nagy Lajos özvegyének gyilkosait is Zsigmond kezére játszotta. Nem tudta ugyanis megakadályozni, hogy a felingerelt Zsigmond fegyveres erővel számoljon le a kezéből oly sokszor kisikló Horvátiakkal. A közvetlen okot igaz, a bosnyák király és a horvátok, valamint a dalmaták lázadása szolgáltatta, mely a békülés után váratlanul következett be, de Zsigmond tapasztalhatta, hogy e párt Lászlónál mindig támogatásra talál. Hadaival ellenük indult, de miután a bosnyák király kegyelmet kért, neki megbocsátott. Horváti János és testvére, Pál, az egykori zágrábi püspök azonban a Dobor várát megostromló Zsigmond kezébe kerülve, nem számíthatott irgalomra. Horváti János, a magyar királynő anyjának gyilkosa, Mária személyes ítélkezése következtében 1395-ben, Pécsen kínos halállal bűnhődött. Testvére, a volt püspök, száműzetésben végezte életét.

A bosszúállás, mint láthatjuk, még Mária királynőtől sem volt idegen, de a vad kegyetlenségek egymást születték. Horváti bűnhődését a kor szemlélete igazságos ítéletnek tartotta és nem kegyetlenségnek. Anjou László kegyetlen hajlamai és öldöklései azonban még ebben a kínhalálokkal természetesen ítélkező korban is feltűntek.

A kegyetlen hajlam, és a magyar ügyek iránti lanyha érdeklődése később, 1401-ben sem szerezte meg számára a magyar trónt, mikor Magyarországon a Zsigmonddal elégedetlen főurak szövetsége a királyt börtönbe vetette. László nem használta ki az alkalmat, hogy az őt hívó követek szavára Budára siessen, Szent István koronáját

illeszteni a fejére. Megelégedett azzal, hogy hosszas tárgyalásokba bocsátkozott Velencével, az Adriai-tengeren való átkelésről. Magyarországon pedig ez a Zsigmond-ellenes akció volt az utolsó kísérlet a királykérdés megnyugtató megoldására. De jellemző az állapotokra, és az újra megerősödő Garai-pártra is, melyet most a meggyilkolt nádor hasonlóan Miklós nevű fia vezetett: nem találtak alkalmas jelöltet Magyarország trónjára. Zsigmondot pedig azért vetették börtönbe, mert az akkori, még erősen katonás szellemű magyar közfelfogásban a király az egyik legnagyobb bűnbe esett: nem tudott hadat vezetni és gyávának mutatkozott. De ugyanakkor kegyetlenkedett is. A franciákkal közösen kezdett törökellenes hadjárat során ugyanis, mikor 1396-ban Nikápolynál a török sereg a franciákat és a magyarokat is legyőzte, Zsigmond sokáig nem mert hazatérni. Konstantinápolyba hajózott, a görög császárral bocsátkozott hosszadalmas és céltalan tárgyalásokba. Eleinte azt hitték, odaveszett a csatában. Mikor azonban kiderült, hogy seregét magára hagyva megfutott, országos felháborodás fogadta, melyet ő kegyetlen kivégzésekkel próbált elfojtani. Ekkor vetették börtönbe, de – s itt mutatkozott meg először a főúri frakciók országvezetésének nagy csődje – képtelenek voltak helyére alkalmas jelöltet állítani. Hozzájárult az a körülmény is, hogy Zsigmond alatt az ország már nem volt többé nagyhatalom: tekintélye akkor rendült meg, mikor a dalmát tengerpartot Velence, a korábbi adófizető, Zsigmondtól elvette.

Ha a magyarok Anjou Lászlótól reméltek még valamit, akkor ábrándultak ki először, mikor késlekedett. Ez a késlekedés okozta, hogy a Garai-párt nyomására – különböző ígérek fejében – Zsigmondot végül is kiengedték Siklós várából, ahol fogva tartották. Zsigmond egyik első nemzetellenes tette az idegeneknek, főként a Cillei-család ősének már korábban juttatott nagy befolyáson kívül az volt, hogy 1402-ben örökösödési szerződést kötött az osztrák Habsburg Albert herceggel. Ezzel áruba bocsátotta a Habsburgoknak a magyar királyságot, aminek ha nem is éppen gyorsan, de a távoli jövőre jó előzményt teremtve, végzetes hatása lett. A felháborodott főurak egy csoportja ekkor hívta meg Anjou Lászlót másodszor a magyar trónra, aki át is kelt a tengeren.

Ezúttal sem sietett azonban Budára, hanem beérte azzal, (hogy Zárában a kalocsai érsek koronázza meg – a szent korona hiányában, melyet Zsigmond őrzött – egy külön készített koronával. Mindenki tudta, még Velence is, hogy a magyar törvények szerint ez a koronázás nem érvényes. De László személyes megjelenése arra is alkalmas volt, hogy magyar hívei felismerjék egyéniségében a kíméletlen, tapintatot nem ismerő vonásokat, s mindazoknak a tulajdonságoknak hiányát, melyet egy Anjou-utódtól, Nagy Lajosra emlékezve, még elvártak volna. Kis Károly után azonban most már másodszor kellett, ezúttal az Anjou-ház utolsó sarjában is csalódnunk. Mikor tehát Zsigmond amnesztiát hirdetett az elpártoltaknak, utolsó magyar hívei is elhagyták Lászlót, aki 1403. november 7-én visszahajózott Nápolyba. Zárát névlegesen megtartotta ugyan egy ideig, Lusignan Jánost hagyva ott helytartójául, ki második feleségének, Lusignan Jakab ciprusi király leányának, Máriának fivére volt. 1409-ben azonban László egyszerűen eladta Zárát és Dalmáciára – a magyar királyság részeire vonatkozó – minden jogát, akár egy kereskedő, Velencének, százezer aranyért. Ezzel nemcsak, hogy nem segített az országnak, hanem még ártott is, amennyiben közreműködött területének megcsonkításában.

Ezekben a tetteiben mutatkozik meg, hogy a nagyralátó, Róma elfoglalására törő uralkodó valójában milyen alacsony szinten mozgó, törpére méretezett zsarnok volt, bár még ért el sikereket. E sikerek tetőpontja mindenképpen Róma elfoglalása volt.

1404-ben ugyanis meghalt László régi pártfogója, IX. Bonifác pápa. Utóda, VII. Ince is a nápolyi király pártján volt, de vele szemben már szabadabban lehetett fellépni. Ebben az időben, Vencel német, VI. Károly francia és Zsigmond magyar király által felvetve, már érni kezdett a latin egyházi unió eszméje, mely egy évtized múlva a konstanzi zsinathoz, és a római egyház egységének helyreállításához vezetett. Ez Zsigmond műve lett. Ezzel a tetteivel indította el a maga diadalmas emelkedését nemzetközi téren. De ekkor, még a terv első felmerülése idején kitűnt, hogy László király éppúgy nem híve a római egyház újraegyesülésének, mint az avignoni ellenpárt. Ő ugyanis, Róma elfoglalását és Itáliának tervezett egyesítését arra a tényre alapította, hogy az avignoni ellenpápával megosztott egyház gyenge, s ő a római pápát saját eszközévé teheti.

Eszközévé tette egy ideig a félrevezetett római népet is. Úgy lépett fel, mintha ő hozná számukra a szabadságot a pápával szemben. A pápapárt előtt pedig oltalmazóként akart fellépni. Ilyen módon sikerült Róma szenátorává lennie. Abba a tisztségbe léphetett, melyet annak idején Anjou I. Károly szerzett meg először a családban.

Csakhowy az Anjou-család megalapítója a maga nyersségében és hatalomvágyában is nagyobb szabású politikus volt, mint kései leszármazottja. I. Károly ugyanis, római szenátorságával és nápolyi-szicíliai uralmával egy időben Morea, a görög területek egy része felett is úrrá lett, mint Albánia királya, Achaja hercege. Ez az uralom azonban már Johanna uralkodása alatt bomlásnak indult. Az athéni hercegséget a katalánok szerezték meg, Moreát a navarraiak csonkították. A megmaradt Korfu szigete, mely II. Fülöp császár és felesége, Erzsébet magyar herceglány 1373-ban bekövetkezett gyermektelen halála után egyszer már elveszett, de Johanna visszaszerezte – most ugyancsak Anjou László üzleteléseinek tárgya lett. 1402-ben László Korfut is Velencének adta el, ekkor még magyar vállalkozása érdekében.

Róma elfoglalása is csak másodszori próbálkozásra sikerült, s rettentő sok véráldozat, felfordulás árán. A nép ugyanis rájött a cselre, hogy László rászedte, s a régi ellenfelek, a néppárti Colonnák és a pápapárti Orsiniak utcai harcai után kiderült az igazság. A felháborodásban azonban szerepet játszott a pápa unokaöccsének kegyetlensége is. Ez az ember, a Horváti-pártnak Nagy Lajos özvegyével alkalmazott módszeréhez hasonlóan, a néppárt követeit elfogta, megölette, és testük darabjait az ablakon dobatta ki a pápai palotából, VII. Ince erről már nem tudott semmit, ő Viterbóba menekült. A felháborodott tömeg pedig azt hitte, mindez a pápa rendeletére történt, megtámadta és kirabolta az egyházfői palotát, folytatva a gyilkolást, most már ellenkező irányban. Az igazság kiderülése és a nép lecsendesítése után a visszatérő Ince pápa egyházi átok alá vetette az Angyalvárba szorult Lászlót, aki már át akarta venni a város fölötti uralmat.

VII. Ince ekkor negyedízig megfosztotta Lászlót és utódait a nápolyi tróntól, alattvalóit pedig felmentette a hűségeskü alól. 1406. június 24-én szögezték ki az Angyalvár kapujára a kiközösítő bullát, a várat pedig ostrom alá vették. Lászlónak azonban az volt a szerencséje ezúttal, hogy megijedt és a békét kereste. A békeszerződésben megígérte, hogy engedelmes hűbérese lesz a pápának, mire visszakapta a merőben

más értelművé lett régi eredetű címeiket: László ismét „az egyház védője és zászlótartója” lett, valamint Campagna helytartója.

Ekkor, 1406-ban történt az első, komoly kezdeményezés az egyházi szakadás megszüntetésére. XIII. Benedek, az avignoni pápa Genováig elébe ment VII. Incének, hogy az unió kérdéseit megbeszéljék. Róma pápája azonban ekkor már ismét László hatása alatt volt, s nem ment el a találkozóra. Anjou László ezzel újabb diadalt aratott: sikerült elodáznia a római egyház egyesítését. Ezzel lehetővé tette még ideig-óráig a maga személyes zsarnokságát, de hosszabb távon éppen nagy ellensége, Zsigmond magyar király diplomáciai úton elért későbbi sikereinek útját egyengette.

VII. Ince 1406. november 6-án meghalt. Utóda, XII. Gergely volt az a római pápa, aki már meg sem kísérelte az ellenállást Lászlóval szemben. Ez lehetővé tette az avignoni ellenpápaság további fennállását is. Bár Gergely pápa elment a XIII. Benedekkel való találkozóra, de László éppen ezt az időt használta ki, hogy a magára hagyott Rómát most már végképp hatalmába kerítse. A pápai megbízott, Paolo Orsino ugyanis – bár első nap színleg ellenállt – az éjszakai tárgyaláson a Szent Pál-templom vonaláig jutott Lászlóval megegyezett, és feladta a várost.

Így történt, hogy 1408-ban Anjou László diadalmenetben vonult be Rómába. Az Angyalvárat ugyan a pápa birtokában hagyta, de valódi céljait elárulta a „Róma királya” cím igénylésével, mely egyúttal a császárság irányába is mutatott. A nyugalmat mindenesetre biztosította, új tisztviselőket nevezett ki, és ezután visszatért Nápolyba.

A bíborosi kollégium azonban most szemrehányásokat tett Gergely pápának, hogy az ő engedékenysége miatt nem valósult meg az unió, és külön szervezkedve, létrehozták a pisai zsinatot, ahová a pápa nem ment el. László tovább folytatta manővereit Itália egyesítésére. De Firenze és Bologna ellenállt. A legfejlettebb városköztársaságok nem voltak hajlandók önként fejüket hajtani egy zsarnok igájába. Mert az események közben az is kiderült, hogy Lászlónak nincsenek „nemes gesztusai”, „fennkölt eszményei” – csak pusztá hatalomvágya és önkénye. Zsoldoskatonákat fogadott ő is, mintha csak német földről érkezett volna, mert az olasz városok nem bocsátottak rendelkezésére katonákat. Korlátolt eszközökkel viszont csak korlátolt, helyi jelentőségű csatározásokat lehetett vívni. Toscanát nem tudta elfoglalni.

XII. Gergely 1409-ben, válaszul a pisai zsinatra, Cividale-ba hirdetett zsinatot, s itt ő is kényszerült felvetni az unióra vonatkozó tárgyalások szükségességét. Azt javasolta, hogy – miután Zsigmond bátyját, Vencelt, mint méltatlant, megfosztották a német királyságtól – a helyébe választott Wittelsbach Rupprecht német királyt és Zsigmond magyar királyt kérjék fel, jelöljenek ki helyet a pápák találkozására. A Lászlónak alávetett pápát azonban annyira gyűlölték, hogy végül álöltözetben kellett elmenekülnie a városból, a nápolyi király gályáján. A pisai zsinat pedig eközben V. Sándort választotta pápává. Ez törvény elé idézte Lászlót, tudtára adta, hogy megfosztja királyságától, miután pártolta a szakadást és az egyházi állam nagy részét elfoglalta.

Ezt használta ki az ellenkirály, II. Lajos, aki most újra jelentkezett, ezúttal V. Sándornál. Az új pápa megsemmisítette az avignoni VII. Kelemen érvénytelen rendelkezését, és ő iktatta törvényes királyi jogaiba Lajost. Most ő lett „az egyház zászlótartója”. Ezeken a címadományokon is lemérhetni, hová süllyedt Nagy Lajos kora óta a pápaság tekintélye.

László mindenesetre elvesztette a Róma fölötti uralmat, a várost Lajos csapatai vették körül. 1410-ben azonban meghalt V. Sándor. Ekkor utóda, Cossa, Lajos nápo-

lyi király szövetségese lett, ügyes katona, de megbízhatatlan kalandor. Korábban egyesek szerint tengeri rabló volt – és XXIII. János néven foglalta el a pápai széket. (Pápaságát később ugyanúgy törvénytelennek ítélték, mint ellenfeleiét, ezért lehetett napjainkban ismét XXII. János néven Rómának püspöke.) Ez az új pápa egyszerűen hatvanezer aranyat követelt Lászlótól adó fejében, mire gúnyos választ kapott. Erre „kiátkozta” Lászlót, és régi szövetségese, Lajos felé fordult. Végül Firenzével kötött szerződést László ellen.

1411-ben végre nagy, döntő csata alakult ki a két nápolyi uralkodó között. Lajos győzött, de ingatag magatartása, késlekedése Lászlónak kedvezett. Mégsem dőlt el semmi. László Pozzuoliba vonult, mert Nápolyban éppen pestis dühöngött. Új, kényeszerű székhelyén ismét vérengzéseket követett el, sok ellenfelét végeztette ki. Most Szicília visszaszerzésére gondolt, mert 1410-ben kihalt az aragóniai ház, mely annak idején a szigetet elfoglalta. 1412-ben új mérkőzés Lajossal és János „pápával”, majd békekötés. János elismeri Lászlót Szicília urának, viszont László elejti a zavaros viszonyok között is egyedül törvényesnek mondható és még élő XII. Gergely pápát, aki Riminibe menekül. Az események gyorsan peregnék tovább. László meglepetésszerűen harmadszor is megtámadja Rómát, ahonnét János ellenpápának is menekülnie kell. Gátlástanul, „vandál kegyetlenséggel” pusztítja. Rómát. Nem úgy viselkedik, mint frank király-elődje, Pipin, hanem úgy, mint a vandál Alarik.

László tehát, hatalomvágyában most már odáig jutott, hogy mindkét pápát elűldözte. Akarata ellenére is a konstanzi zsinat számára készítette elő a talajt, ahol majd mindkét pápa lemond, s helyükbe megválasztják az egyetlen törvényes, római pápát, V. Mártont.

Anjou László azonban ekkor már nem élt. Az elfoglalt Rómából még Bologna megtámadására indult zsoldosaival, de közben megbetegedett. Hordszéken vitette magát vissza Rómába, s ekkor már hírét vette, hogy Zsigmond magyar király, aki 1410 óta, Rupprecht halála után a német király is, és ezzel valójában a császári cím várományosa, készíti az egyetemes zsinat útját. Minden erejével ezt szeretné megakadályozni Anjou László. De betegsége súlyosabb lesz, és nagy fájdalmakkal jár. Kínjai között tengerre száll, hogy Nápolyba térjen vissza, s hurcolja magával láncra verve Paolo Orsinót, aki valaha kezére játszotta Rómát, s akit most árulással gyanúsít. Nápolyba érve, kínjai az örületbe kergették. Követelte, hogy hozzák eléje Orsinót, a saját kezével akarja megölni, vagy pedig végezzék ki a parancsára. De ekkor már senki nem engedelmeskedett a valaha sokak számára nagy reményeket nyújtó, őrvirágzó királynak, az Anjou-ház utolsó férfileszármazottjának. A Castel Nuovóban vívta haláltusáját. 1414. augusztus 6-án halt meg.

Egyetlen nővére, II. Johanna lett utána a nápolyi királynő, akit még annak idején a Hedvigtől elválasztott Habsburg Vilmos vett nőül, de gyermekek itt sem maradtak. Habsburg Vilmos Johannával egyszer megpróbált Magyarországra hatolni, Zsigmond ellen, de sikertelenül. Azután rövidesen meghalt. Johanna 1435-ben hunyt el, Nápoly uralma pedig névlegesen az idősebbik Johanna által kiválasztott Anjou herceg utódaira szállt. De ezek sem örvezhettek Nápolynak, melyre a spanyol dinasztia tette rá a kezét, és a negyedik Anjou-ház tagjai Provence-ba húzódtak vissza. II. Lajos nápolyi ellenkirály középső fiával, „a jó René királlyal” 1480-ban a Capet-dinasztiának ez az ága is kihalt.

Lászlónak váratlanul támadó betegsége – a gyér adatok homályában – éppoly rejtélyes bizonyos fokig, mint egész alakja. Sokan úgy gondolták, mérgezés áldozata lett, ami eléggé gyakori eset volt akkoriban. S egyszer már, ifjúkorában megesett vele a kísérlet. A hitelesebb adatok azonban mégis amellett szólnak, hogy Lászlót érzéki tobzódásaiban szerzett betegség vitte a sírba.

Alakjában, viselkedésében van valami felderengő hasonlóság egy másik Lászlóval, az Árpád-háznak utolsó nemzedék-renden született tagjával, aki szintén saját családja legjobb hagyományai ellen fordult. Igen, emlékezünk, Kun László annak idején azaz fenyegette meg egy levelében Rómát, hogy kun és tatár kardokkal fogja kiirtani. Nos: Anjou László ezt a gyakorlatban művelte. Ha nem is tatárokkal, a saját itáliai zsoldosaival. A minden idegent „barbár”-nak nevező olaszok ezúttal még a németeket sem vádolhatták, mikor László hadai éppoly őrzöngve pusztították Rómát, mint ha a Bajazid szultán meghívott törökjei tették volna. Lászlónak a középkori eszmények, a kereszt, a lovagság, a római szentszék minden varázslata alól tökéletesen felszabadult, s mindenfajta eszménnyel szemben egyaránt közömbös hatalomvágya úgy tombolt a maga örületbe vesző útján, mint a kultúra fáradságosan, fokról fokra emelt, csipkefinomra csiszolt tornyát lerombolással fenyegető, közveszélyes önpusztításnak egy neme. A tudat alól fékevesztetten felszabadult szenvedélyeknek állandóan vérre, áldozatokra volt szüksége, mintha ezzel feledtetni akarnának mindent, ami a múltban épült.

A történelemben gyakran ismétlődő jelenség ez, főként korok fordulóján. A XIV. század végén az Anjou-ház történetéhez kapcsolódó sorsok egymás után teltek be, egyéni sajátosságuk szerint. Fegyelmezett aszkézisben és önátadó bárány-szelídségben éppúgy, mint gyötrő félelemben vagy lelkiismeretet nem érző, örült dührohamban. Az intézmények, királyságok, pápák és fejedelemségek is velük ingadoztak, és földrengést idéző süllyedésük, vagy zsarnokságra épített emelkedésük nem minden ok nélkül idézte fel a nép tömegeiben a világ vége képzeit az alapos büntudat érzéseitől kísérve. De a világ vége nem jött el, csak az egyéni életsorok teltek be és tűntek el a világból, nemzedékük láncával együtt.

A pápaság nem jutott többé a világi hatalom ormára, de intézménye fennmaradt. A világ történései továbbra is különböző dimenziókban mozogtak. A tér és idő külső folyamatai párhuzamosan haladtak tovább az emberi bensőben bontakozó lelki folyamatokkal. Új eretnokségek is születtek. S míg a hatalom urai nagyszabású politikai tervek bűvöletében éltek ezután is, saját személyiségük akaratát rákényszerítve az alattuk állókéra, észre sem vették, hogy a társadalmi mélyben hozzájuk hasonlóan önálló személyiségek bontakoznak ki, akik a maguk belső világát ugyanolyan szabadon alakítják, mint a világi hatalmasságok a külső világot.

A kör bezárult. A történelem erői működtek tovább, a nápolyi királyság, Franciaország, Magyarország, Lengyelország, az Anjou-ház útjának minden országa folytatta tovább a maga életét más családok, más személyek szereplésének vezetésével. A személyes áldozatok apróságnak, porszemnek tűnnek a nagy társadalmi és tömegmozgalmak, földrészek életének, alakulásának nagyszabású variációi mellett. De egyének, személyek nélkül nem születnek tömegek és nemzetek sem, nemzetek nélkül nem létezik emberiség sem. Az emberiség sorsa a kisebb egységek szerényebb köreiből, a népekből, családokból és a családokat képviselő személyiségek sorsából tevődik össze, s viszi a körforgást – az önmagába visszatérő vonal útját tovább.

A budavári kerub

Az események végzetterhes körforgását, az emberi elnyomatás, a zsarnokság vad szenvedélyeinek zsákutcába torkolló, örvénylő mozgását szemlélve, szinte elszédülünk. Ösztönösen eszünkbe jut a tanács, hogy a rohanó ár fölött haladva, a le-szédülés veszélyét elkerülni az egyetlen menekvés az ellenkező irányba, a magasba tekinteni.

Voltaképpen a történetíró sem tesz egyebet, mikor az utolsó Anjou örületbe rohanó tragédiáját is leírva, felfelé: még egyszer Budavár ormára tekint. Most nem azért, hogy emberi alakot idézzon, csak egy szobor megmaradt fejét.

Igen, ez a szobor nem egyéb, mint töredék, egy pusztta, méghozzá félig tönkrement arcú torzó a nemrég megtalált, kincseket érő együttesből, Nagy Lajos egykori lakóhelyén. Nem is a művészettörténeti vita a fontos, hogy valóban Nagy Lajos korában készültek-e a faragások. Lehet, hogy jóval később. A lényegen, melyről itt szót ejteni akarunk, az sem változtat, ha a szobrokat csak 1420 körül faragták. Mondanivalójuk újszerűsége még így is egyedülálló marad a reneszánsz előtti Európában. Az antik hellénizmus örökségében gyökerező emberformát, arcformát, s ezen keresztül a személyiséget fejezi ki újra diadalmasan a barbár süllyedés időszakai után. Az említett torzót megtalálójá, tekintetének derűje, ragyogó szépsége miatt, megkülönböztetésül „kerubfej”-nek nevezte el, minden célzatosság nélkül. A szót nem meghatározó főnévnek, hanem jelzőnek szánta, de ez nem akadályozta annak, hogy tekintetünket a történelem viharától elfordítva, látásunkkal – kiválasztva csak úgy találomra a többi közül ezt a csúnyán sérült és mégis angyali szépségű emberfőt – megfogózzunk és eltűnődjünk.

A hús és vér eleven valóság lüktetéséből, annak mintája nyomán, de az esendő, pusztulásnak alávetett mintán túl is emelkedve konzerválódott itt, a budai mészkőben és a budai várban ez a hullámzó hajfürtökkel körülvett ifjú fej, melyen a fiatalság messze távolokba tekintő győzelme ragyog. Még így is, hogy arcának alsó részét összetörte a történelem. Olyan sima arcú, zsenge ifjú még, olyan talányos ez a tört szoborfej, hogy azt sem tudni bizonyosan, fiúnak vagy leánynak szánta-e faragóművésze? Angyalnak-e, vagy embernek? De ez a talányossága teszi időtlenné, örökké modernné, s ugyanakkor rejtélyesen középkorivá is. Hiszen, ha angyalfej, s történetesen éppen „kerub”-nak szánta a művész, akkor a középkor teológiájában és misztikus természetrajzában egyaránt pontosan ki van jelölve a helye. Mint Dionysos Areopagita „Égi hierarchiájában” a régi hit alapján újra lerögzíti, Isten és a „trónálló angyalok” után közvetlenül következnek a kerubok, mint azok az angyalok rendjeiben, akik Isten világosságát és e legnagyobb fényben való szemlélődés képességét őrzik. Mikor tehát a régi szövegek kerubról beszélnek, vagy a szobrászok, festők kerubokat törekednek ábrázolni, voltaképpen erre a meghatározásra igyekeznek visszanyúlni, tudva, vagy tudattalanul. De hát fontos a modern embernek ez a tudós, teológiai meghatározás? A művész kezét bizonyára csak saját „tüze”: ihlető ösztöne ragadta meg, mikor egy nagyon fiatal, nagyon boldog, derűs arcot akart ábrázolni.

De az is bizonyos, hogy a boldogságnak, örömmek, derűnek sok fajtája, sok árnyalata van. Éppúgy, mint ahogy az arcok kifejezésének is. A szobor ifjú arca nem csupán derűs, nem csupán azért tudunk megfogózni benne a történelem örvényében,

Ez a budavári kerub, íme, már közel hatszáz éve él, ha élete nagyrészt rejtetten is zajlott sokáig, a föld alatt. Hirtelen került a napfényre, hogy ifjú arcának győzelmes derűjét ismét érvényre juttassa. Hogy mosolyában van valami talányos? Hogy nem



297

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A magyar történeti irodalomban ez a munka az első kísérlet arra, hogy a Magyarországon is szereplő Anjou-háznak (a Capet, Valois, majd Bourbon néven a mai napig is élő francia dinasztia egy középkori oldalhajlásának) életét a kezdetektől az utolsó nemzedékekig végigkísérje. Magyar nyelven, illetve magyar szerzőtől megírt történetük eddig kizárólag csak a magyar ágra, Károly Róbert, Nagy Lajos és Kis Károly idejére vonatkozott, mint Magyarország politikai és társadalomtörténetének az Árpádok utáni „vegyesházi királyok kora” elnevezéssel tárgyalt része.

A források nagy tömegét és az idevágó irodalom minden művét képtelenség lenne itt felsorolni, az itt közölt tájékoztató azonban módot nyújt az érdeklődő olvasónak, hogy a megemléített munkákat fellapozva, azokban további hivatkozásokat, bibliográfiai összeállításokat találjon.

Az Anjou-család történetének egészét francia szerző dolgozta fel: Léonard, Emile G.: *Les Angevins de Naples, Paris, 1954.* Itt felsorolja a családnak és uralkodásának történetéhez használható forrásokat. A munka, széles alapokon való lelkiismeretes feldolgozása a hiteles dokumentumoknak, s megfelelő kritikával – saját szempontjai szerint – ismerteti hivatkozásaiban az idevágó irodalmat is. A régi Anjou grófi házakkal röviden sem foglalkozik, de a befejező részben megemlékezik az általam – a férfiágakat tekintetbe véve és a két grófi házat is beleszámolva – negyediknek nevezett Anjou-házról is. A francia történetírás, csupán a királyi Capet-házra gondolva, a Szent Lajos öccsétől eredő dinasztíát nevezi „első” és az V. Károly francia király öccsétől – II. János ifjabb fiától – eredő, már hercegnek titulált másik Capet-ágot „második” Anjou-háznak. A francia és az olasz nyelvben egyébként van egy jó kifejezés, mely a Magyarországgal is kapcsolatba jutó, tulajdonképpen harmadik Anjou-házat egy jellegzetes szóval jelöli, melyről azonnal tudni, hogy csak róluk lehet szó. Ez a francia „Angevin” és az olasz „Angioino” jelző, melynek alapja a latin „Andegavensis” = „Anjou tartományából való” kifejezés. Ez viszont Anjou-tartomány őslakóinak, az andegavok kelta népének nevéből származik, akik magának a tartománynak is nevet adtak. Léonard id. művének jellegét a politikai eseménytörténet mellett a gazdasági és a kormányzati-adminisztrációs szempontok adják meg, ami természetesen nem jelenti, hogy a „szárazabb” természetű forrásanyag előtérbe engedése a szubjektívizmust háttérbe tudja szorítani.

Léonard id. m. szubjektívizmusa elsősorban éppen ott figyelhető meg, ahol nemzeti hovatartozása befolyásolja az Anjou-ház javára a német történetírók Hohenstauf-császárpárti beállítottságával szemben. Természetesen jellemző mindez ellenkező értelemben a német történetírókra is. Léonard egyébként, aki különösebb nehézség nélkül ismerteti az Afrika és Ázsia partjait érintő francia érdekeltségeket, mikor az Anjouk magyarországi szerepléséhez ér, kijelenti, „ilyen távoli országról” mint Magyarország, nem lehet véleményt alkotni, csak idézni az egyetlen Anjou-vonatkozású, hozzáférhető európai nyelven megjelent munkát. Ez *Hóman Bálint: Gli Angioini di Napoli in Ungheria (1290-1403), Róma, 1938.* c. munkája, mely valóban az egyetlen mű mindaddig, mely idegen nyelven a magyar Anjou-ág történetével behatóan és részletesen foglalkozik, és nem más, mint a szerző (Szekfü Gyulával közösen írt) *Magyar történet* című, első kiadásban Budapesten 1928-ban megjelent műve Anjou-korral foglalkozó részének variánsa (ugyancsak magyar ember: Zambra Alajos, valamint Rodolfo Mosca a budapesti egyetem olasz tanszéke egykori tanárainak fordításában.) Ez az adat mutatja, mennyire „távoli ország” maradt Európa nyugatának, s éppen Franciaországnak Magyarország, még akkor is, ha itt is egy francia eredetű dinasztia uralkodott. De ez nyelvünk elszigeteltségének és bizonyára saját magatartásunknak is következménye. Nyilvánvaló, mi sem vagyunk mentesek a szubjektív látásmódtól. De az a fontos, a történeti tények a maguk igazságában kerüljenek ki a vizsgálódásból.

Magyar nyelven a fenti korszakból való a középkori egyetemes történet összefoglalása, benne mindazokkal az országokkal, intézményekkel, melyek az Anjouk történetét is érintették: *Váczy Péter: A középkor története, Budapest, é. n. (Egyetemes történet, 2. köt.)* Az új felfogásnak megfelelő Anjou-kori rész a több kiadást megért egyetemi tankönyvben: *Magyarország története, Budapest, 1961.* Az Árpádokra és Anjoukra vonatkozó részt *Székely György (I. köt. 37–183. és 220–232. o., illetve Léderer Emma 184–218. o. írta.* A francia történelem ma is jól használható, kötetenként más-más szerző által írt, nagy összefoglalása *Lavis, Ernest* szerkesztésében: *Histoire de France, Paris.* Ebből a több kötetes sorozatból fő-

ként a XIII. századot érintő két kötetet használtuk: Luchaire, Achille: *Louis VII – Philippe-Auguste – Louis VIII (1137-1226), III/1. tome*, 1902. és Langlois, Ch. – V.: *Saint Louis – Philippe le Bel, stb. (1226-1328), III/2. tome*, 1901. A francia királyságra és intézményeire Lot, Ferdinand – Fawtier, Robert: *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge, 2 tome, Institutions royales*. Paris, 1958. A francia történelemre vonatkozó, legújabb összefoglaló, modern szemléletű mű Duby, Georges: (et Robert Mandrou), *Histoire de la civilisation française*, Paris, 1968. (Magyar fordítása: *A francia civilizáció ezer éve*. Budapest, 1975.) A középkori emberre és viszonyaira francia vonatkozásban Duby, Georges: *Hommes et structures du moyen âge*, Paris, 1973. A régi, francia királyokra vonatkozó Saint-Denis-i krónika kiadása: Paris, Paulin-Mennechet, Edouard (szerk.): *Histoire de France par les écrivains contemporains, 1–8. vol.* Paris, 1836-1839, – a régi Anjou tartományra és grófjaira pedig Marchegay, Salmon – Mabille (szerk.): *Chroniques d'Anjou, Chroniques, des comtes d'Anjou et Chroniques des églises d'Anjou*, Paris, 1856. és Halphen, Louis (szerk.): *Recueil d'Annales Angevines et Vendômoises*, Paris, 1903. A gyógyító erőről Schramm, Percy Ernst: „Mythos” des Königtum. In: *Kaiser, Könige und Päpste, I. Bd.* Stuttgart, 1968. 68-78.

A főbb művelődéstörténeti, összefoglaló művek közül elsősorban Halphen, Louis: *L'essor de l'Europe (XI-XIII. siècle)*. Paris 1948., – Knowles, M. D. – Obolensky, D. – Bouman, C. A.: *Früh- und Hochmittelalter. (Geschichte der Kirche, II. Bd.)* Zürich-Köln, 1971. (Szerk.: L. J. Rogier, R. Aubert, M. D. Knowles) – továbbá Latreille, A. – Delaruelle, E. – Palanque, J. – R.: *Histoire du catholicisme en France*, Paris, 1957.

Az őskeresztény egyház tanításáról és korabeli eretnekségeiről magyarul: Vanyó László: *Az őskeresztény egyház és irodalma*. Budapest. 1980. A trubadúr- és jocular-érzésvilággal összefüggésben adatok Leibbrand, Annemarie-Werner: *Formen des Eros. Kultur- und Geistesgeschichte der Liebe. I. Bd.* Freiburg-München, 1972. A trubadúrok költészetéről a Pléiade-sorozat válogatását használtuk: *Poètes et romanciers du moyen âge*, Paris, 1952.

Új kutatások, vitatható szempontokkal: Nelli, René: *Les cathares*, Paris, 1972. A filozófiára De Wulf, Maurice: *Geschichte der mittelalterliche Philosophie*, Tübingen, 1913. Paris Gaston: *La littérature française au moyen âge (XI-XIV. siècle)*, Paris, é.n.

A pápaság történetéről, mely hosszú időn át szoros kapcsolatban állt az Anjou-házzal, az adatokra, eseményekre vonatkozóan a részletekbe menően is jól használhattuk Haller, Johannes: *Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit. In fünf Bänden. Verb. und ergänzte Ausg. Esslingen/Neckar*, 1962. a III-V. köteteket, befejezetlensége miatt, csupán XXII. János trónra léptéig. Innét a részletek felett, olykor lényeges részletek felett is átsikló Seppelt, Franz Xaver: *Geschichte der Päpste*, München, III. Bd. 1956 és IV. Bd. 1957. c. munkát használtuk. Itt említendő irodalom még: Dupré-Théseider, E.: *Roma dal commune di popolo alla signoria pontificia 1252-1377 (Storia di Roma XI)*, Bologna, 1952. – Hauck, A.: *Der Gedanke der päpstlichen Weltherrschaft bis Bonifaz VIII.* Leipzig, 1904. – Guiraud, J.: *Croisade contre les Albigeois. Dictionnaire d'histoire et de géographie eccl.* I. 1652-1694. – Benz, E.: *Ecclesia spiritualis*. Stuttgart, 1934. Joachimról: Fink, K. A.: *Joachim von Fiore und die Krise des mittelalterlichen Geschichtsdenkens*. In: *Grosse Geschichtsdenker*. Tübingen-Stuttgart, 1949. 97-110. – Grundmann, Herbert: *Neue Forschungen über Joachim von Fiore*. Marburg, 1950. A pápaságra és a kísérő eseményekre vonatkozó részletes bibliográfiát Haller, J. idézett művében lehet áttekinteni.

Assisi Szent Ferenc életének legrégibb és legfontosabb forrása egyik tanítványának, a liturgikus himnuszköltő Celanói Tamásnak két változatban fennmaradt, egymást kiegészítő életrajza:

1) *Vita sancti Francisci I. auctore Thoma de Celano, I-III. libri*. 1229-ből. Kéziratai: Barcelona, Archivo de la corona de Aragon; Ripoll. no. 41. sec. XIII. med. – London, British Museum; Harl. no. 47. – Oxford; C. C. College, no. 202. – Nyomtatásban először a bollandisták adták ki: *Acta Sanctorum Boll.* 4. Oct. II. 683-723.

2) *Vita s. F. II. Auctore Thoma de Celano, 1246-ből.* Az előbbinek kiegészítő pótlása (IX. Gergely pápa halála után). Egyetlen kézirata: Assisi, Városi Könyvtár, no. 686. mbr. sec. XIV. 12^{mo}. A bollandisták nem ismerik. Első nyomtatott kiadása az I. sz. legendával együtt (ed. Rinaldi, Steph.) *Róma*, 1806. Ugyancsak fontos a Ferencet szintén személyesen ismerő, három másik minorita testvér életrajza: *Legenda trium sociorum*, illetve Leó, Ruffino és Angelo munkája. Kézirata: Róma, Vatikáni Könyvtár, no. 7339. Első kiadása *Acta S. Boll. id. m.* 723-742. Megírta még 1261-ben Assisi Ferenc összefoglaló életrajzát a rendi nagykáptalan megbízatásából *Szt. Bonaventura is: Vita s. Francisci fundatoris ord. Minorum*. Kézirata: Torino, Univ. Bibl. I. VI. 33. mbr. sec. XIV. kl. 4^o. fol. 1-88. Első kiadása: *Legenda maior b. Francisci a s. Bonaventura etc.* Paris, 1507. A Szt. Ferencre vonatkozó további, hatalmas irodalmi anyagot itt nem idézhetjük. Bibliográfiák: Potthast, August: *Bibliotheca Historica Medii Aevi*, II. Bd. Berlin, 1896. S. 1318-1321. Újabban: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Freiburg, 1957-1968. (A megfelelő címszavaknál.)

Dionysos Areopagita művei Migne, J. P.: *Patrologiae Graecae* (Paris 1857-1886.) sorozatában jelentek meg: III. és IV. tom. Művei közül az *Égi hierarchia* legújabbban kritikai kiadásban jelent meg, filológiai kommentárokkal és bevezetéssel, görög-francia szöveggel: Denys L'Aréopagite: *La hiérarchie céleste*, Paris, 1970. (*Sources chrétiennes*, 58.) Latin fordításban Joannes Scotus Eriugena művei között: Migne, i. m. *Patrologiae Latinae*, CXXII. tom. Paris, 1865. Ugyanebben a kötetben olvasható Eriugena *De divisione naturae* c. munkája, a szövegben idézett rész 597-598 c.

A Capet- illetve Anjou-família egyes tagjaira, értve itt VIII. Lajos özvegyét és gyermekeit a Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome c. sorozatból több kötet is volt segítségünkre. Így a 70. sz.: Berger, Élie: *Histoire de Blanche de Castille, reine de France*, Paris, 1895., továbbá Anjou I. Károlyra a 46. és 51. sz. alatt: Durrieu, Paul: *Étude sur les registres du roi Charles I.*, Paris 1887. I. tome, benne többek közt a 130-133. lapokon a nápolyi udvartartás 1278. évi részletezése, valamint a 2. tome, 165-189. lapokon I. Károly itineráriuma. Az 59. sz. alatt Cadier, Léon: *Essai sur l'administration du royaume de Sicile sous Charles I^{er} et Charles II d'Anjou*, Paris, 1891. A III. s. III. 1. sz. alatt Déprez, E.: Clément VI. *Lettres closes, patentes et curiales* etc. Paris, 1901. Ebben Petrarca véleménye Endre hercegről: 325 p. Johanna energikus levelét Marseille levéltárából Fraknói Vilmos alább említendő műve idézi, I. köt. 176-177. magyar fordításban, eredetije kiadva ugyanitt.

IX. Szent Lajos francia király első életrajzát a kortárs Gaufridus de Bello-Locho (†1274) írta meg: *Vita Ludovici IX regis Francorum, sancta conversatio et miracula*. Kézirata: Párizs, Nationale Bibliothèque, no. 1610. Első kiadása a szentté avató VIII. Bonifác beszédeivel Menardi, Cl.: Paris, 1615. A kanonizációs bulla kiadása Stephanus, Henr. Paris 1516. A királyról személyes emlékeit titkára és barátja írta le a XIV. század elején: Joinville, Jean de: *Histoire de Saint Louis...* (Ed. M. Natalis de Wailly), 2. ed. Paris, 1874. Életrajzát megírta még Margit királyné ismeretlen nevű gyóntatója is, kézirata más Vita-variációkkal a párizsi nemzeti könyvtárban. Ezekről, kiadásairól, valamint a vele kapcsolatos csodákról és a személyére vonatkozó nagy irodalomról ld. a bibliográfiákat, elsősorban Potthast, i. m. II. 1437-1439. Kanonizációja ügyében 1282-ben Párizsban járó öccsének, Anjou Károlynak feljegyzett emlékezéseit egy vatikáni kódex (cod. Vat. Christ. 547) töredéke alapján kiadta Riant, P. de: *Caroli Andegavensis Siciliae regis Depositio pro canonisatione s. Ludovici IX. a. 1282* etc. in: *Notices et documents publ. pour la Société de l'histoire de France*, Paris 1884. 170-176.

Anjou I. Károlyra fontos, kiadott forrásgyűjtemény Boüard, Alain de: *Actes et lettres de Charles I^{er} ... concernant la France*, Paris, 1926. Ifjúságára: Sternfeld, Richard: *Karl von Anjou als Graf der Provence*, Berlin, 1888. és uő. a későbbiekre: Ludwigs des Heiligen Kreuzzug nach Tunis 1270, und die Politik Karls I. von Sizilien, Berlin, 1896. Az összefoglaló művek közé számítandó és egyúttal az I. Károlytól Róbertig való nápolyi történet anyagára fontos Monti, G. M.: *Les Angevins de Naples, Blois*, 1934. (Az addigi fél évszázad Anjou-irodalmának ismertetésével.) Uő: *Da Carlo I. a Roberto di Angio*, Nápoly, 1934.

A keresztes háborúkról Grousset, René: *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jérusalem*, I-III. Paris, 1936. Provence történetével kapcsolatban megemlítendő Bourilly-Busquet: *Histoire de la Provence*, Paris, 1944. – Cortez, Fernand: *Les grands officiers royaux de Provence au Moyen Âge*, Aix, 1921. és Bourilly, L. V.: *Essai sur l'histoire politique de la commune de Marseille des origines à la victoire de Charles d'Anjou (1264)*, Aix 1926. Achajáról: Grousset, René: *L'empire du Levant. Histoire de la question d'Orient*. Paris 1946.

Az itáliai hódítással kapcsolatban említendő az egykorú leírások között a magyar András, udvari káplán műve: *Descriptio victoriae a Karolo, Provinciae comite, reportatae* (kiadva *Monumenta Germaniae Historiae, Scriptores*, XXVI. tom. 559. stb. 1.) Megemlítendő még Jordan, Edouard: *Les débuts de la domination angevine en Italie*, Paris 1909. (Diss.) – Karst, A.: *Geschichte Manfreds, 1261-1264*. Heidelberg 1905. – Bergmann, A.: *König Manfred und Sizilien, 1264-1266*. Heidelberg 1909. A forráskiadások közül IV. Orbán pápa regisztrumai: *Registres* etc. I-IV. vol. Paris 1901-1906. Konradinról Hampe, Karl: *Geschichte Konradins von Hohenstaufen, Lansbrück 1894.*, új kiadás Leipzig, 1942.

Az észak-itáliai helytartósággal kapcsolatos forráskiadás Terlizzi, S.: *Codice diplomatico delle relazioni di Carlo I d'Angio con la Toscana*, Firenze 1914. – X. Gergely pápával kapcsolatban: *Registres et lettres de Grégoire X.* (ed. Guiraud), Paris, 1892. – IV. Márton regisztrumai: Paris, 1901-1935. 1-3. fasc. IV. Miklós: Paris, 1886-1893.

II. Károly korszakára vonatkozóan említendő Petit, Joseph: *Charles de Valois*, Paris, 1900., – Digard, G.: *Philippe le Bel et le Saint-Siège, I-II.*, Paris, 1936. – V. Celesztinről: Schultz, H.: *Peter von Murrhome (Papst Célestin V.)* Berlin, 1894. és Seppelt, Franz Xaver: *Studien zum Pontifikat Papst Coelestins V.*, Leipzig, 1911. Utódáról: *Registres de Boniface VIII.* (ed. Digard-Faucon-Thomas), Paris 1884-1939. és Finke, Heinrich: *Acta Aragonensia*, Berlin, 1908-1922. Ez utóbbi fontos forráskiadás az aragón királyok levelezésére

a továbbiakban is. Bonifácról még ugyancsak Finke, H.: *Aus den Tagen Bonifaz VIII.* Berlin, 1902. Pápai oklevelekből gyűjteményeket adott ki a boroszlói (Wrocław) származású Theiner, August, a vatikáni levéltár egykori prefektusa, akit bizalmas jellegű iratok közzététele miatt elbocsátottak állásából. Sok délszláv és magyar vonatkozású iratot is kiadott (pl. VI. Ince leveleit Nagy Lajoshoz, ld. alább).

A XIII. századi vallásos megújulással és a ferences-domonkos lelkeséggel kapcsolatban fontos segédkönyv: *Dictionnaire de spiritualité*, Paris, a kolduló rendekről: V. tome, 1964. Aquinói Szent Tamásról: Chenu, M.-D.: *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin*. Montreal-Paris, 1950. A ferencesek történetére P. Gratien: *Histoire de la Fondation et de l'Évolution de l'Ordre des Frères Mineurs au XIII^e siècle*, Paris-Gembloux, 1928. A rendnek a joachitákkal való belvillongásaira és II. Károly gyermekeinek neveltetésére Balthasar, Karl: *Geschichte des Armutsstreites im Franziskanerorden bis zum Konzil von Vienne*, Münster i.W. 1911. és Heuckelum, Mercedes van: *Spiritualische Strömungen an den Höfen von Aragon und Anjou während der Höhe des Armutsstreites*, Berlin-Leipzig, 1912.

Anjou Szent Lajos püspök életrajzai:

1) Egy névtelen minoritától, első kiadása *Antwerpen 1602.*, majd *Acta Sanctorum Boll.* 19. Aug. III. 806–822. Utána francia és olasz nyelvű kiadások is.

2) Gyóntatójának, Johannes de Orta udvari káplánnak Vitaja kéziratban: London, British Museum, no. 23775. sec. XV. Kiadása: *Analect, Boland*, IX. 1890. 281–359.

Szent Lajos püspök történetének legújabb összefoglalása a megfelelő hivatkozásokkal Pásztor, Edith: *Per la storia di San Ludovico d'Angio*, Róma 1955. Szent Lajos püspöknek egy firenzei kódexben fennmaradt értekezését a zenéről közli P. D. Ambrogio O.S.B.: *Di uno scritto inedito di S. Lodovico vescovo di Tolosa. In orno alla musica*. Archivum Historiam Franciscanum, 1909. évf.

Róbert királyról igen optimista képet fest Goetz, Walter: *König Robert von Neapel (1309-1343), seine Persönlichkeit und sein Verhältnis zur Humanismus*, Tübingen 1910. Reális képet ad: Caggese, Romola: *Roberto d'Angio e i suoi tempi*, Firenze 1922-1931. I-II. vol. A róla, valamint Dante-ról, Petrarcaról, Boccaccióról szóló terjedelmes irodalmat felsorolja Léonard, i. m. 211–212. Az itáliai történet kereteihez fontos mű Gregorovius, Ferdinand: *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* (Neue vollst. Ausg.) Hellerau-Dresden, 1926. I-II. Bd.

A „Földnélküli Endre” és Anjou Margit kapcsolatát érintő misealapítvány okmánya: Amiens, Archives Départementales de la Somme, G 2971, fol. 33. Az itt található feljegyzés része lett annak az okmánysorozatnak, mellyel még 1790-ben, a Grenoble-i törvényszék előtt a Crouy-Chanel család kívánta származását igazolni. Mi az adatokat az Anjou-házzal való vonatkozásai miatt idéztük. Anjou Beatrixnak a rokonság elismerésére vonatkozó okmánya közölve Érdy János: *Magyarországi Crouy nemzetségnek története* stb. Pest, 1848. 21–22. o.

Károly Róbert király hűgáról: Huffelmann, A. M.: *Clemenza von Ungarn, Königin von Frankreich*. Berlin-Leipzig, 1911.

A művészetről Mâle, Émile: *Art et artistes du Moyen Âge*, Paris 1968. és gazdag képanyaggal Aubert, Marcel – Goubet, Simone: *Cathédrales et trésors gothiques de France*, Paris, 1958. Giottoról, Simone Martini-ról Vasari, Giorgio: *Le vite de piu eccellenti pittori scultori e architetti*, Firenze 1550., majd bővítve 1568. évi kiadása beszél már, a reneszánsz előhírnökeit látva meg bennük. (Újabban magyar fordításban többször is megjelent munka.)

A magyar Anjou-kor alapvető forrásanyaga, az oklevelek egy része, különböző levéltárakból és másolatokból, az Árpád-kort folytatva jelent meg Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, VIII. kötetből (Buda, 1832). Ezt egészíti ki az Anjou-kori Okmánytár (szerk. Nagy Imre) I-VI. kötet, Budapest 1878-1891. VII. kötet. (szerk. Tasnádi Nagy Gyula), Budapest 1920. (A VIII. kötet még jelenleg is kéziratban van a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, a vállalkozás Nagy Lajos uralkodásának második évtizedéig, 1359-ig jutott el nyomtatásban, ezután elakadt.) Vitatható szempontok szerint, de ugyancsak nélkülözhetetlen anyagot gyűjtött össze a Monumenta Hungariae Historica sorozatában z. Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból (szerk. Wenzel Gusztáv), I-III. kötet. Budapest 1874-1878. Magát a kort a múlt századi pozitivizmus szellemében először Pór Antal: *Az Anjou-ház c. kötete* (Budapest 1895, A Magyar Nemzet Története részeként) foglalta össze, uő: Nagy Lajos (1326-1382), Budapest, 1892. Azt a nagy tömegű részletanyagot, monográfiát, de főleg apróbb cikkeket a tudományos szakfolyóiratokban, melyeket ő maga, valamint számos más történész publikált, az olvasó megtalálhatja Pór Antal idézett munkáiban, újabb anyaggal pótolva pedig Hóman Bálint már említett művének jegyzeteiben. A művelődés oldaláról alaposan megvilágította a korszakot Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos kora*, Budapest (é.n.) c. munkája. Újabban uő. (Zádor Annával): *Kis magyar művészettörténet*, Budapest, 1981, valamint Radocsay Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*, Budapest, 1977, Entz Géza:

A gótika művészete, Budapest, 1973. Az új, és még nem tisztázott eredetű gótikus szoborleletről Zolnay László–Szakál Ernő: A budavári gótikus szoborlelet, Budapest, 1976. Ld. még: Zolnay László: A cseh Luxemburg-ház kőcímere s kőkorona töredék a budavári újabb ásatás leletei között. Művészettörténeti Értesítő, 1976. évf. 218–233.

A Károly Róbert uralkodása kezdetét jellemző, főúri frakciók, tartományurak hatalmának kialakulására az európai államfejlődés típusaira a legújabb munka Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon, Budapest, 1979. A korhoz tartozóan uő: A rozgonyi csata, Budapest, 1978.

A vatikáni levéltár gazdag anyaga már a múlt századtól szolgáltatott a magyar kutatóknak jelentős dokumentumokat az Anjou-korra. Ld.: Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel, Budapest 1901. I. kötetét. A nápolyi levéltár gazdag anyagát használta több írásában, de főként az idézettben: Miskolczy István: Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában, Budapest, 1937. Ez főleg Endre és Johanna történetében jó útmutató. Ide kapcsolódnak a külföldi forráshelyek közül még Róma, Nápoly (azért még ma sem teljesen megsemmisült) levéltárain kívül Marseille levéltára is, ahol Johannának VI. Kelemen pápához írt leveleit őrzik. Nagy Lajosnak a római székekkel való viszonyáról igen gazdag anyagot szolgáltat Theiner, Augustinus: Vetera Monumenta Hungariae, Róma 1859–1862. I–II. címen megjelent magyar vonatkozású vatikáni oklevélgyűjteménye. Itt olvashatók azok az iratok, melyek bizonyítják, Lajos király VI. Ince kérésére csapatokkal segítette a pápaság birtokaiért harcoló itáliai pápai seregeket, s hogy „az egyház védőjének és főkapitányának” nevezték stb. Ma is akad még magyar kutató, aki érdekes eredeti iratokat talált. Pl. a milkói magyar alapítású püspökséggel kapcsolatban: Domokos Pál Péter: Kájoni János: Cationale catholicum, Budapest 1979. c. XVII. századi énekeskönyv történeti bevezetésében közli eredetiben, fordításban, valamint fotokópiában IX. Gergely pápa általa megtalált magyar vonatkozású leveleit a kunokat térítő misszióval kapcsolatban (35–39. 1.). Ezek a XIII. századi kezdetek teszik érthetővé a Nagy Lajos kori folytatást.

A Thuróczi János-féle folytatásban fennmaradt, és a Képes Krónikával elkezdett magyar Anjou-kori krónikatörténet ma már magyar fordításban is (Budapest, 1978.) olvasható. Ebbe van belefoglalva Nagy Lajosnak János küküllői főesperes által írt életrajza is.

A három firenzei Villani: Matteo, Giovanni és Filippo korabeli krónikáit kiadta Rachelli, A. I–II. kötetben: Milano, 1857–1858. A magyar vonatkozású részek magyar fordításban a Középkori krónikások c. sorozatban, Rácz M. fordításában jelentek meg: VIII–IX. Budapest 1909. – Dominicus di Gravina: Chronicon de rebus in Apulia gestis 1333–1350 című műve, melyet Nagy Lajos hadjárataira, Endre és Johanna történetére vonatkozóan szintén használnak a kutatók, Muratori kiadásában: Rerum Italicarum Scriptores, XII. jelent meg. Újabbán Nápoly: 1890.

A románok és kunok viszonyáról és tatár dinasztiajukról, a Dzsingisz kántól való leszármazással újabbán Rásonyi László: Hidak a Dunán. Budapest, 1981.

Mária királynőről, anyjáról és Kis Károlyról a Thuróczi-krónika is beszámol, de a dalmáciai eseményekről nem pontosan, hiszen azt állítja: Erzsébet királynét már fogsága másnapján megölték. A helyes és elfogulatlanabb adatok a velencei diplomata, Lorenzo Monaci: Carmen de Carolo II. cognomento Parvo c. verses krónikájában maradtak fenn, kiszabadulása után Máriát megismerte, és az ő kérésére írta le a történeteket. Erre és az egyéb: forrásokra Márki Sándor: Mária, Magyarország királynéja, Budapest, 1885. Az újabbán végzett kutatásokat utoljára Hóman Bálint, i. m. II. köt. foglalta össze, Máriáról.

Hedvig történetére Dlugoss, Johannes: Historia Polonicae c. XV. századi krónikája, kiadva A. Przedziecki, Krakkó 1873–1878. Fő forrás még személyére: Rationes curiae Vladislai Jagiellonis et Hedvigis Regum Poloniae. Monumenta Medii Aevi Historiae (ed. Fr. Piekosinski), Krakkó, 1890. XV. tom. 1388–1420. Lásd még Quillus, Helene: Königin Hedvig von Polen, Leipzig, 1938.

Nápolyi Lászlóról az elbeszélőforrásokat legjobban Miskolczy István: Nápolyi László, Századok, 1922. évf. 331–350, 499–523. foglalta össze, Rövidebben, kétkezően, de kevesebb adattal és ellenbizonyítás nélkül Cutolo Alessandro: Durazzói László nápolyi király. Századok, 1929. évf. 113–127.

A mellékletként közölt genealógiai táblák forrása: Grand Larousse encyclopédique, II. tome, Paris 1960, 596–597. o. – Atlas historique (szerk. Baratier, E. – Duby, G. – Hildesheimer, E.), Paris 1969.

Végül, a teljesség kedvéért említsük meg, napjainkig élt egy orosz hercegi család, mely eredetét a Szent Lajos király öccsétől származó Anjou-házra, pontosabban annak Durazzói-ágára vitte vissza. E történeti hitelességgel nem ellenőrizhető hagyományok szerint a Nagy Lajost utólag párbajra hívó Durazzói Róbert nem halt meg utód nélkül. Ennyi bizonyos is, hiszen oklevél maradt fenn róla, a pápa éppen Nagy Lajos figyelmébe ajánlja e Róbert árváját, nevét azonban nem említi. A Durassow család hagyománya szerint Róbert fiának egy János nevű fia maradt, aki 1424-ben Ulászló lengyel királyhoz költözött, és lengyel nemességet kapott. Unokája, egy másik János, 1482-ben Oroszországba vándorolt,

s itt vette fel a „Durassow” nevet. A Gothai Almanach még 1933-ban is számon tartott egy orosz emigráns Basilt, aki az Anjou, Durazzó-Durassow hercege, Gravina grófja és a Szent Angyalhegy ura régi címeket viselte, és Rómában élt. Nem az egyetlen példa ez, hogy uralmukat vesztő családok eltűnése után egy idő múlva utódok jelentkeznek. Ha volna is alapja e hagyománynak, az Anjou-ház mégis csak akkor halt ki, mikor történeti szerepét elvesztette.